

Karol Sauerland

EGYÜTT EGYEDÜL

A Szolidaritás
naplója

Solidarność

K

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI
TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁÉRT
KÖZALAPÍTVÁNY

X 242579

Karol Sauerland

EGYÜTT EGYEDÜL – A SZOLIDARITÁS NAPLÓJA

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

1984. évi
MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001181969

Írta:
KAROL SAUERLAND

Szerkesztette:
KOVÁCS ISTVÁN

Fordította:
MESÉS PÉTER

Korrektor:
LANTOS JÚLIA

Borítóterv:
BOGÁRDI SZABÓ ESZTER

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány,
2015 Felelős kiadó: a Közalapítvány főigazgatója

K

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI
TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁÉRT
KÖZALAPÍTVÁNY

Nyomdai előkészítés: Szabó Mária
Nyomdai munkálatok: AduPrint Kiadó és Nyomda Kft.
Felelős vezető: Tóth Béláné ügyvezető igazgató
ISBN 978-615-5118-37-1

X 242579

Tartalom

A napló	7
A szerzőről	9
A Szolidaritás 1980–81-ben – Tizenhat hónap szabadság	27
A szabad szombat kérdése és a kiélezett dél-lengyelországi helyzet	43
<i>Jaruzelski miniszterelnök lesz</i>	63
<i>Provokáció Bydgoszczban, következményekkel</i>	79
<i>Merénylet a pápa ellen</i>	111
<i>Út a pártkongresszus felé, változás a szejmben, a „Hálózat” mozgalom</i>	119
<i>A frontvonalak megmerevedése</i>	167
<i>Az 1980–81-es főiskolai reform</i>	179
A hadiállapot bevezetése 1981 decemberében és az azt követő hónapok	189
Popieluszko atya	313
Találkozás kelet-lengyelországi kitelepítettekkel	337
1985 augusztusa	347
Az 1989-es esztendő	353
A Szovjetunió bukása	441

A napló

Valamikor 1980. őszén, ahogyan a Szolidaritás a lengyel közéletben egyre nagyobb jelentőségűvé vált, elhatároztam, hogy naplót fogok vezetni. A lengyelországi életet akartam megragadni benne, ahogyan én láttam, de azt is, amit csak hallottam, még ha esetleg csupán pletyka volt is. Tulajdonképpen afféle éjszakai napló volt ez, mindig lefekvés előtt, vagyis éjfél körül ültem le, hogy leírjam, mit tartottam aznap lényegesnek. Amikor a Jaruzelski-féle társaság 1981. december 23-án a Szolidaritás felszámolása érdekében bevezette a hadiállapotot, elhagytam a lakásomat, hogy másutt várjam ki, mi is fog történni. A Szolidaritás viszonylag aktív tagjaként számítanom kellett arra, hogy másokhoz hasonlóan engem is internálnak. Vajon túlzott volt-e a félelmem, nem tudom. Az a hír járta, hogy rajta vagyok az internálandók listáján. Ennek ma már aligha lehet utánajárni. A naplóm szempontjából azonban mindenképpen új helyzet állt elő, hiszen egy esetleges házkutatás során megtalálhatták volna. Ettől kezdve minden egyes leírt lapot eltüntettem a lakásomból. Jól tettem, mert a lengyel titkosszolgálat emberei végül tényleg házkutatást tartottak nálam, de a naplóm nem került a kezükbe. Az éjszakánként teleírt lapok persze másutt sem voltak biztonságban. Egy idős hölgyhöz vittem őket, aki a gyerekeivel lakott, de különálló lakrészben. Egyik nap náluk is házkutatást tartottak – de a titkosszolgálat emberei a hölgy lakrészébe szerencsére nem mentek be. Ezután átvittem a naplót egy ismerősöm nagynénjéhez. Az ő lakása egy napon leégett, de megint csak szerencsém volt: addig a szegletig, ahol a naplóm volt, nem terjedtek el a lángok. A napló csak a rendszerváltás után került vissza hozzám. Nélküle nem tudnám már azt az időszakot visszaidézni magamban.

Minden annyira új volt, amit ebben az időszakban átéltem. Egy ország békés módon próbált megszabadulni egy olyan rendszertől, amit népessége legnagyobb része idegennek, kívülről rákényszerítettnek érzett. A kísérlet elsőre ugyan nem sikerült, de mégis olyan következményekkel járt, amelyek a mából visszatekintve korszakalkotóak voltak. Ez a békés, tizenhat hónapig tartó forradalom nagyban hozzájárult a szovjetrendszer bukásához. Még akkor is, ha a végeredmény más lett, mint amit Lengyelországban 1980-ban és 1981-ben az emberek elképzeltek.

Az itt leírt élmények, megfigyelések és reflexiók egy olyan embertől származnak, aki – lehetősége szerint – tevékeny volt, de soha nem törekedett arra, hogy bekerüljön az szereplők legbelső körébe, noha egyik oldaltól sem állt annyira távol, hogy ezt meg azt meg ne tudhatott volna, vagy ezzel-azzal ne vitathatta volna meg az aktuális eseményeket. Mindent egybevetve ezek a feljegyzések amolyan történelmi alulnézetből készültek. Egyfajta hangulatot közvetítenek, és megmutatják, hogy én mit gondoltam a helyzetről és a távolabbi jövőről. Van, ami ebből bejött, van, amiben tévedtem, ahogy ez már csak lenni szokott.

Naplóm szerkezete megengedi, hogy a szövegben ide-oda ugrándozva olvassuk. Azáltal, hogy a teleírt lapokat mindig az otthonomon kívül rejtegettem, elkerülhetetlenek benne az ismétlések, de azt gondolom, hogy ez hozzátartozik a napló lényegéhez, mert ebben nyilvánul meg, hogy éppen mi foglalkoztatta a szerzőt, de akár másokat is. Ily módon viszonylag autentikusan meg lehet ragadni az akkor uralkodó hangulatot, beleértve a szerző saját hangulatát is.

A naplóm terjedelmesebb. Amit itt közreadok: válogatás. Nem változtattam semmit, legfeljebb itt-ott némi stilisztikai javítást végeztem. Kéziratban egészen 1991-ig megvan minden, az autentikusság tehát ellenőrizhető. Ezután már vehettem egy laptopot, egy-két napig változtatgattam; a szöveget stilisztikailag csiszolgattam, de végül mégis megmaradt minden úgy, ahogy leírtam. Kár, hogy a kézírást nem lehet azonnal elektronikus úton feldolgozni. Ily módon megmaradna az eredeti változat. De ami Lengyelországot illeti, a mondandómat 1980 őszétől az 1989-es rendszerváltásig tartó időszakra korlátoztam. Azt azonban nem álltam meg, hogy a Szovjetunió összeomlásakor tapasztaltakat ne fűzzem hozzá.

A szerzőről

Moszkvában születtem. Apám 1933-ban, közvetlenül a Reichstag felgyújtása utána hagyta el Németországot, mivel a nácik mint ismert kommunistát – a Der Aufbau című havilap főszerkesztője volt – köröztették. Az SA-legények a február 28-ról március 1-re virradó éjszaka hatoltak be az „illegális lakásba”, hogy letartóztassák. Csak késő éjjel ért haza anyámmal egy rendezvényről, a házmesterné figyelmeztette, jobb, ha nem megy fel, mert azok ott fönt meglehetősen brutális fickók. A szüleim tehát beültek az utca túloldalán lévő kávéházba, és onnan figyelték, amint a kivilágított lakásukban árnyak mozogtak, papírokat kerestek, és szétverték a könyvespolcokat. Apám másnap elindult Párizsba, folyékonyan beszélt franciául. A nyelvet Kölnben tanulta a francia megszállás idején egy tisztától. Anyám néhány héttel később követte a férjét. Ő is aktív kommunista volt a Münzberg konszernnél, de nem volt akkora veszélyben, mint apám. Apámat 1935-ben rábeszélétek, hogy vállaljon el valami funkciót a Kominternnél. Sajnos nem hallgatott Wittfogelre, a barátjukra, aki 1934-ben arra igyekezett rábeszélni, hogy próbáljon meg vízumot szerezni az Egyesült Államokba. Karl August Wittfogel néhány hónapot ült az Emslandban koncentrációs táborban, majd szabadulása után Párizson keresztül Angliába, később az Egyesült Államokba emigrált. A háború után Seattle-ben a kínai történelem professzora lett, később New Yorkban telepedett le. A házat, amelyben lakott, életrajzírója és korábbi titkára mutatta meg nekem, amikor 1991-ben először odamehettem. Sajnálom, hogy anyám nem ebben a városban hozott a világra. Így arra ítéltetem, hogy a Lux Hotel gyermekeinek egyike legyek.

Apámat akkor tartóztatták le Moszkvában, amikor én még egyéves sem voltam. Kémkedéssel vádolták. A Lubjankában, Moszkva központi börtönében lőtték agyon 1938-ban, de mi erről csak 1963-ban szereztünk tudomást. Mindaddig abban a hitben éltünk, hogy huszonöt év kényszermunkára ítélték, és Szibériába küldték, tehát egy szép napon csak vissza fog térni. Ismertem a bolsevikok, köztük Lenin írásait a szibériai száműzetésükről, így az a kép alakult ki bennem, hogy apám valahol a hideg Északon egy kalyibában él, dolgozik, de könyveket is olvas. Úgy véltem, nyilván megismert egy orosz nőt, akivel együtt él, így nyugtalan voltam, milyen lesz majd, ha valamikor egy nővel megjeleNIK.

Hruscsovnek az 1956-ban, a XX. kongresszuson elmondott titkos beszéde után, amelynek a szövegét a nyáron, amikor Göttingenben tartózkodtam, megszereztem, már világos lett számomra, hogy apám a tisztogatási hullám áldozata lett, rég halott, mi pedig illúzióba ringattuk magunkat.

1956 nyugtalan év volt. A Humboldt Egyetem diákjaként filozófiát és matematikát tanultam. Halléban érettségiztem az úgynevezett ABF II-ben, ahol összegyűjtötték az egész NDK-ból azokat a diákokat, akiket külföldi tanulmányok előkészítésére kiválasztottak. Természetesen nagyon büszke voltam rá, hogy a Kant iskola igazgatósága Berlin-Lichtenbergben engem talált erre a legalkalmasabbnak. Annál is inkább, mert meglepő volt, hogy pont engem választottak, hiszen nem tartoztam a legfegyelmesebb diákok közé. Az osztály szószólójaként mindig kiálltam társaim mellett, ráadásul többször késtem, gyakran hiányoztam, igaz, anyám ilyenkor mindig adott igazolást. Körülbelül egy órányira laktam az iskolától, korán kellett kelnem. Ez nehezemre esett, mert szerettem késő éjszakáig olvasni. Így bizony megesett, hogy későn ébredtem, és nem volt erőm ahhoz, hogy az S-Bahnhoz rohanjak. Ilyenkor mindig számíthattam anyámra, aki igazolást írt arról, hogy gyomorrontásom vagy valami effélém volt. Mivel mostohaapám ez ellen szót emelt, ilyenkor ágyban kellett maradnom, hogy megjátsszam a beteget. A hiányzással telt napok gyümölcsözők voltak, azt tanulmányozhattam, amit szerettem, Hegelt, Engelst és Marxot vagy népszerű természettudományos műveket.

A hallei ABF-II-ben eleinte sok problémám akadt. A tanárok normális diákokként kezeltek minket, vagyis a legjobbak jó jegyeket kaptak, de aki nem érte el ezt a színvonalat, annak elégségeseket osztogattak. A diákok ezt sokként élték meg, hiszen korábban, odahaza hozzá voltak szokva, hogy csak jeles osztályzatokat kapnak. Ráadásul itt köznapi iskolákból való gyerekek mellett ABF-ből érkező diákok is voltak, ami azt jelentette, hogy 17 évesek együtt tanultak 22 évesekkel, akik a mi szemszögünkből nézve már komoly élettapasztalatokkal rendelkeztek. Csak olyan férfiakra emlékszem, akik úgy közeledtek a nőkhez, hogy mellettük mi, fiatalabbak törpének éreztük magunkat.

A kezdeti nehézségek után összeszedtem magam, s egész jól leérettségiztem. Matematikából és történelemből kitűnő lettem. A történelemtanár azt mondta, hogy a dolgozatom az egyetem második évfolyamán is megfelelt volna. A témám az 1919 és 1923 közötti, úgynevezett forradalom utáni korszak volt. A középpontban természetesen Németország Kommunista Pártja (Kommunistische Partei Deutschlands – KPD)

politikája állt, amiről nagyon sok adatot tudtam. Az érettségi után egy meglehetősen nagy bizottság előtt folytatott beszélgetésen dőlt el, hogy hogyan tovább. Tulajdonképpen arra választottak ki bennünket, hogy egy másik országban tanuljunk a „szocialista táboron” belül. Ekkoriban kínaiul tanultam a népfőiskolán, és kedvem lett volna Pekingben sinológiát tanulni. Ám ez a szak nem szerepelt a Kínai Népköztársaságban elérhető szakok között. Azt javasolták, hogy tanulmányaimat a Szovjetunióban folytassam, de ehhez korántsem volt kedvem. Azzal vágtam ki magam, hogy az országot már ismerem, hiszen Moszkvában születtem. Másodikként Lengyelország jött szóba, Gdańskban tanulhattam volna kikötőépítészet, de erre azt mondtam, nincs meg az előképzettségem. Ekkor a jelenlévő katonatiszt a hadsereget javasolta. Elcsodálkoztam, hiszen nem tudtam magamról elképzelni, hogy tankba üljek, vagy éppen azt javítsam. Nem vagyok elég tehetséges műszakilag. A tiszt azonban úgy vélte, a hadseregben más lehetőségek is vannak, lehetnék például tiszt a hadkiegészítésnél. Kissé felháborodtam a képébe vágtam: „Azért ennél több becsvágyat is feltételezhetne rólam!” Akár véget is érhetett volna a beszélgetés, de mégis megkérdezték, mit szeretnék tanulni a Humboldt Egyetemen. Azt mondtam, filozófiát és germanisztikát. Az utóbbi szóba sem jöhet, a szak telített.

A berlini felvételig 1955 nyárutóján hívtak be, Wolfgang Heise¹ felvételiztetett. Akkoriban két szakirány létezett, a dialektikus és történelmi materializmus, valamint az esztétika. Én az utóbbit szerettem volna választani, de amikor Wolfgang Heise meglátta a bizonyítványomban, hogy matematikából kiválóra érettségiztem, úgy vélte, hogy számomra a dialektikus materializmus a legmegfelelőbb, matematika mellékszakkal. A tiltakozásom mit sem számított. A matematika kezdetben nagy gondot okozott. Minden héten le kellett adnunk egy feladatot. Sok integrálszámítást kellett csinálnunk. De egy idő után az egész rutinná vált. Az első év filozófiai óráiból kettő maradt meg különösen az emlékezetemben. Az egyik Klaus Zweiling² előadása, ami valószínűleg Bevezetés a dialektikus materializmusba címen futott. Igen életteli módon beszélt, sok példával megüzdelve, az absztrakt marxizmus helyett konkrét gondolkodást tanított. Így például megkérdezte, hogy a gőzgépet miért csak a 18.

¹ Wolfgang Heisével (1925–1987) később is gyakran találkoztam, noha politikai értelemben egyre inkább eltávolodtunk egymástól. (a szerző jegyzete)

² Klaus Zweiling (1900–1968) az én diákéveim alatt adta ki két könyvét: *Freiheit und Notwendigkeit* (Berlin 1956) és *Der Leninische Materiebegriff und seine Bestätigung durch die moderne Atomphysik* (Berlin 1957). Tudtuk, hogy a doktoriját Max Bornnál írta. (A szerző jegyzete.)

században találták fel, és miért nem már az ókorban, pedig a feltételek már akkor is megvoltak. A válasz egyszerű: ezért, mert a rabszolgatartó társadalom nem volt érdekelt egy efféle megoldásban. De engem azért meghökkentett a kérdés, hogy miért is nem találnak fel valamit, noha akár meg is tehették volna. Hasonló módon, de mégis másképp járt el Ludwig Fleck a már 1935-ben megjelent Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftliche Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv című művében. De ezt az ötvenes években alig valaki ismerte. Hans Blumberg pedig csak ekkoriban kezdte meg működését. Zweiling természetesen leírta a gőzgép későbbi, mondjuk 16. századi felfedezhetőségének lehetőségeit is. A materializmus fogalmát tulajdonképpen meglehetősen szó szerint értette. A marxista nézőpont abból állt, hogy mindent – ahogy akkoriban mondták – a társadalmi viszonyokra vezetett vissza. Kimerítően tárgyalta a dialektika fogalmát, érthető módon sokat foglalkozva Hegellel. Mivel iskolás koromban érdeklődéssel olvastam Hegelt, otthon éreztem magam. Apám könyvtárából, amit a náciak elkoboztak, megmaradt néhány Hegel-kötet, apám bizonyára a szüleinél tárolta őket. Már csak kíváncsiságból is elolvastam, hogy mi foglalkoztathatta őt. De csak kevés dolgot húzott alá.

A másik óra, amit rendkívülinek találtam, egyfajta olvasószeminárium volt, Marie Simonnal³ olvastunk részleteket Aquinói Tamás Summa Theologiae című művéből latinul és németül. Kegyetlenül nehéz volt. Semmilyen módon nem illet az akkoriban szokásos oktatás rendjébe. A pontos olvasást a kialakulóban lévő NDK-ban nem különösebben preferálták. A kötelező programok mellett néha még látogattam Gerhard Schneider romantika-előadásait. Rendkívül jó előadó volt, szívesen idézgetett, ráadásul olyan művekből, amelyeknek még a címét is ekkor hallottam először. Az úgynevezett marxista alapfogalmak gyakori használata mellett is képes volt arra, hogy rávilágítson bizonyos problémákra, amelyek az irodalmi művek értelmezői számára azért továbbra is fontosak maradtak. A Studien zur deutschen Romantik című műve, ami 1962-ben jelent meg Lipcsében a Koehler & Amelungnál, csupán halvány lenyomata annak, amit az előadásokon nyújtani volt képes.

1956 tavaszán egy kis tudományos konferenciát szerveztem diákok számára a görög filozófia kialakulásáról. A vállalkozás nyilván meghaladta az erőimet. Az volt a fixa ideám, hogy akkor is rá lehet bukkanni a filozófiai gondolkodás kezdeteinek a nyomaira, ha az ember nem régész

³ Csak később tudtuk meg, hogy Marie Simon (1922–1998) zsidóként hogyan élte túl a náci időket. Ő maga rendkívül visszafogott volt. (A szerző jegyzete.)

és nem is klasszika-filológus. Mindenesetre legalább egy jó kis vita kerekedett, amelyen részt vettek a Filozófiai Intézet munkatársai is.

Ez volt az az időszak, amikor az NDK a militarizmus útjára lépett, ekkor alakult meg a Volksarmee. Nekünk, diákoknak önként kellett jelentkeznünk egy négyhetes nyári kiképzésre. Én antimilitarista voltam, hisz úgy gondoltam, Németországnak soha többé nem szabad fegyverkeznie. De a rám gyakorolt nyomás olyan erős volt, hogy végül beleegyeztem, részt veszek a kiképzésen, ha utána kiengednek Nyugat-Németországba, hogy meglátogathassam Göttingenben a nagymamám. Mivel a szüleim vagyis anyám és mostohaapám, Paul Friedländer (1895–1963) bizonyos értelemben a nómenklátúra részét képezték, nem engedhettem meg magamnak, hogy egyszerűen Nyugat-Berlinen keresztül elutazzak Nyugatra. A legnagyobb kellemetlenségek érthették volna őket, ha kiderül, hogy engedély nélkül „mászkalok” Nyugaton, pedig gyakran jártam Nyugat-Berlinben, hogy ezt-azt megnézzek. De ezt sohasem meséltem el nekik, és mindig egyedül mentem. Nem akartam, hogy a kirándulásaim beszédtemává váljanak az osztályban.

A rövid „katonai szolgálat” igen izgalmasan telt el. Valahol Mecklenburgban voltam – a helysége pontosan már nem emlékszem. A némileg lepusztult gyakorlótérhez illő kaszárnyák évekig üresen álltak. Mindent oly átmenetinek éreztem. Azok, akiknek minket, diákokat a katonai ismeretekbe be kellett vezetniük, mindent még a Harmadik Birodalomban tanultak. Igen gyorsan szembekerültem velük. Amikor az „örmszterünk” meg akart tanítani a tisztességes menetelésre, szándékosan felcseréltem a bal és a jobb oldalt, úgyhogy a végén üvöltözni és izzadni kezdett. Akkoriban még azt bizonygatták, hogy a porosz szokásoknak vége. Én álltam a győztes oldalon. Ennek ellenére jobbnak láttam, ha napszúrászt mímelek, így két hétre bekerültem az üres gyengélkedőbe. Utána a pincébe mehettam, ahol én fűtöttem a konyha kemencéjét, így a konyhai személyzettel a lehető legjobb kapcsolatba kerültem. Csak a végén álltam vissza újra gyakorlatozni. Ha a kiképzést nem sikerült volna teljesítenem – a végén ugyanis kaptunk valami bizonyítványfélélt –, akkor visszavonják a göttingeni utazási engedélyemet. A lögyakorlatnál szerencsére háromszor beletaláltam a céltábla közepébe, enyém lett a legmagasabb pontszám, holott a három különféle lőfegyver – egy közönséges puska; egy géppuska és egy ágyúszerű, úgynevezett nehézgéppuska – akkor volt először (és utoljára) a kezemben. Mesélték, hogy ezekkel az ismétlőlőfegyverekkel azonnal el kell találni a célt, később már nem lehet kontrollálni őket. Egyébként a lögyakorlatot lefújták, mert egy golyó gellert kapott,

és egy arra járó oroszot súlyosan megsebesített. Ez is mutatta, mennyire ideiglenes volt még minden.

Röviddel a kiképzés vége előtt egyikünk engedélyt kért, hogy elutazzon a feleségéhez, aki gyermeket várt. Az engedélyt nem kapta meg. Néhányan emiatt fölháborodtunk. Kora reggel megszerveztük társunk „szökését”, vagyis megfigyeltük, hogyan őrzik az objektumot, és rájöttünk, miként jut el a „jövendőbeli apa” észrevétlenül a pályaudvarra. A reggeli sorakozónál nagy kalamajka keletkezett. A táborvezetés a büntetés mértékét fontolgatta, amikor megérkezett az ellenőrző hatóság. Ők elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogyan őrzik az objektumot. Kiderült, hogy a fegyverraktárt a kiképzés fegyvertelen résztvevői őrzik, ami abszolút szabályellenes volt. Fegyvereknek, vagyis a kiképzés vezetőinek kellett volna őrizniük. Végül minket, cinkosokat békén hagytak, úgy tettek, mintha semmi nem történt volna.

Göttingenben az ottani hírlap közölte Hruscsov titkos beszédét, amit becsempésztem az NDK-ba, és elsősorban a szüleimnek adtam oda olvasásra. Sokat hallottak már róla, de nem olvashatták. A beszédet több lengyel elvtárs, elsősorban Henryk Holland⁴, a rendező Agnieszka Holland apja csempészte ki Nyugatra. Anyám ezek után minden kapcsolatát mozgásba hozta – sok elvtársat ismert még a moszkvai időkből –, hogy a pártvezetéstől megtudja, mi történt a férjével, az én apámmal. Azt, hogy túlélhette a tisztogatási hullámot, már nem hitte.

Augusztus végén egy FDJ-csoporttal Lengyelországba utaztam. Mi voltunk az elsők, akik nem funkcionáriusként beutazhattunk az országba. Varsón és Krakkón keresztül utaztunk Zakopanéba. Külföldi nyaralás! Észrevettem, milyen nyugtalanság uralkodik az országban. Mindenfelé a poznaí eseményekről, vagyis az ottani munkásság száznál több halottat és mintegy ezer sebesültet követelő rendszerellenes felkeléséről, és Władysław Gomułka-ról volt szó, akiről az a hír járta, hogy átveszi a párt irányítását.⁵ Június elején engedték ki a börtönből. Éreztem a reformszellemet, ami engem is megfertőzött – ráadásul szerelmes lettem egy lengyel lányba.

⁴ Henryk Holland (1920–1961). Amikor a lengyel titkosszolgálat letartóztatta, öngyilkosságot követett el. Azzal vádolták, hogy a titkos beszéd kiszivárogtatásával a lengyel állam biztonságát veszélyeztette. (A szerző jegyzete.)

⁵ A poznaí munkástüntetésre, majd felkelésre 1956. június 28-án került sor. A megmozdulást másnap törték le lengyel rendőri és katonai alakulatok. Władysław Gomułkát 1951. augusztus 2-án tartóztatták le, és 1954. december 13-ig tartották „szigorú házi őrizetben”. 1956. augusztus 2-án kapta vissza párttagkönyvét. 1956. október 21-én a LEMP 8. plénümán (a küldöttek kongresszusok közötti tanácskozásán), első titkárrá történt választása után tartotta meg a sztálinizmussal való leszámolást taglaló „híres beszédét”, amely a Szabad Népből is megjelent.

Berlinbe más emberként tértem vissza. Buzgón részt vettem a szocializmus szükséges átalakításáról szóló vitákban, újra és újra a lengyel példára hivatkozva. Azonnal elkezdtem lengyelül tanulni, amit pedig nem értettem, azt a nyugati hírekből szedtem össze, majd azt mondtam, hogy az információim lengyel újságokból származnak. Gomułka az 1956. október 20–21-i 8. plénumon elmondott híres beszédében kifejtette, hogy nem csak egy Sztálin volt, hanem mindenütt ott voltak a kis sztálinok. Teljesen átvettem Gomułka érvelését. Hitler-rezsimről sem szerettem beszélni, éppen így kerültem azt is, hogy ezt a rendszert egyetlen személyre vezessék vissza. Gomułka beszéde megjelent az Arbeiterstimme. Sozialistische Tageszeitung című, akkori német nyelvű lengyel lapban. Valamilyen módon sikerült megszereznem, s odaadtam szüleimnek és másoknak is, hogy olvassák el.

A 8. plénium után két nappal kitört Budapesten a felkelés. Diákok és fiatal munkások gyűltek össze 1956. október 23-án, hogy kifejezzék szolidaritásukat a lengyel reformok mellett. Amikor a rádióhoz mentek, közéjük lövettek. Be akarták vetni a hadsereget, de számos katona engedte, hogy elvegyék tőle a fegyvert. A Humboldt Egyetemen mindenki Magyarországról beszélt. Georg Klaus⁶ filozófus, a logika agyondicsért tanára egy gyűlésen kétségbeesetten fegyvereket követelt, nehogy az a sors érjen minket, mint a budapesti elvtársakat, akiket lámpavasra húznak. Ott a fasiszták vették már át a hatalmat. Lengyelország iránti lelkesedésem miatt sarokba szorultam. Nézzük csak, mi történik Magyarországon, milyenek a népfelkelések. Én makacsul hivatkoztam továbbra is a lengyel reformok békés jellegére. Magyarországról nem akartam nyilatkozni. Emlékszem még, hogy egy különösen ügybuzgó elvtárs valósággal üvöltözött velem, miszerint csak azt hiszem el, amit saját szememmel látok. Csak ha elmennek Budapestre, akkor ismerném be, hogy ott a fasiszták vették át a hatalmat. Úgy véltem, igaza van abban, hogy magamnak kell látnom. Annyit megtanultam 1953. június 17. eseményeiből, hogy a hivatalos propagandával ellentétben az úgynevezett népi demokráciák tiltakozó mozgalmi nem öreg nácik kísérletei a hatalomba való visszatérésre.

A szocializmus lehetséges, illetve szükséges reformjairól szóló vitákban eszközkészletem az inkább szerénynek mondható lengyelországi

⁶ Georg Klaus (1912–1974) előadásait kicsit másképp éltem meg, mint azt Heinz Liebscher tárgyalja tanulmányában: „Georg Klaus – ein unbequemer Marxist” (in: *Anfänge der DDR-Philosophie. Ansprüche, Ohnmacht, Scheitern*. Volker Gerhardt / Hans-Christoph Rauh szerk., Berlin 2000., 406–419. o. Ennek oka, hogy Karl Schröter matematikus (1905–1977) logika-előadásait is hallgattam, s kettejük között nagy volt a rivalizálás. (A szerző jegyzete.)

tapasztalataimra és a lengyel sajtóból szerzett ismereteimre korlátozódott, folyamatosan azt hangsúlyoztam, Lengyelország példáján látható, hogy a szocializmus békés átalakításának útja igenis járható. Arra már nem emlékszem, mennyire ismertem fel már ekkoriban azt a gonosz játékot, amit a szovjetek Magyarországon műveltek.

A meglepetések-közé tartozott a NSZEP (Német Szocialista Egységpárt) ideológusának, Kurt Hagernek a fellépése a Filozófiai Intézetben, amikor kijelentette, hogy az egzisztencializmust nem szabad mindenestül nagyívben elhajtanunk, gondoljunk csak Sartre-ra. Ebből felismerhető volt, hogy még a legmagasabb pártkörök is elbizonytalanodtak. Igaz, csupán néhány hétre.⁷

November 8-án, Hegel halálának 125. évfordulóján Berlinbe érkezett előadást tartani Ernst Bloch. Kollégáimmal együtt én vittem az Intézet koszorúját Hegel sírjához a Dorotheenfriedhofban, ahol több előadás is elhangzott. A fő előadást Bloch tartotta a Humboldt Egyetem aulájában. Hallgatósága nagy öröme beszédébe ilyen elemeket is beiktatott: nem szabad többé a marxizmust keskeny vágányon oktatni, a vallást is tárgyalni kell filozófiai szempontból, elvégre véget ért a malmozás korszaka, ideje lenne már sakkot játszani.

A magyar felkelés leverése után a párt keményen fellépett. Decemberben a Neues Deutschland hírül adta, hogy letartóztatták a Zeitschrift für Philosophie főszerkesztőjét, Wolfgang Harichot. A cikket úgy fogalmazták, hogy már a per előtt világos volt, a bűnösségét kimondták, ami, és erre még jól emlékszem, a szüleimet felháborította. Ráadásul azzal is megrágalmazták, hogy könnyű erkölcsű életet él, ha nem tévedek, egyik barátnőjét még név szerint is megemlégették.

1957 januárjában, a téli szünetben megint Varsóba utaztam, ezúttal magánjellegű útra. Egészen más volt itt a hangulat, mint az NDK-ban. Elsősorban a frissiben alakult Lengyel Diákszövetség (ZSP)⁸ körében mozogtam. A Szocialista Ifjúsági Szövetség néhány héttel azelőtt szűnt meg. Külön sajtóklubokban német, francia és angol újságokat,

7 Jürgen Rühle úgy tudja, Hager megúsza (lásd: *Literatur und revolution. Die Schriftsteller und der Kommunismus in der Epoche Lenins und Stalins*, Köln 1988, 330. o.) (A szerző jegyzete.)

8 A ZSP (Zrzeszenie Studentów Polskich – Lengyel Diákszövetség) 1950-ben alakult meg érdekvédelmi szervezetként. 1956-ban alakult át a politikától mentesebb diákönkormányzati szervezetté. 1973-ban a Szocialista Ifjúsági Szövetséggel (ZMS) és a Falusi Ifjak Szövetségével (ZMW) egyesülve Szocialista Lengyel Diákszövetséggé (SZSP) alakult át. A Szocialista Ifjúsági Szövetség (Związek Młodzieży Socjalistycznej) 1957 januárjában alakult meg a Forradalmi Ifjúsági Szövetség (Rewolucyjny Związek Młodzieży) és Munkásifjúsági Szövetség (Związek Młodzieży Robotniczej) egyesülése következtében. Sauerland a két utóbbi sztálinista jellegű szervezet megszűnésére gondolhatott.

hetilapokat lehetett olvasni, jazzt lehetett hallgatni. A lengyel reformok iránti nagy lelkesedéssel tértem vissza Berlinbe. Két közeli barátom megmutatta, milyen követeléseik vannak az eljövendő reformokat illetően. Végigolvastam és úgy találtam, túl élesen fogalmaztak, a követeléseik irreálisak. Így például teljes hozzáférést követeltek a nyugati sajtóhoz. Én úgy gondoltam, a legtöbb, amit a párt engedélyezne, az olyan sajtóklubok létrehozása lenne, amilyeneket Varsóban láttam. Két barátom megkért, hogy téziseik társszerzőjeként feltüntethessenek. Én ezt visszautasítottam, és megkértem őket, ne árulják el senkinek, hogy tudok a téziseikről. De másképp alakult minden. Egyik barátom megmutatta az irományt Rober Havemann-nak. Ő pedig állítólag Ulbrichtnak, mondván, nézd csak, mit gondolnak a fiatalok.⁹ Onnan pedig az írás egyenesen a Stasihoz került. Riasztották az egyetem megfelelő szerveit. A szerzőket egy gyűlésen elhajlónak, revizionistának, majdhogynem „ellenforradalmárnak” bélyegezték, s engem tartottak az „összeesküvés” tulajdonképeni vezetőjének. A két szerző egyike egy kihallgatáson bevallotta, hogy tudok a tézisekről. E „beismerés” után valóságos boszorkányüldözésben lett részem. Én lettem a legnagyobb hazudozó.

Döntő jelentőségű volt számomra egy kis közjáték, amelytől kicsordult a pohár. Walter Besenbruch¹⁰ filozófiaprofesszor előadásában a gondolkodás és a nyelv kölcsönhatásáról beszélt. Megemlítette, hogy csak az ember képes a nyelvet kommunikációs eszközként használni. Magam elé motyogtam: és a madárka, madárka, csácsogó madárka? A szomszédom meghallotta, és felnevetett. Besenbruch mindenáron tudni akarta, ki mit mondott, és miért ez a nagy nevetés. Nem jelentkeztem, de mivel a teremre néma csönd telepedett, és nem akartam gyávának tűnni, felemeltem a kezem, jelezve, hogy én voltam. Most már azt akarta mindenáron megtudni, mit mondtam. Madárka, madárka, csácsogó madárka, feleltem. Besenbruch fegyelmi eljárást indított, ahelyett, hogy megvitatuk volna, mi a helyzet az emberi és állati kommunikációval.

A sok kellemetlenség után – a tavasz vége felé – elhatároztam, hogy abbahagyom a filozófiai tanulmányokat. De azért, hogy a tanulmányaimat később még folytathassam, az akkori nyelvi szabályozást alkalmazva azt kérelmeztem, hogy a termelésben bizonyíthassak! Elmagyaráztam –

9 De az is lehet, hogy egyenesen a Stasinak adta oda. 1963-ig dolgozott besúgóként a Stasinak, a tudományos életéről szállított információkat. (A szerző jegyzete.)

10 Walter Besenbruch (1907–2003) Rudolf Bahro és Rolf Biermann nyilván egészen másképp emlékszik rá. Mostohaapám a *Zum Problem des Typischen in der Kunst* (Weimar, 1956) című könyvét olvashatatlanak nevezte. (A szerző jegyzete.)

az egész olyan volt, mintha esküt tennék –, hogy miután bizonyítottam, nem akarok visszatérni a filozófiához, hanem matematikát szeretnék tanulni. Sakklépésemtől, hogy a termelésben akarom megállni a helyem, anyám teljesen elképedt. Ártatlannak tartott, még ha politikailag nem is túl megfontoltnak. Ezért a párt berlini vezetéséhez fordult, hogy megmentsen, de nem járt sikerrel. A Filozófiai Intézetet Wolfgang Heiser képviselte, aki a legkisebb szándékot sem mutatta, hogy rajtam segítsen. Ahogyan akkoriban mondták, politikailag megbízhatatlannak tartott engem. Éreztem, hogy nincs itt helyem. Egy évvel később három évfolyamtársamat már börtönbüntetésre ítélték. A tárgyaláson, amint 1989 után a jegyzőkönyvekből megtudtam, az én nevem is felvetődött.

1957 szeptemberében segédmunkás lettem az oberschöneweidei kábelgyárban. Egy olyan kábeldobbal dolgoztam, ami még az első világháború előtti időkből származott. Néhány perc alatt valamivel több, mint húsz kiló drótot kellett a dobra föltekerni, az elejét kihegyezni, hogy beférjen a fűzőkarikába. A dobót egy pedált hajtva lehetett mozgásba hozni. Nem volt szabad túl erősen taposni, különben a drót elszakadhatott, és az embert jól fültövnön csaphatta. A sérülés veszélyét nem lehetett kizárni. Nem csak a munka egyhangúsága és nehézsége volt rossz, hanem az is, hogy a drót tekerés közben átforrósodott, s ha valaki nem tartotta rendesen a rongyot, amivel a drótot levette, bizony alaposan megégethette az ujjait vagy a tenyerét. Amikor a munkásokat megkérdeztem, hogyan kell rendesen csinálni, brutálisan kinevettek. Örültek, hogy egy ilyen jöttment diák nem boldogul a dróthúzással. Nagy gondot jelentett még a norma. A brigádnak, amelyikhez tartoztam, egy műszak alatt ennyi és ennyi kiló drótot kellett produkálnia. Eleinte nem tudtam teljesíteni a normát. Helyettem a többieknek kellett többet teljesíteniük. Érthető, hogy dühösek voltak rám. De nem mutatták meg, miként tudnék ügyesebben dolgozni. Eltelt egy idő, amíg száz százalék fölött teljesítettem. A legjobb munkások a száznyolcvan százalékot is elérték. Még többre is képesek lettek volna egy műszak alatt, de akkor fennállt volna annak a veszélye, hogy megemelik a normát. Egyszerűen kikapcsolták a gépeket, ha elérték a száznyolcvan százalékot.

Három műszakban dolgoztam. Rémes volt, kiváltképp akkor, amikor egyheti éjszakai műszak után a délutáni műszakra kellett váltani. Reggel hatkor ért véget a munka, kettőkor pedig már újra meg kellett jelenni az üzemben. Minden héten más alvási ritmust kellett megszokni. Olvasásra vagy tanulásra gondolni sem tudtam. Hogy ne veszítsek időt, közvetlenül az üzem mellett béreltem egy szobát. Nem is annyira szobát, inkább

cellát. Vaság, szék, egy kisasztal és egy lavór alkotta a bútort. Ablaka nem volt, csak fönt egy kis rés. Olyan keveset kerestem, hogy mást nem engedhettem meg magamnak. A munkásnegyed, amelyikben a napjaimat töltöttem, koszos volt és szennyes, igazán soha nem világosodott itt ki. Amikor a nővérem meglátogatott, annyira nyomasztónak találta az egészet, hogy nem is értette, miként bírom én ki ezt.

Egy üzemi baleset mentett meg. Amikor egy szép nap végén elértem a száznyolcvan százalékot, olyan ügyetlenül fogtam meg a drótfógót, hogy agyrázkódást kaptam. Akkoriban ezt pihenéssel gyógyították, három hétig kellett feküdnöm. Ezután már nem tértem vissza a munkahelyemre.

Ebben az időben azon fáradoztam, hogy a barátnőmhöz mehessek Varsóba, és feleségül vehessem. Arra gondolni sem lehetett, hogy ő költözzön Németországba. A megszállás idején a németek az apját és az anyját – egyiket a másik után – fél év különbséggel agyonlőtték. Négy gyerek maradt utánuk. Jövendőbeli feleségem – amúgy öt évvel volt idősebb nálam – nevelte a testvéreit, különösen sokat foglalkozott a legkisebb húgával. Tetszett nekem az energikussága.

Anyám ebben az időben súlyosan megbetegedett. Szerintem azért, mert nem bírta a pártapparátus bürokratizálását. 1949-ben a fogyasztási szövetkezet legfelső vezetésének nőkérdéssel foglalkozó megbízottjaként „megválasztották”, pontosabban delegálták a parlamentbe. Átéltette a tervgazdálkodás kezdeteit. Bizonyos rémülettel figyelte, hogy még a legyártandó pelenkák számát is megtervezték. Józan paraszti ésszel megkérdezte, honnan ismerik ezt a számot. Konkrét választ nem kapott. Csak a szokásos belső személyes viszálkodásokat, amire viszont ő nem volt felkészülve. Mostohaapám, Paul Friedländer, aki akkoriban a fogyasztói szövetkezet hetilapját szerkesztette, szintén szenvedett. Elhatározták, hogy elhagyják Berlint és Ilmenaubát, a természetbe költöznek, egyszóval visszavonulnak az aktív politikai élettől.

Egyáltalán nem volt egyszerű egyik szocialista országból a másikba költözni. Idegen állampolgár az adott kormány engedélye nélkül nem járhatott másik országban egyetemre. Ezért meg akartam szerezni a lengyel állampolgárságot, amihez le kellett mondanom az NDK-állampolgárságomról. Ez ugyancsak nem ment egyszerűen. Egy ideig végül hontalan lettem. Amikor aztán 1959-ben a Német Szövetségi Köztársaságba szerettem volna utazni, és végül a lengyel hatóságoktól kaptam egy hontalanok számára kiállított úti okmányt, a német határőrség Helmstedtnél a legnagyobb bizalmatlansággal fogadott: német név, Lengyelországban

kiállított papír, moszkvai születés. Emlékeim szerint ez már túl sok volt a feketeruhás embereknek. Leszállítottak a vonatról, egy órán át faggattak. Egy szavamat sem hitték. Amikor aztán továbbengedtek, hogy meglátogassam a nagymamámat Göttingenben, figyelmeztettek, nehogy a lábamat be merjem tenni az egyetem területére. Nyilvánvalóan kémnek tartottak. Persze nyilván nem mulasztottam el, hogy filozófiai előadásokat hallgassak az egyetemen. De azt, hogy útlevel nélkül az ember semmiféle védelemben nem reménykedhet, a lehető legpontosabban megértettem. Persze anyám elbeszéléseiből, aki átélte, hogyan küzdöttek a német emigránsok útlevelük meghosszabbításáért vagy egy új állampolgárság megszerzéséért, már korábban is jól tudtam ezt.

Lengyelországban Helena Rasiowa¹¹ professzorasszony és dékán engedélyezte, hogy külsős hallgatóként részt vegyek az elsőévesek matematikaóráin. Példátlan gesztus volt ez. Ha megszerzem az állampolgárságot, mondta, az akkoriban a népi Lengyelországban kötelező felvételi vizsga nélkül felvesznek az egyetemre. Valójában viszonylag gyorsan megkaptam az állampolgárságot. Az államtanácsnak kellett engedélyeznie. Egy nő, az ötvenes évekbeli első titkár, Bolesław Bierut egykori felesége elmondta,¹² mennyire büszke, hogy szüleim életrajza alapján átnyújthatja nekem az oklevelet, ami szerint lengyel állampolgár lettem. Meglepődtem. Valószínűleg én voltam az első német, aki anélkül, hogy bármi köze lett volna Lengyelországhoz, a háború után meg akarta szerezni az állampolgárságot.

Viszonylag gyorsan belerázódtam újra a matematikába, holott sokáig azt hittem, hogy dróthúzóí létem során mindent elfelejtettem. A fejem elnehezült, a gyors reakció megszűnt. Olybá tűnt számomra, mintha beteg lennék. A lengyelrel viszonylag gyorsan haladtam, de a nyelvtanulásnál az eleje mindig viszonylag könnyű, ha az ember szorgalmas. A valódi problémák mindig akkor bukkannak elő, amikor a tanuló már eléri a haladó szintet, ráadásul soha nem jártam tanárhoz. Saját szakálamra tanultam, de nagy örömmel. A környezetem alig érezte velem, hogy egy gyűlölt nép fia vagyok. Azokkal volt a legjobb kapcsolat, akik a legrosszabbakon mentek keresztül. Mondjuk, megszenvedték

¹¹ Helena Rasiowa (1917–1994) az algebrai logika és a matematika alapjai professzora volt. Roman Sikorski-val közösen írta *The Mathematics of Metamathematics* (1963) című könyvét. (A szerző jegyzete.)

¹² Bolesław Bierut 1921-ben kötött házasságot Janina Górczyńskával, de intim kapcsolata volt többek között titkárnőjével, Wanda Górcskával is. Bierut 1947 és 1952 között a Lengyel Népköztársaság köztársasági elnöke, 1952 és 1954 között az Államtanács elnöke, 1954 és 1956 között pedig a LEMP első titkára volt.

Auschwitzot. Persze találkoztam agresszióval is. Az egyik fickó abban a nyomorúságos házban, amelyikben laktam – tulajdonképpen egy zsidó szálló volt –, valamilyen okból nem szeretett engem, s egy nap elkapott, hogy áthajítson a legfelső emelet korlátján, mert németnek tartott. Valahogyan sikerült beszédbe elegyednem vele, s végül annyira hihetően elmagyaráztam neki, mennyire szeretem Lengyelországot, hogy békén hagyott.

Nem csupán sikeresen végeztem el a matematikai tanulmányaimat Rasiowa professzorasszonynál, de miután levizsgáztam, az ő egyik volt tanára, Andrzej Mostowski¹³ professzor, a matematikai logika egyik korifeusa megkérdezte, nem lenne-e kedvem az asszisztense lenni. Boldogan mondtam igent. A varsói matematika ekkor világszínvonalon állt.

Harmadéves koromban úgy döntöttem, hogy megint felveszem a filozófiát, igaz, csak mellékszakként. Mivel ekkor indították el a germanisztikát, nem tudtam eldönteni, melyik szakot válasszam. Megkérdeztem a mostohaapámat, hogy ő mit tenne. Azt javasolta, hagyjam a filozófiát. Amikor azt bizonygattam neki, hogy a varsói filozófusok letértek a szigorú marxizmus útjáról, szárazon csak annyit válaszolt, hogy nem fog ez sokáig tartani, a párt egy szép napon majd jól odácsap. A német szakon is foglalkozhatok német filozófusokkal, ráadásul ez amúgy is külföldi germanisztika. Mivel a Bölcsészkar dékánasszonya elmagyarázta, hogy tulajdonképpen nincs jogom ahhoz, hogy egy második szakot is elkezdjek, a germanisztikán viszont örültek nekem, könnyű volt a döntés. Mostohaapámnak amúgy igaza lett. A Filozófiai Tanszéket 1968-ban megszüntették. Többek között Leszek Kołakowskit, Bronisław Baczskót, Zygmunt Baumant, Stefan Morawskit kirúgták az egyetemről. Többségük elhagyta az országot. De addig azért részt vettem Baczko professzor szemináriumán, ahol elsősorban a marxi (nem a marxista!) gondolkodás forrásait tártuk fel és elemeztük. Olyan szerzőket tárgyaltunk, mint Moses Heß, Wilhelm Weitling, Max Stirner vagy Mihail Alekszandrovics Bakunyin; Rousseau¹⁴ műveit olvastuk és Schiller esztétikai írásait, ahonnan az út, ahogyan gondolták, Marxhoz vezetett. Ma azt mondanánk, dekonstruáltuk Marxot, hogy a végén alig valami maradt belőle. Lenin kevés filozófiai írása pedig nem játszott semmiféle szerepet. Ebben az időben ismertem meg Walter Boehlichet, aki elláto-

¹³ Andrzej Mostowski (1913–1917) irányítása alatt algebrát és matematikai mennyiségtant tanítottam. (A szerző jegyzete.)

¹⁴ Nagy eseménynek számított, amikor 1964-ben megjelent Baczko *Rousseau: somotność i wspólnota* című könyve. (A szerző jegyzete.)

gatott a varsói könyvvásárra. Megkérdezte, hogy a Suhrkamp számára fordítanék-e Baczko-esszéket¹⁵, amit szívesen elvállaltam. Nem sokkal később a Kohlhammer-Verlag is megkeresett, nekik Kołakowski esszéjét fordítottam le *Teilhardismus und manichäisches Christentum* címen.¹⁶

Nyelvészekkel is kapcsolatba kerültem, akik matematikusokkal együtt informális csoportot hoztak létre, amelyben a központi szerepet Chomsky generatív grammatikája és a Jacobson-féle Prágai Nyelvész Kör játszotta, és azzal kísérleteztek, miként lehet a nyelvészetben használni matematikai módszereket.

Nagy élményt jelentett számomra Maria Mayenowa¹⁷ polonisztika-professzor „szalonjának” látogatása. A szalon tulajdonképpen egy kis szoba volt, ahol időről-időre különféle emberek gyűltek össze, és mindenféléről beszélgettek. Az emlékezetemben legélénkebben egy Stefan Żółkiewski¹⁸ és Krzysztof Pomian¹⁹ közötti vita maradt meg. Az egykori vezető marxista, bizonyos értelemben sztálinista Żółkiewski és a később Párizsba költözött Pomian egy fiatalember géppel írt szövegén vitakozott össze, aki a varsói felkelés során életét vesztette. Pomian egészen jól ismertem, kollégákkal többször is jártam a lakásán, ahol velünk is, ahogyan mondani szokás, nyomdakész módon beszélgetett. Żółkiewskit először láttam. Még mindig bizonyos értelemben az establishment embe-rének számított. Virájuk arról folyt, hogy a kézirat vajon a strukturalizmus manifesztuma-e vagy sem. Żółkiewski szerint igen, Pomian szerint nem. Számára ez egy szöveg volt mintegy a régi időkbelől, semmi nem utal arra, hogy valami új volna benne. Én Żółkiewski pártjára álltam, mert úgy tűnt föl, hogy a szerző új tartalmat fogalmazott meg még a régi nyelven. Elbűvölő jelenségről volt szó: hogyan jöhetnek létre új gondolkodói irányzatok anélkül, hogy egy új nyelv jönne létre? A találkozó azt is jól illusztrálta, hogy milyen nyíltan lehetett megbeszélni

15 Bronisław Baczko: *Weltanschauung, Metaphysik, Entfremdung. Philosophische Versuche*, Frankfurt am Main, 1969. (A szerző jegyzete.)

16 Megjelenésének helye: *Geist und Ungeist christlicher Traditionen*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1971, 70–89. o. (A szerző jegyzete.)

17 Maria Renata Mayenowa (1910–1988) ebben az időben a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének volt a vezetője. (A szerző jegyzete.)

18 Stefan Żółkiewski (1911–1991) ekkoriban a szejm képviselője volt, 1956 és 1959 között felsőoktatási miniszter, de leginkább ideológiai és tudományos tevékenységet végzett. (A szerző jegyzete.)

19 Krzysztof Pomian (1934) filozófus, történész, esszéista. 1972-ig a Nemzeti Könyvtár kéziratárában dolgozott, majd Franciaországba távozott, ahol a Tudományos Kutatások Országos Központjában kapott állást. 1999-ben a toruńi Mikołaj Kopernik Egyetem professzora, 2001-ben a brüsszeli Európmúzeum igazgatója lett.

tartalmi kérdéseket anélkül, hogy folyton a politikai helyzetre kellett volna gondolni.

Mayenowa szalonjában ismerkedtem meg Bahtyin szövegeivel, akit Németországban csak néhány évvel később fedeztek fel, majd vált divatos szerzővé.²⁰ A polifonikus regényről írt elmélete egy olyan államban ért el nagy hatást, amelyben csak egy párt képzelte azt, hogy igaza van, és ez igazán szubverzív, ha belegondolunk, hogy az egy párt alternatívája sokak számára az egy egyház volt. A szalonban tartottam egy előadást Heidegger Hölderlin-interpretációjáról. Azt hiszem, nem nagyon értettek meg. De legalább érdeklődtek Heidegger iránt, aki ekkor még a nagy ismeretlen volt. Filozófiai körökben mindazonáltal már próbálkoztak az első fordításokkal, ezek kapcsán többször is konzultációra kértek fel. Mayenowa maga a poétikai és matematikai előadásaihoz kérte a segítségem.

Mesélhetnék még más értelmiségi körökről, találkozókról, például az összehasonlító irodalomtörténészek összejöveteléről, amelyeken a világ-irodalom volt a téma az ókortól egészen a kortárs irodalomig (itt ismertem meg többek között Jan Kottot, a *Shakespeare heute* című könyv szerzőjét és Zofia Szmydtowát²¹), a matematikus barátokról (Janusz Onyszkiewicz asszisztensként a szobatársam volt), vagy éppen azokról, akik a német irodalommal foglalkoztak (Elida-Maria Szarota²² volt a doktori témavezetőm, Jacek Frühling²³ fordította le Max Frisch legfontosabb regényeit, Andrzej Wirth²⁴ ma Berlinben él, és megemlítem még Roman Karstot²⁵). Utóbbi részt vett 1963-ban Liblicében a nevezetes Kafka-konferencián.²⁶ A germanisztika egyik tudományos körének vezetőjeként hívtam

20 Első könyvecskéje csak 1969-ben jelent meg a *Hansernál Literatur und Karneval. Zur Romantheorie und Lachkultur* címmel, majd ezt 1971-ben követte a *Probleme der Poetik Dostojevskijs. A Die Ästhetik des Wortes* csak 1979-ben jelent meg a Suhrkampnál. (A szerző jegyzete.)

21 Szmydtowa, Zofia (1893–1977) a Varsói Egyetem irodalomtörténész professzora, első-sorban a lengyel romantika korának irodalmával, irodalomelméletével foglalkozott.

22 Szarota, Elida Maria (1901–1994) a Varsói Egyetem germanista és romanista profesz-szora, irodalomtörténész.

23 Frühling, Jacek (1892–1976) publicista, kritikus, műfordító – (1946 és 1950 között diplomata). L. Feuchtwanger és F. Dürrenmatt fordítója is.

24 Wirth, Andrzej (1927) színházi szakember, színházkritikus, műfordító. Tanított többek között New Yorkban, Berlinben és a Giesseni Egyetemen, ahol megalapította az Alkalmazott Színházi Intézetet.

25 Karst, Roman (1911–1988) irodalomkritikus, műfordító. 1953 és 1962 között a Varsói Egyetemen tanított. 1969-ig a *Twórczość* című havilap szerkesztője tagja. Ausztriában, majd az Egyesült Államokban élt, ahol német irodalmat és összehasonlító irodalmat tanított.

26 Lásd „Roman Karst. Teilnehmer der Kafka-Konferenz in Liblice” című tanulmányomat (in: *Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, Steffen Höhne és Ludger Udolph szerk., Köln, Weimar, Wien, 2014, 199–208. o.) (A szerző jegyzete.)

meg – még diák voltam –, hogy egy előadást tartson nekünk erről az izgalmas történetről. Legnagyobb meglepetésemre egyáltalán nem tért ki ennek a Prágai Tavasz „születése” szempontjából oly fontos eseménynek a politikai aspektusaira, hanem folyamatosan az Átváltozás férgéről beszélt, ráadásul hibásan poloskának (pluskwa) nevezte. A konferencia politikai relevanciáját valószínűleg azért nem vette észre, mert az elidegenedés Liblicében terítékre került problémája – ami ugyebár a szocializmusban nem is létezhetett – Lengyelországban mintegy a mindennapi tudás részét képezte, bár Adam Schaff²⁷ Marksizm a jednostka ludzka. Przyczynek do marksistowskiej filozofii człowieka (Magyarul: Marxizmus és egyén, Kössuth, 1968.) című könyve csak 1965-ben jelent meg, és sajátos módon még Lengyelországban is feltűnést keltett, de nyilván csupán azért, mert a szerző a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) Központi Bizottságának tagja volt, és könyvét még a nyugati külföld is bizonyos figyelemmel fogadta.

Az új intellektuális élet 1968-ban összeomlott, amikor a párt antiszemita és értelmiségellenes kampányba kezdett, amelynek következtében több ezer értelmiségi hagyta el az országot. Ebben az időben Kelet-Berlinben voltam, itt írtam a disszertációmát Wilhelm Diltheyről²⁸. A lengyel Felsőoktatási Minisztériumtól kaptam tízhónapos ösztöndíjat. Hátránya az volt, hogy nem hagyhattam el az NDK-t, így nem utazhattam el Varsóba feltöltődni. Kiutazásom esetén ugyanis nem térhettem volna vissza Kelet-Berlinbe, hogy könyvtári tanulmányaimat folytassam. A vízum egyszeri be- és kiutazásra szólt.

Amikor 1968. szeptember 30-án visszatértem Varsóba, Gomulka már lefújta az antiszemita kampányt, de ez nem azt jelentette, hogy az elbocsátottak visszatérhettek munkahelyükre, csupán annyit, hogy az antiszemita jelszavak hangoztatása csaknem teljesen alábbhagyott. Számomra olyan időszak kezdődött, amikor az éppen megszerzett hátország veszni látszott. Igyekeztem a magam módján túlélni, és elsősorban tudományos munkámra koncentráltam.

27 Schaff, Adam (1913–2006) filozófus. Markáns sztálinistaként 1956-ig a LEMP főideológusának tartották, de az 1960-as évek derekán már revizionistának számított. 1968 nyarán az antiszemita hullám következtében kizárták a LEMP Központi Bizottságából. A hadiállapot idején élesen bírálta a „Szolidaritást”, s Nobel-békedíjra javasolta Jaruzelski tábornokot. Ennek ellenére nyíltan hangoztatott bírálatá miatt kizárták a pártból. A rendszerváltozás után is következetesen azt hangoztatta, hogy a demokratikus marxizmussal lehet ellensúlyozni a kapitalizmus befolyását.

28 1972-ben jelent meg a Gruyternél Dilthey's Erlebnissbegriff. Entstehung, Glanzzeit und Verkümmern eines literarhistorischen Begriffs címen. (A szerző jegyzete.)

1970-ben szereztem meg a doktori fokozatot, öt évvel később Adornónak a nem-azonos esztétikájáról írt dolgozatommal habilitáltam. Nem sokkal később docens lettem, lényegében professzori jogosultsággal. Átvettem a varsói Germanisztikai Intézet Irodalomtudományi Tanszékének, emellett 1979-ben a toruńi Kopernikusz Egyetem Germanisztikai Intézetének a vezetését. Habilitációm után bizonyos mértékben ismert lettem a tudományos és kulturális közéletben. Ez volt az az időszak, amikor előadásokat tarthattam különféle egyetemeken Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Svájcban, Olaszországban, Dániában, Belgiumban és Hollandiában, nem is beszélve a számos konferenciáról, amelyeken részt vehettem. 1980-ban beválasztották a germanisták nemzetközi szervezetének elnökségébe. Néhány hét múlva beléptem a Szolidaritásba.

A Szolidaritás 1980–81-ben – Tizenhat hónapnyi szabadság

Egy nappal azelőtt, hogy a Szolidaritás sorsa eldőlt volna – beharangozták, hogy a kormány és a gdański sztrájkolók szerződést írnak alá –, 1980. augusztus 30-án Baselben voltam egy nemzetközi germanista kongresszuson. Miközben szakmai kérdésekről beszélgettem a kollégákkal, belül izgultam a hajógyári sztrájkolók sorsa miatt. Mikor késő este lefeküdtem, hangosan azt mondtam, hogy reggel nem szeretnék elemként ébredni. Közismert, hogy akkoriban a népi demokratikus, illetve szocialista rezsimek úgynevezett ellenségeit ellenforradalmár, reakciós vagy főlöleges elemként emlegették. Ha nem ismerik el a Szolidaritást, akkor az összes hívét efféle elemként bélyegezték volna meg. Másnap legnagyobb örömmre nem elemként ébredtem. A sztrájkoló munkások nevében Lech Wałęsa, A Lengyel Egyesült Munkáspárt és a kormány képviseletében pedig Mieczysław Jagielski²⁹ aláírta a Gdański Szerződést. Wałęsa egy nagy golyóstollat használt a pápa arcképével, tehát egy olyan lengyelével, aki a párt számára utolérhetetlen volt.

Csak szeptember végén tértem vissza Varsóba, ahol az egyetemen belekezdtem egy Szolidaritás-szervezet megszervezésébe. Sokan tették fel a kérdést, hogy vajon nem lenne-e tanácsosabb egy saját független szakszervezetet létrehozni az akadémiai világ képviseletére. Mások a Szolidaritáshoz való csatlakozás mellett érveltek. Én is közéjük tartoztam. Nincs értelme, magyaráztam, most partikuláris érdekek, szakmai szakszervezetek mentén szervezkedni. A Szolidaritást a kezdetektől fogva amúgy sem szakszervezetként értelmeztem, hanem a létező szocializmus elleni tiltakozó mozgalom egy sajátos formájaként.

Végül megalapítottuk az egyetemen a Szolidaritás helyi szervezetét. Minden szakirányon megalakult egy sejt, s mindenki belépett, aki a Szolidaritáshoz akart tartozni. Minden sejt elnököt választott, és küldötteket delegált az egyetemi Szolidaritás közgyűlésébe. A folyamat hosszadalmasnak bizonyult, már csak azért is, mert a Szolidaritást jogilag csak hosszas huzavona után ismerték el. Ez a huzavona egész októberben és novemberben tartott. 1980. október 18-án a következőt jegyeztem fel:

²⁹ Jagielski (1924–1997), a Minisztertanács elnökhelyetteseként vezette azt a kormányküldöttséget, amelyik a hajógyári munkásokkal sztrájkolt. Egyedülálló alkalom volt, hogy nem a munkások uraztak Varsóba, hanem a kormány képviselői a munkásokhoz. (A szerző jegyzete.)

Minden arra mutat, hogy nem ismerik el a Szolidaritást, az új szakszervezetet. Erőpróbára készülnek. Wałęsa biztos a dolgában, de a szomszédok beavatkozási kedve egyre nyilvánvalóbb. Mit jelent a lengyel kormány mai tiltakozó jegyzéke, amiben néhány nyugati államot szólít fel a be nem avatkozásra?

A kormány ugyanis azt követelte, hogy a Szolidaritás az alapító okiratába a párt vezető szerepét vegye be, amit azonban visszautasítottak, mondván, hogy ez már szerepel az alkotmányban. Heves vita bontakozott ki. Egy vezető újságíró, Kazimierz Kąkol³⁰, a *Prawo i Życie* című jogi szaklap főszerkesztője, aki tulajdonképpen buzgó híve volt a hatalom birtokosainak, most meglepő módon azt fejtegette, hogy mindkét oldalnak igaza van:

Wałęsa azt állítja, nincs értelme egy olyan passzust beilleszteni, miszerint masło jest masłane (a vaj vajás); Kąkol ellenben: az érthetőség kedvéért nem jobb kijelenteni: masło jest masłane (a vaj vajás). Hogy mindenki tudja.³¹

Kąkol felismerte, hogy a párt a nézeteit pillanatnyilag úgysem tudja érvényre juttatni, de mégis számolt a bizonytalansággal. Valószínűleg néhányan úgyis azt mondanák, áh, ne legyünk már annyira merevek, vegyük be az okiratba azt is, ami fölösleges.

Október végén az NDK lezárta a lengyel határt. Olasz barátom, aki professzor volt Varsóban, s még most is az, megkérdezte, miért retteg ennyire a szomszéd. Azt válaszoltam, hogy a NSZEP vezetése nem tudja elfelejteni 1953. június 17-ét, vagyis azt a napot, amikor az egész Köztársaság megmozdult, és el akarta söpörni a rezsimet.

1980. október 28–29.

Egyre izgalmasabbá válik a helyzet. A fejesek Moszkvába utaznak.³² Az NDK lezárja a határokat. Egy következő fal előjele? Wałęsa november 12-re sztrájkkészültséget rendel el. Egy politikai csoportosulás támadásai,

30 Kąkol Kazimierz (1920) 1957 és 1974 között a „Prawo i Życie” című lap főszerkesztője. Ebben a minőségében részt vett az 1968-as antiszemita kampányban. 1974 és 1980 között az Egyházügyi Hivatal vezetője miniszteri rangban. 1985 és 1989 között a Hitleri Gaztettéket Vizsgáló Bizottság igazgatója.

31 Naplóbejegyzés, 1980. 10. 26–27.

32 Stanisław Kania, a LEMP első titkára és Józef Pińkowski miniszterelnök 1980. október 31-én folytattak Moszkvában megbeszéléseket a lengyelországi fejlemények miatt nyugtalan Leonyid Brezsnyevvel, az SZKP első titkárával. Másnap Pińkowski már Varsóban tárgyalt a Szolidaritás vezetőivel, megígérve többek között, hogy november 10-ig válasz születik a Szolidaritás bírósági bejegyzéssel kapcsolatos fellebbezésére.

a jelenlegi ellenzéket trockizmussal, árulással, zsidó sovinizmussal vádolják. Wałęsa szerintük túlságosan hajlik a kompromisszumokra. – Éjszaka jön a hír, Pieńkowski, a miniszterelnök tárgyalni akar (tehát visszatért Moszkvából?). Néhány órán át nem volt világos. Mit jelent a moszkvai látogatás? Spekulációk a nyugati kommentárookban: a lengyelek megértést kérnek Moszkvától, vagy pedig elszámoltatásra citálták őket oda? A párttagoknak egy plénumon állítólag azt mondták, hogy működjenek együtt a független szakszervezettel. Fordulat? Merre?

Másnap úgy tűnt, mindenki a szomszédok beavatkozásával számol.

Amikor ma reggel bementem az intézetbe, mindenki sápadt volt az ijedségtől: jönnek a testvérek. Megpróbáltam nyugtatgatni a jelenlevőket. Az intervenciót hosszas pszichológiai előkészítésnek kell megelőznie ... én ritkán nyugtalanodtam. – Az esti híradó után jobbnak tűnt a helyzet. De azért nem árt óvatosnak lenni, hiszen 1968-ban Brnóban is született egy egyezés. És mi követte ezt? Az intervenció!

Ezen a napon iratkoztam fel hivatalosan a Szolidaritás tagjai közé, megtettem, amire már hetek óta készültem. Azt mondtam a titkárnőnek, hogy azért pont ma, mert meg akarom mutatni, nem kell félni a bevonulástól.

Egy nappal később jött a megkönnyebbülés, ugyanis a kormány és a Szolidaritás vezetősége újra tárgyalt egymással, de ez a párbeszéd is hamarosan véget ért.

A Legfelsőbb Bíróságnak november 10-én kellett a Vajdasági Bíróság ítéletéről döntést hoznia, amelyik a Szolidaritás okiratát megváltoztatta, többek között a párt vezető szerepének elismeréséről szóló passzust is beleíratta. Ezáltal a Szolidaritás nem nevezhette volna magát több független szakszervezetnek. Döntései a párttól függték volna.

Azon elmélkedtem, vajon a Legfelsőbb Bíróság milyen határozatot hoz majd:

1980. november 9–11.

A következő lehetőségek vannak: 1. A bíróság mindent visszautal a Vajdasági Bíróságnak (ez jogos lenne, de valószínűtlen). 2. A bíróság úgy hagyja az okiratot, ahogy van, csak egy preambulomot vagy függelékkel íratna hozzá (nem lenne butaság, de nyilván szintén valószínűtlen, a Szolidaritást

zavarba hozná). 3. A bíróság hozzárendeli az alkotmány egy cikkelyét (ez sem butaság). 4. A bíróság teljességgel jóváhagyja a Varsói Bíróság határozatát (ez valószínűnek tűnik, minden arra utal, hogy odafönt konfliktust akarnak. Csak azt nem tudom, miért; talán azért, hogy mentsek a bőrüket, korlátozottságból – talán olyan információk birtokában vannak, hogy a lakosság bizonytalan, a Szolidaritást szét lehet verni. Nyilván konfliktust akarnak, különben nem tiltották volna ki az újságírókat a tárgyalóteremből, s nem terjesztenének híreket a Varsói Szerződés közös hadgyakorlatairól.) – Délután sírva fakadtam, hogy ezt az országot, amellyel azonosultam, beletaszítják a szakadékba. – A Jó nem győzött még soha.³³

15³⁰:

A hírek utolsó mondatait hallgattam, és annyit értettem: a következő hírekben visszatérünk erre. Rossz kedvem lett, noha előtte a lelkem mélyén – nem az értelmemmel – még mintha reménykedtem volna.

Egy telefonhívás:

Megegyeztek. Alig hittem, de örülök, noha a tegnapi fenyegetéseket, a helyzet kiéleződését már nem értettem. Mégiscsak valami konstruktív megújhodás következik?

Este:

Valódi felszabadulás. Elkerültük a tragédiát. Tizennyolc órákor a tanszéken még a sztrájk előkészületeit beszéltük meg (a sztrájkot még nem fújták le), mindenki a főépületben, a tulajdonképpeni campuson sztrájkoljon. A rektor már vasárnap visszatért Franciaországból Varsóba. De miért hajlik a hatalom a kompromisszumra? A sztrájkoló üzemek nagy száma miatt? A Szolidaritás eredetileg nem akart független lenni? Független nélkül nem menne, a hatalom birtokosai elveszítenék az arcukat.

A Szolidaritás késznek mutatkozott arra, hogy az okirathoz egy független illesszenek, amelyben az 1980. augusztus 31-i Gdański Szerződés egy részét idézték, amelyben szerepel, hogy a Szolidaritás elismeri a Párt vezető szerepét.

³³ November 10-én a Legfelsőbb Bíróság – a Varsói Vajdasági Bíróság „javításait” felülbírálva az eredeti statutumának megfelelően jegyezte be a Szolidaritást.

Mindeközben a Szolidaritás hívei a lakosságnak magyarázták, hogy mi történt, a hivatalos média ugyanis semmiképpen sem tűnt barátságosnak az új mozgalommal szemben. De mindennek ellenére a szabadság nagyobb volt, mint korábban. Nagy esemény volt, amikor a *Robotnicy 80* (Munkások '80) című film a mozikba került.³⁴ Egy dokumentumfilmről van szó, amelyik mintegy élőben közvetítette a sztrájk egyes momentumait és a gdański hajógyári tárgyalásokat 1980 augusztusában. A tárgyalások közismerten a nyilvánosság előtt zajlottak. A sztrájkolók hangszórón hallgathatták, mi történik. Folyamatosan jelen volt egy forgatócsoport is, ezek a felvételek képezik a film alapját.

1980. november 29.

Zártkörű rendezvényen bemutatták a *Robotnicy 80* című filmet. Most először látom Wałęsát hosszabban. Ügyes taktikus. Van egy fő célja, és ettől nem engedi eltántorítani magát: a saját szakszervezet megeremtése. Ha a tárgyalások holpontra jutnak, mindig megtalálja a kiutat, vagy félretolja az adott dolgot, vagy csak úgy „mellékesen” megoldhatónak tekinti. A film kiválóan fel van építve. Az egyik oldalon Wałęsa, a másikon Jagielski. Utóbbi merev, fényesre pucolt hivatalos képviselő, aki képtelen természetes hangon megszólalni. Minden, amit mond, megfelel a hivatalos pátoz konvenciójának. Teljesen görcsösen reagál. A tárgyalások szempontjából ez talán még jó is volt. Nem tűnt úgy, mint 1970-ben Gierék, mintha egy lenne „közülünk”. – Megrázó, hogy Jagielski még a legjobbak közül való odafönről. – Megrázó, hogy a sztrájk ügyében a tárgyalások mikrofonok előtt folynak. Rossz kompromisszumokról szó sem lehet. A film elsősorban politikai, nem a gazdasági helyzet áll a középpontjában, hanem a szabadság értékei. – Walentynowicz darukezelő³⁵ megrázóan meséli el, milyen, amikor 48 órára bezárják az embert. A következmények a munkában, a morális-pszichikai következmé-

³⁴ Andrzej Zajackowski és Andrzej Chodakowski filmre vették a gdański hajógyárban augusztus utolsó napjainak eseményeit és a Mieczysław Jagielski miniszterelnök-helyettes és a Lech Wałęsa között folyó tárgyalásokat. A *Munkások '80* című dokumentumfilm országos forgalmazására 1981. január 31-től került sor. A lengyel filmtörténetben a *Munkások '80* a legnagyobb nézettségnek örvendő film.

³⁵ A szmolenszki légiszerencsétlenségben halt meg 89 éves korában. Anna Walentynowicz az 1970-ben kezdődő munkásellenzéki mozgalom egyik legkiemelkedőbb képviselője. 1978-ban a Szabad Szakszervezetek (Wolne Związki Zawodowe), majd a Szolidaritás társalapítója Gdańskban. 1980 tavaszán nyugdíjba menetele előtt öt hónappal elbocsátották a Gdański Lenin Hajógyárból. Az augusztus 14-én kezdődő hajógyári sztrájk résztvevőinek követelése között az 1. pont Anna Walentynowicz visszavétele volt. Később szembefordult Wałęsával. (A szerző kiegészített jegyzete.)

nyek etc. – Az is világossá vált, hogy a hatalom már most hogyan szegi meg a Gdański Szerződés bizonyos pontjait. – Jelen pillanatban mindenki a párt kongresszusára vár (feszült nyugalomban, mondja az ORF – Österreichische Rundfunk).

Külföldi vendégekkel találkozva is érezhető volt az új idők szelleme. November végén egy bemutatóra Varsóba érkezett Brecht kiadója és a Brecht Központ vezetője, Werner Hecht. Az NDK Központ hívta meg. Roman Szydłowski³⁶, a párt lapjának, a *Trybuna Ludu*nak a színházi szakértője kísértte. Mindeddig meglehetősen hűséges volt az irányvonalhoz, de most hirtelen őt is magával ragadták az események:

Brecht-vita. W. Hecht látogatott ide feleségével és két kollégájával, hogy a diákoknak Brechtről meséljen. Nagyon dogmatikus volt: „Aki Brechtet kritizálja, a marxizmust kritizálja.” Aki kiáll Brecht mellett, haladó, aki szembefordul vele, reakciós... és ilyenek. Az Arturo Ui előadása annak idején azért volt olyan, mert még élénken élt az emlékezetben, hogy milyen a fasizmus, később ily módon már elő sem lehetett volna adni. Roman Szydłowski is ott volt. Néha közbeszólt, ilyeneket: Brechtnek azért ma is lenne számunkra közlendője, különös tekintettel a sztrájkoló munkásokra. Az Ui akkori előadása nagyon szép volt, van benne valami Shakespeare-ből és a Kábaréból, de csak ez utóbbit játszották, a Macbeth-jelenetet kihagyták. Én azt követeltem, essék már szó Brechtnek az NDK-hoz fűződő kritikus viszonyáról is, a következő mondatot idézve: „Ha a párt elégedetlen a néppel, akkor le kell váltani a népet.” Szydłowski erre azt válaszolta, hogy ez bizony érvényes a mai szituációra. Hecht kissé megenyhülni látszott, kitért a Brecht és Erpenbeck hívei közötti vitára, és úgy vélte Sztanyiszlavszkij összeegyeztethető Brechtel. A Turandotot említette!

Ebben az időben írtam Heinz Ludwig Arnold *Literaturbetrieb in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Handbuch* című kötetébe „Bundes-

³⁶ Szydłowski (1918–1983) ebben az időben az *Annuaire International du Théâtre* főszerkesztője is volt. ((A szerző jegyzete.))

deutsche Literaturkritik aus der Ferne betrachtet”³⁷ című cikkemet, amelyben Reich-Ranicki lengyel nyelvű munkáit idéztem, aki Thomas Mannal másokkal együtt lekezelően csak polgári szerzőkként említett, ellenben a kortárs endékás irodalmat az egekbe magasztalta. Azt hangsúlyoztam, hogy Lukács György realizmusfelfogásának a nyomdokaiba lépett. A naplómban csak a következő lakonikus mondat szerepel: A nyugatnémet kritikáról szóló cikkemet befejeztem. Éles támadás lett Reich-Ranicki ellen. Nem hiszem, hogy visszhang nélkül marad.

A bírósági bejegyzés ellenére a párt nem akarta békén hagyni a Szolidaritást. Ugyanakkor a saját soraiban is a felháborodás jeleit tapasztalta. Ezért december 1-jén és 2-án, a 7. plénumon változtatásokat hajtottak végre a vezetésben s megígérték, hogy sok párttag óhajának megfelelően hamarosan összehívják a rendkívüli kongresszust.³⁸

Toruń, 1980. december 3.

Nyugtalanító hírek. Összeült a hadsereg parancsnoksága. Csupa figyelmeztetés. A vidék megnyugvása (a sztrájkkészültség visszavonása) úgy tűnik, a keményvonalasokat bátorítja, hogy lecsapjanak. Csapatösszevonások etc.³⁹ Meg akarják félemlíteni a lakosságot? Ugyanakkor folyamatosan hangoztatják, hogy elindulnak a megújulás irányába. Mindez nem sok jót jelent. Úgy tűnik, a szomszédok soha nem fognak megbékélni a nálunk beindult változásokkal. Beindult a hatalmi logika: le kell csapni, még ha ez irracionális is. Van eszközünk a védekezésre? Elvégre milliók ellen készülnek.

³⁷ München 1981, 295–301; rövidített változat a Reich-Ranicki témában in: *Text + Kritik* Nr. 100, 6–9. o. Reich-Ranicki évekkel később állítólag azt mondta egy tanítványomnak, hogy esküdt ellenségének tekint engem.

³⁸ A plénumon a miniszterelnöki posztról már 1980-ban leváltott Piotr Jaroszewiczet és első titkárságról betegség ürügyén szeptemberben leköszönt Edward Giereket tették felelőssé a kialakult válságos helyzetért. Az utóbbit a Központi Bizottságból ezen a plénumon zárták ki. Sorsában a Politikai Bizottság több tagja osztozott. A Központi Bizottság „Honfitársak! A nemzet sorsa forog kockán...” felhívással fordult a lengyel néphez.

³⁹ December elején a szovjet hatóságok átadták Hupałowski tábornoknak és Puchala ezredesnek azt a tervet, hogy a „Szojuz 81” hadgyakorlat keretében december 8-án 15 szovjet hadosztály, 2 cseh hadosztály és 1 német hadosztály valamint egy hadvezetési törzs vonul be Lengyelországba. December 5-én az amerikai hírszerzés arról tájékoztatót, hogy a lengyel határ mentén 18 szovjet hadosztályt vontak össze. Ez képezte az alapját azoknak a híreknek, hogy a várható invázióval az ellenzékelt eltipró keményvonalas pártvezetés kerül hatalomra.

1980. december 4. (csütörtök)

A „testvérpártok” normál helyzetben köszöntötték volna a közgyűlés határozatait, de hirtelen megnőtt a feszültség. Tegnap éjszaka valaminek történnie kellett. Vagy a Politikai Bizottság áll készen arra, hogy szabadjára engedve a félelem pszichózisát a kemény kéz politikáját alkalmazza, vagy pedig, és ez a valószínűbb, a szomszéd elégedetlen a jelenlegi fejleményekkel: azzal vádolja a pártvezetést, hogy elismerte a Szolidaritást, és nem tartóztatta le az ellenzék kemény magját.

A naplomban nincs bejegyzés arról, hogy az Egyesült Államok hivatalban lévő elnöke, Jimmy Carter december 3-án és 9-én is kijelentette, mennyire nyugtalanítónak tartja a szovjet csapatösszevonást a lengyel határ mellett. A katonai beavatkozás megterhelne az amerikai–szovjet kapcsolatokat.

1980. december 8–9.

Ma bejártam a várost, hogy vaját szerezzek. Az elem tárulkozó kép majdnem kibillentett az egyensúlyomból. Délután egykor már hosszú, kígyózó sorok várták a vajszállítmányt! Anyák ülnek minden sarkon, vajra, húsrá, akármire várva. Megjegyzéseket alig lehet hallani.

Elgondolkodtam, hogyan lehet boldogulni vaj nélkül, hiszen minden más zsiradék (margarin, olaj, zsír) is elfogyott már. A kormány állítólag a jegyrendszer bevezetésére vár. Újabb szabotázsokról érkeznek hírek. A PAP lengyel hírügynökség és a Szolidaritás is cáfolja a TASZ hírét, miszerint egy üzemben szovjetellenes megmozdulások lettek volna. Az NDK-ban Mielke fokozott éberségről beszélt. Egy hölgy egy bizonyos vajdának a szovjet vezetéshez írott állítólagos levelét emlegette. A Robotnicy 80 című filmet műsorra tűzték, majd megint levették! Attól tartok, a hatalom efféle birtokosaival, az ilyen igazgatókkal soha nem jön rendbe a gazdaság. Az intelligens, energikus embereket mellőzik. Mindenütt ironikus-melankolikus megjegyzéseket hallani, de a nómenklatúra is elszánt, hogy ne adja meg magát.

*

December elején a Varsói Egyetem germanisztikai tanszékének húszéves évfordulója alkalmából nemzetközi konferenciát rendeztek (természetesen ez csak a háború utáni időre vonatkozik, a háború előtt, 1918 és

1939 között Zygmunt Łempicki vezette a germanisztikát, akit 1943-ban Auschwitzban gyilkoltak meg).⁴⁰ Én is tartottam egy előadást a lengyel germanisztika irodalomtudományi szekciójáról. Megemlítettem azt is, hogy a Herder-szakértő Emil Adler 1968-ban gyermekei jövőjét féltve hagyta el Lengyelországot. Ez volt az egyik olyan év, amelyikben a Lengyel Egyesült Munkáspárt példátlan antiszemita hecckampányt rendezett.⁴¹ A naplomban erről a napról a következő áll:

1980. december 9–10.

Referátum az elmúlt húsz év varsói germanisztikájáról. Nagyon személyes lett. Kritikus, 68-at is említettem, w związku z antologią oświeceniową.⁴² Kétszer-háromszor nevetés. Az endekás vendégek „merek arccal” hallgattak. Utána gratulációk a hollandoktól, Richard Sickingertől (az Osztrák Kulturális Intézet igazgatójától), fiatal asszisztensektől. Nagy kedvem volt meg sem szólalni. Ezekkel az opportunistákkal torkig vagyok. Délutánra rettenetesen elfáradtam. Az első számú téma továbbra is: bevonulnak majd a Varsói Szerződés tagállamai vagy sem? Az én válaszom: minden ez ellen szól, ha ésszerűen gondolkodunk, de hát elvárható-e az ésszerű gondolkodás? Ma először tűztem ki a Szolidaritás-jelvényt. Furcsa érzés.

⁴⁰ Lásd a tanulmányom az alábbi kötetben: Wojciech Kunicki és Marek Zybur (szerk.): *Germanistik in Polen. Zur Fachgeschichte einer literaturwissenschaftlichen Auslandsgermanistik – 18 Porträts*, Osnabrück 2011, 33–62. o. Łempicki, Zygmunt (1886–1943), 1919-től a Varsói Egyetem Német nyelvi és irodalmi tanszék tanszék-vezető professzora, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja. (A szerző jegyzete.)

⁴¹ Mieczysław Moczar tábornok, aki 1964-től belügyminiszeri posztot töltött be, a LEMP-en belül a „liberálisok” és „kozmpoliták” ellen harcot folytató „partizánfrakció” vezetője. Fő felelőse az 1968 márciusában felkorbácsolt „anticionista” (magyarul antiszemita) kampánynak, amelyhez odaadó támogatóra lelt Gomulkában. A hónapokon át tartó „akció” következtében mintegy húszezer zsidó származású lengyel értelmiségi hagyta el Lengyelországot. Emil Adler 1964-ben megalapította a Johann Gottfried Herder Múzeumot a mazúriai Morágbán, amelyért díszpolgárrá választották. Miután 1968-ban emigrálni kényszerült, megfosztották a díszpolgársági címtől, amelyet 1992-ben kapott vissza. 1997-ben halt meg Göttingában.

⁴² A német felvilágosodás antológiájával kapcsolatban. Emil Adler a Lengyel Tudományos Akadémia kiadójánál szándékozott kiadni egy válogatáskötetet. Tőlem is megkérdezte 1967-ben, hogy lenne-e kedvem közreműködni a kötet létrehozásában, amit szívesen meg is tettem. Éppen befejeztem a tanulmányaimat. Amikor Adler elhagyta Lengyelországot, felszólítottak, hogy a saját nevem alatt adjam ki az antológiát, amit először nem vállaltam. Csak néhány évvel később kértem meg a filozófus Marek Siemeket és a germanista Tadeusz Namowiczot, hogy a kötetet saját elképzeléseik szerint állítsák össze. Emil Adler mindezek ellenére úgy gondolta, hogy elárultuk őt. Ekkoriban Göttingenben dolgozott a Herder-hagyaték kiadásán. (A szerző jegyzete.)

Jóval a rendszerváltás után kaptam kézhez a NSzEp főideológusának, Kurt Hagernek a Politikai Bizottság elé terjesztett jelentését, amely a konferenciáról és Werner Hecht látogatásáról szól. A jelentés a lengyel germanisták közül egyedül engem említ név szerint:

„Az általános politikai fejlemények kapcsán a germanisztikai intézetekben és tanszékeken az oktatók és a diákok egyre erőteljesebb polarizálódása figyelhető meg. Mindegyik intézetben és tanszéken működik Szolidaritás-csoport, többé-kevésbé erőteljesen (nagyon aktívan Varsóban és Poznańban). A csoportok tagjai elsősorban fiatal asszisztensek és tanársegédek, akik az eddigi vezető káderekkel folytatott politikai vitákban nyilván az előmenetelük lehetőségét látják (a tanszékvezető leváltása Katowicében és Lublinban, hamarosan talán Łódźban). Mindazonáltal ahol a tanszékek élén markáns tudósok állnak, ezek a problémák nem jelentkeznek. A Szolidaritás-csoportok vezetői meg akarják maguknak nyerni ezeket a markáns tudósokat, ha kell, nyomást gyakorolva.

A Szolidaritás követelése:

- a tanulmányi idő egy évvel való meghosszabbítása
- a képzési irányelvek átalakítása, kiváltképp a társadalomtudományi szakok csökkentése.

A poznaí egyetemen erőteljesen redukálták az országismeretet. Ez eddig elsősorban NDK-ismeretet jelentett, amit az NDK-lektor tartott. Ehelyett „leíró nyelvtani” előadást ajánlottak számára. Jellemző a lengyel germanistákkal folytatott beszélgetésekre, hogy hiányzik belőlük a lengyelországi helyzetre vonatkozó mélyebb politikai összefüggések, egyáltalán a politikai képzettség, és mindenekelőtt saját helyzetük reális ismerete. Széles körben elterjedt a szabadság, a demokrácia és a pluralizmus gyermek polgári értelmezése, akárcsak a látens szovjetellenesség. Amíg a szocialista diákszövetség szinte mindegyik intézetben és tanszéken igen aktív, addig a párt az oktatóink egybehangzó állítása szerint egyáltalán nem véteti magát észre.

Az NDK és a Lengyel Népköztársaság határforgalmának szabályozása az összes intézetben és tanszéken heves reakciókat váltott ki. Például Wrocławban egy összlengyel germanistakonferencia résztvevői tiltakozó jegyzéket fogalmaztak meg a szabályozás ellen. Hasonló jegyzéket fogalmazott meg Łódźban közösen a független és a szocialista diákszervezet. A jegyzékeket elküldték az NDK nagykövetségének, a lengyel felsőoktatási Minisztériumnak és a lengyel médiának, valamint kifüggesztették az intézetekben. A határforgalom szabályozásának következtében a ger-

manisztikai intézetekben és tanszékeken az oktatók és a diákok körében is növekszik az NDK-ellenes érzület. Két jellemző kijelentés ebben a tárgykörben:

1. Az NDK állítólag nem dolgozza fel a fasiszta múltat.
2. A nyugatnémetekhez képest a keletnémetek politikailag veszélyesebbek, mert túlságosan erősen kötődnek a Szovjetunióhoz.

Jellemző egy konferencia is, az egész légköre, mindaz, ami ott történt. A varsói Germanisztikai Intézet rendezte az alapítása évfordulóján. A beszélőkben sem az egyetem rektora, sem az intézet igazgatója, sem pedig az irodalomtudományi szekció vezetője (Dr. Sauerland docens) nem tartotta fontosnak, hogy az NDK germanistáinak az intézet fejlesztésében betöltött nem jelentéktelen szerepét kellőképpen méltassa. Miközben megemlítették az intézet és az Osztrák Kulturális Intézet közötti szoros együttműködést, a KIZ Warschau német lektorátusával való hosszú együttműködésről nem esett szó. Dr. Sauerland különös hangsúllyal emelte ki az intézet azon publikációit és kutatásait, amelyek az osztrák és a nyugatnémet irodalommal foglalkoznak. Jellemző továbbá az is, hogy dr. Sauerland – a Szolidaritás tagja – kiállt az intézet azon tudósainak „rehabilitálása” mellett, akik az 1968-as eseményekkel összefüggésben az NSZK-ba, illetve Svájcba emigráltak. Műveik kiadása és népszerűsítése mellett foglalt állást. Dr. Sauerland személyéről: Dr. S. 1956-ban az NDK-ból települt át a Lengyel Népköztársaságba, és felvette a lengyel állampolgárságot. Apja a KPD tagja volt. Ez év augusztusában a baseli nemzetközi germanisztikai kongresszuson dr. Sauerland kapta az elnökség tagjaitól a legmagasabb pontszámot, így bekerült a Nemzetközi Germanista Szövetség (IVG) elnökségébe. Sauerland a berlini Brecht-központ igazgatójával – Werner Hechttel – való találkozáskor azt a Varsóban elterjedt vélekedést hangoztatta, hogy az NDK még nem számolt le a fasiszta múltjával. Erőteljesen szorgalmazza, hogy a Lengyel Népköztársaságban adják ki Grass *Bádógdob* című művét.⁴³

*

Az egyetemi Szolidaritás-csoport decemberben végre belefogott a küldöttgyűlés előkészítésébe. Megválasztottak az Neofilológiai Intézet delegáltjának, és azt javasolták, jelentkezzen az egyetem vezetésébe. Bizonytalan voltam, és emlékeztem a *polonisztika-hallgató válaszára*;

⁴³ Kurt Hager Zur Situation in der polnischen Germanistik. Information für das Sekretariat des ZK, Berlin, 1980. 12. 24. (SAPMO-BArch DY 30 J IV 2/9.04/18), A dátum nem stimmel: csak 1959-ben vettem fel a lengyel állampolgárságot. (A szerző jegyzete.)

amikor azt mondtam, hogy nem tudok írni, mert túlságosan is aktív vagyok a közéletben, azt válaszolta: feloldozzuk a kötelezettségei alól, és írja meg a könyvet, amiről beszélünk⁴⁴. De a környezetem végül meggyőzött, és jelöltettem magam.

Az egész nap a Szolidaritás egyetemi vezetőségének megválasztásáról szólt. Részben szörnyen unalmas volt. Egyik ügyrendi kérdés követte a másikat, mint a legrosszabb parlamentben. Én magam elég élénken követtem az eseményeket, elvégre jelöltettem magam a Szolidaritás egyetemi vezetőségébe. Egyrészt kétségeim volt, hogy jól tettem-e (vannak még most is), másrészt aggódtam, hogy rossz eredményt érek el. Mindenkinél be kellett mutatkozni, és kérdésekre kellett válaszolnia. Hirtelen megijedtem, hogy el kell mesélnem nem éppen egyszerű életutamat. De csak annyit kérdeztek tőlem, hogy miért nem vagyok meggyőződésből tagja tanárszövetségnek. Azt válaszoltam, mert nem lenne semmi értelme. Visszatérve a helyemre E. H. csak annyit mondott, hogy nem válaszoltam valami bölcsen, nyilván elveszíték most egy csomó szavazatot. Kimerítőbb választ kellett volna adnom. Nem értettem, miért, de magamat nehezen ítélem meg. Elsősorban azért válaszoltam röviden, mert a gyűlés már amúgy is nagyon hosszú volt. Végül harminckettedik lettem (középmezőny a negyvenből). Az utolsó az igen szimpatikus Rapacka⁴⁵ lett.

1981. január 1.

Nagyon különös volt az újévi köszöntő a tévében. Semmi öröm, inkább gyász. Semmi pezsgő, vidám mazurka vagy ünnepi polonéz. Az volt az érzésünk, hogy a tankok már megindultak. Ráadásul a szemben lévő házból fölröppent egy világítórakéta, amelyik hosszabb ideig fennmaradt, mintha katonai egységeknek mutatná az utat (a petárdázás akkoriban még ismeretlen volt Lengyelországban). Megismételtem A mondatát, miszerint jövőre újra látnunk kell egymást életben. A. B. szokás szerint azt kívánta, hogy teljesüljenek személyes vágyaim, és megkérdezte, melyek ezek. Azt mondtam, ilyenjeim most nincsenek, csak „társadalmi” vágyaim vannak dla kraju (az országról).

*

⁴⁴ Napló, 1980. december 12–13. (A szerző jegyzete.)

⁴⁵ Joanna Rapacka (1939–2000) ismert szlavista, professzor Varsóban és Genovában. (A szerző jegyzete.)

A Literaturában érdekes cikk jelent meg Jacek Syskitől.⁴⁶ Úgy véli, hogy a Szolidaritás csak akkor nem alakul át párttá, ha a párt komolyan veszi a demokratizálást. Helyes gondolat.

Toruń, 1981. január 4.

Elofvastam Raddatz interjút Czesław Miłosz-sal a Zeit-ban.⁴⁷ Szomorú dokumentum. Két világ beszél el egymás mellett, egyik sem érti meg a másikat. Számomra ez mindennapos: a németek és a lengyelek mentalitásukból adódóan nem értik egymást, és mintha nem is akarnák érteni. Raddatz alapvetően sztereotip kérdéseket tesz fel (például az aktivitásra, a haza iránti vágyakozásra, a vigaszra vonatkozóan), amelyekre Miłosz váratlanul eredeti módon válaszol. Raddatz ezt nem észleli, és folytatja a maga „egyenes” módján. Ám ezt a módot Miłosz nem akarja érteni, és kitart a maga eredetisége mellett. Miłosz gyenge pontjait R. nem veszi észre. Például: Miłosz szabadságot akar (a szó szabadságát), ami csak az emigrációban adatik meg neki, itt ugyanis senki és semmi nem zavarja (nem kell tekintettel lennie senkire és semmire) – az efféle szabadság problematikájára R. nem kérdez rá. Sartrenál ugyan kérdezget Raddatz, de hagyja, hogy Miłosz elbeszéljen a kérdései mellett. A német baloldali értelmiség-megítélése kapcsán pedig egyszerűen nem lett volna szabad tovább kérdeznie, hanem vissza kellett volna utasítani Miłosz szavait – „maga engem a nációkra emlékeztet” –, tudniillik Miłosz itt túl messzire merészkedett.⁴⁸

1981. január 7.

Szolidaritás-ülések Varsóban. Az intézeti ülést két „békétlenkedő” megzavarta, amikor az intézeti önkormányzatról volt szó. Át kellett mennem az egyetemi vezetőségi ülésre, ami végzetes következményekkel járt az intézeti ülésre nézvést: az itteni fiatal kollégák még nem voltak felkészülve a békétlenkedőkre. [...] Túl sok az opportunist, ennek hosszú távon nem lesz jó

⁴⁶ Syski, Jacek (álneve: Kallimach) az 1972-ben alapított Literatura nevű irodalmi hetilap publicistája, 1992-től megszűnéséig a havilappá átalakult Literatura főszerkesztője. Az utóbbi időkben filozófiai munkáiról ismert.

⁴⁷ Miłosz, Czesław (1911–2004) költő, prózaíró, esszéista, műfordító, irodalomtörténész. 1951 és 1989 között emigrációban élt. 1980-ig Lengyelországban nem publikálhatott. 1980 augusztusában – még a Szolidaritás szakszervezet megalakulása előtt – született döntés arról, hogy Nobel-díjjal jutalmazza. Műveit negyvennégy nyelvre fordították, köztük magyarra is.

⁴⁸ Az interjú megjelent itt is: Fritz J. Raddatz: Zeit-Gespräche 2, Frankfurt am Main, 1982, 157–166. o. Az interjút Raddatz Berkeley-ben készítette, ahol Miłosz a szlavisztika professzora volt. (A szerző jegyzete.)

vége. A Szolidaritás felmorzsolódhat az apró-cseprő ügyekben. Nem párt, de sok olyan feladata van, amiket tulajdonképpen csak egy párt tudna megoldani. Az intézetben természetesen személyi kérdésekről folyt a vita. Öten habilitáltunk, közülük hárman nem tagjai a Szolidaritásnak, én pedig sokak számára túl autoriter vagyok, túl sokat követelek.

*

Az egyetemi vezetés beiktató ülése is sajátosan zajlott le. Senki nem kíváncszott az elnökségbe. Hosszú viták az egyes funkciókról. A végén érkezett a hír a szabad szombatok problémájáról. A következő szombatot, amelyik nem szabad, a Szolidaritás bojkottálni fogja. Különös erőpróba lesz. Nálunk az adminisztráció érintett, amelyik korántsem egységes. De mi lesz majd az üzemekben? Nem sztrájk lesz, de mégis. Olyan, amelyik sok személyes bátorságot igényel.

Ebben az időben hívtam életre egy előadássorozatot „Demokrácia...” címmel, előadóknak kritikusan gondolkodó tudósokat hívtam meg. Az első előadást Ewa Wiprzycka⁴⁹ ókortörténész professzor az athéni polisznak szentelte. Nagyon pontosan ábrázolta a demokrácia működését: Eleinte azt a benyomást keltette, hogy antidemokratikus akar lenni, a végén azonban az athéni demokrácia vívmányait dicsérte. – A demokrácia előfeltétele: nincs tulajdonképpen osztályellentét, társadalmi egyenlőség. Először az arisztokráciát fosztották meg hatalmától! Az értelmiséget a politizálásra biztatták! Ám a demokrácia rettenetesen drága volt, hiszen munkakiesést jelentett, amit mindenkinek meg kellett fizetnie. Az is szép volt, ahogyan Wiprzycka a diákok kérdéseire válaszolt. A következő előadás az igen vitatott Lengyel Nemesi Köztársaságról szólt, ami a vélekedések szerint Lengyelország bukását idézte elő. Az előadást Antoni Mączak⁵⁰ varsói történész tartotta. Természetesen rendkívül érdekesen, objektíven, teli humorral. Nem viseltetett túl nagy szimpátiával ezzel az államformával szemben, de mégis elbűvölőnek tartotta. Vicces módon magyarázta el, mi is az a Liberum Veto: az ötvenes években a Felsőoktatási Minisztérium egész Lengyelországból Sopotba, a Grand Hotelbe hívott tudósokat, hogy kidolgozzanak egy új

⁴⁹ Wiprzycka-Bravo, Ewa (1933) ókortörténész. A Varsó Egyetem professzora.

⁵⁰ Antoni Mączak (1928–2003) az akkori idők egyik legismertebb történésze volt. Wolfenbüttelben találkoztunk a Társaság a 18. századért éves rendezvényén, ahol „Der Übergang von der gelehrten zur aufklärerischen Reise” címmel tartottam előadást. Mączaknak épen akkor jelent meg egy könyve *Życie codziennie w podrózach po Europie XVI–XVIII wieku* (Az európai utazások mindennapjai a 16–18. században) címmel.

programot. Kazimierz Ajdukiewicz⁵¹ végig ment a sorokon (a lépcsőkön), és ügyelt arra, nehogy a logika kimaradjon. Volt egy szak (nem árulta el, melyik), amit senki nem akart vállalni. A beszédekben meg is indokolták, miért nem. Ekkor felállt egy közismert, idősebb poznańi professzor, és kijelentette, hogy egyetért a szak figyelmen kívül hagyásával. Úgy tűnt mindenki egy véleményen van. Ekkor felállt egy diák – egy igazi csibész, ahogy Mączak nevezte –, és kijelentette, hogy nem ért egyet a professzorral, szavazást szeretne. Ez természetesen nem történt meg, a professzorral senki nem akart igazságtalan lenni. A Rzeczpospolita problémája az volt, hogy miként lehet úgy megvalósítani a demokráciát, hogy az egyes ember érdeke ne károsodjon. A szejmben soha nem számolták össze a szavazatokat, a király tudta, mi a többség véleménye, de az is előfordult, hogy a józan emberi észnek (a kisebbségnek) adott igazat. Mindenkit meg kellett hallgatni, igaz, a szót az egyes ember rangja és méltósága szerinti sorrendben adták meg. – Lengyelországban ma sok minden megérthető ennek alapján: az egyes ember itt nagy súllyal bír, kiváltképp az autorítások. – A rendszer bukásának okát, ami Európában (Magyarországot leszámítva) példátlan volt, Mączak abban a tényben látja, hogy a király életfogytiglani hatállyal osztogatta a fontos hivatalokat, ezáltal sokszorosan gyengítve saját hatalmát a mágánusokat erősítette, akik saját önös politikájukat űzték. Egy nemes soha nem kaphatott alacsonyabb pozíciót, mindig csak magasabbat (sokan felfedezték ebben a mai párturalommal való hasonlatosságot, kiváltképp a vidéki uraságok hatalmával, ami óriási manapság). A demokrácia lehetővé teszi a nagyfokú toleranciát, mindazonáltal csupán egy bizonyos pontig. Az ariánusok a 17. században itt nagyon sok mindent tönkretettek.⁵² Idegenek voltak a lengyel kultúrában. A különféle hitvallásokat (ortodox hit) Lengyelországban az ország nagysága miatt már a reformáció előtt elismerték. A 17. század végéig nem voltak boszorkányperek, amikor Európában még égették a nőket. Ám a 18. századi Lengyelországban több nőt máglyára küldtek, mint egész Európában, aminek ez a probléma az eredője. – A zsidók is saját parlamenttel rendelkeztek. A helyzetük akkor indult romlásnak,

⁵¹ Ajdukiewicz, Kazimierz (1890–1963) filozófus. A lemergi–varsói iskola egyik legkiválóbb képviselője. (A szerző jegyzete.)

⁵² A tartományok laza szövetségéből összeálló Nemesi Köztársaság (a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség 1569-ben megújított uniója) a XVII. század első harmadáig a legtoleránsabb állam volt Európában. Az XVII. század derekának pusztító kozákfelkelései (amelyek céljai között a lengyel nemesség és a zsidóság kiirtása kiemelt helyet foglalt el), a pravoszláv Oroszországgal és a protestáns Svédországgal vívott háborúk nyomán a svédekkel és II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel „kollaboráló” ariánusokat kiűzték a Nemesi Köztársaságból. A XVII. század végétől a szász dinasztia által kormányzott lengyel–litván állam sorsának alakulására egyre inkább Nagy Péter orosz cár és utódai voltak meghatározó befolyással.

amikor megszűntek közvetlenül a király alá tartozni, amikor gazdatisztek, bérlők lettek etc. lettek. Meglehetősen rosszat tett a cári birodalomból való bevándorlás. Szegény zsidók jöttek. De az igazi antiszemitizmust a felosztó hatalmak vezették be. – Szeretném Mączak előadását még egyszer meghallgatni. Megkérdezte, kit hívok meg legközelebb. nagyon érdeklődő volt. Most az angol és az amerikai demokrácia szakértőjét keresem.

Ebben az évben az óráimon sokat foglalkoztam Kafkával:

1981. január 8–9.

Ma Adorno Kafka-jegyzeteiről tartottam előadást. Különösen érdekesnek és aktuálisnak hat most nekem az a csúsztatás, amit Kafka Adorno szerint végez: nem a hatalmasok, hanem a hatalom nélküliek a főlösegesek; aki a pozitívumot akarja, az bűnössé válik. nagyon igaz.

A szabad szombat kérdése és a kiélezett dél-lengyelországi helyzet

Időközben a szabad szombatok ügyében kiéleződött a helyzet. Megint az volt a kérdés, ki nyer. Úgy volt, hogy a Szolidaritás tagjai ezen a szombaton nem jelennek meg az üzemekben. A kormány következményeket helyezett kilátásba: fizetésmegvonást, fegyelmi eljárásokat. Másnap ezt jegyeztem fel:

1981. január 9.

Szabad szombat, nagy konfliktus, amint azt néhányan már előre látták. A kormány megmakacsolta magát. Szerintem a legnagyobb hibája, hogy a szabad szombat bevezetését csak 1985-re helyezte kilátásba. Miért ez a kései dátum? Gierek 1971-ben 1980-at emlegette. Senki nem hisz az új ígéretéseknek. A második hiba, hogy most úgy tesznek, mintha a szabad szombat már eldöntött dolog lenne, még az iskolai szombatokról is beszélnek. A nyugati híradások szerint még az ágazati szakszervezetek (a régi szakszervezetek) is a szabad szombat mellett vannak. Olszowski,⁵³ a Politikai Bizottság tagja beszédet tart a szabad szombatokról, katonai szempontokat emleget! A tankok és a szabad szombat, ragyogó téma. Az egyetlen a rektor komoly civil kurázsiról tanúbizonyságot téve szabad szombatot rendelt el (az adminisztráció részére). Állítólag ezzel Górski, a felsőoktatási miniszter célkeresztjébe került.⁵⁴ A könyvtár igazgatónője a rektor ellenében viszont elrendelte, hogy szombaton dolgozni kell. Am a döntő az, hogy mit gondolnak a munkások. Ha lenne valami hiteles gazdasági program, még akár szombaton is dolgoznának mindannyian. De a munka mindeddig semmin nem segített ebben a rendszerben, semmit nem oldott meg.

⁵³ A korábban különböző párttisztviségeket és a külügyminiszeri posztot is betöltő Stefan Olszowski (1931) 1980 augusztusától a Központi Bizottság titkári tisztét töltötte be. A Szolidaritással szemben a kemény kéz alkalmazásának híve volt. 1982-től ismét külügyminiszter. 1986-ban az Egyesült Államokba emigrált.

⁵⁴ Górski, Janusz (1929–1986) 1978 augusztusa és 1981 júliusa között töltötte be a tudományos és felsőoktatási miniszeri posztot. A Varsói Egyetemnek ekkor Henryk Samsonowicz történészprofesszor volt a Szolidaritás irányításával demokratikusan megválasztott rektora.

1981. január 12.

Mintha minden arra mutatna, hogy kialakul valami párbeszéd. A Komisja Porozumiewawcza (Egyeztető Bizottság) párbeszédet követel, nem pedig adminisztratív intézkedéseket. Minden ágazatnál más a helyzet a szabad szombattal. A konkrét lehetőségekről akarnak tárgyalni, nem általánosságokról. Hároméves tervet emlegetnek a szabad szombatok ügyében. A sajtó úgy véli, január 11-én (egy szombati napon) senki nem szenvedett vereséget, ezért szóba lehet állni egymással. A legfontosabb nem is a szombatok kérdése, hanem a szakszervezetek problémája. Ezek a mondatok a lengyel hírekben hangzottak el.

1981. január 14–15.

A demokratizálást meg kell különböztetni az átpolitizálódástól. A diáklázadások, a német parlamenten kívüli ellenzék tevékenysége politikai mozgalomként jelentkezett, amelynek célja az egész ország átpolitizálása volt. A mostani lengyelországi mozgalom az önigazgatást akarja megvalósítani, amiben helye van a különféle véleményeknek!

Interjúkat olvastam Hannah Arendttel. Rendkívül érdekes! A közeljövőben foglalkoznom kell ezzel a növel.

1981. január 15–16.

Beszélgetés Reiff-fal (a követségről).⁵⁵ Semmitmondó. Véleménye szerint a keresztülutazó tudósítók rettenetesen tudósítanak.

Diákokkal a kávéházban. Egy vicc: Kérdés a jereváni Rádióhoz: Hogyan lehet megoldani egy kilátástalan helyzetet. Válasz: nem foglalkozunk a lengyel kérdéssel.

*

Órákat töltök újságolvasással. Borzalmas, de közben még mindig túl keveset olvasok. A gdański sztrájkbizottság tagjai, akik meglátogattak minket az

⁵⁵ Klaus Reiff 1980 januárjától 1983-ig sajtóattasé volt a varsói nyugatnémet követségben. Erről az időszakról írt könyve: *Polen. Als deutscher Diplomat an der Weichsel*, Bonn, 1990. (A szerző jegyzete.)

egyetemen, úgy vélik, a kormány nem létezik többé, mert homokba dugja a fejét.

*

Miłosz álláspontja, miszerint csak külföldön lehet az ember szabad, nagyon bosszant. Megalomániásan igazodik a „nagy emigrációhoz”⁵⁶, hőssé nyilvánítja magát, de megengedhetetlen módon általánosítja a kivételes helyzetet – külföldön természetesen szabad az ember mindentől, ami odahaza történik, de mit ér ez?

1981. január 16–17.

Rakowski a Politykában megjelent cikkében úgy véli, hogy a konfrontációnak a felsőbbség vereségéhez kell vezetnie.⁵⁷ Úgy érzi, valami újra kell felkészülni. Ennek ő is részese szeretne lenni. A másik, O bezwładzie administracji (A közigazgatás tunyaságáról) című vezércikk egészen kemény. A minisztériumok és hivatalok a lehető legjobb hangulatban vannak, semmit nem hibáztak, mehet minden tovább az eddigi úton, csak egy kis pénz kéne. Leszámolás a múlttal, na, ez szóba se jöhet. Nálunk nem. A szerző úgy véli, sokakat el kéne bocsátani, és azon morfondírozik, hogy a foglalkozás nélkülieknek (képzetleneknek) nem kellene-e valami kiegyenlítést kapniuk. Nyolctól délig közlekedési sztrájk. Fegyelmetzetten zajlott le. Este a munkaügyi miniszter mindenkit szankciókkal fenyegetett, aki szombaton nem ment el dolgozni. Nem lesz ennek jó vége.

*

A nyugati híradások, mint mindig, össze-vissza beszélnek. Egyrészt azt mondják, hogy a tankok bármelyik pillanatban megindulhatnak, a főparancsnok látogatása spekulációkra ad okot,⁵⁸ másrészt azt írják, hogy hétfőn

⁵⁶ „Nagy emigráció” Lengyelországban az 1830–31-es novemberi felkelés emigránsait értik, akik Párizsban kialakították a lengyel értelmiségi központot.

⁵⁷ Rakowski, Mieczysław (1926–2008) 1958-tól a betiltott *Po Prostu* című hetilap helyett alapított s a hatalommal szembeni tessék-lássék kritikus hangvétele miatt hosszú időn át népszerű *Polityka* főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője 1982-ig. 1981-től Jaruzelski kormányában miniszterelnök-helyettes 1985-ig, majd 1988–89-ben miniszterelnök, miközben évtizedeken át képviselő a Szejmben. *Tárgyalófel voltam* című visszaemlékezése 1987-ben jelent meg magyarul.

⁵⁸ A Varsói Szerződés hadseregeinek főparancsnoka, Kulikov marsall január 13-án első ízben folytatott megbeszélést a LEMP első titkárával, Stanisław Kaniával, Józef Pińskowski miniszterelnökkel és Wojciech Jaruzelski honvédelmi miniszterrel.

tárgyalóasztalhoz ül a Szolidaritás és a kormány a szabad szombatok ügyében, jövő héten pedig tárgyalások lesznek Párizsban az adósság kérdésében. Hány és hány jegyzetet lehetne még készíteni.

Hannah Arendtről tartottam előadást, a Kafka-értelmezéséről, az életéről, a zsidókérdésről és az Eichmann-perről. Eichmann mint paprikajancsi, valaki, akinek a gyilkosság hozzátartozik a hivatali karrierjéhez. A német bűnöknek nincs közük semmi ördögihez, ellenben közük van a tökéletes hivatalnokok által működtetett halálgyárakhoz.

Toruń, 1981. január 19.

Bizonyos, hogy '80 augusztusa fordulópont Lengyelország (és talán az egész szocializmus) történetében – a visszarendeződést persze nem zárom ki –, amelyik klasszikus módon, a tömegek kétségbeeséséből jött létre. Végzetes helyzetükből adódóan szövögették álmaikat jobb és igazságosabb világról, és harcba kezdtek értük. Keveset akartak (és ezzel túl sokat): rendet és igazságot a saját házukban. Még a háziurat is elviselik, ha késznek mutatkozik arra, hogy a szemetet eltakarítsa, és a mocskos, üzekedő söpredéket elzavarja. De a háziúr túlságosan is a söpredék pártján áll. Rettog attól, hogy elveszti hatalmát és autoritását etc.

1981. január 24. (szombat)

A helyzet efféle kiéleződése nem hagyja nyugodni az embert. Varsó reggel nyolc és dél között sztrájkolt, vagyis ötven üzem, köztük a közlekedési vállalatok és a nyomdák. Holnap szombat, szabad vagy nem. A követelések messzire mennek, hat pontból állnak: pártatlan tömegtájékoztatás, a cenzúra eltörlése, lelkiismereti szabadság (vagyis ne üldözzék a politikailag másként gondolkodókat), szabad szombatok etc. Ezek alapján véve politikai követelések, amelyekre a kormány aligha fog igent mondani, holott Gdańskban aláírta mindezt, de csak azért, mert akkoriban teljesen lebénult. Ám most védekezni akar, nem akar közösködni a munkásosztállyal. A szocialista külföld részéről állítólag folyamatosan nő a nyomás: mint már oly sokszor: a vendégek ordibálnak. Néhányan úgy vélik, odafönt keresik a konfliktust, hogy a Szolidaritást megosszák. Példaként valaki egy őszi esetet emleget, amikor Wałęsa már késznek mutatkozott az egyórás figyelmeztető sztrájk lefűzésére, csak a párt első titkárnak, Kaniának a jelzésére várt, amiben megállapodtak. De semmi jelzés nem érkezett. Kaniának szüksége volt az

egyórás sztrájkra, hogy az embereit meggyőzze politikája helyességéről. Ezek az érvek nekem túlzásnak tűnnek. Egyrészt párton belül is kialakulhat vita, másrészt a hivatalosságok olyan ügyetlenül érvelnek a tömegmédiában, hogy ez az ellenoldal egységét csak erősítheti. Még az ágazati szakszervezetek sem adnak igazat a kormánynak.

*

A hírek szerint ez alkalommal még többen nem mentek el munkába. A TASSZ élesen támadja a Szolidaritást. Jugoszlávia álláspontja szerint nem helyénvaló, hogy a külföld élesebben támadja a lengyel szakszervezetet, mint a lengyel vezetés. Egy nyugati adó úgy véli, hogy a pártnak már nincs sok vesztegetni való ideje. Sok ismerősöm teljesen kilátástalannak véli a helyzetet, hiszen a falat nem lehet áttörni (ha mégis sikerülne, akkor pedig nincs más mögötte, csak a Semmi). Az egyetem falára kiakasztottak egy plakátot a szabad szombatok történetéről, ami a hatvanas években kezdődött el. Határozatok és ígéret, más nem nagyon. A decemberi és januári adatok önmagukért beszélnek. Novemberben még biztosnak tűnt, hogy mindegyik szombat szabad lesz, még ha bonyodalmakat okoz is ez. A rádióban azt mondták, hogy az ágazatok keserű igazságokat vágtak a szabad szombatok ügyében Mach (miniszterelnök-helyettes) fejéhez.⁵⁹ Kedves levelet kaptam Wintertől Bielefeldből. Ezek az emberek ott jól eléledékelnek az utópikus szigetükön, megünneplik a híres utópisták születésének és halálának az évfordulóját, utópiákról írogatnak. Micsoda egy élet. Elsősorban az uszodájuk miatt irigylem őket.⁶⁰ Éjszaka nyugati adókat hallgatok (ilyenkor kevésbé zavarják őket). A szombatok körüli konfliktust normális, nyugati értelemben vett munkajogi küzdelemnek tekintik. Nagyon is jól megértik a kormányt, amikor a gazdasági nehézségekre utal. Kedvelik azt állítani, hogy a kormány készen állna a tárgyalásokra, ha nem gyakorolnának rá nyomást.

*

⁵⁹ A Piotr Jaroszewicz kormányában könnyűipari miniszter Stanisław Mach 1980 októberétől egy éven át töltötte be a miniszterelnök-helyettesi posztot Pińkowski és Jaruzelski kormányaiban.

⁶⁰ A Voßkamp vezette Funktionsgeschichte literarischer Utopien in der Frühen Neuzeit című projektről van szó. Részt vettem az egyik konferenciájukon, ahol Norbert Elias-szal is megismerkedtem.

Albinowski-cikket⁶¹ olvastam a Kulturában. Rakowskihoz hasonlóan ő is egyértelmű: ezzel a kormánnyal nem megy. Még az élelmiszerjegyeket és az árúelosztást sem tudják rendesen megszervezni. A jegyrendszer nem akadályozza meg a sorbanállást. Varsón kívül nincs jegyrendszer, ám van bőven hús. A kormány nem képes döntéseket hozni, például a veszteséges üzemek bezárása ügyében etc. Więc absolutny impas (teljességgel zsákutca), hogy a sztrájk valamit segít-e, a jó ég tudja: a kormány egyszerűen nem tanul semmiből.

*

Levelet kaptam Luciano Zagaritól⁶², amiben azt írja, hogy lengyelországi látogatása élete egyik legszebb élménye. Telefonon megkérdeztem, mit vigyek. A válasz: az asszisztensnőimet.

*

A Życie Warszawyban egy interjút olvastam a gazdasági reformokról egy közgazdász-professzorral. Sok mindent csak most értettem meg, például azt, hogy a samorządność (önigazgatás) semmit nem ér addig, amíg az adminisztráció jelenlegi formájában el nem tűnik, hiszen mindaddig megmaradnak a régi függőségi viszonyok, akárkit válasszanak is meg. A professzor ezért a minisztériumok megszüntetését követeli! A helyükre más kormányzati intézmények lépnének, normálisabbak. Világos pénzpoltikára lenne szükség: merő ostobaság csak úgy pénzt nyomtatni. A tervgazdálkodási bizottság szérinte túl nagy (500 ember!), ezért is nem vesz benne részt.

1981. január 26.

Teljesen reménytelennek tűnik a helyzet. Az ötnapos munkahét körüli vita ugyan súlyosnak tűnik, de na zdrowy rozum (józan paraszti ésszel) hamar megoldható lenne. Elvégre csupán heti egy óráról van szó: a kormányzat 42,5 munkaórát akar hetente, a Szolidaritás 41,5-be belemenne.⁶³ A Życie

⁶¹ Albinowski, Stanisław Józef (1923–2005) közgazdász, publicista. 1980-tól a Gazdasági Reform Kormánybizottságának tagja.

⁶² Zagari (1928–2008) olasz germanista akkoriban Nápolyban volt professzor. (A szerző jegyzete.)

⁶³ 1981. január 1-jén a kormány döntött arról, hogy havi három munkaszüneti szombat bevezetéséről. A Szolidaritás január 7-i és 8-i ülésén arra hivatkozott, hogy a jastrzėbiei egyezség értelmében minden szombat szabad kell, hogy legyen. Az Országos Egyeztető Bizottság végül

Warszawy plakátok fotóit közölte, efféle feliratokkal: „Dialog tak, monolog nie” (igen a párbeszédre, nem a monológra) vagy „Egy asztalhoz a kormányt és a szakszervezeteket”. Úgy tűnik, a mai pártgyűlés enged a kérdésben, hiszen kijelentették, hogy az ötnapos munkahétről lehet tárgyalni. De ez alapvetően ugyebár apróság. Sokkal súlyosabb a cenzúra⁶⁴ kérdése, a tömegkommunikációs csatornák elérhetetlensége, a szakszervezeti törvény, a Paraszt Szolidaritás. A cenzúra ügyében február 10-én nagy lesz a csínadratta. A kormány nem akarja a cenzúrát a szejm alá rendelni, a tervezetben nem ismernek el semmiféle fellebbviteli bíróságot, a cenzúra által kihúzott mondatok vagy szavak helyére nem akarják engedélyezni az üres helyet (fehér foltot). A nyomdászok sztrájkolni akarnak, ha a cenzúrázott helyeket nem jelölhetik meg. A nyomdászok következetesebbek az újságíróknál; amint hallom, nem is hallgatják el megvetésüket. A szakszervezeti törvényben nem szerepel a sztrájkjog! etc. A kérdés, meddig lehet elmenni, meddig terjed a kedves szomszéd türelme?

1981. január 27–28.

A mai dél-lengyelországi sztrájkok nagyon megleptek. Úgy tűnik, nagyobb méreteket öltenek, mint ahogy azt a Szolidaritás szeretné. Ma este a tévé először sugárzott vitaműsort a Szolidaritás, az ágazati szakszervezetek és a kormányzat képviselőivel. Az egész igazság szóba került. A kormány nem bocsátkozik vitába, benyújt egy tervezetet két lehetőséggel, és órákon belül várja a választ. Az ágazati szakszervezetek december 29-én kapták meg a szombatról szóló két variációt (vagy hatnapos munkahét minden második héten szabad szombattal, vagy pedig öt munkanapon 42,5 óra), és egy napon belül választaniuk kellett. A kormány nem érti, hogy a Szolidaritásban folyamatos a demokrácia. Úgy gondolják, hogy egymás között nem kell megbeszélni a dolgokat, ha már egyszer meg lettek választva. A Szolidaritás képviselői elmondták, hogy egy ilyen kormánnyal x-szer leülhetnek, akkor sem lehet párbeszédet folytatni. Utalnak az olcsó számlákra is: olyan gazdasági helyzetben, amikor x üzem bezárna és számos munkást el kell bocsátani, a szabad szombatok akár pozitívumot is jelenthetnek. – Wałęsa mindaddig Dél-Lengyelországban akar maradni, amíg a parasztszakszerve-

abban állapodott meg a kormánnyal, hogy minden hónap utolsó szombatja munkanap marad. Arról is döntés született, hogy a Szolidaritásnak műsoridőt biztosítanak a rádióban és a televízióban, továbbá lapokat adhat ki.

⁶⁴ A népi Lengyelországban hivatalos cenzori hivatal működött, amelynek engedélye nélkül nyomtatásban semmi nem jelenhetett meg. (A szerző jegyzete.)

zetet el nem ismerik. Örült ötlet, de ezzel olyan tényállást teremtett, ami rendkívül hatásos lehet. De várjuk meg, hogy igaz-e a hír.

*

Vita az NDK-lektorral. Számára ez csupán két rivalizáló hatalom küzdelme, ezzel tökéletesen elfedi, hogy miről is van szó. Ha a Szolidaritás a hatalmat akarná megszerezni, egyetlen éjszaka megtehetné. Ezek az emberek politikai-ideológiai kategóriáikkal teljességgel lemondanak a világ valódi megváltoztatásáról. Akkor érzik legjobban magukat, ha tudják, ki parancsol és mi megengedett. A szabadsághiányos állapot mint a boldogság állapota.

1981. január 28–29.

Meghallgattam a három kormányzati képviselő, a három Szolidaritás-képviselő és a három ágazati szakszervezetis vitáját. A legjobb a Szolidaritás jogtanácsosa volt. Logikus, tárgyilagos és éles módján mindenkit lemosott. Novemberben a kormány még a Szolidaritást sem értesítette, ezért bocsánatot kértek, csupán véletlen volt. Érveik nevelésesek voltak, öt oldalon sorolták őket (erre is több hétre volt szükségük), de semmit nem mondtak. Jók voltak az ágazati szakszervezetek képviselői is: a tárgyalások utolsó időpontjaként 1981. január 31-t határozták meg. Mindenki úgy vélte, a kormány megbukott a vitában. – Egy szép kis közjáték: a kormány képviselője elmondja, az ötnapos munkahét nem azt jelenti, hogy szombaton mindenki pihenhet, például a vasutasok, növények, eladók etc. (az egyik szakszervezetis elmosolyodik), Párizsban például szombat éjjélkor autót is vásárolhat az ember (közbekiáltás: ki?)... Szinte érezni lehetett, hogy ez az ember tényleg ilyesmit vásárol Nyugaton. – Ma tömegsztrájkok Délen, még a bányákban is. Sztrájk a lódzi egyetemen. Az egyetemi pártvezetés is támogatja. Holnap a felsőoktatási miniszter leül tárgyalni a diákokkal. Délen a sztrájkok állítólag spontán szerveződtek, vagyis a sztrájkolók nem egyeztettek a Szolidaritás vezetésével. Wałęsa tényleg Rzeszówban marad. Tizenhét paraszt éhségsztrájkba kezdett. Holnap Szolidaritás-ülés Rzeszówban. Wałęsa állítólag azt mondta, nem félnek a fegyverektől és a tankoktól. Ugyanakkor állítólag elítélte a túl sok sztrájkot is. A kormány február 18-ig kap gondolkodási időt. Ezután korlátlan idejű általános sztrájk következik. Mi lesz ennek a vége? Mindez romantikus, szürreális és ijesztő is egyben. A nép annyira lendületbe jött, hogy lassan már nem fél semmitől.

*

A nap folyamán annyi minden történik, hogy nem lehet követni, a száraz tényekkel hosszú oldalakat lehetne megtölteni.

1981. január 29.

A helyzet egyre drámaibb. Délen nem csillapul a sztrájkhullám. Több vajdaságban várják a kormány delegációja, akik persze nem sietik el a dolgot, hogy elkerüljék a nyomást. A tanárok párbeszédet követelnek. A rzeszówi tárgyalásokat holnap Varsóban folytatják. A kormány intézkedésekkel, vagyis a szükségállapot bevezetésével fenyegetőzik. Fölvetődik a kérdés: mit akarnak elérni ezzel? A gazdaság ettől még nem áll majd talpra. De a börtönök megtelnek. Senki nem tud semmit. Orosz csapatok – Meg tudnak bármit is változtatni olyan értelemben, ahogy a szomszédok akarják? Az orosz csapatok elleni harcok hozzátartoznak az ország hagyományaihoz. Európa helyzete megváltozna. Lassacskán úgy vélem, hogy a szomszédok, a Szovjetunió jövője Lengyelország jövőjétől függ. Ha a szovjetek okosak, akkor békén hagyják Lengyelországot. De ritka pillanat az, amikor az ész győzedelmeskedik.

*

A helyzetet nagyon bonyolulttá tette a Parasztszolidaritás jogi elismerésének a követelése – a kormány ebbe nem akar belemenni, kemény intézkedések nélkül ez nem megy. Mennyi ideig bírja a munkásosztály a sztrájkkészültséget?

*

Egyszerűen nincs idő dolgozni. Hírek, újságolvasás. A viták teljesen lekötnek.

*

Az öngazgatást szociológiai értelemben kell venni. Érdekes gondolat.

1981. január 30.

Amint valaki mesélte, tegnap a tévében az olsztyni vajdával készült riportot mutattak, akit a Szolidaritás jobboldali reakciói megtámadtak.

Sikkasztással gyanúsították, pedig minden a legnagyobb rendben volt. Ezek a gonosz reakciók.

Óriási feszültség (Stan najwyższego napięcia). A munkavégzés egyre nehezebb. A környezetemben két ember kapott behívót. Elképzeljük, hogy ez mindenkire vonatkozik, de úgy tűnik, még sincs így. Arról beszélgetünk, milyen lenne a szükségállapot. A. K. a Politykától úgy véli, az attól függ, hogyan szerveznék meg. T., egy autószerelő azt mondta, ő nem fog emberekre löni. Elég vér folyt már Lengyelországban. (Dosyc rozlewu krwi w Polsce). Vidéken egyes helyeken Szolidaritás-tagokat vernek. Az igazságügyi miniszter a tévében nyilatkozta, hogy a nyomtatási engedélyezést szabályozó 1946-os rendelet még érvényben van. Megint meg akarják tölteni a börtönöket. A kormány mindhárom szakszervezeti szövetséggel tárgyal. Mindhármán más állásponton vannak a szabad szombatok ügyében, mint a kormány. A legkevesebbet a régi ágazati szakszervezetek követelik, őket követik az új autonóm szakszervezetek, a legtöbbet a Szolidaritás követeli, ami a tárgyalásokba a tömegtájékoztató és a ParasztSzolidaritás kérdését is bele akarja vonni. Úgy tűnik, a kormány szándékosan kerüli a déli régiókat. Csak február másodikára ígérték magukat. Addig niech się dzieje wola Boska (legyen meg Isten akarata). Lehet még bízni a kompromisszumban? Úgy tűnik, még minden nyitott. De akárcsak augusztusban, most sem bízom a következő szakszervezet elismerésében, a vidéki vagyis ParasztSzolidaritásában. Az egyetemi pártszervezet egy határozatot fogadott el, amelyben elképesztő módon megtámadja a pártvezetést: kabinet módszerekkel uralkodik, még mindig nem dolgozott ki rendes választási rendszert etc. Továbbá hagyják csak a parasztokat úgy szerveződni, ahogy ők akarnak.

1981. január 30–31.

A hírek optimistábbak lettek. A szombatok kérdése állítólag megoldódott, és a tömegtájékoztató ügyében is közelebb kerültek egymáshoz a felek. – De a legfontosabb hiányzik még: a ParasztSzolidaritás. Az újságírók szövetsége minden erőszakos megoldástól óv! Vajon a kormány komolyan veszi majd ezt?

Az egyetemi klubban valaki azt mondta, hogy a lengyelek ott voltak minden forradalomnál. Ezt a szomszéd is tudja, sőt, fél is tőle.

1981. január 31–február 1.

Szörnyű éjszaka, alig aludtam (kétórás alvás után pontban hatkor ébredtem, ekkor hallottam a kompromisszumos megoldásról) – A. CZ-vel beszélgettem, a felhők felett lebeg. Még mindig tübingeni látogatásának hatása alatt áll. Egy harmonikus lakóközösségben él, s most, ahogyan ironikusan megjegyeztem, egész Lengyelországot ilyen lakóközösséggé szeretné alakítani. Azt válaszolta: Pan ma rację, choć brźmi to śmiesznie (Igaza van, noha furcsán hangzik): Lengyelország egy nagy közösség. A lengyelországi mozgalmat kicsinyesnek tartja (nem szárnyal eléggé), csak a szükségből ered, de a szakszervezetek afféle kapitalista formációk, nincsenek igazi eszméik, az ellenzék vezetői nem különösebben nagy koponyák etc. A baráti közösség iránti német vágyakozás betege.

Állítólag sokan elégedetlenek a kompromisszummal. A munkaórákat illetően a Szolidaritás nem sokat ért el (sőt, ellenkezőleg), hiszen kiegyezett a negyvenkét órás munkahétben, aminek fejében egy szombattal több lesz szabad. Sajátos a felhívás a több munkára, például minden negyedik szombaton nyolc órát. remélhetőleg lesz elég nyersanyag a termeléshez. A tömegtájékoztatóhoz való hozzáférés egyértelmű siker, bár nyilván sok probléma lesz majd a cenzúrával, de a kiáltványokat legalább fel fogják olvasni. A szakszervezeti újság pedig hatszázezer példányban jelenik majd meg! A harmadik pont még messze van a megvalósulástól. Delegáció utazik Rzeszówba, ez kevés, de sok is egyben. Az éhségstrájk tart még. A ParasztSzolidaritás elismerését tegnap nem lehetett kicsikarni. Vajon valaha is sikerülhet? – De egyvalami sikerült: néhány napnyi lélegzetvétel. Délen (Bielsko-Biala) tart még az általános sztrájk, egy delegáció indul oda. Jelenia Góra vajdaságba már megérkezett a kormány küldöttsége. A sztrájkbizottság megvizsgálta, hogy rendelkeznek-e teljes felhatalmazással, majd határozatlan időre felfüggesztették a sztrájkot. Olsztynban nem akarnak sztrájkolni, mert az első titkárt lemondatták, és a szejm is hajlik arra, hogy lemondassák az olsztyni képviselőket. Ez bizonyára hamarosan Toruńban is meg fog történni. Holnap Gdańskban a Szolidaritás vezetése megtárgyalja, mik a további kilátások és lehetőségek. Valószínűleg jó, hogy minden úgy történt, ahogy történt. A helyzet túlságosan

is robbanásveszélyes volt. Szeretném tudni, hogy a kormány valóban kész lett volna valóra váltani a fenyegetéseit. A válasz jobban megvilágítaná, hogy a tárgyalásokon a Szolidaritás-csoport helyesen járt-e el. Az is kérdés, milyen nagy a párt radikális szárnya. – Egyébként nagyon vicces volt, ahogyan a Szolidaritás fiatal képviselői részben pulóverben, meglehetősen fegyelmetlenül vonultak be a minisztertanácshoz. Wałęsa még egy ismerősének is odakiáltott: „Cześć” (Szervusz).

Toruń, 1981. február 1–2.

A nap megint túl rövidnek bizonyult. Az utazás Toruńba fárasztó. Csak egyszer hallgattam híreket. A Szolidaritás legfontosabb céljának a Paraszt-szolidaritás elismertetését tartja. Erre akarja koncentrálni minden erejét. A keddre (február 3.) meghirdetett általános sztrájkot lefűjták.⁶⁵ A Legfelsőbb Bíróság február 10-én tárgyalja a Paraszt-szolidaritás elismerésének kérdését. A következő időszakra tehát megint megtelt a naptár. Bizonyosnak tűnik, hogy 11-re vagy 12-re általános sztrájkot hirdetnek, talán meghatározatlan időre. Bóg wie (Isten tudja). – A kormánnyal kötött megállapodás bizonyos értelemben győzelem: a szombatok kérdésében a Szolidaritás nem éppen nagy szellemről tanúskodó kompromisszuma (vajon hogyan reagálnak majd erre a dolgozók?), ezzel szemben végre hozzáférés a tömegtájékoztathoz, vagyis a Szolidaritás hatalma erősödik, az információs helyzet javulása és a Paraszt-szolidaritás elismerése a levegőben lóg; pluszpont: a kormány további tárgyalásokat akar, de milyen eredménnyel? – Milyenek lesznek a lokális különbségek? – Érzésem szerint már nem kizárható a Paraszt-szolidaritás gyors elismerése. Valószínűleg igazuk van, hogy ilyen gyors tempót diktálnak, egy fél év múlva talán minden nehezebben menne. Ráadásul a munkások kötelezettséget vállaltak, hogy támogatják a parasztokat. Előbbieknél hatalmi eszközeik vannak, utóbbiaknak pedig élelmiszerei.

1981. február 2–3.

Némileg megnyugodott a helyzet, de csak Közép-Lengyelországban, Délen még mindig nagyon forró a helyzet. Egy kormánybizottság végre útra kelt Bielskóba, miután már egy hete tart az általános sztrájk. Ma véletlenül a kezembe került egy kalendárium az augusztus óta tartó eseményekről, és ott olvasom, hogy már november végén járt ott egy kormányküldöttség Kępa

⁶⁵ A különféle szakszervezeti céllal alakult parasztszervezetek február 13-án hoztak létre Országos Egyeztető Bizottságot és vették fel az Egyéni Gazdák „S” nevét.

vezetésével.⁶⁶ Valaki azt mondta, egy olyan klikk ül ott, amelyik senkit nem akar kiadni. Másvalaki úgy vélte, a kormánynak azért van ilyen sok időre szüksége, hogy eltüntesse a kétes ügyletek nyomait, már amelyeket még el lehet tüntetni. De a legfontosabb mégis a parasztszakszervezet kérdése. Wałęsa állítólag azt mondta tegnap, hogy ragaszkodik a munkás- és parasztszükségletek régi elvéhez. Ennél marxistább nem is lehetne. Egy hét múlva megint kemény idők jönnek. – Toruńban állítólag tüntettek a parasztszakszervezetekért.

*

Egy professzor mesélte, hogy a haditengerészet augusztusban a végén már arra is készen állt volna, hogy a hajógyári munkásokat valami gázzal elaltassák, és elszállítsák, de nem állt módjukban, mert hirtelen egész Lengyelország sztrájkolni kezdett. Ez mentette meg őket. Ő is úgy véli, mint oly sokan Lengyelországban, hogy az intervenció ennek e nagyhatalom végének a kezdete lenne. – Csehszlovákiában a kezdetektől fogva világos volt, hogy nem lesz ellenállási mozgalom, a cseheknél soha nem volt partizánmozgalom (csak '44 őszén jött létre néhány szakasz). Ezzel szemben Lengyelországban...

1981. február 3–4.

A történelem soha nem áll le. Most minden szempár Bielsko-Bialára szegeződik, a kormánybizottság végre megérkezett. Wałęsa is – az első eredmény: a vajdák lemondanak, néhány korrupciós ügyet átadtak az ügyészségnek... De jelentkeztek már az első nehézségek is: az illetékes miniszter addig nem akarja folytatni a tárgyalásokat, amíg az emberek nem veszik fel ismét a munkát, és úgy tűnik, a sztrájk idejét sem akarja kifizetni... A tévében az óriási veszteségeket emlegetik, mintha a munkások tehetnének a kormány vonakodásáról. – A minisztertanács sztrájkellenes rendelete: ötven százalékot fizetnek, de azt is csak akkor, ha a sztrájk az alkotmánynak megfelel, és hét nappal korábban bejelentik... Ez figyelmeztetés a következő sztrájk miatt, ami jövő héten, 10. után fenyeget. Úgy tűnik, az első titkár kötelezni akarja a párttagokat, hogy a sztrájkban nem vehetnek részt. A párt és a kormány látszólag lassan átáll az új helyzetre, mégpedig úgy, hogy megtanulják a vállalkozói trükköket. Már csak az általános kizárás hiányzik. Wałęsa egyébként nem támogatja a bielsko-bialai sztrájkot, azt

⁶⁶ Józef Kępa (1928–1998) ekkor közigazgatási miniszter, Jaruzelski eltávolítja a kormányból.

mondja – joggal –, hogy ha mindenütt le akarnánk leplezni a korrupciót, egész Lengyelországnak sztrájkolnia kellene. Az egész ügyről úgy véli, hogy a fő dolgokról eltereli a figyelmet. Egy ilyen hatalmas, majdnem tízmillió tagsággal rendelkező szervezetben szükségszerűen előjönnek bizonyos ellentmondások.

*

Stefan Olszowski tiltakozik, amiért a Szolidaritás egyik tagja katalógust készített, amelyben megjelöli az egyes funkcionáriusokat és állásaikat, így állapítva meg, hogy miként működik az állások (stanowiska) ringlispilje. Az ötleten, no és a hatalmasságok félelmén mindenki jót nevet. A jövőre vonatkozó kérdés nyitottabb, mint valaha. A Szolidaritás komoly erő, de nem katonailag, a tagjai jóakarataira van utalva. Mennyire elszántak? A szabad szombatok kérdésében kötött kompromisszum miatt sokan csalódtak. A kormány negyvenkét és fél órát akart, a Szolidaritás negyvenet, az eredmény negyvenegy lett. Egy órát mindenképpen nyert, a sztrájkolóknak a szombatokat önkéntesen le kell dolgozniuk. De arról a sikerről, hogy 1982-től az összes szombat szabad lesz, senki nem beszél. Valószínűleg senki nem hisz már a kormány adott szavában.

*

A televízió közölte, hogy a Nemzeti Front Olsztynban egyáltalán nem mondatta le a vajdát, amint azt a Szolidaritás állította. Ebből megint baj lesz, hiszen a Szolidaritás azért fújta le a sztrájkot, mert úgy volt, hogy a szejm visszavonja a vajda mandátumát. – Nem tudom, mi haszna van a korrump funkcionáriusok kicsinyes megvédésének. Csak baj származik belőle. De a hivatali apparátus biztonságérzete fontosabb, mint a nép véleménye.

1981. február 4–5.

A helyzet megint élesedik. Bielsko-Bialában megszakadtak a tárgyalások, miután a miniszterelnök nem fogadta el a három vajda lemondását. A kormány ezt megint a saját dolgaiba való beavatkozásnak tekinti, és politikai lépésnek fogja föl. Ezenkívül meg is sértődött, mivel a munkások nem hagyták azonnal abba a sztrájkot, amint a kormányküldöttség megérkezett. Mindazonáltal ez rövidlátó a kormány részéről, mivel így egész Lengyelország belekeveredik ebbe a mocskos ügybe. Mindenki tudja, hogy nagyüzemi szinten

zajlott a sikkasztás, a nepotizmus, a közpénzek hűtlen kezelése, függetlenül attól, hogy melyik vajda mennyire érintett benne. Az Express Wiczorny érdekes cikke a csalásokról, a szerző arról ír, hogy az egyes személyek elleni vádak igazságtartalma tulajdonképpen érdektelen, ami fontos, hogy ezek az emberek (mintegy harmincan) elvesztették a lakosság bizalmát. Jó, hogy a cikk még a tárgyalások megszakadása előtt megjelenhetett. Wałęsa teleket küldött a Szolidaritás mindegyik szervezetének: ne álljanak elő új követelésekkel, álljanak készen a sztrájkra az üzemekben (üzemfoglalás), és ha a kormány erőszakot alkalmaz, passzív ellenállást tanúsítsanak. Az országos általános sztrájk megint a levegőben lóg. Wałęsa jó taktikai érzékkel csak egy dologra akar koncentrálni. Bielsko-Biala miatt ugyan nem éppen boldog (mindenütt megtalálhatók ezek a fickók, akiket csak saját meggazdagodásuk érdekel), de a szükségből erényt kell kovácsolnia. Talán ily módon gyorsabban tisztázódik, hogy ki áll készen a kormány védelmezésére (amúgy a pártfunkcionáriusokat mint olyanokat nem támadják, például az első titkárt sem). A parasztok folytatják az éhségstrájkot. Érdekes lesz, hogyan reagál majd a társadalom. – Meghallgattam Henryk Markiewicz pártgyűlés előtt mondott beszédét.⁶⁷ Leszámolást követelt az elmúlt harminc vagy harmincnégy évvel, elsősorban a dogmatizmussal: mindig csak a revizionizmust támadták, mindig csak a párt lenini normáit sértették meg – de kérem szépen, tulajdonképpen valaha is betartották őket? Markiewicz utalt az ifjúság forradalmiságára, amit alig lehet kielégíteni, azokkal az általános tézisekkel pedig egyáltalán nem, amelyeket a pártvezetés képvisel. Markiewicz pont az ellenkezőjét mondta annak, amit Olszowski és Kania⁶⁸. Kania beszédét rövid mondatok jellemzik, némelyik ökölszabályként cseng. Nem akar semmiféle változást, de azért viszonylag óvatos.

1981. február 5–6.

Ma egyetemi Szolidaritás-gyűlés. A kormány sztrájkellenes törvényéről van szó, ami alkotmányellenes. A kormány nem hozhat törvényeket. Két nappal a szakszervezet és a kormány közötti tárgyalások után hozták a törvényt, amikor is a kormány lekötölte magát a párbeszédre. Szó esett a Parasztszolidaritásról is, ami három csoportból áll össze. Valaki a szakszervezet bielsko-

67 Markiewicz, Henryk (1922–2013) a krakkói Jagelló Egyetem professzora, irodalomtörténész, az irodalomelmélet nemzetközileg elismert képviselője. Az irodalomtudomány fő kérdései című monográfiája 1968-ban magyarul is megjelent.

68 Stanisław Kania (1927) ebben az időben a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkára. (A szerző jegyzete.)

bia–ai magatartását bírálta: az ötlet, hogy a korrump vezetőket elzavarják, csak olajat önt a tűzre, hiszen ennek alapján rövid időn belül mindenkit el kéne zavarni, majd nagytűzrel kellene keresni azt a néhányat, aki őszinte. Arról is beszélt, hogy a sztrájkok nem politikai természetűek, hiszen politikai az lenne, ha a követelések között szerepelne, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspártból többé senkit ne válasszanak meg, csak a Parasztpártból és a többi hasonlókból. Úgy tűnik, Bielsko-Bialában minden fontos személyiség (a vajdák, a rendőrfőnök, a biztonsági főnök etc.) érintett, ezt nehéz lesz a nép előtt megvédelmezni. Érdekes módon Kępa novemberben dicsérte a Szolidaritást Bielsko-Bialában, amiért nem anyagi követelésekkel állt elő, hanem a társadalmi jólét érdekében lépett fel. A hírt az Esti Expressz közölte! De most a kormány már nem akar erről tudni. Kéthavi idő a vizsgálatra nem volt elég nekik, még egy hónapot akarnak. Jelenia Górában megszakadtak a tárgyalások, nem tudtak megegyezni a belügyminisztérium szanatóriumáról. Február 9-én általános sztrájk lesz. Ugyanakkor mindenki tiltakozik a sztrájkellenes törvény miatt. Fenyget a veszély, hogy a jövő héten egész Dél-Lengyelország sztrájkba kezd. Ugyanakkor a tévéből inkább az jött le, mintha a kormány még nem adná fel teljesen a tárgyalások lehetőségét. M. G.-vel beszélgettem, azt mondja, hogy az apja (aki sokat ír Németországról, kiváltképp az ottani revizionizmusról) mindaddig azt hitte, hogy minden az emberektől függ, de most lassan kezd csalódni ebben.⁶⁹

1981. február 6–7. (péntek–szombat)

Bielsko-Bialában mégis kompromisszum született.⁷⁰ Kępa odaautazott a püspökség egyik képviselőjével és a szociológus Jan Szczepańskival⁷¹ (az Államtanács tagja). Kompromisszum nélkül nem ment, de legalább meg-egyezés született. A kompromisszum végül az lett, hogy a munkások újra munkába állnak, a miniszterelnök pedig elfogadja a vajdák lemondását, bár egyiküket (alkalmasint a legkevésbé korrumpat) átmenetileg hivatalában hagyja. A kormány a régi, vagyis az 1980. augusztusi minta szerint

⁶⁹ Eugeniusz Guzról (1929) van szó. (A szerző jegyzete.)

⁷⁰ Február 5-ről 6-ra virradó éjszaka kormányküldöttség érkezett a sztrájkoló Bielsko-Bialába. Megállapodtak abban, hogy az anyagi visszaélést követő vajdákat és polgármestereket leváltják. (A Szolidaritás részletesen feltárta, miként jutottak törvénytelenül állami vagyontárgyakhoz, lakásokhoz, gépkocsikhoz megyei, városi vezetők és családtagjaik.)

⁷¹ Jan Szczepański (1913–2004) vezető szociológus volt. 1957 és 1981 között négyszer választották meg a szejm képviselőjének. Az államtanácsban, amikor 1981 decemberében a hadiállapot bevezetéséről szavaztak, tartózkodott. 1966 és 1970 között a Nemzetközi Szociológiai Társaság elnöke volt. (A szerző jegyzete.)

fizeti a sztrájkpénzeket. Ma olvastam, hogy mivel vádolják a funkcionáriusokat – tényleg botrány. Két vajda például egy ház lakóit kilakoltatta! Milliókat költöttek magáncélokra etc. Jelenia Górában nem tudnak meg-egyezni a szanatóriumról. Hétfőn lehet, hogy általános sztrájk lesz. Egyben a sztrájkellenes törvény miatt is tiltakoznak. A bányában újabb konfliktus keletkezett. A kormány nem tekinti az összes bányai dolgozót bányásznak, ami a szabad szombatokra nézvést jár következményekkel. Az éhségstrájk még tart. Rzeszówban tárgyalnak. Łódźban is. Górski felsőoktatási miniszter beszélt a tévében. Valóságos művészet volt, ahogy a konfliktusokat elkerülte, mindenesetre a kötelező oroszoktatásban, az ideológiai szakok esetében és a katonai szolgálatban nem született egyezség. A záródokumentumot nem írták alá, mert a hallgatókat képviselő jogász megbetegedett.

*

Letört egy darab a fogamból. Tragikus, de viszonylag nyugodtan viselem.

1981. február 7–8.

Miután letört egy darab a fogamból, korán reggel a fogtechnikushoz mentem. Betett egy pótlást, tehát emberek közé mehetek. B. B.-vel beszélgettem a lehetséges fejleményekről.⁷² [...] Úgy tűnik, a pártban a kemény vonal érvényesül. Folytatják az eddigi taktikát, hogy a Szolidaritást felmorzsolandó, állandóan támadják. De ez kétélű fegyver, hiszen eközben a saját soraik is bomladoznak. Bielsko-Bia–a győzelem a Szolidaritás (és az egyház!) számára. Új elem jelent meg: mivel az egyház támogatja a Parasztszolidaritást, úgy tűnik, közelebb akar kerülni a Szolidaritáshoz. Wyszyński érsek ma Waleśát és a Parasztszolidaritás embereit fogadta (ezt persze nem mondták be a hírekben)⁷³, s úgy tűnik a beszédében erősebben kiállt a Szolidaritás mellett, mint bármikor korábban.⁷⁴ A keménység használni fog bármit is? Használhatna, ha a hatalmat birtokló apparátusát új „viselkedésre” kényszeríthetné (tárgyalás a szakszervezetekkel, gyors reagálás etc.). De ez merő spekuláció, hiszen Olszowski legfeljebb a régi konfrontációs irányvonal

⁷² Benedetto Bravo, az ókortudományok professzora a varsói egyetemen, jó barátom.

⁷³ Stefan Wyszyński bíboros február 6-án fogadta az egyéni gazdák Szolidaritásának Jan Kulej vezetete küldöttségét, s kifejezte, hogy a gazdáknak joguk van érdekeik képviselésére szövetkezni.

⁷⁴ Stefan Wyszyński érsek (1901–1981. május 28.) 1980 augusztusában a sztrájkoló munkásokat önmérsékletre szólította fel, amit általában úgy értelmeztek, hogy abba kellene hagyni a sztrájkot. (A szerző jegyzete.)

továbbvitelére képes. Nem akar engedni a pártvezetésnek a gazdaságra és az alsóbb pártszervekre gyakorolt befolyásából, vagyis (jelentéktelen módosításokkal) továbbra is a jelenlegi stílusban működtetné az adminisztrációt.

*

A *Życie Literackie* című napilapban egy vitát olvastam a munkásosztályról. Mindenki önálló munkásosztályról beszél, amelynek nincs szüksége kívülről jött vezetőkre (a lenini elmélet szerint), ami jobban tudja, mire van szüksége, mint az értelmiség. A munkásosztály elidegenedésének és az önfeladásának kategóriái a szocializmusban nem váltak tárgytalanná. A munkásosztály „vezető ereje”, a párt ellenpólussá vált, így lenne ok az igazi osztályharcra. – Már 1970-ben mondtam, hogy a szocializmus történetében lényegi lett az új erő, a munkásosztály. A küzdelmek Bielsko-Bialában és most Jelenia Górban bizonyítják, hogy a munkásosztály számára nem a bérkérdés a fontos, hanem igazságosságot akar.

*

Merre tart Lengyelország? Minden nap ez a kérdésünk. Meddig maradnak télen a szomszédok? (Az NDK állítólag elégedetlen Jaroszewicz menesztésével, őt ott „elvtársnak” tekintik.⁷⁵) A nemzetközi helyzet romlik, bár nem tudni, hogy a nagyhatalmak végül leülnek-e tárgyalni, de addig hónapok telhetnek el.

*

Albinowski a Trybuna Luduban a kormánytól független tervbizottság felállításának szükségességéről ír, tudniillik jelenleg az a helyzet, hogy a szjejm által a kormány elé terjesztett direktívák vázlatát a kormány dolgozza ki a szjejmnek, más szavakkal, a direktívákat ő maga dolgozza ki saját maga számára. Ugyanez volt a helyzet nemrégiben még a Legfelsőbb Ellenőrző Bizottsággal is: ez volt hivatott a kormányt ellenőrizni, csak éppen a kormány alá volt rendelve. – A kérdésem: ki fogja elérni, hogy bekövetkezzenek a szükséges változások? Ehhez nyilvánvalóan egy elefánt türelme kell.

⁷⁵ Piotr Jaroszewicz (1909–1992) 1970-től 1980 februárjáig a Lengyel Népköztársaság miniszterelnöke volt. Ebben az időben a Lengyel Egyesült Munkáspárt Politikai Bizottságának is tagja volt. 1981-ben kizárták a pártból, amit a NSZEp vezetése keserűen nyugtázott. (A szerző jegyzete.)

Toruń, 1981. február 9–10.

Nem hallgattam híreket, pedig ma ülésezik a pártplénium. Trudno. Nie denerwuję się. (Ez van. Nem bosszankodom.)

*

Andrzej Werblan cikkét olvastam a (szombati) *Życie Warszawy*-ban. Érdekes, hogy egyáltalán ír.⁷⁶ A kezdet sokat ígér. A pártszerveknek meg kell tanulniuk tárgyalni. Érdekes a mód is, ahogyan történelmileg gondolkodik: a kommunisták, noha okosabbak voltak, részt vettek az 1905-ös forradalom varsói fölkelésében, 1918-ban elfogadták a földreformot, amit a szociáldemokraták javasoltak, Lenin azt mondta: „A parasztok maguk döntenek...” De a pártnak ideológiailag mindig „egy lépéssel előbb kell járnia”. Werblan úgy véli, a kompromisszum mindig jó, és utal arra, hogy a kormánybizottságoknak soha nincs annyi játéktér, ahogyan azt sokan gondolják. Ebből az következik, hogy ők maguk is a bürokratikus apparátus foglyai.

1981. február 10.

A kupében egy toruńi paraszttal utaztam Varsóba. Elmesélte, hogy nem éri meg disznót hizlalni, mindent pontosan kiszámolt, s még kevésbé éri meg az állami gazdaságokban. Stupskból jött. Elmesélte, miként tesz tönkre az állami gazdaságok a parasztoktól átvett gazdaságokat,⁷⁷ miként hagyják kihasználatlanul az aratást etc. Amikor túl sok volt a krumpli, elfelejtettek belőle burgonyalisztet vagy bármi mást csinálni – a mezőgazdaság milliókat nyel el, de nem ad vissza semmit. Egy asszony mesélte, hogy Bydgoszczban a parasztok tüntettek.

⁷⁶ Werblan (1924) 1948 és 1981 között a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának tagja volt. Főideológus. (A szerző jegyzete.)

⁷⁷ A parasztok nyugdíjat kaptak, ha a földjeiket átadták az államnak. (A szerző jegyzete.)

Jaruzelski miniszterelnök lesz

1981. február 11–12.

Holnaptól Jaruzelski lesz a miniszterelnök. Erre senki nem számított. Vajon marad honvédelmi miniszter is? Úgy hírlik, igen. Talán a Szovjetuniónak szóló gesztus lenne? A Nyugat úgy véli, a Szovjetunió ad még Lengyelországnak egy utolsó esélyt. Várjuk ki. Már hetek óta beszédtem a szükségállapot. Az biztos, hogy már előkészítették: de mi értelme lenne? A közműves, aki a házunkban javítási munkákat végez, hirtelen félni kezdett. Nem akar dolgozni, sietne haza, hogy még mielőtt a hadsereg bevonul, kiérjen a feleségéhez a városon kívülre. Összességében elmondhatjuk: ezek odafönt még mindig ingadoznak a nagyon népszerűtlen kemény vonal és az engedékenységek között. A nép úgy véli, félnek, hogy elveszíthetik pozícióikat.

1981. február 11–12.

A tábornok tehát mindkét pozíciót betölti. Ő hivatott az új Pilsudskivá válni. Találgatások kezdődtek, mihez kezd most a hadsereggel. Milyen politikát folytat majd? Miként fog tárgyalni? Az Express Wiczorny hasábjain valaki azt írta, a Szolidaritás most olyan, mint a tűzoltóság: oda siet, ahol a legnagyobb a tűz. – Meghallgattam a lengyel hírek végét. A püspökség levelét idézték, miszerint követelik, hogy a felek tárgyaljanak egymással, nyíltan, okosan, óvatosan, törekedjenek egymás kölcsönös megértésére, majd rátértek a parasztokra: az egyház már évekkel ezelőtt felhívta arra a figyelmet, ha ezt a kérdést nem oldják meg, az előbb-utóbb a nép éhezéséhez vezet, ezért azt követelik, hogy garantálják a parasztnak a tulajdonukhoz való jogát, továbbá a szövetkezésükhöz való jogot [prawo do zrzeszania się], hogy megállapíthassák az árakat. – Mit jelent ez politikailag? Pont ma a hírekben? – Beszélgettem a germanisztikán az NDK-lektorral. Mesélte, az NDK-követségén attól tartanak, hogy a Szolidaritás a szükségállapot bevezetésére provokálja a kormányt, hogy aztán ők is odacsaphassanak. Micsoda ötlet! Ezek az emberek nem értik, hogy Lengyelországban nem a párt likvidálásáról van szó, ellenkezőleg, a meggyógyításáról. Tegnap a bíróság előtt látta a gyülekező parasztokat. Azt mondta: „Parasztok voltak, ezt látni lehetett.” Azt kérdezte magában, hogyan tovább? Itt tulajdonképpen már mindennek össze

kellett volna omolnia, vélte a maga német rendszeretével. De legalább úgy véli, hogy a jelenlegi konstellációban semmi sem változhat meg lényegesen.

1981. február 12–13.

Ma minden a kormány átalakulásáról szól. Egész nap a szejm ülést közvetítették. Az új tábornok-miniszterelnök reggel tartotta beszédét. A szavai, melyek szerint katonának érzi magát, és amint teljesíti feladatát, lemond, mély benyomást keltettek. E mögött nyilván az rejlik, hogy valamiféle különleges szükségállapotot vezettek be. A katonák mindig rövid ideig akarnak kormányozni és rendet teremteni. Maszkszerű arcával mégis idegesnek tűnt (kezei idegesen mozogtak, ide-oda himbálózott). Várjuk meg, hogyan fog kormányozni. – Megszülettek egyébként az első viccek. Beszédében tulajdonképpen ezt mondta: Vigyázz, pihenj, oszolj (rozejść się). A köműves megjéjt, azt mondtam neki, hogy a tábornok-miniszterelnök tulajdonképpen készen áll a párbeszédre. Erre azt felelte: elhiszi, miért is ne állna készen párbeszédre valaki, akinek fegyver van a zsebében és gumibot a kezében? Sok népi bölcsesség rejlik e mögött. A külföld lelkesedik a megoldásért. Teljességgel megfelel a „burzsoáziának” és egyáltalán, az uralkodó eliteknek. Miniszterelnök-helyettesként Rakowski nyújt vigaszt a külföldi sajtónak, ő oszlatja el a kételyeket.⁷⁸ – A Szolidaritás bölcsen viselkedik. Kivár, és tárgyalni akar.

1981. február 13–14.

Levelet kaptam Ilse P-től. Panaszodik, hogy Portugáliában nincsen hó. Az első két évben még örült ennek. Most már nem. – Borzalmas rosszul aludtam. Valami katonai dolgokról álmodtam. – Mindenki a szejm szavazását próbálja értelmezni. Az oktatásügyi miniszter lemondásakor nagy sikernek örvendhetett, majdnem nyolcvanán nem fogadták el a lemondást. Ilyesmi még nem fordult elő Lengyelország háború utáni történetében. Senki nem érti, miért váltották le. Rakowski amolyan héjabeszédet tart. Szörnyű hasonlattal él: az életszínvonal emelése, mit sem használna, ezt láthatjuk a sah

⁷⁸ Február 9-én a LEMP KB 8. plenumán a honvédelmi miniszteri posztot betöltő PB-tagot, Wojciech Jaruzelski tábornokot javasolták miniszterelnöknek. A javaslatot a szejm jóváhagyta, s február 11-én Jaruzelski alakított kormányt, aki „három munkás hónapot, kilencven nyugodt napot” kért a társadalomtól. Bemutatkozásával jó benyomást keltett; miniszterelnök-helyettesének Mieczysław Rakowskit nevezte ki, akit egyben a Szolidaritással való kapcsolattartással is megbízott. (Ez utóbbi három nappal később már tárgyalt is Wałęsával.) Jaruzelski hatalomkoncentrációját azonban sokan a decemberben elmaradt szovjet intervenció előkészítésének tartották.

példáján, akit eltávolítottak. A lengyel rezsim olyan, mint a sah rendszere? Akkor az ellenfelek a jövő ajatollahjai?

*

Este az egyetemi Szolidaritás vezetőségi ülése. Arról van szó, hogy miként kell viszonyulni az egyetemen a káderkérdésekhez. Mostanában nem írnak ki új állásokat, ebben az ügyben volt egy javaslatom. Nehéz volt a demokráciát a káderügyekben bevezetni. A fizikusok és a matematikusok teljességgel megbíznak a professzoraikban, akik biztosan a legjobbakat fogják kiválasztani. A két matematikusban, Rasiowa professzorasszonyban és Andrzej Mostowski professzorban én is teljességgel megbíztam, de másokban nem, például az intézetem igazgatójában sem.

1981. február 14–15.

Német-olimpia, nekem kellett vezetnem.⁷⁹ Nagyon gyöngye válaszok ebben az évben. Nem leltem örömet a kérdésekben sem.

*

Az egyik asszisztensnő, akinek az apja katona volt, mesélte, hogy az apja megkérdezte, vajon mindenütt akkora-e a rendtelenség, mint a hadseregben. Wałęsa ma találkozott Rakowskival. Ez utóbbi ígéretet akart kicsikarni az előbbiből, hogy három hónapig nem lesz semmiféle sztrájk. Amint előrelátható volt, persze nem kapott erre ígéretet. Wałęsa üdvözölte az új kormány jó szándékú lépéseit (például a kormánydelegáció elküldését Rzeszówba),⁸⁰ de mint mondotta volt, biankó csekk kiállítása nem áll módjában. Először a kormánynak kell színt vallania. Mindeközben lobog a láng Łódźban, ahol a diákok immár negyedik hete sztrájkolnak. Hétfőn (február 16-án) kezdődik a szemeszter, a sztrájkhoz nyilván más főiskolák is csatlakoznak majd (Poznań és a varsói orvosi kar már meg is tette). Szeptemberben attól félttem, hogy a diákok hirtelen kimennek az utcára. Nem így történt.

⁷⁹ Már hosszabb ideje minden évben megrendezték az úgynevezett országos német-olimpiát, amelynek győztese felvételi nélkül juthatott be az egyetemre. Elsősorban országismereti kérdéseket kellett megválaszolni. Néhány éve én voltam a zsűri elnöke a varsói egyetemen. (A szerző jegyzete.)

⁸⁰ Az Egyéni Gazdák Szakszervezete Összalapító Bizottságának nevében Rzeszówban egyezség született a Sztrájkbizottság és a Kormánybizottság között a paraszti földtulajdon elidegeníthetetlenségéről.

„Forradalmárok” lettek, de az utcára nem mennek ki hála istennek. Várjunk, hátha hétfőn születik valami kompromisszum.

1981. február 15–16.

A diákok tovább sztrájkolnak, holnap összlengyelországi diáksztrájk fenyeget.⁸¹ Górski felsőoktatási miniszter ma a tévében türelemre szólította fel őket. A vitatott pont a sztrájkjog. A független diákok azt akarják, hogy a sztrájkról az új diákszövetség elnöksége dönthessen, a miniszter ezzel szemben a teljes diákság szavazását preferálja, ami logikus is lenne, csak hogy a függetlenek kisebbségben (20–30%) vannak. A kormány elképesztő engedményeket tett: mindegyik kar maga választhatja meg, hogy milyen nyelvet oktat (orosz, angolt etc.), vagyis az orosz immár nem kötelező; az ideológiai szakok oktatását maga a kar töltheti meg tartalommal!! Garantálják az egyetemi autonómiát etc. De félok, hogy ez a sok engedmény úgyis semmivé lesz. Amiért mi, egyetemi oktatók hónapokig hiába jártattuk a pofánkat, azt a diákok elérték igen rövid idő alatt. A kormánynak nagyon fontos, hogy nyugalom legyen a héten. A buszokon kiragasztott cetlik jelentek meg: Łódź sztrájkol (vagyis az egyetem). A héten állítólag Wałęsa találkozni fog Jaruzelskival. A hírekben bemozdítják, hogy a francia kommunista vezetők sem jönnek el a pártkongresszusra. Tán valami határozatot készülnék elfogadni a népi Lengyelországgal szemben? Vagy csak azt jelzik, hogy az intervenció szóba se jöhet? Az olasz kommunistákat Moszkva megtámadta, hogy beleavatkoznak a lengyel ügyekbe.

1981. február 17–18.

Bementem az egyetemre, ahol a diákok sztrájkra készülnek. Mindenütt plakátok. Lényegében a független diákszövetség regisztrációjáról van szó. Délután négykor Szolidaritás vezetőségi ülés. Hogyan viszonyuljunk a diákok sztrájkjához? Janusz Onyszkiewicz⁸² elmondta, hogyan viszonyul a Szolidaritás országos vezetősége a diákok követeléseikhez: a politikai követelések túl messzire mennek, ily módon nem érhetők el, a katonai szolgálatra vonatkozó

81 A diákok a Független Diákszövetség (Niezawisłe Zrzeszenie Studentów – NSZ) bejegyzésének elmaradása miatt sztrájkoltak. Vitatott pont a sztrájkjog érvényesítése volt. Február 17-én végül sor került az NSZ bírósági bejegyzésére.

82 Janusz Onyszkiewicz (1937) a Mazowsze-régió Szolidaritás-vezetőségének tagja volt. Jól ismertük egymást, mindketten asszisztensei voltunk Andrzej Mostowskiának, a híres matematikaprofesszornak. Matematikai doktorátusát 1967-ben szerezte meg. Alpinistaként is ismert volt, több hétezeres csúcsot mászott meg. (A szerző jegyzete.)

követelés (a szolgálat lerövidítése három hónapra) szintén túl messzire megy. De a diákszövetség elismerésének követelését támogatja a Szolidaritás. Ezután általánosságokban kezdett el beszélni, hogy a Szolidaritás még mindig inkább társadalmi mozgalom, mintsem klasszikus szakszervezet, ezért mindig is politikai mozgalomnak fogják tekinteni.

*

Rendkívül fontos, hogy előkészítsek és megtartsak egy előadást Hannah Arendt politikumfogalmáról. – Az Express Wieczorny a Szolidaritás vezetőinek a Jaruzelski miniszterelnök kilencven napos nyugalmat követelő nyilatkozatára adott reakcióit közli. Az általános vélemény az, hogy jó, rendben, de kétoldalúnak kell lennie: a kormánynak is a nyugalomra kell törekednie. Nem szabad megismétlődnie 1970 decemberének, amikor a munkások megígérték Giereknek, pomozemy (segítünk), mert az pomozemy bez wzajemności (egymással való segítség) lett. A mostani cél: nie pomozemy bez wzajemności (nem segítünk ellenszolgáltatás nélkül).

Velence, 1981. február 20.

Megint Velencében vagyok. Két varsói közgazdászprofesszorral utaztam, Veronába és Padovába mentek. Először járnak Olaszországban. Főként én beszéltem. Nem szívesen hagytam el Varsót, de miután megtudtam, hogy létrejött a megegyezés a diákokkal, nem volt miért maradnom. Velencébe holifáradtan érkeztem, vagyis Mestrében elaludtam, és csak Velencében ébredtem fel, amikor már mindenki kiszállt. Az Accademia hotelben sajnos nem volt hely, így meg kellett elégednem egy meglehetősen ronda, negyedostályú szállodával a pályaudvar közelében. Alig lehet itt dolgozni, túl kicsi, túl sötét etc. Este sétálni indultam a sikátorokba, egy étteremben spagettit ettem sült hallal, hozzá megittam negyed liter vörösbort. A kikötőben egy idős hölgy nyolc (!) macskával sétált, ami nem volt egyszerű mutatvány, hisz valamelyik macska mindig vagy leült, vagy túlságosan messzire merészkedett. Az idős hölgy rendreutasította őket, mint egy boszorkánynak, olyan hatalma volt a macskáik felett. Hoffmanni jelenet. Nagyon fáradtan aludtam el, és csak tízkor ébredtem. Nem is sejtettem, hogy az utóbbi hónapok ennyire kimerítettek. – Tegnap találkoztam Giuliano Baionival és Eugenio Bernardival.⁸³ Baionival borozgattunk egyet. Azzal büszkélkedik, hogy

83 Mindketten germanisztikát tanítottak Velencében. Baioni (1926–2004) volt közülük a jelentősebb. Németül egy könyve jelent meg: *Kafka: Literatur und Judentum*, Stuttgart,

még soha egyetlen konferencián sem tartott előadást. Meg szerettem volna hívni Varsóba a Kafka-szimpoziumra, hogy legalább a vitákban részt vegyen. A meghívást nem fogadta el. Boldog ember. Lengyelországról keveset tudnak erről az emberekről. Az egészet a munkásoknak a jobb életért és a Szovjet-uniótól való függetlenedésért vívott harcuként fogják fel. Számukra a legnagyobb veszély az anarchia. A Szolidaritás pedig amolyan külcsszó. Az egyetemen lógott egy plakát, amelyen a diákok egy olasz szóból (azt hiszem *fundamento*) valami ilyesmit fabrikáltak: *fundamento*őc. Kafkáról beszélgettünk. Baioni számár a fő probléma: szépség és igazság. A szép számára egy szöveg, amelyben egyetlen fölösleges mondat sincs, de nem is hiányzik belőle egy sem. Hartmut Binder Kafkáról szóló munkáiról pedig úgy nyilatkozik, hogy mindenben melléfog, bár a könyvei nélkül ma már nem lehet dolgozni. Egyszerűen sok minden téves. Azt is gondolja, Kafkáról a legokosabbat Hannah Arendt írta. Este egy velencei újgazdag családnál jártam. Bernardi vitt oda magával. Elsőként egy ismert olasz festőt mutattak be, egy kommunistát vagy egykori kommunistát. Elmúlt már hatvan, vékony, fekete nadrág, fekete pulóver, fekete cipő magasított sarokkal, fehér zokni (!), két szemüveg lógott a nyakában, fehér szakáll, hosszú, hátrafésült fehér haj. Azt mondta magáról, úgy néz ki, mint egy kardinális. Ő volt az első nyugati festő, aki az ötvenes években a varsói Galeria Zachetában kiállított. Büszkén mondta: a desztalinizáció éveiben, és közben azt gondolta, ő maga is sokat tett a desztalinizáció érdekében. Később elszórakoztatta az egész társaságot, amennyiben elmesélte, hogyan kellene kinéznie egy igazi karneválnak Velencében. Beszédét hosszú karjaival hadonászva nyomatékosította, hosszú, jól kiszámított szüneteket tartott, közben jobbra-balra, sőt, hátrafelé is tekintgetett, hogy ellenőrizze, a beszéde a kellő hatást váltja-e ki. Ellenfele egy grófnő volt, idősebb hölgy, aki a hatvanas évek elején vagy az ötvenes évek végén Varsóban tanulmányozta, hogyan építenek újjá egy várost. Velence megtartásának az élharcosa. Ezt azonnal elmondta, meglehetősen franciás német nyelven. A festő semmiben nem adott neki igazat, de nem akadályozta meg, hogy a végén melléje üljön, így jobban tudtak beszélgetni. Nagyon finom volt a vacsora: a legjobb fogás egy helyi különlegesség volt, tintahal a saját levében (a la fascisto, ahogy később Baioni mondta). Emlékeztetett arra a saját levében készült dán vadkacsrára, amelyet a germanista Bengt Sørensen Odensében ettem. Persze túl sok vörösbort ittam, másnap ölmos tagokkal ébredtem. Túl sokat is ettem, a lengyel diéta miatt valóság-

gal megvadultam az ízékért. Mivel mindannyian voltaképpen csak olaszul beszéltek, kevés alkalmam adódott a beszélgetésre. Bernardi sokszor odajött hozzám, de ez némiképp kellemetlen volt nekem. Kicsit beszélgettem angolul egy elbűvölő olasz nővel. Sajnos a férje is ott volt, akárcsak egy szocialista vezér, a biennálé sajtófőnöke, a biennálé igazgatója, egy csomó jogász. Abszolút high life, ahová még a (nem velencei) olaszok is nehezen jutnak be.

Bergamo, 1981. február 21.

A vonatút Bergamóba nem volt fárasztó. A vonat, mint mindig, dugig tele. A kupéban kicsi gyerek utazott velünk, a felnőttek mind komolyan beszélgettek vele. Ennek a népnek van érzéke az emberi iránt. Nem tudom, honnan ered az előítélet, miszerint az olasz hangos, fegyelmezetlen nép. Pont az ellenkezője, mondhatnánk. A nőket sem molesztálják (viszont tisztelik!). – Sajnos havazik, bár a hó nem marad meg. Fáradtsággal olvastam el Adorno Beckett-tanulmányát, valamint Kafkától Az odút. Jövő héten kezdődik Nápolyban a Kafka-konferencia.

*

Mit csinál az értelmiségi Musilnál? Gondolkodik, és nem tud dönteni, amikor dönteni kell. Mit csinál, ha általános döntés született? Tovább gondolkodik.

*

Októberben Lengyelországban a diákok többsége a diákszervezetek ellen szavazott. A Szocialista Diákszövetség (SZSP) iránti ellenszenvük kiterjedt az összes diákszövetségre.⁸⁴ Az önkormányzatiság pártján álltak. Most azonban kiderült, hogy csak egy szövetség képes kiharcolni bármit is.

*

Dumbl teljesen más, mint két évvel ezelőtt volt. Egy szemműtét teljesen kibillentette az egyensúlyából. Azt kérde: mi az érdeke a germanistának egy

Weimar 1994; illetve az alábbi tanulmány: „Märchen, Wilhelm Meisters Lehrjahre, Hermann und Dorothea. Zur Gesellschaftsidee der deutschen Klassik”, in: *Goethe Jahrbuch*, 92 (1975), 73–127. (A szerző jegyzete.)

⁸⁴ A Szocialista Ifjúsági Szövetség (ZMS) alternatívjaként 1956-ban létrejött a Lengyel Diákszövetség (ZSP). Az 1968. márciusi események után először föloszlatták, majd átalakult Szocialista Diákszövetséggé (SZSP). Ezzel autonómiájának maradvékát is elvesztette. (A szerző jegyzete.)

interpretációval? Leginkább az, hogy saját okosságát bizonygassa. Forrásokat akar felkutatni, amelyekről a költő maga mit sem tud [például A tulajdon-ságok nélküli ember misztikus forrásait]. A germanista ritkán helyezkedik bele a költői alkotás pozíciójába.

Amikor Olaszországból visszatértem Varsóba, éppen az 1968. márciusi eseményekre való emlékezések zajlottak, amikor is egy felülről indított antiszemita kampány következtében Lengyelország a lehető legrövidebb idő alatt megváltozott.⁸⁵ Az utolsó, még Lengyelországban élő zsidók, valamint az értelmiségiek közül számosan távoztak, többek között Leszek Kołakowski⁸⁶, Zygmunt Bauman⁸⁷, Bronisław Baczek⁸⁸, Maria Hirsowicz⁸⁹ és Włodzimierz Brus⁹⁰ hagyta el ekkor az antiszemita és értelmiségellenes uszítás miatt az országot. A Szolidaritás vezetése emléktáblát

85 Lásd a *Polen und Juden zwischen 1939 und 1968. Jedwabne und die Folgen*, Berlin 2004 című könyvem megfelelő fejezetét. (A szerző jegyzete.)

86 Leszek Kołakowski (1927–2009) a Varsói Egyetemen oktatott. A lengyel nép által fordulatnak remélt 1956. októberi események tizedik évfordulóján, 1966-ban föllépett egy rendezvényen a történelem tanszéken, és elmondta, hogy a párt visszatért a közvélemény elhallgattatásának régi módszeréhez. Röviddel ezután kizárták a Lengyel Egyesült Munkáspártból. 1968-ban egy rendkívüli írógyűlésen élesen tiltakozott Adam Mickiewicz *Az ősök* című drámájának betiltása ellen. Márciusban megfosztották professzori állásától az egyetemen. Ezután elfogadott egy amerikai meghívást, majd 1974-től 1991-ig az oxfordi All Souls College-ban volt Senior Research Fellow. Teilhard de Chardinról szóló esszéjét 1968-ban fordítottam le (*a Geist und Ungeist christlicher Traditionen* című kötetben jelent meg más munkáival egyetemben). (A szerző jegyzete.)

87 Zygmunt Bauman (1925) a Varsói Egyetem szociológia tanszékén 1968-ban vesztette el docensi állását. Ezután Izraelbe ment, majd Leedsben lett professzor. Ma a posztmodern egyik fő képviselőjének számít. (A szerző jegyzete.)

88 Bronisław Baczek (1927) filozófiaprofesszort 1956 után az úgynevezett revizionisták közé sorolták. Számos tehetséges fiatal gyűjtött maga köré. Szemináriumaiiban főként a marxizmus gondolkodás szellemi alapjaival foglalkozott. 1964-ben jelent meg Rousseau-ról írt nagy monográfiája (1984-ben megjelent németül is Rousseau: *Einsamkeit und Gemeinschaft* címmel) és a 18. századi utópiákról írt esszékötete. Rendszeresen részt vettem a szemináriumain. Amint már említettem, 1967-ben néhány esszéjét lefordítottam németre. Baczek 1968-ban vesztette el professzori állását. Elhagyta Lengyelországot. Eleinte Franciaországban tanított, majd Genfben. *Lumières de l'utopie, 1989 Comment Sortir de la Terre. Thermidor et la Révolution* című kötetét 1978-ban jelent meg. (A szerző jegyzete.)

89 Maria Hirsowicz (1925–2007) szociológiát tanított a Varsói Egyetemen, egy olyan tudományt, ami a szocializmus idején elég mostoha helyzetben volt, hiszen képes volt arra, hogy felfedjen a hatalom birtokosai számára kényelmetlen tényeket. Docensi állását 1968-ban vesztette el. Angliába ment, Leedsben tanított. 2001-ben jelent meg Varsóban *Putapki zaangazawonia. Intelktualści w służbie komunizmu* című könyve. (A szerző jegyzete.)

90 Włodzimierz Brus (0921–2007) a Varsói Egyetem közgazdászprofesszora. Ebben az időben a marxizmus közgazdaságtani elméletek revizionistájának számított. A pártból 1967-ben kilépett, miután Kołakowskit kirúgták. 1970-től Angliában élt. Alighanem legfontosabb könyve 1989-ben jelent meg: *From Marx to the Market*. (A szerző jegyzete.)

állítatott a neves lengyel költőtől, Cyprian Norwidtól (1820–1883) származó idézettel „*Nie trzeba klaniać się Okolcznościom / A Prawdom kazać, by za drziwiami stały*” (Ne hajolj meg soha a körülményeknek / Az igazságot nem várjuk az ajtó előtt). A táblát március 8-án leplezték le, azon a napon, amikor 1968-ban a diákok tüntetését a Varsói Egyetemen az úgynevezett munkásörtség csapatai brutálisan levertek. Az egyetemen többnapos konferenciát tartottak, a nagy előadó mindig dugig volt.

Varsó, 1981. március 8–9.

Eseménydús nap. Délben lelepleztek egy 1968 emlékére állított emléktáblát. A rektor mondott beszédet, a szenátus határozatát felolvasták. Délután megnéztem az expresszionizmus-kiállítást. Mély benyomást tett rám a lengyel expresszionizmus minősége. A fiatal zsidók csoportja is kiállított. Sajnos sok eredeti hiányzott. Egy rakás új nevet ismertem meg. – Innen a március 8-i emléktáblára rohantam az Auditorium Maximumba. Az ünnepség Baczek, Hirsowicz, Kołakowski, Brus és Stefan Morawski köszöntőivel kezdődött. Barátságos távirat Baczától, nagyon éles hangú (elkeseredett) Hirsowiczától, vicces Kołakowskitól. Utóbbi bocsánatot kér, amiért nem jött el, csak turistaútlevele van z prawem jednorazowego przekroczenia granicy (egyszeri határátlépési engedéllyel), már tizenhárom éve turista, nem tudja, hogy elhagyhatná-e Lengyelországot, ha jönne etc. A 13 szerencsétlen szám, bár nem tudni, kinek; úgy véli, ő szenvedett a legkevesebbet. – Ezután Anna Walentynowicz beszélt, akit nagy lelkesedéssel fogadtak. Elmondta, hogy a KOR (Bizottság a munkások védelmére) az a szervezet, amelyik a munkásokat védte, és a Szolidaritás nem fogja cserbenhagyni ezt a szervezetet. Kritikusan beszélt a jelenlegi kormányról. A repressziók nem szűnnek meg. A kormánynak két tábornok tagja lesz. Utána Jacek Kuroń szólalt fel. Most láttam először. Meglehetősen erős felépítésű fickó, teli optimizmussal, ragyog, mindig készen áll a nevetésre. Jó hosszan beszélt az '56 és '68 közötti időszakról, közben újra és újra visszatért '80-ra. Föltette a kérdést, hogy miért vallott kudarcot 1956 októbere. A válasz: mert nem sikerült új, saját intézményeket létrehozniuk. Az egyetlen, a munkástanácsot hamar megfojtották.⁹¹ Ezt pedig kevesen ismerték fel, amikor gyakorlatilag föloszlatták, még az értelmiség sem. Ő maga a munkás-önigazgatást fontosabbnak tartja a szakszervezeti mozgalmnál, de belátja, hogy az utóbbi vonzóbb a munkások számára. – Sajátos megjegyzést tett a zsidókra, akik bűnrészesek voltak a sztálinizmusban – nem

91 A nagyobb üzemekben 1956 őszén spontán munkástanácsok alakultak, amelyeket a párt eleinte elismert, ám hamar felszámolt. (A szerző jegyzete.)

volt elég világos, a hallgatóságban az az érzés keletkezhetett, áhá, mégiscsak a zsidók voltak... A végén a politizálás (politykowania) idejéről beszélt, a tanúságtétel szükségességéről. 1957-ben (czarny październik – fekete október) tétlenül nézték a *Po prostu* megszüntetését.⁹² Tudták, hogy Gomulka túlságosan is népszerű ahhoz⁹³, hogy bármit is el lehessen érni. Politikailag teljesen reménytelen lett volna. De mégis tanúságot kellett volna tenni. 1968 márciusában világos volt, hogy a tüntetést provokálták, hogy letartóztatások lesznek, de az embereknek fontos volt a tanúságtétel... Senki nem gondolta, hogy ekkora, országos akció lesz belőle. A „tanúságot tenni” Zbigniew Herbert Pan Cogitójából származik. Ahogyan beszélt, olyan érzésem támadt, mintha Kuroń csupán egy szobában beszélne néhány ember előtt, magántársaságban. Nagyon lazán, el-elkalandozva, mindig készen egy szójátékra, de elég okosan ahhoz, hogy a hallgatósága figyelmét ébren tartsa. Drámaira, érzelmekkel telítettre sikeredett a gyűlés második része. Mindazonáltal viccesen kezdődött. Elsőként egy kisember beszélt. Azt mondta, nem mond hosszú beszédet, hisz túlságosan is kisember ő ahhoz, hogy nagy beszédet tartson. 1968-ban a Varsói Kohóban (Huta Warszawy) kijelentette, hogy nem ért egyet a diákok elleni akciókkal, ezért elbocsátották. Azóta nem volt munkahelye, ahol három hónapnál többet dolgozott volna. A Huta-ban körülbelül tíz évig vett részt az üzemi újság készítésében. A tizenhárom év alatt inkább pszichikailag szenvedett, nem is annyira fizikailag. Ezután elénekelt egy saját szerzeményű dalt. A közönség többször is felnevetett. Egy diák fellépése, aki a Válaszútéren (Plac na Rozdrożu) ellentüntetésén vett részt.⁹⁴ A téren a sztálinizmus áldozatairól emlékeztek meg, a zsidókat mint főbűnösöket megnevezve. Bierutot, a párt egykori első titkárát nem említette. A diák Kurońt igyekezett becsmérelni, amennyiben múltját judeobolseviknak nevezte. Többek között Berman, Lampe és Wasilewska nevét emlegette.⁹⁵ Ekkor felállt Michnik.

92 A *Po prostu* (Egészen egyszerűen) című hetilapban 1956-ban és 1957-ben vezető lengyel értelmiségiek írtak kritikus cikkeket az országban uralkodó állapotokról. Ezen túlmenően a legújabb kor történéseit másképp írták le, mint azt hivatalosan elvárták volna. 1957 őszén betiltották, ami – főleg a diákok részéről – heves tiltakozásokat váltott ki. (A szerző jegyzete.)

93 Władysław Gomułka (1905–1982) 1956 októberében lett az Egyesült Munkáspárt első titkára. A nép úgy vélte, liberalizálni fogja Lengyelországot. Ám ő visszatért a régi rendőrmódszerekhez, igaz, ezek már nem voltak (nem lehettek) olyan brutálisak, mint korábban. (A szerző jegyzete.)

94 A téren a nemzeti kommunisták gyűltek össze, hogy a „cionista bűntettek” (vagyis a zsidó származású kommunisták által elkövetett bűntettek) áldozataira emlékezzenek. Ebben az időben keményvonalas kommunisták és antikommunista lengyel nacionalisták egyesültek a „Grunwald” nevezetű csoportban. (A szerző jegyzete.)

95 Jakub Berman (1901–1984), Alfred Lampe (1900–1943) és Wanda Wasilewska (1905–1964) a lengyelországi kommunista rezsim élharcosainak számítottak, holott a háború után csak Berman élt a népi Lengyelországban. A Politikai Bizottságban ő felelt a „biztonsági rendszerért”, vagyis helyesebben szólva a terrorrendszerért. Ő és Lampe zsidó családból származott.

Válaszolni akart. A diák a levéltárcáját az emelvényen felejtette. Michnik: „Mielőtt beszélnek, vissza szeretném adni ezt a levéltárcát, tudniillik az előttem szólóval ellentétben nem szokásom, hogy idegenek dolgai közt kutakodjak, tehát meg sem néztem, mi van benne.” Azután úgy folytatta, hogy a dolgok, amelyeket a diák felsorolt, csakis titkos rendőrségi aktákból származhatnak (kiáltások a teremben: mutassa meg a forrásokat, a diák válasza: később, hang a teremben: azonnal!). Ki lehet tehát találni, hogy kinek a nevében lép fel etc. Ekkor megint Kuroń⁹⁶ szólalt fel, megpróbált enyhíteni a feszültségen, de azért ő is elég határozottan támadott. Egy pontnál a gyűlést a szenátus nevében vezető Stelmachowski professzor azt mondta⁹⁷, mindenkinek szót kell adni, még a titkosszolgálatnak is. Ezután egy katowicei (?) diák lépett fel, aki megpróbálta a Plac na Rozdrożu tartott ellentüntetést elemezni. A beszédekben a sztálinizmus bűnöseiként csakis a zsidókat nevezték meg, lengyelekről szó sem esett. A titkosszolgálatnak az AK [Armia Krajowa – Honi Hadsereg, a ford.] (hisz erről volt szó tulajdonképpen) elleni harcáról sem beszélt senki. Sok név elhangzott, ha valaki tévedett, közbekidáltásokkal javították ki (úgy tűnik, az egykori miniszterhelyettesekre még mindig emlékeznek az emberek). Erősen oroszellenes beszéd... Egyébként a német megszállási módszereket sokszor emlegették hasonlatként... A végén Kuroń kinyilvánította, hogy tolerálja a lengyel nacionalistákat – Nagyon elégedett voltam, hogy az ellentábor is felszólalhatott, hiszen így világossá vált, mennyire veszélyes az antiszemita propaganda. Az antiszemitizmus értő fülekre talál, mert párosul az antikomunizmussal. A zsidók voltak a kommunisták, és most láthatjuk az egész nyomorúságot... „Mi lengyelek végre lengyelek akarunk lenni.” – Mi lesz vajon ebből a fiatalemberből? Nyilván hősnek érzi magát, de mi járhat a fejében? Jár valami egyáltalán? A nyugati hírek mindkét eseményt (az egyetemet és azt, amelyiket a téren rendeztek) tiltakozó akciónak nevezték.

1981. március 11–12.

Az idő gyorsabban rohan, mintsem jegyzetelni lehetne. Torunban voltam, ezért elmulasztottam Dejmek⁹⁸ varsói fellépését. Állítólag megint izgalmas

96 Jacek Kuroń (1934–2004) 1976-ban a KOR – a Munkásvédő Bizottság – társalapítója volt, a legaktívabb ellenzékiek közé tartozott. (A szerző jegyzete.)

97 Andrzej Stelmachowski (1925–2009) a Varsói Egyetem Jogi Tanszékének professzora. Polgári és agrárjoggal foglalkozott. 1980 augusztusában az Üzemközi Sztrájkbizottság tanácsadója Gdańskban. 1989 és 1991 között a Szenátus elnöke.

98 Kazimierz Dejmek (1924–2002) a háború után a szocialista realizmus képviselője, később azonban megtalálta saját stílusát. Mikołaj Rej (1505–1569) *József élete* című drámájának színrevitelével szerzett hírnevet, amit 1958-ban úgy nevezett régi lengyel stílusban rendezett

volt. Elsősorban '68-as sajtóhíreket olvasott fel. Véleménye szerint az Ősök-előadás elitélésében Gomulka volt a főbűnös. Ily módon akart leszámolni az értelmiséggel. Az Ősöket közismert módon *cios w plecy-nek* (hátdöfésnek) nevezte, mármint a Szovjetuniót illetően. A darabot *Dejmek* az októberi forradalom ötvenedik évfordulójára rendezte meg, az oroszok még meg is vásárolták az előadást. Nyilvánvalóan előre látták a lengyelországi antiszemitizmust, de azt nem, hogy ezt a darab váltja majd ki. A közönség amúgy demonstratív módon reagált, amikor a darabot betiltották, illetve be akarták tiltani. Gomulka elszámította magát, egy másik csoport (Moczar körül) kihasználta a helyzetet, és Gomulkát bábként (Kukla) használta fel – emlékszem még, a Kultúrpalotában azt üvöltözték, hogy a zsidókat védelmezi ... *Dejmek* arról is beszélt, hogy egy államcsíny is a levegőben lógott, még ma is őrizget Cyrankiewicz-ellenes röpiratokat, akit zsidónak neveztek, és olyanokat is, amelyek Gomulka ellen irányultak. – Egy néző vicces megjegyzése: olvassák már fel Gomulka beszédét, hisz itt a sztárszínész, Holoubek, olvassa már fel. *Dejmek*nek tetszett az ötlet. Átadta a saját példányát, amelyben a legfontosabb részeket aláhúzta. Holoubek az emelvényre ment, és azt mondta, hogy azt tanulta az iskolában, nem szabad azonosítania magát a szerepével, tehát idézni fogja Gomulkát, de nem lesz Gomulka. – Szünet után az Írószövetségben történekről esett szó. Vita bontakozott ki Artur Sandauer⁹⁹ és Międzyrzecki¹⁰⁰ között. Ez utóbbi egyszer azt mondta, a lengyel irodalom oszthatatlan, mire Sandauer azt válaszolta: nem értem. Sandauer, aki a teremben volt, fölszólalt, ő nem mondta ezt. Felolvasták a jegyzőkönyvet, amiből kiderült, hogy így reagált; Międzyrzecki, aki szintén a teremben volt, azt mondta, felejtjük el a régi vitát, mire Sandauer boldogan megbékélt vele. Sandauer arról beszélt, mennyire szenvedett a fia.

meg. 1962-ben került a varsói Lengyel Nemzeti Színház élére. Többek között Hochhuth *Helytartó* című darabját vitte színre. A darab az állami vezetés és az egyház vitái miatt politikai jelentőséget nyert. Mickiewicz *Ősök* című darabját az októberi forradalom ötvenedik évfordulóján rendezte meg. Valószínűleg nem sejtette, hogy a darab, pontosabban a harmadik felvonás cárellenes, illetve szovjetellenes demonstráció kiváltója lehet.

99 Artur Sandauer (1913–1989) ismert kritikus volt, aki ismerte még Bruno Schulzot és Witold Gombrowicz-csal levelezett. A varsói osztrák Kultúrcentrumban többször beszélgettem vele. Kiváló Rilke-fordító volt. Amikor Jaruzelski bevezette a szükségállapotot, sajnos engedte, hogy beválasszák az úgynevezett Nemzeti Tanácsba. Tőle származik az „allosemitizm” fogalma, amit Zygmunt Bauman is átvett (lásd: „Allosemitism: Premodern, Modern, Postmodern” in: *Modernity, Culture, and 'the Jew'*, 143–156. o.). (A szerző jegyzete.)

100 Artur Międzyrzecki (1922–1996) elsősorban a francia költészet (Rimbaud, Apollinaire) fordításával, illetve néhány saját versével hívta fel magára a figyelmet. A hetvenes években csatlakozott számos tiltakozó akcióhoz. (A szerző jegyzete.)

Dejmek a mai helyzetet összlegyel felkelésnek nevezte. Számára az Ősök az egyik legnagyobb forradalmi dráma.

Toruńban Michnik a pártbizottság egyik titkárával lépett fel, tegeződtek, és amint mondják, egyetértettek. Toruńban Anna Walentinowicz is beszélt, a sorainkban megbúvó Júdás előtt.

A vonaton, de másutt is, a kormányt szidták. Általános meggyőződés, hogy az élelmiszert raktárakban tárolják. Cigaretta sok városban már egyáltalán nem lehet kapni. Az élelmiszerjegyeket hibának tartják. Valamit enni akarom, a helyek vagy zárva voltak, vagy nem lehetett kapni semmit. Nehéz nem dühbe gurulni. Egy lipcsei lektorral beszélgettem, azt mondta, az NDK lakossága nem támogatja a lengyeleket, túlságosan sokat fizetnek az itteni rendetlenségért, méghozzá devizában. – A rendszerünk része, hogy mind-egyik szocialista országban meg vannak arról győződve, ők tartják el a szomszédokat, helyettük fizetnek.

1981. március 13.

Ma további visszaemlékezéseket hallgattam '68 márciusáról. A legnagyobb hatással Zbigniew Bujak volt rám.¹⁰¹ Fiatal munkás, aki megpróbált tisztán és logikusan beszélni. Az értelmiséget három részre osztotta, ahogyan a munkások látják: műszaki értelmiség és mérnökök, valamint az üzemek irányítói, velük a munkásoknak sokszor adódnak problémák; költők és tudósok, ők a munkások számára elérhetetlenek; végül a diákok, akik érdekesek. Elmondta első élményeit is, milyen volt, amikor egy színész vagy költő otthon meglátogatta. Milyen bizonytalan lett a felesége etc. Sokat köszönhet Kurońnak, akivel gyakran beszélgetett. Megmutatkozott, hogy milyen szoros a kapcsolat a Szolidaritás és a KOR között. A beszéde után egy virágcsokrot

101 Bujak 1954-ben született. A varsói traktorgyárban a sztrájk idején Ursusnak nevezték, később bevásárolták a Szolidaritás központi vezetőségébe. A hadiállapot idején vált legendássá, hiszen sikerült öt éven át illegitimitásban élnie, és a Mazowsze-régió vagyis Varsó és környéke Szolidaritás-vezetőjeként működni. (A szerző jegyzete.)

kapott egy, az NZS-hez (az új független diákszövetség) tartozó diáklánytól, amit spontán módon vett le az elnökség asztaláról. Nagyon szimpatikus volt Blumsztajn is, az a legendás alak, aki a „komandosi”-ról beszélt.¹⁰² Ismét Gomulka bűnösségéről volt szó, ki szabadította ki a szellemet a palackból, milyen frakciók voltak etc. A gyűlés végén Antoni Zambrowski¹⁰³ lépett fel, hogy először két ember haláláról emlékezzen meg, akiknek a nevét senki nem ismerte. Erre senki nem reagált, túl kevés volt a támpont. Továbbá azt akarta elmondani, hogy ő maga 1968 márciusában nem játszott semmiféle szerepet. Egyszerűen letartóztatták, mert az apja aktív kommunista volt (nem sztálinista, amint ezt külön hangsúlyozta) és zsidó (bár igazi zsidó csak a dédapja volt, ő még jiddisül beszélt). Aztán elítélték „obraza národu polskiego” (a lengyel nép megsértése) miatt, mert Kochanowski egyik versét terjesztette! Eután találkozott Zambrowski és Blumsztajn, utóbbi nagyon nyugtalan volt, nyilván bocsánatot akart kérni, amiért Zambrowski apját meggondolatlanul sztálinistának és zsidónak nevezte. A hangneme sem volt éppen megfelelő. Úgy látszik, mindannyiuk számára problémás, hogy lengyelül valakit zsidónak nevezzenek. Az antiszemitizmus egészen a nyelvig hat. Ugyanolyan nehezen beszélnek a zsidókról, mint a szexről. – A nacionalista propagandát mindenki említette. Ez természetesen a németek ellen irányult (az oroszok ellen nehéz lett volna), még hozzá a nyugatnémetek ellen, ezért is játszott a lengyel püspöki kar 1964-es levele akkora szerepet.¹⁰⁴

*

Előadás Benjamin történetfilozófiájáról. Az Angyal – ez ám a történész!

¹⁰² Seweryn Blumstajn (1946) addig már sok tiltakozó akcióban részt vett, többször le is tartóztatták. A Kommandósok egy 68-as ellenzéki diákcsoport volt, többek között Adam Michnik, Jan Lityński, Barbara Toruńczyk, Józef Dajczgwend, Jan Tomasz Gross alkották. Mindannyian 1944 és 1946 között születtek. (A szerző jegyzete.)

¹⁰³ Antoni Zambrowski (1934) vitatott személyiség volt. Apja, Roman, magas rangú kommunista funkcionárius volt, akit azonban 1968-ban zsidó származása miatt nyugdíjba küldtek. Antoni az ellenzéki mozgalomhoz csatlakozott, mindazonáltal támadta Koruszt kommunista múltja miatt. Emiatt kétes fény is vetült rá. (A szerző jegyzete.)

¹⁰⁴ Ez a levél tartalmazza a híres mondatot: „megbocsátunk és megbocsátás kérünk”. 1965. november 18-án a II. Vatikáni Zsinaton tartózkodó 34 lengyel püspök felhívással fordult a német püspöki karhoz, amelynek kulcsmondata a „megbocsátunk és ti is bocsátsatok meg” volt. A levél meghívást is tartalmazott az 1966-os lengyel államalapítás (kereszténységfelvétel) millenniumi ünnepségeire. A pástorlevél indokul szolgált Gomulának az hosszú időn át tartó egyházellenes kampány megindítására. 1964. március 14-én 34 lengyel értelmiségi intézett tiltakozó levelet József Cyrankiewiczhez, az Államtanács elnökéhez a cenzúra és a kulturális helyzet ellen tiltakozva. (sz. k. j.)

*

A püspöki konferencia önmérsékletre szólít fel, de elismeri a parasztszövetséget.

1981. március 15.

Befejeztem a Poznańban tartandó Benjamin-előadást. Hosszabb gondolkodói munka gyümölcse. A mai állapotok miatt sok mindent tisztábban látok Benjamin vélhető egykori belátásaiból. A történelmi pillanatot villámszerűen tisztábban látjuk a jelen okán.

*

Tegnap Jan Garewicz referátumát hallgattam Nicolai Hartmannról.¹⁰⁵ A filozófiai probléma történetéről szólt, nem a filozófia történetéről. – Néhány nappal korábban Toruńban a karon azon vitáztunk, hogy az új szakot filozófiatörténetnek vagy pedig filozófiának nevezzük-e. A legtöbben a lengyel hagyományokat követve a filozófiatörténetre szavaztak, pedig a másik értelmesebb és modernebb lenne.

¹⁰⁵ Jan Garewicz (1921–2002) Schopenhauer és Jacob Böhme műveinek kiváló ismerője volt, részben ő fordította őket lengyelre. A hatvanas évektől kezdve barátok voltunk. (A szerző jegyzete.)

Provokáció Bydgoszczban, következményekkel

Poznań, 1981. március 20.

Tegnap Benedetto B-vel beszélgettem, tulajdonképpen bizakodóak voltunk Bydgoszczra illetően, ahol is a Parasztszolidaritás elismeréséről volt szó.¹⁰⁶ Ezért is robbant bombaként ma délelőtt a hír a Benjamin-konferencián: *kilkanaście ludzi pobitych z Solidarności w szpitalu*.¹⁰⁷ Benjamin történetfilozófiájáról szóló előadásomat csak erősen koncentrálni tudtam megtartani. Később hallottuk, hogy egy kormánybizottság utazott Bydgoszczba, és ott van a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottsága (KKP – Krajowa Komisja Porozumiewawcza) is Wałęsa vezetésével, s hogy mindenütt kihirdették a sztrájkkészültséget. Úgy gondoltam, minden a szokásos módon halad majd, mások ezt a megjegyzésemet a helyzet bagatellizálásának tartották; ismét szóba került a Varsói Szerződés csapatainak a bevonulása. A konferencia magyar résztvevője (Radnóti) elmondta, hogy Reagan Kuba megszállásával fenyegette meg a Szovjetuniót, ha az oroszok elfoglalják Lengyelországot. Este rádióztam és tévéztem. Ismét arról szóltak a kommentárok, hogy a Szolidaritás fejetlenül cselekszik, igazából fogalmuk sincs arról, mi történt, de máris felégetik a hidakat; arról, hogy embereket úgy megverték, hogy kórházba kerültek, egy szó sem esett, *drobiazg*!¹⁰⁸ Hirtelen azt emlegették, hogy hamarosan éhínség lesz – a rémisztgetések skálája úgy látszik, végtelen.

106 A „bydgoszczi incidenshez” több tényező járult hozzá. 1981. március 8–9-én Poznańban tartott Kongresszuson megalakult az Egyéni Gazdák Szolidaritás Szakszervezete, amelynek Jan Kulej lett az elnöke. Március 16-án a gazdák egy csoportja okkupációs sztrájkot kezdett a kommunista hatalom szatellitpártjának tartott Egyesült Néppárt bydgoszczi székházában. Ugyan ezen a napon kezdődött a „Szojuz ’81 hadgyakorlat Lengyelország, Csehszlovákia és az NDK területén, s találkozott Kulikov marsall Stanisław Kaniával és Wojciech Jaruzelskivel. Március 19-én Bydgoszczban a Vajdasági Nemzeti Tanács ülésén nem engedték mikrofonhoz a Szolidaritás meghívott képviselőit, akik a sztrájkoló gazdák igazát akarták szóvá tenni. A tiltakozókat erőszakkal eltávolították az épületből, s háromjukat a rendőrség megverte. Emiatt másnap országos sztrájkot hirdettek. A kormány képviselőivel történt többszöri tárgyalások után március 27-én „csak” négyórás figyelmeztető sztrájkra került sor, amelyen tizenkét millió ember vett részt. Ezt tartják minden idők legnagyobb lengyel sztrájkjának.

107 A Szolidaritás tucatszámú embere fekszik összeverve a kórházban. Valójában három emberről volt szó: Jan Rulewski, a bydgoszczi térség Szolidaritás vezetője, Mariusz Łabentowicz és Michał Bartoszcze, a Parasztszolidaritás két vezető személyisége került kórházba. (A szerző jegyzete.)

108 apróság

A plénum sajátos határozata Katowicében: csupa dogmatikus hüségeskü, Leninhez, a Szovjetunióhoz, az elvszerűséghez etc. Úgy tűnik, a párt különböző szárnyai kemény harcot vívnak. Próba sil.¹⁰⁹ Jaruzelski valószínűleg nem tudhatja maga mögött a pártkádereket.

1981. március 22–23.

A tévében egy beszélgetést láttam Bąk vajdával, Przybylski vajdahelyettesével és két másikkal a csütörtöki eseményekről. Leegyszerűsítve, mindent a Szolidaritásra akartak kenni. aminek a képviselői a megbeszéltnél nagyobb számban jelentek meg (a vendégeknek fenntartott helyeken), ami tüntetést szervezett, és megpróbálta a házat elfoglalni. Sőt, nagy élelmiszer- és tárgyi kocsikkal érkeztek. Azután a Parasztszolidaritás sztrájkja a Parasztpárt épületében (na ul Dworcowej – a Vasút utcában) ... Ha Bąk túl sokat mondott, Przybylski félbeszakította ... Titokzatos az is, hogy Bąk többször is emlegette a Szolidaritás valamilyen telexét. Időpontokat senki nem mondott, úgy tűnik, minden örökké tartott. Úgy tűnik, a rendőrség nem engedélyezte az akciót, mert a negyven-negyvenöt képviselő hirtelen visszajött, és ott állt. Ami történt, azt persze senki nem tudja. A három embert a kórházban persze nagyon sajnálják, tyle¹¹⁰; de hát nyugalomra van szükség. Főleg a parasztot sajnálják, hiszen igen érdemes egy paraszt. Hatvannyolc éves, és egy varsói kórházban van. Nem tudom, hogy túléli-e. Ő lenne a lengyel események első hivatalos áldozata. – Egy női utas azt kérdezte a pályaudvaron, miért ütötték boxerrel az emberek fejét. – Ez halálos.

*

Este interjú a tévében az államügyész helyettesével, aki Bydgoszczban van. Elmondta, hogy a vita igazi oka a Parasztszolidaritás elismerése, amelyet a városi tanács ülésén kellett volna megvitatni (a Szolidaritás kezdeményezésére). Sokáig beszélt az ülés eseményeiről. A Szolidaritás okkupációs kísérleteit nem említette, lényegében az ottani hatóságok oldalán állt. A rendőrség a Szolidaritás tagjait a teremből kiszorította, minden rendben volt. A riport: De három ember kórházba került. Államügyész-helyettes: Igen, de az eset nem a teremben történt, megismétli még egyszer. Riporter: De megtörtént. Államügyész-helyettes: Igen. Ezt még vizsgálni kell. Utána hangsúlyozta, hogy mindenkit megbüntetnek, azokat is, akik engedély nélkül tartózkodtak

109 erőpróba

110 ennyi

az épületben. – Ebből ítélve megbüntetnek majd három rendőrt vagy két, véletlenül a közelben álló embert, a rendőrpáncsok figyelmeztetést kap, azok pedig, akik a kórházban fekszenek, büntetést kapnak, mert engedély nélkül tartózkodtak a bydgoszczi hivatali épületben. – A Szolidaritás plakátokat ragasztott: radni nie bądzie bezradni (tanácsstagok, ne legyetek tanácsstalanok). – A hírek szerint a városi bizottság követeli a megszakadt (!) tárgyalások azonnali folytatását, és a Szolidaritás tagjai elleni brutális támadás bűnöseinek a felelősségre vonását (a Szolidaritás negyven tagjával szemben kétszáz rendőr állt). A Szovjetunióban, az NDK-ban és Csehszlovákiában a Szolidaritást kiáltják ki bűnösnek. Ma Wałęsa megbeszélését tartott Rakowskival. Bafia, a főállamügyész Bydgoszczba utazott.¹¹¹ – Wałęsa állítólag azt mondta, hogy a dolog békés rendezésében érdekelt, de nem engedi, hogy az orránál fogva vezessék. Varsóban állítólag megverték négy buszsofört. A varsói plakátokat telerajzolták karikatúrákkal (például falloszszzerű gumibotokkal). – Ez a legsúlyosabb konfliktus augusztus óta. Mindenki azt találgatja, ki áll az egész mögött. Ha mégiscsak lesznek tárgyalások, két pont nagyon fontos lesz: a Szolidaritás tagjainak a védelme és a Parasztszolidaritás elismerése. Wałęsa valószínűleg engedelkeny lesz, nehogy a szomszédainknak kedvük kerekedjen bevonulni. Ez a manőverezés időszak. Okosan tette, hogy lemondta a találkozót Genscherrel.

1981. március 22–23.

Tehát konfrontáció lesz. A pártplénum helyeselte a bydgoszczi akciót. A Szolidaritás szerintük politikai pozíciókat akar elfoglalni, középületeket foglal el etc. – vagyis a Szolidaritás a kihívó, a provokátor. Ezzel szembe kell szállniuk. Wałęsa és Rakowski tárgyalásait szerdára halasztották, ami semmi jót nem jelent. A kormánybizottság bydgoszczi vizsgálatainak eredményét a pártplénum határozata már előrejelzi. Jaruzelski találkozott a honvédelmi miniszterekkel, a hadgyakorlatokat meghosszabbítják – ezúttal tényleg fenyeget a katonai beavatkozás veszélye.¹¹² A helyzet egyre élesebb, a pártvezetés ki akarja ugrasztani a nyulat a bokorból. Hónapok óta nem tesz semmit a gazdaság és a rend helyreállítása érdekében, ezzel kényszeríti a Szolidaritást, hogy ő maga kezdeményezzen, ám így politizál, s a kormány a szemére

111 Bafia, Jerzy Mieczysław (1926–1991) jogászprofesszor. 1976 és 1981 között igazságügyminiszter.

112 A Varsói Szerződés tagállamai 1981. március 17-én kezdték el lengyel földön a „Szojuz 81” fedőnevű hadgyakorlatot, amit 24-én határozatlan időre meghosszabbítottak. Végül április 7-én ért véget.

vetheti, hogy politikai tevékenységet folytat. Holnapra figyelmeztető sztrájkot hirdettek, de a Szolidaritás lefújta, talán igazuk van. Nem engedik, hogy a szokásos módon szorongassák őket, visszavonulnak, hogy még jobban összegyűjthessék erőiket. A párttagoknak megtiltották, hogy sztrájkoljanak, hiszen ez politikai sztrájk – valószínűleg mindegyik sztrájk politikai, ami nem a zlotyról szól. Csak hát manapság senki nem a zloty miatt akar harcolni.

*

Ma is egy márciusi rendezvényen voltam. Lejátszották a bydgoszczi eseményekről készült hangfelvétel utolsó tíz percét. A kommunikét már szinte teljesen megfogalmazták, fél órával később már senki nem lett volna a teremben. Amikor a képviselőket kiszorították, énekeltek, de kétségbeesett egy éneklés volt ez, kihallatszott belőle a félelem. Azután üvöltözés, segélykiáltások... vége a szalagnak.

*

A bydgoszczi provokáció durva és átlátszó (grubimi nićmi szyte), de a provokátorok szempontjából ez nem szól ellenük. Hiszen pont az efféle akciókkal akarnak megfélemlíteni. Valakit összevernek, aztán őt kiáltják ki ezért bűnösnek – ez az erő és a túlerő bizonyítéka. Ezzel mindenkit megfélemlítenek. 1968. március 8-án is pontosan így történt. Csak éppen utána megszervezték a munkások a tömegtüntetéseket az üzemekben, most csak a leg-hűségesebb hívek mozgósíthatók. Elegendő lesz ez?

1981. március 23–24.

A pártplénum már megnevezte a bűnöst – a Szolidaritást. A vizsgálat tehát fölösleges. A városban mindenütt emberek gyülekeznek a megvertéről készült, kiakasztott képek köré – sokan eléggé letörtek... Az utcán sok a fiatal.

1981. március 24–25.

Ma Torunban a dékánnal beszélgettem. Úgy véli, a pártvezetés csütörtökön olyan helyzetet akart kiprovokálni, hogy szükségessé váljon a beavatkozás. Pontosan. Az oroszok tudják, hogy a hadsereg ellenük fordul (még arra sem hajlandó, hogy szükségállapotot vezessen be – a szomszédom, folytatta, nemrég jött ki a börtönből, azért ült, mert négy éve megtagadta, hogy egy

efféle akcióban részt vegyen), a németek a légerek ellenére sem tudták megfélemlíteni a lengyeleket, az oroszok nemzetközileg veszíteni fognak etc. De nem szabad kizárni az irracionális cselekvéseket, mondtam én. Az egyetemi pártvezetés megengedte a párttagoknak, hogy sztrájkoljanak. A helyi lapokban először jelent meg egy efféle közlemény: „Z przyczyn obiektywnych nie mogliśmy publikować” (objektív okokból nem publikálhatjuk), tudniillik a híradásokat az eseményekről és az üzemekben hozott határozatokról... A dékán: a vezetés teljességgel elszigetelt. – A nyugati hírek egy orosz elemzésről (Pravda?) beszélnek, miszerint olyan helyzetben vagyunk, mint a magyarországi bevonulás előtt, akkoriban az amerikai szakszervezetek pénzt küldtek. Fenygetés fenygetés hátán, zabawa w czolgi¹¹³.

*

A Kultura című magazinban állítólag megjelent egy cikk arról, hogy a Szolidaritás szakszervezet alsóbb szervei radikálisabbakká (forradalmibbá) váltak, a „szakszervezetek nem politikai tevékenysége” már nem tetszik nekik... A felsőbb vezetés megpróbál ezzel szembehelyezkedni, a legnehezebb a középvezetők helyzete... A radikalizálódás többek között a szabad sajtónak köszönhető, a munkások most már tisztábban látnak... Az még egy érv a héják számára... A Szolidaritás három tárgyalási pontja: a bűnösök megbüntetése, garancia arra, hogy nem lesz több rendőrségi támadás, a Parasztszolidaritás elismerése – az utolsó pont a legkényesebb.

1981. március 25–26.

Korán ébredtem. Nem olyan idők ezek, amikor jól lehet aludni. Megint ömlenek a hírek. Délután mindenki Rakowskiról beszélt, aki elvesztette a fejét, legalábbis sokan így vélekednek. Senki nem gondolta volna, hogy a liberális Rakowski agresszornak nevezi a Szolidaritást, és egy vérfürdőt sem zár ki, valamint az oroszok bevonulásával fenyegetőzik. Követelése, miszerint ne legyen több sztrájk, segítségnyújtás a tavaszi vetésnél, több export és ne legyen több támadás a rendőrség és a biztonsági szolgálat ellen, nem képezik éppen a tárgyalások alapjait. Sokan csodálkoztak, hogy a Szolidaritás delegációja egyáltalán olyan sokáig ott maradt, s nem mentek azonnal el. Rakowski igazi „tárgyalóművészként” foglalta el hivatalát. A Politykában, de másutt is, tárgyalásokat követelt. Hatalmi pozícióban gyorsan változnak az emberek. A mai tárgyalás másfél órát tartott! Vicc. Bafia államügyész

álláspontja elfogadhatatlan. De nem is lehetett mást várni. Az egyetemi Szolidaritás-bizottságban, amely ma tartotta szokásos ülését, sokan valami eredményre vártak. Bizonyos hírek és sajtójelentések erre utaltak. Én úgy vélem, vasárnap előtt nem lesz eredmény, ha egyáltalán lesz. Az egész helyzet az 1917 februárja és októbere közti időszakra emlékeztet, csak éppen a Szolidaritás nem akar tudatosan forradalmat. – Szolidaritás-tagok mesélik, hogy a munkások az üzemekben a bydgoszczi események miatt azonnal sztrájkba akartak lépni. A küldötteknek alig sikerült a békítés. Hétfőről keddre virradó éjszaka drámai viták zajlottak. Wałęsa háromkor hagyta el a termet, mert a többség a sztrájkot támogatta. De a végén mégis az ő akaratára érvényesült. Meglehetősen autoriter. De az autoriter állam kényszeríti, hogy az legyen. Erről valamikor bizonyára majd egész tanulmányok születnek. – Ma valószínűleg csak Bydgoszczról tárgyaltak. A Parasztszolidaritás vélhetően szóba sem került. – Elolvastam Bartoszcze jelentését a Parasztszolidaritás bydgoszczi megalapításáról. Az efféle őszinteség, tisztesség ma már igen ritka.¹¹⁴

1981. március 26–27.

A Szolidaritás és Rakowski ma esedékes tárgyalásait megint elhalasztották. Várható volt. Holnap négyórás figyelmeztető sztrájk lesz. Rakowski beszédét kinyomtatatták, és mindenütt felolvasták (vagyis a rádióban és a tévében). A tévé furcsa módon Wałęsa válaszát is lehozta, ami kitűnő volt. Először utalt arra, hogy Rakowski és az elvtársai már háromszor is (1956-ban, 1970-ben és 1976-ban) kudarcot vallottak, másodszor azt említette, hogy igazi garanciák kellenek. Talán nem helyes, hogy a helyi szakszervezeti vezetők azonnal bizonyos emberek megbüntetését követelik, de hát ilyenek a politikailag kevésbé iskolázott emberek. Őt is megverték már, mégsem követelte kénzói azonnali elbocsátását. Védkezett a szocialistaellenes propaganda vádja ellen is. Végül megállapította, hogy azoknak a funkcionáriusoknak, akik nem válnak be, ha tényleg a társadalom érdeke a fontos, önként kéne lemondaniuk.

*

Tegnap este a rádióban: a vajdasági tanácsok bydgoszczi küldöttgyűlésén néhány küldött fölállt, és sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy

¹¹⁴ Alighanem Michał Bartoszcze (1913–2001), a három megvert ember egyike. (A szerző jegyzete.)

a kormánybizottság nem kérdezte meg őket, holott a Szolidaritás embereivel együtt ők is a teremben voltak. Tehát még a vizsgálat legelemibb szabályait sem tartották be. A riporter megjegyezte: az ülésen számos új szempont vetődött fel! – Az Egyesült Államok készen áll a gazdasági segítségnyújtásra, ha nem lesz intervenció, és nem vezetik be a rendkívüli állapotot. Románia óv a beavatkozástól etc. Mindenki a plénumot várja. A tévében az éhínség rémképét festik a falra.

*

Nyugati újságírók nem léphetnek be az országba, megismétlődik a helyzet, ami a Szolidaritás bejegyzése körüli időkben volt.

1981. március 26–27.

Délután az Auditorium Maximuban. Az egyetemi autonómiáról van szó. A legjobb beszédet Szacki¹¹⁵ mondta, többek között azt, hogy fontos a tudomány autonómiájának elismerése, a tudomány önmagában való értéke, nem csak a hasznosíthatóságára kell figyelni. A tudományos tevékenység különös értéke, hogy minden eredményt, minden tézist a szerzőjétől függetlenül kell nézni. – Ekkor váratlanul fölolvastak egy kommunikét a Szolidaritás és a kormány hétfői tárgyalásairól. Izgatott lettem, mert mindent az utolsó pillanatra halasztottak. A legnagyobb izgalmak várnak mindenkire.

1981. március 27–28.

Fárasztó nap volt. Nyolckor kezdődött a figyelmeztető sztrájk. Az intézetben a dolgozók és diákok mintegy fele vett részt. W. W. elment a gyakorlati foglalkozására, négy diák várta. A diákok nem voltak biztosak abban, hogy a rektor a sztrájkot engedélyezte. A lányok nagyon félnek. Kilencetől tizenkettőig ülés, amolyan demonstráció jelleggel. Egy diák a Szocialista Diákszövetségből (SZSP) provokátorként lépett fel, mondván, hogy a Szolidaritás sztrájkra kényszeríti őt. Ellentmondtak neki. Azok közül, akik itt vannak, sokan nem sztrájkolnának. Fölvetésemre, hogy ha így véli, akkor miért nincs a gyakorlati foglalkozáson, igyekezett nem válaszolni. Állandóan kifacsarta a tényeket, de a végén legalább kihúzta a nevét a sztrájkoló diákok névsorából. Egy diáklány azt mondta neki, a férje a Szolidaritásnál van, és nagyon nem szeretné, ha egy szép napon agyrázkódással, szemsérüléssel és törött

¹¹⁵ Jerzy Szacki (1921) az egyik legismertebb lengyel szociológus. (A szerző jegyzete.)

tagokkal szállítanak haza. A diák úgy vélte, a sztrájkolás nem a diákok dolga. Délben mestervizsga. Utána megvitattuk egy rendkívüli állapot lehetőségét. W. W. szerint be fogják vezetni. Magas rangú pártfunkcionárius feleségeként tudnia kell, vagy legalábbis tudnia kéne. Az NDK-lektor úgy vélte, hogy a munkásokat ki lehet éhezteni, de a rendkívüli állapot már túl későn jönne, a Szolidaritás annyira „befészkelte” már magát az üzemekbe. Másokkal is a rendkívüli állapotról beszélgettünk. Szombatról vasárnapra virradó éjszaka kell bevezetni, amikor a munkások otthon vannak. W. W. naivan úgy képzei, hogy a katonákat be lehet állítani dolgozni. Másvalaki úgy vélte, hogy a pártvezetés először elemzi majd, hogy hányan vettek részt a mai tüntetésen. Ez alapvetően befolyásolja majd a döntéseiket. Amikor egy diáklány, egy konzervatív újságíró lánya, azt mondta, hogy a pártnál alulról fölfelé minden pozícióra új választásokat kell kiírni, utólag mindent meg kell újítani, a sok szomorú spekuláció után jó kedvem kerekedett.

Tévéhíradó. Nem akartuk elhinni, hogy ez a lengyel tévé beszámolója. A sztrájk mindenütt igen fegyelmezetten zajlott. Semmilyen közjáték nem történt. A nép elképesztő politikai öntudatról tett tanúbizonyságot. A sztrájk-ról szóló híradás emlékeztetett a május 1-i hírekre. – A rádióban munkásokat kérdeztek, azt válaszolták, szívesebben dolgoznának, mint sztrájkolniak, de hát... Eddig mindig a Szolidaritásnak volt igaza, a hivatalos verzió még soha nem stimmelt ... Egy párttag arról beszélt, hogy a munkáspárt tagjai szolidárisak a proletariátussal és az egész társadalommal. Azt hittük, nem a mi adónkat halljuk. Utána megvitattuk, hogy értendő mindez: talán a megegyezés első jele? Vagy el akarják altatni az éberségünket? Vagy egyszerűen nem ment másként? A tévében röviden Wałęsát és Rakowskit is mutatták. Wałęsa optimista volt. Rakowski kényszerből szintén. Számára a sztrájk vereséget jelentett. Mindenütt felolvasták a beszédét – eredménytelenül. Nagyon fontos, hogy tegnap leolvasták Wałęsa válaszát.

A Życie Warszawy az eddigiektől egészen eltérően számolt be a bydgoszczi eseményekről. Foglалó sztrájkról szó sincs benne. A rendőrség viselkedését elítélik. A küldöttek soha nem írták alá azt a provokáló rölapot Rulewskiről, az ügyészségtől azt követelik, hogy nyomozzák ki, kik voltak a szerzői. Minden nagyon rózsás lenne, ha nem érkezne hír arról, hogy a testvérpártok

gyűléseket tartanak. Be akarnak avatkozni? A rendkívüli állapot bevezetését követelik?

Utána a bydgoszczi épületet elfoglaló parasztokat mutatták. A nép igazi, vidám gyermekei. Megkérdezték, mi lesz a következő negyvennyolc órában, ha nem lesznek tárgyalások: „Ład i porządek panować będą” (rend és nyugalom lesz). Ezután rettenetes kép következett: egy öregembert, aki fel akarta gyújtani magát, de megmentették, egy újságíró kérdezgetett. Dagadt, fölpuffadt, körvonalak nélküli arc. A férfi három levelet írt, egyet a Szolidaritásnak, egyet az egyháznak (egy papnak) és egyet az államügyésznek – mindenki (a párt és a Szolidaritás) szemére veti, hogy szakadékba vezetik a népet, kiváltképp a Szolidaritás – a sztrájkok szörnyűek, párttagként már nem tudja magát jól érezni – nehezemre esett hallgatnom őt, főleg az arcát látva. Egy olaszországi földrengés tévében látott képeire emlékeztetett, arra, amikor egy újságíró egy öregasszonyt, aki romba dől haza előtt állt, és a felindultságtól nem tudott magához térni, feltétlenül szóra akart bírni. A kép is ijesztő volt. – A Nyugat rossz gyakorlata, hogy szenzációkra vadásszon, úgy tűnik, itt is érvényesül.

A. K-val beszélgettem, Rakowskit kritizáltam, hogy úgy viselkedik, mint egy sértődött bakfis, ott helyezi saját személyét előtérbe, ahol a legérdektebb. A hét elején is elszámította magát. A nagyfejük győzelmével számolt. A. megvédte őt, mondván, hogy nem viselkedhetett volna másképp. Én: de, visszamehetett volna a Politykához, sőt, ott is kellett volna maradnia, hiszen ott hatalmi tényező volt, most viszont csupán egy csavar egy gépezetben (amúgy még nem igazán tűnik annak). A. úgy vélte, ez egészen más. Néhány nap múlva meglátjuk, melyikünknek van igaza. De nekem nem ez számít, hanem az ember, válaszoltam. – Egy nyugati hír ránk ijesztett, miszerint este tíz és hajnali három között Lengyelország fölött nem repülhetnek külföldi gépek. – Amúgy találkoztam Jan Józef Lipskivel¹¹⁶, aki meglehetősen szkeptikus volt, de mint mindenki, ő is azt mondta, holnap dől el minden.

116 Jan Józef Lipski (1926–1991) már az ötvenes évek óta ellenzéki volt. Irodalmárként többek között a német expresszionizmus érdekelt. A hetvenes években meghívtam egy konferenciára e témakörben. Mindig elbeszélgettünk erről-arról, főleg, ha egy kávéházban vagy az utcán találkoztunk. (A szerző jegyzete.)

Hozzátette, az a probléma, hogy ma több funkcionáriusnak (egy csoportnak) le kell mondania. Valóban. Nem tudjuk, hányan lehetnek a nagyfejük. Majdnem mindenki hisztériás, bármi kiszámíthatatlan megtörténhet. Úgy vélte, negatív megoldást nem tud elképzelni. – De a huszadik század története arra kényszerít minket, hogy számoljunk a negatív megoldással. Tudja, válaszolta.

*

Megkérdezték a bydgoszczi parasztokat, hogy ki dolgozik helyettük a földéken. A válasz: a szomszédok, és ha kell, munkások is besegítenek. – De aztán – ha úgy hozza a helyzet – elosztják egymás között az aratást (a hatalom kizárásával). Nagy nevetés.

*

Mit csinál majd az egyetem, ha bevezetnék a rendkívüli állapotot? Mindenki maga döntheti el, hogy akar-e majd sztrájkolni. Az értelmiségiek az ilyen helyzetekben elgyengülnek. Ők „tanúságtételre” képesek. Megkérdeztem, nem lenne-e okosabb, ha az értelmiségiek menedéket keresnének. Úgy is ők lennének az elsők. Sokan közülük pótolhatatlanok.

*

Holnap tárgyalni fognak a küldöttségek. Az első pontban valószínűleg meg egyeznek. De mi lesz a többi ponttal? Szerintem az első pont nem elég ahhoz, hogy lefűjják a sztrájkot, legfeljebb ahhoz, hogy elhalasszák.

1981. március 28. 13⁰⁰

A pártlap, a Trybuna Ludu, mai számában elismeri, hogy a sztrájkban párttagok is részt vettek. Az egyik üzemben nehéz szívvel döntöttek a sztrájk mellett, de a párt nem kínált nekik semmiféle megoldást. Egy másik cikk arról szól, hogy a pártcsoportok nem hagyhatják magára a munkásosztályt. Egy olvasó (üzemi párttitkár) azt követeli, hogy váltsák le a felelősöket a pártvezetésben. Még a Trybuna Ludu is megemlíti a fegyelmet, amellyel a sztrájk lezajlott. A párttagok, akik dolgozni akartak, dolgozhattak.

*

Egy bydgoszczi ember mesélte, hogy az embereknek, akik csütörtökön kint voltak, nagy kedvük lett volna összeverni a rendőröket. Megtehették volna, de könnyekkel a szemükben és ökölbe szorított kézzel azt mondták, nem, nem szabad, hisz éppen ezt akarják. Ez a nem cselekvés volt a hősiességük alapja.

*

Ma fiatal bydgoszczi küldöttek mentek Rakowskihoz mindenféle anyaggal, többek között hangszalagokkal.

*

Különös Rakowski-interjú. Forgolódik, mocomog, a meghallgatáson nem szabad egyedi tényekhez ragaszkodni, de nem is szabad túlságosan általánosítani. Wałęsa erre azt mondta, nehéz közös nyelvet találni.

*

Egy taxisofőr mesélte, hogy a biztonsági szolgálat azt javasolta a garázs (baza) igazgatójának, hogy harminc emberük megvédi a garázsukat. Az igazgató erre állítólag azt válaszolta, hogy kinyalhatják a seggét, az emberei meg tudják védeni a területüket és magukat.

1981. március 29. (vasárnap)

Egy órakor meghallgattam Barcikowski¹¹⁷ beszédét. Az derült ki belőle, hogy minden lehetséges. Támadás a Szolidaritás ellen, az alsóbb pártszervek hangját nem hallotta meg, dicséri az elvtársakat, akik nem vettek részt a sztrájkban. Az általános sztrájkért, ha lesz, a Szolidaritást terheli majd a felelősség. Szocialistaellenes, ellenforradalmár elemek machinációja zajlik éppen. Barcikowski végig éles, kemény hangon beszélt.

*

117 Kazimierz Barcikowski (1927–2007) ekkor miniszterelnök-helyettes volt. A legfontosabb pártfunkcionáriusok közé tartozott. (A szerző jegyzete.)

Olvastam, hogy Barecki a rádió-bizottságtól¹¹⁸ (már 1968-ban is fontos személy volt a kultuszminisztérium szóvivőjeként) azt mondta a Szolidaritás embereinek, hogy a harminc napos sztrájkra is fölkészültek. Ő nem Pelikan¹¹⁹, a hadiállapotra is föl van készülve. – Rakowski egy interjúbán azt mondta, hogy odafent egészen más kategóriákban gondolkodnak. Többek között azt hiszik, hogy olyan helyzetben vagyunk, mint a háború után, amikor a lakosság többsége ugyancsak az efféle szocializmus ellen volt.¹²⁰ De mégis győztek. Elfelejtik, hogy akkoriban a lakosság egy része lelkesen támogatta a pártot.

*

Most az a taktika, hogy a Szolidaritást állandóan konfrontációs helyzetekbe kényszerítik, ami által törést remélnek a szervezetben. Eddig sikertelenül, de a nép egy szép napon talán elveszti a hidegvérét.

1981. március 29–30., 0³⁰

Még mindig semmi pontosat nem lehet tudni. Este Claudio Magris-szal¹²¹ találkoztam Sickingernél. Utóbbi meglehetősen nyomott hangulatban volt, úgy vélte, akár apróságok is döntő jelentőségűek lehetnek. Claudio érdeklődött, hogy holnap megyünk-e Krakkóba. Azt mondtam, majd reggel eldöntjük a pályaútváron. Egy lódzi származású osztrák-lengyel (Beck) úgy vélte, hogy Lengyelországban nem változik semmi, mindig a szomszédok győznek. Az ötven fölötti generációk a Szolidaritás ellen vannak. Ez lehetséges. A tegnapi tüzesetről szkeptikusan nyilatkozott. Ismeri a cirkuszt, ismer tüznyelöket, az ember túl jól beszélt lengyelül – másvalaki megfigyelte, hogy a melle szabadon volt, nem látszottak rajta égési sérülések, ilyesmi a mai

118 Barecki József (1926–1999) az 1970-es években a Központi Bizottság tagja, a Trybuna Ludu főszerkesztője, a szejm képviselője. 1980 szeptemberétől 1981 augusztusáig a kormány sajtószóvivője.

119 Jiří Pelikan (1923–1999) 1968-ban a csehszlovák tévé igazgatója volt, amit a reformirányzat szellemében irányított. Egy évvel később elhagyni kényszerült a hazáját, Olaszországban talált menedéket. Később az Olasz Szocialista Párt Európa-parlamentari képviselője lett. (A szerző jegyzete.)

120 Mieczysław Rakowski 1945 és 1949 között a Lengyel Néphadsereg tisztje volt, ebben a minőségében harcolt az úgynevezett polgári ellenállás ellen. (A szerző jegyzete.)

121 Claudio Magris (1939) olasz germanista, esszéista, író, Richard Sickingert pedig ekkor a varsói Osztrák Kulturális Intézet igazgatója volt. Jó kapcsolatban álltunk egymással. Ismerte a lengyel körülményeket, és amennyire csak egy óvatos állam képviselőjétől tellett, segített az ellenzékieknek. (A szerző jegyzete.)

ruhadarabok mellett valószínűtlen. Csodáltam, hogy az ember milyen jól bírta az interjút.

2⁰⁰

Az ilyen hírek után talán van ok az optimizmusra. Ilyen kemény szavakat már rég hallottam. Megint arról szóltak a hírek, hogy miket mondtak az egyes munkások. A kompromittálódott pártemberek lemondását követelik, a nép egységét, Jaruzelskinek Bydgoszcz után azonnal a nyilvánosság elé kellett volna lépnie, a pártkongresszust a lehető leggyorsabban össze kéne hívni etc. – Talán mégis magához tér a párt, néhány embert leváltanak, és jön a konszolidáció?

*

2³⁰

Félóránként lehet jegyzetelni, majd ismét vissza kéne ülni a rádióhoz. A Nyugat szerint a TASSZ a Szolidaritás szocialistaellenes tevékenységéről számolt be: utcákat foglalnak el, hivatalokat rabolnak ki és hasonlók. Nagyobb hülyeségeket már nem beszélhetnének, persze szándékosan teszik. Az egész világ nyilatkozik Lengyelországról: a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Waldheim, a pápa etc. Most éppen száz méterre innen vitázik a párt Központi Bizottsága.

*

Nem tudok elaludni, pedig nagy szükségem lenne az alvásra. Hülyeség volt, de még kávé is ittam. Ahhoz túlságosan szétesett vagyok, hogy szellemi munkát végezzek.

3⁰⁰

A Központi Bizottságban több beszédben elítélik a dogmatikusokat: menniük kéne.

1981. március 30.

Ez volt az egyik legizgalmasabb nap. Kilenc körül ébredtem, híreket hallgattam, de semmit nem értettem. A határozat Barcikowski beszédét tükrözte.

Konserwa zwyciężyła (a konzervatívok győztek). Az éjszaka folyamán egy woclaweki küldött azt javasolta, hogy nyilvánítsák ki a Politikai Bizottság iránti bizalmat, Olszowski, Grabski és Ney (miért pont ő?) lemondását ne fogadják el, de kötelezzék őket arra, hogy meglátogassák az üzemeket. Háromig vagy fél négyig minden a program szerint haladt, a munkásküldöttek a Politikai Bizottságot kritizálták, Kania első titkár bocsánatot kért, amiért tévesen ítélte meg a bydgoszczi helyzetet; de ezután valaminek történnie kellett – alighanem egy keleti telefonhívás. Pánik (ezek az emberek igen hajlamosak pánikba esni), mindent visszavontak, amit addig elhatároztak. Megint hülyét csináltak magukból. A jó hír: a csak júliusban (!) esedékes pártkongresszusi választás titkos lesz, a jelölés jogát nem korlátozzák; a konfrontációs kurzust elvetették; a nagyfejük morálisan vereséget szenvedtek (persze ez semmit nem jelent, holnapra másik provokációt találnak ki). – A városban káosz, nyomott hangulat. A legtöbben valami fordulatra számítottak. Mindenki a tervezett általános sztrájkra készült. Nagyon valószínűnek tűnt, hiszen a Szolidaritás nem mehet bele rossz kompromisszumokba, ha a mozgalomban nem akarja elveszteni a tekintélyét. A munkások egyedül fognak sztrájkolni. A hitelességre is igényük van. Délután kellemetlen sztrájkjelöléskészítő gyűlés, CH. és P. demokráciát követelnek, a sztrájkról szavazni kell, nem ez a megfelelő módszer, polgárháború fenyeget, amit meg kell akadályozni, mert ugyan már, mi történt Bydgoszczban etc. Nagyon nyugodt voltam, amúgy is jó hangulatban (persze belül telve feszültséggel), mindenkinek a lelkére beszéltem, délután kenyeret vásároltam (egy órát álltam sorba), gumimatracot és hálósákokat. Ekkor érkezett a hír: lefűjták az általános sztrájkot. Nem mondhatom, hogy megkönnyebbülten felsóhajtottam volna, tudniillik pont az történt, amitől féltem: csupa rossz kompromisszum. Wałęsa fáradt volt és belül elégedetlen (azt mondta, hetven százalékban elégedett a kompromisszummal). Semmi nem tisztázódott egyértelműen. A bydgoszczi eseményeket egy bizottság és az ügyészség vizsgálja majd ki, a vajdahelyettesekről a küldöttek mondanak ítéletet, a Parasztszolidaritás elismeréséről, akárcsak a politikai foglyokról, a szejm bizottsága fog dönteni, a sztrájkpénz kérdését csak péntekre oldották meg. Minden a kormány iránti bizalmon nyugszik – de hát érdemes-e a bizalomra, ha Rakowski harminc napon belül végrehajtotta a pálfordulást?

*

Holnap összeül a Szolidaritás bizottsága, hogy a sztrájkolókról tárgyaljon, a többség valószínűleg arra szavaz majd, hogy a küldöttség írja alá, de kemény

menet lesz. Wałęsa kijelentette, hogy hamarosan le szeretne mondani. Aligha hagyják ezt jóvá, ezáltal erősödik majd a tekintélye (hatalma).

Krakkó, 1981. március 30., kedd

Sokáig aludtam. Múlt héten teljesen kimerültem, fogalmam sincs, mitől. Elhatároztam, hogy levelet írok a PWN-kiadónak.¹²² A filozófiai lexikon túlságosan is jó, nem mondhatunk le róla. Adam Sikora¹²³ is alá akarja írni.

*

A tegnapi kompromisszumot sokan üdvözlötték, de sokan gondolták azt is, hogy rossz. Most minden az Országos Bizottság döntésétől függ, ami valószínűleg (szükség?) többséggel elfogadja majd a sztrájk lefűjtását. A tegnapi napról a történelemkönyvekben valószínűleg még hosszasan fognak vitázni: szükséges volt-e a kompromisszum vagy sem.¹²⁴ Végül a Központi Bizottság fogadta el, ami az utolsó pillanatban összeomlott. Csak egyetlen ellenszavazat volt! Miféle fenyegetés rémisztette meg őket? Gomulka 1956-ban legalább hazaküldte Hruscsovot.¹²⁵ itt Krakkóban nem olyan a hangulat, mint

122 Az igen érdekes, többkötetes filozófiai lexikon nyomtatását 1968-ban, az antiszemita és értelmiségellenes kampány során állították le. Én a 18. századi német filozófusokról írtam szócikkeket. Azt szerettem volna, ha a kiadó folytatja a munkát, de nem lett belőle semmi. (A szerző jegyzete.)

123 Adam Sikora (1928–2011) ismert filozófiatörténész, a Varsói Egyetemen tanított. Szakterülete a 19. századi lengyel filozófia volt. De írt egy filozófiatörténeti munkát „Hérakleitosztól Husserlig”, ami több kiadásban is megjelent. (A szerző jegyzete.)

124 A kompromisszum valóban még ma is vita tárgya, nem csak a történészek számára, hanem a mindennapi életben is. A döntő momentum az volt, amikor a Szolidaritás vezetésének vitájáról készült filmrészlet előkerült, és a tévé is bemutatta. Az interneten *Jak Wałęsa zdradził Solidarność marzec 1981* (Wałęsa 1981 márciusába hogyan árulja el a Szolidaritást) címen látható a <http://blogmedia24.pl/node/4863> oldalon. Észlelhető Wałęsa önféjűsége, aki, miután a jelenlévők többsége autoriter magatartását nehezményezte, sértetten távozott. Csak egy idő után tért vissza, és kért elnézést mindenkitől. A kompromisszum gyengítette a Szolidaritást. Túlságos kompromisszumkészsége miatt sokak szemében elvesztette szavahihetőségét. (A szerző jegyzete.)

125 Amikor a Lengyel Egyesült Munkáspárt 1956-ban híres 8. plénumát tartotta, Hruscsov csak úgy hirtelen Varsóba repült, hogy részt vegyen az ülésen. Gomulka félbeszakította az ülést, így Hruscsov dolgovégetlenül volt kénytelen hazarepülni. (A szerző jegyzetének kiegészítése.) A KB 8. plénuma 1956. október 19-én kezdte tanácskozását, amelyet félbeszakított annak híre, hogy a magas rangú szovjet párt- és kormányküldöttség érkezett Varsóba Nyikita Szergejevics Hruscsov vezetésével, hogy megakadályozza Gomulka első titkárrá választását. A varsói Belvederben folytatott tanácskozás kiharcolása azt jelentette, hogy Hruscsov nem szólalhatott fel a plénumon. Miután a lengyel fél meggyőzte „hívatlan vendégeit”, hogy Lengyelország nem lép ki a Varsói Szerződésből, s az Odera-Neisse határ megvédésére a garanciát a szovjet csapatok lengyelországi jelenlétében látja, a szovjet delegáció másnap visszatért Moszkvába.

Varsóban, az emberek határozottabbak, a sajtó energikusabb. A bányászok állítólag felkészültek az intervencióra, akár arra is készen állnak, hogy magukat a bányákkal együtt a levegőbe röptessék! Coś niesamowitego (halatlan).

*

Ki miben reménykedik? A kormány azt reméli, hogy ki tud tartani, amíg ismét ura nem lesz a helyzetnek. De talán a másik oldal tart ki, ők lesznek urai a helyzetnek? A patthelyzet csakis a szomszédoknak köszönhető. De egy néppel szemben nehéz érvényesülni. – A kormány valószínűleg megint nem tartja majd be a megállapodást, és megint kezdődik minden előről. Egy azonban biztos: a pártvezetés népszerűsége megint csökkent a párton belül. Másvalami azonban bizonytalan: ez a megállapodás a Szolidaritás számára most vereség vagy valami olyasmi, mint egy győzelem?

*

Ha elhatároznák, hogy az általános sztrájkot nem fűjják le, a jelenlegi helyzetben butaság lenne: a nagy feszültség mintha átfordult volna a nyugalom iránti vágyba; nehéz lenne most a mobilizálás.

*

Az osztrákok mind eljöttek a konferenciára. Meg akarják őrizni a tartásukat. Tegnap írt Bengt (Sørensen)¹²⁶: gondolatban velünk van, bár ez nyilván semmit nem segít ... De, sokat jelent.

*

Eloolvastam A. K. cikkét a Politykában – a baloldali elképzelésekről és a zölddekről szól – szempontjai tisztán politikaiak: a zöldek alól kezd kicsúszni a talaj, tehát nincs igazuk (a nyugatnémet választásokon veszítettek) – azt nem látja, hogy nem csak politika van a világon.

¹²⁶ Bengt Sørensen (1927–2008) ismert dán germanista, az Odensei Egyetem tanára. (A szerző jegyzete.)

Krakkó, 1981. április 1-ről 2-re virradó éjszaka (szerda/csütörtök)

A Gazeta Krakowskát olvasom; fantasztikus hangnem, csupa kritika és jóindulat; de mit ér ez? Egy interjú Wałęsával, úgy véli, hogy a funkcionáriusok elvesztették a kapcsolatukat a tömegbázissal. Este Onyszkiewiczet hallgattam a rádióban. Elmondta, hogy eltörölték a sztrájkkészültséget, még egy próbát akarnak tenni, talán végre mégis tárgyalópartner lesz a kormány. Hat bizottságot állítottak fel, ezek készítik elő a tárgyalásokat. Majd meghallgattam az éjféli híreket, a minisztertanács üléséről tudósítottak. Jaruzelski miniszterelnök tíz napja először szólalt meg; felszólította a Szolidaritást, hogy érezzen felelősséget a termelésért... A régi hang, semmi alázat, a megújulásnak semmi jele... Minden úgy lesz megint, ahogyan volt... Azt hiszem, a kormány ezt az egészet politikai győzelemként értékeli... Talán igazuk van, bár a legtöbben úgy vélik, hogy a kormány nem fogja elfelejteni ezt a fenyegetettséget. Én ezt kétkeltem. – Kifelé jól mutat, hogy a Szolidaritás ad még egy esélyt a kormánynak... Majd meglátjuk, hogy nem szalasztottak-e el egy nagy lehetőséget, nem kellett volna legalább néhány órával tovább tárgyalniuk. Az is kérdés, hogy a Szolidaritás vezetőségében nem keletkeztek-e nagy repedések. Karol Modzelewski szóvivő lemondott, Andrzej Gwiazda ki akar szállni. Az okokat a rádió természetesen nem mondta be.

Varsó, 1981. április 2–3.

Visszatértem Krakkóból. Egy szép kastélyban (Peskowa Skala) üléseztünk, Claudio Magris Fran Bleiről tartott előadást – a pillanat híveként mutatta be, számára a pillanat az Isten... A romantikusok és a Fiatal Bécs csoport időfelfogásának a különbségéről vitáztunk. Az osztrákok büszkék voltak, hogy mind megjelentek, nem féltek.

*

A Szolidaritás vezetőségében kemény viták zajlottak. Sok mindent nem lehet megtudni erről, de Wałęsa pozíciója a várakozásoknak megfelelően megerősödött. Úgy tűnik, közvetlen támadást intézett a kritikusai ellen. Karol Modzelewski a lemondásával védekezett, ami a szakértők ellen is irányult, akiknek szemlátomást túl nagy szerep jut a Szolidaritásban.¹²⁷

¹²⁷ Karol Modzelewski 1937-ben született Moszkvában, csak 1945-ben tanult meg lengyelül, amikor anyja a nevelőapjával visszatért Lengyelországba. Ismert középkorász lett, politikailag mindig is ellenzéki, amiért kétszer hosszabb börtönbüntetésre is ítélték (1965–67 és

*

A tévében megnéztem Kania első titkárt. Ismét ellenfélről beszélt, elismer néhány hibát, de konkrétan semmit nem nevezett meg. Azt mondta, a Politikai Bizottság tagjai dolgoznak a legtöbbet Lengyelországban – nem hiszem, hogy az egyszerű emberek többsége nagy örömmel fogadta volna ezt a mondatot. Ráadásul Kania igen jól tápláltnak néz ki.

*

Este rádiót hallgattunk. Közlik, hogy az intervenció veszélye nőtt.¹²⁸ Oda-kint helikopterek röpködnek, délután a krakkói repülőtérén minden teli volt katonákkal – nem volt túlságosan megnyugtató látvány. Még ez a rossz kompromisszum sem elégíti ki az oroszokat.

*

A városban az a szóbeszéd járja, hogy a henteseknél nincsenek sorok, bevették a jegyrendszert.

1981. április 4–5.

Az NDK-lektorral beszélgettem. Azt mondta, meglepődött, hogy a Szolidaritás milyen gyorsan visszavonulót fűjt, miután nem következett be a konfrontáció. Ez az igazi demokratikus centralizmus. Két napig vitatkoztak, majd Gdańskban beálltak az új irányvonalba. Néhányan közben kihullottak, ebből a párt hasznát húzhat. Az endékásoknak szemére veti, hogy egyáltalán nem látják, hogyan következett be a jelenlegi helyzet.

*

A Życie Warszawy újságírónője mesélte, hogy a nyomdászok jobbak az újságíróknál; ők maguk hívják fel a cenzúrát, hogy olyan cikk, mint amelyet

1969–71). 1980-ban a wrocławai Szolidaritásban vállalt vezető szerepet. Az Országos Bizottság tagjává választották, ahol eddig a szóvivő szerepét töltötte be. (A szerző jegyzete.)

128 A hír azzal függhetett össze, hogy Kania és Jaruzelski április 4-én a Kremlben megbeszéléseket folytattak Brezsnyevvel, amelynek következtében a Lengyelországban állomásozó szovjet hadsereg egységei apránként ellenőrzésük alá vonták az ország neuralgikus pontjait. Brezsnyev utasítására április 7-én befejeződött a Szojuz '81 hadgyakorlat.

például Jan Józef Szczepański¹²⁹ írt, és a Trybuna Ludu nem közölte, megjelenhessen a Życie Warszawyban.

*

A rádióban felolvasták Werblannak a Politykában megjelent vitáirátát. Azt írta, nem jó, ha egy generáció a végtelenségig kormányoz (elvileg 1946 óta), egy generáció lendülete nagyjából tíz évig tart, utána elhasználdnak az eszmék. Tehát tízévente szükség lenne a megújulásra (odnowa). A bemondó hozzáfűzte, hogy Werblan ebből személyes következtetéseket is levont.¹³⁰

1981. április 6.

Tegnap Szolidaritás-tagként nyugatnémetekkel találkoztam. A kérdéseikre kellett válaszolnunk. Az embereket főleg a mezőgazdaság helyzete, a Szolidaritásnak az eljövendő fejlemények iránti felelőssége, a Szolidaritás politikai szerepe, a belső demokrácia etc. érdekelte. A csoportot az a diák kísérte, aki pénteken a figyelmeztető sztrájk idején provokálni próbált. Kék szemű, szőke fickó, mindig kurva barátságosan mosolyog, de teljességgel érzéketlen és hidegvérű.

*

Anna Walentynowicz állítólag kilépett a Szolidaritás vezetőségéből. A Szolidaritás vezetőségének válsága sokkal inkább beszédtema, mint a párt Központi Bizottságának összeomlása.

*

A hadgyakorlat még mindig tart. A szejm ülését megint elhalasztották. A tábornok nem érzi jól magát.

129 Jan Józef Szczepański (1919–2003) lengyel író, újságíró. 1981 decemberében az Írószövetség elnökévé választották. Egy elbeszélését lefordítottam németre: „Ein Bischof fährt übers Meer”, in: „In der Nacht wandern die Bäume”. Ein polnisches Lesebuch, Luzern, 1983. 38–58. o. (a kötetet B. Surowskával állítottam össze) és in: Japanische Blumen. Erzählungen und Betrachtungen, Frankfurt am Main, 1988, 69–89. o. (A szerző jegyzete.)

130 Andrzej Werblan (1924) eredetileg a Lengyel Szocialista Párt tagja. 1948 és 1981 között a LEMP Központi Bizottságának tagja, 1974-től 1980-ig a titkára is. 1980 decembere és 1981 júliusa között a Politikai Bizottság tagja is. Elsősorban az oktatásért volt felelős.

1981. április 8–9.

Torun ezúttal pihentetőbb volt, mint Varsó. Kedden nagy volt itt az izgalom Husák beszéde után – mindenki a beavatkozástól tartott. A Nyugat nagy csapatösszevonásokról beszélt. Reagan levelet írt Brezsnyevnek – Torunban ebből kevesebbet észleltek, mint Varsóban.

*

Eloolvastam a cenzúráról szóló könyvet.¹³¹ Ijesztő, milyen brutalitással tiltják be a növényi kártevőkről, a vegyi katasztrófákról és balesetekről szóló beszédet. Az emberek egyszerűen belepusztulhatnak. A cenzorok a legjobb szociológusok – mindent a hatásaival együtt ítélnék meg. Ez így és úgy alakulhat, tehát csak ezt és ezt szabad közölni. Wajda¹³² esetében: a művet szabad dicsérni, de a művészt nem, mert hamarosan megint eltávolodhat a vonaltól.

*

Gdańskban arra a következtetésre jutottak, hogy a sztrájk átmenetileg nem megfelelő fegyver, inkább a szejm-képviselőket kell aktiválni. Úgy tűnik, ez részben működik. A gyűléseken számon kérik őket.

*

Ostoba cikket olvastam a március 27-i Zeitban. Ők is csak az üzleti szempontokból indulnak ki.

1981. április 9–10. (péntek)

Holnap összeül a szejm. A tábornok határidőre meggyógyult, mint ahogy határidőre meg is betegedett. Holnap a cseh pártkongresszus is véget ér. A cseh külügyminiszter azt nyilatkozta, hogy a lengyelországi helyzet emlékeztet ugyan az 1968-as Csehszlovákiára, de most nem akar senki bevonulni.

131 Egy kis könyvről van szó, ami az elmúlt évek cenzori előírásait tartalmazza. A cenzúra egyik krakkói hivatalnoka vitte magával Svédországba, az egyik emigráns kiadónál jelent meg. (A szerző jegyzete.)

132 Andrzej Wajda (1926) akkoriban elsősorban a *Márványember* című filmje miatt volt közismert. A Vasembert 1981-ben forgatta a gdański hajógyárban 1980 augusztusában történetéről. A film 1981-ben Cannes-ban megkapta az Aranypálmát. (A szerző jegyzete.)

A Parasztszolidaritás elismerésének ügyében mintha előrelépés történt volna. Bartoszcze pajtáját állítólag folyóújtották. Érdekes a Szolidaritás fölvetése, miszerint a kormánnyal folyó tárgyalásokat a tévé vagy a rádió közvetítse. Ez nem fog ugyan megtörténni, de a tárgyalás egy részéről bizonyosan több információ kerül nyilvánosságra. Mindenesetre a Szolidaritás terveit Bujak és Wałęsa elmondta a tévéhíradóban. – Úgy tűnik, a Szolidaritáson belül kialakul az elfogadható demokrácia. Gwiazda nyílt levelet írt Wałęsának, amiben emlékeztette eredeti céljaira: egy valóban demokratikus szakszervezet létrehozására. Most a legjobb úton haladnak afelé, hogy az antidemokratikus környezet bedarálja őket. De most, ahogyan a hírekből kiolvasható, minden kérdést nyíltan megvitatnak, és meghatározzák, hogy mit akarnak elérni a kormánnyal folyó tárgyalásokon. Ennek persze hátránya, hogy a tárgyalópartner már mindent előre tud. De lássuk, hogy ez hova vezet, jelentette i Wałęsa. Röviden Mazowiecki is beszélt a tévében.¹³³ Úgy vélte, most nem tanácsos túl radikálisnak lenni.

1981. április 10–11.

Ma ülésezik a szejm. A tábornok kezdi, a rossz gazdasági helyzetért a teljes felelősséget a sztrájkok számlájára írja. Beszédével aligha vívja ki a munkások rokonszenvét. Lemondással fenyegetőzött, amennyiben sztrájkellenes törvénytervezetét (két hónap sztrájkszünet) nem fogadják el. Hisztérikus alak, mondta valaki. Pillanatnyilag nem fenyeget a konfrontáció veszélye. A sztrájkellenes fegyver hamar kicsorbulhat. Az elkövetkezendő két hónapban amúgy sem kell sztrájjal számolni, hacsak ki nem provokálja. De talán pont valami ilyesmit terveznek. Mindenki a következő próbálkozásra vár. Rakowski a Szolidaritást (a szélsőséges elemeket) támadja. Csak egy részét hallottam a beszédének, de ennyi is elég volt. Holnap majd úgyis olvasható lesz az újságokban. Nagyon energikus volt a katolikusok képviselője, erős fickó, nem néz ki különösebben intelligensnek, de bátran hivatkozott az alkotmányra. Később az egyetemre kellett mennem. Éjfélkor elfogadták a határozatot, ami eléggé elmosódott, konkrétan kéthavi sztrájktilalmat tartalmaz, és sarokba próbálja szorítani az újságírókat. Ez utóbbi nem sikerült teljesen, mert Malcużyński¹³⁴ fölállt, és követelte annak hozzátoldását, hogy

133 Mazowiecki, Tadeusz (1927–2023), a különféle fórumú katolikus mozgalmak radikalizálódó tagja, s egy ideig ezek szejmbe delegált képviselője. 1980. augusztus 24-től a Gdański Hajógyárban Wałęsa mellett működő Szakértői Bizottság vezetője. A későbbiekben Wałęsa fő tanácsadója. 1981 áprilisától a Szolidaritás hetilapjának (Tygodnik Solidarnośći) főszerkesztője. A rendszerváltozás kormányának miniszterelnöke.

134 Karol Malcużyński (1922–1984) újságíró és publicista volt a lengyel tudósító a nürnbergi

a kommunikációs szakembereknek is viselniük kelljen a felelősséget a tárgyalagos információkért és a szóért (za slowo). Éles kritikát kaptak a „röplapok”, a betiltásukat követelték. Ha a Wiadomosci dnia megszűnne, ezzel egy fontos információs forrás veszne oda.¹³⁵ – Nyugati hírforrások szerint a Szolidaritás kifejezte értetlenségét a sztrájktilalmat illetően, s kijelentette, ha a szövetséget támadás éri, alkalmazni fogja ezt a fegyvert, a törvény ellenére. – A szejm tulajdonképpen nem parlament, mivel egész nap nem nyújtottak be semmi javaslatot, amiről szavazni kellett volna. Az egész a bevezető vitája volt.

1981. április 13–14.

A szejm határozatát háromféleképpen interpretálják: a tábornok a hatvan sztrájkmentes nappal a saját soraikban lévő nagyfejük ellen akar védekezni, akik számára a sztrájk a legrettenetesebb; az alulról jövő nyomás ellen akar védekezni ellennyomás által. Szüksége van rá a következő provokáció számára.

Walentynowicz állítólag nem lojális Wałęsához, ezért hívták vissza.

Onyszkiewicz úgy véli, hogy nincsenek radikálisok és mérsékelték. Minden kérdés kapcsán felvetődnek szélsőséges álláspontok, de nem mindig ugyanazon személyek által képviselve, hanem néha ez radikális, máskor pedig amaz.

Michnik úgy véli, hogy hiba volt meghirdetni a korlátlan idejű általános sztrájkot, a társadalmat elbizonytalanította. Ez is egy álláspont. De vajon helyes-e? Miért nem volt a Krajowa Komisja Porozumiewawcza – az Országos

bergi perben. 1980 és 1984 között pártonkívüli képviselő volt a szejmben, a Jaruzelski által bevezetett hadiállapot jogi elismerése ellen szavazott. (A szerző jegyzete.)

135 A Wiadomosci dnia (Napi hírek) körülbelül négy A4-es oldalon közölte a napi információkat 1981 januárja és decembere között 253-szor jelent meg. A független hírlevelet Ludwik Dorn, Urszula Doroszewska, Antoni Macierewicz és Piotr Naimski hozta létre, a cenzúra megkerülésével. Lengyelországban hivatalos cenzori hatóság működött, amelyhez a törvény szerint minden nyomtatásban megjelenő anyagot be kellett nyújtani. (A szerző jegyzete.)

Egyeztető Bizottság – Varsóban? Wałęsa nem vitte magával, nehogy a kormány azt képzelje, hogy a sztrájkot lefűjni érkeztek. Amikor pedig szüksége lett volna rájuk, nem voltak ott.

A Życie Literackie közölt egy cikket az elmúlt évek környezetvédelméről. Csak annyit lehet hozzáfűzni, hogy ezeket odafent egyáltalán nem érdekelte az emberélet. A környezeti károk miatti csecsemőhalandóság lepergett róluk. Csupán a cenzúrát utasították, hogy erről nem szabad írni.

1981. április 15–16.

Ma Szolidaritás-küldöttek gyűlése az egyetemen. Fontosnak tűnik a gazdasági reformok megvitatása. Valaki elemezte a tábornok beszédét a valódi szándékaira vonatkozóan, nagyon nyugtalan volt. Mit jelent az, hogy a Szovjetunió átvesz bizonyos üzemeket, amennyiben tönkreinvesztálja őket? Az energiát, a nyersanyagokat, a környezetszennyezést stb. nekünk kell megfizetnünk. Mi hasznunk lenne a drága gépek eladásából etc.? Gdańskban a Szolidaritás elhatározta, hogy erről írni kell a Trybuna Luduban! Azt is idézni kell benne, hogy a megújulás legfőbb ereje a Szolidaritás. Úgy tűnik, a pártban Kania a reformelemekre koncentrál. Hirtelen a párt érdekesebbé vált a kormánynál. Megint fontos lett, hogy mi lesz a 10. kongresszus kimenetele, vajon a keményfejük hatalma csökken-e. Így élünk reményről reményre. A kormányzat béna.

A férfinak, aki fel akarta gyújtani magát, valóban nincsenek az egész testen égési sérülések, csak a fején és egy kevés a felsőtestén, de azért a felsőtest nem égett meg. A képek „tendenciózusok” voltak. Megint egy fél kacska.

1981. április 16–17.

Gyorsabban élesedik a helyzet, mint gondoltam volna. Arra számítottam, hogy legkorábban az ünnepek után fog történni valami, de ma Inowrocławban a parasztok (mintegy százhuszan) megszállták az Egyesült Néppárt (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe – ZSL) székházát. Huszonheten éhsztrájkolni kezdtek – a bydgoszczi parasztokat támogatandó. A kormány

lassú munkája tényleg botrányos. A Politikai Bizottság nyilván nem volt még képes döntést hozni, hiszen múlt év végén Moszkvában megígérték, hogy nem járulnak hozzá a Parasztsszolidaritás megalakításához. – Ezalatt a pártban azért történik valami – úgy tűnik, a toruńi konferencia a maga nemében mégiscsak egyedülálló (éles hangú levelet írtak a Központi Bizottságnak, aminek a tartalma azonban nem ismert), a bizottság ülése is néhány fontos eredményt ért el: a választásra tetszőleges számú jelöltet lehet állítani, titkos választás lesz, az első titkárok csak nyolc évig maradhatnak hivatalban (már ez túl sok!), össze kell hívnia Központi Bizottság ülését, ha bizonyos számú tag ezt akarja (nem is tudtam, hogy ez nem lehetséges, de ha lehetséges lenne, akkor a Központi Bizottság a válság pillanatában összeült volna). Úgy tűnik, a pártban az alábbiak a központi problémák: a belső demokrácia, a vezetők felelősségre vonása, gazdasági reform, visszatérés a munkásmozgalomhoz (a vidék kisebb szerepet játszik – a kommunista párt a munkásmozgalomból nőtt ki).

1981. április 16–17.

Ma, nagypénteken elismerték a Parasztsszolidaritást. Meglepetésszerűen. Úgy tűnik a parasztok az egész országban sztrájkra készülődtek. Hasonlóan ahhoz, ahogyan a diáksztrájkok idején az összes egyetemen előkészítették az egyetemfoglalást. A Parasztsszolidaritást május 10-ig kell regisztrálni.¹³⁶ A csehek a párt ismételt vereségéről beszélnek. A Pravda állítólag megtámadta az alapszabály vitáját.

*

A kormány és a Szolidaritás hamarosan újra tárgyalni fog. A tárgyalások nem lesznek egyszerűek, mert a kormány be akarja fogni a Szolidaritást a maga rendszerébe, a Szolidaritás számára pedig a rendszer alapvető megreformálása a cél. Nagy kötélfűzés lesz. Mostanában alighanem a pártban történnek a legfontosabb dolgok, a vezetőségnek alighanem itt sikerül a reformpártiakat a legkevésbé háttérbe szorítani. A Parasztpártot a szét-esés veszélye fenyegeti. Decemberben volt a kongresszusuk, vagyis viszonylag korán, a konzervatív vezetés és Gucwa nyert. A Munkáspárttal együtt aláírta azt a dokumentumot, amely szerint a traktorállomásoké a jövő, s ezzel elvesztette a parasztok minden támogatását.

¹³⁶ Az Egyéni Gazdák Szolidaritás Független és Önigazgatási Szakszervezetét 1981. május 12-én jegyezték be.

1981. nagyszombat/húsvétvasárnap

A kínaiak az alkotmányukról vitáznak. Egy nagy tudós arra a megállapításra jut, hogy kétféle gondolkodásmód létezik: az első úgy véli, hogy a polgári jogokat, amelyeket az alkotmány garantál, úgysem tartják majd be, ezért a legjobb, ha e jogokat törlik; a második felismeri ugyanezt a tényállást, de az álláspontja szerint mindent meg kell tenni azért, hogy e jogok a valóságban is érvényesüljenek.

*

Ma reggel azt mondtam egy tárgyaláson, hogy a funkcionáriusokat időről-időre egy szigetre kellene küldeni, hogy magukhoz térjenek. Ott elgondolkodhatnának önmagukról és a világról, ismét elkezdhetik tanulmányaikat.

Este tévéinterjú Rakowskival. Nagyon öreg ember, látszik, ahogy jól akar a képernyőn mutatni. A fenyegető általános sztrájk sokkját nem heverte ki. Ezzel úgy tűnik, nem számolt, pont ő, az úgynevezett realista. Csak a figyelmeztető sztrájk után lett tisztában a veszéllyel. A Központi Bizottságban elmondott beszédében igen plasztikusan ábrázolta, hogy a kormány és a pártvezetés magára maradva ül majd egy épületben. Az interjúban sokat beszélt realizmusról, veszélyről etc. – a média mindig manipulál. Mintha nem tudná, miről van szó. Kręta¹³⁷ – mondhatnánk.

1981. április 20., húsvéthétfő

Azt álmodtam, hogy B-vel Zakopanéba utazom. Egy fiatal nőnél veszünk ki szobát (pokój). Azt mondta, az ünnepekig lehet, utána három-négy nő jön ide. Ő maga egy féllégális lapot ad ki, a címe „pokój” (béke). Békebeszédék (przemówienia pokojowe) jelennek meg benne. Elmondtam, hogy a „pokój” (szoba) rendben. De semmit nem hoztunk magunkkal Zakopanéba. Elsősorban arról panaszkodtam, hogy nincsenek nálam könyvek. – Lengyelül álmodtam, a „pokój” kettős jelentése (szoba és béke) csak lengyelül érvényesül. Zakopane biztosan egy J. B-vel folytatott beszélgetésem nyomán jött képbe, amikor a Varsó melletti házikójáról beszélt. Látogatóba hívtak minket, az egyik főnti szoba (pokój) arra is alkalmas, hogy dolgozzak benne. Ugyanakkor arról is beszélgettünk, ne építsünk-e mi is egy házat valahol Varsó mellett, de tulajdonképpen semmink nincs hozzá, elsősorban az autó

¹³⁷ Szélhámos (A szerző jegyzete.)

hiányzik (az álomban csak a „hiány” jelent meg). Amúgy meg sajnáltam, hogy az ünnepek alatt nem utaztam el, de nem tudtuk idejében összeszedni magunkat, hogy valahol szállást foglaljunk. A „Pokój” című újság pedig onnan jöhetett, hogy röviddel ezelőtt Baculewski, az egyetemi könyvtár igazgatója¹³⁸ megkérdezte, megvan-e nekem Frischnek a békedíj kapcsán elmondott beszéde (przemówienie pokojowe). Megvolt, kölcsönadtam neki. A beszédre elképzeléseim szerint egy féllegális publikáció miatt volt szüksége. (legálisan aligha lehetne kiadni a Kelet elleni támadások miatt.) Persze nem tudom, hol. Úgy tűnik, ez nyugtalanított. Így az álomban német elem is megjelent, lengyelre fordítva: béke – pokój. Békebeszéd – przemówienie pokojowe.

1981. április 20–21.

A Solidarność című hetilapban elolvastam Wałęsa interjút. A tartalma nem volt különösen jelentős. Inkább a vezetési stílusa árulkodó: „nem engedem meg...”, „addig maradok, amíg...”, „nem leszek funkcionárius...”

1981. április 25–26.

Hallgattam Wałęsa és Bujak tanácsadásról folytatott beszélgetését. Elképesztő, hogy ezek az egyszerű emberek milyen magabiztosan beszélnek bonyolult jogi kérdésekről. Néhány hónap alatt annyit tanultak, mint mások évek alatt.

Tegnap Benjaminsz A német szomorújáték eredete című művéről beszéltem, kiváltképp a szükségállapot és a melankólia állapotáról. A szükségállapot iránti minden vágyakozásban rejlik valami történelmietlen (az úgynevezett „természetes rend” iránti vágy), ugyanakkor valami utópisztikus is. Az utópia mindig nyugodt, sőt, merev, innen ered az utópistáknak a totalitárius (= mozdulatlan) iráni vonzalma.

A művészet és a természetes is szükségállapot, vagyis kiválás a sodródásból, a nyugalomból, a távolból, ezért utópisztikus.

¹³⁸ Baculewski Jan, történész, irodalomtörténész. A XIX. század második felének lengyel pozitivistá irodalmával foglalkozik.

Wałęsa nem véletlenül mondta, hogy ha befejezi tevékenységét a társadalom élén, akkor horgászni megy – a csendbe, a történelem alóli felszabadulásba.

Rakowski húsvétkor úgy viselkedett, mint egy 17. századi uralkodó. Másoktól együttérzést követelt, többek között a magányossága miatt, amit akkor érzett, amikor az általános sztrájk kapujában döntéseket kellett hoznia.

1981. április 27–28.

A mai nap teli volt gyűlésekkel. Először az új programokról volt szó, utána az egyetem státuszáról. Legyen szenátus vagy pedig az egyetem minden polgárát képviselő önkormányzati tanács? A második mellett sok érvelés szót. A szakszervezeti vezetőség esti gyűlésén ez megint szóba került: Grzelak és Stankiewicz¹³⁹ megpróbálták a tanács gondolatát nevetségessé tenni, úgy vélték, hogy akkor a Szolidaritásnak már semmi szerep nem jutna. Tiltakoztam e rendkívül fontos probléma ilyen felszínes kezelése ellen, de nem gondoltam, hogy a párt is az önkormányzat ellen lenne, mert akkor veszítene befolyásából. A tiltakozásom hatására a kérdésről végül nem szavaztunk.

A hírekben bemondták, hogy százhatvanezer párttag, többségük munkás, leadta a párttagkönyvét. A toruńi konferencia nyugtalanította a szomszédokat.

1981. április 28–29.

Zurowski¹⁴⁰ az 1944-es felkelésről mesélt, a Vörös Hadsereg számára készített plakátról: Mi, az AK, úgy viselkedünk majd, ahogy ti viselkedtek. Zurowski a plakátot lengyel nagyképűségnek tekintette. Azon nem kevés lengyel egyike, akik a szinte már alattvalói szintre menő alázat híve. Mások ezt úgy nevezik: számol a lengyel realitásokkal.

¹³⁹ Stankiewicz Jacek (1939–2012), a Varsói Műegyetemen végzett Energetikai és Repülési szakon. 1980 szeptemberétől a toruńi Karokközötti alapítóbizottság (MKZ) elnökhelyettese, 1981 januárjától a Szolidaritás Szakszervezeti Bizottság elnöke. Internálták.

¹⁴⁰ Maciej Zurowski (1915–2003) a romanisztika professzora volt a Varsói Egyetemen.

*

A közel-keleti helyzet megint mindent összekavarhat (1956-ban a magyar felkelést nem lehetett volna leverni, ha nincs háború a Közel-Keleten).

1981. május 1–2.

A mai május 1-jei tüntetés a rezsím néhány hívének a menete volt, ráadásul rossz időben. A menet élén az első titkárral és a miniszterelnökkel az Ismeretlen katona sírjától a varsói hősök emlékművéig ment, a két pont közötti távolság nagyjából négyszáz méter. A tévében a moszkvai menetet mutatták. Jobban nem is lehetett volna illusztrálni a különbséget. A vezetés igen magára hagyottnak tűnik.

*

Este Varsó mellett egy falusi moziban megnéztük a Márványembert. Megint nagyon megragadott. Ma is sokat mond. Gdańsk még erőteljesebb szimbólummá válik. Az 1977-es jelen idő mára már múlttá vált, a gigantomania éppúgy lezártnak tűnik, mint a sztálini korszak. Birkut valóságos hősként tűnik fel, főként a fáradozásai, ahogyan a munkásoknak lakást próbál szerezni és egyáltalán az ösztönzése. Ma egyáltalán nem nevetséges, 1977-ben volt még érzék a modernizációs kampány iránt. Csodáltam még a kiváló történetet, a kompozíciót és az operatőri munkát is.

1981. május 2–3.

Ma megint sok benyomás ért. R-rel és B-vel rövidfilmeket néztünk. Az első: az augusztusi sztrájk krónikája. A második: a Szolidaritás létrejötte. Néhány eseményt már elfelejtettem, például azt, hogy mi történt 1980 októberében és novemberében. Különös: aktív voltam, együtt dobogott az eseményekkel a szívem, és elfelejtettem. A harmadik film egy férfiről szólt, aki 1956 után temetőigazgató volt. Kit hová temetnek, arról a pártbizottság dönt... ötletes film, a vége a parasztok nyomorúságát mutatja be. Okos, egyszerű emberek, akik valóban tudják, mire lenne szükség és mi az az igazságosság. Éhező disznókat mutatnak, szénkupacokat, amik azonban csak szénporból, nem igazi szénből vannak, kemény munkát végző parasztokat kapával és késsel... A csak bérelt földet kevésbé jól művelik, mint a saját tulajdont.

*

Este a filharmóniába mentem, ahol Stelmachowski és két másik professzor (meg egy szerkesztő) beszélgetett a május 3-i alkotmányról. Az alaphang az volt, hogy csak úgy lehet elérni valamit, ha védekezünk az ellenséggel (az oroszokkal) szemben. A király függése az orosz követségtől, a lengyel ügy elárulása néhány mágus által, példa nélküli párhuzam... Az alkotmány hallatlanul érdekes és haladó. Majd az 1921-es alkotmányból következtek részletek. Stelmachowski¹⁴¹ felolvasta a cenzúramentességről szóló passzust, és megjegyezte, mennyire szerénynek tűnnek ehhez képest a mi fáradozásaink a puhább cenzúra elérésére... A második résznél elmentem, túlságosan hazafias és oroszellenes lett, közösen hazafias dalokat énekeltek. – Onyszkiewicz-csel találkoztam, aki a tömegmédiához való hozzáférés optimista megítélésétől óvott. Úgy tűnik, vannak emberek, akik optimisták ebben a kérdésben. – Egyébként felolvastak egy határozatot, amelyben követelik az oroszoktól, hogy engedélyezzék a lengyeleknek a sírjaik gondozását a Szovjetunióban, pont úgy, ahogy ők gondozzák a szovjet sírokat Lengyelországban.

*

Lengyelország felosztásai nem voltak szükségszerűek. A fő felelősséget a királynak tulajdonítják. Az új alkotmány új, klasszikus álladalmat hozott volna létre, ami megfelelt volna az új követelményeknek. Semmiképpen sem volt szükség abszolutista rezsímrre. A király nem vette észre a pétervári megosztottságot, egyáltalán nem létezett egységes lengyelelles tábor.

Oroszország 1768-ban megszilárdította a rossz szempraktikákat. A királynak egy egyszerű körzeti vezető kinevezésekor meg kellett kérdeznie az orosz udvart.¹⁴²

141 Andrzej Stelmachowski (1925–2009) jogász, a Varsói Egyetem professzora, a Szolidaritás jogi tanácsadója.

142 1767-ben negyvenezer fős orosz hadsereg nyomult be a Nemesi Köztársaságba, hogy érvényt szerezzen II. Katalin cárnőnek a lengyel-litván állammal kapcsolatos terveinek. Ezek megvalósítását Nyikolaj Repnyin orosz követ vitte keresztül, aki 1768. február 24-én Örök barátsági szerződést írt alá a Nemesi Köztársasággal. Az általa összehívott varsói sejmében az orosz utasítások végrehajtó szervét látta.

1981. május 3.

B. és R. reggel a katedrálisba mentek, ahol május 3-ra emlékeztek.¹⁴³ Akárcsak tegnap, megint hallatlanul nacionalista, oroszellenes a hangulat. hazafias dalok. Mindenkinek készen kell állnia harcolni Lengyelország függetlenségéért. Ez egyértelműen az állandó intervenciók fenyegetés következménye. A nép egyre egyértelműbben felismeri, hogy nem szabad meghajolnia. A 18. század vége óta elszenvedett összes vereség sem riasztja vissza.

*

Délután R-rel Zahorski előadását hallgattuk 1791. május 3-ról.¹⁴⁴ Élénk volt, vicces, majdnem túl vicces. Noha nem oroszellenes, hanem inkább kompromisszumkész, azt ő is hangsúlyozta, hogy az oroszok csak akkor engednek Lengyelországot létezni, ha függő helyzetben van és gyenge. Talán nem is osztották volna fel, ha egyetértett volna a rendetlenséggel (nierządq). Szaniszló Ágost kormánya olyan volt, mint Gierek: sok rendjel, sok pénzosztás (politikai okokból). Eladósodás, de Lengyelországot nem fenyegette veszély. A megreformált Lengyelországot, a május 3-i alkotmány humánus tartalmát sokan (például Piłsudski¹⁴⁵ és Sikorski¹⁴⁶) helyezték szembe a szomszédos államok totalitárius rezsimjeivel. Az előadás végén az volt az ember érzése, hogy az oroszoknak be kell vonulniuk, egy megreformált és erős Lengyelországot nem fognak eltérni.

*

Gdańskban állítólag százezer ember vett részt a május 3-i ünnepségeken a Mária-templomban. A Szolidaritás mindenütt együtt ünnepelt az egyházzal.

143 A négy éven át tartó reformországgyűlés munkálatainak eredményeként 1791. május 3-án kihírdették az ország modernizálását célzó, a maga korában haladó alkotmányt. Az ezzel elégedetlen reakciós főurak 1792-ben Targowicában konföderációt hoztak létre, s katonai támogatásért II. Katalin cárnőhöz fordultak. Május 3. a két háború között nemzeti ünnep volt, amelyet 1945 után megszüntettek. Évtizedeken át csupán az Egyház emlékezett meg róla.

144 Zahorski, Andrzej (1923–1995) a napóleoni korról és Varsó történetével foglalkozó történész, a Varsói Egyetemi professzora és a Hadtörténelmi Intézet igazgatója.

145 Piłsudski, Józef (1867–1935) politikusként és fővezérként kiemelkedő szerepet játszott a lengyel állam 1918 és 1920 közötti helyreállításában.

146 Sikorski, Władysław (1888–1943) a II. világháborúban a Nyugati Lengyel Fegyveres Erők főparancsnoka és az emigráns lengyel kormány miniszterelnöke.

1981. május 7–8. (csütörtök/péntek)

Ma az egyetemen ingeket árultak „Element anty-socialistyczny” (antiszocialista elem) felirattal. Jól fogytak.

1981. május 9–10.

Füledt nap. Már öt hete ilyen az időjárás. Fárasztó. A kari tanács miatt Toruńba utaztam. Délután hallottam, hogy Brezsnyev levelet írt a lengyel pártnak. Azonnal azt kérdeztem, mit szól ehhez a Nyugat. Állítólag jelenleg nem számolnak intervencióval. Én sem, de ki tudhatja. Mindenesetre ideges lettem. Útközben ráadásul oroszokat láttam a pályaudvarokon, egy ágyúkat szállító vonat haladt át (az odaúton is). Kania beszédének kivonatát hallgattam a rádióban. Egyrészt keményebb vonalat hirdet meg, másrészt nem akar általános átalakítást. A beszédek valószínűleg elsősorban a szomszédoknak szánta. Úgy gondolom, a Szolidaritás elhalasztja a sztrájkot. Elvégre a pápa kérte. Elovastam Rakowski beszédét. Ez az ember tipikus pártaktivista-újságíró. Idéz valakit, hogy bizonyítsa, ilyen és ilyen erők vannak, majd felháborodik, hogy a nép tudni akarja, mit exportálunk – számára nem létezik nép, csak hatalom és erőszak, majd azt mondja, ő is úgy cselekedett volna Bydgoszczban, ahogy a dolgok megtörténtek. (Úgy tűnik a bydgoszczi eseményekért egyre több embert terhel felelősség.) Egyszer alaposan elemezní kéne Rakowski demagógiáját.

1981. május 12–13.

Toruńból Varsóba autóval. Élveztem a nyáriasan meleg tavaszt. Csodás színek. Minden virágzik, ami ritkán történik meg. A természet bemutatja teljes gazdagságát. A Jørgensen-házaspárral¹⁴⁷ Żelazowa Wólában¹⁴⁸ is megálltunk. Virágillat keveredik Chopin muzsikájával. Lengyelországból és a problémákból Jørgensen és a felesége keveset ért, vagy a nyugati demokrácia vagy pedig az NDK szemszögéből nézik az egészet.

147 Sven-Aage Jørgensen (1929) dán germanista. (A szerző jegyzete.)

148 Chopin szülőhelye Varsó közelében. (A szerző jegyzete.)

Merénylet a pápa ellen

1981. május 13.

Merénylet a pápa ellen. Úgy tűnik, a merénylő a mohamedánok széles nyugatellenes rétegeit „képviseli”. Talán még hőst is csinálnak belőle.

*

A mai hírekben csak a pápáról volt szó és a lengyelek reakcióiról. Érdekes volt a krakkói Tischner¹⁴⁹, aki a gonosz szerepéről elmélkedett, ami csak abban segít, hogy a jó erősödjön. Ez az ember tényleg hívő. Már látszott Dubrovnikban is, ahol mindig jókedvet árasztott magából. Miközben ott voltunk, meghalt az apja. Méltósággal fogadta a hírt, semmi kétség nem vetődött fel benne. – Az már ma is látszik, hogy az esemény tovább szilárdítja az egyház helyzetét. Ez az ország hamarosan az egész világtól különbözni fog.

1981. május 13–14.

Ma Walter Benjaminhoz írtam kommentárokat. A rádió és a tévé teli a pápáról szóló hírekkel. Ma este két órán keresztül. Mi a szándék ezzel? El akarják fedni a párt, a gazdaság és a Szolidaritás problémáját? Valószínűleg. De erősíteni akarják a nyugalom és a rend iránti igényt is. Mindig előbukkan valaki, aki elmondja, hogy ezekkel a fickókkal, akik másokat megtámadnak, meg egyáltalán a rendetlenséggel le kell számolni. Majd hívják a rendőrséget.

*

Felhívott St. és azt mondta, hogy a pápa nyugodtan élhetett volna még a következő évszázadban is, most megfosztották az élete jó nagyrésztől.

*

¹⁴⁹ Józef Tischner (1931–2000) katolikus pap és filozófus, erősen a fenomenológia hatása alatt. Rövidebb ideig vettem részt vele egy kéthetes filozófiai konferencián, amit Gadamer vezetett. (A szerző jegyzete.)

Két professzor tartott nálunk előadást, Hans Joachim Kreutzer Regensburgból és Jørgensen Koppenhágából. Az előbbi Kleistről. Kleist megint nem került közelebb hozzám, mindig az a benyomásom, hogy a sajátos porosz kategóriájú államelmélet megbolondította, úgy reagálok, mint egy egyszerű ember: ennek a fickónak gondjai vannak! De sajátos módon az összes germanista szereti. Ha ezeket a németeket hallok Kleist állampolgári elképzeléseiről beszélni, mindig a rejtőzködő porosz tisztet vélem bennük felfedezni. – Érdekes volt a Hamann-vita. Hamann és Kierkegaard mint a nem-identikus filozófusai – erről egyszer írni kéne valamit. Mindketten antiszemita voltak, mindketten az egész áttörését támogatták az individualitás nevében. – Hamann hermeneutikai tétele: nincs igazság szenvedély nélkül, a megismerendőnek az érzékeken keresztül való vizsgálata nélkül. Jørgensen Hamannt Jauss és Isér hermeneutikájával vetette össze, de valahogy ő mélyebb, hiszen reflektál a megismerés általános alapvetéseire, például arra, hogy milyen szerepet játszik a körülöttünk lévő érzéki az igazság keresésében.

1981. május 14–15.

Ma nagyon fölbosszantottam magam. Nagy a hőség, de sehol nem lehet italhoz jutni. Ebben az országban a legegyszerűbb dolgokat nem lehet szabályozni. Estére lehetetlen egy üveg bort venni. A boltok teljesen üresek. A megújulásnak nyoma sincs. Nem kell csodálkozni, ha az emberek hamarosan a kapitalizmus után fognak vágyakozni.

*

Este meglátogattam Jørgensen, eljöttek az asszisztensnőim is. Az utópiáról és ideológiáról beszélgettünk. Létrehozhat a fasizmus valamilyen utópiát? A modern utópiafogalommal mindig is a kényszerektől való megszabadulást kötjük össze. Korábban az utópia eszmei állapot volt (az utópia sokáig kapcsolódott az ideális állam képéhez).

1981. május 16–17.

A fél napot egy Szolidaritás-küldöttgyűlésen töltöttem. Öt képviselőt választottunk a Mazowsze-régióba. Az efféle gyűlések rendkívül unalmasak a sok ügyrendi kérdés miatt. Állandóan csak szavazunk.

1981. május 16–17.

Nyugodt nap egyedül. Kettő körül elsétáltam a Non-stop mozi mellett, s egy hirtelen ötlettel a „Zdzie z pulki” filmek mellett döntöttem.¹⁵⁰ A legnagyobb hatással Marcel Łoziński¹⁵¹ Robotnicy (Munkások) című, 1980 februárjában forgatott filmje volt rám. Azokat a szörnyű körülményeket mutatja be, amelyek közt a munkásoknak kell megkeresniük a kenyerüket. Embertelen. És csak filléreket kapnak érte. Két további film is jellemző a közelmúltra: az egyikben az üzemi rádió vezetője megkérdezi a munkásokat, hogy érzik-e, az üzemben ők is współgospodarze (beleszólhatnak a döntésekbe). Először igennel válaszolnak, elmondják, hogy teljesítik a tervet, rendet tartanak etc., de aztán arra jutnak, hogy a valóságban semmit nem ér a szavuk. A másik filmben érettségizőket mutatnak, amint ilyen jellegű kérdésekre válaszolnak: Hogyan képzeld el egy párttagot, mi a demokrácia, milyen jogokat és kötelességeket ír elő a lengyel alkotmány etc. A diákoknak természetesen sablonos válaszokat kell adniuk.

1981. május 21–22.

Egy nyugatnémet fogadáson voltam, találkoztam Ludwig Zimmererrel.¹⁵² Azt mondta, már semmit nem ért Lengyelországból, ezért a romantikával foglalkozik. Janiont¹⁵³ olvas. Úgy véli, ezáltal többet ért meg. A marxizmus teljesen hibásan értelmezte az idealizmust, kiváltképp a lengyelországi aktivista formája. – Onyszkiewicz azt mondta, a legjobban a külföldieken lehet lemérni, hogy milyen nehéz Lengyelországot megérteni. Valaki fölvetette,

150 Vedd le a polcról. Olyan filmek voltak ezek, amelyeket leforgattak, de nem engedték, hogy bemutassák őket. A Szolidaritás idején a hatalom nem sokat tudott tenni az ellen, hogy különleges mozikban levetítsék őket. (A szerző jegyzete.)

151 Łoziński, Marcel (1940) az egyik legkiválóbb lengyel dokumentum-filmrendező. Számos díj tulajdonosa.

152 Ludwig Zimmerer (1924–1987) volt az első nyugatnémet tudósító Lengyelországban. 1956-ban jött Varsóba, csak néhány hétig akart maradni, de az egész hátralévő életét itt töltötte. Szenvédeyesen gyűjtötte a népművészeti alkotásokat és pszichikai betegek műveit. Kis varsói háza (ul. Dąbrowiecka 28.) a varsói bohém világ gyülekezőhelye volt. Én többek között Siegfried Lenz-cel és Hilde Spiel-lel látogattam meg. Mint mindig, nekünk is megmutatta a gyűjteményét, minden egyes tárgyhoz érdekes történeteket mesélve, hogyan szerezte meg, ki az alkotója. 1982 januárjában súlyosan megbetegedett, a lányát internálták, amit bizonyára nagyon nehezen viselt. Harmadik felesége, Karina nem törődött kellőképpen a gyűjteményével, úgyhogy az egykori hatezer darabból mára csak körülbelül ezer maradt meg.

153 Maria Janion (1926) a romantika egyik legfontosabb kutatója, az egyik legizgalmasabb lengyel irodalomtudós. Zimmerer akkoriban a Gorączka romantyczna (Romantikus láz) című könyvét olvasta. (A szerző jegyzete.)

hogy maga Szuszlov¹⁵⁴ is egyre kevesebbet értett az itteni tartózkodása során, kevésbé okosan ment haza, mint ahogy jött.

*

Cesare Cases¹⁵⁵ Lukács Györgyről tartott előadást, körülbelül két órán át. Cases alapjában véve a saját életének egy darabkáját mesélte el. Az előadás jó részét a Lehrstück Lukács előszavából vette, de kommentálta is. Eszerint valamikor élt benne a remény, hogy a kínai kulturális forradalom majd valami újat hoz. Ez a reménység szertefoszlott persze, ma már úgy tűnik, nem reménykedik semmiben. A Nyugat növekvő szubjektívizmusa számára ijesztő, akkor már megint inkább lukácsista lesz. Ezután Stach és Cases eljött még hozzánk. Elmeséltem, milyen szerepet játszott Lukács az én életemben. Nevelőapám nagy lukácsista volt. Lukács lehetővé tette számunkra a sztálini időkben, hogy ne hülyüljünk teljesen el. Az is számított, hogy anyám mesélte, Lukács barátságban állt apámmal. Ez természetesen felkelti egy fiatal ember érdeklődését. Lengyelországban aztán eltávolodtam Lukáctól.

*

Cases '51-től 57-ig a KPI tagja volt. Egy NDK-ról írt cikke, amelyet Togliatti ugyan jóváhagyott, de a pártvezetés Pisában mégis elvetett, oda vezetett, hogy megkérték, adja le a párttagkönyvét. – Azt mondta, ha egy olasz lőtt volna a pápára, nem jött volna el.

*

Vita a szemináriumban, az NDK-lektor provokálta ki, amikor megkérdezte, népfront vagy osztályharc? Én tiltakoztam az efféle alternatíva ellen. Az egész népfrontpolitikát hazug módon folytatták egykoron. A Szovjetunió mindkettőt elvetette.

*

¹⁵⁴ Mihail Andrejevics Szuszlov (1902–1982) a szovjet Politikai Bizottság egyik legbefolyásosabb tagja volt. (A szerző jegyzete.)

¹⁵⁵ Cesare Cases (1920–2005) a legintelligensebb olasz germanisták egyike. Volt olyan szerencsém, hogy 1979-ben vendégeskedhettem nála Torinóban. Az egyetemén tartottam előadást „A modern fogalma Adornónál” címmel. (A szerző jegyzete.)

Nyugtalanító hírek. A bányászok éhségstrájkba kezdtek a politikai foglyokért. Szczezinben kikapcsolták a villanyt, mert a munkások tüntettek. A parasztszervezet (nem a Szolidaritás) és a tűzoltók tiltakozó akciói. A helyzet tényleg kísérteties, ahogy Zimmerer mondta.

*

Stach: ha van valaki, akit a lengyelországi orosz intervenció nem érdekel, akkor azok a lengyelek.

1981. május 22–23.

A helyzet megint élesedik. Mindenütt tiltakozó akciók, a kormány túl lassan cselekszik; megint a rendőrség elismeréséért küzd. A legnyugodtabb a Szolidaritás, a jelenléte alig érzékelhető. Magával és a tárgyalásokkal van elfoglalva, hogy miről folynak a tárgyalások, alig érdekel valakit. Nyugtalanító a független diákoknak a politikai foglyok érdekében hétfőre tervezett tiltakozó akciója. Az utcára akarnak menni. A diákokat óvják az elsietett akcióktól a kiélezett helyzetben. Talán most bekövetkezik, amitől szeptemberben félttem: a diákok kiviszik a tiltakozást az utcára. A Szovjetunió egyre erőteljesebben támadja a Szolidaritást és Lengyelországot. A legújabb feszültség forrása a katasztrofális gazdasági helyzet, amelynek nem látni a végét, valamint a párt és a kormány letargiája.

*

Cases előadása: A német kultúra mítosza és valósága Olaszországban. Megint nagyon vicces. Miért lehet jó könyveket írni idegen írókról és gondolkodókról anélkül, hogy a nyelvüket ismernénk?

*

Fülledt nap. Kicsit olvastam, többek közt a Kulturát. Surdykowski¹⁵⁶ leír egy Krakkó városközponti pártgyűlést. Véleménye szerint csak középszert választottak. Ha valaki valahol titkár volt, kiesett. A demokrácia a középszert favorizálja. Hogy ez igaz lenne? A párt története más, mint a Szolidaritásé.

¹⁵⁶ Surdykowski, Jerzy (1939) publicista, író, ismert ellenzéki aktivista. Több műve csak a Szolidaritás idején jelenhetett meg. A rendszerváltozás után különböző országokban képviselte főkonzulként, nagykövetségként Lengyelországot.

A pártban az emberek (elsősorban a választók) keresztülmentek a kompromisszumok, megfelelések, a mindenre rábólintás fázisain, a Szolidaritás az eltökéltekkel kezdődött, akik másokat is magukhoz vonzottak. Ezért is mások a választási eredmények.

*

A könyvvásáron jártam. Meinertől megkaptam a Cieszkowski-kötetet¹⁵⁷, amit Garewicz kommentált.¹⁵⁸ Örültem, hogy megvalósult az egyik ötletem. Két éve a Kuźniában jött létre, amikor Meiner Jan Garewiczet, Benedetto Bravót, Krzysztof Michalskit¹⁵⁹, Marek Siemeket¹⁶⁰ és engem kérdezett lengyel filozófusokról. Én Cieszkowskit neveztem meg, Michalski az orrát húzogatta, de nem hagytam, hogy kibillentsen egyensúlyomból. Meinernek még többször ajánlottam.

1981. május 24–25. (vasárnap–hétfő)

A hírekben bementék, hogy Tadeusz Hołuj a Gazeta Krakowskában a pártvezetéstől nyílt levélben kérdezte meg, hogy egy párttag beléphet-e a nacionalista Grunwald-csoportba.¹⁶¹ Miért burkolózik mindenki hallgatásba? A sajtó semmi negatívumot nem ír a Grunwald-csoportról, aminek amúgy állítólag százezer párttag a tagja. Ő maga régi párttagként és auschwitzi túlélőként teszi fel a kérdését, ennyivel tartozik zsidó társainak. Vajon a levélnek lesz visszhangja a pártvezetésben?

157 Cieszkowski, August (1814–1894) közgazdász, filozófus. Hegel dialektikus idealizmusának kritikusa, a messianisztikus lengyel filozófiai és politikai gondolkodás képviselője.

158 Garewicz, Jan (1921–2002) filozófiatörténész, esztétikustörténész, a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének professzora. Kutatási területe elsősorban a német filozófia.

159 Krzysztof Michalski (1948–2013) akkoriban fenomenológiával, főleg Gadamerrel foglalkozott. Az *Igazság és módszerre*, Gadamer művére én hívtam fel a figyelmét a hetvenes években. Azután 1980/81-ben nála tanult Heidelbergben. Később a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) alapítói közé tartozott. (A szerző jegyzete.)

160 Marek Siemek (1942–2011) a filozófia professzora. A hatvanas évek óta jó barátok voltunk. (A szerző jegyzete.)

161 Hołuj, Tadeusz (1916–1985) a lengyel ellenállási mozgalomban való részvétele miatt Auschwitzot és más koncentrációs táborokat megjáró kommunista író, publicista. A „Grunwald” Hazafias Szövetség 1981 tavaszán alakult, s nemzeti, antisztálinista és antiszemita jelszavakat hirdetve igyekezett híveket toborozni. Mivel Szolidaritás-ellenes volt, csak korlátozott sikerrel. Élvezte a LEMP keményvonalas („beton”) frakciójának támogatását. Konfliktusba került Rakowskival és a „Politika” körével is. Támogatta Jaruzelski hatalomátvételét.

*

Cases Mittner irodalomtörténetéről mesélt, ami nagyszerű és tele van hibával. Jean Paul egyik regényéhez egy szereplőt egy másik regényből hozzáköltött, nem stimmelnek az adatok, a Taugenichts olasz hőst homoszexuálisnak állítja be etc. Azt mondta, ez a felfogás veszélyes a Nyugat számára. Az emberek úgy várnak a forradalomra, mint valami csodára. Nyugaton a történelem már nem játszik semmilyen szerepet. A fiatal generációk más országok hasonló korú generációihoz közelebb állnak, mint apáikhoz, nagypapáikhoz. Lengyelország a legjobb példa a történelem diszkontinuitásának benjamin-i felfogására, '56, '68, '70, '76, '80 szimbolikus számai ezt bizonyítják. Cases azt mondta, örömmel olvasta a cikket, végre egy tiszta hang, fűzte hozzá.

Varsó, 1981. május 28.

A diákok a figyelmeztetések ellenére megtartották a tüntetésüket. Varsóban körülbelül tízezeren voltak. Három helyen éhségsztrájk. Válasz lenne ez azokra az akciókra, amelyeket jelenleg a tömegmédia és a kormány folytat? Csodás, hogy milyen komoly a rend fenntartásáért vívott harc.

*

Harmincadikán az egész országot megbénító sztrájk fenyeget. Már a rendőrök is a követeléseikkel állnak elő. A minisztériumokról és osztályokról már mindenki megvetően beszél. A Szolidaritás továbbra is nyugodt.

*

Két egykori miniszter, Olszewski és Barszcz öngyilkos lett.¹⁶² Bíróági eljárás fenyegette őket. A nép kommentárja, nahát, ilyen se volt még. A sajtó (Express Wieczorny) Glazur minisztériumát maffiának nevezi. A karlinói olajkatasztrófából botrány lett. A fő bűnös úgy tűnik, a minisztérium.

162 Barszcz, Edward (1928–1981) lengyel építészmérnök, politikus. 1980 júniusáig Krakkó főpolgármestere, ezt követően néhány hónapon át Építészeti és Anyagellátási miniszter. 1981-ben anyagi visszaélések miatt kizárták a pártból. Május 25-én öngyilkos lett. Olszewski Jerzy (1921–1981) 1974 és 1980 között külkereskedelmi és tengergazdálkodási miniszter, a LEMP Központi Bizottságának tagja. 1980-ban anyagi visszaélések miatt kizárják a pártból. 1981. május 22-én öngyilkos lesz.

*

Egy orosz jármű karambolozik egy paraszt kocsijával. Az orosz a földön keresztül menekül. A paraszt üldözi. Meglátja ezt egy második paraszt. Bekapcsolódik az üldözésbe, fejbe vágja az orosz. A bíróságon megkérdezik, miért ütötte fejbe. Azt mondja: azt hittem, megkezdődött (az intervenció).

1981. május 27–28.

Lipszyc¹⁶³ a Szolidaritás japán látogatásáról mesélt.¹⁶⁴ Wałęsa állítólag azonnal fölfedezte Japán összes hiányosságát. Minden tervet is a feje tetejére állított, például üzemlátogatás nem volt betervezve. Rulewski rosszakat mondott a Szovjetunióról, ami kiváltotta a szovjet nagykövetség tiltakozását. Wałęsa a maga tipikus módján kijelentette, jó lenne, ha Japán valamennyit átvenne a lengyel fantáziából és rendetlenségéből (kevesebb lenne a stressz), Lengyelország pedig a japán rendből.

¹⁶³ Lipszyc, Henryk (1941) japánológus; műfordító. 1991 és 1996 között Lengyelország tokiói nagykövete.

¹⁶⁴ A Szolidaritás delegációja Wałęsa vezetésével május 10. és 16. között járt Japánban. Amikor én 1987-ben Japánban jártam, még mindig emlékeztek Wałęsára. (A szerző jegyzete.)

Út a pártkongresszus felé, változás a szejmben, a „Hálózat” mozgalom

A párt is válságban volt. A tagok nem kis része a párt demokratizálásáról álmodozott. Létrehozták az úgynevezett horizontális struktúrákat, azaz pártcsoportokat, úgynevezett alapsejteket, amelyek úgy kommunikáltak egymással, hogy a megfelelő magasabb instanciákat nem kérdezték meg. A kezdeményezés Toruńból indult. A pártkongresszus összehívását már 1980 őszétől követelték, de a vezetés folyamatosan halogatta. Végül a július mellett döntöttek. Ám kérdéses maradt, hogyan válasszák meg a kongresszusi küldötteket, ugyanis mindeddig a pártvezetés határozta meg, ki lehet küldött és ki nem. A spontán javaslatok addig kizártak voltak. Ez persze ellentmondott a demokráciáról alkotott minden elképzelésnek (mindazonáltal a pártbéli belső demokrácia mindegyik kommunista párt szótárában szerepelt!). Természetesen keményvonalasok is voltak a pártban, őket Stefan Olszowski, Tadeusz Grabski¹⁶⁵ és Andrzej Żabiński¹⁶⁶ vezette. Ekkoriban formálódott a Katowicei Fórum¹⁶⁷ és a Grunwald-csoport is, amit a Neues Deutschland mindig haladó erőnek nevezett. Érdekes módon a Szolidaritás a párt belső zavarairól soha nem vett tudomást. Nem akartak beavatkozni, ezt mondogatták. Egyrészt a meggyőződésüknek tartoztak ezzel, hiszen amint ők nem akarták, hogy a párt beleszóljon a Szolidaritás belső vitáiba, úgy ők is ugyanígy akartak viselkedni a párttal szemben, másrészt attól tartottak, hogy Csehszlovákiához hasonlóan itt is intervenció lesz, amint a párt elindul a szociáldemokratizálódás irányába. A Szolidaritással ellentétben én azonban nagyon is intenzíven figyelemmel követtem a pártkongresszus előkészületeit, elvégre ettől is függött Lengyelország sorsa. Egyébként is érdekes volt megfigyelni, miként lendül Lengyelországban minden mozgásba. A párt első titkára Stanisław Kania volt.

Ugyanakkor az is megfigyelhető volt, hogy új politikai erő van kibontakozóban, a parlament, vagyis a szejm, amit még a Szolidaritás létrejötté előtt, a létező szocializmusban érvényes minta szerint választottak meg.

¹⁶⁵ Grabski (1929–1998) ekkoriban a Politikai Bizottság tagja volt. (A szerző jegyzete.)

¹⁶⁶ Żabiński (1938–1988) szintén a Politikai Bizottság tagja volt. (A szerző jegyzete.)

¹⁶⁷ A LEMP keményvonalas tagjainak tömörülése a Katowicie Vajdasági Pártbizottság égisze alatt. 1981. május 28. cikkben támadták meg Kaniát azzal, hogy politikája a nacionalizmusnak, a klerikalizmusnak, a szovjetellenességnek és „a trockiji cionizmusnak” kedvez.

De a szavazások menete hirtelen megváltozott, már nem szavaztak meg mindent a régi minta szerint döntő többséggel, hanem egyszerre csak vitatkozni kezdtek a törvénytervezetekről, a személyi döntéseknél pedig nem vetették magukat feltétlenül a kormány, illetve a párt óhajának.

Nagy újdonság volt a munkás-önkormányzati mozgalom megjelenése. Az üzemekben a munkások saját soraikból választották ki az embereket, akiknek az volt a feladatuk, hogy végiggondolják, miként lehetne jobbitani a termelésen. Az egyes ilyen önkormányzatok felvették egymással a kapcsolatot, hogy így teremtsék meg a közös termelési és elosztási bázist. Néhány üzem a parasztokkal is megpróbált együttműködni. Ezt a Szolidaritás kezdeményezésének mondták, de soha nem kértek engedélyt az országos vezetőségtől. A végén a hálózatban (sieć) körülbelül kétezer üzem fogott össze.

Összességében elmondhatjuk, hogy a bázisdemokrácia eszméje kezdett megvalósulni. Ha Jaruzelski december 13-án nem vezette volna be a hadiállapotot, talán egy újfajta reformmodell jöhetett volna létre.

1981. május 28., csütörtök

Egyre izgalmasabb, egyre fárasztóbb minden. A pártban kemény politikai harc vette kezdetét. Ma került nyilvánosságra a Katowicei Fórum nyilatkozata. Ezek az igazán nagyfejúek, valószínűleg Żabiński áll mögöttük, hiszen egy vajdasági bizottság fóruma aligha adhat ki bármit is az első titkár egyetértése nélkül. A nyilatkozat névtelen. (A beavatkozást kérő levél is az volt a szomszédunkban, Csehszlovákiában.) A krakkói Lenin-kohó már válaszolt is. Ma Olszowski volt a tévében, a személyautógyár (Fabryka Samochodów Osobowych – FSO) munkásainak a kérdéseire válaszolt. Kemény elvtársnak mutatta magát, aki már a hetvenes években is mindent tudott. Legjobb bajtársa Grabski, akit ő irányít. De senki nem hallgatott rájuk, ellenkezőleg, pedig ha hallgattak volna rájuk, ma nem itt tartanánk. Vajon milyen benyomást tesz a párttagokra?

Vicces amúgy a katowicei határozatban a sok „-izmus” egymás mellett: rewizjonizm, agrarizm, klasowy solidarizm (revizionizmus, agrárkérdés, osztályszolidaritás).

Provokálni fognak? Most nyilván nem a Szolidaritást támadják meg, sokkal inkább elképzelhető egy színlelt támadás valamelyik rendőrség ellen. Ha intervenciót akarnak, nyilván valami nagy provokációt kell szervezniük.

*

A szomszédos országok sajtójának éles támadása a párt és a pártsajtó ellen (még a Trybuna Ludu, a párt lapját is támadják).

*

A Trybuna Ludu a fenyegető afganisztáni polgárháborúról közöl cikket. A kormány az ország területének csak 25%-át tartja ellenőrzés alatt, 30%-ot mások ellenőriznek, a többin harcok dúlnak. Hogyan kerül be egy ilyen hír az újságba? Figyelmeztetés a Szovjetunió részére?

1981. május 29–30.

Az NDK-lektor úgy véli, hogy az NDK-ban attól félnek, Lengyelország kilép a Varsói Szerződésből (Cases nevetett: micsoda vicc, Varsói Szerződés Varsó nélkül). Ez egyszerű rágalom... de ebből él a politika.

*

Ha nem lesz intervenció, ez az ország tényleg meg fog változni. A fokozódó válság ellenére úgy tűnik, az emberek nagy része tényleg nem akar visszatérni a régi mechanizmusokhoz.

1981. május 29–30.

Minden jel arra mutat, hogy számos pártküldött azt a taktikát választja, hogy egyesülve már most készülnek a pártkongresszusra. A Trybuna ma a łódzi Műegyetem első titkárával készült interjút közöl, aki elmondja, hogy a łódzi küldöttek munkacsoportokat alakítottak, mandátumukat két kongresszus között is meg akarják őrizni, hogy szükség esetén összeülhessenek. Ily módon a pártszerveket mindig fel lehet tölteni. – Iwanów, a toruńi üzemi titkár¹⁶⁸, akit a Központi Bizottság kizárt, mégis megtartja mandátumát,

¹⁶⁸ Iwanów, Zbigniew (1948–1987) Toruńban a Hajószerkezeti Üzemek gazdasági osztályának vezetője. 1980 októberében kizárják a pártból, ami ellen fellebbez. 1981 márciusában

erről döntött a toruńi küldöttgyűlés (360 szavazat a 240 ellenében arányban.) Érdekes, mert mutatja az erőviszonyokat. A megújulás-pártiak, ha nem is döntő, de egyértelmű fölényben vannak.

*

Egy professzor azt mondta a rádióban, hogy a hiányt a konzervatív pártsszervek és kormányzati tényezők idézik elő, azt remélve, hogy a lakosság kifárad. Hogyan történhet meg, hogy hirtelen előkerül nagy mennyiségű burgonya, amikor az év elején arról volt szó, hogy éhínség lesz, hogy hirtelen élelmiszert dobálnak ki, de a bűnösöket nem büntetik meg etc. Amúgy néhány héttel ezelőtt a vajdaságok még ellenezték a titkos választásokat.

Toruń, 1981. május 31–június 1.

Ma egész Lengyelország Wyszyński bíborostól búcsúzott.¹⁶⁹ Én csak a búcsúztató elejét néztem. Délután négytől körülbelül kilencig tartott. Tegnap A. K-val beszélgettem, aki Wyszyński tizenhárom könyvét olvasta el, hogy cikket írjon róla. Olyan lett, amilyen egyébként is a stílusa: szinte lelkesedett a társadalomfilozófus Wyszyńskiért. Néhány órával korábban gondoltam arra, hogy érdemes lenne foglalkozni Wyszyński társadalomfelfogásával. Én személyesen soha nem bocsátottam meg Wyszyńskinek 1980. augusztusi fellépését. Egy jezsuita azt mondta nekem Baselben, hogy ő maga nem tudta megkülönböztetni a beszédét Gierekétől, az akkori első titkárétól. Decemberben is meglehetősen kétértelmű volt Wyszyński magatartása. Utolsó hőstetteként mindenestre küzdött a vidéki Szolidaritás elismeréséért.

*

A szejmet június 9-re hívják össze. Vajon felszámolnak-e végre néhány minisztériumot? Nyilván lesznek majd beszédek a bűnözők, az anarchia etc. ellen. A szakszervezeti törvény első változata. Új cenzúratörvényről nem tárgyalnak. Nem lesz felsőoktatási törvény. Új rendjeleket hoznak létre.

a fellebbezést elutasítják. Elvtársai ennek ellenére delegálják a LEMP IX. kongresszusára. Május végén kilép a pártból. Júliustól a toruńi Szolidaritás elnökhelyettese.

169 Wyszyński, Stefan (1901–1980) 1948-tól Lengyelország prímása. 1953 szeptembere és 1956 októbere között szigorú házi őrizetben tartották. Noha a kommunista hatalom elleni harc jelképeként tartották, 1950-ben kezdeményezője volt a kommunista hatóságokkal való megegyezésnek. 1981. május 28-án halt meg, s két nap múlva temették el a varsói Keresztelő Szent János Székesegyházban.

A Kulturában elolvastam a gyógyszerellátásról szóló jelentést. Egy képviselő ezt nyilatkozta: ilyen a helyzet, ha a kormány a szejm fölött áll. Ezt nem tudtam, voltam elég naiv föltételezni, hogy a kormány tevékenysége a szejmtől függ.

*

A Kulturában Tejchma kultuszminiszter¹⁷⁰ azt nyilatkozta, hogy a katasztrófavágy pozitívabb a célzott optimizmussal, mert pont a katasztrófavágy segítségével lehet a katasztrófákat elkerülni.

1981. június 4–5.

Elovestam Oriana Fallaci Watęsával készített interjút. Nagyon eredeti ez az ember. Egyszerűségéhez még jó ideig hű marad. Furcsán hangzik, hogy nem szereti a parasztokat. Tévedett, a parasztok többet értek el, mint ő feltételezi. Neki jó volna, ha minden kicsit lassabban történne. Ez a tempó mindannyiunkat tönkretesz, az igaz, hogy meg is keményít. Egyértelműen kimondja, hogy a tömegnek vezére van szüksége, nélküle elveszne. A vezérnek is szüksége van azonban a tömegre – sokáig várt is rá. Az értelmiséget nem szereti, de meg kell tűrnie, különben aláásná a Szolidaritást. – Az oroszokkal szemben nagyon határozott.

*

Az NDK-ban az az általános meggyőződés, hogy lesz beavatkozás.

1981. június 5–6.

Vidéken forró a helyzet (amúgy is forróság van). Bydgoszcz. Figyelmeztető sztrájk egészen biztosan lesz, de az általános sztrájkot elhalasztották. Ma elengedték a négy maradék politikai foglyot is, így legalább az éhségstrájkok véget érhetnek. A pert június 15-re írták ki. Vajon elmegy? A szabadon bocsátást a TASSZ támadja. A Szolidaritás megtámadja a kormányt, hogy fizetésemelésekről egyezett meg az ágazati szakszervezetekkel, holott a Szolidaritás lemondott minden bérkövetelésről. A kormány ily módon akarja erősíteni az ágazati szakszervezetek tekintélyét.

170 Tejchma, Józef (1927) 1974 és 1978 között majd 1980 októbere és 1982 októbere között kulturális és művészetügyi miniszter.

*

Lengyelország azért van válságban, mert függ a nyugati importtól. A sok nyugati gép nem bírja a keleti termékeket. Csak most látszanak teljes egészében a Gierek-féle társaság gazdaságpolitikájának katasztrofális következményei. Ez a gazdaság dollár nélkül teljesen működésképtelen.

*

Feltétlenül szabadságra kéne mennem.

*

Czesław Miłosz Lengyelországban. Kinyilvánította a lengyel munkások iránti csodálatát.

1981. június 8–9.

A helyzet megint élesedik. A szejm ülését megint elhalasztották, 9-ről 12-re. A Munkáspárt plénuma (ez alkalommal a 11.) megint az utolsó pillanatban ül össze. A Szolidaritás és Rakowski megbeszélése is halasztással ér véget. Wałęsa visszatér. Rakowski és Szczepański akárcsak márciusban, most is kijelentik, hogy a kompromisszum utolsó lehetőségei is kimerültek. A pártcsoportok azt követelik, hogy a bydgoszczi erőszakért felelőseket nevezzék meg. Mindenki érti, hogy ezek nem a rendőrök, hanem valakik odafönről, akiket nem akarnak megnevezni. Nem lenne izgalom, ha a Szolidaritás nem fenyegetőzne regionális általános sztrájkjal. A figyelmeztető sztrájk állítólag 11-én kezdődik. Természetesen elhangzik a figyelmeztetés, hogy a szomszéd ezt már nem fogja sokáig nyugodtan tűrni. A vita új elemeként bukkan fel a rendőrség: ők is bűnösök megbüntetését követelik, nem tűrik tovább, hogy a hatalmi szervek „eszközként” kezeljék őket. Tiltakoznak az ellen, hogy a funkcionáriusokat nem lehet megbüntetni ittasság vagy egyszerűbb szabálysértések etc. miatt. Vissza szeretnék nyerni a lakosság társadalmi bizalmát. A vidéki rendőrség nem hisz a propagandának, hogy mindenki ellenük van. Mindez a Gazeta Toruńska június 8-i számában olvasható!

*

Ugyanekkor a varsói pártapparátus támadást intéz a szabályzat megsértése ellen (vagyis a pártdemokrácia helyes értelmezése ellen). Azt gondolom, a plénumon erről tárgyalni fognak. A Központi Bizottság mai ülésén a többség nyilván elítéli a „szabályzat megsértését”. Hogy Bydgoszcz ügyében mi lesz, az nem tiszta, hiszen két irányzat van. Az egyik szeretné, ha megneveznék a fenti felelőseket, a másik szerint ez túlzás, túl messzire vezet. Rakowski maga nem tudja, melyik csoport az erősebb. A bűnösöket már az első naptól fogva ismeri. Az egész talán elhúzódik.

1981. június 10–11.

Délután a Szolidaritás-küldöttgyűlésre mentem, de előtte beültem valahová egy kávéra. Valaki éppen Brezsnyev levelét olvasta fel.¹⁷¹ Csupán fenyegetés lenne vagy az intervenció előkészítésére tett (további) első lépés? Valakik úgy vélik, hogy pusztán fenyegetés, és az egyetlen helyes válasz, ha világosan tudatjuk az oroszokkal, hogy nem engedjük megfélemlíteni magunkat, míg a kisebbség (alig valaki) azt gondolja, hogy az intervenció így is, úgy is be fog következni ... többször is elhangzik, most nem olyan a helyzet, mint volt Targowicában.¹⁷² Mindenki átkozza a jelenlegi Központi Bizottságot, ami teli van konzervatívokkal. A levél Kania és Jaruzelski elleni kritika, felhívás a leváltásukra, a kompromisszumok kritikája, az állítólagosan már a revizionisták kezén lévő tömegtájékoztatás, és óv attól, hogy a kongresszusnak joga legyen szinte mindenkit leváltania. De mi fog történni, mérlegelték néhányan, akkor összeütközés lesz, a végén pedig az oroszoknak kell jönniük. A hadsereg az oroszok ellen aligha lehet számítani. Ha Lengyelország éhen halna, nem különösebben érdekelné a világot. Valaki érkezett a hírrel, hogy a KB Moczar¹⁷³ Kania melletti beszédére vár. Lengyelország sorsa Moczar kezében! Maczak mondta, hogy egyre örültebb a helyzet: először Reaganében, most meg Moczarében. A végén még tényleg nemzetben gondolkodó lesz. Hazamentem, meghallgattam a híreket, de alig tudtam a csészét megtartani a kezemben, annyira izgatott voltam; Grabski valóban bizalmatlansági

171 A lengyel sajtó július 11-én tette közzé az SZKP Központi Bizottságának a LEMP Központi Bizottságának címzett levelét.

172 Targowicával azokra a lengyel mágnásokra utalnak, akik 1792 áprilisában elhatározták a május 3-i alkotmány hatályon kívül helyezését, a lengyelországi reformok megakadályozását. A határozatot Péterváron II. Katalin jelenlétében fogalmazták, és Targowicában hirdették ki. A szó azóta egyet jelent az árulással.

173 Mieczysław Moczar (1913–1986) volt az egyik fő felelőse a párt antiszemita kampányának a hatvanas évek második felében (lásd a *Polen und Juden zwischen 1939 und 1968. Jedwabne und die Folgen* [Berlin 2004] című könyvem megfelelő fejezetét). (A szerző jegyzete.)

indítványt nyújtott be Kania ellen. Barcikowski védte, felajánlva a funkcióját. Grabski állítására, hogy nem tudott a vidéki Szolidaritás elismeréséről, azt felelte, hogy csodálkozik a tudatlanságán. Rybicki szünetet kért (persze, hogy az egykori rektorunknak is ott kell lennie).¹⁷⁴ Kania azt javasolta, szavazzanak a Politikai Bizottság összes tagjáról. Úgyes volt, hiszen most már Olszowski híveinek és félteneik kellett a pozícióikat. Nagy birkózás lett volna. A híreket félóránként bementék. Úgy éreztem, mintha sportközvetítést hallgatnék, csak éppen ennek az eseménynek világtörténelmi következményei lehetnek. Kania javaslatát elutasították. Győzött. Azt gondolom, nagy hős lesz, talán már a pártkongresszust (ha lesz egyáltalán) is maga mögött tudhatja, igaz, addig még van több, mint harminc nap!

*

A Szolidaritás éjjel-nappal készenlétben!

*

Bydgoszcz egyelőre lemondta a figyelmeztető sztrájkot, de Rulewski a tévében azt mondta (meglehetősen hetykén) a maga elvi kiállásával, hogy a sztrájkra bármikor sor kerülhet, a tömegek nagyon elégedetlenek.¹⁷⁵

*

A rendőrség saját szakszervezetet akar alapítani. Vajon sikerülni fog?

*

Lassacskán egyre fáradtabb lesz az ember, pedig még csak most kezdődik. Mindig minden pengeélén táncol.

174 Zygmunt Rybicki (1925–1989) 1968-ban a Varsói Egyetem rektorhelyettese volt. Ebbéli funkciójában hívta ki a rendőrséget és a munkásőrcsapatokat 1968. március 8-án az egyetemre, hogy verjék szét a tiltakozó diákokat. 1969-ben lett rektor, 1980 őszén a Szolidaritás kezdeményezésére leváltották. Ebben Szolidaritás-tagként nekem is részem volt. Éppen egy világutazásról tért vissza, ahol az egyetem tulajdonában lévő devizát költötte el. Ezután a párthierarchiában emelkedett egyre magasabbra. (A szerző jegyzete.)

175 Jan Rulewski (1944) volt a három ember egyike, akiket a rendőrség Bydgoszczban megvert. A Bydgoszcz-régió Szolidaritás-vezetőségének az elnöke volt. (A szerző jegyzete.)

1981. június 11–12.

A pártplénumon elmondott szinte mindegyik beszédet elolvastam. Továbbra is nagy a zavar a fejekben. Mindenki sóhajtozik, hogy a párt el fogja veszteni jelentőségét. De szinte senki nem vonatkoztat el saját magától, s nem teszi fel a kérdést, vajon a párt képes lenne-e megújulni más formában. Azt hiszem, két vagy három szónok tette fel ezt a kérdést, és adott rá pozitív választ (többek között Ney, aki azt mondta, hogy bármilyen személyi változásra úgy tekintenek az emberek, mintha azt az oroszok kényszerítették volna ki, ezért nagy ellenállásba ütközne). Ezeknek az embereknek már rég el kellett volna hagyniuk a KB-t. Érdekes volt az emberek reakciója Rakowski beszédére. Amikor azt kérdezte, ki akadályozza meg abban a vajdasági titkárokat, hogy politikai válaszokat adjanak a Szolidaritás támadásaira, dobogni kezdtek a lábukkal. A párttagok fiatalabb generációi mellett is szót emel (valószínűleg úgy gondolja, hogy az oroszok által elfoglalt Lengyelországban neki nem lenne szava, amit a Katowicei Fórum támadásai alá is támasztanak). Egyedül ő reagált Brezsnyev levelére: olyan következtetéseket kell levonni belőle, amelyek megfelelnek a lengyel specifikumoknak. – Este azon gondolkodtam, vajon tényleg győzelmet aratott-e a Kania-vonal. Kania ugyan megtartotta pozícióját, de vajon nem tett-e túl sok engedményt ahhoz, hogy a kemény vonal lényegében mégis érvényre jut? (Sajnos nem ismerem elég jól a KB határozatait, de állítólag hamarosan megindul a vadászat Jaruzelskire.) Ha lesz pártkongresszus, az talán csak egy átmeneti időt jelent.¹⁷⁶ De talán a kongresszusi választások most másfajta, konzervatívak lesznek, hiszen nem úgy látom, hogy eddig ne a helyes, energikus és bátor embereket választották volna. Mindenesetre a mostani KB már semmiben nem érdekelt (kivéve az apparátus fenntartását). Az oroszok újabb vereséget szenvedtek. Meg akarták akadályozni a kongresszust, a további sorvadás az ő érdekük (a cárnak sem volt kifogása a válsághelyzet ellen Szaniszló Ágost idején, csak a reformok nyugtalanították, hiszen azok alapján Lengyelországból szuverén állam lett volna), de el fogják tudni viselni a sok kis vereséget. Levelükben többek között kifejtik, hogy Kania s Jaruzelski nem állta a szavát. Látható, hogy milyen részletekbe menően beavatkoznak: a vidéki Szolidaritás elismerése etc.

*

Wałęsa beszédet mondott, amelyben az eddig elért eredmények és az eddigi út végiggondolására buzdít. Az utóbbi évben sokat és keveset értünk el, de

176 Így is lett. (A szerző jegyzete.)

inkább keveset, választás előtt állunk – hasonlóan az 1917-es Oroszországhoz, vagy a tömegek veszik át a hatalmat (ez a párt hatalomtól való megfosztását jelentené), vagy pedig visszavonulunk a tisztán társadalmi kérdésekhez. Az első út alighanem az intervenciót vonzza magával (persze nem biztos, de ekkora kockázatot senki nem akar vállalni), másik lényegében az ország igazgatásának a régi formához való visszatérését. Lehetségesnek kellene lennie egy középútnak is, de nincs. Egész életünket itassa át tehát a politika vagyis emberek egy csoportjának uralma mások felett, továbbá a hatalomért vívott harc? Az életben azért vannak más dolgok is. Az ideális ténylég a nép által hordozott demokrácia lenne.

1981. június 12–13.

Azt álmodtam, hogy az oroszok elfoglalnak egy várost. Egy magas házból néztem, amint a várost kis részekre osztják fel, ezeket nyolc-tíz emberrel megszállják. Valami ellenállásra vártam, de a város mintha kihalt volna, az ablakok és ajtók (akárcsak Dél-Európában) zárva voltak. Az álom Stach kérdésének a következménye, miszerint vajon jönnek-e az oroszok. Védekezés nem volt. Az óhaj, hogy legalább üresbe löjjenek.

*

Este a szejm ülését követtem figyelemmel. Nagyszerű volt Malcużyński, aki a sajtót védelmébe vette: az újságírók, ahogyan fogalmazott, a sarokban ülnek és reszketnek. Ha a párt és a kormány tévedhet, miért ne tévedhetnének ők is. A sajtó nem az ellenforradalom melegágya. Továbbá: a társadalmi konfliktusok társadalmi és nem rendőri megoldását követeljük. Még olyan képviselők is akadtak, akik a szovjet levélre kritikusan próbáltak reagálni. Malcużyński elmondta, hogy Nyugaton és Keleten is sok ostobaságot írnak össze Lengyelországról, felvilágosító munkát kellene végezni. Éjjélkor új tagokról szavaztak. A visszahívásoknál sok volt a tartózkodás és az ellenszavazat. Érdekes, hogy a személyi kérdéseknél ülésről ülésre hogy növekszik a tartózkodások és ellenszavazatok száma, az eddig legmagasabb harminc volt, most már hatvan (háromszáz képviselőnél).

*

Jaruzelski felszólította az igazgatókat, hogy figyeljenek a „kis poligráfokra”.¹⁷⁷ Milyen lesz a szakszervezeti lapok elleni támadás? Letartóztatások is lesznek?

*

Ha elfogadnák a szakszervezeti törvényt, azt sikernek kellene tekinteni ... lassan elfeledjük, milyen volt Lengyelországban egy éve a helyzet.

*

Egy (katolikus) képviselő két szakszervezeti modellről beszélt: az egyik a szovjet (a szakszervezet az állam szolgálatában áll), a másik az angol (a szakszervezet a tagjai szolgálatában áll, figyelmen kívül hagyva az üzem érdekeit). Van ezek között egy harmadik is, a lengyel. Utalt arra, hogy a katolikus egyház már hosszabb ideje olyan szakszervezeti modellt követel, amelyben a munkaadóval is egyeztetés zajlik. De azt nem említette, hogy a kapitalizmusban ez nem tartozik éppen a legjobb és leghaladóbb formák közé...

*

Szczepański rövid fellépése a szejmben bosszantó volt. Az államrezont képviselte: az emberek elfelejtik, hogy az állam a legfontosabb. Állam nélkül nincs nemzet, csak nemzetiség, nevetség, ha négy politikai fogoly miatt tüntetnek, hol van ilyen a világon (mintha ez egy érv lenne). Emlékszem még, amint 1968-ban azt mondta, hogy öt egyvalami büvöli el igazán: az ember lényegében nem változott a kőkorszak óta. Egyszerűen egyetért azzal, hogy életünket az erőszak határozza meg.

1981. június 13–14.

Úgy tűnik, Lengyelországban minden a régi módon megy tovább. A legnagyobb változások a Szolidaritáson belül zajlanak, amint Wałęsa Lublinban is kifejtette, a szervezet visszavonul a politikától és a társadalmi kérdések felé fordul. De mit jelent ez? A gazdasági reformot akarja támogatni, vagyis

¹⁷⁷ Olyan lapokról van szó, amelyek a Szolidaritás és néhány független magánszemély kezdeményezésére néhány hónapja jelentek meg az üzemekben, és nem álltak cenzúra alatt. (A szerző jegyzete.)

politizál, hiszen a gazdasági reform csak politikai támogatással vihető sikerre. A Szolidaritás talán nem vesz majd részt a nyilvánvalóan politikai vitákban (a politikai foglyok kérdése).

*

A rádió a krakkói pártgyűlés beszédeit közvetítette. Valaki azt mondta, hogy eddig csak monológ zajlott: a nép beszélt, de a kormány és a pártvezetés hallgatott. Csak kétszer szólaltak meg: a 6. plénumon és Jaruzelski a szejmben. A népnek az a benyomása, hogy egy képhez fordul, nem élő emberekhez, egy Rakowski nem csinál nyarat. Kemény szavak, Kaniának is végig kellett hallgatnia.

*

Lublinban festékekkel leöntöttek egy orosz emlékművet, a Szolidaritás kivonult és lemosta. Wałęsa figyelmeztette a provokátorokat, hogy a Szolidaritásnak nincs köze az ilyesmihez, ezt mindenkinek tudnia kellene, ilyesmit biztosan nem a Szolidaritás emberei tesznek. Mindenki vigyázzon a jövőben jobban, a rendőrség is. Nem tartom kizártnak, hogy a Szolidaritás őrseget állít az orosz emlékművekhez.

*

A nyugati sajtó a reformerök győzelmeként, a Kreml vereségeként értékeli a plénomot; de ők sem tudják, mi jön most.

1981. június 14–15.

Rövidfilmeket néztem meg a moziban: Titkár, Król (Király) Stolarz (Asztalos), ez utóbbit Łoziński rendezte, a három közül ez a legmélyebb. Egy asztalos meséli el, hogy életében mi mindent csinált, a háború előtt, aztán a megszállás idején, amikor rejtékhelyeket épített mindenbe, amibe csak lehetett, asztalokba, székekbe, seprűkbe etc., a háború után ezt folytatta, de már senki nem vásárolt tőle, így egyszerű bútorokat csinált; Sztálin idején be kellett zárnia a műhelyét, éjszakai portás lett; Gomulka alatt visszatérhetett a műhelybe; a hetvenes években szekrényeket épített a panelek folyosóira (!). A film azzal ért véget, hogy még mindig egy 12 m²-es lakásban lakik, mire volt jó az egész? Még a termelést is a történelem határozza meg. Minden

korszakhoz megfelelő képeket mutattak, többször is ismételve. Olybá tűnt, mintha körbe forogna minden. A történettől, amelyben annyi minden változott, „körbeforoghat” az ember feje.

*

Jerzy Tuszewski¹⁷⁸ Festung Breslau című hangjátékát fordítom.¹⁷⁹ Paul Peikert könyve arról szól,¹⁸⁰ mi mindent érhet el egy párt, ami mindent a kezében tart; csatlósai még az utolsó pillanatban is készen állnak a megsemmisítés munkájára. A náci korszak örök titok marad. Miként lehet egy népet ilyen rövid idő alatt – hisz mi az a tizenkét év – ennyire örületbe kergetni? Nekem senki ne mondja, hogy ez bármelyik néppel megtörténhet... hosszú távon esteleg ... de néhány év alatt?

*

A Solidarność című hetilap 10. számában egy orvos visszaemlékezését olvastam 1956-ról.¹⁸¹ A visszaemlékezés nagyon plasztikus. A legerősebben az a jelenet hatott rám, amikor egy sebesült rendőr a körülötte állóknak oda kiált: „Bajtársaim bosszút állnak majd a csöcseléken!” Ezek az emberek általában meg vannak győződve munkájuk helyességéről.

*

Wałęsa ma Chorzówban beszélt, mutatták, amikor azt mondta, hogy katolikusok soha nem becsutellenének meg sírokat. Szovjet sírokról volt szó. De azt már nem mutatták – csak a Nyugat tudósított róla –, amikor azt mondta, hogy ha a szovjetek beavatkoznak, akkor a lengyelek aktív és passzív ellenállásával találják szembe magukat.

*

178 Tuszewski, Jerzy (1931) újságíró, rádió- és színházrendező, forgatókönyvíró. 1965-től dolgozott a lengyel rádiónál. Több dokumentumműsort készített a háború alatti magyarországi lengyel menekültekről is.

179 A WDR 1982-ben adta le. Tuszewski akkorban intenzíven együttműködött Klaus Schöninggel, a WDR3 hangjátékstúdiójának vezetőjével. Amint az interneten felfedeztem, a nevem a Tuszewski-hangjátékok fordítójaként nincs föltüntetve. (A szerző jegyzete.)

180 Paul Peikert: Festung Breslau in den Berichten eines Pfarrers, 22. Januar bis 6. Mai 1945, szerk. Karol Jonca és Alfred Konieczny, Union Verlag Berlin, 1974. (A szerző jegyzete.)

181 Az 1956. júniusi munkásfelkelésre (A szerző jegyzete.)

Mit lehet tenni a szovjet intervenció elkerülése érdekében? Nyilván semmit, mert nem ismerjük a szovjet Politikai Bizottságot. Nem tudhatjuk, milyen megfontolások alapján cselekszenek: hogy a határozottság vagy a visszafogottság vonzza őket; hogy a legalitás kinyilvánítása meggyőzi, vagy éppen ellenkezőleg, cselekvésre sarkallja-e őket... *całkowita niewiadoma.*¹⁸²

Mindenki azon tanakodik, mi lesz a következő provokáció.

1981. június 15–16.

Egyik vajdasági pártgyűlés a másik után. A hírekből jóformán semmit nem lehet megtudni a légréől. Mintha a párttagok derekasabbakká váltak volna, de ördög tudja. Az is rejtély, hányan voltak képesek megváltozni a pártban. Mindenki azon tanakodik, mit hoz majd a kongresszus; az új alapszabály elfogadását (aminek szintén több variációja létezik, de mindenekelőtt a küldöttek megtarthatják mandátumukat, hogy bármikor elszámoltathassák a Politikai Bizottságot és a KB-t), ami fontos az ország számára; a leszámolást a hetvenes évek bandájával (aminek még a kongresszus előtt meg kellene történnie) és egy ideiglenes gazdasági programot. Ez lehet a maximum.

A. K-val beszélgettem. Úgy véli, Kaniát már megválasztották. Én Kania beszédstílusát Wałęsához hasonlítottam. Mindketten rövid mondatokban beszélnek, a mondataikat kipréselik magukból. – A. Kania nyugalalmát csodálja. Én ezt szégyentelenségnek nevezem.

A tévében a három szakszervezet és a kormányoldal vitáját néztem a prémiumok jövődöbeli kifizetéséről. Az ellentétek már nem annyira élesek, nincsenek frontális támadások, úgy tűnik, az autonóm szakszervezetek hangulata igen jó. Egyre inkább emlékeztet egy nyugati tévévitára. Érdekes, amint a szakszervezetek visszautasítják a kormány próbálkozásait, amint a helyzetet a nyugatihoz próbálja hasonlítani: mi szocializmusban élünk.

¹⁸² teljességgel ismeretlen (A szerző jegyzete.)

„Minél több a törvény, annál kevesebb az igazságosság” (Seume).

Az egyik vajdaságban (talán Opolében) egyetlen városi embert sem választottak be a vajdasági bizottságba. A vidék nyilván így fejezi ki elégedetlenségét a várossal szemben.

1981. június 16–17.

Ha az ember teljesen a médiára hagyatkozik, vagyis nem találkozik ismerősökkel, és mindenekelőtt a Szolidaritásban tevékenykedik, az lassan meghülyül. De ma legalább Tuszewskivel találkoztam, aki a fordításért jött. Azt mondta, Olszowski már két vajdasági választáson megbukott. De valahol (például a hadseregben) úgys bevélasztják majd a küldöttek közé.

1981. június 17–18.

A szejm elé terjesztik a cenzúratörvényt... nem lehet tudni, hogy a mostani formája örvendetes-e vagy sem. Biztos jobb az eddiginél, de vajon lényegesen? Minden illegális nyomtatvány súlyos pénzbüntetéssel büntethetnek (a haladás az, hogy már nem börtönnel); olyan külföldi újságokat és folyóiratokat, amelyeket a cenzúra háromszor negatívan ítélt meg akár öt (!) évig betilthatnak. Örökkévalóság. Probléma még a szakszervezeti lapok kérdése. Rájuk szállhat a cenzúra, ha egyszer szemet szűrnak a hivatalnak. Az ilyen törvényeken lehet lemérni, mennyit ér a megújulás. A legutóbbi ülés valószínűleg agresszívebben zajlott a Brezsnyev-lel miatt. Ezt a visszalépést már tavasszal is vártuk.¹⁸³

Wałęsa-interjú a rádióban. A nyugalom és megfontoltság pártján áll, éppen most. Kitalálta, hogyan lehet sztrájkolni úgy, hogy mégse legyen sztrájk. Nem mondom, hogy igazán értem.

¹⁸³ Nem jegyeztem föl, hogy a cenzori betiltás ellen bíróságnál lehetett fellebbezni, s tudomásom szerint ilyesmi egyszer sem történt meg. (A szerző jegyzete.)

*

Egy amerikai (lengyel származású képviselő) az magyarázta, hogy a lengyelek egyáltalán nem néznek szembe egy orosz intervenció lehetőségével...

1981. június 21., vasárnap

Ismét előtt a nyugalanság. tegnap beszéltem B-vel, aki Berlinben van. Elmondta, hogy Zamjatyin¹⁸⁴ írt egy levelet. Utána H-val találkoztam a buszon, aki ugyanerről beszélt. Megint a mérlegelés: jönnek az oroszok vagy nem jönnek. A menzán egy Szolidaritás-tag joggal mondta: jönnek is és nem is. Szép csendben jönnek. De hogyan csinálják? Ő is úgy véli, hogy az emlékművek bemocskolásával a Szolidaritást akarják szovjetbarát nyilatkozatokra kényszeríteni. Utaltam arra, hogy Wałęsa többször is kijelentette, egy keresztény nem mocskolja be a holtak emlékét. Az élöket nem említette, illetve annyiban beszélt róluk, hogy óvott a beavatkozástól.

*

Tegnap Wałęsa a tévéhíradóban. Lélegzetnyi szünetet adna a kormánynak, vissza kéne vonulni az üzemekbe. Ott az igazgatókat, ha jók, védelmezni kell. Mindezt apolitikusságként értelmezi, de valószínűleg ő is tudja, micsoda robbanóerő rejlik az „alulról építkező demokráciában”. Mégis érdekelne, miként viszonyul a munkás-önkormányzatiság eszméjéhez. – Japánból átvenné a konfliktusok havát. Évente egy meghatározott hónapban tisztázzák az addig felhalmozódó konfliktusokat.

*

Különös konfliktus keletkezett a LOT légitársaságnál. Igazgatói pályázatot írtak ki, majd a három legjobb közül kiválasztottak egyet. A legjobb egy angol állampolgárságú lengyel lett. A minisztérium nem fogadta el. Két saját jelöltjük van, két tábornok, akik nem vettek részt a pályázaton. Tegnap találkoztak a minisztérium és a munkás-önkormányzat képviselői. A minisztérium utalt arra, hogy a LOT kvázi katonai létesítmény – ami ellen a másik oldalnak nem is volt ellenvetése, de elmondták, hogy a LOT azért mindenekelőtt kereskedelmi vállalat, aminek pénzt kell keresnie (ez

¹⁸⁴ Leonyid Zamjatyin a KB Nemzetközi Információs osztályának volt a vezetője. (A szerző jegyzete.)

a pénz természetesen a hadseregé), ezért egy kereskedőnek kell az élén állnia, akit a Nyugat is elismer. A vita nyilván egészen örültesen zajlott, tudniillik a minisztériumi ellenvetésre, miszerint a tábornokok egészen kiváló munkaerők, az ellenoldal azt kérdezte, hogy akkor miért nem maradnak a hadseregben. – A teremben valaki megkérdezte, hogy miért nem vesznek nyugati gépeket, amelyek kevesebbet fogyasztanak, és biztonságosabban szállnak fel, az volt a válasz, hogy háború esetén a repülőgépek hadiszolgálatot teljesítenek. Ellenvetés: ezt tennék a nyugati gépek is, csak jobban. Egy rossz repülőgép háború esetén is rossz. A pilóták szakszervezete, a Szolidaritás, párt- és diákszervezetek sztrájkjal fenyegetnek. A sztrájk katasztrofális következményekkel járna a LOT-ra nézve. A vita nagyon jellemző a mostani helyzetre. A kormánynak semmi kedve ahhoz, hogy az üzemek valóban önállóvá váljanak. Ugyanis akkor a párt már itt sem helyezhetné el gondtalanul az embereit. Ugyanakkor az üzemek érdeke az lenne, hogy személyzeti szempontból is önállóak legyenek. A politika (vagyis a közvetlen hatalomgyakorlás) áll tehát szemben a gazdasági érdekekkel, ergo a párt áll a néppel szemben. – A LOT esetében bizonyára a Szovjetunió félelme is játszik bizonyos szerepet, tudniillik hogy elvesztik a repülőgépek piacát. Ezért ez a keménykedés. A LOT fölött áll amúgy még egy szolgálati hely, ami csak a LOT-ért felelős, efölött pedig a minisztérium. A LOT fölött tehát három igazgatási réteg helyezkedik el (a LOT igazgatósága, ez a bizonyos központ és a Közlekedési Minisztérium). – A gyűlésen valaki föltette a kérdést, hogy vajon a jövőben a vasút élére is egy tábornok kerül-e. Hisz a vasút is fontos katonai szempontból.

1981. június 21–22.

Először láttam úgy Zbigniew Herbertet, hogy nem volt berúgva. A fogadásról italozása miatt nyilván szándékosan távozott, ahogyan Pan Cognito is szándékosan visszavonul a saját világába.¹⁸⁵

*

Sajátos sajtóhírek. A lengyel rádió először azt közölte, hogy Grabskit Kaliszban kongresszusi küldötté választották, majd cáfolták a hírt, azt mondták, nem is jelölteti magát. Mindaddig sem Grabskit, sem pedig Olszowskit nem

¹⁸⁵ Herbert Zbigniew (1924–1998) költő, esszéista, dramaturg. Az 1960-as évektől többször jelölték Nobel-díjra. 1974-ben megjelent híres kötetének lírai hőse: *Pan Cogito*. Több kötete jelent meg magyarul. Számos díjjal, így 1987-ben Berthlen Gábor-díjjal is kirüntették.

választották meg. Ez biztosan bosszantja az oroszokat, akik nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy megfelelő helyen tudják az embereiket.

1981. június 22–23.

Számos pártgyűlésről nem érkeznek megbízható hírek. A kritikus hangok ugyan nem hiányoznak, de nem lehet tudni, melyik hang a domináns. Elsősorban a vajdaságok embereit választják meg, kevésbé az eddigi pártvezetés embereit. Az új információs politika végzetes. Megint a Nyugatot kell hallgatni. Ez hónapokon át tulajdonképpen nem volt szükséges. A Nyugat számára Lengyelország a Közel-Kelethez és Kínához képest érdektelen. Haig kínai utazása bizonyára nagyon fontos a Szovjetunió számára. – A Szovjetunióban állítólag titkos ülést tartottak Lengyelország ügyéről. Jövő héten az állami vezetők találkoznak Szófiában. A Katowicei Fórum újra jelentkezett!

*

A tévében a minisztérium képviselőit és egy professzort (kormányzati szakértő) arról kérdezték, hová tűntek a milliárdos megtakarítások. Kiderült, hogy Lengyelország e milliárdok 60%-át importra, 15%-át élelmiszerre és 25%-át befektetésekre költötte. Az ország teljesen a nyugati piactól függ. A lengyel szénexport annyit hozott, amennyiért élelmiszert importáltunk. Azt nem mondták, hogy 1972-ig Lengyelország élelmiszert exportált. – Megértem az egyszerű embereket, hogy azokat, akik ezért a katasztrófiáért felelősek, a legszívesebben börtönbe csuknák. Ha lenne nyilvános párbeszéd, mindez már rég napvilágra került volna.

*

Machejek¹⁸⁶ cikkét olvastam a Życie Literackieban a 11. plénumból. A keményvonalas politika mellett érvel, „testvéri segítséggel” fenyegetőzik, összességében nem ért semmiből egy árva szót sem. Számára Lengyelország javánál fontosabb, hogy a KOR embereit ellenségnek tekinthesse. Úgy tűnik, a 12. plénumból várja. Kaniával szembeni ellenséges érzületét meglehetősen nyíltan kimutatja. Úgy véli, a 11. plénum az oroszok átverése volt. Ebben viszont – a saját intervenciók szempontjából nézve – igaza van. Remélhetőleg

¹⁸⁶ Władysław Machejek (1920–1991) a Życie Literackie című krakkói hetilap főszerkesztője volt. Ez volt Lengyelország egyik leginkább párthű lapja. Ő maga kemény dogmatikus volt. (A szerző jegyzete.)

a történelem nem adja meg számára a lehetőséget, hogy rövidesen úgy léphessen fel, ahogyan azt 1968 augusztusa után a Bilakok és Husákok tehették.

1981. június 23–24. (kedd/szerda)

Ma nem sok mindent csináltam. Lipiński¹⁸⁷, a közgazdászt hallgattam, aki rendszeresen leveleket írt Gomulának és Giereknek. Azt mondta, a két világháború közötti időszak volt igazán az ő ideje. A riporternő a magánéletéről is kérdezte, amire azt válaszolta, hogy sok nőt hihetetlenül szeretett, ezért eléggé kaotikus volt az élete, de összességében semmit nem bánt meg. Ki nem tudja ezt elmondani az élete vége felé járva.

*

Rakowskit hallgattam a rádióban, valami beszéd a párt egyik küldöttgyűlésén (Legnicában?). Először azt hittem, valami kabarét hallgatok, de mindent komolyan gondolt... Teli dogmatizmussal és elégedetlenséggel, hogy nem engedik őt kormányozni. Nem veszi észre, hogy a rossz kompromisszumok miatt senki nem látja szívesen, ha kormányozzák, ő pedig egyáltalán nem élvez semmiféle bizalmat... A nyugati rendszerhez hasonlítja önmagát, ahol az, ami Lengyelországban történik, nem lenne lehetséges, csak elfelejti, hogy egy pártnak, ami ennyire kompromittálódott, ott le kellene mondania a hatalomról... ez a nyugati pártrendszer nagy előnye, hogy ott van lehetőség a kormányzati csapat lecserélésére anélkül, hogy az egész rendszert cserélni kéne... Ilyen szelepet a szocialista rendszer nem ismer... Ez önmagában egy szelep nélküli rendszer! Ezért nem bír elviselni olyan sokat. – Rakowski csodálkozik a minisztériumok összevonásának programját ért kritikák miatt. Megint nem ismeri fel, hogy ez nem valami szívét melengető program, hisz mit ér a különféle minisztériumok egyszerű összevonása, ha ez nem jár elvi változásokkal. – Nyilván csak amolyan félprogram ez, hogy bizonyos kritikáknak elébe menjenek.

1981. június 24–25.

Eloolvastam Wałęsa interjúját a Spiegelben, sajnos túl gyorsan. Érdekes, ahogyan a szerkesztők sztereotip kérdései ellen védekezik. Teljesen persze nem

¹⁸⁷ Edward Lipiński (1888–1986) a KOR alapítói közé tartozott, 1906 óta vett részt a szocialista mozgalomban. A hetvenes években a lakása az ellenzékiek találkahelye volt. (A szerző jegyzete.)

vonja ki magát, mert nincsenek meg az elméleti alapjai, de azért... A nyugati szakszervezeteket nem tartja függetlennek és szabadnak. Szomorúan állapítottam meg, hogy álláspontja szerint a munkástanácsok nem feltétlenül elfogadhatók, a LOT-konfliktus nem tetszik neki, mert az ottani munkástanács átveszi a Szolidaritás funkcióját. A Szolidaritást tehát mégis pártként értelmezi. A demokrácia szélesebb formái nem passzolnak a szervezethez! Egyvalamit érdemes átgondolni: Wałęsa csak abban az esetben tartja jónak a munkástanácsot, ha a munkások is részesednek az üzem hasznából. Tehát váljanak a munkások is az adott üzem tulajdonosaivá, vagy pedig csak százalékos arányban (prémium formájában) részesedjenek a profitból? Wałęsa, ha jól emlékszem egyszer már fölvetette a népi részvények ötletét. Szerintem nem sokat ér, túl kicsi a részesedés...

Mindenki panaszkodik, hogy későn kapja meg az útlevelét. Az enyémnek július 27-én kell megérkeznie, kíváncsi vagyok, hogy mennyit kell várakoznom júliusban.

1981. június 25–26.

Ma megint megvettem a Życie Warszawy, amit reggel hét után már nem igen lehet kapni. Azonnal optimistább tekintettel nézi az ember ezt a lengyel világot. A lapban lényegesen pontosabban adtak hírt a párt poznańi konferenciájáról. Grabski nyilvánvalóan jó sokat kavarhatott, mivel tagadta, hogy a szavazás eredménye a „horizontális megbeszélések” következménye lenne (vagyis az alapszervek megállapodása, abban, hogy kit támogatnak). Azt, hogy elhagyta a termet, nem értékelték éppen pozitívan.

Wałęsa tiltakozott Rakowskinál a cenzúrára és a szakszervezetekre vonatkozó törvények miatt. Rakowski kimagyarázta magát, hogy tudniillik a törvények a szejm előtt annak, a kormánynak erre nincs befolyása. Demokrácia van, a törvényekről szavaznak! Ez azokra a kimagyarázásokra emlékeztet engem, amikor a Szolidaritás elismerése körüli küzdelmekben arra hivatkoztak, hogy ez a független bíróságok döntésén múlik! De Wałęsa olyan benyomást keltett, mintha olyan képviselőkkel beszélne, akikre befolyással bír.

A tévében Olszowskit néztem. Gomulkrát védelmezte. Az az elve, hogy a dolgozat osztályszempontok alapján kell nézni. Ezzel szabaddá tette a pályát a durva sematizmus előtt. – Ha beszédét összevetem Rakowskiéval, akkor meg kell állapítanom, hogy a dogmatikus retorika egyre nagyobb teret nyer.

1981. június 26–27.

Nagyon vicces a hírt olvasni, hogy Katowicében a keményvonalas Żabiński ellen egy docens, a Szolidaritás tagja indul. Választási beszédében állítólag direkt felszólította a hallgatóságot, hogy válasszák meg. Elbukott (a szavazatok harmadát kapta), amire pártkörökben számítani is lehetett, de mégiscsak ő volt az első Szolidaritás-tag, aki jelöltette magát a párt vajdasági titkári funkciójára.

Grabski több (öt) vajdasági gyűlést is elítélt: az egyiket a kereszténydemokrata tendenciák miatt (fölvetődött a kérdés, hogy valaki lehet-e egyszerre keresztény és párttag), a másikat (Suwalkiban) azért, mert egyetlen apparatsikot sem választottak meg, a másik hármat meg csak úgy, akármiért.

Olszowski Varsóban akar indulni. Nyilván sikerülni fog neki, még ha nem is simán.

Rakowski hivatkozása az 1926. májusi puccsra¹⁸⁸, amikor száznál több ember vesztette életét, a mai helyzetben erkölcstelen, cinikus. Ha egy kommunista a kapitalista viszonyokra hivatkozik, az nem kommunista álláspont, lehetne válaszolni ideológiai alapon.

188 Az 1926. májusi puccsot Pilsudski vezette. A harcokban 379 ember vesztette életét. Pilsudski és a hívei győztek. Lengyelországot ezután autoriter, de nem totalitárius módon kormányozták. (A szerző jegyzete.)

B. a Stefan Heymmal való találkozásáról mesélt, aki úgy tűnik, elég keveset tud Lengyelországról. De nagyon szimpatikus és segítőkész volt.

*

A jegyzeteim másodlagos jelentőségűek ahhoz képest, ami történik. Nem ásnak túlságosan mélyre, de mégis annak a dokumentumai, hogy mit tapasztalok ezekben az időkben, még ha a „napi adagnak” csupán a harminc százalékát jegyzem is fel.

Toruń, 1981. június 28.

A vonatban vita, hogy Olszowskit és Grabskit vajon megválasztják-e. A legtöbben úgy vélik, hogy ez elképzelhetetlen. Én meg vagyok győződve arról, hogy végül megválasztják őket.

*

A Solidarność régebbi számaint olvastam, többek között az 56–57-es munkástanácsokról. Nem tudtam, hogy az üzemekben rövid idő (néhány hónap) alatt felszámolták a veszteségeket. Ez tényleg óriási. Alig valaki tudja.

*

Úgy tűnik, Rakowski gyűlöli a munkástanácsok eszméjét. Az állami tulajdon elleni támadásról beszél! Szocializmusfogalma alapján véve polgári. Megváltoznak a tulajdonviszonyok, de a társadalom életmódja, a társadalmi lét nem.

Toruń, 1981. június 29.

Grabskit és Olszowskit tehát megválasztották. – Mindenki arról beszél, hogy a megújítási mozgalom felhígult. Úgy tűnik, lemondó a hangulat. A főntiek számítása, miszerint a tömegek egy szép napon elfáradnak, talán mégis bejön. Most amúgy is részletekről van szó, egyes paragrafusok és törvényjavaslatok körül folyik a küzdelem, ami keveseket érdekel. De mégis, a pártkongresszus után a Szolidaritás átáll majd az új helyzetre, lesz néhány tiszta, világos feladata.

*

Gromiko bejelentette az érkezését! A szejm ülése előtt? Mindenesetre mindenképpen a kongresszus előtt. Rossz hír?

1981. július 1–2.

Fárasztó nap. A szomszéd szobában dolgozó munkások kora reggel felébresztettek. Egy vitát olvastam a munkásönkormányzatokról, amelyen többek között Bujak és Skoczylas¹⁸⁹ is részt vett. Van benne néhány okos mondat. A munkásönkormányzati mozgalom most nem annyira erős, mint 1956-ban volt. Ennek oka, hogy akkoriban a munkástanácsok biztosították az egyetlen lehetőséget a szervezett ellenállásra: ez ma a Szolidaritás. Ez elég a munkásoknak, mindazonáltal a Szolidaritásnak szüksége van a munkástanácsokra, máskülönben idegen test maradna ebben az antidemokratikus rendszerben. Továbbá egyedül a munkástanácsok buzdítják a munkásokat termelésre, akik már nem hisznek senkinek, semmilyen hatóságnak, pártnak, csakis saját maguknak. Mindez logikusnak tűnik nekem. Ma az osztrák rádióban azt hallottam, hogy Wałęsa kiállt a munkásönkormányzatok mellett. Ez dicsérendő lenne, mert nekem úgy tűnik, eddig túlságosan is a népi részvényeket támogatta, amelyek nem testesítenek meg igazán demokratikus elveket. A párt mindent meg fog tenni, hogy a munkástanácsokat utópiának tüntesse fel.

*

Holnap jön Gromiko Lengyelországba. Ma egy delegáció ment Szófiába. Holnap megint ülésezik a szejm. Harmadikán lejár az ultimátum Bydgoszczban.

*

Megint bemocskoltak egy emlékművet, a Szolidaritás demonstratív módon megint letakarította. Az utóbbi időben horogkereszteket másolnak az emlékművekre.

¹⁸⁹ Skoczylas, Ryszard (1952–1993) művezető. 1980 szeptemberétől a Konini Barnakószénbánya Szolidaritás szakszervezetének Üzemi Bizottságában elnökhelyettes. Konin városában az egyik legtevékenyebb Szolidaritás-aktivista.

1981. július 2–3.

A fogorvosnál arról beszélgetnek az emberek, hogy ezentúl nem adnak majd senkinek útlevelet, és a 13. véres vasárnap lesz. Nagy a nyugtalanság. Mindenki azon tanakodik, hogy tényleg megtartják-e a pártkongresszust, és ha igen, milyen eredménnyel. A holnapi Gromiko-látogatást a nép már Brezsnyev-látogatásként emlegeti. – Ez az útlevél-sztori csak erősítheti az emberek szándékát, hogy külföldön maradjanak. Állítólag sokan vannak már külföldön olyanok, akik kívárnak.

*

Ma szejmiülés. Csak néhány beszédet hallgattam meg. Nincs idő az egészre. Az egyik szónok a munka militarizálásától óvott, kiváltképp a bányákban. Ez nem vezet semmilyen gazdasági eredményre. Azzal vádolta a kormányt, hogy túl lassan cselekszik. A válságról szóló jelentés már csak azért is rossz, mert nem áll benne semmi arról, hogy tulajdonképpen miye van Lengyelországnak, melyik üzemek és ágazatok egészségesek.

*

Nyugati hírek szerint a Szolidaritás egyetértene az áremelésekkel, ha elismernék a munkások önigazgatásának jogát és az igazgatói pozíciókat nem valamiféle sablon alapján osztogatnák.

*

Úgy látszik, továbbra is fennáll a patthelyzet: a hatalom katonai rezsimet akar, a Szolidaritás a mindennapi élet demokratizálását – de mi a helyzet a munkásokkal? Mire lesznek hajlandók, ha komolyra fordul a helyzet?

*

A bydgoszczi ügyészség haladékat kér. Így húzódik el minden ebben az országban. Kíváncsi vagyok, mi lesz a Grabski-bizottságból, mi lesz az ítélet.¹⁹⁰ A szomszédok minden bizonnyal mindent megtesznek majd az ítélethirdetés ellen. Vajon a kongresszusi küldöttek hagyják, hogy fegyelmegessék őket?

¹⁹⁰ A márciusi bydgoszczi provokáció hónapok óta húzódó kivizsgálásáról van szó.

*

Az éjszakai hírekben hallottam, hogy elkaptak néhány fiatalot, akik bemocskolták az emlékműveket. Közülük ketten állítólag tagjai a Szolidaritásnak. Mire jó ez? Persze minden lehetséges, de minek?

*

Jaruzelski még ma visszatér Szófiából, hogy találkozhasson Gromikóval.

1981. július 3–4.

A tévében kicsit belenéztem a szejm ülésébe. Éppen a miniszterek leváltásáról és kinevezéséről volt szó. A legtöbb nem és tartózkodás Górski felsőoktatási miniszter esetében volt, nagyjából nyolcvan. Eddig az kívántuk, bárcsak Górski mondana már le, de most kérdéses, hogy időszerű lenne-e. Végül is végigülte a felsőoktatási törvényről szóló tárgyalásokat, s talán ragaszkodna ahhoz, amit a bizottságban mondott. A szavazás után következett az első igazi vita. Tizenöt képviselő nyújtott be egy határozati javaslatot, miszerint a kormánynak kötelezettséget kell vállalnia, hogy július 31-ig kidolgoz egy rövidtávú szénprogramot. Előttünk áll a tél, és mindent meg kell tennünk, hogy ne fázzunk. Ehhez a kormánynak a lehető leggyorsabban tárgyalnia kellene a bányászokkal, hogy elérje, amit lehetséges. Egy képviselő fölállt és elmondta, hogy szerinte egy efféle határozat fölösleges. A kormány mindent megtesz, hogy növeljék a szénkitermelést. Egy másik képviselő még egy pontot hozzá akart fűzni a javaslatához. A szejm elnöke ezzel szemben a javaslat megtárgyalására egy bizottság felállítását kezdeményezte. Az első képviselő megkérdezte a tizenötök csoportját, hogy elégedetlenek-e a kormánnyal. Erre természetesen nem kapott választ. Végül szavaztak arról, hogy szavazzanak-e. Ekkor jött a meglepetés: nyolcvannégyen szavaztak igennel, hatvanheten nemmel, sokan tartózkodtak. Most megint az szólalt fel, aki még egy pontot hozzá akart biggyeszteni a javaslatához, és szünetet kért, hogy a tizenötök átgondolhassák a változtatásokat. Ekkor fölállt egy fiatal fickó, és elmondta, hogy ez a határozat teljesen fölösleges lenne, vannak ennél fontosabb dolgok is, például az, hogy a kormány garantálja a lakosság ellátását, ha ezt a határozatot elfogadják, akkor ő előáll egy következő határozati javaslattal. Egy nehézléptű képviselő lépett ekkor a szónoki emelvényre, és elmondta, hogy ő már másodszorra képviselő, és a kormány mindig is felszínesen reagált az energiaellátás kérdéseire, az év elején a bizottság kényszer hatására elfogadta

a 180 millió tonnás tervet, holott mindenki azt mondta, csak 160 millió tonna jön majd össze. A bányászok már hónapok óta követelik a kormányprogramot, de az nincs. Ő itt a vajúrók nevében beszél. Ez gyűjtőanyagként hatott. A leghátsó sorokban felpattant egy képviselő, és felháborodva szólalt fel a bányászok nevében, de hogy mit mondott, sajnos nem lehetett érteni. Azonnali szavazással végül a többség a határozat elfogadására szavazott. Talán mégiscsak lesz valami a szejmből. Ez több lenne, mint kíváncsi. Csak sajnos nagyon kevés képviselő volt jelen.

*

Hír a NIK-vizsgálatról.¹⁹¹ Azok között, akik szép csendben villákat szereztek maguknak, található – írd és mondd – három KB-titkár, körülbelül húsz vajdasági titkár, húsznál több vajda, ennél is több vajdahelyettes. Lengyelországban negyvenkilenc vajdaság van. Mindenki azt kérdezi, lesznek-e perek.

*

A nyugati híradások szerint Gromiko beszélni akar a KB-ban. Gomutka 1956-ban nem engedte, hogy Hruscsov felszólaljon, inkább lezárta az ülést. De aztán elfojtotta a reformokat. Megijedt a magyarországi eseményektől.

1981. július 4–5.

Mindenki a Gromiko-látogatáson töri a fejét, mit hoz magával, miket ígér majd meg a vezetés.

*

Rakowski röviden a rádióban és a tévében is szerepelt. Gdąńskban járt, a Lenin-hajógyárban, ahol kérdésekre felelt, például arra, mi a szocialistaellenes: nem szereti ezt a szót, ő inkább párt- és kormányellenességről beszél (ha például a kormánynak fölhánytorgatják, hogy szándékosan akadályozza az ellátást), vagyis egyszerűen nagyon behatárolja a szocialistaellenesség fogalmát, számára a rossz körülményeket érő összes kritika szocialistaellenes lehet. Ijesztő az agresszív hangneme, ami egyáltalán nem passzol az itteni politikai tájképbe. Rögtön utána Rafał Krawczuk docens következett¹⁹², aki igen

191 NIK (Najwyższa Izba Kontroli): a legfelsőbb ellenőrző bizottság. (A szerző jegyzete.)

192 Krawczuk Rafał (1943) közgazdász. Ekkoriban a Varsói Egyetem docense.

értelmesen beszélt a munkás-önigazgatásról: megvannak ugyan a veszélyei, de azért a pozitívumok túlsúlyban vannak. Utalt arra, hogy ezzel a demokrácia konkrét formája valósulna meg, az érintettek felismernék a lehetőségeket és azt, ami lehetetlen; a pazarlásnak, ami a rendszerünk alapvető problémája, gátat vetnének; bizalmi helyzet jönne létre, hiszen önmaga iránt nagyobb az ember bizalma, mint bármilyen vezetőszerzerv iránt. Az önkormányzatiság eszméje talán mégis érvényre jut – néhány központi üzem persze valószínűleg kimaradna belőle.

1981. július 5–6.

Gromiko hazament. Semmi különös nem történt. Lengyelország megerősítette a Szovjetunió iránti hűségét és jó akaratát, az oroszok kifejtették neheztelésüket és gazdasági érvekkel nyomást gyakoroltak. Úgy tűnik tehát, hogy lesz kongresszus. A pártvezetés állítólag úgy nyilatkozott, hogy a választások után szabadabban tudnak majd kormányozni (kíváncsi vagyok, hogy a küldöttek megtartják-e majd mandátumukat, amit többségük szeretne.) Délben keletnémet rádiót hallgattam. A visszatükröződés-elmélettel érveltek. A küldöttek nem megfelelőek, mert csak húsz százalékuk munkás, míg a pártban negyven százalékos a munkások aránya. (Ez a nőkre, fiatalokra stb. még inkább érvényes lenne.)

*

A menzán Stankiewicz-csel a munkás-önigazgatásról beszélgettünk. A Szolidaritásban ő a téma egyik szakértője. Arra kérték, hogy dolgozza ki a Mazowsze-régióra vonatkozó gazdasági tervet, a hangsúlyt a munkás-önigazgatásra helyezte. A munkás-önigazgatási tanács megalakulásában is közreműködött (az ő ötlete volt). Rakowskiról is váltottunk néhány szót. Úgy gondolja, Rakowski maga sem hiszi el, amit mond.

*

George Forster könyveiről olvastam. Érdekes volt a rabszolga-kereskedelemről szóló akkori vita. Akkor is alig akadt valaki, aki radikálisan kimondta volna az igazságot, hogy minden ember egyenlő. A legtöbben nem nagyon piszkálgatták az egyenlőtlenség eszméjét, mindazonáltal sokan úgy vélték, hogy nem gazdaságos a négereket tisztán rabszolgaként kezelni.

1981. július 6–7.

Hallottam néhány kommentárt az ellenőrző bizottság eredményéhez: az első titkárok, miniszterek és vajdák nagy számán sokan csodálkoznak, noha köztudott volt, hogy közülük sokan lettek kongresszusi küldöttek. Valaki azt mondta, hogy a lengyel az ilyesmit csak egy darabig tűri, ő nem orosz, aki évtizedekig tűri. A vizsgálat eredménye sok egyszerű ember számára azt bizonyítja, hogy a rendszer osztálytársadalom-jellegű (kevesek uralma sokak fölött).

*

A Kulisy című hetilapban megjelent közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek nagyjából fele optimistán látja Lengyelország jövőjét! Az egyházban és a Szolidaritásban kilencven százalék bízik, a pártban ellenben csak harminc.

*

Wałęsa nem túlságosan magabiztos?

*

Azt írtam, hogy a kérdésre, vajon nem bíznak-e a kormányban, a tizenötök részéről nem érkezett válasz. A Życie Warszawy szerint valaki mégis bekiabált: nem bízunk meg teljesen.

*

Bydgoszczban konferenciát rendeztek az önkormányzatról. Az emberek a problémáikkal a szejmeket akarják piszkálni. Talán lesz belőle valami. Olyan ez, mint a vidéki Szolidaritással, senki nem hitte, hogy ilyen gyorsan elismerik és regisztrálják.

1981. július 8–9.

Stach Tyrowicz-csal beszélgettem. Retteg az intervenciótól. A munkástanácsokról beszélgettünk. Azt mondja, gazdaságilag, nem vállalkozhatók. Túl sokba kerülne ez Lengyelországnak. Az a hülyeség, hogy minden eddigi

próbálkozásba félésszívvel vágtak bele, és mindegyik egy másik ökonomiai valósághoz tartozott. Jugoszlávia az egyetlen példa, nem vonzó, de nem is annyira visszataszító.

Ma a kongresszusi küldöttek három vajdasági főnökének, illetve tizenkét másik küldöttnak a vitáját hallgattam. A színvonal rettenetes volt. Nem alapvető politikai kérdésekről volt szó, hanem gazdasági semmisségekről (miként lehet a szemetet jobban hasznosítani). Egy egyetemi professzor és egy újságíró ideges lett, és elmondták, hogy ilyen formában nem lehet történelmi jelentőségű kongresszust tartani, ezeket a kérdéseket a kormánynak kell megoldania. Az egyik küldött egyetértett velük, de azt mondta, meg kell érteniük, ők itt azt mondják el, amivel a vajdaságok megbízták őket, bár tudják, ezek többsége vajdasági hatáskörbe tartozó probléma. A küldöttek őszinte, de politikailag képzetlen emberek. Csak remélni lehet, hogy a pártkongresszus nem határoz meg túlságosan sok mindent. Amúgy Surdikowski nagyon intelligens írást közölt a Literaturában a küldöttek választásáról. Jogosan követeli, hogy a küldöttek (programmal együtt való) bemutatása és megválasztásuk között több időnek (mondjuk egy hétnek) kellene elteltetnie.

1981. július 9.

A kormány lecsap. A közlekedési miniszter a sztrájk után új LOT-igazgatót nevezett ki. Egy habilitált docens tábornokot! Moczulskit és az elvtársait lecsukják, a tévében a Trybuna Ludu egyik szerkesztője a munkásönkormányzati mozgalmat alkotmányellenesnek nyilvánítja, és a Szolidaritás szemére veti, hogy az üzemi munkástanácsokat a saját irányítása alá akarja vonni. Kiindulópontként a Solidarność egy mondatát idézi, amelyben az áll, hogy a gazdasági reformot és a munkás-önkormányzatiság mozgalmát csak a Szolidaritás viheti előre. A szerkesztő (előtte pedig Rakowski) kiugrasztotta a nyulat a bokorból, miszerint a munkás-önkormányzatiság révén a párt veszítene az üzemekben a befolyásából. Az üzem ugyanis nem társadalmi, hanem állami (!) tulajdon. Holnap pártgyűlés lesz. Az utcán óriási sorok kígyóznak, többek között cigarettáért, pálinkáért, húsert. A várakozó emberek nyilván egyre idegesebbek. Vajon sikerül-e még a pártnak és a kormánynak ezeket az embereket megnyernie? Nem nagyon hiszem, ahhoz túl nagy a bizalmatlanság, sőt, düh az adminisztrációval szemben. A munkástanácsok kérdése hallatlanul komoly vitatéma. A Życie Warszawy melléklete közölte az alapszabályzatot, lelkes kommentár kíséretében (a kormány ellené van), az

Expres azt írja, hogy az ágazati szakszervezet szerint: sama administracja nie da rady, a munkástanácsok fölöslegések. Az egész a Parasztszolidaritás elismerése körüli hercehurcára emlékeztet.

*

Schultz Reise eines Liefländers című könyvét olvastam. Sztereotip szemléletmódja miatt érdekes. Számára az utak, az építkezés, a mezőgazdaság a legfontosabb. Lengyelországon is keresztülutazott.

*

Úgy tűnik, Wałęsa a sztrájk ellen van (egyéltalán minden sztrájk ellen). Irritál engem, mert nem tudom, hogy a szaglása jó-e, vagy pedig mindenáron meg akarja őrizni a Szolidaritást. Ellenezte a sztrájkot Bielsko-Bialában, a Parasztszolidaritásért vívott küzdelem sem különösebben hatotta meg. Az a lényeg most Lengyelországban, hogy melyik mozgalom rendelkezik valódi erővel. – Azt sem lehet tudni, hogyan hatnak a sztrájkok pszichológiailag a pártküldöttekre. Félnének? Realisták lennének? Néhány nap múlva okosabbak leszünk.

1981. július 10–11.

Egy történéssel beszélgettem a NIK kommunikációjáról, aki egyben a tanárszakszervezet aktivistája is. Lengyelország háború utáni történetének egyik legmeggrázóbb eseménye. Számára szomorú, hogy egy miniszter az érdemei alapján már egy házat sem vehet. Majd arra reflektál, milyen nehéz különbséget tenni a család és az ösztinteség között. Górski miniszter az alábbi, valószínűleg nem teljesen igaz történetet mesélte. A felesége egy szép napon nem hagyta békén, vegyenek már új bútorokat. De az üzletekben semmi nem volt. Valahol elpanaszolta a helyzetet. Néhány nap múlva felhívták a bútorgyárból, hogy vásárolhat ezt-azt. Odamentek. Valóban, volt a kívánt bútorból. Amikor fizetésre került a sor, Górski csodálkozott, hogy milyen olcsó. A válasz: kicsit minőséghibás. Górski: de én első osztályú minőséget kérek. Válasz: á, nem nagy a különbség, csak az árban. Górski állítólag az első osztályú minőséget fizette meg.

1981. július 11–12.

Tegnap azt olvastam a Politykában, hogy az önkormányzatiság mozgalma egyre erősebb lesz. A közelben egy egész rakás üzem int majd búcsút a maga központjának. A legtöbb üzemben munkástanácsok alakulnak. A mozgalom azért jött létre, mert folyamatosan romlik a gazdasági helyzet, a hatalom birtokosai pedig nem képesek elhatározni magukat a reformokra. Sokhelyütt vált világossá, hogy a reformokat alulról kell kikényszeríteni. Már nem emlékszem, hányan is mondták áprilisban, hogy a reformokat általános sztrájjal kellene kikényszeríteni. De az emberek az alulról, a munkástanácsok révén végrehajtandó reform konstruktív módját választották, annak tudatában, hogy egyébként a gazdasági élet militarizálása fenyeget! Már most egyik tábornok követi a másikat.

1981. július 12–13.

Egy rádióinterjúban Klasa pártaktivista azt mondta, hogy ő azokat kritizálja, akik szerint túl sok a demokrácia a pártban. Éppen ellenkezőleg. A választások eddig demokratikusak voltak, de nincs demokrácia, vagyis nincs nyilvánosság, nem látni bele a mechanizmusokba.

*

Félek, hogy még augusztusban sem kapom meg az útlevelem. Mi lesz akkor a nyaralásommal? A tévében ma üdülőhelyeket mutattak, minden be volt zárva. Még inni sem lehet kapni semmit. Kenyér? Lengyelországi nyaralásról már szó sem lehet.

1981. július 13.

Az áremelést súlyos kritika éri. A Szolidaritás saját tervet akar kidolgozni. Nem tudom, vajon a kormány nem remél-e túl sokat az áremeléstől. Ugyan szükséges, de áru azért ettől még nem lesz. A zlotynk fogy majd, a szegényebbek alig élnek majd túl, de az ország függősége az exporttól ettől még nem szűnik meg. Az üzemek még nem fognak jobban, rendesebben termelni, ellenkezőleg. Az érv, hogy bérköveteléseknek nincs helyük, érvényét fogja veszteni... Attól tartok, a kormány csupán annak a lehetőségét látja, hogy végrehajtsa, ami tizenkét éve nem sikerült.

*

B. Ch. véletlenül hallott egy telefonbeszélgetést, amelyben egy nacsalnyik elmondta, hogy ugyan ez és ez a kormányrendelet előírja, hogy a parasztokat terheljék meg bizonyos ingyenesen elvégzendő szolgáltatásokkal, de ő nem mondja ezt el a parasztoknak – igazi feudális magatartás. Így semmisítették meg, vagy legalábbis ástak alá a 18. század végén és a 19. század elején rendelkezéseket és reformokat.

*

Mindig az a fontos, hogy melyik országból érkezel meg egy új országba. (Schultz Litvániából érkezett Lengyelországba, ezért Lengyelország civilizáltabbnak tűnt neki; de ha Bécsből érkezett volna, mint Forster?)

1981. július 14–15.

Barbara Coudenhove-Kalergi azt mondta a bécsi rádióban, hogy megtörtént a lengyel csoda, megtartják a pártkongresszust. Egy további lengyel csoda, mondhatnánk. Mindig elfelejtjük, hogy miben nem hittünk egykor. Szeptemberben azt mondtam, hogy a kongresszust legközelebb júniusban tartják. A tulajdonképpeni vita, úgy tűnik, már a kongresszus megnyitója előtt lezajlott. Azt nem oldották meg, hogyan kell megválasztani az első titkárt. Este az egyik küldött azt mondta, a KB három jelöltet javasol, közülük választ majd a kongresszus. Érdekes kompromisszum lenne. Egyik tábor sem győzne. Majd jött Kania beszéde: a közép beszéde, mézesmadzag és fenyegetőzések. – Nem tudom, hogy meggyőzte-e a munkásokat... De talán a lengyel hagyományok része, hogy mindig a kompromisszumok emberét állítják az élre, ezáltal az egyes csoportok tovább harcolhatnak egymás ellen, de soha egyik sem arat győzelmet a másik felett. Este végre hallani lehetett néhány küldöttet is. Keményen és elvi alapokon állva szólaltak fel, legfeljebb a harmadukat sorolnám a keményvonalasok közé. A legjobban egy lódzi munkásnő tetszett, aki többek között azt mondta: ez a mi pártunk, a munkáspárt, és mi munkásosztályként akarunk dönteni. Egy wroclawi professzor, a reformbizottság tagja pedig úgy vélekedett, hogy a gazdasági reformot továbbra is akadályozzák, az üzemek továbbra is a központi irányvonalak mentén működnek, naponta milliárdokat veszítünk, mert a hatóságok nem biztosítják az önállóságot az üzemeknek etc. Meggyőződése szerint Lengyelország igen gyorsan kimászhatna a válságból. A gdański hajógyári küldött úgy gondolta, hogy a legtöbb

problémát gyáron belül meg lehetne oldani (együtt a Szolidaritással!). Ez valószínűleg a nagyüzemek meggyőződése, mint ahogyan a nagy egyetemeknek sincs szükségük odafentről irányító kézre. Nem akarok tudósítani egy kongresszusról, amelyiken nem veszek részt, de úgy tűnik, a küldötteknek van még egy-két dolog a tarsolyukban. A rádióban valaki azt mondta (talán egy küldött?), hogy véleménye szerint a pártkongresszusnak folyamatosan üléseznie kéne, persze nem úgy, hogy a küldöttek örökké Varsóban üljenek, de újra és újra össze kellene ülniük, amíg problémák vannak... Valószínűleg a négyéves szejm járt a fejében.

*

Tényleg csak négy napig tart a kongresszus? Szerintem meghosszabbítják.¹⁹³

*

Walesát Gdańskban csak a második körben választották meg a régió elnökévé! Erőteljesnek tűnik a vele szembeni kritika. Buják nem akarja az Országos Egyeztető Bizottság (KKP) számára jelöltetni magát, de még változhat az álláspontja.

1981. július 15.

Csak ma döntöttek arról, hogyan válasszák meg az első titkárt. A Központi Bizottság javaslatáról a kongresszus titkos szavazást rendez. Néhányan úgy vélik, ily módon nehéz út áll Kania előtt. De azt hiszem, nem Kaniáról, hanem elvekről van szó. Amúgy tegnap a kongresszus jóformán két egyenlő részre szakadt. Az egyik csoport közvetlen választást akart, a másik pedig a KB-n keresztül vezető utat. De azt szinte senki nem akarta, hogy az első titkárt a KB válassza. Ki jelölteti magát? Kania, Barcikowski, Fiszbach, Żabiński, Olszowski, Grabski, sőt, Rakowski – tehát nagyjából erőegyensúly áll fenn a reformpártiak és keményvonalasok között. – A szomszédos országok újságírói állítólag nagyon agresszívak. Úgy tűnik, Kania beszéde nem aratott átütő sikert. A lódzi munkásnő jobban elmagyarázta, mit gondol az egyszerű párttag.

*

193 Végül július 14-től 20-ig tartott.

Milyen mechanizmusok hatására ér vajon véget kompromisszumokkal a kongresszus? Mindenki föl van háborodva, de csak néhányan vannak le logikus következtetéseket.

1981. július 15–16.

Rettentő sokat rádióztam és tévéztem. Zúg a fejem. Kíváncsi vagyok, mi süti ki ebből. De úgy tűnik, a helyzet csak egyre bonyolultabb lesz. Rakowski a beszédével népszerűbb lett, bár nem hinném, hogy a pártemberek egy újságíróvá választanának meg. A konzervatívok elleni támadása kétségtelen sikert aratott, de hát hány ellenfele lehet a kongresszuson a konzervatívoknak. Ahhoz Rakowski bizonyosan nem elég hidegvérű, hogy pártvezér legyen. Én hiúnak, túlságosan kompromisszumkésznek és ingadozónak tartom. Persze fontos lenne, hogyan áll hozzá a Szolidaritás.

*

Wałęsa a tévében. Megválasztatta magát a Szolidaritás gdański vezetőjének, mert úgy gondolja, hogy a Szolidaritás vezetőjeként meg kell másznia az összes lépcsőfokot.¹⁹⁴ Ráadásul azt szeretné, ha Gdańsk lenne a Szolidaritás fővárosa. Érthető, nem akarja elhagyni a városát.

*

A jelenlegi vezetők koncepciói közül egészen biztosan Rakowskié a legintelligensebb. Azon alapul, hogy a pártnak érdekes kezdeményezésekkel kell előállnia. Egy centrista blokkot kell létrehozni, ami csak akkor lehetséges, ha a centrista erők (Egyesült Néppárt – ZSL, Demokrata Párt – SD, de a katolikusok is) hiteles együttműködésbe kezdenek.¹⁹⁵ Ez megkövetelné, hogy a Nemzeti Egységfrontot újra átgondolják. Rakowski a konzervatívokkal ellentétben természetesen tudja, hogy a Nemzeti Egységfront jelenlegi formájában nem tartható, így előremenekül. Nagyon jó. Azt is fölveti a vitában, hogy a munkás-önigazgatásról nyíltan kellene vitázni (Kania itt más hírokat pengetett). Rakowski referátuma után megint lehet bízni abban, hogy

¹⁹⁴ Július 15-én a Gdański Régió Küldötteinek Kongresszusán Lech Wałęsát választották a Gdański Régió „S” Választmánya elnökévé.

¹⁹⁵ Akkoriban három párt volt: a mindenható Lengyel Egyesült Munkáspárt, az Egyesült Néppárt és a Demokrata Párt, továbbá néhány katolikus szjejm-képviselő az úgynevezett klubokban.

a kongresszus nem zár le minden utat, nem lesz utána konfrontáció. – Vicces ötlet, hogy a válságot is meg lehet szokni.

1981. július 16.

Stankiewicz nagyon aktív a munkás-önkormányzatok ügyében.¹⁹⁶ Úgy érvel, hogy a Szolidaritás csak így módon létezhet tovább, a munkás-önkormányzatok pedig igen fogékonyak az új technikák iránt. A jelenlegi helyzet skizofrén: a Szolidaritásnak egyszerre erős és gyenge ellenfélre lenne szüksége. A miniszternek, akitől valamit követel, gyengének kellene lennie, hogy elfogadja a követeléseket, ugyanakkor elég erősnek is, hogy azután végre tudja hajtani azt, amit követeltek. Vicces, de igaz.

1981. július 16–17.

Kaniát állítólag tényleg meghallgatták, elsősorban az 1970 és 1976 között játszott szerepéről. Állítólag azt mondta, hogy 1970-ben egyszer s mindenkorra megtanulta, hogy erőszakkal nem lehet elérni semmit.

*

Mindeközben az országban tovább folyik a mindennapi élet. Sorbanállás, az emberek egyre idegesebbnek látszanak. A kikötői munkások nem tudták érvényre juttatni követeléseiket. Wałęsát kritizálják, amiért nyugalomra int, a Szolidaritás elnökségének összehívását követelik.

*

Barcikowskit hallgattam, aki a „Párt szerepe” elnevezésű bizottság előtt beszélt. Emberileg igen kellemes. Abból indul ki (akárcsak Rakowski), hogy a pártnak teljesen új, a demokráciából adódó feltételek mellett kell majd dolgoznia. Ez újfajta káderpolitikát igényel. Ötletes embereket kell keresni, támaszkodni kell a szakemberekre (tudósok vagy a kultúra emberei a pártkongresszuson nem játszanak semmiféle szerepet), a társadalomtudományok szerepe növekedni fog etc. Ha a párt vezetői gyakrabban mutatkoznának normális emberként, nagyobb szimpátiának is örvendeznének.

¹⁹⁶ Stankiewicz, Jacek (1939–2012) a Varsói Műegyetemen végzett Energetikai és Repülési szakon. 1980 szeptemberétől a toruńi Üzemközi Alapító Bizottság (MKZ) elnökhelyettese, 1981 januárjától a Szolidaritás Szakszervezeti Bizottság elnöke. Internálták.

1981. július 17.

Az elkövetkezendő két hét hallatlanul izgalmas lesz. Több városban tiltakozó meneteket terveznek, Kutnában és Łódźban egyenesen éhségmenetet! A LOT és a kikötői munkások sztrájkolni akarnak (utóbbiak 23-án), amúgy ismét egyszerre. Konfrontáció lesz, ha a pártban mégsem választanak. Ma megint úgy gondolom, hogy Kaniát újraválasztják, vagyis nem sok minden fog változni.

*

Milyen mértékben befolyásolják a küldötteket a lengyelországi pszichés állapotok? Konzervatívabbak vagy forradalmibbak lesznek? De ezt a későbbi korok kutatói válaszolják majd meg.

*

Egy asszisztensnő mesélt Kuroń toruńi látogatásáról. Politikailag nagyon óvatos válaszokat adott. Elsősorban az öngazgatás problémája érdekelte, vagyis a falusi és városi képviseletek. A szabad választásokat ki kell zárni. Az asszisztensnő azt mondta, nem is érti, hogy a hatalom miért üldözi annyira ezt az embert, ő Kuroń mondanivalójában alig látott különbséget ahhoz képest, amit ma a párt mond.

1981. július 17–18.

A KB összetétele mindenkit meglepett. Grabski, Moczar és Zabiński hiányzik, de nincs bent Fiszbach és Jagielski sem. A küldöttek egyértelműen a közép-re szavaztak. Vagyis ezzel megválasztották Kaniát. Nem hinném, hogy bárki is fellépne vele szemben. Számos vajdasági titkár is kiesett (Gdańsk, Krakkó, Varsó és Katowice, tehát nagy vajdaságok). Úgy tűnik, a küldöttek elsősorban az apparátcsikokat szórták ki. Munkások, parasztok, üzemi párttitkárok, egyes professzorok maradtak, legalábbis ezt hallani a hírekben. Holnap már okosabbak leszünk. Mától előben közvetítik a plenáris üléseket, talán jobban áttekinthető lesz minden. Ma hallottam, amin egy bányász azt mondta Grabskinak: Elvtárs, annyi reményt fűztünk hozzád, de csalódnunk kellett benned. Úgy tetszik, a kongresszus csak most kezdődik. Néhány bizottságban igen élénken zajlanak a dolgok, már amennyire a rövid beszámolókból ez érzékelhető. Valószínűleg egyre inkább gondolkodni kezdenek az emberek. – A hírekben azt hallottam, hogy a munkás-önkormányzatiság problémáját

rugalmasabban kell kezelni. Valamelyik bizottságban arra utalt az egyik küldött, hogy a pártnak meg kell szoknia az önkormányzatiságot (szerintem a kommunális önkormányzatokra gondolt). – E csodát figyelembe véve a Szolidaritásnak egy héttel el kellene halasztania a LOT és a kikötői munkások sztrájkját, valamint a tiltakozó akciókat. De várjuk meg a végét. A kongresszus még ülésezni fog egy ideig. Talán megszabadulnak a küldöttek a régi sablonoktól, a nómenklatúrától, a központi igazgatástól etc. M. azt mondta, reméli, hogy a kongresszust nem nyilváníttják érvénytelennek. Az már vicc, ahogyan a szomszédok azt taglalják, hogy túl kevés munkást választottak meg. Még soha nem volt ennyi munkás és paraszt a KB-ban.

*

Kezdek megbarátkozni azzal, hogy ilyen sok egyszerű ember van a KB-ban. A jelenlegi gazdasági helyzetben talán ez az egyetlen lehetséges módja a bürokrácia letörésének, illetve minimalizálásának.

1981. július 18–19.

Stankiewicz attól fél, hogy Olszowskit választják meg első titkárnak. A küldöttek most, hogy annyi ismeretlen ember kerül be a KB-ba, egy erős embert fognak keresni. Azt válaszoltam, hogy a küldöttek azért választottak így, hogy Kaniának meglegyen a megfelelő környezete. Stankiewicz szerint Fiszbach a küldöttek számára olyan, mint Dubček. A LOT-sztrájkra is beszélgettünk, amiért a Mazowsze-régió annyira lelkesedik. Sok szolidaritási akció lesz. Stankiewicz kijelentette, hogy egy vereség is jelentheti az eszme győzelmét. A sztrájk révén az egész lakosság felfigyel a problémára: ki döntsön az igazgató kinevezésének, és egyáltalán a nómenklatúrának a kérdésében?

*

Megint egész nap tévét néztem. Az 1. bizottságban váratlan vita bontakozott ki Rakowskiról. Néhányan szociáldemokratának bélyegezték. Úgy tűnik, Rakowski a vízválasztó. Ebből látszik, néhányan (a többség?) mily kevésbé előrelátóak. Állítólag Rakowski beszéde után azonnal jelentkezett valaki, hogy válaszoljon, de nem kapott szót. – Este Siwak beszélt. Noha a KB teli van munkásokkal és parasztokkal, előjött a régi érveléssel, tudniillik hogy kevesen vannak. Rakowskit személyesen támadta, kimondta, hogy ilyen elvtársaknak nincs helyük a pártban. A kemény proletárkurzus híve,

értelmiségellenes, denunciáló módon lépett fel. Megfelelő figura lenne egy bevonulás után. Sajnos nem hallgathattam végig. Valaki telefonált közben. Bár ennyi is elég volt.

*

Tegnap Olszowski vereséget szenvedett. Az első napon arról próbálta győzködni a küldötteket, hogy az élő közvetítés káros. Hagyták magukat meggyőzni (csak száznegyvenen szavaztak ellene, néhányan tartózkodtak). Tegnapelőtt egy küldött az élő adást követelte, mondván, hogy a nagyüzemi párttagok elégedetlenek. Bek azt felelte, hogy hat-kilenc órát lehet közvetíteni. Kania azt mondta, akkor nem lehet kilenc órát? Bek: nem értem. Kania: kilenc. Bek: mondom, hat és kilenc között. Kania: kilenc. Bek: értem, tehát kilenc.

*

Kurdzielewicz orvos a kongresszus egyik legemberibb beszédét mondta el. Ellene van a betegek minden extra kezelésének, a párt, a kormány részére fenntartott külön kórházaknak.

1981. július 19.

Ha Kania valóban komolyan venné a demokratikus elveket, akkor Rakowskit és Kurdzielewiczet javasolta volna a Politikai Bizottságba. Rakowskit végül is ellenjelöltként nevezték meg, a legtöbb szavazatot pedig Kurdzielewicz kapta.

*

A párt faliújságjaira kitétték a KB-választás szavazatainak listáját. A számok teljesen mást mutatnak, mint amiről a Nyugat beszámolt. Az élen Kurdzielewicz orvos áll, aki azt a kitűnő beszédet mondta. Ha jól látom, őt Jaruzelski követi. Egyértelműen lemaradva jön Jagielski (mintegy nyolcszáz szavazat) és Grabski. Úgy tűnik, a képviselők nem szeretik az olyan embereket, akik funkciójukról demonstratív módon lemondanak. A pártban hűségesen kell szolgálni! A keserű poharat is ki kell üríteni. Így volt ez az elmúlt húsz évben, miért lenne másképp ma? – Úgy tűnik, Fiszbach éppen csak nem érte el a szintet, ami biztosította volna számára, hogy a KB tagja legyen

*

Összedílt a Politikai Bizottság is. A régi mag. Barcikowski, Olszowski, Jaruzelski megmaradt. Ezt is vártam. Rakowskinak tulajdonképpen szintén ott lenne a helye, de okosan lemondott róla! A munkások és parasztok jelentős számban vannak képviselve, de vannak Kania által javasolt professzorok is.

*

A héten Poznańban rendezik a Hálózat (Sieć) találkozóját.¹⁹⁷ A munkásönkormányzatról egyre több szó esik. A poznańi titkár azt mondta, przechrztyli na. Trochę spaliśmy. Vicces. A Szolidaritás ugyanezt állítja magáról. Csak júniusban ébredt fel. Talán az egész egy pozitív kompromisszummal ér véget. Végül ily módon valósulna meg a munkás-önkormányzatiság. Egyébként kudarcba fullad, mint 1956-ban.

*

Jaruzelski elképesztően kemény beszédet mondott. Szinte kereste a konfrontációt, pedig reformpártiként interpretálják.

1981. július 20–21.

A pártkongresszus véget ért. A mai vitát sajnos csak részben tudtam követni. A vége nyomorúságos lett. Mindenki sietett haza. Szomorú nézni, ahogyan még történelmi gyűlések is a hétköznapi mocsarába fulladnak. Akkor már az SZMP (Szocialista Ifjúsági Szövetség) fiataljai heroikusabbak voltak. Nem mondtak le demokratikus vívmányaikról. A kongresszuson az egyik küldött azt javasolta, hogy a program soron következő pontjairól először szavazzanak, s utána talán vitázhatnak róla. Egy másik küldött tiltakozását kitapsolták! Sokan nem tanulták meg meg, hogy a pártnak új formákat kell keresnie, ha lakossággal, és nem a lakosság ellenében akar kormányozni. Attól a húszéves bizonyosságtól, hogy övék a bölcsék köve, nem szabadulnak meg egy év alatt.

197 A „Szolidaritás” Független és Önigazgatású Szakszervezet Üzemszervezeti Hálózata (Sieć Organizacji Zakładowych NSZZ „Solidarność”) 1981. április 14-én alakult meg Gdańskban. Létrehozásának eszméje 1980 januárjában, a szabad szombatokkal kapcsolatos tiltakozó hullám idején született meg a Szolidaritás különféle üzemi szervezeteiben kialakult álláspontok megvitatása, egyeztetése céljából. Az egyes vajdaságok üzezeit választások útján delegáltak képviselték az országos találkozók.

*

A négyek vagy ötök (Kania, Barcikowski, Olszowski, Jaruzelski, Milewski¹⁹⁸) pozíciója átmenetileg megerősödött. A többieknek hetekre-hónapokra lesz szükségük, míg átlátnak mindent. Aztán majd az általános nemzeti és nemzetközi szempontok érvével szembesítve rohanják le őket.

*

A vezetés teljes cseréje, egy forradalommal ér fel. A forradalmiság azon nyugszik, hogy az öreg rókák, a kaszt helyére teljességgel ismeretlenek, képzetlenek, a „magasabb kultúrát” nem ismerők kerülnek. Nem feltétlenül jó érzés, kérdés, lehet-e jó vége ennek. De előtte rossz volt, ergo...? Egy szállítómunkással beszélgettem, ő a három professzorra utalt.

*

Most minden tekintet a dokkmunkások és a LOT felé fordul. Sokan beszélnek a lódzi éhségmenetről is. – Hamarosan alighanem újra összeül a szejm. Úgy tűnik, a bizottságokban elég viharos a helyzet.

*

1956-ban meg voltam győződve arról, hogy csak a párt demokratizálása révén lehetne hitelessé tenni a szocializmust. Akkoriban a plafonig ugrottam volna örömben, ha megtörtént volna, ami ma történik. Ma már látom azt a hallatlan problémát, amit egyetlen párt egyeduralkodója jelent, a szocializmus magasabb lépcsőfoka az önigazgatás lenne minden szinten. 1956-ban az önkormányzatiság pártján álltam, de nem láttam, milyen kicsi lenne e játéktér, ha megmarad a központi bürokratikus hatalom.

*

Tulajdonképpen a svájci demokratikus modellt kéne példának tekinteni: csak éppen ezt a pénztőke és a tőke ássa alá.

*

198 Milewski, Mirosław (1928–2008) rendőrtábornok, a Biztonsági Szolgálat munkatársa. 1980–1981-ben belügyminiszter, 1981 és 1985 között a LEMP Központi Bizottságának titkára.

Rakowski – na, ez egy igazi politikus, mondják az értelmiségiek. Rakowski – ez egy igazi szélkakas, mondja a nép.

1981. július 21–22.

Úgy tűnik, kissé megint lenyugszik a helyzet. Jaruzelski levelet írt a miniszterének, amelyben közli, hogy a LOT önálló vállalat, amit a törvény is garantál. Ez a munkásönkormányzat felé tett gesztusnak is tűnik. A LOT erre elhalasztotta a sztrájkot. A kikötői munkásoknak is alighanem sikerülni fog elérni valami kompromisszumot. Kezdeményezőbbé válna a kormányzat? Hadonásznak a karddal, de tárgyalnak?

*

A rádióban azt mondta egy professzor, hogy a pártnak a vezető szerepre fenntartott igényét összhangba kellene hozni az önkormányzatisággal. A lakosság körében az terjeng, hogy a pártkongresszus semmit nem döntött el, csak Kania pozícióját erősítette meg. Ez azt jelentené, hogy megnyílt a reformok lehetősége.

1981. július 23.

Ma Kotakowskival, az egyetem párttitkárával egy találkozón vettünk részt a Sieć embereivel és a kormány képviselőjével. A kormányzati ember unalmas volt, ellenben a Siećet két nagyszerű ember képviselte: Edward Nowak villanyszerelő¹⁹⁹ a Lenin-kohóból és Adam Świnarski Wrocławból. Föl voltak háborodva Kania szavain, miszerint a vita alapját csak a kormány programja képezheti. Mert mit is jelent ez? Kania épp olyan állampolgár, mint én vagyok, nem írhatja elő nekem, hogy miről beszéljünk. Az önkormányzatokat és az üzemeket azért tárgyalják külön törvényben, hogy a kettőt később kijátszhasák egymás ellenében. A kormány az üzemeket mindig az ott dolgozók nélkül nézi. A Hálózatot mindeddig nem tekintik partnernek, a Szolidaritás igen. Alig szokta meg a kormány a Szolidaritást, máris jön a következő mozgalom, amelynek nem lehet felelni, hogy túllép a szabályoztán, mert ilyennel nem rendelkezik, és csak addig akar fennmaradni, amíg a probléma is fennáll. Természetesen a nómenklatúráról is szó esett. Nowak

199 Nowak, Edward Edmund (1950) a krakkói Bányászati és Kohászati Akadémia Elektrotechnikai és Automatikai Karán végzett. 1980 szeptemberében a krakkói Lenin Kohászati Művek „Szolidaritás” szakszervezetének társalapítója.

úgy vélte, a nómenklatúra a munkásosztály megsértése. A szomszédom azt mondta, a párt támogatná a munkásönkormányzatokat, ha azokban többségben lehetne. A bolsevikok 1917–18-ban támogatták a szovjeteket, mert ők voltak többségben. Természetesen hosszú távon a tulajdon kérdéséről van szó, ami némiképp szofisztikus. Jugoszláviában az üzemek a társadalom tulajdonában állnak, vagy senkiében. Miért senkié? Nem az államé, nem az igazgatóé, nem az alkalmazottaké, nem a katonai közigazgatásé etc. Többször elhangzott a felelősség szó: ki viselje a felelősséget? Az állam azt mondja: ő maga – de ez eddig hova vezetett? Bárkit is felelősségre vontak az eddigi veszteségekért? Nem. Az alkalmazottak viselhetik a felelősséget, ha a piac megint működni fog. Egyébként a tulajdon kérdéséről: a szocializmusban ez szinte tárgytalanná vált. Másik szintre tolódott át: ki dönt? Egy minisztérium, az igazgató, az alkalmazottak? A végén Nowak, energikus, jó mély hangú ember azt mondta: a hatalom birtokosainak fizetniük kell a hibáikért.

Az önigazgatási mozgalom iránt állítólag már franciák, svédek és mások is érdeklődnek. A mozgalom tulajdonképpen már százötven éve létezik. Kár, hogy eddig nem sokat foglalkoztam vele. A fáradozásaim mindazonáltal némi ellenállásba ütköztek. Két doktori hallgató nem vállalta az anarchizmus-témát.

A párt körlevelet küldött az igazgatóknak, amelyben diszkriminálni igyekszik a Hálózat-tervet. A Hálózat (Sieć) sokszorosította a körlevelet, és kommentárral látta el. Állítólag a küldöttek is kaptak belőle a kongresszus előtt. A munkás-önkormányzatiság kérdésében csak három-négy küldött lépett fel kezdeményezően.

Kania és Jaruzelski mondatairól a mozgalom egyik emberének az volt a véleménye, hogy nem kell azokat túlságosan komolyan venni. Eleinte a paraszt-szolidaritást is ellenforradalminak bélyegezték.

A Szolidaritás Jaruzelskinek a közlekedési miniszteréhez írt levelével kapcsolatban megjegyzi, hogy a miniszterelnök természetesen nem ereszkedett le a munkavállalókig, a munkásság számára nem partner.

A wroclawi Szolidaritás-tag azt mondta, hogy a Szolidaritás ma egy óra húsz perc alatt az összes tagját tudja bármiről értesíteni. A szomszédom elmagyarázta, hogy ezt egy krakkói informatikus doktornak köszönhetik.

Állítólag csökkentik a húsfejadagokat (20-25%). A Szolidaritás már tiltakozott Gdańskban. Łódźban és Kutnában tiltakozó meneteket szerveznek. Nyilván feszültség lesz, hiszen az egész csupán szállítási és tárolási kérdés. A lakosság a tervezett áremelést sem akarja elfogadni. A hatalom túlságosan egyszerűen képzei el a dolgokat.

1981. július 24.

Elmentem az egyetemi pártalapszervezet (POP) gyűlésére, Malanowski professzor kongresszusi beszámolójára. Kérdésekre válaszolva elmondta: a kongresszus kifejezetten unalmas volt. Minden arra mutat, hogy a párt-tagok még mindig rettegnek. Legjobb, ha csendben meghúzódnak. Kaniát és Barcikowskit a vagyoni helyzetükről kérdezték, ez utóbbi azt mondta, ez a magánügye. Olszowskinak nincs devizaszámlája, hétezer zlotyja van a takarékpénztárban (nevetés). Valaki megjegyezte a végén, hogy a szavazás eredményeit a BBC-ből tudta meg.

Mintha megint élesedne a helyzet. Két hír, a húsfejadagok csökkentése és az áremelés példátlan erjedést idézett elő. Állítólag bizonyos munkáskörök már arra a meggyőződésre jutottak, hogy át kellene venniük a kormányzást. A húsfejadagok csökkentését még az ágazati szakszervezetek sem fogadják el. Kutnában mégis megrendezik az éhségmenetet. Valami Szczecinben is törtenni fog. A Szolidaritás-vezetőség reakciója nagyon éles lesz. A cenzúra-törvény ellen már tiltakozott a Szolidaritás. Talán nem adja be a derekát. Az áremelést csak akkor fogadja el, ha valódi gazdasági reformok is lesznek. Egy

darab vaj állítólag 80 zloty lesz, vagyis négyszer annyiba fog kerülni, mint most! A fizetésem csupán az étkezésre és a lakásra lesz elegendő (háromszáz százalékos áramáremeléssel). Mit szóljanak a gyermekes családok? A párt ilyen körülmények között, amikor nem képes új lépésekre, aligha tudja sokáig tartani magát – nagy kompromisszumokat kell majd kötnie. Senki nem érti, nem is lehet érteni, hogy történhetett ez meg. Komplet idióták műve.

1981. július 25.

Mindenki az új árakról beszél. J. B. utal rá, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy más árak is emelkedtek (zöldség, tojás, tisztító, fodrász).

*

A rádióban egy fiatalasszony beszélt: éjjel negyed négykor állt be a sorba. Néhány mondatot felolvasott a jegyzetfüzetéből: Öt óra. Honnan jön ez a sok rokkant? Nyolc óra: megint egy nő kisgyerekekkel. Tizenegy óra: két terhes nő – o Boże (ó Istenem), mondta a végén, milyen embertelenné válunk.

*

Miniszterelnök-helyettesként Rakowski a legjobban informált ember, mondta valaki. Csak éppen az információi a lehető legegyszerűbbek. Mindenhol (pártbizottságoktól, a belbiztonságtól) kapja a híreket, hogy mi mindent mondanak és tesznek a kormány ellen, ki nem ért egyet a kormány elképzeléseivel – ez rengeteg, s öbönne kétségtelenül erősödik a meggyőződés, hogy ellenforradalom készülődik. A jelentésekből arról nem értesül, hogy a mennyi konstruktív ellenjavaslat is létezik.

1981. július 26–27.

Ma kifícamodott a károm, és életemben először elájultam, annyira fájt. (Mennyire tud védekezni a szervezet.) Viszonylag boldogan tértem magamhoz, de aztán újra fájni kezdett.

*

A varsói közlekedési vállalat csődöt jelent! Egész Lengyelország csődbe megy.

*

A Szolidaritás országos vezetősége ülésezett. Wałęsa az önkormányzatról beszélt. A Hálózat csak az egyik megoldás: csak a nagyüzemek számára. De gondolni kell az önkormányzat még kétféle típusára is: a kis- és középüzemekben. A kormány nem lehet annyira ostoba, hogy a saját egyoldalú javaslatait erőltesse. Wałęsa élesen kritizálta a szakszervezeti törvényt, amit pénteken kell elfogadnia a szejmnek. Persze el lehet fogadni ebben a formában is, csak annak az lesz a következménye, hogy a Szolidaritás nem tartja be. A kormánynak végre meg kellene tanulnia, hogy olyan törvénytervezetekkel álljon elő, amelyeknek közük van az élethez. A Szolidaritás biztosnak tűnik a dolgában. Az árreformról a Szolidaritás csak akkor hajlandó tárgyalni, ha a gazdasági reformot is komolyan bevezetik (beleértve a munkásönkormányzatokat). Úgy tűnik tehát, hogy a munkásönkormányzati mozgalom megkapja a Szolidaritás legfelső vezetésének a támogatását.

*

A szejm csak az utóbbi időben tett szert jelentőségre. Harmadik vagy negyedik erő lett.

1981. július 27–28.

Két nyugat-berlini tanárral beszélgettem, akik az egyetemi klubban kávéztak. Csodálkoztak, hogy Lengyelországban milyen jól néznek ki az emberek, egyáltalán nem kiéhezettek, a boltokban mennyi minden van (az élelmiszerboltokat nem vették észre – külföldiek nem is vehetik észre, hiszen egy áru nélküli bolt nem bolt). Hasonlóan vélekedtek, mint a keletnémetek, hogy tulajdonképpen mennyi mindent elértünk, példaként a párttitkárok titkos választását említve, továbbá a Szolidaritás létét etc. Hogy talán ennyi már elég is lenne.

*

Egyvalami ma kissé optimistává tett (mert azért összességében csak fölvetődik a kérdés, hogy van-e kiút ebből a slamasztikából): Gdańskban összeállt vagy hetven üzem, hogy a válságból közösen keressék a kiutat. A vajdától függetlenek. A válságból kivezető út talán tényleg az önálló kezdeményezéseken múlik (vagyis nyilván csak az önálló kezdeményezésekkel lehetséges kiutat találni a válságból, csak azt kellene lehetővé tenni, hogy ezeket ne állítsák le).

*

Ma az útlevélosztályon jártam, ahol az útlevélemnek lennie kéne. Nagy nehézségek árán bejutottam a 12. szobába, normális esetben egy hetet várni kell! Minden nap készül egy ezerfős lista, de minden nap csak száz útlevélet adnak ki, így kell várni egy hetet. Este ügyelni kell arra, hogy ki ne húzzanak a listáról. A nevek felsorolása több mint egy óráig tart! A 12. szobában két fickó ült, olyanoknak látszottak, mintha most jöttek volna ki a börtönből, és nagyon durván beszéltek az ügyfelekkel. Nincs útlevél, hagyja el a helyiséget – jó, ha ennyit mondtak. Most valószínűleg naponta bemegetek az útlevélosztályra, hogy meghallgassam az elutasító válaszukat. Kár az időért és az idegeimért.

*

A kormány oly vígan ismerteti a katasztrofális félévi eredményeket, mintha ez valami siker lenne. Úgy tetszik, a munkásokat és a kereskedőket tartják mindenért hibásnak (minden nap mutatják, amint egy kereskedőt elkapnak feketézés közben).

1981. július 28–29.

Legnagyobb meglepetésemre ma megkaptam az útlevélem. Valahogy nyugtalan leszek, mert belsőleg egyáltalán nem voltam erre fölkészülve, most mindent másként tervezhetek. De a pihenés szempontjából jó.

*

Úgy tűnik, a Politikai Bizottsága szakmai gyengülése révén (jobban mondván azáltal, hogy az új emberek nincsenek meggyőződve arról, hogy mindent tudnak) a szejm szakembereinek nő a jelentősége. Talán a miniszterké is, bár ma bemutatkozott a tévében az új ipari miniszter, és nyomorúságos fickónak tűnt. Minek nekünk a gazdasági reform, hiszen már alapvetően végrehajtottuk, az üzemek minden szabadsággal rendelkeznek, csak dolgozniuk kéne, miért nem gyártanak szögeket vagy egyéb egyszerű termékeket. Egy szót sem szolt az árakról, a közgazdaságtanról, effélékről. Az államhatalom, nem pedig a szakma (minisztérium) képviselőjének tartja magát. A miniszter – úgy tűnik – csupán politikai, nem pedig koordináló-gazdasági funkciót fog betölteni. A kormány már készül

a jövőbeli körülményekre: a kényelmetlen munkásönkormányzatok elleni küzdelemre.

*

Mindenki a szejm ülésére vár, ahol a cenzúra- és a szakszervezeti kérdéssről lesz szó. A cenzúrát talán átláthatóbbá teszik, de az is fontos, hogy mikor és hogyan szabad sztrájkolni.

*

A testvéri hadseregek hadgyakorlatával akarnak ijesztgetni. A tévében egy tank ágyúcsöve fordul a nézők felé.

1981. július 29–30.

A tévében naponta sértegetik az egyszerű embereket. Ma a tervezett áremelésekről volt szó. Bober beszélgetett Krasinski professzorral.²⁰⁰ Ez utóbbi feldühödött a szociális létminimum fogalmán. Ezt még maguk az amerikai közgazdászok (!) is nevetségesnek találnák... Na és? Azt követelik, hogy egy család havonta két kiló paradicsomot kapjon, akkor is, ha kilója 120 zloty ... és akkor szociális minimumról beszélnek. Ugyanez a Kasiński számolta ki, hogy az átlaglengyel 1300 zlotyot ad ki élelmiszerekre. Lengyelországban természetesen mindenki főz. Ez az alacsony ár hivatott az áremelés után a pénzügyi helyzet kiegyensúlyozottságának alapjává válni. Ez, valamint az áremelésekre tett javaslatok (egy kiló vaj 320 zloty), a húsfejadag csökkentése teremtette meg azt a helyzetet, hogy éhségmenetek szerveződjenek, és vadsztrájkok kezdődjenek (amire a hatalom már oly régóta vár). Holnap asszonyok menetelnek majd Łódźban, ma Varsóban állítólag három üzemben a felháborodott munkások egyszerűen abbahagyták a munkát etc. Már a Szolidaritás sem tartja kézben az eseményeket. Talán az a kormányzók szándéka, akik nem tesznek semmit, hogy reményeket keltsenek. Bratkowski-nak két héttel ezelőtt igaza volt²⁰¹, amikor azt mondta, hogy a legkomolyabb válság fenyeget, a remény

200 Bober, Andrzej (1934) gazdasági kérdésekkel foglalkozó újságíró, TV-munkatárs. 1981 második felében eltávolították a televíziótól.

Krasinski, Zdzislaw (1930) közgazdász. 1981 júniusától 1982 februárjáig az Állami Árbi-zottság elnöke – miniszteri rangban, majd 1985-ig az árpolitikai miniszter. A kudarcot vallott pénzügyi reform kiötlője.

201 Bratkowski, Stefan (1934) jogász, újságíró, író. 1980 őszén a „Szolidaritással” együtt-

válsága. – Rossznéven lehet-e venni az munkásoktól; a néptől, ha olyan hangokra hallgat, amelyek azt mondja, ezt a rendszert alapjaiban kell megváltoztatni?

1981. július 31–augusztus 1.

Minden vízumot megkaptam, két helyjegyet is az éjjeli vonatra Świnoujściebe. Teljesen kimerültem. Délben még a svájciaknál voltam egy állófogadáson. Egy kicsit elbeszélgettem a nyugatnémet követvel Korfantyrról.²⁰² Kiderült, hogy sziléziai. Gyerekkorában Korfantyrról azt gondolta, gonosz szellem. Horst Bienek Die erste Polka című könyvét jól ismerte. A fogadás alatt a Szolidaritás egyik munkástüntetése vonult el éppen. Azok voltak, akik az ellátás helyzetéről határozati javaslatot nyújtottak be a szemnek. Sajátos érzés volt: itt egy fogadás kormányzati személyiségekkel (a követ éppen a pénzügyminisztert keresgélte!), odakint pedig egy autentikus munkástüntetés. Meglehetősen gyorsan elhagytam a partit, már csak azért is, hogy Malcużyńskit meg nézhessem a tévében, aki a szemben a cenzúra-törvényről beszélt. Kemény beszédet mondott a cenzúra és az ellenőrző hatóságok praktikáiról. Még két jó szónoklat következett a katolikusoktól. Délután a szem elnöke, Gucwa²⁰³ olyan tervezetett vezetett elő, ami megfelelt a Szolidaritás követeléseinek, de a Szolidaritás tervezetét nem tudta felolvasni. – Több városban voltak tiltakozó akciók, Rakowski hétfőn le akar ülni a Szolidaritással. Nélkülük hirtelenjében semmi nem megy. Ez igaz is. Ma egy történéssel beszélgettem, a tanárszakszervezet aktivistájával, aki szerint a népet csak a Szolidaritás tudná meggyőzni, hogy dolgozzon, de nem teszi. Elmondtam neki, hogy a Szolidaritás ki akarja dolgozni a saját gazdasági reformprogramját.

*

Valahol azt olvastam: Egyáltalán miért akarja a kormány meghatározni az árakat? A válasz: a hatalmi attribútuma miatt.

működő Lengyel Újságírók Társasága (Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich) elnökévé választották.

202 Wojciech Korfanty (1873–1939) elsősorban a sziléziaiak számára központi figura. Szilézia autonómiájáért küzdött. A Lengyel Népköztársaságban olyan ritkán emlegették, amennyire csak lehetett. Ma a sziléziai lengyelek nagyon tisztelik. Horst Bienek regényében egy bizonyos Montag kísérletet tesz arra, hogy életrajzot írjon róla. (A szerző jegyzete.)

203 Gucwa, Stanisław Jan (1919–1994) 1959 és 1981 között a kommunista hatalom szatellitpárjának, az Egyesült Néppárt Főbizottságának elnöke. 1971 és 1983 között a Nemzeti Egységfront Összlengyel Bizottságának elnökségi tagja, a szem elnöke.

A frontvonalak megmerevedése

A Szolidaritás és Rakowski tárgyalásai kudarcba fulladtak. Rakowski nem egyezett bele az élelmiszerraktárak ellenőrzésébe. Akié az élelmiszer, azé a hatalom, mondta röviden és velősen. Így óhatatlanul az fogalmazódott meg a közvéleményben, hogy a hatalom nagy rakásokban tárolja az élelmiszert. Az élelmezés helyzete katasztrófával fenyegetett, több városban is úgynevezett éhségmeneteket szerveztek, amelyeken főleg nők vettek részt. Varsóban augusztus 3-án leállítottak egy ilyen menetet, mert a Központi Bizottság mellett haladt volna el. A tiltakozó csoport három napig tartott ki a Marszałkowska út és a Jeruzsálemi fasor (aleje Jerozolimskie) kereszteződésében. Augusztus 5-én kétórás figyelmeztető sztrájkot tartottak Varsóban és környékén. Szeptember elején ült össze a Szolidaritás-kongresszus első fordulóját. Bizottságokban készítették elő a szeptember 26. és október 10. között tartandó második forduló. A kongresszus harcias választáson szavazta meg Wałęsát ismét elnöknek. Rendkívül érdekes volt az öngazgató köztársaság politikailag jövőbe mutató programja. Sajnos az egyik legfontosabb szerző, Bronisław Geremek²⁰⁴ később nemigen tartotta magát az általa megfogalmazott eszmékhez. A kongresszusról nagyon keveset írtam a naplómban.

1981. október 6–7.

Ma találkoztam Rapackával, aki Gdańskban járt. Nagy beleéléssel mesélte, hogy a küldötteknek alkalmanként fogalmuk sincs, hogy mit fogadtak már el és mit nem, ezért másnap ismét újratárgyalják az egész ügyet. A kongresszus elnöksége gyenge, nem tud igazi rendet tartani. Azon csodálkozik, hogy a káosz ellenére mégis egészen jó határozatok születnek. Wałęsa állítólag igen rosszul szerepelt a kérdések óráján (minden elnökjelöltnek válaszolnia kellett a neki feltett kérdésekre). A küldöttek tulajdonképpen ellene voltak, de azzal tartotta sakkban őket, hogy hátat fordít a Szolidaritásnak, ha nem

204 Bronisław Geremek (1932–2008) a történettudományban a középkori szegények és vagabundok vizsgálatával hívta fel magára a figyelmet (németül olvasható *Geschichte der Armut: Elend und Barmherzigkeit in Europa*, München, 1998). A keleti blokk országainak csehszlovákiai bevonulása elleni tiltakozásként 1968-ban kilépett a pártból. 1980-tól a Szolidaritás tanácsadójaként vállalt szerepet. 1997 és 2000 között külügyminiszter. (A szerző jegyzete.)

választják meg. A másik elnökjelölt, Jurczyk ugyan jó kortesbeszédet mondott²⁰⁵, de briliáns ő sem volt. Úgy tűnik, nincsenek igazi vezetők. Wałęsa kijelentette, hogy nem fogja magát tartani a demokratikus játékszabályokhoz, „önfejlően” fog kormányozni.

Ugyanezen a napon még ezt jegyeztem fel:

Ha a párt nem keresné folyamatosan a konfrontációt, a Szolidaritás magától széthullana. Túlságosan nagy. De így kényszerítve van, hogy mindig rendbeszedje magát.

A kongresszuson sajátos mikroklíma alakult ki, a külvilágról már nem is vesznek tudomást. Onyckiewicz tudósításai számukra amolyan szórakozáshozmenetnek. Gyakran és hangosan nevetnek. Ez a magatartás az erőérzetét kölcsönzi nekik, ami kétszer olyan erőssé teszi őket.

Egy másik tudósítás a kongresszusról:

1981. október 8–9.

E. H. visszatért Gdańskból, s mesélte, hogy Wałęsa milyen szörnyen fel-fuvalkodott. Még is megválasztották, bár H. szerint utoljára. Fordítania kellett Wałęsát, ami nagyon kellemetlen, mert összefüggéstelenül beszél, félmondatokban. Rulewskival a következőképp nézett ki a vita: Jasiu, én is radikális voltam, de mi hasznom lett ebből, kidobtak a munkahelyemről, egyik vereség jött a másik után, okosan kell radikálisnak lenni, amilyen én is lettem. – Rulewski kevésbé népszerű, mert a legtöbben félnek a programjától. – A Szolidaritásban Sziléziának jut a főszerep, vélte E. A cigarettaháborúban egy sziléziai munkás fellépése volt a döntő, aki a saját dialektusában kérdezte: Miniszter úr, mi lesz akkor most a cigarettával (z tymi cygaretami)? Azóta nem papierosyt emlegetnek, ahogy amúgy lengyelül mondják, hanem csakis cygaretyt.

²⁰⁵ Jurczyk, Marian (1935–2014) 1980 augusztusában az Üzemközi Sztrájkbizottság vezetője Szczecinben. 1981-ben a Szolidaritás Nyugat-pomerániai Régiójának elnöke.

Nemzetközi felzúdulást okozott az az üzenet, amit – ahogyan akkoriban a keleti blokk országait hívták – a népi demokráciák dolgozóinak küldtek. Szabadságot követeltek benne. Sokan, s nem csupán Keleten, politikai hibának gondolták ezt az üzenetet, túlságosan radikális volta miatt. Senki nem gondolta volna, hogy alig tíz év múlva ez már valóság lesz. Emlékszem, milyen jól nevettem ezen a felháborodáson.

A munkámat természetesen továbbra is végeztem, bár a politikai események ebben is fontos szerepet játszottak, még a szövegértelmezésekben is.

1981. október 8–9.

Streller²⁰⁶ tartott előadást Schillernél és Kleistnél kimutatható sorskérdésekről. Utána vita Schiller idealizmusáról. Én aláhúztam a belső szabadság tudatának fontosságát. Az ember az Én szuverenitása révén szabadulhat meg a despotikus rezsimek lelki-szellemi elnyomó mechanizmusaitól, kifejlesztheti ellenállóerejét. Ha Engels ostoba interpretációja stimmel, akkor a lapos nyomorúságot a fellengzősség váltja fel.

1981. október 9–10.

Az NDK-germanisták visszavonása, a két Jüttneré Toruńból, valamint a varsói lektoré, Peter Hammé, ellenem irányul. Az NDK-ban Szolidaritástagságom miatt figyelnek. Hamm úgy véli, a nevem is játszik ebben bizonyos szerepet. Valószínű. 1956-ot sem felejtik el, és egyáltalán, azt, hogy az NDK-t elhagytam Lengyelország miatt. Elmondtam H-nak, hogy azért nem fogom „üldözni” az NDK-t. Örült neki.

Előadás Marx Leleplezések a XVIII. század diplomáciai történetéről című művéről: részben szó szerint idézem. A. W. azt mondja, ezek az eszmék minden lengyelnek a vérében vannak.

A pártok létrejöttének veszélyeiről vitáztam. Az általános vélekedés szerint ez elkerülhetetlen.

²⁰⁶ Siegfried Streller (1921) a Humboldt Egyetem germanisztikaprofesszora volt. (A szerző jegyzete.)

*

Azt mondtam Stachnak, hogy konfrontáció esetén pártok jönnének létre. A válasz: akkor Wałęsa, de még Rulewski irányvonala is érvényesülhet.

1981. október 15–16.

Egy könyvtáros mesélte, hogy könyvtári ügyben a munkásokhoz (a Szolidaritáshoz) ment. Sokáig magyarázta nekik, mik a gondjai. Nem tudta, hogy a munkások megértik-e őt vagy sem, de a végén egyikük megkérdezte: szüksége van-e egy segítő munkáskézre. Igen. Rendben, menjünk a minisztériumba. Mentek. Itt egy hivatalnoknak mesélte el a problémáját. Alig figyelt rá, látszott, milyen elutasító a magatartása. Egy óra elteltével a munkás megelégedett. Azt mondta, rendben ennyi volt, odament a hivatalnokhoz és a következő szavak kíséretében nyújtott neki kezét: Értem, tehát akkor elintézi az ügyet. Holnap délután kettőig várjuk a hívását. A hivatalnok kettőkor telefonált, hogy minden el van intézve. – Most pedig a könyvtáros a nyugati folyóiratokra költendő pénz megvonása miatt megint egy munkásbizottsághoz fordult. Elmagyarázta nekik, mennyire fontos, hogy a tudósok hozzájuthassanak a külföldi folyóiratokhoz etc. Figyeltek, majd megkérdezték, mivel szolgálhatnak. Arról lenne szó, hogy a válságellenes bizottságtól devizára lenne szüksége. Persze, miért ne. Igen, felelte a könyvtáros, de nem is jut el a bizottságig. Vagy úgy. Semmi gond. Mindjárt telefonálunk. Az egyikük felvette a kagylót és megállapodott egy időpontban. A jövő hétre. Úgy látszik, tényleg kettős hatalom működik.

*

Hamm állítólag elmagyarázta, hogy a lengyel párt korrupt, bizanténus etc., képtelen a munkára – emögött persze az a nagyképű felfogás rejlik, hogy bezzeg a mi pártunk az NDK-ban nem ilyen.

A korábbiaknál sokkal gyakrabban jegyeztem meg naplómban, hogy sok minden utal a rendkívüli állapot bevezetésére:

Toruń, 1981. október 20.

Vasárnap felhívott egy diák és mesélte, hogy kabaréban volt. Az egyik számban bemondták, hogy Jaruzelski tábornok első titkár lesz. Mindenki jót

nevetett. A közönség még nem tudta, mi történt. Jaruzelski valóban első titkár lett.

*

Vasárnap megértettem, hogy jövő héten bevezetik a rendkívüli állapotot, és persze elég nyugtalan lettem.

*

Pillanatnyilag még minden lehetőség nyitva. Jöhet a rendkívüli állapot, ami katasztrófához vezet, de még meg lehet kísérelni az úgynevezett nemzeti erők egyesülésének frontját is felépíteni.

*

Szemléutomást számos okos ember lép ki a pártból. Munkások is. De mi haszna ennek? Egy toruńi asszisztensem azt mondta, ennek a pártnak nincs szüksége többre, csupán néhány ezer tagra.

Varsó, 1981. október 21–22.

Gyakorolják a rendkívüli állapotot. Wrocławban gyülekezési tilalmat rendeltek el. Ürügyként azt használták fel, hogy egy hangosbemondóval felszerelt Szolidaritás-autónak nem engedték elmondani a mondanivalóját, erre tumultus keletkezett. Előtte Katowicében is próbálkoztak ilyesmivel, de a bányavidék kevésbé tűnik alkalmasnak a kísérletezgetésre. Egyelőre. – A pártok (SD, ZSL) a kormányban való részvételre készülődnek, talán a rendkívüli állapotot a „nemzeti megmentés kormányának” létrehozásával együtt próbálják meg bevezetni. Szép kis színjáték lenne: megrendeznének egy katasztrófát, amit azonnal követ is a megmentés. Akik eddig vitáztak, testvérekké lesznek, csak az úgynevezett radikálisok maradnak ki, vagyis a nép valódi képviselői. Helyükre lépnek a pártok képviselői, valóságos hősök. – Csak éppen kérdéses, hogy az elégedetlen tömegek beveszik-e ezt. Ha az egyház is részt vesz benne, akkor talán, de hát ők csak akkor vesznek részt a játékban, ha ezáltal befolyásuk nőhet. Mit ígérhet nekik Jaruzelski? Egy órányi adást a tévében? Hittantanítást?

*

Hogyan akarja a wroclawi vajda szigorúan betartatni a gyülekezési tilalmat? Nemigen tudom elképzelni, hogy holnap az emberek ne gyülekeznének. Az egész vajdaságra kiterjedő általános sztrájk fenyeget. Talán erről van szó. Akkor bevezetnék a rendkívüli állapotot egy vajdaságban, ennek következtében ... etc., etc. Ezt az erőpróbát a kormány aligha állná. De talán a vajda nem fogja túlságosan erőltetni az utasítások betartatását.

1981. október 22.

A villanszerelő úgy véli, hogy semmire nem jutnak az „intézkedéseikkel”, legfeljebb igyekezhetnek itt-ott megakadályozni, hogy túlsorduljon a pohár, de hosszútávon nem lesznek sikeresek. Azért van az egész izgalom, mert tavasszal választások lesznek. Akkor a mi embereink fognak nyerni. – Szerinte a letartóztatásoknak semmi értelme, mert ma már sok új ember található, aki bármikor kész kockára tenni mindent. Ez a bátrak ideje, kifejezetten divatos bátornak lenni.

1981. november 18–19.

A szejm elnöksége ma megint a rendkívüli állapottal fenyegetett. Ez lenne a Szolidaritás és a kormány tárgyalásainak a kísérezése?

1981. november 28–29.

A külföldi vendégek miatt alig tudtam követni a pártplénium eseményeit. Egy pillanatra azt gondoltam, hogy a párt elsősorban a reformra gondol. De most azt hallom a rádióban, hogy egy kivételes törvényt akar keresztülvinni a parlamenten. Tehát megint a konfrontáció. Lesz-e ereje a társadalomnak a védekezésre, a mobilizálásra?

A párt és a kormány ekkoriban azt követelték a szejmtől, hogy ismerje el rendkívüli teljhatalmukat. Ez ellen még a katolikus püspöki kar is tiltakozott december 6-án. – December 2-án helikopterek érkeztek a Tűzoltótisztai Főiskolára, hogy eltávolítsák a sztrájkoló diákokat. Nyilvánvaló jele volt ez annak, hogy hamarosan bevezetik a rendkívüli állapotot. A Szolidaritás vezetősége december 3-án ült össze Radomban. Nagyon radikális hangot ütöttek meg. Az ülés hangszalagját egy spicli átadta a belügynek. A legradikálisabb szövegeket napokon át sugározták a rádióban és a tévében, hogy megjesszék a tömegeket.

1981. december 5–6.

Heves vita egy névnapon. Egy idős férfi, aki az egyik üzemben a munkás-örseget vezette, nagy buzgón védelmezni kezdett mindent, amit a párt az utóbbi időben tett, úgy, hogy a család többi része tiltakozni kezdett. A vita a tűzoltóiskola elleni akció miatt robbant ki, amit a fia két napig figyelt. Ő elsősorban a csapatok eljárásán háborodott fel, látta, amint puskákkal támadtak a diákokra. Azt mondta, ha a Szolidaritás nem húz kordont, nekirontanak az emberek a rendőröknek, annyira fel voltak háborodva. Azt is mesélte, hogy a diákok szüleit kirúgással fenyegették, ha a gyerekeiket nem bírják rá a sztrájk befejezésére. Az apa erre úgy reagált, hogy olyan jól már soha nem fog menni nekünk, mint a hetvenes években, csak arra nem gondolt, hogy azt a jólétet eladósodás révén vásároltuk meg. Azt is hozzáfűzte, hogy idén már visszafizethették volna a kölcsönöket, ha nem lenne ez a sok sztrájk. 1945 óta a párt tagja, munkás – kérdés, hány ilyen ember van a pártban.

1981. december 6–7.

Ma sztrájkoló diákokkal beszélgettem. Többek között a kormány kilátásairól kérdeztem őket, ha konfrontációra kerülne sor. Arról meséltek, hogy a rendőrök milyen kelletlenül vettek részt a tűzoltóhallgatók elleni akcióban. Például a tiltás ellenére engedték, hogy fiatal emberek élelmiszert vigyenek a tűzoltóknak. Egy ilyen csoportot három kordonon is átengedtek; bizonyára Jézusnak érezték magukat, akik minden ellenállást leküzdöttek, mintha semmi lenne. Gyengeségként értelmezik, hogy az akciót végül Szczytnóból hozott különleges egységeknek kellett végrehajtaniuk. Ezekhez még nem jutott el a külvilág hatása, de ők az utolsók.

*

A konfrontáció elkerülhetetlen. A rendkívüli állapottal való fenyegetőzés túlságosan veszélyes ahhoz, hogy a Szolidaritás szó nélkül hagyja. A Szolidaritás vezetői lassacskán érzik, hogy az állandó meghátrálás gyengíti a szakszervezeti szövetséget. A lakosság radikálisabb megoldásra vár (anélkül, hogy készen állna a radikális cselekvésre, de az üzemekben talán pont fordítva áll a helyzet – legalábbis másokkal együtt Bujak is így gondolja). Az kétségtelen, hogy az egészséges nemzeti együttműködés helyreállítása, ahogy azt a párt akarja, a Szolidaritás számára nem fogadható el. Az egyetlen békés megol-

dás egy hármass egyezmény lenne, de ezt akár konfrontáció árán is ki kell kényszeríteni.²⁰⁷ A Szolidaritás mindenesetre lépéskényszerben van.

*

Természetesen fölledtek a viták, hogy vajon a Szolidaritás nem követett-e el hibát a márciusi általános sztrájk lefújásával. Akkor biztosabbnak tűnt a győzelem. Azóta a kormány megtanulta, hogyan kell jobban előkészíteni a provokációkat. – Mindazonáltal akkor a Szolidaritásnak még nem volt kikeresztályosodott véleménye arról, hogy miként tudna a kormányzásban részt venni. Akkor még nem gondoltak a munkás-önigazgatásra, a gazdasági tanácsokra és más szervekre. Az ideológia csak lassan jön létre.

1981. december 7–8.

A városban ma mindenki csak arról beszél, hogy lesz-e konfrontáció, és milyen lesz?

*

A rendkívüli állapot előkészítése nem volt okos lépés. Ha a kormány megmaradt volna a régi slamasztikában, a végén talán nyerni tudott volna, a Szolidaritás fokozatosan gyengülne, felörlődne a belső harcokban, így viszont döntő intézkedésekre, ütközetekre készül.

*

Vidéken is éleződik a helyzet.

*

A rádió szerint azt írja a The Observer, hogy a lengyelek zseniálisak a megoldhatatlan konfliktusok megteremtésében, de zseniálisak a megoldhatatlan konfliktusok megoldásában is.

²⁰⁷ A kormány, az egyház és a Szolidaritás egyezménye. Ezzel szemben a párt azt javasolta, hogy más szervezeteket is vonjanak be. A nekik engedelmeskedő szervezetekre gondoltak persze. Népfrontot akartak létrehozni a szó régi értelmében. (A szerző jegyzete.)

1981. december 8–9.

Beszélgetések az úgynevezett előttünk álló konfrontációról. Szinte mindenki úgy véli, valaminek tényleg történnie kell, ez így nem megy tovább, senki nem lát kiutat, ha továbbra is ez a pancserkodás megy. Az is általános vélekedésnek tűnik, hogy új pártokat is engedélyezni kell. Ezt kívánja a demokrácia és a jelenlegi helyzet. A pluralizmust hosszú távon nem lehet elnyomni.

*

Este a tévében durva uszítás a Szolidaritás ellen, majd nőket kérdeztek, miként látják a konfrontációt. Válasz: Mi, nők nyugalmat akarunk etc. Viszont a legutóbbi hírek azt az érzést keltik, hogy a szejm nem akar tárgyalni a rendkívüli törvényekről. A két másik párt ebben nem látszik hajlandónak részt venni. De azt gondolom, hogy a szakszervezeti törvény átmegy a szejmen és a kormány hamarosan alkalmazni is fogja a sztrájkellenes paragrafusokat. A Szolidaritás mindenütt a rendkívüli állapotra készül. Védelmi csoportokat képeznek, védelmi intézkedések születnek.

1981. december 9–10.

Az egyház is bekapcsolódik, állítólag Glemp érsek írt az összes képviselőnek, hogy ne szavazzon a rendkívüli törvényre, mert annak katasztrofálisak lennének a következményei. Találkozott Wałęsával, levelet írt Jaruzelskinek, aki viszont Ryszard Reiffel²⁰⁸ és más katolikus képviselőkkel ült le. Megint kompromisszum készülődne, vagy csupán időt akar nyerni a rendkívüli állapot kihirdetésére?

1981. december 11–12.

Állítólag 17-én tüntetés lesz a Kultúrpalota előtt – ez új minőséget jelent, a Szolidaritás az utcára megy (először júniusban próbálkozott ezzel – menet a politikai foglyokért; Toruńban és másutt is volt már utcai demonstráció, de az mégsem Varsó), valószínűleg a munkások védelme alatt. A sztrájk elkerülése érdekében, no és azért vonulnak, hogy hangot adjanak a Szolidaritás-tagok elégedetlenségének. Hogy okos dolog-e, a jó ég tudja. A Mazowsze-régió varsói gyűlésén sok ellenszavazat volt, de végül is kisebbségben maradtak, még ha nem is jelentéktelen kisebbségben. Amúgy most meg azt követelik,

²⁰⁸ Ryszard Reiff (1923–2007) publicista, különféle lapok szerkesztője.

hogy akik a tüntetés ellen voltak, lépjenek ki a vezetőségből. A Szolidaritás is túl nagy és erős ahhoz, hogy semmit ne tegyen, a belső törvényszerűségeknek – egy még szolidan fatális gazdasági helyzetben – ki kell bontakozniuk...

Érthető, hogy a Szolidaritásban új pártok létrehozását követelik, meg akarnak szabadulni a házon belüli ideológiai vitáktól.

1981. december 12–13.

Pillanatnyilag a Szolidaritás országos vezetőségének esetleges határozatai állnak a figyelem középpontjában. A vitatéma az, hogy hogyan nézzenek ki a tiltakozások: sztrájkok, általános sztrájk (határozott vagy határozatlan időre), aktív sztrájk, politikai akciók (Bujak álláspontja)? Mindegyik mellett szól érv, de mindegyik ellen is. – Arról is szó esett röviden, hogy milyenek legyenek a választások. Gwiazda blokkokat (pártokat és társadalmi szervezeteket) akar, Onyszkiewicz egyéni választásokat, hogy a Szolidaritás ne váljon a hatalmi apparátus részévé. Így a párt sem szenvedne olyan óriási vereséget. A tévében röviden mutatták a Szolidaritás-vezetők gyűlését – mindannyian jókedvűnek tűntek.

A kormány éles hangon óv a december 17-i tüntetésektől. Mi lesz ennek a következménye? Sokan megijednek, vagy inkább amolyan csakazértis hangulat lesz? Mit tervezhet vajon a kormány? Valószínűleg rendőröket és katonákat rendelnek ki, mindent lezárnak etc.

A rádióban egy párttag panaszkodott, hogy a Szolidaritásban égnek a televízióvonalak, ha a vezetők tárgyalnak, ezzel szemben a pártban síri csend uralkodik, ha gyűlés van. Még mindig nincs kapcsolat a fönt és lent között.

Modzelewski kijelentette, hogy egyre erőteljesebb a polarizálódás, a Szolidaritáson belül is.

Gustav Landauer Aufruf zum Sozialismus című könyvét olvasom. Sok minden ismét aktuális lett. Igaza van abban, hogy kritizálja Marxot a szocializmus kapitalizmuson belüli születésének kérdésében.

A helyzet egyre fokozódik. A Szolidaritás ki akarja kényszeríteni a parlamenti választásokat, amennyiben egyfajta népszavazással fenyeget, ahol föltennék a kérdést, hogy egyrészt bíznak-e még az emberek a jelenlegi szervezetben (beleértve a szejmet), másrészt legyenek-e azonnali előrehozott választások. Válasz ez a nemzeti egyetértés akciójára, amellyel a választásokat akarták előkészíteni (a pártban azt gondolták, ezzel lehengetik a Szolidaritást – naiv). Csütörtököt, december 17-t a nemzeti tiltakozás napjává nyilvánították. Tehát nem korlátozódik Varsóra. Elképesztő erőpróba lesz.

Részleteket hallgattam a kulturális kongresszus néhány beszédéből (Andrzej Wajda, Jan Błoński²⁰⁹, Jan Kott²¹⁰) – tényleg forradalmi beszédek voltak. Kott nyíltan vállalta zsidóságát, amit a tévében is bemutattak (talán az antiszemita számára?). Azt javasolta, időről-időre hívjanak meg külföldön élő lengyeleket előadni az egyetemeken. Azt mondta, tizenötezer (!) lengyel értelmiségi él külföldön. Amúgy 68 óta semmit nem változott.

209 Jan Błoński (1931–2009) irodalomtörténész, esszéista. (A szerző jegyzete.)

210 Jan Kott (1914–2001) irodalom- és színházi kritikus. Kortársunk Shakespeare és Isten-
evők. Vázlatok a görög tragédiából című műveivel világszerte hírnevet szerzett. Lengyelországot még 1968 előtt elhagyta, az antiszemita kampány hatására aztán úgy döntött, inkább az Egyesült Államokban marad. Lengyelországban 1944 és 1955 között ő volt a szocialista realizmus főideológusa (lásd „Jan Kott als Vorkämpfer des sozialistischen Realismus und seine Wandlung” című tanulmányomat a Literatur- und Kulturtransfer als Politikum am Beispiel Volkspolens című kötetemben). Személyesen még akkor ismertem meg, amikor asszisztens voltam a Varsói Egyetemen. (A szerző jegyzete.)

Az 1980–81-es főiskolai reform

E kötetben részletek szerepelnek a naplóból, amelyek a Szolidaritás tizenhat hónapjának történelmi helyzetét írják le. Én magam Szolidaritás-aktivitásom túlnyomó részét a főiskolák megreformálására létrehozott bizottságokban töltöttem, némelyiknek elnöke is voltam. Izgalmas dolog volt, hiszen valami egyedülálló dolog történt a felsőoktatás történetében. Szinte mindegyik főiskolán bizottságok jöttek létre, amelyekben arról volt szó, hogyan lehet visszanyerni az oktatás és a kutatás szabadságát. Először is arról vitáztunk, hogyan képzeljük el a felsőoktatás igazgatását. Szükségünk van-e egyáltalán minisztériumra, nem elegendő egy tanács, ami kidolgozza a javaslatokat és ellenőrzi is a végrehajtásukat? 1980. december 13-án megválasztottak a Felsőoktatási Bizottság élére, amelyben a különféle egyetemek és műszaki főiskolák küldöttei dolgoztak. Följegyeztem, hogy az általános vélekedés szerint nem kell kerülni a szocializmus szót, mert az önkormányzatiság eszméje a szocializmus egyik alapeszméje. 1980. december 17-én Stefan Amsterdamski²¹¹, a Szolidaritás felsőoktatási megbízottja referált a Szolidaritás-bizottság és Felsőoktatási Minisztérium tárgyalásainak állásáról. A legnagyobb probléma a felsőoktatási tanács létrehozása és a minisztériumi kompetenciák megnyirbálása. A Gdański Szerződés ebben a kérdésben inkább akadálynak bizonyult a mélyreható reformok útjában. Érdekes volt a Műszaki Főiskola egyik professzorának véleménye, aki szerint a reformot alulról, a legkisebb tudományos szervezeti egységtől (vagyis a tanszékektől) kell kezdeni. Valóban az volt a felsőoktatási rendszer legnagyobb betegsége, hogy az összes egyetem egyformán volt megszervezve, és a professzorok szerepe az oktatásban és a kutatás megszervezésében is rendkívül csekély volt. Eltekintve attól, hogy a párt mindenbe belebeszélhetett, nem volt igazi tudományos tervezés, nem írtak ki állásokat etc. December 17-én azt követeltem, hogy ezt a kérdéskört legközelebb intenzívebben tárgyalni kell. Ez meg is történt, de az idő kevés volt ahhoz, hogy a dolgok mélyére járjunk. Az ellenoldal, vagyis a miniszter is aktív lett. Gyors

211 Stefan Amsterdamski (1929–2005) azelőtt a Tudománytámogatási Társaságban tevékenykedett, ami féllegális szervezatként tudományos rendezvényeket és kurzusokat szervezett, amelyek során egyfajta ellensúly képződött a hivatalos tudományos üzemmenettel szemben. (A szerző jegyzete.)

döntéseket szeretett volna. Amsterdami csoportja egy negyvenoldalas dokumentumot dolgozott ki, ami a további vita alapját képezhette volna. De túlságosan „bölcseztudományinak” bizonyult, a műszaki főiskolák képviselői érthető módon elégedetlenek voltak vele. 1981. január 10-én éjszaka az alábbiakat jegyeztem fel naplómban:

Délután és este (háromtól fél tízig) a felsőoktatási törvény bizottságának ülése. Fárasztó volt [...] Egy negyvenoldalas dokumentumot kellett megtárgyalnunk. A törvénytervezetet bölcsesek dolgozták ki, természetesen ki is vívta a műszakiak kritikáját. Náluk nagy szerepet játszanak a pénzügyek, a hierarchia is másképp fest. A költségvetésben két százalékot szánnak tudományra és oktatásra, amit mi röhejnek tartunk. Az ipari országokban, ahogyan utánanéztam, ez több, mint négy százalék, és ebbe még nem tartozik bele az, amit az ipar fektet a kutatásokba. A szocializmus nem ismeri a privátfinanszírozású kutatásokat.

A felsőoktatási bizottság összlengyelországi küldöttei 1981. január 16-17-én, egy hétvégén találkoztak, hogy megvitassák az új törvény alapjait. A végén egy csoport megbízást kapott, hogy a következő országos találkozóig a gyűlés legfontosabb posztulátumait a törvény nyelvére fordítsa le, és az egészét készítse elő, hogy megtárgyalásra alkalmas legyen. Egyik legfőbb célunk az volt, hogy megszabaduljunk az állam dirigálásától. Ezt a felsőoktatás demokratizálásával szeretnénk volna elérni. Mindenütt választott szervek döntsének legkülönbélebb kérdésekben. Nyilvánvaló volt, hogy a hű párttagoknak kevés esélyük volt bekerülni ezekbe a szervekbe. A legtöbben úgy véltük, hogy a minisztériumok, pártszervek etc. kevésbé köthetnek bele választott testületekbe, mint egyes emberekbe. Azt persze nem remélhettük, hogy a demokrácia valóban győzni is fog. Így a törvénytervezetbe az került be, hogy a minden egyes intézményt egy küldöttel képviselő Főtanács véleménye minden kérdésben nagyobb súlyt kapjon, mint a miniszter ítélete. A szenátus áll a rektor felett, az intézeti tanács az intézet igazgatója felett etc. Tanulmányi programját minden főiskola maga dolgozza ki, akárcsak az alapszabályát. A miniszter csak akkor avatkozhat közbe, ha törvénysértés történik. Már 1981 júniusában arról beszéltek Szolidaritás-körökben, hogy a felsőoktatásban túlteng a demokrácia. Az egyes pozíciókra általában közép-szerű koponyákat választottak, ami demokráciában általában szokásos is. De még rosszabb lenne, mondogattuk, ha megint mindent a centralista tojás-fejük határozhatnának meg bármiféle grémiumok ellenőrzése nélkül.

Nagyon fontos szerepet játszottak akkoriban bizonyos olyan alapértékek, amelyeket sem a tudósok, sem másvalakik nem kérdőjelezhettek meg. A kutatás szabadsága mellett ilyen volt a társadalmi igazságosság (sprawiedliwość społeczna). Ez nagyon fontos volt nekünk, ha jól emlékszem. Tudni kell, hogy a létező szocializmus államaiban ebből volt a legkevesebb. Az volt társadalmilag igazságos, amit a nómenklátúra annak tartott, vagyis csak ők élvezhettek privilégiumokat, mindenki másnak egyenlően szegénynek kell lennie.

1981. április 15–16.

Ma az új felsőoktatási törvény tervezetét olvastam. A szívem az örömtől hevesebben ver. Sok olyasmit láttam benne, amiért másokkal együtt én is küzdöttem. Szerepel benne például a sprawiedliwość społeczna (társadalmi igazságosság) fogalma, vagy az, hogy először a Rada Główna (Főtanács) feladatait kell meghatározni, csak utána a miniszterét, hogy mindenütt a tanácsoké a döntő szó etc. remélem, a szejm képviselői elfogadják ezt.

A törvénytervezet kidolgozásával igen gyorsan elkészültünk, noha több száz ember vett részt a vitákban. Április közepére készen lett. Június elején a Szolidaritás készen állt arra, hogy átküldje a szejmnek.

1981. június 4–5.

Találkozó vezető professzorokkal a felsőoktatási törvény ügyében, ami hamarosan a szejm elé kerül. Vita bontakozott ki a felsőoktatás túldemokratizálásáról. Néhányan azon gondolkodtak, hogy a tanácsok a kompetenciáikat átadhatják az intézetigazgatóknak, dékánoknak, rektoroknak etc. Én a tanácsokat védelmeztem: 1) Általában közép-szerű embereket választanak igazgatóknak, dékánnak, rektornak, akiket kontrollálni kell; 2) A minisztériumok, pártszervek etc. támadásait szakmai testületek eredményesebben tudják kivédeni, mint egyes emberek; 3) A fiatal tudósok felvételét testületeknek kell jóváhagyniuk. A tudományt úgysem lehet törvénnyel megmenteni, hanem a szabályokhoz való visszatéréssel és új állások kiírásával.

Az igazi játék csak ekkor kezdődött. Az egyetemeken ebben az időben választották először szabadon a kari tanácsokat, dékánokat, rektorokat és másokat. Az érzés, hogy önállóan dönthetsz magadról, napról napra

ragyogóbb lett. A párt eleinte semmit nem tett. A szejm a meghozandó felsőoktatási törvényről még csak nem is tárgyalt. Amint már tavasszal is, a pártvezetés most is csak a diáksztrájkok hatására érezte a cselekvés kényszerét. Ez utóbbiak ősszel már úgynevezett foglalósztrájkra határozták el magukat, vagyis a campuson maradtak folyamatosan. Mivel a hatalom birtokosai a konfrontációt választották, a sztrájkok hetekig tartottak. Az egész 1981. novemberében kezdődött. Utólag elmondható, hogy a pártvezetés a diáksztrájkok kiprovokálásával a Szolidaritás szakadását szeretne volna elérni, hiszen a munkások közismerten nemigen fogékonyak a diáklázadásokra. A munkások általában úgy vélik, a diákoknak túl jó dolguk van. Csakhogy a diákok nem privilégiumokért sztrájkoltak, nem is oktatóik ellen, hanem azért, hogy a szejm tűzze végre napirendre a felsőoktatási törvényt, továbbá az önrendelkezés jogáért és azért, amit általában egyetemi szabadságnak neveznek. A pártvezetés elszámította magát, a munkások és értelmiségiek a történelemben amúgy ritka szolidaritása tartósnak bizonyult. Amikor a november 21-i Szolidaritás-küldöttgyűlésen arról vitáztunk, hogy csatlakozzunk-e a diáksztrájkhoz, és a felősebb hangok kerültek túlsúlyba, az egyetemi munkások képviselője, az országos vezetőség tagja, Maciej Jankowski felszólalt, és azt mondta, a munkások többször is biztosították, egyre inkább meggyőződésükké válik, hogy éppen nekik kell harcolniuk az egyetemi szabadságért.

1981. november 21–22.

Egyetemi Szolidaritás-küldöttgyűlés. Arról tárgyalunk, hogy hétfőn elkezdődjön-e az egyetemen a foglalósztrájk. Elsőként többen is a sztrájk ellen szólnak. A jogászok, a fizikusok és a matematikusok egy része úgy vélte, az ok nem elegendő, Hebda csak helyi jelentőségű figura.²¹² Azután egyre több beszéd a sztrájk mellett. A szavazás végül meggyőző lett. Péntekig tart majd. A vitában fontos szerepet játszott Jankowski, aki a mi munkásképviselelőnk a Szolidaritás országos bizottságában. A következő szavakat mondta:

²¹² Michał Hebda a párt- és közigazgatási szervek a már kidolgozott formális szabályokat figyelmen kívül hagyva nevezték is a radomi Műszaki Főiskola rektorává. A Szolidaritás és a Független Diákszövetség tagjait önkényesen eltávolították a szenátusból. Miután a miniszter jóváhagyta Hebda kinevezését, október 26-án foglalósztrájk vette kezdetét. Az 1981-ben alakult rektori konferencia tiltakozása mit sem ért. A főiskolát addig szinte senki nem ismerte, de itt egy újonnan bevezetett demokratikus elvről volt szó. Ezért kezdett szinte az összes lengyel főiskola szolidaritási akciókba. Michał Hebda a Lengyel Hadsereg tartalékos ezredese volt, s felelősnek tartották az 1976-os radomi munkásmegmozdulás brutális letöréséért. (A szerző jegyzete.)

A munkások már többször mondták nekem, úgy vélik, hogy harcolniuk kell az értelmiségiek szabadságáért. Amikor pedig megkérdezték, hogy a Szolidaritás országos bizottsága egyetért-e sztrájkokkal, így felelt: úgy látszik, arra vártok, hogy az országos vezetőség javasolja nektek a sztrájkot. – Délután a hangulat idegesebbé vált. Hiába, az emberek megéheztek. Sehol nem lehet már valamit enni vagy inni. Így éhezünk át a néhány órát. Négykor ért véget a gyűlés, de a sztrájk kikiáltásánál többre nem jutottunk.

A sztrájkoló diákok rendkívül fegyelmezetten viselkedtek, például az oktatás folytatásáról is gondoskodtak. A sztrájkot támogató oktatók mutatták be nekik, milyen lenne egy másik, alternatív egyetem. Természetesen elsősorban a lengyel történelemre és irodalomra vonatkozó hazugságok feltárásáról volt leginkább szó, komolyabb kritikájaként az eddigi oktatásnak. Én a diákoknak Marx Oroszország-képéről beszéltem, vagyis egy Keleten jóformán ismeretlen írásáról²¹³ – amit egyébként ma, amikor Oroszországnak a világban eljátszandó jövőbeli szerepe ismét nagy kérdés lett, megint érdemes lenne elolvasni –, továbbá Canetti *Tömeg és hatalom* című könyvéről, illetve a legújabb nyugati filozófiai irányokról. Élénk viták is voltak. Érezni lehetett a megújulás iránti igényt. A sztrájk arra is remek alkalom volt, hogy elmagyarázzuk a Szolidaritás által kidolgozott felsőoktatási törvénytervezetet, hiszen a legtöbb diáknak csak általánosságban voltak elképzelései arról, hogy miért is sztrájkolnak. November 20-tól a sztrájkban részt nem vevő diákok is látogathatták – ahogy akkoriban hívták – a „másik egyetem” dél és négy között tartott előadásait. Négy után, amikor sötétedni kezdett, be kellett zárni az egyetem kapuit, mert félő volt, hogy a hatalom provokálni fog.

1981. november 14–15.

Ma röviden meglátogattam a sztrájkoló germanista-hallgatókat. Azt tanácsoltam nekik, változtassanak helyet. Később meg is tették. Samsonowicz rektor beszélt velük. A rádióban bementék, hogy a Műszaki Főiskola rektora, Findeisen csodálkozik Nawrocki felsőoktatási miniszternek a rektorokhoz írt levelén, miszerint fölösleges új utakat keresni, amikor a miniszternek mindenre megvan a lehetősége és a rektori konferenciától már több tanácsot is kapott. – A párt Központi Bizottsága állítólag azt javasolta a tudományos

²¹³ A *Leleplezések a XVIII. század diplomácia történetéről* című írásról van szó. (A szerző jegyzete.)

kollégiumnak, hogy a törvénytervezetet a miniszter és a „társadalmi oldal” (strona społeczna) kiegészítéseivel nyújtsák be a szejmnek. Hogy ez végül is mit jelent, a jó ég tudja. Egyvalami biztos: a törvényt a szejm 16-án vagy 17-én meg fogja vitatni.

1981. november 17–18.

A törvénytervezetet ma sem nyújtották be a szejmbe. Ezt tényleg nem gondoltam volna. Azt hittem, a kormány a parlament elé terjeszti majd, hogy megingassa a sztrájkoló diákokat. Az egyik posztulátum érvényesült volna. Ma állítólag növekedett a sztrájkoló egyetemek és diákok száma. A kormány úgy gondolja, ha a Rada Glówna (Főtanács) lenne a legfőbb döntéshozó, az „túl nagy centralizmust” (!) jelentene, a rektort a szenátus válassza, ne az elektorok, a tanulmányi programot központilag kell meghatározni, nem az egyes egyetemeken, mint ahogy a felvehető diákok számát is a minisztérium határozza meg – egyszóval, szinte minden maradjon a régiben.

1981. november 18–19.

Állítólag Jaruzelskit rettenetesen fölbosszantotta a felsőoktatási törvény, hogy a kormánynak semmibe nem lenne beleszólása, csak a pénzt kell adnia.

Meglátogattam a sztrájkoló diákokat. Némileg fáradtak, de amúgy jó benyomást keltenek. Holnap Canetti Hitler-cikkéről beszélek. Ezeket az előadásokat a szolidaritás kifejezéséként értelmezik. Holnaptól a Szolidaritás-tagok nem tarthatnak előadást a sztrájkban részt nem vevő diákoknak. Sztrájk a nemsztrájkolókkal szemben.

1981. november 20–21.

Peter Schneider (az író) látogatta meg a diákokat. Kicsit mesélt magáról, utána a sztrájk okairól kérdezgetett. Úgy vélte, Radom miatt hosszú sztrájkra kell berendezkedni. Csodálkozott, hogy Łódźban a filmesek ellenzékbe vonultak a politikai filmmel szemben. Wajdát meghaladottnak tartják, szerintük most poétikus és individuális filmeket kell forgatni.

1981. november 19–20.

Előadás a sztrájkoló diákoknak az irodalomtörténet elméletéről. Este rendkívüli kari ülés. Legnagyobb meglepetésemre semmi vita, ehelyett egy igen radikális határozat, többek között arról, hogy a törvény elfogadásáig a rektori konferenciának kell átvennie a felsőoktatás irányítását! Ragyogó ötlet. Néhány napi tárgyalás után a diákok sztrájkbizottsága elfogadta, hogy az egyetem kapuit délben és négykor nyissák meg, hogy a nem sztrájkoló diákok is részt vehessenek az alternatív egyetemen (wszechnica uniwersytecka). Fontosak voltak Chmielewskis szavai, aki a tisztességről (pryzwoitość) beszélt, és arról, hogy győzni kell a Hebda-ügyben. Mindannyian csodálkoztunk, hogy a konzervatív párttagok közül senki nem szólalt fel. Ehelyett igen hamar elhagyták a termet. Roman Żurowski titkos szavazást követelt, az eredmény negyvenöt igen, három nem, egy tartózkodás.

1981. november 26–27.

Megint egyetemi Szolidaritás-gyűlés. Wałęsa állítólag azt követeli a sztrájkoló diákoktól, hogy huszonnégy órán belül hagyják abba a sztrájkot. A reakció erre, hogy ha kell, akkor akár tavaszig is sztrájkolunk. A gyűlésen arról volt szó, hogy a sztrájkot folytassuk-e vasárnapig (eredetileg péntekig volt meghirdetve), az eredmény kilencven igen és hatvan nem. Mivel remény van arra, hogy vasárnapig a diákok sztrájkja is véget ér, most nem hagyhatjuk őket cserben. Wałęsa autokrata stílusa mélyen megrázta a diákokat, elvégre az ő szövetségük független.

1981. november 28–29.

A diákok nem hagyják abba a sztrájkot, mert Radomban nem történik semmi. Nyugati vendégeknek olvastam fel a törvény néhány paragrafusát. Ez radikális, mondták. Mi marad meg belőle?

1981. december 4–5.

Már több napja nem jegyeztem fel semmit. Az expresszionizmuskonferencia miatt nem volt időm. Meg egy kicsit elegendem is van azoknak a dolgoknak a feljegyzéséből, amik politikailag érdekelnek engem. A lendületem kicsit csökkent, még ha az energiám nem is. Nem gondoltam, hogy a párt ennyire görcsösen fog ragaszkodni a pozícióihoz, még a rendkívüli állapot bevezetésére is készen

áll, ha vesztésre áll. A nép ugyanis túlságosan szervezett. Deprimáló, ahogyan a kormány hagyja, hogy hetven főiskola napok, sőt hetek óta sztrájkoljon – az, hogy a fiatalság ideológiailag ellenük fordul, hogy nem zajlik rendes oktatás, neki tökmindegy. Ez az erő amorálisának kifejeződése.

*

K. mesélte, hogy a sztrájkoló diákok félnek a nem sztrájkolóktól, a nem sztrájkolókat ellenben azért nem jelentkezik már a sztrájkolókat közé, mert azt hiszik, már túl késő. Az egyik szemináriumi csoport elhatározta, hogy dolgoznak a sztrájkolóért, vagyis nekik is mindent jegyzetelnek.

1981. december 6–7.

A rektori konferencia a tiltakozás más módjának gyakorlására szólítja fel a diákokat. De az meg milyen legyen, kérdezik a diákok. A radikálisok azt mondják, hogy az egyetem egyszerűen függetlenedjen a minisztériumtól.

1981. december 7–8.

Eloolvastam a rektori konferencia nyilatkozatait – nagyon radikálisak: ha december 20-ig nem lesz megoldás, akkor a főiskolák függetlenedni fognak a minisztériumtól, vagyis nem követik a didaktikai útmutatásokat (vagyis törlik az ideológiai tantárgyakat). – A megoldás az Akadémiai köztársaság (Rzeczpospolita akademicka).

*

Varsóban a Műszaki Főiskola folytatja a sztrájkot, a többi főiskolán zajlik a vita, hogy nem kellene-e szolidarisáknak lenniük. A Műszaki Főiskola kinyilvánítja, hogy nincs szüksége a Szolidaritásra, legjobb esetben meglegszenek küldöttségekkel. Az országban véget ért a sztrájk, de a sztrájkkészültség maradt.

1981. december 8–9.

A diákok tegnap kis többséggel a sztrájk befejezése mellett döntöttek. Előtte élénken vitáztak arról, hogy helyes-e abbahagyniuk a sztrájkot, hiszen tulajdonképpen semmit nem értek el. Mit tudnak elérni a rektorok? A sztrájk-bizottságok holnap találkoznak Poznańban, hogy a rektori konferenciá-

val közösen tanácskozzanak a sztrájk befejezéséről, elvégre negyven főiskola a sztrájk folytatása mellett döntött. Glemp bíboros is megszólalt, a sztrájk befejezése mellett érvelt, a sztrájk teljes siker, mondta állítólag nyugati rádiókra hivatkozva. A varsói rádió szerint azt is mondta, hogy a sztrájk folytatása a Független Diákszövetség (NZS) széthullásához vezetne. A varsói egyetemi hallgatók immár huszonhat vagy huszonnyolc napja sztrájkolnak, a fáradtság az arcukra van írva. Pszichikailag nem bírják már. De a polonisták és a történészek a sztrájk folytatása mellett szavaztak.

1981. december 9–10.

Az egyetemen a sztrájkoló diákság három csoportra bomlott: 1.: a sztrájk azonnali befejezése, 2.: várjuk meg, mi történik Poznańban, 3.: folytatni a sztrájkot. Az országban még valamivel több mint harminc főiskola sztrájkol, köztük a KUL²¹⁴, Glemp felszólítása ellenére. Megkérdeztem az egyik sztrájkoló diákot, hogy Glemp szavai játszanak-e a vitában valamilyen szerepet. Azt mondta, nem. Érdektelenek.

1981. december 12.

Hallom, hogy a rektori konferencia elhatározta, Hebdát nem veszik fel maguk közé; ez egészen sajátos. Továbbá bizalmatlansági indítványt kezdeményeznek a miniszterrel szemben. A jövőben beleszólási jogot követelnek a miniszter kinevezésébe. A diáksztrájk nagy (és talán egyetlen) eredménye, hogy a rektori konferencia önállósodott, és Lengyelországban létrejött egyfajta wspólnota akademicka (egyetemi közösség), amelynek persze nem minden egyetemi oktató a tagja, de a jobbak igen. – A konferencia a Rada Główna (Főtanács) helyére szeretne lépni.

December 10-ig – egy kivétellel – az összes főiskola befejezte a sztrájkot. Hallgattak a Szolidaritás országos vezetőségének felhívására, miszerint minden sztrájkoló álljon ismét munkába.

1981. december 11–12.

Előadás Canetti Hitler, nach Speer című esszéjéről. Ragyogó elemzés. Örülök, hogy néhány éve annyira szorgalmaztam a lengyel fordítást. A jövőben valószínűleg nagy figyelmet kap még Canetti tömegfelfogása.

*

Ma a Slowo Powszechne című hetilapban olvastam a rektori konferencia felhívását – valóban forradalmi, amit a konferencia tett. Ez az egyetlen választott szerv, ezért saját magát tekinti a főiskolák ideiglenes szóvivőjének (a Főtanács helyett). – Karunk (négy héttel ezelőtti) határozatában áll, hogy a vezetést a rektori konferenciának kell átvennie. – Kíváncsi vagyok, vajon a rektori konferencia elnöke kap-e jogosítványt arra, hogy a szejmben beszéljen. Ma összegyűltek a sztrájkoló diákok, megbeszéljük, hogyan tovább. Elmondtam nekik, hogy nem volt hiábavaló a sztrájkjuk, elvégre ezáltal alakult meg a rektori konferencia, és néhány képviselőben is tudatosult, hogy itt lényegi dologról van szó.

1981. december 10–11.

A rádióban azt a hamis hírt közölték, hogy az egyetem még tegnap is sztrájkolt. Valójában délután kettőkor befejeződött a sztrájk. Radomban a sztrájkolókat ellenegyetemet (sztrájkegyetemet) alapítottak. Nyelvtanulással kezdték. Nem válik tehát be a kormány számítása, hogy az egyetemek a sztrájk miatt bomlásnak indulnak. Nyilván arra sem számítottak, hogy a rektori konferencia ennyire aktív lesz.

A hadiállapot bevezetése 1981 decemberében és az azt követő hónapok

A hadiállapotot a december 12-ről 13-ra (szombatról vasárnapra) virradó éjszaka hirdették ki. Az utcákon dermesztő volt a hideg, enyhe hóviharral. A legtöbb Szolidaritás-vezetőt, a tanácsadóikat és a szervezet sok aktivistáját internálták. A telefonkapcsolat megszűnt, csak hivatalos engedéllyel lehetett átmenni egy másik vajdaságba, este tíztől reggel hatig kijárási tilalmat hirdettek. A Szolidaritás irodáit erőszakkal felszámolták, a Szolidaritás minden tevékenységét illegálisnak nyilvánították. Én egy panellakás tizedik emeletén bújtam el, elkerülendő esetleges letartóztatásomat. A lakást az egyik asszisztensnőm bocsátotta rendelkezésemre. De csendben kellett lennem, még a rádiót is csak fejhallgatóval hallgattam, a lakást sokáig nem hagytam el. Mivel nyáron a vállcsontom megrepedt, és a gipszet túlságosan sokáig hordtam, ezért a karom megmerevedett, egy gyógytornász segítségére szorultam. Megkérdeztem, hogy eljárna-e hozzám úgy, hogy senkinek nem árulja el a tartózkodási helyem. Megtette. Az egyetem működését leállították. Senki nem tudta, mennyi időre. Az üzemekbe komisszárokat küldtek, a hadsereg embereit, teljhatalommal felruházva. A naplómba sok pletykát följegyeztem, amelyekről nehezen állapítható meg, hogy igazak-e vagy sem. E pletykák nem véletlenül terjedtek, ugyanis kevés újság jelent meg. A párt lapja, a *Trybuna Ludu* volt jóformán az egyetlen. A rádió és tévé vezetése a hadsereg kezébe került.

Jegyzeteim ettől kezdve más karakterűek lettek, hiszen csak mendemondákra támaszkodhattam. Nyilvános viták többé nem voltak. A napló teli van apró megfigyelésekkel, amelyeket csak felületesen odavetettem.

A hadiállapot bevezetése az NDK-ra, június 17-re emlékeztetett. Amolyan déjá vu érzésként. Azon elmélkedtem, vajon olyan kemény idők jönnek-e, mint az NDK-ban 1953-ban, a népfelkelés után, de lényegében azt gondoltam, nem, hiszen ahhoz a Szolidaritás forradalma túlságosan is sokáig (tizenhat hónapig) tartott. De azért maradtak kétségeim, bár párhuzamokat is vonok a sikertelen magyarországi és csehszlovákiai reformkísérletekkel. De visszamegyek a 18. századra is, Rousseau-ra és Montesquieu-re.

A hadiállapot bevezetésére egészen más lett a reakció, mint Németországban. Egyértelműen fel lehetett ismerni, hogy Lengyelország a 19. század óta jól begyakorolta az ellenállást: előbb a cári hódítással, később a német megszállással szemben. De azért ennek ellenére szükség volt némi időre, hogy kialakuljanak az ellenállás új formái. Jegyzeteimben azonban erről ritkán esik szó. Én magam csak a nyolcvanas évek végén csatlakoztam az illegális lapkiadáshoz, amikor két kollégámmal csináltuk az *Europa* című, rendszertelenül megjelenő folyóiratot, anélkül, hogy a nevem megjelent volna benne.

1981. december 12–13.

Állítólag megszűnt a telefonösszeköttetés a külfölddel – fölveszem a kagylót (éjjel három van) – jel nincs, csak valami hörgés. Vajon valaki fel akart hívni (külföldről)? Mindenesetre ez nem véletlen.

*

400

Éjjelkor kimentem megnézni, hogy vajon a telefonfülkékben fennáll-e még a kapcsolat. Kiderült, hogy egész Varsóban kikapcsolták a telefonokat. A központi posta az ul. Poznańskán, ami egyébként éjjel-nappal nyitva szokott lenni, zárva volt. Előtte egy harci jármű, teli állig felfegyverzett rohamrendőrökkel. A kérdéseimre nem válaszoltak. Elindultam a Mazowsze-centrum (a Szolidaritás varsói központja) felé. Útközben egy fiatal fickó tüzet kért. Mondtam neki, nem dohányzom, és megkérdeztem, mi van Varsóban. Nem tudja, nem érdekli a politika, honapután Dániába utazik. Magamban azt gondoltam, holnapután már érdekelné fog a politika. A Mazowsze-centrum előtt fölfegyverzett rohamsisakos rendőrök álltak. Krzysztof Wolickival²¹⁵ találkoztam, akinél röviddel éjjel után házkutatást tartottak. Véletlenül

215 Krzysztof Wolicki (1925–2001) 1943 és 1945 között kényszermunkás volt Németországban. A háború után jogot és matematikát tanult a Varsói Egyetemen, 1945-ben lépett be a Lengyel Munkáspártba. hamarosan a *Trybuna Ludu* szerkesztője lett. Am 1967-ben a „revizionizmus” miatt kizárt Leszek Kołakowski-val való szolidaritása jeléül kilépett a pártból: Wolicki 1976-ban csatlakozott a KOR-hoz, 1980-ban hatvanhárom másik lengyel értelmiséggel együtt kinyilvánította szolidaritását a sztrájkoló munkásokkal. Ezután részt vett a Szolidaritás-mozgalomban. 1982 nyarán három hónapra internálták. A szabadon bocsátása után a második nyilvánosságban publikált. A hatvanas évektől tevékenykedett a német irodalom és színház kritikusként, fordított Karl Marxot, Martin Heidegger-t és Samuel Beckett-et. Sokszor vitatkoztunk. (A szerző jegyzete.)

éppen nem volt otthon. A távolból figyelte, amint idegen alakok mozognak a kivilágított lakásában. Gyalogosok mesélték, a hogy a rendőrkapitányságon óriási a forgalom. Számos civil érkezik kocsival, és besiet az épületbe. Három napja nincs benzin, ma nehéz volt kenyeret is szerezni. Nyilván sok minden eljutott már a lakossághoz, és elkezdtek raktározni a kenyeret. Ez vajon most csak egy erődemonstráció, vagy holnap reggeltől jön a rendkívüli állapot? Mindig is azt mondtuk, hogy szombatról vasárnapra virradó éjjel vezetik majd be, amikor a munkások nincsenek benn az üzemekben.

1981. december 16., szerda

Vasárnap óta semmit nem jegyeztem fel. Ez most tulajdonképpen a hallgatás ideje. Valaki azt mondta egy nővérnek, ezek a disznók, ezek ... A nővér válaszolt, rendben van, nincs más, mint hogy nem találja a szavakat az ember. – Vasárnap mindenki hallgatott a tömegközlekedési eszközökön. Házról-házra jártak az emberek, tudni akarták, mi van. A konkrét intézkedések, amelyek az élet legszemélyesebb részét is érintették, amelyek minden magánkezdeményezést megfojtottak, mindenkit elbizonytalanítottak, a legelején még nem voltak ismertek. Az első reakciók effélék voltak: ez lehetetlen, nem lehet igaz etc. Leginkább az keltette fel az érdeklődést, kiket tartóztattak le. Ideiglenes listák készültek, hogy kiket vittek már, és kiket vihetnek még el. Az egyetlen egy rakás kolléga érintett. Délután ott jártam, bementem Henryk Samsonowicz rektorhoz, hogy megmutassam magam. Örült, hogy lát engem. A diákok hasztalan szándékaról is beszélni szerettem volna vele, akik másnapra gyűlést szerveztek. Úgy vélem, az értelmiség nem tarthatja egyszerűen oda a fejét, a fejekre később is szükség lesz. Másnap, amikor a diákokkal beszéltem, ő is ezt mondta nekik. – Örülünk azoknak, aki megúszták (Bujaktól tudjuk a neveket), de sajnos kevesen vannak. – Ha az országos bizottságban valaki mindig hallgatta volna a rádiót, ez nem történt volna meg. – A legtöbben máshol aludtak. Azonnal akadt valaki, aki biztosította az éjjeli menedéket. Itt egészen más a mentalitás mint az 1933-as Németországban, ahol az üldözöttek nem találtak menedéket. Másnap az egész város megmozdult, látogatások, első segítségnyújtás a letartóztatottak feleségének, anyjának. Andrzej Werner²¹⁶ a letartóztatásakor még a szemüvegét sem vihette magával. Hiába mondta a felesége, hogy anélkül nem lát semmit, a rendőrök azt válaszolták, ah, útközben csak elvesztené. Mazowieckit állítólag egy diplomataautóból szedték ki. – A buszon egy nő azt mondta, hadiállapot kell nekik ahhoz, hogy

216 Andrzej Werner (1940) irodalomtörténész, filmkritikus.

ilyen csibészeket, mint Gierek etc. végre lecsukjanak.²¹⁷ Vasárnap mindenki a hétfőt várta, melyik üzemek kezdenek sztrájkba. Hétfőn aztán elkezdtek terjedni a pletykák. Egyesek egészen biztosan tudták ezt, mások teljesen biztos helyről hallották amazt. – A főszerkesztőket Kosakhoz hívták, mellette ült egy ezredes és azt mondta, mindannyian szabadságon vannak, de álljanak készenlétben. Ma azt hallottam, hogy 82 január elsején mindegyiküket elbocsátják. Kapnak háromhavi fizetést, és nézhetnek valami állás után. A kultúra területén úgy tűnik, vissza akarnak térni az 1956 október előtti időkhöz. – Ma valaki azt mesélte, hogy a Varsói Kohó (Huta Warszawa) háromszor is sztrájkolt. Az első alkalommal békésen avatkoztak be (a gyár területét páncélcikkal vették körbe, másodsor, amikor új munkásbizottság alakult, már odacsaptak, ma már az utolsókat is elvitték – de siker, hogy a kemencék kialudtak, újakat kell építeni. Ha ez igaz, akkor a veszteségek milliárdos nagyságrendűek. Ez a következménye, hogy a katonai puccsot a lakosság szinte egyáltalán nem támogatja. Többe kerül, mint egy többhetes általános sztrájk. – Mindenki attól fél, hogy néhány nap múlva bevonulnak a szovjetek. Én nem hiszem. Nem ezért szervezték meg a puccsot. – Wałęsáról szintén pletykák terjednek. Tegnap azt mesélték, hogy Gdańskba telefonált, és óvta a sztrájkolókat a fegyverhasználattól. Állítólag visszautasították. Ma az terjengett, hogy a Szolidaritás-tagokat ellenállásra szólította fel, de aztán a végén megadta magát. A vérontásnak nincs értelme. – A katonák csalódást keltettek. Kudarcot vallottak, bár senki nem tudja igazán, hogy a zöld uniformisban rendőrök, különleges egységek vagy besorozott katonák vannak-e. – Az a hír járja, hogy néhány egység sztrájkba lépett, de tagjait letartóztatták. De nem lehet tudni semmi pontosat. – Érdekes, ahogyan az emberek a telefonilalmat személyes kontaktusok révén próbálják áthidalni. Az első két napon a templomok váltak a találkozási pontokká, de aztán ott is túl sok embert tartóztattak le. Pillanatnyilag állítólag negyvenezernél több embert internáltak. – Egyre több kicsi csoportosulás jön létre. Már kialakulóban vannak a vándor egyetemek (latające uniwersity). – Három dologról folyik a vita: Miért nem készült fel a Szolidaritás a rendkívüli állapotra? Az egyetlen helyes válasz: azért nem, mert nem illik a szervezet jellegéhez. Nem ismerte az illegális tevékenységet. Nem lett volna-e helyesebb márciusban megkockáztatni az általános sztrájkot? Valószínűleg győzelemmel ért volna véget, de akkoriban a Szolidaritás még ideológiailag felkészületlennek bizonyult, nem volt még

217 Olyan pártfunkcionáriusokat is letartóztattak, akik 1980 augusztusáig aktívak voltak. Még az egykori első titkárt, Edward Giereket (1918–2001) is, aki 1970-ben Władysław Gomułkát leváltotta. (A szerző jegyzete.)

kidolgozva az öngazgatás eszméje etc. Meddig fog a junta kormányozni? Hetekig, hónapokig, évekig? A katonai diktatúrák története inkább arra utal, hogy évekig, bár mindenki úgy véli, ez a junta gazdaságilag egy évet sem bír ki. Az intézkedései végzetesek a gazdaság számára. A modern gazdaság nem viseli a parancsuralmi rendszert. Szerintem Jaruzelski szeme előtt a magyar minta lebeg. A felkelést véresen leverték, de utána reformokba kezdtek. Csak éppen azt felejtí el, hogy Magyarországon nem volt gazdasági válság, csupán politikai. Ma a junta mintha békülékeny hangokat ütne meg: nem akar sokáig kormányozni, csak hát ugyebár szükséges volt etc., de hamarosan átadja a kormányzást. Lassacskán apró győzelmeket aratnak. Nem tudjuk, Katowicében mi a helyzet. Nem lehet túl rózsás, mert a vajdát egy tábornok váltotta fel (amúgy néhány más vajdaságban is katona került a vajdaság élére). Talán a legfelső pártkörökben is akad némi kritika. A puccsról állítólag csak Barcikowski és Olszowski tudott. – Egy diáklány azt mondta, ennek az évnek az eredménye, hogy a jövőben csak egy programunk lehet. Ehhez hozzátehetjük, hogy nem csak Lengyelországra, de az összes többi szocialista országra is ez az egy program vár. – Annak tudata, hogy a szomszédok nem fognak bevonulni, mindenkit könnyelművé, bizakodóvá tett (Wałęsának igaza volt, amikor azt mondta, lebecsüljük az ellenfelet, de ő sem tett elővigyázatossági intézkedéseket). A sok Szolidaritás-tagra való tekintettel senki nem hitt a rendkívüli állapotban, bár a hónap elején, a varsói tűzoltóiskola megrohamozásakor a katonai erők már megmutatták magukat. Az is elterelte a figyelmet, hogy a kormány a szemmel akarta jóváhagyatni a rendkívüli állapot bevezetését, amit aztán persze nem tett meg. Pénteken még arról volt szó, hogy Jaruzelski kéri a napirendi pontok kibővítését. Mindenki azt találgatta, ez mit jelenthet. Tévétra akart vezetni, és a Szolidaritás országos bizottságát radikalizmusra akarta sarkallni. Így utólag tisztán látszik, hogy a puccsot ragyogóan előkészítették, pedig néhány napja még senki nem hitt volna a sikerében. Mindenki tudta, hogy bekövetkezhetsz, de azt senki nem gondolta, hogy ilyen hamar. – Néhány héttel ezelőtt egy előadáson azt mondtam, hogy a rendkívüli állapot csak akkor lehet sikeres (1933-ról volt szó), ha hirtelen, meglepetésszerűen jön; magamban pedig megfogalmaztam, hogy a rendkívüli állapot bevezetését hülyeség megszavaztatni a szemben. De arra nem gondoltam, hogy már most bevezetik. Talán azért nem, mert én csak megfigyelő vagyok. – Holnap néhányan (sokan?) mindennek ellenére sztrájkolni akarnak. Ma előkerültek az első olyan Szolidaritás-tagok, akik a junta mellett szólaltak fel. Az egyikük poznańi. Állítólag ő adta el a radomi ülés hangszalagjait is. A junta a jövőben a Szolidaritást tisztán szakszervezetté kívánja átalakítani. Egy

történészprofesszor vasárnap azt mondta: kíváncsi vagyok, ki lesz az első, aki eladja magát. A junta mellett szólalt fel a romanisztika professzora, Maciej Żurowski. – A rektori konferenciát fölsozlatták. Nawrocki felsőoktatási miniszter lemondott²¹⁸, senki nem tudja, miért. Végrehajtotta a feladatát, az egyetemek ügyében egy katonára van most szükség. – Egy diáklány mesélte, hogy szülei barátai, de az anyja is, akik mind a kulturális szférában dolgoznak, e napokban éveket öregedtek. A lánynak könnyben úszott a szeme.

1981. december 17.

A hadviselő fél sikereket arat. Pacifikálták a Lenin kohót és egy szénbányát is. Tegnap a varsói kohó volt a junta nagy győzelme, bár a rossznyelvek szerint a kemence kialudt, ami azt jelentené, hogy újat kell építeni. Gdańskból semmi hír. A Trybuna Ludu azt írja, hogy az üzemeknek a telefonösszeköttetés hiánya miatt nehézségeik vannak. A szállítókat nem lehet felhívni. Néhány üzemben nincsenek mesterek. Néhány igazgatót leváltottak, mert semmit vagy túl keveset tettek a sztrájkok ellen. – Fenygetés fenygetés hátán. – Minden mulasztásért két-három évvel vagy éppen halálbüntetéssel fenyegetnek. A vádiratot nem kell megindokolni, írja a mai Trybuna Ludu. De még a vádakat sem kell ismertetni, amit végképp nem értek. (Milyenek voltak a hadbíróságok Hitler idején? A Filbinger-afférről²¹⁹ behatóbban kellene tanulmányoznom). Mindez az igazságosabb igazságszolgáltatásról szóló egyéves felvilágosító munka után. Hány ezer ember fog börtönbe kerülni. Megismétlődnek az ötvenes évek. Annak bizonygatása, hogy mélyreható reformok jönnek, gúnynak tűnik.

*

A nyugati bankok nyugtalankodnak amiatt, hogy nem kapják meg a pénzüket. Megnyugodhatnak, meg fogják kapni, de vajon megértik-e, hogy a hadiállapot nem megoldás?

*

²¹⁸ Nawrocki, Jerzy (1926–1999) bányamérnök. 1981. július 3. és december 15. között felsőoktatási miniszter.

²¹⁹ Filbinger, Hans (1913–2007) a Kereszténydemokrata Unió tagjaként 1966 és 1978 között Baden-Württemberg miniszterelnöke. Miután a sajtó leleplezte, hogy a háború alatt a Haditengerészetnél szolgált tisztként és rokonszenvezett Hitler eszméivel, lemondásra kényszerült.

Nemzetközi szinten nyilván hamarosan elterjed majd a mítosz, hogy kilátástalan volt a helyzet. A háromoldalú megegyezés eszméje (a hatalom, az egyház és a Szolidaritás között) feledésbe fog merülni.

*

Klemens Szaniawski²²⁰ mesélte, hogy az internálótábor udvarán volt (mint egy erődítmény, úgy nézett ki, magas falakkal körülvéve), és egy fegyveres őrizte. Megkérdezte tőle: na, hogy érzi magát, amikor egy bűnöző áll maga mellett? A fegyveres így válaszolt: Professzor úr, a bűnözők a harmadik fal mögött vannak. Én tudom, kicsoda Ön, Professzor úr.

*

Tegnap vagy tegnapelőtt tisztogatások voltak a Nemzeti Könyvtárban. Minden Szolidaritás-tagot kirúgtak. Valószínűleg a tavalyi év röplapjait is elkönfiskálták. Semmi nyoma nem maradhat annak, ami történt.

*

Újraolvasom a Literatura na Świecie harmadik számában megjelent cikket, ami a fasiszta kultúrpolitikáról szól. Válasznak szántam az 1968-as évről.²²¹ Most aktuálisabb, mint valaha.

*

Konstancinban egy mozgássérültet kellett volna hazaszállítani. De csak egy mentőautó volt, amit a kórház nem nélkülözhetett. Tehát az egyik katonai poszthoz fordultak segítségért, amint azt a katonai tanács ilyen esetekre tanácsolta. De nem tudott semmiről, nem tehetett semmit. Az URH-rádiót a kórháztól elvették. Néhány órával később egy milicista jött kocsival, hogy a fián cseréljék ki a gipszet – a kórház csak azzal a feltétellel volt hajlandó megtenni ezt, ha utána hazaviszi a mozgássérültet.

*

²²⁰ Klemens Szaniawski (1925–1990) a filozófia professzora a Varsói Egyetemen, elsősorban tudományfilozófiával foglalkozott. (A szerző jegyzete.)

²²¹ 1973 tavaszán jelent meg. (A szerző jegyzete.)

Milyen következményekkel jár majd a terror? Olyan mozgalmat, amilyen a Szolidaritás volt, csak hosszú évek alatt lehet majd újra felépíteni. Nagyon tudatosan játszanak az érvel, hogy ha a hadiállapot nem hoz eredményeket, akkor jönnek az oroszok. Ez sokakra bénítóan hat.

*

A jövőben az első teendők egyike nyilván az önvédelmi csapatok megalakítása lesz.

*

Egy csepp vérnek sem szabad folynia, mondták vasárnap. Ki lehetne egészíteni. Ehelyett százévesi börtönbüntetéseket osztogatnak.

*

A letartóztatottakért már nem rendőrautóval, hanem mentőautóval jönnek. Ez kevésbé feltűnő.

*

Kétezer, egyenként három katonából álló egységeket küldtek vidékre, hogy felmérjék a gabonahelyzetet. A következő hetekben be fogják gyűjteni a gabonát, talán ígérekkel és szóbeli fenyegetésekkel körítve, csak ritkán erőszakkal. Rosszabb a helyzet az állatokkal, amit ugyanis levágtak, azt már nem lehet begyűjteni.

1981. december 18.

Amint az várható volt, mégis folyik a vér. Hivatalosan hét bányászt öltek meg. Természetesen gonosztevőkről, felbujtókról szóltak a hírek. Ezt az 1970-ben és 1976-ban használt szokincset ugyan már maga a párt is elítélte, de most gond nélkül alkalmazták.²²² Noha kiállításokon mutatták be az események hátterét, minden a régiben maradt.

*

²²² Az 1970-es gdański és az 1976-os radomi sztrájkokról van szó. (A szerző jegyzete.)

Ma már nem volt néma csend a tömegközlekedési eszközökön. A vérontás mégiscsak túl soknak bizonyult. Felháborodást keltett a rendőrség tegnapi akciója is a belvárosi tüntetők ellen. Még a templomokba is könnygázzal mentek be. Két fiatal fickó a buszon arról beszélgetett, vajon a rendőrök mit szedtek (alkohol, kábítószer?), hogy ilyen brutálisak lettek. Egy idősebb úr közbeszólt, hogy ő támogatja a hadiállapotot. Valaki megkérdezte, ki háborúzik kívül. Egy másik idősebb úr közbeszólt: háborúznivaló kedvük van.

*

Gdańskban állítólag több százan megsebesültek. Ennyit tudni. Többet majd nemsokára.

*

Egy nővér mesélte, hogy egy gyerekkórházat parancs alapján azonnal ki kell üríteni. Sok gyerek nagyon beteg, a szülők nem is mind Varsóban laknak. Ez nem érdekelte a hadvezéreket. Az orvosok, amennyire csak lehetett, házavították a gyerekeket, másokat a parancs ellenére a kórházban tartottak. – Hány embert lehetne megmenti a haláltól, ha működnének a telefonvonalak?

*

A bíróságokon gőzerővel zajlik a munka. Minden pert gyorsított eljárásban tárgyalnak.

*

A reformról nem szabad lemondani. Ez főleg abból áll, hogy 1982. január 1-től az árak emelkednek, talán néhány minisztériumi hivatalnokot elbocsátanak, és minimálisan megemelik a béreket. A népnek úgy kell viselnie a terheket, hogy a javulásra semmi remény.

*

Azt mondogatják, most gyorsabban lehet meghozni a törvényeket. A terhes partner, az úgynevezett társadalmi oldal (strona społeczna) nem létezik többé.

Több lojalitási nyilatkozat Szolidaritás-tagoktól. A radomi főiskola Szolidaritás-elnöke azt nyilatkozta, hogy kényszerítették a sztrájkra. A rektorok egyike erre másképp emlékszik. Valószínűleg Radom lett volna a nulla óra ürügye, de aztán jött a Szolidaritás-bizottság heves vitája, ami a tűzoltóiskola elleni brutális rendőrtámadással foglalkozott; s ez még jobb alkalmat kínált.

Władysław Findeisen²²³, a Műszaki Főiskola rektorát leváltották.

Az egyetemen most komisszárok uralkodnak. Az a hír járja, hogy az egyetemről mindenkit elbocsátanak. Megkönnyebbültem. Biztosan azok között vagyok, akiket többé nem vesznek vissza. Nincs is értelme ezen a nyomorult egyetemen tanítani. Csak a diákjaimat sajnálom. De miattuk nem fogok semmiféle kétes értékű nyilatkozatot aláírni.

A legtöbben úgy vélik, az oroszok bevonulása elkerülhetetlen.

A püspökség levele mély benyomást tett rám. A dialógus megszűnt, az emberi jogokat lábbal tapodják, a Szolidaritás vezetőit azonnal szabadon kell bocsátani, áll többek között a levélben. Igaz, a végén az egyház óv az elhamarkodott akcióktól.

Olyan hírek terjengnek, amelyek szerint most már az egyháznak is represzióra kell számítnia.

223 Władysław Findeisen (1925) az „arge scale systems theory” egyik alapítója. 1981 áprilisában a párt-akarata ellenére nevezték ki a varsói Műszaki Főiskola rektorává. 1989 tavaszán Aleksander Gieysztor professzorral ő vezette a kerekasztal plenáris ülését. (A szerző jegyzete.)

Az Írószövetség székházára is lakat került. Előbb persze elvitték a kasszát és a könyvtárat.

Andrzej Kijowski²²⁴ állítólag azt írta, hogy jól van, és csomagot is kapott. A levelét cenzúrázták.

Enzensberger Der kurze Sommer der Anarchie című regénye a következő szavakkal ér véget: „[...] aminek vége, annak vége. Kétszer nem tör ki ugyanaz a forradalom.”²²⁵

1981. december 19.

Mára általános sztrájkot hirdettek. Aligha lesz belőle valami. Nem is tudja senki. A rádióban ma reggel nem tudósítottak a munkásosztály további győzelmeiről.

A radikális forradalmak (vagyis egy rendszer elvi megváltoztatásai) mindig kudarcot vallanak, de hát ez működési hiba.

1981. december 19–20.

Ma megint akadt egy országos vezetőségi tag, aki lojális akar lenni.

Hallottam Miłosz cikkét, amit a legfrissebb események kapcsán írt. Mély szomorúsága ellenére is optimista.

224 Andrzej Kijowski (1928–1985) író, irodalomkritikus. (A szerző jegyzete.)

225 Enzensberger Hans Magnus (1929) német író, költő, szerkesztő, kiadó. A *Der kurze Sommer der Anarchie*. Buenaventura Durrutis Leben und Tod című regénye 1972-ben jelent meg.

*
G. docensnővel találkoztam, aki azt kérdezte, meddig tart még ez az állapot. Azt mondtam, talán évekig. Elborzadt, és azt mondta, ez nem lehet igaz. Erősen reménykedik.

*
Gdańskban meghosszabbították a kijárási tilalmat. Varsóban és más vajdaságokban rövidítették rajta. Lublinban, Wrocławban és Katowicében minden maradt a régi.

*
Ma egy félórán át a híreket hallgattam, ki mindenkire vár rögtönítélő bíróság. A többségük legalább három év börtönre számíthat.

*
Azokat, akik a Szolidaritástól távol tartották magukat, Miłosz gyáváknak és szervilizseknek (Servile) nevezte.

*
A Solidarność című hetilapban olvastam a tisztek elleni ötvenes évekbeli perekről. Néhányukat napokig, állva hallgatták ki. Pszichikailag akarták felőrölni őket. Állandó stresszben éltek.

*
Egy ügyvédtől hallottam, hogy az internáltak leülhetnek. Az első huszonnégy órában nem kaptak enni. Aludni természetesen ülve is lehet.

1981. december 20.

1933-ban nem volt sztrájk, egyetlen akciót sem szerveztek az SA-hordákkal szemben. A Német Kommunista Párt (KPD) és a Szociáldemokrata Párt (SDP) tagjai állítólag csupán egy főnről érkező jelre vártak.

A Scholl-testvérek²²⁶ és mások is csak évekkel később cselekedtek jel nélkül is.

*
A varsóiak sokat járnak össze, így próbálnak meg hírekhez jutni. Már vannak egészen pontos híradások az Államtanács üléséről, hogyan viselkedett Reiff és Jan Szczepański, aki szintén vonakodott aláírását adni.²²⁷ Végül állítólag a tábornok azt mondta, de Professzor úr, a hadiállapotot már három órája bevezettük. Na, mondta erre, akkor akár alá is írhatja. – Mindenki megpróbálja megosztani az értesüléseit, kit tartóztattak le, kit engedtek szabadon, hogyan szenvednek a letartóztatottak. Állítólag a színésznő, Mikolajska nincs jól, sikerült valami papírt kicsempésznie. Úgy tűnik, a KOR embereit bűnözőkként kezelik, egészen biztos per vár rájuk. Ezzel szemben bizonyos értelmiségiek némi szabadságot élveznek a fogságban. A Szolidaritás-tagokról kevés hír érkezik. Többségüket nem Varsóban tartják fogva. Egy fiatal fickó úgy véli, most már a miniszterek is Jaruzelski ellen vannak, tudniillik rossznéven veszik, hogy semmiről sem tudtak. Az üzemekben alig dolgoznak. Egy röpcédula passzív ellenállásra szólít fel. Az érsek állítólag Jaruzelskit (egy pap közvetítésével) mereven elutasította. Nem tudni, hol van Geremek és Mazowiecki. – Gdańskban igazi utcai ütközet volt; állítólag halottakkal. A kijárási tilalom meghosszabbítása a kikötővárosban magáért beszél. – Egy fiatalember azt mondta, a hadiállapot sokba fog kerülni (tiszán technikai-vállalkozási szempontból). – A püspökség levele az emberekre nagy hatást gyakorolt.

*
Senki nem hisz a hatalom mostani birtokosainak a sikerében. Természetesen sokan félnek, de nem kevés bátor ember is akad. Egy nő büszkén mondta, hogy Lengyelországa volt a leghosszabb tavasz (tehát hosszabb a prágai tavasznál, hosszabb az 1848-as népek tavaszánál).

²²⁶ Scholl-testvérek (Sophie és Hans) mint a müncheni egyetemen működő Hitler-ellenes szervezet tagjai náci- és háborúellenes rölapokat terjesztettek. 1943. február 18-án leleplezték. Négy nappal később Népbíróság elé állították őket, s a halálos ítéletet még aznap végrehajtották.

²²⁷ Szczepański Jan (1913–2004) szociológusprofesszor, Szejmképviselő, 1980-ig több éven át a Lengyel Tudományos Akadémia elnökhelyettese. 1977 és 1982 között az Államtanács tagja. Reiff Ryszard (1923–2007) 1980 és 1985 között az Államtanács tagja. Reiff nem szavazta meg a hadiállapot bevezetését, Szczepański tartózkodott a szavazásnál.

Két család esetében történt meg, hogy az anyát és az apát is letartóztatták. A gyerekeket gyermekotthonba dugták. Ez anyám moszkvai esetére emlékeztet, amikor egyszer csak hirtelen a Krímen találtam magam.

1981. december 21.

Úgy tűnik, pillanatnyilag a legfontosabb feladat a hó eltakarítása és a helyi közlekedés helyreállítása. Igazi militarista gondolkodás. Ily módon a járművek minden esetben gyorsan közlekedhetnek, a tömegközlekedési eszközöket is bármikor igénybe veheti, ráadásul kifelé úgy mutat, mintha helyreállt volna a rend és a munkakedv. Az már nem érdekli a tábornokokat, hogy képzett munkaerő vesz részt fölösleges munkában. Úgyis a nemproduktív szférából jönnek, sőt, produkcióellenes munkát végeztek.

A Szolidaritás-mozgalom egyik fő gyengéje az volt, hogy nem rendelkezett kész elmélettel. Spontán módon jött létre. Senki nem számolt a létrejöttével, a legmerészebb álmokban sem álmodott róla senki. Ennek következménye, hogy a Szolidaritásnak először programot kellett kidolgoznia, elsősorban az eljövendő gazdasági rend és a hétköznapi élet működésére vonatkozóan. A kezdetekben csak az etikai értékekre gondoltak, a szabadság megszerzésére, később jöttek a reflexiók az öngazgatásra, végül (augusztus után) kidolgozták az állam újjáalakításának koncepcióját, de már az utolsó fázisban. Most lesz majd idő az elméletre.

Mindenki annak a háromezer vájárnak a sorsával foglalkozik, akik bezárták magukat odalent. A kormány a TASSZ verzióját szajkózza, miszerint a Szolidaritás terroristái tiltják meg a munkásoknak, hogy feljöjjenek. Ezek annyira brutálisak, hogy még orvosokat és papokat sem engednek hozzájuk. Valójában a vájárok félnek attól, hogy provokátorok mennek le közéjük. – Ez vajon az ellenállás vége vagy pedig valamilyen új út eleje? – A bányászok persze nyilván különösen fel vannak háborodva, hiszen militarizálták őket, vissza kellene térniük a szabadnap és család nélküli régi időkbe. Az 1981-es tragédia minden eddigi lengyel tragédiát háttérbe fog szorítani.

Az a benyomásom, hogy erősödik az ellenállás szelleme, bár persze a félelem a csontokig hatol.

Egy katonatiszt valamelyik nyugati rádióban megnevezte a hadiállapot megszüntetésének három feltételét: az ellenállás beszüntetése, a munkásosztály teljes egészében munkába áll, a letartóztatott Szolidaritás-tagok aláírnak egy nyilatkozatot, hogy... etc. – ebből az következik, a hadiállapot még sokáig fog tartani. – Egy másik tiszt a Trybuna Ludunak azt nyilatkozta, hogy a hadiállapot fokozatosan, vajdaságonként is megszüntethető. Hogy fokozatosan térjünk vissza a demokráciához, fűzhetnénk hozzá. Valójában azután sem lenne sokkal más milyenebb a helyzet. A halálbüntetéssel nem fognak fenyegetőzni.

Úgy tűnik, a tengerentúli lengyel nagykövet kiszállása aktivizálta a nyugati politikai életet. – Japán kikötői munkások ma kijelentették, hogy bojkotálják a lengyel hajókat. – A világ lassan képet alkot magának a lengyel helyzetről. A hírzárlatnak meglett a hatása.

Hivatalosan is engedélyezték egy hetilap (Chłopska Droga) megjelenését, az élén egy márciusi figurával.²²⁸ Az összes Szolidaritás-tagot kirúgták.

A Westfunkon felolvasták Konwickinak²²⁹ a New York Times-ban megjelent cikkét, meghallgattam. Magasztalja a lengyel szabadságvágyat, és megveti a szomszédok despotizmusát. Elismeri, hogy a lengyel nemesi szabadságnak árnyoldalai is voltak, de még mindig jobb az a modern rabszolgaságnál. Csodálom ezt a fokú ellenállást.

228 1958 és 1985 között Mieczysław Róg-Świostek (1919–2000) egykori kommunista partizántiszt volt a Chłopska Droga főszerkesztője. „Márciusi figura”, akinek pályája 1968-at követően ívelt föl.

229 Konwicki, Tadeusz (1926–2015) író, filmrendező. Többek között a Máter Johanna és A fáraó forgatókönyveinek írója. Magyarul is több műve megjelent.

*

Jerzy Urban sajtószóvivő ötezer internáltat ismer el.²³⁰ Önmagában már nagyon sok, de valójában biztos, hogy többen vannak. Háborús időkben sok mindent meg kell szorozni tízzel.

*

A parasztokat nem nagyon izgatják a junta intézkedései és ígéretései. Magas áron adják el az állataikat. Egy disznó nagyjából harmincezer zloty. De aligha fognak új állatokat venni.

1981. december 22.

Letartóztatták a Varsói Egyetem japanológusát, Lipszycet. Valószínűleg annyi a „bűne”, hogy elkísérte Wałęsát Japánba. Vidám, törékeny ember. Mélyen megrázott, hogy Toruńban letartóztatták a történész Grudzińskit, aki egy ideig az egyetemi Szolidaritást vezette, továbbá Tomaszewskit és a polonista Kallast.²³¹

*

A filmterjesztő Wittlin, aki támogatja a jelenlegi rezsimet, azt mondja, romlik a helyzet. Katowicében sokkal radikálisabban kormányellenes a hangulat, mint Varsóban. Még a letartóztatások és a perek zajlanak. Már ezernél is több ítélet született. A háromezer vājár akcióját még sokáig követi lélegzetét visszafojtva az ország. A hatalom halogató taktikával próbálja felőrölni őket. Ennek persze megvan az a kockázata, hogy szolidaritási akciók is lesznek. Varsóban lassan eltiűnnek a katonai járművek. Állítólag a város körül állomásoznak. Az ünnepnapok bizonyára nyugtató hatással lesznek. De azután a gdański hajógyárban ki fog törni a vihar. Január elsejére áremelést harangoztak be.

²³⁰ Urban, Jerzy (1933) újságíró. A Po Prostu című hetilap Gomulka által történt betiltása után nem publikálhatott a saját neve alatt. 1981. augusztus 17. és 1989. április 18. között kormányzóvivő. 1990 és 2004 között baloldali pártok tagja, a *Nie* című satirikus, antiklerikális hetilap alapítója és szerkesztője.

²³¹ Kallas Krystyna a toruni Mikołaj Kopernik Egyetem professzora és dékánhelyettese 1981 és 1985 között. Grudziński Tadeusz (1924) a lengyel középkorral foglalkozó történész-professzor a Toruńi Mikołaj Kopernikus Egyetemen, ahol Tadeusz Tomaszewski is filozófiát tanított.

1981. december 23.

Az egyik docens beszélt az establishment embereivel. Azt állítják, hogy összeomlott a hadsereg terve. Az egészet csupán három napra tervezték. Utána vissza akarták kapcsolni a telefonokat etc. A dolog elhúzódása teljesen megbénítja a gazdaságot. Külkereskedelem egyáltalán nincs. A csigatempó, amiben a munka zajlik, lassan mindenütt általánossá válik. Ehhez errefelé nem kell sok. – A hadseregnek az fog problémát okozni, hogy megszüntesse a hadiállapotot. A tanácsköztársaság idején Rokoszy kereskedelmi miniszter (az élelmiszerboltok kivételével) bezáratta az összes üzletet, hogy elejét vegye spekulációnak. A lakosság négy hét elteltével morgolódni kezdett. Felszólították, hogy tegyen valamit. Erre annyit mondott, tudja, hogyan kell bezáratni az üzleteket, de fogalma sincs, hogyan kell újra megnyitni őket. – Tegnapelőtt elkezdett terjedni a pletyka, hogy Mazowiecki nem él már. De ez nem igaz. Jan Strzeleckit szabadon engedték.²³² – Lipszycet egy beszélgetésre hívták be a parancsnokságra. Nem tért vissza. A Kurier Polski szerkesztőségének minden tagját meghallgatja egy bizottság. Hét ember, részben felfegyverezve. Bemutatkoznak: én a hadseregtől vagyok, én a titkosszolgálatból, én a vajdasági bizottságtól etc., és feltesznek három kérdést: mit gondolsz a rendkívüli állapotról, a Szolidaritásról, és hogyan képzeled itt a további munkád? Egy fiatal nő állítólag azt mondta: félek minden hadseregtől, a Szolidaritás pártján állok, és el nem tudom képzelni, hogy a jövőben itt dolgozzak. – A gazdaság állapota végzetesnek tűnik. Meghallgattam egy interjút Madejjel: vége a provizóriumnak, legfeljebb egy hónapra lehet tervezni, úgy tűnik, a Nyugat negatív reakciója a kölcsönkérés ügyében mindent összekavar. A kormány szemlátomást nem számolt ezzel. Katasztrófa.

*

A Radio Warszawa közlése szerint a bányászok a hadiállapot megszüntetését, s letartóztatottak szabadon bocsátását és a Szolidaritás elismerését követelik. Nem kevés.

*

²³² Strzelecki, Jan, (1919–1988) jogtudós. 1984. december 13-án internálták, de egészségi állapotára való tekintettel december 24-én szabadon engedték.

A jezsuita templomban meghallgattam a prédikáció egy részét. A pap párhuzamot vont a keresztényüldözésekkel, amikor is a rómaiak nem értették meg, hogy a keresztények szeretetben akarnak élni.

Egy docens mesélte, aki sokat foglalkozik a puccsokkal, hogy a Kapp-puccsot egy általános sztrájkjal még vissza lehetett verni, az olasz fasiszták már ki tudták zárni ezt a lehetőséget, egyszerűen katonai erőt alkalmaztak. A németek pedig, fűzhetnék hozzá, egy provokációt használtak ürügyként vagy valamit, ami provokációnak hatott.

A telefonok és telexek blokádjának olyan következménye is van, amit a hadsereg nem látott előre: néhány üzemben sztrájkoltak, mert meg voltak győződve arról, hogy egész Lengyelország sztrájkol. A sztrájk vezetői körbepültek Lengyelországot, míg meggyőződtek arról, hogy ez nem így van.

A Nyugat fél, hogy Lengyelország csődöt fog jelenteni. Ez azt a hatást is kiválthatná, hogy más országok (Brazília, Jugoszlávia, Lengyelország) is csődöt jelentenek. Azt gondolom, a pénzügyi kérdésekben kompromisszum lesz. A Nyugat természetesen segítene, ha Lengyelország saját útjára lépne. A kiút a hármass bizottság lenne: kormány-egyház-Szolidaritás, közben persze a Szolidaritásnak óvatosabbnak kell lennie. De Jaruzelski nem képes arra, hogy ezt a lépést megtegye.

A hadbíróság elé állított filozófiahallgatókat átirányították egy polgári bíróságra. Csak (!) féléves börtönbüntetés fenyegeti őket. Barbara Stanosz²³³ sokat segített nekik.

²³³ Barbara Stanosz (1935–2014) filozófus. 1976-ban elvesztette állását a Varsói Egyetemen, mert tiltakozott az alkotmány megváltoztatása ellen (az alkotmányba bevették többek között a cikkelyt, miszerint a Lengyel Egyesült Munkáspárt az ország vezető ereje és a lengyel állam a Szovjetunió hű szövetségese). Stanosz 1980-ban került vissza az egyetemre. Sokat dolgoztunk együtt. (A szerző jegyzete.)

A varsói tömegközlekedés kész katasztrófa. Akár egy órát is kell várni egy villamosra.

Heinrich Böll tegnap kijelentette, hogy a Nyugat túl keveset tesz Lengyelorszáért. Németország mindig fél a zavargásoktól. Pedig szint kellene vallani.

Lengyelország játékszerre vált a nemzetközi szintén. Ez ritkán jelent jót.

Hogyan mutatna Lengyelország nemzetközileg, kérdezte a docens, ha behúzta volna a farkát? Mint egy papírtigris.

Gieysztornak²³⁴ az Akadémia (PAN) nevében kiadott lojalitási nyilatkozata teljesen felesleges volt. Mi indította erre?

A sztrájkoló bányászok feleségeit felszólítják, hogy bírák rá férjeiket a bánya elhagyására.

A katowicei kohó kétezer munkásának sztrájkja állítólag befejeződött. A „bandavezérekre” természetesen kemény büntetés vár. A véget a rendőrségi vezetők kényszerítették ki. Valószínűleg kitérnek az erőszak elől, és a sztrájk más módját választják.

²³⁴ Aleksander Gieysztor (1916–1999) történész, ismert középkorász. Ekkoriban a Lengyel Tudományos Akadémia elnöke.

A rádió szerint Gdańskban, a hajógyárban péntek után összetűzések lesznek.

*

Összességében elmondható: nem lehet tudni semmi pontosat. Minden nyitott. A hadsereg nem aratott villámháborús győzelmet, ami pedig a célja volt. Melyik hadsereg ne szeretne villámgyors győzelmet?

*

A hatalom szándéka világos: addig nyújtani a válsághelyzetet, addig nem vágni bele a szükséges reformokba, amíg szükségesnek nem tűnik a „hadi-kommünizmus”, a hadiállapot bevezetése. Szociálpszichológiai veszteségek hatalmi kérdésekben nem játszanak szerepet.

1981. december 24.

3³⁰

Meghallgattam az amerikai elnök beszédét; még nem tudom, milyen hatása lesz a lengyelországi helyzetre és a nemzetközi történésekre. Valószínűleg nőni fog az ellenállás, de a szomszédok dühe is. Lengyelország végképp a nagyhatalmak játékszerévé vált, de a sorsa mégis nagymértékben a belpolitikai küzdelmektől függ...

1981. december 24.

17³⁰

Egy külkereskedelemben dolgozó fiatalember mondta, hogy nem kell bojkottálni minket, bojkottáljuk mi saját magunkat. A munkahelyén napok óta bridzseznek, mert nincs semmi tennivalójuk. Dühös és kétségbeesett volt, nem hitt abban, hogy ebből van kiút. Sok fiatal emigráns hasonlóképpen érezheti magát.

*

Ma éjszaka a hadsereg vezetése tanácskozást tartott az amerikai beszéd utáni új helyzetről. Vajon most keményebben oda fognak csapni? Vagy?

*

Még egy lengyel nagykövet (a tokiói) kért menedékjogot.

*

A „Ziemowit” akna kijáratának hatástalanítása szimbolikus jelentőséggel bír.²³⁵ Lengyelország jelenleg maga is egy dinamitbomba.

*

Gdańskban brutális dolgok történhettek. Az események az emlékműnél zajlottak, ahol egy éve Jabłoński, az államtanács elnöke is járt!

*

A katowicei kohóban állítólag ülsztrájkot tartanak.

*

Mindenki Glemp beszédéről beszél, ami állítólag nagyon éles hangú volt.

*

Most hallottam. Nekem annyira nem tűnik élesnek.

1981. december 25.

Vita egy nagy étterem szakácsával. Azt mondja, nem lett volna más kiút. Dolgozni úgyis kell. Azt is kell tudni, ki a főnök és ki a beosztott. A kisembernek soha nem volt igazsága.

*

A szakács bedőlt a hatalom tudatos politikájának, miszerint addig blokkolnak mindent, amíg azt nem állíthatják, nincs más kiút.

*

²³⁵ A „Ziemowit” tárna bányászai tiltakozásul a hadiállapot bevezetése ellen december 14-én sztrájkba léptek, s csak két hét múlva jöttek föl a bányából. Megtorlásul kilenc bányászt több évi börtönre ítélték. (A szerző jegyzete.)

Waleśától nagyon rossz néven veszik a mondatot az emberek, hogy mindez eddig csak játék volt.

*

A jövőendő szükséghelyzet, amit többek között a nyugati blokád is okoz, a „hadikommunizmus” számára nagyon is kapóra jön. Csak a hatalmát erősíti általa meg. Minden attól függ, lesz-e ellenállás. Ezt persze le is verhetik, véresen...

*

A bányászok tegnap elhagyták a „Ziemowit” aknát. Az ünnepnapokat már nem bírták volna odalent. Hogy a vezetőikkel mi fog történni, senki nem tudja.

*

Néhány napja olvastam Enzensberger Der kurze Sommer der Anarchie című regényét. A forma, ahogyan csak dokumentumokkal dolgozik, nagyon jó. A hátránya, hogy az egész ügy csak Durrutira van kihegyezve.

A forradalomról szóló sok mondat ellenére nem lehet érteni a körítést. Elkelné egy könyv mellette a spanyol forradalomról.

*

Most hallgattam kivonatokat a napokig a bányában (a „Piast” aknában) sztrájkoló bányászok és feleségeik telefonbeszélgetéseiből. Szörnyű pszichikai nyomás egy ilyen sztrájk mellett dönteni. A nők azzal fenyegetőznek, hogy nem mennek haza a gyerekekhez, kint maradnak a szabadban, vagyis a maguk módján sztrájkolnak (a férjeik ellenében). A férfiakat, akik egy nappal korábban kijöttek az aknából, kényszerítik, hogy beszéljék rá a társaikat, ők is tegyék ezt. Csodálatos a tolerancia odalent. Valószínűleg most már nemsokára véget ér a sztrájk. Egy sziget nehezen tudja tartani magát. Hiányzik a lakossághoz a kapcsolat, ami Gdańskban megvolt. A többnapos sztrájknak megvannak a hátrányai. Vajon megélték ezek a bányászok a rendkívüli állapot kezdetét?

*

Jaruzelski sajnálkozását fejezi ki a bányászok halála miatt. Ez számára is tragédia. De utána rögtön az áldozatokat állítja be bűnösnek. Több halott nem lesz, jelenti ki autoriter módon.

*

Egy fiatal autószerelő, akit mostanában kezdett érdekelni a politika, végigkövette az eseményeket a tűzoltóiskolában, és röplapokat osztogatott, arról panaszkodik, hogy semmi hírt nem kap.

*

A pápa a „Szolidaritás képviselőihez” intézett beszédet. „Békét, igazságosságot és szabadságot” követelt. Ő kemény marad.

1981. december 26.

Az üzemeknek korlátozottan ismét használniuk szabad a telexet. Valószínűleg már így is elég késő. – Varsóban sehol nem látni rendőröket. Teljesen eltűntek. Vajon melyik városban lehetnek? Telefon nélkül persze katasztrófális a helyzet. Orvoshoz nem jut el az ember, s nem kap más segítséget sem.

*

Tegnap azon csodálkoztam, hogy vannak emberek, akik a lágerben (internálótáborban) képesek karácsonyozni és karácsonyi dalokat énekelni. A nagy szomorúságtól én erre képtelen lennék. B. azonban azt mondta, igenis lehetséges ez, ha a dalok szövegéből indulsz ki. Annyi bizonyosságot sugároznak.

*

Nagyon rossz a kedvem. Egy nagyobb társaságban keserű jövőkép alakult ki bennem. Senki nem mondott ellent. A tódzi Słowik állítólag tizenöt évet kapott. Két diák két-két évet. Andrzej Werner kiszabadult. Geremek viszonylag megvan. A felesége meglátogatta. Azt mondják, Waleśa három napig éhségsztrájkolt, hogy beengedjék hozzá a feleségét és másokat. A Szolidaritás-tagokról nem tudni semmit, csak az értelmiségiekről jönnek hírek.

– Az első közlemények Jaruzelski és értelmiségiek találkozásáról. Rakowski és Jaruzelski állítólag azt veti az értelmiség szemére, hogy kudarcot vallott. Ők a hibásak először a Gierek-, másodszor pedig a Szolidaritás-ügyben. Sokan hozzászóltak (a megbeszélés tizenegyedtől délután ötig tartott), de olyanok, mint Dobrowolski²³⁶ és egy orvos (a Tudományos Akadémia elnökhelyettese vagy éppen Gieysztor a támogatásukról biztosították Jaruzelskit. A legkritikusabb az öreg Kieniewicz²³⁷ volt. Gieysztor később állítólag lelkesen mesélt Stelmachowskinak az új fejleményekről. Annyira nem is rosszak, amolyan Pinochet-reformizmus jön. Azt is mondta, hogy akik részt vettek a találkozón, úgyis kollaboránsnak lesznek bélyegezve. Jaruzelski állítólag azt is mondta, hogy magyar tudósokat hívott meg Varsóba, akik kidolgozzák majd a jövőre vonatkozó terveket. Tehát úgy tűnik, tényleg úgy lesz, ahogy gondoltam: az '56 utáni magyar modellt akarják lemásolni. Először odacsapni, aztán jöhetnek a reformok a párt (hadsereg) vezetésével. De a párhuzam nem stimmel, mert Magyarország 1956-ban gazdaságilag nem volt padlón, az ellenzék Nyugatra menekült etc. etc. Nem állt mögöttük egy Szolidaritás-mozgalom.

*

Az FSO-ban (a varsói autógyárban) nyersanyaghiány miatt leállt a munka. Úgy tűnik, a legtöbb üzem elért lehetőségei határára. Már nem is kell sztrájkolni.

*

Senki nem látszik tudni, hogyan lehetett, kellett volna másképp csinálni.

*

Arról is vitáztunk, hogy az egyetemen újrakezdődjék-e az oktatás. Sokan vannak ellene, védeni kell a diákokat. Biztos megint aktivizálódnának.

*

²³⁶ Kazimierz Albin Dobrowolski (1931–2002) biológus, 1982-ben a Varsói Egyetem demokratikusan megválasztott rektora helyére őt ültette a Jaruzelski-rezsim. (A szerző jegyzete.)

²³⁷ Stefan Kieniewicz (1907–1992) történész, több monográfiája jelent meg Lengyelország 19. századi történelméről. (A szerző jegyzete.)

Mára az a benyomás alakult ki bennem, hogy minden a hadiállapot bevezetése felé vezetett, minden lépést megterveztek, hogy a végén megjelenhessen a hadsereg. Nem tudjuk, mondta a történész, hogy most éppen nem zajlik-e valami logikus folyamat, amit csak később fogunk megérteni.

*

Böll, Frisch, Dürrenmatt és Canetti tiltakozik Kuroń és Michnik letartóztatása ellen, ugyanezt teszi Miłosz is.

*

Hogyan kerül ki Lengyelország az adósságspirálból? Csődöt jelenthet, de mi haszna lenne? Mennyire érdekli Lengyelország a keleti blokkot? A kicsi országokat bizonyára érdekli, de a Szovjetuniót? Talán fontosabb a számára, hogy Lengyelországot afféle 17. tagköztársaságává tegye, minthogy hasznot húzzon lehetséges gazdagságából.

*

Valaki azt mondta a Jaruzelski-találkozón, hogy a Szolidaritás, akár egykor az AK, mítosz lesz. – Csak az a kérdés, hogy a Szolidaritással is úgy fognak-e bánni, mint egykor az AK-val (Honi Hadsereg).

*

Néhány óránként hókotrók mennek végig a utcákon. Az utaknak járhatónak kell lenniük. Bárhol történhet valami.

*

Gyakran mondják, mire van szüksége az embernek, ha letartóztatják. Vécépapír, nyugtató, szappan: ezt mindenki megemlíti.

*

Suwała²³⁸ (a romanisztika docense) állítólag kiharcolta a fogságban, hogy hóval mosakodhasson. Víz nincs.

*

Egy fordítónőnek elmeséltem, amit a Jaruzelski-találkozózól tudok. Megkérdezte, hogy a professorok közül valaki is követelte-e a kollégáik szabadon bocsátását. Azt hiszem, egyvalaki volt, aki azt akarta, hogy a büntetések elengedése azokra is vonatkozzon, akiket december 13. után tartóztattak le, de Jaruzelski ezt ellenezte.

*

A Nyugat szerint Rakowski Wałęsánál járt. Állítólag nagyon zavarban volt, amikor eljött. Meg tudom érteni.

*

Ryszard Wojna²³⁹ állítólag interjút készített Moczarral. Megint együtt vannak.

*

Sokan panaszkodnak, hogy nem jutnak hozzá semmi információhoz, a hírek pedig gyakran hamisnak bizonyulnak: valaki egyszer csak meghal, majd hirtelen megint él etc. Akkor most hány halott van, hangzik a kérdésük.

*

A radomi hangszalagok esetét a Szolidaritásnak nem lett volna szabad így elfogadnia, nyilvánosságra kellett volna hoznia egy jegyzőkönyvet. Néhány ott elhangzott mondat negatívumként marad meg az emlékezetben.²⁴⁰

238 Suwała, Halina (1926) a francia irodalommal, kultúrával foglalkozó főiskolai oktató, Emil Zola műveinek fordítója. A Szolidaritás tagjaként az I. Országos Kongresszus sajtóirodájának munkatársa. 1981. december 13-tól 1982. április 29-ig internálták.

239 Ryszard Wojna (1920–2003) a Német Szövetségi Köztársaságról írt gyűlölködő cikkeiről vált ismertté. Szerinte ami ott van, az tiszta revizionizmus. (A szerző jegyzete.)

240 A Szolidaritás-vezetőség ülésének hangfelvételét egy Eligiusz Naszkowski (1956) nevű besúgó készítette, aki Pilában volt a Szolidaritás vezetője. A rádióban főként a radikális vagyis az ország állapotán leginkább felháborodott hangokat idézték, úgy, mintha a Szolidaritás erősz-

*

Máczak azt mondja, az egyetlen remény a lengyel következetlenségben van. Korábban én is így gondoltam, 1968-ban át is éltem; de az mégis meglep, hogy a hadiállapotot milyen következetesen tartják be.

*

Szilézia igen titokzatos. Valaminek történnie kellett, de senki nem tud róla semmit.

1982. január 1:

A junta tényleg a magyar modellt akarja lemásolni. Állítólag a magyar KB egyik tagja tartott egy előadást, amittől a hallgatóság ámulatba esett. Úgy gondolták, hogy Magyarország kevésbé liberális. – Egy itteni Magyarország-szakértőt (Nowakot)²⁴¹ felkérték, hogy állítson össze Magyarországról egy aktát. Elsősorban politikai dolgokról akar írni, elsősorban arról, hogy Magyarországon véleményeket és nem személyeket üldöztek. Valaki arra emlékeztetett, hogy azért Déry Tibor mégis nyolc évet ült.

*

A varsói utcák csendeseek, csak egy lakásból szűrődtek ki a szilveszteri táncmulatság hangjai.

*

A telefonfülkékből már hat számot fel lehet hívni: a mentőket, a rendőrséget, a tűzoltóságot, a gáz- és az elektromos műveket. Micsoda haladás három hét alatt!

*

kos konfrontációra készülne. A Szolidaritás ugyan tiltakozott ez ellen, de ez kevesekhez jutott el. Arról, hogy Naszkowski volt a besúgó, a Szolidaritás vezetői igen hamar tudomást szereztek. (A szerző jegyzete.)

241 Nowak, Jerzy Robert (1940) történész, publicista. Kiemelten foglalkozott Magyarországgal 20. századi történetével, kultúrájával. Kádár példájára hivatkozva a lengyel értelmiséggel való kiegyezést ajánlotta a katonai hatalom birtokosainak.

A televízióban tegnap egy boldog Rakowskit és egy szomorú, kedvetlen Genschert mutattak. Vajon a németek észrevették Rakowski tapintatlanságát?

*

A pápa újravi beszédében kiállt a Szolidaritás mellett. Talán lesz ennek némi haszna.

*

A szomszéd (a Szovjetunió) állítólag követeli Jaruzelski, Wałęsa és Glemp találkoztóját. Wałęsa aligha mondhat igent. Az ő feltétele a Szolidaritás-vezetőség, de legalábbis az elnökség szabadon bocsátása.

*

Vajon feloszlatják a pártot? Állítólag Jaruzelski ezt követelte. De azért nem tűnik valószínűnek. Jaruzelskinek ebből az az előnye származna, hogy bizonyos megszilárdult konstellációk ezáltal megszűnnének. De akkor mit jelent Barcikowski nyilatkozata, miszerint továbbra is a párt a vezető erő? Jaruzelskivel szembeni vita lenne.

*

Immár hivatalosan is kijelentették, hogy a törvények kidolgozásánál nem fognak már konzultálni az államtól független intézményekkel. Nos, a „törvényhozók” végre egymás közt vannak. Senki nem zavarja már őket jó szándékukban, hogy atyailag gondoskodjanak rólunk. Ennek egy szörnyűséges felsőoktatási törvény lesz a következménye.

*

1956 októberéhez képest ma sokkal több a politikailag aktív ember. December 13. után több aktivista (lengyelül działacz) maradt ellenzékben, mint 1970 decemberében. Ezek jelentős különbségek 1981 és 1956, ill. 1970 között.

*

Jaruzelski magáról beszél: én, a katona és nem én, az elvtárs!

*

A lengyel történelemben jelenleg sok a madár: a wrona²⁴² (varjú, a junta népies elnevezése) küzd a sas ellen. A hadiállapot kihirdetése a kanári fedőnevet viselte.

*

„Mert a zsarnok nem akar a legjobb lenni, és nem akarja, hogy mások kitüntessék, pontosan ezért lehet elégedett, hogy összes embertársát egyformán a hatalmában tartja” (Hannah Arendt). – Ez megmagyarázza az én nézetemet, miszerint a zsarnokok nem lehetnek zsenik (szellemidús gondolkodók, intellektuelek), mert azok szeretik, ha a hozzájuk hasonlókat kitüntetik őket.

*

Miért esik szét a létező szocializmus a család dicséretében és az egyszerű ember nyugalmaiban? A polgárt vissza akarja utalni a magánszférába, el akarja venni a kedvét a közélettől, az önrendelkezéstől, sőt, azt akarja, hogy mindez fel se vetődjön benne.

*

A hatalom megosztható, ezt alig valaki érti. Az, hogy a megosztott hatalom a hatalom erősödéséhez vezethet, hitetlenségbe ütközik

1982. január 2.

Állítólag szerepelek a listán (az internálandók listáján).

*

Még mindig túlságosan optimista vagyok. Azt gondoltam, januártól már lehet telefonálni. Amikor december 20-án azt mondtam, hogy újév előtt nem lesz semmi a telefonálásból, azt mondták rám, rémeket látok.

²⁴² WRON – Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa). A wrona jelentése magyarul – varjú. A wrona – a német címersasra utalással – a hitleri megszállást gúnyoló jelkép is volt a háború alatt.

*

A białotekai internálótábort karácsonykor meglátogatta egy ferences, hogy misét celebráljon. Geremek búcsúzóul állítólag gyújtóhangú beszédet mondott. A hírek szerint azonnal magánzárkába is került. – A táborban hőembert építettek, sötét szemüveggel. Állítólag két bűnöző rombolta le. Üvöltözve sújtottak le rá, adj neki egy jobbhorgot, egy balegyenest.

*

Rakowski amolyan főkomisszár lett. Ő a felelős a felsőoktatásért is. A fia állítólag menedékjogot kért Nyugaton.

*

Egy író decemberben húsz perccel később ért haza, mármint a kijárási tilalomhoz képest. Három járőr is megállította. Mindegyik alkalommal ezer zloty. Pont a háza előtt jött a negyedik járőr, de nem volt már pénze. Magukkal vitték. A rendőrségen tizenkét órát ült, utána rögtönítélő bíróság elé állították. Két percen belül elítélték: ötezer zloty vagy huszonegy nap elzárás. Szerencsére valakinek odaadhatta a címét, mert a rendőrséget nem hagyhatta el, hogy a feleségét vagy bárki mást értesítsen. Néhány óra múlva kiváltották. Drága mulatság.

*

Sok kollégám belsőleg már készül a junta embereivel való beszélgetésre. Véget nem érő párbeszédnek ezek, amelyekről mindenki tudja, hogy a valóságban teljesen mások lesznek.

*

P. úgy véli, a Szolidaritás túlságosan naiv volt. Keményebben kellett volna fellépnie, beleértve egy ellenkormány megalakítását is. Az egyszerű emberek úgy képzelik, hogy a Szolidaritás konspiratív módon felkészülhetett volna a hadiállapotra. Az érv, hogy a Szolidaritás demokratikus szervezetként nem tevékenykedhetett titokban, nem győzi meg őket.

*

Úgy gondolom, Lengyelország sorsáról Jaruzelski, a tábornokok, Rakowski, Olszowski, Barcikowski döntenek. Hol maradnak a kongresszus szent esküvései? – Ez a vezetés állítólag készen áll a Szolidaritás-tagokkal szembeni legkeményebb terrorra, amint már néhány napja is hallottam. Fegyveres akciókra várnak. Erről néhányan valóban vitatkoznak, de én eddig még csak nemet mondó hangokat hallottam. Nem érné meg. – Talán majd provokálnak efféle akciókat, hogy a represszió annál keményebb lehessen. Ki tudja már itt, hogy mi fehér és mi fekete.

*

Két ismert színész, Świdorski és Łomnicki kilépett a pártból.²⁴³ Utóbbi hosszú ideig a KB tagja is volt.

1982. január 3.

A nyugati bojkott, illetve a hitelre vonatkozó nyugati visszafogottság úgy tűnik, a junta agyáig is eljutott. Most mi legyen? – nyilván föl kell tenniük a kérdést. A következő napokban ki fog derülni, hogy Nyugat-Európa hogyan dönt. Érdekes a francia reakció: a hadiállapotot erőteljesen elutasítják. – Még mindig rejtély, hogyan akar a junta kimászni a pácából: adóssághegyek, működésképtelen gazdaság, passzív lakosság, gyengén működő párt, az utóbbi hetek milliárdos veszteségei. Egyedül az ideológia stimmel a tömegmédiában. Mindazonáltal kényszerítve van a hadiállapot fenntartására, tudniillik február elején drasztikus élelmiszerár-emelésre készül. Amíg a lakosság ezt megszokja, hetek telnek el. Ugyanakkor februártól, márciustól élelmiszerhiány is lesz. Ezeken a nehézségeken a fokozódó terror sem segít. A junta vabankra játszik.

1982. január 4.

Fáj a fogam. Belső életem teljesen összezavarodott.

²⁴³ Świdorski, Jan (1916–1988) színész, rendező, pedagógus. A Lengyel Színház- és Filmművészek Társaságának (SPATiF) alapítója 1950-ben. Łomnicki, Tadeusz (1927–1992) az 1970-es évek egyik legnépszerűbb színésze Lengyelországban. Többek között *A kislovag* és az *Özönvíz* című filmek főszereplője.

1982. január 5.

Mit írhatnék anyámnak, amikor mindent elolvas a cenzúra? Milyen nehéz lehet a raboknak bármit is közölni magukról. Csak ennyi jut eszembe: jól vagyok, ne aggódjatok. Ez persze azt jelenti: egyáltalán nem vagyok jól, de nem akarok terhelni vele titeket, rajtatok, rajtam sem segítene.

1982. január 5–6.

Ma nyilvánosságra hozták Rakowskinak az értelmiségiekhez szóló beszédét. Amint mondja, ők tehetnek mindenről, ők csábították a szegény munkásokat és a Szolidaritást rosszra, elfeledvén, hogy Európa melyik részén élünk. Rakowski tényleg folyamatosan a szomszédokra utalt, mintha az ő szővivőjük lenne.

Állítólag a junta még nem tudja, mit is tegyen a „háború” (a hadiállapot megszüntetése) után. Ez hihetően hangzik. Lengyelországban teljes a fejetlenség.

Január 7-én döntenek az egyetemi pártbizottság sorsáról. Teljesen bizonytalan, hogy meddig maradhat az általunk megválasztott rektor, Samsonowicz. Ki lesz az utóda? Grucza? Wiatr?²⁴⁴

Arról vitázunk, hogy miként lehet védekezni az ellen, ha a jelenlegi rendszer melletti nyilatkozatot követelnek. Az üzemekben néha tanácsos, hogy mindenki aláírja, hiszen ott úgys elbocsátások fenyegetnek. Ily módon megnehezítik az üzemvezetés dolgát (nem tudják csak azokat elbocsátani, akik a nyilatkozatot nem írták alá). Az értelmiségnél véleményem szerint komoly szerepet játszik a tanúságtétel. Itt mindenki önmagáért szavazol. A magányosság a költők és professzorok életének egyik alapmotívuma.

²⁴⁴ Grucza, Franciszek (1937), germanista, a Varsói Egyetem nyelvészprofesszora, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja. Wiatr, Jerzy (1931), a Varsói Egyetem Szociológiai Intézet Politikai Szociológia Munkaközösségének vezetője. A hadiállapot bevezetése után a LEMP Központi Bizottsága mellett felállított Párttag-szociológusok Munkaközösségének tagja.

*

Gazdasági vitaműsor a televízióban. Hogyan tovább? A három s (samodzielność, samofinansowanie, samorządność)²⁴⁵ immár kettőre redukálódott, öngazgató szervek már nem működhetnek, de sok minden más is lehetlenné vált.

1982. január 6–7.

A Szolidaritás vezetőinek lehetővé akarják tenni az emigrálást. Hányan fognak élni a lehetőséggel?

1982. január 7.

Szörnyű nagy a szél. A katonák az utcán megint fázni fognak.

Ma elolvastam Rakowski értelmiségnek szóló beszédét. Mindig ugyanaz a hisztérikus hangnem, Lengyelországot újra feloszthatják, elbukik az állam etc. Ahelyett, hogy elolvasná a Literaturában a vitát Lengyelország bukásának lehetséges okairól. De Rakowski Lengyelország porosz részéből származik, ezt maga is többször hangsúlyozza, innen a poroszos elképzelése az államról és rossz-német politikai érzéke, vagyis alapvetően nulla politikai érzéke. Mert ha a poroszoknak, németeknek lett volna politikai érzéke, akkor nem jutottak volna oda, ahová jutottak. – Ő is Kádár Jánosra hivatkozik, „aki nehéz helyzetben volt”! De 1956-ban megtalálta a kiutat, ami persze hosszú út volt, de... Magára vállalja szinte a teljes felelősséget a hadiállapotért, pedig az Jaruzelskit terheli. – Most persze fáradt, és nemigen tudja, hogyan tovább, de akármilyen fáradt is, össze kell szednie magát, még ha senki nem is bíz benne. Rendben, szüksége is van a bizalmatlanságra, de azért nem kéne, hogy ez legyen az egyetlen érzés iránta. Ő, állítólagos liberálisként védelmezi a hadiállapotot. Tragédiaként kezelik, pedig része az életünknek. – Sokan kívánnak most neki igazi tragédiát. Mindenesetre a beszéde egy embertelenül gondolkodó ember beszéde volt. De ha humánus lenne, akkor most nem lenne ott, ahol van.

²⁴⁵ önállóság, önfinanszírozás, öngazgatás. (A szerző jegyzete.)

*

Állítólag Rakowski második fia kért menedékjogot.

*

Rakowski állítólag azt követelte, hogy hagyják békén a Szolidaritás-tagokat, ellenben büntessék meg azokat, akik kiléptek a pártból. Ez a szám biztos nagyra nőtt az utóbbi időben. Az ingadozókra akar ráijeszteni. A párt feloszlatásáról úgy látszik, lemondtak. Múlt héten funkcionáriusokkal konzultáltak, mi ez ügyben a tapasztalatuk.

*

Lódzban állítólag a rendőrség eljár a sztrájkoló egyetem ellen. Mellettük ülésezett egy magasabb rangú pártbizottság. A rendőrség oda is behatolt. Felszólították az ülésezőket, hogy fejezzék be a sztrájkot. Ezek megpróbálták elmagyarázni, hogy ez itten egy pártgyűlés, nem sztrájkbizottság. A rendőrséget ez nem érdekelte. Gumibotjaikat használva terelték ki az ülésezőket. Egész Lódz ezen röhög.

*

Szűk körben arról beszélgettünk, vajon mikor ér véget a hadiállapot. Valaki úgy vélte, 1982. július 22-én, a Lengyel Népköztársaság megalapításának huszonnyolcadik évfordulóján már aligha lehet hadiállapot. A kommunisták mindig is nagy jelentőséget tulajdonítottak az évfordulóknak.

*

Górnicki állítólag azt mondta Koppenhágában, hogy a hadiállapot még hónapokig fog tartani.

*

Miért játssza Rakowski az ártatlan bárányt? Úgy tesz, mintha fogalma sem lenne arról, hogyan jutottunk e kilátástalan helyzetbe. A Szolidaritás mindenre nemet mondott, valójában persze fordítva történt, a hatalom fogott vissza mindent, csak a legnagyobb nyomás hatására volt hajlandó bármihez

is hozzájárulni. De Rakowski talán akkora sztálinista, hogy efféle dolgokat észre sem vesz. Nem fogják neki most vajon fölróni, hogy ő beszél nevelésről, amikor saját fiait sem tudta megnevelni?

*

A Trybuna Ludu jegyzete a tanévkezdésről téves. A negyed- és ötödévesek számára 11-én megkezdődik a tanítás, 25-től pedig már az összes évfolyam járhat egyetemre! A junta koncepciója az volt, hogy vagy legyen nyugalom, vagy pedig az egyes évfolyamok fokozatosan, egymás után kezdjék el a tanulást, vagy két évfolyamot (melyiket?) behívnak, és a tanulmányaikat csak 1982. szeptember 1-től (!) folytathatnák. Szinte sajnálom, hogy ez a brutális megoldás mégsem valósul meg, ez mutatná meg legjobban a junta valódi karakterét. Persze a diákok és a tanárok számára is a mostani a legjobb megoldás.

*

Sokan viselik a Szolidaritás-jelvényt a könyvtárban és a gyűlésen is.

*

Tegnap a tévében fellépett Kazimierz Kutz rendező, Henryk Markiewicz írodalmár, Franciszek Ryszka politológus és Jerzy Wiatr ideológus. Azt hangsúlyozták, hogy a kultúrának tovább kell fejlődnie, és a tudományos élet nem mondhat le a nemzetközi kapcsolatairól. Szinte úgy hangzott, mintha arról beszélnének, mennyire fontos a Holdon növényeket termesztetni. Azért egyvalami figyelemreméltó volt a beszélgetésben: úgy tesznek, mintha a dolgoknak lenne normális megoldása, és az új rendet nem kéne annyira komolyan venni.

*

A rektor feltételei, hogy továbbra is hivatalában maradjon: továbbra is fázdoznunk kell a letartóztatottak szabadon bocsátása érdekében; sem a diákok, sem az oktatók esetében nem szabad igazoló eljárásokat végezni; az összes szerv (szénatus, kari tanács) ugyanúgy végezze a munkáját, mint eddig.

*

Az intézeibéli szobámban a komisszár ellenőrzést végzett. A rendetlenségem biztosan nem tetszett neki.

*

Sorel Gondolatok az erőszakról című könyvét olvasva csodálkozom, hogy sok megjegyzése mennyire aktuális.

*

Az ORF-en a lengyel helyzet alábbi elemzését hallgattam: a hadiállapot kudarcot vallott, mert a terv (az úgynevezett Szolidaritás-szélsőségesek gyors kielégítése és kikapcsolása, a reformokhoz és kompromisszumokhoz való visszatérés) nem valósult meg. Ehelyett nincsenek már hiteles tárgyalópartnerek (Wałęsa és Glemp nyilvánvalóan nem hajlandó tárgyalni a hatalom birtoosaival), a pártbéli úgy nevezett reformerek pedig, Jaruzelski és Rakowski, ellenfelekké váltak.

1982. január 8–9.

A Sternben állítólag megjelent egy cikk, amelyben Henri Nannen azt a kérdést teszi fel, hogy mi történne Nyugat-Németországban, ha ott következne be az, ami 1980-ban történt Lengyelországban – azonnal rendkívüli állapotot vezetnének be, és a szövetségesek beavatkoznának. Szerintem pedig először a kormány mondana le! Közben valami eszembe jut: a németek maguk sóha nem rázták volna le a hitleri igát. Túlságosan engedelmesek.

*

Mrożek²⁴⁶ leszámolt a jelenlegi Lengyelországgal. Többek között azt mondta, hogy a jelenlegi rezsim visszatér a kiindulópontához, a rendkívüli állapotban semmi rendkívüli nincs, ez a szabály. A régi pártvezetés letartóztatása remek ötlet, azt mutatja, hogy a vezetés milyen ügyesen tudja újrahasznosítani a saját szemetét is. Jaruzelski akkor lennie őszinte, ha letartóztatná a jelenlegi első titkárt, azaz saját magát. Az egész arra egy kísérlet, hogy a válságot nem megszüntessék, hanem fenntartsák.

²⁴⁶ Sławomir Mrożek (1930–2013) darabjai sokáig meghatározták a lengyel színjátszást. (A szerző jegyzete.)

*

Vasárnaptól ismét szabad lesz a városokon belül telefonálni. Négy hét eltelével. Most az a kérdés, mikor lehet majd az egész országban beszélni. Az áremelés előtt? – Egyébként azzal fenyegetőztek, hogy a telefonvonalakat bármikor újra kikapcsolhatják, ha káros tevékenységre használják őket!

*

Megint egye jobban fáj a fogam.

*

Ma bementem az Intézetbe. Egy rendőrségi buszból mintegy tízfős csapat szállt ki, hogy átkutassák a diákszervezet irodáját. Tegnap a komisszár megparancsolta a titkárnőnek, hogy két szobában is tépje le a plakátot, amelyen a Szolidaritás egy könyvakciót hirdet.

*

Semmit nem csináltam, pedig kialudtam magam. Az ide-oda rohangálással sok idő elmegy. De a cenzúrázott (lehallgatott) telefonbeszélgetéssel sem lehet sok időt megtakarítani.

1982. január 9.

Az élelmiszerjegyeket az igazolványhoz rendelik. Igazolvány nélkül nem szabad már vásárolni. Mi fog történni, ha egy beteg megkér valakit, hogy vásároljon neki felvágottat, vagy egy nagyon elfoglalt ember kér meg valakit vásárlásra, akinek több ideje van?

*

Hegeliánus módjára elmondhatjuk Marxszal: az állam egy „rettenetes parazita, ami hártját vonva a társadalom testére elzárja a pórusokat”.

*

Egy nővér felháborodott, hogy a tévében Wałęsa leveleiből idéztek. Milyen joggal?

*

A lengyel eseményekről elmondhatjuk Kanttal: „Efféle történelmi eseményt nem felejtünk többé el, mert az emberi természet olyan jobbra való képességét és tehetségét tárta fel, amelyet a dolgok eddigi menetéből egyetlen politikus sem agyalhatott volna ki... De, ha az esemény által elérni szándékozott cél most nem is valósult meg, az esemény túl nagy ahhoz, hogy valamilyen alkalomból kedvező körülmények esetén újabb efféle kísérletként ne ismétlődjek meg”.

*

Még '68-ban beszélgettem egy történész nővel a csehszlovákiai bevonulásról, és azt mondtam, hogy ezzel a reformmozgalomnak Keleten egyszer s mindenkorra vége. Azt válaszolta, ha a legkisebb remény is felcsillan, újra fognak éledni ezek a mozgalmak.

*

Egy munkás mesélte, hogy a gyárukban százötven párttagból ötvenkettő maradt. Most vasszigort vezettek be. Ennek következménye, hogy csak selejtet készítenek. Mindent egy milliméterrel elrontanak. – Tegnap egy csapat munkásnak Nyugatra kellett volna utaznia, hogy felépítsenek egy kiállítást. Nem kaptak vízumot, mondván, ha senki nem utazhat Lengyelországba, akkor onnan se jöjjön senki az országaikba.

*

Egy katonai igazgatás alá helyezett gyár teherautósofőrije gyakran napi tizenkét órát dolgozik. nagyon pesszimista. Orosz rendszert vezetnek itt is be, ahol engedély nélkül egy tapodtat sem mehet sehová az ember. A munkások a Szolidaritásért sem lelkesednek, szükségtelenül hagyta magát teljesen lerohanni. Nem kellett volna, hogy mindegyik vezető hagyja magát letartóztatni. Ebben az érvelésben még van is valami.

*

Mindenütt tömeges elbocsátások fenyegetnek. Rövidesen jön az áremelés – túl sok a jóból. Lengyelország ugyan nem Oroszország vagy Csehszlovákia, de azért így is eléggé deprimáló.

*

Megint több parancsnoki központ van Lengyelországban, vagyis a helyzet semmiképpen sem tiszta és egyértelmű. De egy szakadás egyértelmű: az egyik oldalon a hadsereg, a másikon a lakosság. Valószínűleg most azért zajlik a küzdelem, hogy mi legyen a párttal. A keményvonalasok talán még a juntánál is keményebbek akarnak lenni, hiszen reformpártiak már alig vannak odafönt.

*

A tévében részleteket mutattak a nyugati újságírók számára tartott sajtótájékoztatóról. Urban és Obodowski²⁴⁷ egészen cinikusan annyit mondtak a kereskedelmi embargóról, hogy az a lakosságot érinti, nem a hatalom birtokosait, nekik úgylis lesz mindig mit enniük (ugyanakkor Rakowski azt kéri, ne mondják azt, hogy mi és ők).²⁴⁸ A kérdésre, hogy mennyibe kerül a hadiállapot, Obodowski azt válaszolta, hogy kevesebbe, mint az elmúlt tizennégy hónap. – De azért észre lehetett venni, hogy a fő a fejük az embargó miatt.

*

A munkás, akivel beszélgettem, megkérdezte, hogy a Nyugat komolyan gondolja-e az embargót. Ő ezt nagyon is szükségesnek tartaná. Ő készen állna az éhezésre, ha a rendszer megváltozna. – Véleménye szerint a hivatalos szakszervezetek halottak.

1982. január 10.

Mit ért el egyáltalán a junta? 1) a gazdasági válság súlyosbodását a nyugati hitellehetőségek beszűkülése és az üzemek passzív ellenállása által; 2) a pártot a széthullás veszélye fenyegeti, vagy ami még jobb, teljesen a héják pártja lesz, és elveszíti maradék népszerűségét is; 3) a „reformátorok” a héják egyik különleges fajává váltak; 4) az ifjúság elképesztő módon radikalizálódik, mert nincs jövőképe.

*

²⁴⁷ Obodowski, Janusz (1930–2011) 1980. november 20-tól 1981. július 31-ig Munka-, bérügyi és szociális ügyi miniszter. Ezt követően 1985 novemberéig miniszterelnök-helyettes.

²⁴⁸ „Ők ott fent és mi itt lent” (my i oni): a nyolcvanas években bevett szólásmondás volt.

Milyen lehetne egy kompromisszum? A hadiállapot megszüntetése, a független Szolidaritás szakszervezet elismerése, reformok (gazdasági reform) a szakszervezettel és nem nélküle; mindezt a Szolidaritás kötelezettséget vállal egy bizonyos sztrájkmentes időszakra, elfogad néhány gazdasági megszorítást (áremelést, ideiglenes munkanélküliséget etc.). Egy efféle kompromisszumnak lenne eredménye, de milyen messze áll Lengyelország attól a céltől, amit a Szolidaritás a programjában megnevezett?

*

Jaruzelski Kádárt utánozza. Tehát a pártot is föl kellene oszlatnia. De mekkora a különbség Magyarország és Lengyelország között. Oda bevonultak az oroszok, és amikor Kádár jött, sokan azt mondták, inkább legyen egy magyar, mint egy orosz komisszár. Itt a hadsereg és a junta is lengyel.

*

Barcikowski állítólag azt mondta, hogy a Szolidaritás elszámolta magát, azt gondolták, nagyobb a támogatottságuk, a hadseregben is, de azért még mindig erős, tehát gyengíteni kell. Többek között be akarja tiltani a Szolidaritást a közigazgatásban és természetesen a rendőrségnél. De azt ellenzi, hogy kidobják a közigazgatásból azokat, akik a Szolidaritás tagjai voltak. Így létrejöhetne az AK-komplexus. A juntával szemben visszafogottnak tűnik. Az „államcsíny” (állítólag így mondta) sikerült, de nem gondoltak a jövőre.

*

Nemrégiben össznemzeti tanácskozást tartottak Jaruzelski vezetésével. Az elvtársak elijesztésképpen keményebb intézkedéseket javasoltak (halálbüntetés, ilyenek). Ahogy hallottam, két órán át. Azután felállt Jaruzelski, hogy megnyugtassa az elvtársakat, most nem szabad a bosszúra gondolni, bizonyos megértéssel kell lennünk etc. hatalmas taps. Az elvtársak alighanem azt mondogatták magukban, eljön még a mi időnk. A párt valószínűleg szinte kizárólag uszítókból áll már. Azon tréfálkoznak, hány tagja lehet még. Talán egymillió, véli a közvélemény. Valamikor hárommillió volt. – A Westfunk is egymillióról beszél.

*

Brit kommentár: a régi Szolidaritás már soha nem lesz.

*

A pápa ismét hevesen reagál a lengyel helyzetre. Azt mondta, Lengyelországban jelenleg megerősokolják a lelkiismeretet. Glomp is ezt mondta.

*

Samsonowicz elolvasta az önéletrajzomat, meglehetősen komplexnek találta.

*

Elkezdődött a hadiállapot ötödik hete. Senki nem mer arra gondolni, mikor lesz már végre béke?

*

Megpróbálom a legteljesebb nyugalomban elolvasni Rousseau Társadalmi szerződését egy régebbi fordításban.

1982. január 11.

Heves vitám volt St-vel. Sajátos módon a KOR-ban látta a hamis tanácsadót, mert a tömegeket a konfrontáció irányába terelte. A KOR emberei túl intoleráns ellenfelei voltak a pártnak. Ő Angliában élte ezt meg. – Emlékszem szolidaritásos vitáinkra, ahol éppenséggel a toleranciára szólítottunk fel. Később A. K. is csatlakozott hozzánk. Úgy tűnik, a korábbiaktól eltérően már nem híve Rakowskinak. Úgy véli, egyik oldal sem volt felkészülve a feladatára. Túl gyorsan mondták ki: egy lépéssel sem tovább. Wałęsa nem politikus, egy véletlen révén bukkant fel a felszínre. A Szolidaritás nem hagyott időt a pártnak, hogy megszokja az új helyzetet, ehhez türelem kell. Azt válaszoltam, hogy forradalmi időkben felgyorsul az idő, olyankor nincs türelem, mindenhol nagy a nyomás, alulról, oldalról etc. Két kritikai vonal látszik kibontakozni: az egyik azt rója fel a Szolidaritásnak, hogy nem cselekedett eléggé energikusan, a másik, hogy nem kereste eléggé a kompromisszumokat. A katonai puccsot A. negatívan értékeli. Jaruzelski eljátszotta az esélyét, amikor nem tiltotta be a pártot, és nem vette át a propagandába a megfelelő embereket. A juntának azonnal végre kellett volna hajtania az

áremelést és a többi (fél)reformot, hogy aztán gyorsan lemondhasson a hatalomról, mondjuk három hónap elteltével. Most már elvadult a helyzet. Lehet, hogy a békétlen, összezsugorodott párt is puccsot hajt végre. De előfordulhat az is, hogy a tisztek egy része hajt végre puccsot. A Szolidaritás nem létezik a számára, hacsak elő nem bukkannak emberek a második vonalból, akik készek lennének a kompromisszumokra. Azt hiszem, a junta ezzel számolt. De ezek az emberek sehol nincsenek. – Úgy véli, az egész ügy (nem beszél forradalomról) túlságosan romantikusan, mickiewiczzi kategóriákban zajlott le. Az a mód, ahogyan a tanácsforradalmak zajlanak, számára ismeretlen. De mindenek ellenére optimista, mert úgy véli, valami újnak kell létrejönnie. A sztálini típusú elnyomásban nem hisz. Sem a pártnak, sem a juntának nincs jelenleg receptje arra, hogyan lehet kimászni a csávából. A kormányról a népi vélekedést ismételteti: csupa cinikus. Amolyan pozitívista megoldásról álmodozik, mint 1863 után.²⁴⁹ Úgy véli, Pinochet és Franco is kimásozott a gazdasági válságból. Ez igaz, de azok kapitalista országok voltak. A szocializmusban nem létezik magánkezdeményezés, nem létezik gazdasági önszabályozó mechanizmus. A magánkezdeményezések számára nincs hely. Ahhoz szabadság kellene és „anyag” (nyersanyag, késztermék).

1982. január 12.

Úgy tűnik, Toruńban ugyanolyan a hangulat, mint itt. De ott feloszlatták az egyetemi pártbizottságot. A toruńi első titkár az egykori egyetemi párttitkár, most bosszút áll. A helyi újságban az állt, hogy a pártszervezet már 1980 augusztusában revizionista álláspontot képviselt. Most új párttitkár érkezik az egyetemre; tisztogatások lehetnek. Kálembka rektor helyettest egy éjszakára bevitték, de aztán kiengedték. Az itteni történész, Kazimierz Wajda, aki a horizontális struktúrák egyik kitalálója volt, levelet kapott, hogy jelentkezzen a rendőrségen.²⁵⁰ Nem jelentkezett. Másnap már sportos pulóvert viselt. Máig nem vette le.

*

249 Az 1863–64-es lengyel szabadságharc leverése után az Orosz Birodalmon belül felszámolt Lengyel Királyságban kialakult pozitívista eszme szellemében fel kell hagyni a nemzetet kivérezető felkelésekkel, s a „nap apró munkára”, az ország gazdasági és kulturális felemelésére kell összpontosítani az erőket.

250 Wajda, Kazimierz (1930) történész. A LEMP tagja. Részen a munkásmozgalom történetével foglalkozott. 1988-ban lett professzor. Hosszú időn át a Belbiztonsági Szolgálat ügynöke volt azzal a feladattal, hogy egyetemi kollégáiról jelentsen.

A vonaton heves vita arról, hogyan tovább. A hatalomnak előbb-utóbb tárgyalnia kell, főleg a bányászokkal. A Szovjetunió nem érdekelt a nyugati blokkban, vélte egy úr, aki egy tervezőirodánál dolgozik. Gazdaságilag kell kiútnak lennie, politikailag azonban ő sem tudja, mert a független Szolidaritás a szomszéd (a Szovjetunió) számára elfogadhatatlan. de politikai párbeszéd híján nem fogják megszüntetni a blokádot, vélte másvalaki. – Érdekes, milyen nyíltan beszélnek a vonaton az emberek. Egy nő kijelentette, hogy Lengyelországban már nem lehet bevezetni a sztálinizmust, ahhoz már túl felvilágosultak az emberek. Az utóbbi hónapokban is sokat tanultak politikailag.

*

Úgy tűnik, az olasz és a spanyol kommunisták végképp szakítottak a Szovjetunióval. Lengyelország az európai kommunista mozgalomban a mérleg lett. A Szovjetunió számára ezek a pártok vélhetően kevésbé érdekesek. Talán a francia párt ingadozása hatná meg egy kicsit őket.

*

A K-val vitatkozva két különféle álláspontot képviseltünk: ő arra volt kíváncsi, hogy államférfiak, politikusok hogyan reagálnak valamire, egymásra; engem az érdekel, hogy bizonyos intézkedések milyen pszichológiai következménnyel járnak a lakosságra nézve.

*

Ha valaha is „béke” lesz, akkor komoly küzdelem várható a Szolidaritásban a szabadságokat illetően.

*

Az egyik toruńi asszisztensnőm azt mondta: akkor lesz majd béke, amikor az már senkit nem érdekel.

*

A vonatban egy hölgy mesélte, hogy a Trybuna Ludu cáfolt egy nyugati hírt, miszerint a bydgoszczi pártszékházban egy fekete koporsó állt, amelybe bombát sejtettek. Amikor a katonaság kiérkezett, megállapította, hogy

a koporsó teli van párttagkönyvekkel. Egy úr a sarokból: remek ötlet, még ha esetleg nem is igaz. Mindenesetre akár igaz is lehetne.

1982. január 12–13.

A Nyugatot hallgatván az az érzése támad az embernek, mintha a párt és a junta a hadiállapot megszüntetésén gondolkodna. A Reuter azt jelenti, hogy a szejm január 20-án talán szükségállapotra vonatkozó törvényeket fogad majd el, és megszünteti a hadiállapotot. Állítólag az egyik miniszter azt mondta, a hadiállapotot eredetileg február 1-jén akarták megszüntetni, de... Az efféle híresztelések egyébként akár tudatos félrevezetések is lehetnek, hogy ily módon tegyenek valamit a gazdasági blokádnak ellen.

Ma este egy telefonfülkéből felhívtam B-t. A kagylóban megszólalt egy hang: „Ellenőrzött beszélgetés. Ellenőrzött beszélgetés (rozmowa kontrolowana)”. Rögtön rosszkedvem lett, csak néhány szót mondtam: „Itt vagyok”, és „Jó. Viszontlátásra”. Nyilván nagyon gyanúsak lettünk.

A. K-val és St-vel arról is beszélgettünk, hogy vajon a keleti szocialista rendszer egyáltalán megreformálható-e. Jaspers állítólag azt mondta: nem. A. úgy véli, megreformálhatónak kell lennie, különben elpusztulna. Nincsenek reformálhatatlan rendszerek. Én ezt kétkedem. De talán még reformálható is, csak éppen minden olyan lassan csordogál, hogy nekünk tűnik reformálhatatlannak.

A lengyel párt alkonya szerinte, június elején, a Brezsnyev-levéllal kezdődött. A párt hirtelen fegyelmeztette, a választásokon kihullott az összes érdekes személyiség, a pártkongresszus azzá lett, amivé lett.

A.: a húszezer funkcionárius az ördöggel is kész cimborálni, a Szolidaritás ezt nem vette figyelembe.

A Szolidaritás attól veszítette el a realitásérzékét, hogy tudta, a szomszéd nem fog bevonulni.

Milyen lenne a hadiállapot, ha Jaruzelski a pártot tiltotta volna be, és olyan embereket internál, mint Olszowski, Żabyński²⁵¹ etc.? A Nyugat biztos úgy reagált volna, hogy ez lengyel belügy.

1982. január 13.

A sajtó közli, hogy pert indítanak a bielsko-bialai első titkár, vajda és vajdahelyettes ellen. Egy évvel ezelőtt az egész vajdaság sztrájkolt, s akkor azt mondták, az eltávolításuk követelése teljességgel alaptalan. Naponta 240 mill. zloty veszteség etc.

Ma szejm-képviselők felháborodottan utasították el a munkástanácsok szervezetének (Munkástanácsok Országos Szövetsége) megalakítási kísérletét, mondván, ez ellentétben áll a törvénnyel. Úgy tűnik, soha nem hallottak még tanácsforradalomról.

Az egyetem státuszáról beszélgettünk. Ismét olyan ügybuzgónak éreztem magam, mint december 13. előtt. Szép idő volt, teli értelmes ötletekkel.

A karunkról négy személyt hallgattak ki, mert segíteni akartak az internáltaknak. Adományokat továbbítottak. Ezért őket is internálással fenyegették meg. Az egyik nőnek negyvennyolc órára egyedül kellett hagynia a kisgyerekeit!

²⁵¹ Żabiński, Andrzej (1938–1988) 1980 februárjától októberéig a LEMP Központi Bizottságának titkára volt, ezt követően 1981 júliusáig a Politikai Bizottság tagja. 1982-től a Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövetségén miniszteri rangú tanácsos.

*
 Rozwalak²⁵², a Szolidaritás „nagy lengyelországi” vezetője ma külföldi újságírók előtt visszavonta december 15-i nyilatkozatát. A hatalom valószínűleg arra várt, hogy megismétli eredeti nyilatkozatát. De pont az ellenkezőjét tette, azt mondta, „nyomás alatt” volt. A „szakadók” száma csökkent.

*
 A Trybuna Ludu elismerte, hogy az első napokban a stadionban tartották fogva a letartóztatottakat. Urban ezzel szemben azt mondta, mi nem egy dél-amerikai állam vagyunk.

1982. január 14.

Előadás Rousseau Társadalmi szerződéséről. Sok mondat és alapvetés ma is aktuális, annyira aktuális, hogy az előadásom ellenzéki beszédnek is tekinthető. Ilyen mondatokat idéztem: „Az államalakítás időpontjának megválasztása a legbiztosabb jel, amelynek segítségével a törvényalkotó és a zsarnok művét megkülönböztethetjük egymástól.” Vagy: „A trónbitorlók mindig zavaros viszonyokat idéznek elő vagy használnak fel, hogy az általános rémület hatása alatt romlást hozó törvényeket vezessenek be, aminőket józan fővel sohasem fogadna el a nép.” Vagy: „Ha tehát valamikor megtörténne, hogy a nép akár egyetlen család monarchikus örökletes kormányát vezetné be, ezáltal nem vállalna semmiféle kötelezettséget, ezzel csak ideiglenes formát ad a közigazgatásnak mindaddig, amíg másféle berendezésre nem jön kedve.” Ezzel szemben a kormány szívesen használ ki olyan pillanatokat, amikor a köznyugalom megóvása dlcájával betilthatja a gyülekezési jogot, ezért tanácsos előre meghatározni a rendszeresen megtartandó népgyűlések időpontját. Mindig két kérdést kéne a népnek megválaszolnia: Meg akarja tartani a jelenlegi kormányformát? Szeretné, hogy továbbra is azok irányítsák a közigazgatást, akik most irányítják? – Ha egy állampolgár is azt mondja, mit érdekel engem ez, akkor az az állam elveszettnek tekintendő.

A Stern főnöke Lengyelországban járt. Vajon még mindig úgy vélekedik, mint révidekkel ezelőtt? Minden lehetséges. Állítólag ilyenformán írt: Rakowski barátom mondta, hogyha Rakowski barátom azt mondja, hogy ez az igazság, akkor ez az igazság.

*
 A lengyel válság abban különbözik az ezt megelőző magyarországi és csehszlovákiai, de az 1956-os lengyelországi válságtól is, hogy nem csupán politikai, hanem gazdasági is. S mivel (Magyarország és Bulgária kivételével) az összes szocialista országban felismerhetők a hasonló válság jelei, ezért a krízist a Kelet csődjeként lehet interpretálni. Ez a rendszer nem csupán politikai szabadságot nem biztosít, de kenyeret sem – akkor mit ér? A KPI valahogy így látja a dolgot. A nyugati pénzügyi szakértők feladták a reményt, hogy Keleten nagy üzleteket csinálhatnak. Úgy tűnik, Lengyelországot gazdaságilag lassacskán leírják, és visszavonulnak a keleti üzleteléstől. Így Lengyelország nyűg marad a keleti rendszer nyakán. De a Szovjetunió katonailag nem akar lemondani erről a nagy országról. A hadiállapot bevezetése összeségében katasztrofális következményekkel jár a Szovjetunió számára, amit ők talán annyira nem is látnak át.

*
 Az EK egyelőre nem szándékozik kedvezményes áron (15% engedménnyel) élelmiszert küldeni.

1982. január 15.

Ma tartottam a második előadásomat, Sieyès privilégiumtanulmányáról beszéltem. Nagy örömmel idéztem az első mondatokat, melyek szerint egy jól működő államban csak privilégiumokat kell osztogatni, és máris tönkretettük. Majd visszatértem Rousseau-ra, összevettem Marxszal és utaltam gondolkodásának antiliberalis elemeire. Valahogy jókedvem volt, holott keveset aludtam. Talán az aláírásom okozta a jó hangulatot, ami ott szerepel a romanistánk, Suwata szabadon bocsátása érdekében Jaruzelskinek írt levelén. A kocka már úgys el van vetve.

²⁵² Rozwalak, Tadeusz (1943–2013) a poznańi Mezőgazdasági Gépgyár lakatos. 1981-ben az ólengyelhoni (közismertebb fogalmak szerinti „nagy lengyelországi”) „Szolidaritás” elnöke. 1981 decemberében aláírta azt a nyilatkozatot, amely a hadiállapot bevezetését támogatta. 1982-ben negyven külföldi újságíró előtt visszavonta nyilatkozatát.

A belügyminisztérium egyik képviselője állítólag azt magyarázta az egyik dékánnak, hogy le kell vágni az egyetem beteg részeit, s közben inkább nagyvonalúan, mintsem kicsinyesen kell eljárni, ahogyan a háborúban is inkább levágják az egész lábat, nem csak a lábfejet, nehogy a páciens véletlenül meghaljon. Ezzel szemben a szejmben azt mondta egy miniszter, hogy személyekre vonatkozó tisztogatások nem lesznek.

*

Egy vicc: valaki háromnegyed tizenegykor az utcán botorkál hazafelé. Meglátja öt egy járőr, a katonák egyike lelövi. A másik megkérdezi, hogy miért tette, hiszen még nincs is tizenegy. A válasz: mert ismerem, a szomszédom. Tizenegyre úgyse ért volna már haza.

*

Sokféle írás terjed kéziratos másolatban.

*

A szejm egyik bizottsága a felsőoktatási törvényt tárgyalta. Most végre a képviselők egymás között vannak. Ryszard Wojna december 13. előtt annyira panaszkodott a kívülről jövő nyomásra, pedig valójában az alulról jövő nyomásra gondolt. A szejm képviselőinek függetlenül kell dönteniük. – A tervet sokat kritizálták, a miniszter kevésbé kompetens, olyan dolgokat kellene kiviteleznie, amelyek eldöntésére korábban nem volt befolyása. Ez elsősorban a finanszírozást érinti! Egyszóval, a Főtanács nem dönthet már pénzügyekben, ami pedig a legfontosabb. Nyilván kap majd tanácsokat, ahogyan korábban is, de az semmit nem ér. Az eszme, miszerint a miniszter egy hivatalnok vagyis kivitelező, a kormányzók számára idegen, ha arról van szó, hogy független szervek döntenek. Más a helyzet, ha az első titkár parancsol, akkor a miniszternek engedelmesskednie kell. – Rousseau gondolata, miszerint maga a király is egy hivatalnok, még ma is forradalmi.

*

A jobb és a bal tenyeremen is van valami gyulladás. Két vörös folt, fáj. Úgy fest, mintha szent lennék.

1982. január 16.

Az intézmények formálják az embereket (Montesquieu szerint a vezérek) – érdekes lenne megfigyelni, hogyan formálják a szocialista, helyesebben az államszocialista intézmények az embereket.

*

Állítólag a hadiállapot bevezetéséről a Politikai Bizottság december 5-én egyhangú szavazással döntött. Azt Jaruzelski magának igényelte, hogy meghatározza a „W”-napot.²⁵³ A Szolidaritás országos vezetősége két helyről is jelzést kapott, de nem vette komolyan. Valaki még járt is Tadeusz Fiszbachnál, a gdański vajdaság első titkáránál, hogy megtudja, igazak-e a híresztelések. Ez utóbbi felhívta a rendőrpáncsnokot, aki azt mondta, prostitúcióellenes akcióról van szó.

*

Nagyon örülök a berlini J. Jahn (Aufbau-Verlag) képeslapjának. Ő az első keletnémet, aki nem fél attól, hogy üdvözljön.

*

Mitosz cikkét olvastam a jelenlegi lengyel helyzetről. Csodálkoztam, milyen pontosan ragad meg mindent, mintha itt élne. Számára az 1981 nyarán tett látogatás hatalmas élmény lehetett, amit nyilván nem fog elfelejteni. Egyedülálló is, hogy egy író a dicsőségét így megéli, nemzeti hősként ünneplik, utána pedig visszatér az emigrációba.

*

Egy nővér mesélte, hogy ma reggel a telefonban a barátnőjének elmesélte a következő viccet: Mi a legalacsonyabb katonai rang? A tévémondó. Erre a barátnője azt mondta, én is tudok egy viccet: Egy paraszt hajt a szekérével az országúton. Megállítja a járőr, és megkérdezi, mit szállít a takaró alatt. Bútorokat, válaszolja a paraszt. Megnézik, fegyvereket találnak. Miféle bútorok ezek, kérdezik e rendőrök. Jaki pokój, takie meble (amilyen a szobal

253 „W” nap. A varsói felkelés kirottatásának konspirációs úton kijelölt napja és órája – 1944. augusztus 1. délután öt óra.

béke, olyanok a bútorok), *válaszolja a paraszt.*²⁵⁴ Ebben a pillanatban valami hangot hallottak: a beszélgetést lehallgatták.

*

Találkoztam egy ismerőssel a felsőoktatási bizottságból. Azt mondta: Clausewitz szerint egy elvesztett csata még nem jelent elvesztett háborút. Azt mondtam, igaz, csak én úgy tudom, Napóleon mondta.

1982. január 17.

A hadiállapot hatodik hete kezdődik. A hadakozók jelentős eredményekkel büszkélkednek: fontos magánügyekben már táviratozni is lehet, és működik egy második rádióadó is (a jó ég tudja, hogy erre miért olyan büszkék, teljességgel kihasználják a propagandaeszközeiket, de az ötleteik valószínűleg nem elegendőek két adó számára).

1982. január 18–19.

Tegnap éjjelkor érkeztem meg Toruńba, vagyis a kijárási tilalom idején. Próbáltam megszerezni írásos igazolást, hogy a vonat késett, ami szinte lehetetlen volt. Az állomásfőnök nem akart papírt adni. Három fegyveres katonához fordultunk – huszonötön voltunk –, hogy akkor most mit tegyünk. Az újságban az áll, hogy ilyen esetekben, mint a mienk, számíthatunk a fegyveres erők segítségére. Késznek mutatkoztak meggyőzni az állomásfőnököt, beszéltek is vele, de nem jártak eredménnyel. Úgy döntöttem, felhívom a városparancsnokságot. Magát a parancsnokot kértem, aki ebben az órában persze már nem lehetett elérni. Az ügyeletes tiszthez kapcsoltak, aki megértette a problémát, de azt válaszolta, hogy a vasút nem tartozik alájuk, nem parancsolhat az állomásfőnöknek. Ezt hallván elcsodálkoztam, de nem adtam fel. Megkértem, hívja fel mégis, hátha segítségünkre lesz. Mindeközben egy másik csoport már felhívta az állomásfőnököt, s fáradozásaink eredményeképpen felírtuk a jegyünkre, hogy hány percet késett a vonat, s kaptunk rá egy pecsétet „Stacja Toruń Główny” felirattal. Aláírni már nem volt hajlandó a piros sipkás úriember, de erre azt mondtam, írjuk alá magunk. A hídon szerencsére sötét volt, és a nagy csoport ember amúgy is magáért beszélt. Simán átengedtek. A híd után M. G-el sikerült megállítanunk egy mikrobust, ami elvitt a kollégiumig. Útközben majdnem megállított bennünket egy katonai

254 Pokój szobát és békét is jelent. (A szerző jegyzete.)

járőr. Letartóztathattak volna a kijárási tilalom megszegéséért. – Ez a hadiállapot lengyel kiadása. A hatóság fejetlensége pontosan olyan, mint azelőtt volt.

*

Az egyik iskolában a következő jelenet játszódott le: a junta egyik képviselője beszédet tartott az utolsó előtti gimnáziumi évfolyam egyik osztályának. Az áremelésekkel kezdte, hogy az milyen jó a népnek. Az osztály nyugtalan lett. Utána a Szolidaritást illette csúnya szavakkal. Nyugtalanlás. Ezután Kurońról érkezett, hogy milyen gonosz ember. Ekkor egy fiú fölállt, és tiltakozott, hogy az ezredes úr nem állíthatja, hogy Kurońnak csak gonosz tulajdonságai lennének, mert ő azt tanulta, hogy nincsenek olyan emberek, aki tisztán jók vagy tisztán gonoszak lennének. Az ezredes azonban ragaszkodott ahhoz, hogy Kuroń szintistán gonosz ember. De a fiú sem hagyta magát, mondván, egy emberről nem lehet rosszat mondani, ha nincs lehetősége arra, hogy megvédje magát. Az ezredes a fiú nevét kérdezte. Megmondta. Majd azt kérdezte, hogy ő vagy a szülei ismerik-e Kurońt személyesen. A fiú sajnálkozva mondta, hogy nem, sajnos nem. Hiszen börtönben van. Az ezredes üvölt, ki akarja zavarni a fiút az osztályból, de ő nem megy. Az ezredes csak vendég, ő nem dobhatja ki őt innen, ahhoz csak az osztályfőnöknőnek van joga. Az ezredes tovább üvölt. Az tanárnő halkán megkéri a fiút, hogy menjen ki. A fiú föláll, és kimegy. Vele együtt az összes diák. – Az ügy úgy ért véget, hogy az igazgató meggyőzte az ezredest arról, számára sem lenne szerencsés, ha nagydobra vernék a dolgot, nem szólna a hadsereg mellett, hogy egy ezredes ilyen rossz hatást gyakorol a fiatalságra. Az ezredes dühödten mondta, rendben, felejtjük el.

*

A vonaton idősebb urak arról meséltek, hogyan bántak a megszállás alatt a németek azokkal, akiket kijárási tilalom idején az utcán találtak. Valamelyikük közbevetette, hogy de akkor legalább működtek a telefonok.

*

Meglepő, hogy a pápa nyíltan kiáll az amerikai szankciók mellett. Ez egyértelmű politikai állásfoglalás.

*

A fogorvos mesélte, hogy magas rangú kormányhivatalnoknál vacsoráztak. Ezek az emberek szemmel láthatóan meg vannak arról győződve, hogy vidáman tovább kormányozhatnak, ha jó tanácsadók lesznek. Nem fogják föl, hogy meg kell változtatni a rendszert, hogy odafönről szinte semmit nem lehet elintézni.

*

A „Wujek”-akna előtt állítólag állandóan virágok vannak. A szimbolikus síroknál még az ateisták is keresztet vetnek.²⁵⁵ Örök tüntetés.

*

Tegnap arról vitáztunk, mi a teendő, ha Samsonowicz rektort leváltják.

*

Minden évfolyam számára újra bevezetnek valami ideológiai tantárgyat. Visszatérés a régihez – noha Jaruzelski kijelentette, nincs visszatérés!

1982. január 20–21.

Újabban vicceket mesélek, hogy legalább némi jókedvet terjesszek. Joanna (Mantel-Niećko) úgy véli,²⁵⁶ az értelmiségiek túlságosan félnek, valamit kell tenni ez ellen. Északra megy, hogy meglátogassa internált kollégáinkat.

*

Lengyelországban az egyszerű emberek egészen pontosan megértik a Nyugat embargóját. Ma Ausztrália tagadta meg a kölcsön folyósítását, s megkérdőjelezte a magánhitelek állami garanciáját. Meglepő volt a nyugatnémetek elutasítása, miszerint nem akarnak hitelt biztosítani az oroszoknak.

²⁵⁵ 1981. december 16-án a katowicei „Wujek” bánya pacifikálása során a belbiztonsági alakulatok katonái kilenc bányászt lőttek agyon, s huszonnégyet sebesítettek meg. A tett színhelyét azonnal keresztrel jelölték meg, amelyet a rendfenntartó erők hiába döntöttek éjjelente le.

²⁵⁶ Mantel-Niećko, Joanna (1933–2009) orientalista. 1989 októbere és 1982 februárja között a Varsói Egyetem Neofilológiai Karának dékánja, 1982. május 13-án internálták.

*

Rakowski a maga cinikus módján kijelentette, hogy szinte az összes veszélyes embert lecsukták. Eljön még vajon az a nap is, amikor kijelenti, hogy megsemmisítettük az összes „ellenségünket”? – Első felesége, egy Witkomirskalány aláírta a nyolcak vagy kilencek hadiállapot elleni tiltakozását. Tőle van a két fia is, akik nyugatra emigráltak. Fáj emiatt vajon a feje? – A Sternben Wałęsát állítólag primitívként jellemezte. Politikailag nem ért semmit. Így áll bosszút azon az emberen, aki aláírta a Gdański Szerződést. Úgy látszik, Rakowskinak fáj, hogy senki nem hajlandó tárgyalni a Szolidaritásból.

1982. január 21–22.

B. barátom pesszimista, szerinte elkerülhetetlen az orosz invázió. Én ezt még mindig nem így látom. De máig nem értem a hadiállapot bevezetését, hisz semmi haszna.

*

A sztrájkoló Szolidaritás tagok elleni perekben az ügyvédek kétségbe vonják a hadiállapot kinyilvánításának jogszerűségét, és arra a morális elkötelezettségre hivatkoznak, amelyet a sztrájkolók magukban éreznek. A bíró záróbeszédében állítólag azt mondta, hogy a történelem dönt majd a hadijog bevezetésének helyes vagy helytelen voltáról.

*

Az előadásomon ma Montesquieu-ről beszéltem. A zsarnokságról tett megjegyzései különösen nagy sikert arattak.

*

Nyugat-Németországból több mint egy hónapig érkezik egy levél.

*

Montesquieu-től sokat tanulhatnának a marxisták, többek között azt, hogy nem létezik egységes törvényhozás, a történelem az egyes népeknél egyszerűen

más és más előfeltételeket teremtett meg. A marxistákból hiányzik a különbözőség, a differenciáltság iránti érzék.

*

A szabad mozgáshoz és élethez való régi jog ismét új jelentést nyer. Az előadáson szinte úgy érzem magam, mint egy forradalmár, ha a 18. század efféle jogköveteléseit emlegetem, vagy éppen kihangsúlyozom a jelentőségüket.

*

Kíváncsi vagyok, hogyan hangzik pontosan a pásztorlevél. Úgy tűnik, nagyon élesen elítéli a hadiállapotot és a párbeszéd hiányát. Lengyelországban ma az egyház a legforradalmibb erő.

*

Canetti csak akkor boldog, ha angol környezetben németül írhat. Nem tudom, én boldog vagyok-e (lengyel környezetben németül írni). De szeretném, ha mindig lengyel környezetben írhatnám németül a feljegyzéseimet (legszívesebben magam szabadon érezve).

1982. január 23.

Ma egy kicsit a lengyel jogot tanulmányoztam. A rendkívüli állapot (hadiállapot) kikiáltása tényleg alkotmányellenes, ugyanis ezt a szejmnek kellett volna megtennie. Végeredményben minden eddigi per jogsértő, mert a hadiállapot jogilag nem támasztható alá. A szejm persze hétfőn elfogadja majd a hadiállapotot, és még csak utalni sem fog arra, hogy az egész művelet az alapjogokat sértette. Az alkotmányban arra sincs utalás, hogy a miniszterelnök létrehozhat egy egész szervezetet, amit WRON-nak neveznek. ... Egy szóval, megint lábbal tiporják a jogot.

*

Tanulmányozni kellene a vitát, amely 1922-ben a Szovjetunióban zajlott a szakszervezetekről. Lenin akkoriban a független szakszervezetek ellen foglalt állást. Nyilván még a kronstadti matrózlázadás hatása alatt állt, amit egyszerűen nem volt képes felfogni. Minden korábbinál élesebben

fogalmazta meg, hogy a párt a proletariátus vezető ereje. Elvégre a tagjai már húsz éve harcolnak a munkásosztály felszabadításáért, és az üzemekben amúgy sincs már igazi proletariátus, hiszen a proletárok vagy a hadseregben, vagy a közigazgatásban vannak, hangsúlyozta. – A proletárokat először politikai nevelésben kell részesíteni. Nem osztotta a felvilágosítók nézetét, hogy minden ember képes politikai ítélőerejét alkalmazni. Lenin úgymond Naphtává válik; a Settembrini által védelmezett eszmék a számára kényelmetlenek.

*

Az egyház felhívása véleményem szerint a bizonytalanoknak szól. Föl kell ismerniük, hogy a hadiállapot nem egy elfogadható állapot. Azok, akik ezt tudják, örülnek, hogy alátámasztották a véleményüket. Am a kormány, amit megszólítottak, nem sokat fog törődni ezzel. Azon fognak elgondolkodni, hogyan lehetne lecsendesíteni az egyházat, bár tudják, hogy ez pillanatnyilag nem lehetséges.

*

Amúgy az egyház felhívásában olyan mondatok vannak, amelyeket tegnap én is elmondtam az előadásomban. A francia felvilágosítók írásaiból idéznek.

• 1982. január 24.

Teljességgel felháborodva olvasom a helyettes belügy- és az igazságügy-miniszter, Myelek szerint az internáltaknak jobb dolguk van, mint az előzetes letartóztatásban lévőknek és a köztörvényeseknek. Csak hatszor (!) lehet megbüntetni őket, a többieket ellenben kilencszer, illetve tizenháromszor. Három csomagot is kaphatnak (ha a vezető megengedi). Naponta teljes hatvan perccel sétálhatnak (a többiek csak harmincat). Ezen megjegyzések mögött az az óhaj rejlik, hogy gyorsan intézzék már el az internáltakat. A keményvonalasok egy csoportja keményen kritizálja Jaruzelskit, amiért még senkit nem ítélték halálra. Azután ezt átváltoztathatná huszonöt év börtönre.

*

Egy pesszimista előrejelzést olvastam, amely Lengyelországot a keleti blokk részének tekinti. Mivel a szomszédok egyike sem hajlandó reformokra, ezért

Lengyelországtól is megkövetelik a kemény vonalat. Logikus. De a lengyel történelemben érvényesültek valaha is a logika szabályai?

*

Valószínűnek tartom, hogy a hatalom három éves (vagy miattam legyen négy éves) hadiállapottal számol, a hitelekéről lemondtak, és készen állnak keménynek lenni, abban a reményben, hogy e három év alatt egy kis gazdasági felemelkedéssel győzni tudnak. A tanácsadók biztos azt jósolták, hogy hároméves hadiállapot plusz gazdasági reform, már ahogy azt ők értik, elegendő lesz, hogy egy kicsit ki tudják tolni a szekeret a kátyúból. A kérdés csupán az, hogy van-e valami ebben a „gazdasági felemelkedésben”? Ez már valószínűtlennek tűnik, arról nem is beszélve, hogy a társadalom pszichésen nem fogja elviselni ezt az állapotot (melyik társadalom viseli el a 200–300%-os áremelést, a nagymértékű munkanélküliséget és a terrort?).

*

Nem sok Lenint olvastam. Az egyik első könyve az Empiriokriticizmus volt. Elvettem ezt az írást. Mit ért Lenin a természettudományokhoz, tettem fel a kérdést magamban, már 17-18 évesen. Később ifjúkori írásaiban olvastam a baloldali radikalizmusról és a cárizmus elemzéséről; soha nem tűnt fel, hogy milyen brutálisan gondolkodott. Ma azt olvastam, hogy az oroszokból barbár módszerekkel kell kivenni a barbarizmust (ami a civilizáció hiánya). Nagy Péter is megirigyelné.

Toruń, 1982. január 26.

A dékánasszonyunk (Mantel-Niećko) meglátogatta Halinát (Halina Suwałt) odafent Kelet-Poroszországban. Mivel nincs családja, nagyon meghatódott. A színésznő Mikołajskával²⁵⁷ és Anna Walentynowicz-csal ül együtt. Miniatűr, ezt szokták mutogatni a külföldi tudósítóknak. A svédekkel nem beszélt, a németek megpróbálták felvilágosítani. Az egyház állítólag nagyon segítőkész.

*

²⁵⁷ Mikołajska, Halina (1925–1989) színésznő. 1976-tól a Munkásvédő Bizottság tagja. Az 1970-es évek második fele földalatti kulturális életének meghatározó alakja. 1981. december 14-én internálták.

Végre elolvastam Jaruzelski beszédét. Teli fenyegetésekkel, komor, itt-ott kicsi ígéretések. Az intézetben munkatársaim kivágták azt a részt, ahol Jaruzelski arra utal, hogy december 13. még a havat is jobban takarították. Én arra a részre hívtam fel a figyelmüket, hogy a Földnek szülnie kell. – Február végére a civileknek könnyítéseket ígér (kijárási tilalom megszüntetése, a telefonkapcsolatok helyreállítása, a telefonbeszélgetések közvetlen lehallgatásának megszüntetése, csomagküldési és táviratozási lehetőség), de a katonai közigazgatás alá helyezett üzemek úgy maradnak; de mindent csak akkor, ha a nép (az áremelések ellenére) jól viselkedik. – A szakszervezeti mozgalom jövőjéről Jaruzelskinek lövése sincs. A dolgozóknak kell dönteniük. Nem fogják betiltani a független szakszervezeteket. Újra fel lehet őket építeni alulról kezdve. Valószínűleg a regionális és országos vezetőséget likvidálni akarják. De addig még sok idő hátra van. Egyébként meg fenyegette az ellenforradalmárokat, akiknek nincs helyük a közéletben.

1982. január 26–27. (kedd/szerda)

Az első három évfolyam iskolakezdését megint elhalasztották, most február 1-ről 4-re. Állítólag néhány diákot (akárcsak 1968-ban) ki kell rúgni, néhány tanárt pedig át kell helyezni. Valószínűleg sem a junta, sem a párt nem tudja még egészen pontosan, hogyan hajtsák végre a tisztogatásokat. Radikálisan vagy szép csendben? Odafönt természetesen senki nem szereti az értelmiséget, de különös módon mégis félnek kicsit tőle. A cseh megoldás nem tűnik valószínűnek, ahhoz Lengyelországban túl nagy tapasztalattal rendelkezik az ellenállás. Az értelmiségiekből aligha lesznek portások. Akkor inkább adományozó akciókat szerveznek a számukra.

1982. január 27. (szerda)

Értelmiségiek végre azt követelik, hogy hozzák nyilvánosságra az internáltak teljes listáját. Csak így tudhatjuk meg, valójában hányan is vannak.

*

Meglepő, hogy a szejm megint milyen gyorsan hozzászokott az egyhangúsághoz. A Karta nauczyciela (tanári kártya)²⁵⁸ és a két miniszter elfogadása ellenszavazat nélkül átment.

²⁵⁸ A tanár jogait és kötelességeit szabályozó törvény. 1982. január 26-án fogadták el. Két nap múlva hirdették ki.

*

Az 1933-as év egyre nagyobb rejtély lesz a számomra. SPD- és KPD-tagok milliói hagyták magukat rendkívül gyorsan gleichschaltolni. Lehetséges lenne ez Lengyelországban is? Nem hiszem, szerintem lehetetlen lenne, de talán még mindig túlságosan optimista vagyok.

*

A 18. századi jogi gondolkodásra és forradalmi mozgalmakra vonatkozó tanulmányaim egyre jobban elbűvölnek. Valósággal falom a könyveket. Ha az egyetemi könyvtárban ülök, a tanulmányaim hajszolnak előre, valóságos mámoros állapotba kerülök; olyan, mintha aranyásó lennék, és időről-időre találnék is valamit (Jack London aranyásóját nagyon is jól megértem – a legjobban akkor értettem meg e hőst, aki leszokott már az ásásról, amikor a saját kertjében hirtelen aranyat talált, és mindent feltúrt). Ma az 1770 és 1776 közötti amerikai eseményeket tanulmányoztam, a végén pedig nagy élvezettel olvastam a Függetlenségi Nyilatkozatot a maga kiegyensúlyozott megfogalmazásában.

*

Jaruzelski állítólag ideges volt a beszéde elmondásakor. Már nem hord sötét szemüveget. Megmutatja magát, hogy olyan, amilyen, mondta egy asszony. A hangneme egészen a gonoszságig elment.

*

Amerika nem győzött volna olyan gyorsan, ha Franciaország, Hollandia és Spanyolország nem avatkozik be (és ha Anglia nem lett volna olyan messzire). Hannah Arendt a nemzetközi aspektust nem veszi figyelembe. Igaza van? A nemzetközi hatalmak egyébként csak akkor avatkoztak be, amikor már világossá vált, hogy a forradalmárok egyértelműen a függetlenség mellett döntöttek, és biztos volt, hogy a végén nem állnak Anglia mellé.

1982. január 28. (csütörtök)

Ma (egy lakásban) előadást tartottam az amerikai függetlenségi mozgalomról. Annyi energiát fektettem bele, hogy teljesen elfáradtam. Felolvastam az

1776-os Függetlenségi Nyilatkozatot, amelyben benne áll, hogy a kormány, ha boldogtalanságba dönti a népet, elzavarható. Holnap Hannah Arendtnek az amerikai forradalomról szóló megjegyzéseiről adok majd elő.

*

A kommunisták nem szeretik a szerződéseket, nem is hisznek tartós érvényességükben. Mindig az erőviszonyok következő változására, az új „szükségsejések” várnak. Az az eszmé is idegen a számukra, miszerint a megosztott hatalom nagyobb hatalmat jelenthet a nép számára a hatalmi monopóliumnál.

*

Marx azt fejtegeti, hogy a polgári forradalmak során megfogalmazott emberi jogok végeredményben csak a burzsoázia jogai, ebből aztán arra a brutális következtetésre jutnak, hogy az emberi jogok egyáltalán semmit nem érnek. A szocialista országok állandóan azt sajkózzák, hogy az absztrakt jogokat konkrét jogokkal kell fölvaltani. Ezek a konkrét jogok vezetnek aztán az emberi jogok legbrutálisabb megvetéséhez.

1982. január 30. (szombat)

Az orosz tanácsmozgalom és Lengyelország között tényleg sok párhuzam állítható fel. Alulról szervezett akció volt, amire a vezetés kevés befolyással bírt, ahogy azt Trockij később megírta. Ha valami mást csinálunk, mint amit elvártak tőlünk, akkor mások vették volna át a vezetést, magyarázta. A mozgalom 1905 nyarára nagy szabadságot vívott ki magának, még hivatalnokok is segítettek és gyorsan reagáltak, de azután egyre több szabadságot követeltek (például az abszolút demokrácia bevezetését), a felkelés szükségességét kezdték emlegetni. Ekkor már a cárizmus is védekezni kezdett: Péterváron letartóztatták a vezetőket, majd letartóztatták a helyükre lépett újakat is, Moszkvában utcai harcban verték le a tiltakozókat. Mindezt decemberben! A mindenkori orosz kormányzók szeretik a téli győzelmeket! Trockij akkoriban huszonhat esztendő volt! – A tiltakozók képviselői azért voltak ennyire fiatalok, mert 1905-ig a sztrájkok vezetőit rendszeresen elbocsátották, és le is tartóztatták. Alig akadt tapasztalt munkás, aki készen állt volna a többiek nevében megszólalni. Ennek következtében radikalizálódott az egész mozgalom. (A Rakowski-félék igazán tanulhatnának már az ilyen ügyekből.) A tanácsmozgalom leverését reformok követték 1905-ben, ezek vezettek el

például ahhoz, hogy az 1905-ös gabonatermés volt a legjobb az egész 20. században. Lengyelországban elképzelhetetlenek az ilyen reformok, hiszen azokhoz engedélyezni kellene a magánkezdeményezéseket. Ma például azt mondták be a rádióban, hogy az árak nagy részét az állam állapítja majd meg.

*

Oroszországban a jól szervezett vasutasok voltak a legfontosabb hírvivők. Noha katonai igazgatás alatt álltak (katonákként kezelték őket), mégis szerveztek tiltakozó akciót.

*

Az 1905-ös forradalom tanulsága, hogy a munkásoknak nehéz elmagyarázni a tisztán politikai változások szükségességét. Nagy tömegekben nincs meg a kitartásuk ahhoz, hogy ezt elérjék. Nem látják, hogy ez anyagiakban is hozna számukra valamit.

*

További nagy könnyítések. Micsoda haladás! Február 10-től szabad lesz majd kézi kapcsolású beszélgetéseket folytatni országszerte! Még az esküvőket is meg lehet tartani rendőrségi engedély nélkül.

*

A kelet-poroszországi táborban, ahová a nőket internálták, új parancsnokot neveztek ki. Fiatal és félős. Egy watbrzychi látogatót állítólag már kétszer is elküldött, aki pedig vállalta a hosszú utat. Ewa W. úgy véli, az ottani lakosság idővel már nem fogja megérteni, hogy a táborban fogvatartottak miért nem írják alá a lojalitási nyilatkozatot.

1982. január 31.

Készültem a francia forradalom előtörténetéről tartandó előadásomra – megint szembevettem hasonlatosságokat a lengyel problémával, a leginkább hasonlatos az államadósság és a nemesség (párt) viselkedése.

*

Mesélték egy fiatal költő történetét, akit Białotękába internáltak, és azt mondja, nem tudja miért, noha még 1980 tavaszán találkozót szervezett a Fiatal Költők Körében Michnikkel és másokkal, s néhány cikket is megjelentetett illegális újságokban. Tulajdonképpen csak a saját Énjére koncentrált. Ami általános, az csupán egy reflex, amit az Énjében dolgoz fel. Most azt hiszi, valaki denunciálta, és a nyomára akar bukkanni. Természetesen meggyőződése, hogy tudja, ki az. Rá akarja bizonyítani, hogy hamisan tanúskodott (az akciót a feleségének, egykori tanítványomnak kéne elindítania). Rosszul érzi magát Białotękában, mert két igen primitív munkással van összezárva, akik egész nap csak kártyáznak. Okos beszélgetésekre vágyik vagy írásra. Ki akar jutni onnan, még arra is hajlandó lenne, hogy bármit aláírjon, de a felesége nem engedi.

*

Gdańskban összeütközések fiatalokkal. Mindkét oldalon sebesültek. Megint eltelik majd egy kis idő, amíg pontosan megtudjuk, mi történt. Mára, vasárnapra semmit nem vártam. Állítólag diákok is benne voltak. A szemeszter tehát még később fog kezdődni. Úgy tűnik, egész nyáron Varsóban kell kibírnunk a hőséget. – Tudni kéne, milyen odafönt a hangulat. Az akciót talán kissé provokálták is, hogy keményíteni tudjanak. De az áremelések mellett nem sok jót jósolok a kormánynak.

*

Sok minden múlik azon, hogy a rendőrségi és katonai erők meddig maradnak hűségesek a rezsimhez, hogy van-e rajtuk pszichikai nyomás, amit hosszabb távon nem viselnek el.

Toruń, 1982. február 1.

Természetesen mindenki az árakról beszél, vagyis arról, hogyan húzzák majd ki hónap végéig. Úgy tűnik, a többségnek még nincs igazán fogalma arról, hogy mennyit is veszített egyetlen éjszaka alatt. Engem személyesen előnt a méreg, hogy tulajdonképpen szegény ember lettem. A pénzem egy éjszaka alatt 40%-kal kevesebbet ér. Múlt héten az étkezőkocsiban ettem valamit az egyik asszisztensnőmmel, 180 zlotyba került. Nem tartottam olcsónak. A héten ugyanazt ettem, ugyanannyit fizettem. Csak éppen egyedül ettem. – Nem tudom, hogy ezt meg lehet-e csinálni az egyszerű emberekkel. A vonaton azt mondta egy férfi, hogy mi ki fogjuk bírni, de azok odafönt

nem. Az egyik hölgy ezt kétségbe vonta. Idéztem Urban mondását, miszerint a kormány túléli; a férfi rágaszkodott hozzá, hogy a lengyel kemény nép. A kupében ülő fiatal katona mosolygott, mintha ő is egyetértene.

*

Pletykák terjengnek, hogy több városban is zavargások várhatók. Gdańskba alig lehet eljutni.

*

Tovább olvastam a francia forradalomról – minden forradalom szabadságot követel és tisztességes életet a polgárok számára.

*

A tévében állítólag az ötvenes évek mintájára állandóan kémeket mutogatnak.

*

Már a harmadik ember meséli, hogy Jaruzelski beteg.

*

A politikusok már a hetvenes évek óta csak az élelmiszerárak emelésére és a szénbányászatra gondolnak. A többi majd megoldódik magától. Az egyszerű emberek azonban érzik, hogy ebben a számításban valami nem stimmel.

*

Magánvállalkozások és kézművesek már csak azért sem tudnak termelni, mert nincs benzinjük a szállításhoz. Az árut igen gyakran nagyon messziről kell beszerezni!

*

A bydgoszczi férfi azt mondta a kupében, hogy a sima rendőrségnek lassan elege van, elfáradtak, a legszívesebben kiszállnának. Az asszony azt válaszolta, hogy igen, a sorok ritkulnak, de feltöltik azokkal, akik nemrégiben

ezért vagy azért ültek. De ezek csak a különleges alakulatoknak felelnek meg, vetette közbe egy harmadik. A katona megint mosolygott.

*

Soha nem lesz vége a hadiállapotnak, mondogatják az emberek egyre gyakrabban. Az egyik asszisztensnőm szavaival szoktam válaszolni, miszerint ha vége lesz, már észre sem fogjuk venni, már tökmindegy lesz.

1982. február 2–3.

Az az érzésem, hogy a hatóságok egyre idegesebbek, egyrészt az áremelések és a várható reakciók, másrészt a növekvő ellenzékiesség miatt (ez utóbbiról nyilván vannak információik). – De a vezetés nem gondol a Szolidaritással való tárgyalásra, valószínűleg teljesen ki akarják iktatni. Ez a totalitarizmus elvei felől nézve érthető. A párt keményvonalasai legyőzték Jaruzelskit (már ha ő egyáltalán valaha is liberális volt, ami igencsak kétséges) és Rakowskit. – A Lityerturnaja Gazetában egy rendőrpáncsnok az ellenállási mozgalomról beszél, s ez mutatja, hogy az uralkodóknak mennyire fontos a Szovjetunió. Nélküle nem tudnák tartani magukat.

1982. február 3.

Az egyik nővér egy fiatalemberrel mesélt, akit elengedtek az internálásból. Térdproblémái vannak, mert megrúgták. Sokáig kell majd kezelésre járnia. Egy szobában ültek hatan. Hetente egyszer zuhanyozhattak (de gyorsan). A szobában áll a kübli (nyilvánosan kell szarni!). A szobát közönséges börtöncellává alakították át.

*

Drawsko internálótáborból már csak egy ókortörténész hiányzik, mondta Holzer²⁵⁹, és akkor teljes lenne a csapat. Geremek is ott van. Kuroń viszont egy közönséges börtönben ül, állítólag.

259 A jelenkortörténész Jerzy Holzer (1930–2015) testvére. Holzer 1978-tól együttműködött a Munkásvédő Bizottsággal, előadott a földalatti egyetemi kurzusokon. 1980–81-ben a Varsói Egyetem oktatójaként együttműködött a Szolidaritással. 1981. december 13-án internálták. Ő adta ki 1983-ban a Szolidaritás első monográfiáját: „Szolidaritás” 1980–1981. Kelet-keze és története – Solidarność” 1980–1981. Geneza i historia.

*

Egy magas rangú hivatalnok attól fél, hogy az oroszok mégis jönni fognak. Mintha a funkcionáriusok erre várnának, mert egymaguk nem oldják meg a helyzetet.

*

Gdańskban ezernyi munkás ment a hajógyár elé az emlékműhöz, amit a rendőrség meg akart akadályozni. De nem sikerült, hiába vetettek be gumibotot, könnygázt és petárdákat. Ezért beszélnek csatáról. Este aztán egy razzia során fiatalokat tartóztattak le. Kétszázöt fiatalot. Köztük bizonyára egyetemistákat és gimnazistákat.

*

Olyan, mintha puskaporos hordón ülnénk. De eltart még egy ideig, amíg robban.

1982. február 4.

Ma egy tudományos ülést vezettem a Laokoonról. Kicsit fáradtan, de mégis jó hangulatban érkeztem, amikor rossz hírt hallottam. Valamilyik nyugati adó megnevezte az egyik asszisztensnőmet, holott semmi kapcsolata nem volt hozzájuk. De mégis sikerült koncentrálnom. Még egy gyenge pontját is észrevettem a referátumnak. (Tényleg erős idegekre van az embernek szüksége.) A referátum alatt az eseten gondolkodtam. Ugyanakkor a referens téziseire figyelni kellett.

1982. február 4–5.

A mostani rezsim tulajdonképpen az összes fiatalból ellenzékit csinál, hiszen nem kínál nekik semmit. Semmit. Ilyen helyzetben nem lehet „berendezkedni”, nem lehet megteremteni a szigetedet, a kuckódat. Ez a december 13. az irracionális irracionálisa. Tavaly több vitában is elmondtam, hogy az irracionálíst nem lehet kizárni a politikából, de ez inkább csak gondolat kísérlet volt. Én magam túlságosan is racionális vagyok.

*

A rádióból tudtam meg, hogy elkezdődik az egyetem. Még jó, hogy egyáltalán megtudtam. A rektor alighanem hasonlóan járt.

1982. február 5. (péntek)

Ismét elfogyott az összes erőm. Mindenütt olyan dolgok zajlanak, amelyek embereket veszélyeztetnek. Önmagára már egyáltalán nem gondol az ember. Még néhány ilyen nap, és leterít az influenza, aminek már érzem a jeleit.

*

Az olaszok, németek, svájciak aggódnak értem. Ezt örömmel hallom. Nyugaton mindenféle hír keringhet rólam. De hát így van ez, ha megszakítják az összes kapcsolatot. Még korai az aggodalom, üzentem nekik.

*

Ewa N. úgy véli, hogy a legjobb emberek mindenütt kilépnek a pártból. Senki nem kérdezi meg tőle, hogy miért párttag még mindig. Korábban azt mondta magáról, hogy a kompromisszumok embere. Egy fiatal lány rátámadt, hogy tudja-e, meddig lehet elmenni a kompromisszumokkal.

*

Az egyetemi oktatók internálása elleni tiltakozás azért jött létre, hogy megakadályozza a radikális egyéni akciókat, és egy bizonyos egységes cselekvést garantáljon. A párt egy részének nincs ellenére e tiltakozás, egy másik része azzal fenyegetőzik, hogy el fogjuk veszíteni a rektorunkat. – A tiltakozás én írtam alá elsőnek.

*

A püspöki konferencia állítólag a Szolidaritással való párbeszédet követeli. Semmiképpen sem ért egyet valamiféle Pszeudo-Szolidaritás létrehozásával. – A hír aznap került napvilágra, amikor Glemp a pápával tárgyalt. Ez utóbbi állítólag olyan hírt kapott az oroszoktól, hogy a lengyel egyház úgy járhat, mint a Szolidaritás. – Jelenleg mindent vagy semmit játék zajlik.

*

Az NDK-lektor azon szörnyülködött, hogy milyen formálisan kezeljük a fölülről jövő utasításokat. Azt mondta, ez a hádiállapot nem ér semmit. Azt hallotta, hogy Kuroń a letartóztatásakor azt mondta a rendőröknek, csak félútig juttok el, és ki fogtok engedni minket. Az NDK-lektor szerint ez így is lesz, mert ideológia nélkül nem lehet szocializmust építeni. – Azt kérdezte tőlem, tulajdonképpen hogyan illeszkedtem itt be – csak most látja, amit soha nem hitt el, hogy mekkora a különbség a két nép gondolkodásmódja között. – Meg akartam kérdezni, hogyan lehet beilleszkedni az NDK-ban, de végül nem kérdeztem.

*

A francia forradalom előtörténetéről szóló előadásomban megint sok párhuzam bukkant elő a mai helyzettel: az üres államkasszát feltölteni csak inflációs politikával, csőddel vagy új hitelekkel lehetett. Necker az utóbbi lehetőséget választotta. Sieyès figyelmeztette, hogy hamarosan csak kormányzók és kormányzottak lesznek. – Sajnos előadás közben elhagyott az erőm, s elkövettem azt a hibát, hogy ismertettem Sieyès Mi a harmadik rend? című írását. Pedig be akartam tartani a kronológiát.

*

Hannah Arendt megkülönböztetése, a nemzetállam és a szövetségi köztársaság, a mai körülmények között így festene: nemzetállam és tanács-köztársaság.

*

Letartóztatták (internálták) a fiatal Frybest.²⁶⁰ Másutt aludt, de néha-néha felbukkant a lakásában. Így kapták el. De két könyvet magával vihetett. Lypsziccel ül együtt, japánul tanul tőle, ő pedig franciára tanítja partnerét. Jól érzi magát: inkább ülni, mint állandóan menekülni, mint egy kutya, mondta állítólag.

*

Az idősebbik Holzer mesélte, hogy csomagot kapott Nyugatról, de nem tudott elmenni érte. Panaszkodott emiatt, mert egy részét az internált testvérének

260 Feltehetően a háború alatt kilenc zsidó honfitársa megmentéséért a Világ igazai címmel kitüntetett Stanisław Frybes (1922–2013) fiáról van szó.

akarta elvinni. A posta azonnal pozitívan reagált, azt mondták, jöjjön csak, szombaton majd valaki bemegy, és átadja neki a csomagját. Holzer meghatózott. Állandóan hasonló dolgokat él át.

*

A '33-mal való összehasonlítás több szempontból is sántít. Akkor egy párt új úton indult el. Friss erővel rendelkezett, nem eresztett le. A komisszáriák nem voltak a saját helyi hatalmuk ellen.

1982. február 6.

Egy történésszel találkoztam, természetesen a mai helyzetről is beszélgettünk. Az igazán veszélyes az, hogy olyan dühkitörések jöhetnek, amelyekben nincs elképzelés arról, hogy mit is akarnak elérni vele. Erre azt mondtam, már '80 augusztusában is hiányzott a világos program. Csak annyit tudtunk, hogy valamiféle független szakszervezetet akarunk. Senki nem számolt egy ennyire erős Szolidaritással. Vajon vannak már olyan emberek, akik az eljövendő politikai modellen törik a fejüket?

*

Lehetséges, hogy hamarosan néhány tudóst szabadon engednek. Ez gesztus a madridi konferencia számára, és (talán) az értelmiség ellen hangolja a munkásokat. A börtönbüntetésre ítételekről nem sok hír érkezik – értük valószínűleg később akciókat szerveznek.

*

Tovább olvastam a francia forradalomról. Az események e fatális menete igazán melankolikus hangulatba taszíthatja az embert. De olyan ez a menet, ami példaértékűvé vált a későbbi forradalmak számára.

*

A történész ismerősöm a mostani kormányt és a pártot a sünhöz hasonlítja, amelyik tavaly összekuporodott, és azóta nem mozdul. A Szolidaritás nem ért el semmit, s persze megpróbálhatná megszűrni vagy megütni, de életben akarja hagyni, ezért nem volt mit tenni.

1982. február 7.

Megkezdődik a hadiállapot kilencedik hete. Meg fogják szokni az emberek? – Tegnap egy katona először kutatta át a táskámat. Valószínűleg a sok német anyag piszkálta. Föladta. Motozás közben egy szót sem szóltam, de sajátos módon jól szórakoztam.

Megint Habermast, a Theorie und Praxist olvastam. Okos megjegyzések, sokat jelentenek, de kételyeket is támasztanak, hogy vajon e világ egyáltalán jobbítható-e. Valószínűleg nem, de ez még nem ok arra, hogy ne próbálkozzunk vele, még ha értelmetlennek érezzük is a kísérletet; de az élet egyáltalán nem értelmetlen, már csak azért sem, mert egy epizód. Ennek az epizódnak, ami néhány évtizedig tart, ennek kell valamilyen értelmet adni.

A magyar szakszervezetis, Gáspár állítólag azt mondta tegnap, hogy a szakszervezeteknek a szocializmusban többet kell tenniük a munkások érdekében, és nem csak az állam akaratát kell teljesíteniük, mert ha ezt tennék, akkor olyasmi fenyegetne, ami Lengyelországban bekövetkezett. Ezek persze olyan szavak, amelyeket még sokáig nem fognak tettek követni, de lassan eljutunk oda, ahol a kapitalizmus tartott a 19. század végén, amikor az volt a két lehetősége, hogy a konfliktusokat vagy a munkajogi küzdelem (vagyis a szakszervezetek) elismerése révén próbálja rendezni, vagy pedig a politikai elnyomással forradalmat idéz elő. A kérdés az, hogy az államszocializmusnak sikerül-e hatékonyabban gazdálkodni. A kapitalizmus képes volt magát megreformálni és az életminőségen javítani.

Megint hallottam valamit a fiatal költőről (alighanem Cislóról van szó)²⁶¹, aki Białolekában ül. Mindent megír, amit a társairól gondol. Szemléletes módon ábrázolja a kénjait, hogy nincs társa, akivel beszélgethetne, hogy ezek a munkások primitívek, hogy nem szereti a kövér embereket etc. Ennek következtében egyre egyszerűbb társakat kap, hogy pszichikailag így készítsék

²⁶¹ Cisló, Maciej (1947) költő, esszéista. Nemzedékének kiemelkedő képviselője. 1981. december 13-án internálták.

ki. Egyáltalán nem látja át ezt a mechanizmust, így egyre jobban belesüllyed a helyzetébe. A látogatások egy nagy teremben zajlanak, ahol körülbelül negyven embert engednek be. Ha valaki elég messze ül a rendőrtől, akkor akár még beszélgetni is lehet, mert elég zajos a terem. A látogatás előtt és után alaposan megmotozzák az embert. Nehéz bármit is bejuttatni.

Hír a Rosa Luxemburg Izzógyárból: a vezetés (az igazgatótól a művezető-kig) kevesebbet iszik, mint korábban. Állítólag időről-időre szabotázs történik. Mindenütt ellenőrzések. Egy rakás üzemi baleset, amelyeknél mindig a munkásokat találják hibásnak, holott a munkások előre figyelmeztették a művezetőt, hogy ez és ez fog történni. Az egyik gép valami veszélyes sugarakat bocsát ki, sejtették ezt a műszaki osztályon, de csak a sok selejt vezetett el a tiltakozásokhoz. Egyszóval: az ember nem ér semmit. Egyszer jártam diákokkal gyakorlaton ebben a gyárban, ezért elég jól ismerem a primitív munkakörülményeket.

Toruń, 1982. február 8.

Megint kellemetlen hírek bizonyos emberekről. Gdańskban Wałęsa egyik volt testvérét kilenc év börtönre ítélték, hat évre eltöltötták polgári jogainak gyakorlásától (ez azt jelenti, hogy legalább hat évet ülnie kell. a vidék mindig keményebb büntetéseket engedhet meg magának, mint a főváros, ahol külföldi tanúk is vannak).

Ma megint újságot olvastam. Egy rakás törvényt készítenek elő, többek között az élösködők ellen! Elmeséltem. St-nek, miután Kant Örök békéjéről beszélgettünk. Úgy vélte, a törvényhozótól és a bírói ítéletől függ majd, hogy ki az élösködő; például, ha mi csak Kantot olvasunk, az, aki még életében nem hallott róla, élösködőnek fog minket tekinteni... Ha a junta tényleg meg tudja hozatni a hadijog megszüntetése előtt ezeket a törvényeket, akkor valóban teljesen mindegy lesz, hogy a hadiállapot fennáll-e vagy sem.

Az élösködők elleni törvényért Rakowski a felelős.

*
A nácik 1926-ban a pártjuk programját megváltoztathatatlanak nyilvánították, ezzel egyszer s mindenkorra kizárták a párton belüli viták lehetőségét.

*
Az egyik titkárnő mesélte, hogy Suwata, az internált romanistánk szenved a nedves helyiségektől. A következmény: reuma.

1982. február 9.

Lebukott a Tygodnik Wojenny (Háborús Hetilap) nyomdája. Valaki lemásolta a kulcsot. Öt vagy hat szám jelent meg.

*
Szerintem március 1-től kenyérfejadagok lesznek. Akkor majd meg kell venni minden rossz kenyeret.

*
Burke reflexióit olvasom a francia forradalomról. Egyre kevésbé tetszik. Számomra ez a legalkalmatlanabb időpont, hogy megértsem a konzervatív gondolkodást.

*
A polgári rend valami egyszeri volt az emberiség történetében, mert a gazdaság a politikai körülményektől függetlenül indult fejlődésnek. Az árucsere szférája levált a felsőbbség szabályozásairól. A szocializmusban csak az emberek akarnak leválni.

1982. február 10.

Az egyik diáklány úgy véli, hogy a mostani helyzetről és a hatalomról szóló sok vicc arról tanúskodik, hogy a lakosság hozzászokik a hadiállapothoz. De még soha nem születtek ilyen gyorsan viccek egy új állapotról. A vic-

cekben persze mindig a megszokás és a védekezés fejeződik ki. De ilyen nyomasztó hangulatban időről-időre szükség is van mindig egy kis felszabadulásra.

*
Ma az 1789. augusztusi francia alkotmányvitáról olvastam. Elképesztően hasonlít a Szolidaritás kongresszusára. Valamit már elhatároztak, akkor valaki tiltakozott, az egészet újra kezdték, utána elhalasztották, megint tárgyaltak etc., a végén pedig értelmes megfogalmazások születtek.

*
Nyugat-Berlinben Hauffék (a szociáldemokraták) felháborodtak a Szolidaritás-kongresszusnak az európai munkásokhoz írt levelén. Hübrisznek tekintik. Azt hiszem, egyszer be fog vonulni a történelembe. Mindegyik forradalom példaképnek tekintette magát más országok és mozgalmak számára. Mindegyik forradalom hübrisz.

1982. február 11.

A. K. egyszer azt tanácsolta Rakowskinak, írjon ő maga is már valamit, például egy esszét Baudelaire-ről. Talán gyenge lesz, de mégis a saját munkája! R[akowski] azt válaszolta, ez majd csak akkor lesz lehetséges, ha nyugdíjba megy. Érdekes, hogy ezek a R[akowski]-féle emberek azt gondolják magukról, hogy öregek, pedig még csak ötvenes éveik elején járnak. Talán a Szolidaritás fiataljaival való konfrontáció alakította ki bennük az öregségkomplexust. Pszichikailag tehát jól választottam: a fiatalok pártját. Én múlt évben pont az ellenkezőjét éreztem, mint R[akowski]: úgy éreztem, belülről egyre fiatalabb leszek.

*
A. K. két hete még az 1863 utáni pozitivizmust védte. Ma azt ismételte meg, amit én válaszoltam erre, tudniillik hogy a szocializmusban teljességgel hiányzik a munkamorál. Csodálkoztam ezen az átalakuláson, de nem emlékeztettem a beszélgetésünkre.

Krystyna R. egy helyen az ideológiára emlékeztet. Adam azt válaszolta: az ideológiával az a helyzet, mint a házasság védelmezésével. Elméletileg folyamatosan megindokolják a szükségességét és nagyszerűségét, gyakorlatilag azonban a legnagyobb káosz uralkodik. Krystyna, aki harmadik házasságában él, és alapvetően még mindig az első férjét siratja (aki évtizedekkel idősebb nála, de még mindig él, és az isten tudja, miért is hagyta őt el), ezután nem szólt egy szót sem, Adam valahogy meggyőzte.

*

Wałęsa állítólag nagy válságban van. Fel a fejjel, üzenem neki.

1982. február 12.

Este az osztrákoknál jókedvűen sok bort ittam. S[ickinger] vélte, hogy a népek közül a lehető legjobbat választottam. Megkérdezte, elhatároztam-e, hogy addig nem megyek fodrászhoz, amíg a „háború” véget nem ér? Azt válaszoltam, hogy ilyen esküt nem tettem. Túl hosszúvá nőne a szakállam.

*

Tegnap óta megint mindenütt rendőrségi és páncélos konvojok. A 13-tól mindenki fél.

*

A białotekai internálótáborba az első látogatók, akik gyerekeiket is magukkal hozták, két kilogramm élelmiszert vihetnek be. A másodikak egy kilót, az utolsók (harmadikak!) semmit. Valaki egy tábla csokoládét nem vihetett be az internáltnak, demonstratív módon megette az egészet (le kellett volna adnia az őrsegen).

1982. február 13.

Eloolvastam Małcużyńskinek a szejmben elmondott beszédét. Kitiűnő. Azt szeretné, ha a szejm tükrözné a társadalomban uralkodó nézeteket, ami persze nagyon is idegen a párttól. – Azután félbeszakították, izgatottság lett úrrá a teremben, a miniszterelnök kérte a parlament elnökét, hogy állítsa helyre a rendet. Ekkor mutatta meg Jaruzelski, kié itt a hatalom. Nem

a szejmnek van hatalma fölötté, hanem neki a szejm fölött. Az amerikai alkotmány teljes joggal tiltja meg az elnöknek, hogy részt vegyen a parlament ülésein. Małcużyński a beszéde végén egy túl nagy gesztust tett. Hinni szeretnénk Neked, Miniszterelnök úr, ez teljesen fölösleges volt. – Małcużyński is attól fél, hogy a hadiállapot örökké fog tartani.

*

Az elbocsátott Szolidaritás-tagok száma nagyon magas lehet. Ma azt hallottam, a magánvállalkozások a megszüntetéstől félnek.

1982. február 14.

Megkezdődik a hadiállapot tizedik hete. J[aruzelski] már egy éve van hatalmon. Azt hiszem, egyre többen esnek kétségbe.

*

A tizenhat hónapnyi szabadság idején a nép megtanult vitázni, megtanult az állami mechanizmusokról elgondolkodni. Érezte, csak így oldhatók meg igazán a problémák. Mi marad meg ebből? Én már évek óta azzal próbálkozom, hogy tudományos tanítványaimat a kutatás és szervezés önállóságára „neveljem”. Szerintem ebből a szempontból valamennyit el is értem, de ez felülről lefelé történt – A Szolidaritás alulról indult. Tömegmozgalom volt, az alulról induló út sikeresebb lehet, de egy bizonyos időre szükség van ahhoz, hogy megszokjuk az újat.

*

„A zsarnokság önmagától omlik össze, mert tehetetlenséget hoz létre hatalom helyett” (Hannah Arendt).

*

Az erős államról szóló beszéddel azért nehéz szembeszállni, mert kevesek ismerik fel, hogy a megosztott hatalom erősebb hatalmat jelent egyben.

*

Meghallgattam a vasárnapi mise végét. Az elnyomott és sok szenvedést megélt hazáért imádkoztak.

198. február 14–15.

Tovább készülök a francia forradalomról szóló előadásomra. – A király és a nemesség úgy viselkedett, mint ma a párt. Csak kevesebb hatalmuk volt.

*

Kant Örök békéjét egész más szemmel olvasom. Hannah Arendtet fedezem fel benne.

1982. február 15.

Valaki egy białystoki Szolidaritás-aktivista történetét mesélte el, akit azonnali hatállyal elbocsátottak, és munkajogi pert indított. Mivel lemondott az (egyház által ajánlott) ügyvédről, elvesztette a pert. Fellebbezett. Azt szeretné, ha tanúkat idéznének be az üzeméből. Amikor az üzemhez ment, nem engedték be. Katonai igazgatás alá helyezték. Megkérte, hívják fel a részlegvezetőt, mert meg szeretné kérdezni a kollégáitól, ki lenne hajlandó tanúskodni. Szorongva várta a választ. Mintegy tíz perc elteltével megjelent egykori kollégái kétharmada, hogy elmondják, hajlandóak tanúskodni mellette. Azóta megint jobban érzi magát.

1982. február 15.

Odafönt sokan mondogatják, hogy Wałęsa alkalmatlan tárgyalópartner, a történelem tévedése. Erre csak azt tudom válaszolni, hogy a partnerei az alkalmatlanok, ők a történelem tévedései.

1982. február 17.

Wittfogel Oriental despotism című könyvét olvasom. Éppen-megfelelő az időpont ehhez az olvasmányhoz.

*

Nyugati híradások szerint a hét elején mintegy ötezer embert állítottak bíróság elé. Továbbá összeállították azoknak a papoknak a listáját, akiket le kell tartóztatni. Mi igaz ebből, majd meglátjuk; de a tendencia valóban felismerhető, hogy párbeszéd és sikerek híján inkább keményen lépjenek fel. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a Szolidaritásban nincsenek szakadárak, s hogy a mérsékeltek, akik mindig is megpróbálták közvetíteni, hátat fordítanak a kormánynak. Szinte kilátástalan a helyzet...

1982. február 18–19.

A hétvégén a rendőrség letartóztatott 145 000 embert, akik nem tartották be a hadijogot! Vagy kétmillió embert ellenőriztek: micsoda erőpocsékolás! Vajon nem lehetne ezt valami jobbra felhasználni?

*

Az egyház most hasonló dilemma előtt áll, mint nemrégiben a Szolidaritás. Részt kellene vennie a nemzeti megmentés bizottságában, azaz kormányzati szerepet kellene vállalnia. Ugyanakkor elvárják, hogy a szószékről kevésbé egyértelműen szóljon (a „szélsőséges Szolidaritás-vezérekhez”). Alighanem készen állnak a repressziókra. A küzdelem alighanem egyre élesebb lesz. A junták a saját törvényeik szerint működnek.

*

Az NDK-lektor szerint butaság a jövőbeli konfrontációról beszélni. A Szolidaritás már nem játszik szerepet. Az ilyen (jó) rendőrség mellett semmi nem történhet. Ez az NDK-funkcionáriusok véleménye. Igazi porosz gondolkodás. Meg is mondtam neki.

1982. február 19.

Az előadáson az 1789. augusztusi, szeptemberi és októberi parlamenti vitákról és eseményekről beszéltem. Előadás közben egyre jobban felismertem a király konzervatív magatartását, aki történelmileg nézve a legnagyobb bünt követte el. Ha a megújódási mozgalom élére áll, akkor a harmadik rend, a nemzetgyűlés nem szorult volna a negyedik rend, a nép segítségére, és a forradalom olyan véget érhetett volna, amilyen Hannah Arendt szemei előtt lebegett.

1982. február 19–20.

Állítólag felajánlották Wałęsának, hogy álljon egy keresztény szakszervezet élére. Wałęsa kétnapi gondolkodás után ezt elutasította. – Természetesen még sok kísérlet lesz majd a Szolidaritás egységének a megbontására.

*

Wehner rosszkedvűen szállt ki a vonatból. Azt mondta: „Disznóól az egész”. A hálókocsiban nem volt víz, piszkos is volt. Ez a következménye annak, ha leállítják a légközlekedést.

*

Jaruzelski szóvivője, Urban a Życie Warszawyban is elmondta, hogy kesztyűs kézzel kell bánni a kormánnyal, hogy nyugodtan dolgozhasson és bizonyíthasson. – Ez azokra az anyákra emlékeztet, akik a gyerekeket intik csendre, hogy az apa nyugodtan gondolkodhasson.

1982. február 20.

A kávéházban véletlenül találkoztam Baumgardttenel²⁶². Állva beszélgettünk, röviden. Többek között azt mondta, hogy ezek odafönt még mindig büszkék a sikeres december 13-i akcióra. Az új helyzettel nem nagyon törődnek. – Az internáltak anyagi helyzetét nem tartotta rossznak. Akik kiszabadulnak, kövérebbek, mint korábban voltak. Megkérdeztem, hogy szeretne-e egy olyan térben lakni, ahol szarnak, és még ki tudja, mi mindent csinálnak, mire azt válaszolta, hogy igen-igen, ez a nagy disznóság, hogy becsapják a népet. – Megtudtam tőle, hogy Ludwig Zimmerer súlyos beteg, amitől szomorú lettem.

*

Egyébként megkezdődött a hadiállapot 11. hete.

1982. február 21–22.

Még mindig a francia forradalmat tanulmányozom, elsősorban Aulard-t, akinek a szemléletmódja nagyon tetszik. – Egyszerűen automatikusan össze-

262 Nyugatnémet tudósító. (A szerző jegyzete.)

hasonlítom a konzervatív király szerepét a lengyelországi konzervatív (kommunista) pártéval, ami persze annyiban mindenképpen hibás, hogy a párt szinte már semmilyen bizalmat nem érez. A nép sokáig royalista érzelmű volt

1982. február 22.

Olvastam ezeket a szakszervezeti irányvonalakat. A régiók szerinti beosztást kategorikusan elutasítják. Az ilyesmi politika! (Hogy mi a politika, aztán mindig a kormányon lévők mondják meg.) A Szolidaritásról semmi jót nem lehet olvasni. A legjobb az utolsó előtti mondat: azok, akik konfrontációra törekednek, és a szocializmus ellenségeinek bizonyulnak (azt megint a hatalom dönti el, hogy ki az ellenség), a vitában nem vehetnek részt. – Egy kisebb gyűlésen idéztem ezt a mondatot: valaki, aki a Szolidaritás jelvényét viselte, erre azt mondta, hogy a legjobb válasz ennek a jelvénynek a viselése.

1982. február 22–23.

A kormány száz hektárig engedélyezni akarja a földbirtokokat (eddig húsz hektár volt a maximum). Ez jelentős intézkedés, ha komolyan is gondolják (könnyedén el lehet képzelni, hogy hamarosan visszavonják). Az alkotmányban is rögzíteni kell, hogy a földtulajdont az állam nem idegenítheti el. Ez volt a Szolidaritás egyik fő követelése. – Ezzel az intézkedéssel a hatalom elnyerhetné a parasztok rokonszenvét, noha az adminisztratív valóság vidéken jelenleg állítólag igen nyomorúságos.

1982. február 22–23.

Meghallgattam egy tudósítást Wehner varsói látogatásáról. Egy tudósító a tárgyalásairól kérdezte, sikerült-e elérnie némi kis lazítást a hadijogon. Wehner rendkívül dühösen reagált: „Nem hagyom magam vizsgáztatni. Egész életemet a német–lengyel barátságra tettem fel...”. Ezekkel a szavakkal véget is ért a tudósítás. – Az egykori kommunista elfelejtette, hogy a népek barátsága nem azonos a kormányok barátságával. A lengyel rádió a látogatását felhasználja annak hangoztatására, hogy a juntát bizonyos értelemben elismerik. Wehner a Wojna (cenzúra által erősen megkurtított) interjújában állítólag olyanokat is mondott, hogy nem lenne szerencsés, ha a katonaság mindent átvenne. A héják sem Keleten, sem Nyugaton nem üdvözlendők. Valószínűleg a katonai rezsim annyira nem tetszik neki. – Schmidt óvakodott attól, hogy a lengyel légereket a németekhez hasonlítsa.

Nem lehet Lengyelországot nagyképűen kezelni. – Miért pont most ismerik fel a szociáldemokraták (a hivatalos) Lengyelország iránti vonzalmukat? – Wehner nem kereste a kapcsolatot Wałęsával vagy a Szolidaritás bármelyik másik szabadon kószáló vezetőjével. A visszaútra különkocsit kapott négy szolgával. Most már nem kell „disznóólban” utaznia.

1982. február 23.

Ez a „szakszervezetszöveg” nem hagy nyugton. Pimaszság a néppel szemben. Egyértelműen kitűnik belőle, hogy a hadiállapot célja a Szolidaritás szétverése. Először szakszervezeti tevékenységek ideiglenes megszüntetéséről beszélnek, hogy azután az új szakszervezetek alapítása legyen a téma. – Kiváltképp veszélyes az ötlet, hogy mindegyik sztrájknak vagy egy vezető funkcionárius vagy pedig a sztrájkbizottság elbocsátásához kell vezetnie. Tipikusan zsarnoki ötlet: konfliktus esetén valakinek repülnie kell (persze az alsó sorokból). És ki dönti el, hogy ki a hibás? – Hány hős lesz, aki belép majd egy sztrájkbizottságba? Vissza kell térni Sorelnak a hivatásos sztrájkolókra vonatkozó gondolatára. Csak ez a totalitárius rendszerekben aligha működik.

1982. február 23–24.

Rakowski állítólag azt mondta egy olasz újságírónak, hogy a hadiállapot bevezetésére azért is szükség volt, mert különben a párt széthullott volna. – Ezt mindenki tudja, csak errefelé nem szabad kimondani. – A tény maga egy szomorú vicc.

1982. február 24.

Levelet kaptam az NDK-ból, Gerd barátomtól. Az ottani gondolkodó emberek elmagányosodása ijesztő. Itt Lengyelországban minden terror ellenére úgy érzed, hogy egy nagy közösség része vagy.

*

H. H. Holz Grass-szal vitázva kijelenti, hogy neki jobban tetszik a szovjetek uralta Kabul a CIA uralma alatt álló Kabulnál. Így hozta le a Sinn und Form. (Kelet-) berlini tartózkodása után visszatér nyugati professzori állásába. Ez a „marxista” egyáltalán nem képes Kabult elképzelni akár

a szovjetek, akár a CIA nélkül. Amúgy pedig annyira szereti a dialektikát (például a Christa Wolffal folytatott vitában). Csak éppen maga nem tudja alkalmazni. Valószínűleg igen alkalmas lenne belügyminisztériumi ideológusnak.

1982. február 24–25.

Czochralski intézetigazgatónak kijelentettem, hogy nem leszek sem ajtónálló, sem portás. Nagy túlzás erre pazarolni a tudósokat. De nem akar felmenteni ez alól. A helyet nem hagyhatjuk csak úgy üresen. Azt mondtam neki, ez az ő dolga.²⁶³

*

A pápa állítólag megint megszólalt a Szolidaritás érdekében. Nem tudja abbahagyni.

1982. február 25–26.

Úgy tűnik, már egyedül az Egyesült Államok a felelős a hadiállapotért.

*

A naplomban sokkal rövidebbre kell fognom a politikai kommentárokat. Nem éri meg.

1982. február 26–27.

Előadás a francia forradalomról. Többek között Robespierre-nek a hadijog ellenében mondott 1790. februári beszédét említettem. Azt hiszem, még soha senki nem világította meg rendesen a nemzetgyűlés és az 1790 elején alakult helyi önkormányzat ellentéteit.

*

Az önkormányzati mozgalom minden forradalomban felbukkan.

²⁶³ Ekkoriban a Germanisztikai Intézetet folyamatosan őriznie kellett volna valakinek. Az intézkedés a hadijog bevezetéséből következett. (A szerző jegyzete.)

1982. február 26–27.

Lublinban az iskolások csak este nyolcig lehetnek az utcán, egyetemi hallgatók kilencig. Hallottam már erről, de azt hittem, csak pletyka. A fiatalok tüntettek a városban.

*

Nyugati híradások szerint Románia mellett hamarosan Jugoszláviának és az NDK-nak is fizetési nehézségei lesznek. – Azon gondolkodom, hogy milyen nehézségeket okoz más országoknak a lengyel gazdasági válság.

*

Az NDK-lektor azt mondta nekem, hogy a szovjet szakértők azt vizsgálják, milyen lengyel befektetéseket vihetnek végbe. A kérdés, hogy ki fogja állni az energiaköltségeket.

1982. február 27.

A püspöki konferencia, várákoszásaimmal ellentétben, éles hangú levelet írt. Követeléseik: a hadiállapot megszüntetése, a Szolidaritás elismerése, az internáltak szabadon engedése, az elítéltek amnesztiában részesítése. Ez biztosan a pápa befolyásának köszönhető. A plénum után mindenesetre ez egy bátor levél. A hatalomnak most már csak két lehetősége van: vagy fokozzák a terrort, vagy párbeszédbe kezdenek. Számukra mindkettő végzetes. Az első (előbb-utóbb) összecsapáshoz vezet, a második ahhoz, hogy egyre többen lesznek, akik készen állnak megfogalmazni a kritikájukat.

1982. február 28.

Mától újabb könnyítések. Mennyire pontosak! A kormány ugyanis február végére könnyítéseket ígért. Az utolsó óra.

*

Samsonowicz a szenátusban kijelentette, hogy a Varsói Egyetemnek különleges feladatai is vannak, ezért részt kell vennie a megújítási folyamatban, ami – Jaruzelski szavaival – még nem ért véget. A szenátus tehát

jelzést küldött a szemnek, hogy ne változtassanak a felsőoktatási törvénytervezeten. Ezenkívül néhány bizottság alakult, az egyik a jog betartását vizsgálja.

*

Ma kezdődik a hadiállapot 12. hete.

1982. február 28–március 1.

Grażyna W-vel találkoztam, akinek ezredes a férje. Azt mondta, ő a junta emberének a felesége, persze némi iróniával. Úgy gondolja, hogy a hadiállapot legalább 1983 végéig marad. Legalább két aratásra van ahhoz szükség, hogy kimásszunk az adósságokból. (Magamban azt kérdeztem, hogy vajon Lengyelország élelmiszerral akar-e fizetni, no és mi van, ha nem lesz jó a termés?)

*

Újabb előadás a francia forradalomról, ezúttal a kevésbé öröndetes fázisról. A forradalmat talán egészen 1792-ig meg lehetett volna menteni. De a régi rendszer likvidálása valószínűleg túl nagy sokk volt Európa számára, amikor a forradalmat még békésen be lehetett volna fejezni.

1982. március 1.

Ha visszagondolok Rakowski bydgoszczi szerepére, máig nem értem, hogyan mehetett ebbe bele. A Politikai Bizottságban ülő valódi tettesek úgy tettek, mintha ők ártatlanok lennének. Rakowskinak kellett Waleśát megvádolnia, hogy a Szolidaritás provokált etc. Később minden hazugságnak bizonyult. – Rakowski blamáta magát, míg Jaruzelski az árnyékban maradt. Akkor azt mondtam A-nak, hogy Rakowskinak le kellene mondania. Ma egyre erősebben meg vagyok győződve arról, pontosabban azt hiszem, Rakowski készen áll arra, hogy sok mocskot lenyeljen, illetve hogy szarba lépjen, noha az első hegedős egyébként Jaruzelski, a többi szólista pedig Olszowski, a belügyminiszter Kiszczak etc. Rakowski amolyan mindeneslány, akit ide-oda lehet rakosgatni.

Toruń, 1982. március 2.

Lipszyccel találkoztam, kiengedték az internálásból. Megkérdeztem, milyenek voltak a higiéniai körülmények, vagyis hát a budi. A szobában nyolcan voltak, s bizonyos rendet sikerült kialakítaniuk. Vagyis ebéd közben nem szart és nem hugyozott senki! A cellájukban alig voltak munkások, a végén már szinte csak diákok. Bevezettek egy háromórás csendespihenőt, amikor senki nem beszélt, mindenki olvasott. Lipszyc nem néz ki valami jól, a bőrszíne betegségről árulkodik, az arca fölpuffadt. A friss levegő hiánya. Rövidesen el szeretne menni néhány napra Zakopanéba.

*

Egy tiszttel utaztam a vonaton. Nagyon vidám fickó volt. Úgy vélte, hogy a hadijog május 1-ig már senkire nem fog lesújtani (kivéve a bűnözőket). Megkérdeztem, hogy mi van a politikaiakkal. Kijavította magát, miszerint a mostani jog érvényben marad, de kevésbé szigorúan fogják alkalmazni. Ebben már akár igaza is lehet. És a sztrájkjog? Azt korlátozzák, ideiglenesen. És a Szolidaritás? Az megint lesz! Bizonyos értelemben optimista ember!

*

Az asszisztensnőm, M. G. a vonaton mesélte, hogy az egyik biatolekai koléga hamarosan nősül. Azon gondolkodik, mit vegyen neki ajándékba. A tiszt is hallotta, és azonnal rávágta: egy ráspolyt. Szívből fölnevettem.

*

Toruńban mindenféle házkutatásokat tartottak. A titkárnőmnél is jártak, holott politikailag nem is aktív. Elvették az írógépét. Valamikor állítólag visszakapja. Nemsokára begyűjtik az összes írógépét.

1982. március 3.

A. K-val beszélgettem. Már harmadszorra változtatta meg álláspontját. Először „pozitivistá” volt, másodszorra határozottan készen állt arra, hogy valami újba kezdjen, ezúttal megint, útelágazásnál érzi magát. Nem lát jövőt maga előtt – eddig azt hitte, tovább írhat a Politykába; ha lemond a rovatvezetésről, akkor csak a saját cikkei tartalmáért felelős. Most megírta

első cikkét Schmidtről és Honeckerről valamint a német írók vitájáról, de senki nem figyelt fel igazán rá. A legtöbben úgy vélik, oda egyáltalán nem szabad már írni. Hanna Krall el is hagyta a Politykát. A szerkesztőségben üresek a szobák, szörnyű érzés. Most az a dilemmája, ha ő is föláll, összemlik az egész szerkesztőség. Új embereket kellene fölvenni. Fiatal, átlagos embereket, akiknek nem sok fogalmuk van az újságkészítésről. A pártnak elképzelése sincs arról, hogy milyen legyen a jövő (csupán a megsemmisítés programját ismeri, kiváltképp az értelmiséggel szemben). – Egy H. O-val tartott megbeszélésről jött éppen, aki P-ben rektorhelyettesnek jelöltette magát (a megválasztott rektort a Poznańból származó miniszter leváltotta), s természetesen nem érzi jól magát, de hát ugye menteni kell, ami menthető, csak sajnos nem sokáig áll már, hogy olyan túl sok mentenivaló lenne még etc. Szerintem nem lett volna szabad elfogadnia a jelölést, ezek nem olyan idők.

*

A: azért látja ilyen sötéten a jövőt, mert hirtelenjében a saját életútját is kettétörtnek érzi. Ilyen hirtelen végre nem volt fölkészülve. Éppen karrierje csúcspontjára készült. Most átállásra kényszerül, s ez nehéz. Ő persze maga a született újságíró.

*

Nagyon elgondolkodtatja Szpakowska magatartása is.²⁶⁴ Két vagy három héttel ezelőtt még hajlandónak mutatkozott cikkét a Politykában közölni, mára ezt visszavonta; ki szeretne várni vagy három hónapot... Talán a kollaboránsok listája is szerepet játszik ebben, ami most került nyilvánosságra, és folyamatosan bővül.

*

A hosszas hadiállapotról szóló viták mindig ahhoz a meggyőződéshez kötődnek, hogy a hatalmi apparátus, ha veszélyben érzi magát, bármiféle intézkedésre készen áll. Közben persze feledésbe merül, hogy ez az apparátus szét is eshet. Működőképes lehet társadalmi együttműködés nélkül? Úgy értem, tartósan? Gazdaságilag nem tud mit nyújtani, ideológiailag sem, még a patriotizmus

²⁶⁴ Szpakowska, Małgorzata (1940) irodalomkritikus, irodalomtörténész. Az 1968-as márciusi események rendőrségi fellépéseinek regisztrálásáért a „tátraiak perében” 1970 februárjában három évi börtönrre ítélték. 1981 és 1985 között a lódzi Jaracz Színház irodalmi vezetője.

is idegen tőle. Legfeljebb összecsapásokat tud provokálni, hogy a hadiállapotot meghosszabbíthassa. De hosszú távon mindez a hatalom megtartását szolgálja? Természetesen a saját embereinek megadhat mindent (jelenleg ez a helyzet – ma hallottam, hogy az egyik ezredesnek megengedték, hogy Nyugatra utazzon, Londonban volt egy hétig a feleségével), de vajon ez elég lesz?

1982. március 4.

Holzer fivére azt hiszi, az internáltak egy időre kiutazhatnak. Azt mondtam neki, ha a testvére elutazna, többé nem engednék vissza. Elkomorult az arca. – Ma hallottam a nyugati adókon, hogy Anglia nem hajlandó a junta cinkosává válni.

*

Felhívtam M. Ł. anyját, érdeklődtem, hol érhetem el. Megtudtam, hogy Małgorzata középfülgyulladászt kapott. A belügyminisztérium egyik kórházában kezelték, de mivel több órát tartott, amíg visszaszállították az internálótáborba, azonnal vissza is esett.

*

A dékán megkérdezte, hogy hajlandó vagyok-e tovább foglalkozni az internálótáborokban ülő diákjaimmal, amire természetesen igennel válaszoltam. Ezzel azt hiszem, felhívom magamra a hatalmi apparátus figyelmét.

*

Vita Canetti tömegfogalmáról. Különös, mert amikor erről kezd gondolkodni, még pozitív elképzelései vannak a tömegről, ami egyre negatívabbá lesz, valószínűleg a náci Németországban zajló események hatására. Azt a pozitív érzést természetesen nem ismerheti, amit az érez, aki közügyekben tevékenykedik. – De elméletének mindenképpen egy nagyszerű Hitler-elemzést köszönhetünk.

*

Egyre rosszabbul alszom. Ma éjszaka álmomban az internált ismerőseim jelentek meg.

1982. március 5–6.

Előadás a francia forradalomról, 1791-ről. A legfontosabb gondolat: a király elítélése olyan helyzetet teremtett, amire Európában valójában senki nem volt fölkészülve. Miközben az alkotmányos monarchia megteremtése (a legfőbb hivatalnok, a király jogainak erőteljes korlátozásával) előre várható volt, addig a tiszta, egalitárius köztársaságot mint olyat senki nem tudta igazán értelmezni. Amerika sem tartott még itt, holott nem volt királyproblémája. – A második gondolat: A háború körülményei között a federalistáknak, a girondistáknak vesztíteniük kellett. – Az első gondolat alkalmazható az elmúlt hónapokra: a fejlemények mindenkit megleptek, néhány éve senkinek nem volt programja egy ilyen helyzetre: milyen legyen a rendszer, ha ragaszkodni akarunk a szocializmus és talán a párt vezető szerepéhez (x korlátozással)? – Beszámoltam Robespierre sajtószabadságról szóló beszédéről.

*

A tisztek állítólag meg vannak róla győződve, hogy Jaruzelski nem sokáig tudja tartani a hadiállapotot. A hadsereg egyre fegyelmezetlenebb, és ennyi embert sokáig már nem lehet rendesen élelmezni. A vidéki akciócsoportok katonái időközben kényelmesen berendezkedtek, üzletelnek, korrumpálódnak etc.

*

Górnicki tábornok²⁶⁵ köszönetet mondott Nyugat-Németországnak, hogy egyetlen államként betartja a szerződéseket.

*

Nyugati számítások szerint a Szovjetunió nemzeti jövedelmének már több mint a felét költi fegyverkezésre. Az Egyesült Államok hajlik a bojkott politikájára.

*

²⁶⁵ Górnicki, Wiesław (1931–1996) újságíró, politikai aktivista. 1981-től Jaruzelski tábornok egyik legközelebbi munkatársa, beszédírója. 1982. január 1-jétől a Kormány Sajtóirodájának munkatársa – őrnagyi rangban.

A szocializmus az addigi kizsákmányoló társadalmak tagadásaként jött létre. A szabadság a marxisták számára a szükségtől való megszabadulást jelentette. De a történelem gonosz játékot űzött velük: a kapitalista országok jobb életszínvonalat biztosítanak a munkásoknak, mint a szocialisták, a polgárai nagyobb szabadságot élveznek, mint a szocializmusban élő polgárok. A (létező) szocialista országoknak ki kell találniuk valami újat, ha nem akarnak saját ellentmondásaikba belepusztulni.

1982. március 6–7.

Nos, megkezdődik a hadiállapot 13. hete. Tizénegy után még mindig nem szabad kimenni az utcára. Eltekintve attól, hogy este rohanva kell hazaigyekezni, az ember a kijárási tilalom idején egészen másképp észlel. Minden kocsiajtó csapódására összerezzen, hiszen csak a rendőrség vagy a titkosszolgálat lehet. Hová mennek, vetődik fel a kérdés. Múlt héten háromszor voltak a házunkban, mindháromszor valahol másutt.

A Westfunk szerint Walęsát kiengedik a lánya keresztelőjére. Szinte hihetetlen. Hogyan fogják megakadályozni, hogy tüntetés legyen?

Az egyetemen egy cédulát láttam. Felhívják a diákokat, hogy március 8-án helyezzenek el virágot a Mickiewicz-emlékműnél.

A Forum Hotelnél három fegyveres rendőr megállított öt fiatal fickót, olyan 16–17 éveseket. Megnéztem a rendőröket. Tán 19 évesek lehetnek. Vicces és tragikus kép. Fiatal embereket arra nevelnek, hogy terrorizálják a társadalmat.

1982. március 8.

Az egyetem kapujánál a március 8-i emléktábla alatt egy koszorú az alábbi felirattal: A dolgozóknak és a diákoknak – 1982. Rengeteg virág, főleg tulipánok, egy lengyel zászló a falon. Csodás napsütés, a kép nem csak

felemelő, hanem szép is. Legnagyobb meglepetésemre katonák vagy rendőrök nincsenek a közelben. A legtöbb provokációra számítottak, néhányan azt mondták, Varsóban szigorítani fognak a rendkívüli intézkedéseken... Várjuk ki a végét.

Délután a Chmielna felé mentem. Láttam, amint rendőrök a Szolidaritás logójával ellátott röplapokat szednek össze. Az egyik elgondolkodott, hogy bemásson-e egy autó alá az egyik röplapért, de aztán hagyta.

A. K. mesélte, a nyáron Stockholmban megkérdezte Peter Weisstől, hogy miért nem érdekli a lengyel forradalom. Mindenütt ezt keresi, s most, hogy itt van, észre sem veszi. Weiss azzal védekezett, hogy zavarja a katolicizmus. Amikor Heinz Ludwig Arnolddal Göttingenben beszélgettem, aki épp Weisshez indult, megkértem, mondja meg neki, hogy jól tenné, ha figyelne a lengyel forradalomra.

1982. március 8–9.

Valaki mesélt egy internáltról, aki elhatározta, hogy kiutazik. Azt mondták neki, az egész ügymenet igen gyors lesz. Nem mehet már haza, közvetlenül a repülőtérre viszik, ott találkozhat a feleségével. De az asszonynak aligha marad ideje, hogy felszámolja a háztartást. – Elképzeltem, miként lehetne rendelni egy bútorszállítót, hogy mindent magukkal vihessenek. A hatalom állítólag fél, hogy az internált hirtelen eltűnhet, és illegálisban kezdhet dolgozni.

A pártvezetést nyilván teljesen átjárja a marxizmus, ami szerint a vezetők és az ideológusok a legfontosabbak, ők viszik előre a forradalmat. Ha őket kiiktatják, nem lehet (ellen)forradalom sem. Ezek a „marxisták” egyáltalán nem vették figyelembe, hogy az olyan emberek, mint Walęsa, Bujak és mások valóban a földből nőttek ki. Igaz, 1980 előtt részesültek némi iskolázásban, de mi ez a tizenhat hónapos tevékenységükhöz képest.

1982. március 10.

Az 1980–81-es megújulás a természetjogi gondolkodás irányába indult, azzal a különbséggel, hogy a közgazdászok először egy természetes, a „despotikus beavatkozástól” mentes gazdasági rendszer akartak létrehozni, miközben a 18. századi természetjogi gondolkodók a létező természetes gazdasági rendszert akarták megszabadítani a despotikus korlátozásoktól. – Az új gazdasági rendszer lenne a nagyobb szabadság előfeltétele. Az állam nem lenne mindenható, a mindenhatóságára már nem is lenne szükség.

1982. március 12–13.

Habermasnak a *Naturrecht und Revolution* című értekezéséről tartott előadásom nem lett igazán jó. Nem könnyű egy elméletileg kevésbé képzett hallgatóságnak ilyen dolgokról beszélni. Engem elbűvöl Paine, aki az államot szinte fölöslegesnek tekinti. De természetes, hogy a kommunisták a franciákhoz kapcsolódnak, akik egy teljesen új konstrukciót akartak megvalósítani: a társadalmat egyetlen elvnek, a közjónak akarták alárendelni.

*

Este az asszisztenseimmel vacsorázom. Előtte divatbemutató (szétosztottuk a Nyugat-Németországból csomagban érkezett ruhákat). Jól éreztük magunkat.

*

Ilyen a vidámság a szomorú időkben. Egy hajdani diákom jött hozzám a kéréssel, hogy írjak neki egy ajánlást. A Tűzoltótisztai Főiskolán volt német lektor, de át akarták helyezni a belügyminisztérium új iskolájába, amit nem fogadott el. Most állást keres. Nálam írta a szakdolgozatát a hatvanas évek végének nyugatnémet színházáról. Beszélgetés közben kiderült, hogy az anyját Goldapba internálták.

*

A nők egy részét Goldapból egy másik, rosszabb táborba szállították. A felügyelők állítólag alkoholisták. A tábororvos is.

*

Az NDK-lektorral beszélgettem. Nem látja a kormány politikájának tiszta koncepcióját. Arra vár, hogy az egyetemi dolgozóknak igazolniuk kell magukat, de azt ő sem tudja, hány tudóst lehetne elbocsátani. Valószínűleg úgy véli, sokat kellene. Talán ez az NDK hivatalos álláspontja.

*

Barbara Coudenhof-Kalergi mesélte, hogy Michnik 1978-ban mondta neki, hamarosan alakulni fog egy szabad szakszervezet. Megkérdezte, hányan vannak. Michnik a fejét rázta, mintegy hetvenen. Barbara hangosan felnevetett. Két évvel később milliónyian voltak. A bölcső Gdańsk, ahol egy csomó szabad szakszervezet alakult.

*

Nekem Bacsko beszélt 1976-ban Genfben a szabad szakszervezetek szükségességéről. Azonnal egyetértettem vele. Ezért az 1980 augusztusi követelés már nem lepott meg. De azt nem hittem volna, hogy ennyire teljes lesz a győzelem.

*

Coudenhof-Kalergi a lengyel eseményeket csakis nemzeti szempontból nézi. A reformmozgalom kevésbé tűnik fontosnak számára. Szerinte a Szolidaritás-kongresszuson mindenki ujjongott, ha Lwów vagy Wilno került szóba, a munkás-önkormányzatiság vitáján ellenben sokan kimentek. – Elmondtam neki a gondolatomat, miszerint a forradalom meglepetésszerűen jött, senki nem volt rá elméletileg felkészülve. Az ő elbeszélése alátámasztja a nézetemet.

*

Miután egy német újságnak pontosan elmeséltem, milyen körülmények között élnek az internáltak, egész éjjel a légerekről álmodtam, többek között arról, hogy az internáltakat hét nap alatt egymás után elengedik. Az egyik napon azok jöttek ki, akiknek a végtagjait hosszú időre a földbe ásták. A végtagok majdnem leestek, annyira vérszegények voltak. Mások poshadó vízben feküdtek etc. – Ezek részben régi álmok. Mostohaapám emlékei és elbeszélései a Gestapo pincéiről (és persze másokéi; ismertem valakit, Tornseifert, aki ott vakult meg), apám meggyilkolása a Szovjetunióban, barátaim letartóztatása

a Filozófiai Fakultásról 1957-ben, a láger mostani közelsége – mindez testközelbe hozza az efféle dolgokat.

*

Nagyon is jól megértem, hogy az egykori foglyok nem szívesen beszélnek lágerbeli élményeikről. Túl gyakran és intenzíven álmodnak róluk.

*

Az osztrák Coudenhof-Kalergi úgy gondolja, hogy a mostani ellenállás tipikus lengyel romantika. Azt mondtam neki: ennek semmi köze a romantikához, nagyon is realista, hiszen nélküle már százezer ember lenne a lágerekben.

1982. március 13.

A hadiállapot negyedik hónapja, 14. hete kezdődött, és alig változott valami. Továbbra is érvényben van a kijárási tilalom, nincs automatikus telefonkapcsolat, de vannak táborok, hadbíróságok etc. A hatalom aligha bánna, ha ez az állapot örökké tartana.

1982. március 14–15.

Miután egy tudósítást olvastam a biatystoki internálótáborról, ahol az internáltak nem mehettek vécre, amikor akartak, illetve amikor kellett nekik, és azonnal ki is kergették őket, azonnal hasmenésem lett.

1982. március 16–17.

Az osztrák újságíró (Coudenhof-Kalergi) állítólag nagyon negatívan tudósított a mostani hadiállapotról. Erre nem számítottam.

1982. március 17.

Ma az 1918–1920-as németországi tanácsgondolatot tanulmányoztam. Ott is felvetődött a tanácsok és szakszervezetek viszonyának a problémája. A Szolidaritás, egyre inkább meggyőződésem, tiszta tanácsmozgalom volt, csak másképp nevezte magát. A tanácsmozgalom a munkástanácsok elnevezése miatt vesztett vonzerejéből.

1982. március 19–20.

Előadás Marxról és az emberi jogokról. Bizonyára fárasztó volt a hallgatóság számára. Ez a fajta hegelianus gondolkodás nem fekszik a lengyeleknek. Ezzel szemben az előző, a Revolution und Naturrecht című Habermas-cikkéről tartott előadást „elbűvölőnek” (porjawajaco) találták. Én egy kicsit kínlódtam vele, de ma gyorsan telt az idő. Ennyire különböző dolgok ezek. Az előadó és a hallgatósága két külön oldal.

1982. március 21.

Gyönyörű, ahogyan a szociáldemokraták a tanácsok ellen beszélnek. Mintha a mai kommunistáinkat hallanánk. Ebert 1918. december 13-án; néhány nappal a berlini tanácskongresszus előtt a következőket mondta: „A birodalom ügyeinek irányítása maradéktalanul a kormány kezében van ... A munkás- és katonatanácsok közbekormányozgatásának véget kell vetni”. Valaki közbeveti, hogy ellenőrzésre azért szükség van. Mire Ebert: „Az ellenőrzés joga ellen egy szót sem szoltam”. Scheidemann szavai egészen modernnek tűnnek: Mi kevés gépirónővel dolgozunk, a Végrehajtótanácsnak [ezzel szemben] 186 gépirónője és 14 gépirója van. Hogy képzeled a Végrehajtótanács, hogy röplapokat osztogasson és agitáljon? Ha nem lesz azonnal változás, én azt nem sokáig viselem már...”! A nyugati szocialisták Szolidaritás iránti visszafogottságán nem kell csodálkozni.

1982. március 22.

Múlt év végén arról panaszkodtam, hogy a forradalmi mozgalmakról elég sok anyag áll rendelkezésünkre, van egy rakás forradalomelméletünk is, viszont alig tudunk valamit az ellenforradalmakról és mechanizmusairól. De kiderült, hogy valami azért mégis van. Ma megnéztem egy NDK-ban kiadott dokumentumgyűjteményt 1918–19-ről. Megtaláltam benne egy őrnagy levelét, amelyben leírja, hogyan lehet a forradalmat lassan, de biztosan elfojtani. Minden titkot nem árul el, de már az is elég, amit leír.

Toruń, 1982. március 23.

Sűrű nap volt. A novemberi forradalomról tartottam előadást. Az asszisztenseknek nagyon tetszett. B. Ch. azt mondta, nagyon érdekesek a párhuzamok, s azt kérdezte, hogy mindezt miért nem tudtuk korábban. Kiprovokálta

a választ, hogy Kuroń, Michnik és a hozzájuk hasonló emberek nyilván ismerik az orosz tanácsforradalom (1905 és 1917) eseménytörténetét, akár csak a franciáét, de a lengyel forradalmat nem tekintették tanácsforradalomnak. Ez látszólag valami új volt, amikor a szakszervezet vált forradalmivá. Valószínűleg ez tévesztette meg őket. Márciusban Kuroń azt mondta, hogy a tanácsok természetesen a szakszervezetek fölött állnak. Ez az ítélet arról tanúskodik, hogy Kuroń a Szolidaritás-mozgalmat nem tekintette tanácsmozgalomnak. Nagyon elgondolkodtam Hannah Arendt szavain is, melyek szerint az üzemi munkástanácsokat gazdasági irányító szervnek tekinteni óriási tévedés lenne. Egy üzemet szakembereknek kell irányítaniuk, ott nincs helye demokráciának és tanácsnak. A munkástanács üzemigazgatási tanácsként nonszensz. A tanácsok politikai orgánumként jöttek létre, annak is kell maradniuk. Ebből arra következtetek, hogy a Szolidaritás-mozgalom a magasabb minőség, és nem a munkásönkormányzat az üzemekben.

1982. március 29–30.

A Weimari Köztársaság kezdeteiről tartott előadásomban elsősorban a tanácseszméről és a szakszervezetek akkori szerepéről beszéltem. Egy helyen a tanácsokkal kapcsolatban kimondtam a „gyakorló szocializmus” (Däumingtól származó) kifejezését, mire az egyik diáklány azonnal megszűnt figyelni rám. A szocializmus szót már nem bírja hallani. Így állunk. Az előadást sajnos sokan nem értették. Nem tudom, tán a német nyelv miatt, vagy azért, mert a diákok csak az olvasmányaik magyarázatát várják. Amire nincs szükségük a vizsgához, az nem érdekli őket.

1982. március 30–31.

Ma Jan Strzeleckivel²⁶⁶ találkoztam a nyugatnémeteknél. Rosszul néz ki. A táborban (egy hónapig volt bezárva) éveket öregedett. A szája szegletében mély ráncok keletkeztek. Mintha lejjebb esett volna az álla. Megragadta a kezem, sokáig nem is engedte el. Amolyan szerelmi vallomás volt ez

²⁶⁶ Jan Strzelecki (1919–1988) szociológus, jó ismerősöm volt. Néhány évvel korábban egy nálam összegyűlt kis társaságban mesélt az északi-sarki élményeiről és a hegymászásról. Maga a megtestesült jóság, bár politikailag mindig is aktív volt. A háború után szocialistaként, később a Lengyel Egyesült Munkáspárt tagjaként, ahonnan 1979-ben kizárták. 1980-ban a Szolidaritás tanácsadója lett. Ragyogó közvetítőként működött a különféle irányzatok között, valószínűleg ez volt az oka, hogy 1988-ban a Visztula partján „ismeretlen tettesek” meggyilkolták. Alighanem központi alakja lett volna a Jaruzelski-rezsim már bontakozóban lévő fölszámolásának. (A szerző jegyzete.)

a kézfogás. Azt mondta, írt egyfajta szocialista poémát. Megbeszéltük, hogy valamikor leülünk beszélgetni.

*

A nyugatnémet követ kicsit mesélt az életéről. Felső-sziléziai németként 1946-ig Lengyelországban élt, a Bolesław Chobry bányában dolgozott bányász-ként. Eztán ment át Németország szovjet zónájába, ahol jogot tanult. De kellemetlenségei adódtak, egy uránbányába vitték Chemnitz mellé. Minden sarkon egy fegyveres orosz állt. Szerencséje volt, találkozott egy régi ismerősével a lengyel bányából, aki vezető felügyelői pozíciót töltött be. Egy év elteltével Nyugatra ment tanulni Curtiushoz.

*

A Nyugat Jaruzelski személyiségét próbálja megfejteni. Annyira titokzatos, de hamarosan mégis meg kell mutatnia igazi arcát, amikor eldől, hogy milyen irányba indul el a jövő.

1982. április 13–14.

Dubrovnikból visszatérve az első hír, amit hallottam, hogy leváltották Samsonowicz rektort. A helyére Dobrowolski, a párttag biológus került. Jól időztették: a húsvéti ünnepek előtti szerdára. Senki nem volt fölkészülve rá, de a tanszékvezetők mégis azonnal összegyűltek, négy (pedagógia, orosz, közgazdasági és történelem) kivételével. Hogy a történészek miért nem mentek el, nem értem, talán valami mást terveznek. Tegnap a matematikusok és biológusok tiltakoztak. Csütörtökön mi rendezünk nyílt vitát.

*

A Spiegel 82/7. száma közölte Rakowski titkos beszédét. Nem gondoltam volna, hogy ennyire cinikus ez az ember. Számára csak a hatalom létezik. A társadalom, a szocializmus szavahihetősége, semmi ilyesmi nem érdekli. Egy mondatát nem szabad elfelejteni: „Ha a hatalmunk olyan gyenge lenne (ahogyan az ellenfél azt feltételezi), olyasmi történhetne, mint Nicaraguában Somosa testőrségével: vagyis eljőhet a pillanat, amikor az efféle emberek nem a rendszert, nem a diktátort védik, hanem a saját életükért fognak fegyvert.” A titkosszolgálat és bizonyos katonai körök kategóriáiban gondolkodik.

De szerencsétlen példát választott, Somosának el kellett hagynia Nicaraguát. Ezt alighanem elfelejtette. Úgy tűnik, nem a logika és a történelem az erőssége. A képei primitívek, a brutális hatalmi gondolkodást tükrözik vissza. A társadalmat lóhoz hasonlítja. Úgy tűnik, a lovas ő maga és kedvenc tábornoka. Az eszme, miszerint valamely állam meghatározó része a társadalom, számára idegen. Nyilván a marxista gyorstalpalón tanult, hatalomittas személyiségként utálja az értelmiséget, ami keresztbe tesz az egyszerű kormányzásnak, és oly sok újságíróhoz hasonlóan valószínűleg neki is műveltségi komplexusai vannak. Szívesen lett volna professzor vagy valami ilyesmi, de ahhoz nem elég tehetséges. Az a nagyképzű mód, ahogy a Szolidaritás vezetőit Wałęsát (korlátolt) és Bujakot (hülye és kis szarházi), valamint a KB új tagjait lekezeli, szintén elég árulkodó. A csúcshatóságok maradványait „fáradt embereknek” nevezi, csak kettejüket gondolja kiemelkedőnek. Nem nevezi meg e két embert, de nyilván magára és Jaruzelskire gondol. Kár, hogy lengyelül nem olvashatom el a szöveget.

*

Az egyház továbbra is csodálatraméltóan aktív. Glemp ismét követelte az internáltak szabadon bocsátását, a Szolidaritás elismerését és a párbeszédet. A hatalom a Szolidaritás mielőbbi betiltását tervezi. A sajtóban állítólag megint élesen támadták a Szolidaritást.

*

Az eddigi legnagyobb spektakulum: egy (a Szolidaritás által működtetett) titkos adó nyolcperces adása.

*

Ma megkaptam a Neue Rundschau tiszteletpéldányát a Benjamin-tanulmányommal. Nagyon örülök, ez a tavalyi tanulmányom nagyon fontos nekem.

*

Dubrovnikban sok nyugatnémettel beszélgettem, úgy vélik, Lengyelországot pacifikálták. A Keletnek még hosszú ideig a diktatúra körülményei között kell élnie.

1982. április 14–15.

Fénymásolatban megkaptam a Benjamin-tanulmányom FAZ-ban megjelent vitáját. Nagyon jól jövek ki belőle. Josef Quack kritikus nem mulasztotta el, hogy a gdański emlékműről szóló mondatomat idézze.

*

Az egyház állítólag egy tizenegy oldalas levélben válaszolt a megégyezéshez vezető utat. A kormány nyilván nem fog reagálni rá.

*

A kijárási tilalom célja, hogy a hatalmi apparátus vicsorgathassa a fogát a társadalomra. Legszívesebben soha nem törölnék el. Barbara ma aggódott az anyjéért. Tizenegyig nem tudta elérni, utána sem. Mi történhetett, tüprengett. De most már nem mehet el hozzá, hogy helyben megnézzék, mi a helyzet. Azt tanácsoltam, hívja fel a rendőrséget, nézzék meg, mi van. Csakhogy nincs kulcsuk. Viszont a nagyothalló hölgy nem feltétlenül hallja a csengőt. Embertelen rendelkezés ez a kijárási tilalom.

*

Az egyetemen a tanszékek a rektorügy miatt üléseznek. Úgy tűnik, a történészek új módszerre bírták rá a tanszékvezetőjüket. Valószínűleg Samsonowicz beszélte rá őket, hogy ne cselekedjenek. Én erre azt mondtam, Samsonowicz ebbe ne szóljon bele. A vita nem csak róla szól.

*

Dobrowolskinak levelet írtak a kollégái, hogy mondjon le.

*

Bizonyos sikerrel járt az akció, amelyben a háztulajdonosoknak megtiltották, hogy bejelentés nélkül bárkit is elszállásoljanak. Azóta nagyon leszűkültek az „illegálisok” lehetőségei.

1982. április 16.

Ma volt a nyílt tanszéki ülés Samsonowicz miatt, Namowicz nagyszerűen vezette. Szárazon ismertette az új rektor programját, valamint a miniszterhelyettes és a felsőoktatási komisszár, Włodarczyk tábornok beszédeit. Arról, hogy valóban Samsonowicz nyújtotta be a lemondását, senki nem tudott semmi pontosat. A dokumentációt el kellene készíteni. Hivatalosan mindenkinek csak a Trybuna Ludu április 8-i számából lehetnek információi (ahol is az állt, hogy Samsonowicz benyújtotta a lemondását. A lemondását eddig munkáját megköszönve elfogadták.). A miniszter kijelentette, hogy az ügyben még nem mondták ki az utolsó szót. Ha esetleg tévedtek, korrigálni fogják a hibát (vagyis valószínűleg egy másik rektort neveznek ki kicsit másképpen). A tábornok leginkább a diákok tiltakozásától tart, attól, hogy a rendőrségnek be kell avatkoznia. Úgy tűnik, a manifesztációk valami szörnyűséges dolgok. Nem passzolnak ehhez a rendszerhez. A miniszter vicces módon megkérte a tanszékvezetőket, hogy Samsonowicz ügyében gyűjtsék össze a szavazatokat, és küldjék be a minisztériumba. Majd tanulmányozzák (nyilván jó alaposan megnézik, ki mit írt alá). – A vita arról szólt, hogy Samsonowicz csak felajánlotta lemondását, vagy le is mondott. Én is felszólaltam. Ezután felolvasták a (Szolidaritás-tagok által kidolgozott) határozatot. Hosszas vonakodás után az orientalista Braun, a párttitkár is megszólalt. Érthetetlenül, zavarosan beszélt. A miniszter eljárásában nem látott semmi kivetnivalót. Egy rektor lemondott, egyet kineveztek. A hadijog gyors cselekvést követel. A párt a határozat ellen fog szavazni. De azt akarta, hogy előbb legyen titkos szavazás arról, hogy a határozatról egyáltalán szavazhatunk-e. Az eredmény negyvenhét igen, nyolc nem. A párt vereséget szenvedett. Ezután felolvasták a matematikusok (ez a legkeményebb), a történészek és a biológusok határozatát. Egy diák azt követelte, hogy a határozat szövege legyen a lehető legkeményebb. Azt javasoltam, hogy egy mondatot vegyünk át a biológusoktól: Samsonowicz kapja vissza a rektorként öt megillető jogokat. Közben egyik párttag a másik után hagyta el a termet, élükön Braunnal. Valósággal kioldalogtak. Mire a határozat élesebb hangneméről, Namowiczon kívül már egy párttag sem volt jelen. A határozatot két tartózkodás mellett negyvenkét igennel fogadtuk el. A párttitkár szavai komédiává váltak. A párt valószínűleg egész Lengyelországban a felbomlás állapotában van. Ezért is kell fenntartani a hadijogot.

1982. április 16–17.

Maczak mesélte, hogy a tanszékvezető, aki április 8-án nem szavazott a tanszékvezetők határozata mellett, húsvétkor egyedül volt, és magába mélyedt. Nagyon rosszul érezte magát, az ünnepnapok rosszul teltek a számára. Más emberként tért vissza. Amikor tegnap az ülésen a miniszter eljárását bíráló határozatról szavaztunk, azt mondta, hogy lemond, ha a többség ellene szavaz. Alig volt ellenszavazat.

*

Egy katonatiszt az egyik üzemben állítólag azt mondta, hogy a hadiállapot addig marad érvényben, amíg a párt nem regenerálódik. Vagyis évekig.

A párt valószínűleg mindenhol előregedett, és már csupán ostoba embereket tudhat a soraiban. A pártvezetés döntései bosszantják az embereket, mert csupán a hatalom fitogtatását szolgálják. A gazdaságban szinte semmi nem változik. Nem tudom, hogy ez a párt valaha is képes lesz-e regenerálódni. Magyarországgal és Csehszlovákiával ellentétben itt nem állomásoznak idegen megszálló csapatok. Legalább elmondhatták a helybeliek, hogy nem akarunk mindent a „barátokra” hagyni.

1982. április 17., péntek

Előadás a Großkophtáról és a Bürgergeneralról. A hallgatóság sokat nevetett. A darabok jobbnak tűnhettek, mint amilyenek, valójában elég laposak. – Előtte Friedrich Schiller republikanizmus-tanulmánya. Utaltam arra a megjegyzésre, hogy a zsarnokság nem annyira rossz, mint a kasztrendszer vagy az oligarchia. A zsarnokot el lehet üzni, az oligarchia ellenben sérthetetlen. Az oligarchákat a legszorosabb kötelékek fűzik egymással össze.

*

Az egyetemi szabályzatról tanácskoztunk egy bizottságban, amit én vezetek. Úgy tettünk, mintha a tavalyi év óta az egyetemen semmi nem változott volna meg.

*

Arról beszélgetünk, hogy ki számít kollaboránsnak. A szigorúak úgy vélik, hogy már egy publikáció egy kormányhű vezető szerkesztette folyóiratban együttműködést jelent a rezsimmel, mások úgy gondolják, hogy csak a tévé, rádió, a napi- és hetilapok munkájában nem szabad részt venni. A szigorúak száma igen gyorsan minimálisra csökkenhet. – Szabad külföldre utazni? Ez már önmagában kollaboráció? Valaki fölvetette, hogy már a személyi igazolvány birtoklása is kollaboráció.

*

A nyílt ülésünket a hadijog elleni aktusként kezelik. Dobrowolski állítólag ezt mondta.

*

Az egyetemen mindenki igazolási eljárásra számít. Rám talán júniusban kerülhet sor.

*

Meghalt Havemann.²⁶⁷ Természetesen szűk körben temetik majd. A legegyszerűbb lenne elkaparni. Most megindul majd a küzdelem a hagyatékaért. De talán írt végrendeletet.

1982. április 19.

Egy történész azt mondta, hogy a belső emigráció fogalmának momentán semmi értelme. Aki nem működik együtt a hivatalos tömegtájékoztatással, de amúgy aktív a tulajdonképpeni Lengyelországban, az nem nevezhető belső emigránsnak. Hozzátettem, hogy Németországban volt értelme a fogalomnak, mert az ellenzékieknek alig volt lehetőségük kommunikálni egymással.

*

²⁶⁷ Havemann, Robert (1910–1982) vegyész. Az NDK kommunista rendszerének támogatójából rendszerkritikus lett. 1964-ben a pártból, két évvel később az NDK Tudományos Akadémiájából zárták ki. Egy évtizeddel később gyakorlatilag házi őrizetben tartották, s valutával való visszaélés címén eljárást indítottak ellene. 1982-ben Rainer Eppelmann lelkeséssel közösen „Berlini felhívás” címmel független össznémet mozgalom életre keltésével léptek a nyilvánosság elé. Nem sokkal ezután, április 9-én halt meg Berlinben.

Egy elbűvölő fiatal keletnémet hölgy megkérdezte, mit lehet vásárolni a szabadságért. Elfelejtettem visszakérdezni, hogy mit lehet kapni a szerelmért.

*

Glemp ezrek előtt elhangzott felhívása, hogy a nőket engedjék ki a táborokból, igen kellemetlen a hatalomnak, úgy érzik, nyomás alatt vannak.

*

Valaki mesélte, hogy amerikaiak és osztrákok utazgattak Dél-Lengyelországban, és igen elégedetlenek voltak, hogy semmi nem történik. Aztán 13-án elmentek templomba, s amikor kijöttek, mint mindenkit, a rendőrség őket is jól összeverte gumibottal.

*

Előadást tartottam többek között Nietzsche übermensch-fogalmáról, Tolsztoj társadalomfilozófiájáról és Landauer-közösség-elképzeléséről. Előadás közben bejött Czochralski, az intézet igazgatója, levette a kabátját, kifordította a gallérját, ahonnan a Szolidaritás-jelvényt áthelyezte a zakójára. Majd beszédet tartott, megkérte a diákokat, ne protestáljanak, különben bezárják a fakultást. Fölvettem, hogy az egyetem állami intézmény, az államnak pedig nem állhat érdekében, hogy bezárja. Azt mondta, 1968-ban is ez történt. Erre azt mondtam, az állam saját kárára.

1982. április 20.

Ma a kari tanácson megjelent internált professzorunk, Andrzej Bogusławski, hogy egy habilitáción részt vegyen. Öt napra kiengedték. Lebarult, s eldöntötte, hogy a lágerben marad. Kurowskit kiengedték, amúgy kiengedtek egy pár embert. Bogusławski szerint Suwata is hamarosan szabadulni fog.

*

Baumgarten a Westfunkban azt magyarázta, hogy a kormány túl sok időt vesztett. Azok, akik néhány héttel ezelőtt még várakozó állásponton voltak, most már egyértelműen az ellenzék oldalára álltak.

*
Dél előtt én vezettem a Goethe-konferenciát. Makowski²⁶⁸ jó referátumot tartott Slowacki Goethe-játékáról. Tetszett. Holnap Goethéről és a francia forradalomról tartok majd előadást. A keletnémet hallgatóság bizonyára dühöngeni fog.

1982. április 21.

Teli volt a terem, amikor Goethéről és a francia forradalomról beszéltem. Természetesen több keletnémet germanista is azonnal felszólalt, hogy elmondják kritikáikat. Goethe, a humanista, Goethe, a realista gondolkodó etc. Az egyikük Turgot-ra emlékeztetett, másikuk (Rieck) a módszertani eljárásomat kérdőjelezte meg, miszerint mai kritériumok alapján dolgoztam, mire azt válaszolhattam, hogy csakis 18. századi fogalmakat használtam. Valamelyikük pedig Goethe Napóleon-imádatát hozta fel, amin jót szórakoztam. Bonaparte mint a francia forradalom megvalósulása, ahol a népnek már nincs szava, ahol nem léteznek polgári szabadságjogok etc. Hogy Goethe tisztelte Napóleont, az nem csoda. Nagyon jó formában voltam, a keletnémet germanisták (kivéve Leistner) felháborodása jól szórakoztatott, és ezt még tudomásukra is hoztam.

*
Megkérdeztük Bogusławskit, hogy rádiót tud-e hallgatni. Igen, de csak lengyel adókat. A készülékeket úgy konstruálták, hogy más nem jön be.

1982. április 23.

Egészen meglepő, hogy a Szolidaritás-adónak mekkora hatása van. Alighanem az a nyolc perc megint egészen elbizonytalanította a fönfieteket. Most mindenki azon töri a fejét, hogy 30-án sikerülni fog-e. Állítólag tévéadást is terveznek. Alig lehet hinni az efféle híreknek.

1982. április 24.

Egész nap vendégek. A végén már örültem, hogy egyedül lehetek, bár mindenki nagyon rokonszenves volt. Az egyik keletnémet germanista azt

²⁶⁸ Makowski, Stanisław (1931–2008) irodalomtörténész, a lengyel romantika korával, elsősorban Juliusz Slowacki munkásságával és korával foglalkozott.

kérdezte, hogyan tovább. Azt mondta, hogy az ő köreibben mindenki attól fél, hogy megismétlődik 1939. Mennyire bénító is lehet az analógiákban való gondolkodás.

*
Romaszewski²⁶⁹ úgy véli, a Szolidaritás 1980–81-ben nem vett tudomást a pártról. A cseh helyzetből indult ki, vagyis abból, hogy a megreformált párt az oroszokat bevonulásra készítetné. A Szolidaritásnak a pártkongresszus előtti választásokra 1981 tavaszán-nyarán befolyást kellett volna gyakorolnia. Szerintem kevésbé a cseh helyzet volt az ok, sokkal inkább az a meggyőződés, hogy a Szolidaritásnak nem szabad beleavatkoznia a párt ügyeibe. Abból indultak ki, hogy az autonómia minden szervezetet megillett.

*
A. megpróbálta meggyőzni a Polityka embereit arról, hogy a pozitivista lózungok értelmetlenek, mivel nincsenek magánkezdeményezések. Azt válaszoltam, hogy a pozitivista lózungok az államszocializmusban fasisztává válhatnak. Munkás, munka – A munka szabaddá tesz.

1982. április 24–25.

Egy régebbi Spiegelben többek között Lengyelországnak közvetlenül a hadiállapot bevezetése előtti állapotáról olvastam. Walc²⁷⁰ azt írja: „De ma, egy hét elteltével, elég világosan látszik: a Radomban ülésező Szolidaritás-vezetők hibát követtek el, és hagyták félrevezetni magukat. Komolyan vették az államhatalom deklarált szándékát, hogy bevezetik a hadiállapotot.” Amint ma már tudjuk, sajnos nem vették elég komolyan. De Walc álláspontját akkoriban sokan, majdnem mindenki osztotta: a kormány nem meri majd bevezetni a rendkívüli állapotot. – Tényleg bármin is változtathatott volna

²⁶⁹ Romaszewski Zbigniew (1940–2014) fizikus, 1967-től vett részt az ellenzéki mozgalomban. 1976-ban a Munkásvédő Bizottság tagja, 1979-ben a Helsinki Bizottság megalapítója, a lengyelországi emberi jogok helyzetéről készített *Madridi jelentés* megfogalmazója. 1980-ban és 1981-ben a Szolidaritás Szakszervezet Törvényességi és Közbenjárási Bizottságának vezetője a Mazowsze Régió elnökségi tagja. A hadiállapot bevezetése után a földalatti Szolidaritás rádióállomás létrehozója. 1982. augusztus 24-én tartóztatták le, és 1984-ig tartották börtönben.

²⁷⁰ Walc, Jan (1948–1993) irodalomtörténész, kritikus. 1968-ban mint a Varsói Egyetem Kariközi Sztrájkbizottságának tagját három hónapig fogva tartják, doktorálni nem engedik. 1976-tól együttműködött a Munkásvédő Bizottsággal. A hadiállapot bevezetése után internálták, de egészségi állapotára való tekintettel szabadon engedték.

egy általános sztrájk? Valószínűleg minden csak eltolódott volna. Talán a Szolidaritás is meggyengül, hiszen a sztrájknak nem sok értelme lett volna. Pont a rendkívüli állapotra kellett volna készülni, többek között önvédelmi csapatok szervezésével, amelyeknek éjjel-nappal őrködniük kellett volna az üzemekben.

*

Vita indul a továbbiakban követendő taktikáról. Kuroń amolyan centralista-leninista úton akar elindulni. A szovjet impérium szétesését látja. Vele száll vitába Bujak, aki az ellenállás esélyét a decentralizálásban látja, valamint Kulerski²⁷¹, aki az államtól független underground-társadalmat és összeomlást vizionál a távolabbi jövőben. Kulerski azt hozza fel Kuroń-nal szemben, hogy a Szovjetunió akár háborúba is menekülhet, hogy a népet a vezetés mögé állítsa. De nem beszél az atomfegyverekről, amelyeket egy háborúban be kellene vetni. Mindenki a terror ellen van. Kuroń koncepciója nem hozná magával a lengyel nép morális megújulását. Elég kevésbé vonzó. De még pontosan el kell olvasnom mindhárom véleményt. Mindenesetre a Szolidaritás-mozgalom új fázisba lépett. Már zajlik a programkeresés.

1982. április 29.

Suwałát is kiengedik végre a lágerből. A beteg Mikotajskát is. A gerincével van valami probléma.

*

Drawsko, akit kis időre kiengedtek a lágerből, vázolja az ottani körülményeket. Délelőtt röplabdázhatnak (körülbelül egy órát), vagy sétálhatnak egy fás területen. Dél előtt vissza kell menniük a házakba, mert különben találkozhatnak a milicistákkal, akik ugyanabban a kázinóban esznek. Az étel jó, ugyanazt kapják, amit a tisztek. Délután csak az aszfaltos udvaron sétálhatnak. Sokan fordítanak, valószínűleg még ez a legjobb munka, amit ilyen körülmények között végezni lehet.

271 Kulerski, Wiktor (Witysław Wiktor Dys-Kulerski) (1935) a lublini Katolikus Egyetem Bölcsészkarának diplomás hallgatója. 1956-ban vért és pénzt gyűjtött a magyar felkelőknek. 1976-tól a Munkásvédő Bizottság támogatója. 1980 szeptemberében a Tudományos, Műszaki és Oktatási dolgozók Szolidaritás Szakszervezetének megalapítója, októberben a Karok-közzti Alapítóbizottság elnökhelyettese. A hadiállapot bevezetése után sikertelenül körözik.

1982. április 30.

Ma mindenki a Szolidaritás adását várta. Egész délután helikopterek köröztek Varsó felett, az utcákat megerősített járőrök járták – az adó állítólag csak néhány másodpercig sugárzott, majd a korszerű technika segítségével valószínűleg felfedezték. Nyilvánvalóan deprimáló, az ügy túlságosan is spekulatív volt.

*

Ma egy látványos repülőgép-eltérítés. Hat biztonsági embert letámadtak. Az ötvenhét utas közül állítólag harminchatan menedékjogot kértek. Rejtély, hogyan sikerülhetnek az ilyen akciók. Az emberek az életüket teszik kockára.

*

Nyugat-berlini látogatók. Az itteni viszonyokról érdeklődnek. A békemozgalom állítólag támogatja a juntát. Sok baloldali véleménye szerint a Szolidaritást Nyugatról irányítják. Nevetséges.

*

A junta állítólag elégedetlen a püspöki konferencia mellett működő társadalmi tanács levelével. A hadiállapot melletti kiállást várja el. Valószínűleg az egyházzal való összeütközést keresik.

1982. május 1.

Délelőtt az egyetem előtt fiatalabb és idősebb emberek nagy csoportját láttam, akik egy rendőrkordon előtt száz méterre jelszavakat kiabáltak: Szabadságot Bujaknak, Szolidaritás, kár-kár (közben karjukat szélesre tárva, a magasba ugorva madarak, a WRONA [varjú] röptét imitálták). A rendőrség hangszórókon szólította fel a tömeget a távozásra, amire hangos füttykoncert volt a válasz. Természetesen énekek is elhangzottak, elsősorban a Dąbrowski mars.²⁷² A rendőrség óriási erőket vonultatott fel. Az egyetem udvarán a vörös zászlók helyett a Szolidaritás és a Független Diákszövetség zászlói lobogtak. (Később a Kopernikusz-emlékműre is kitűzték a Szolidaritás

272 Dąbrowski mars. A Bonaparte tábornok támogatásával 1797 nyarán Itáliában alakított lengyel légió indulója, 1927-től hivatalosan a lengyel himnusz.

lobogóját, körülbelül kettőig ott is maradt.) Ugyanekkor masíroztak a hivatalos rendezvény résztvevői is. Nem voltak kevesen. Össze sem hasonlítható a tavalyi évvel. Minden párttagnak kötelező volt vonulni, mindegyik iskolának kötelező volt egy csoport gyereket küldenie. A mi egyetemünkről kevesen mentek. Én tulajdonképpen az Óvárosba indultam volna. Állítólag oda nagy ellentüntetést szerveztek. Eredetileg a katedrálistól indult volna a menet a Krasiński térig, de a rendőrség miatt el kellett kanyarodnia a Długa felé. A Piac téren és a Miodowán keresztül a Visztuláig mentek. – Újabb történelmi pillanat: az első olyan ellendemonstráció a szocializmusban, amit nem vertek szét. Az egyik kolléganő mesélte, hogy úgy érezte magát, ahogy a baloldaliak a háború előtt, a Második Köztársaság idején.

A Szolidaritás tegnapi adása mégiscsak sikerült. Először Romaszewski beszélt, utána Bujak. Az adót mégsem fedezték fel.

Délután három körül eljutottam az Óvárosba, és csodálkoztam, hogy a kötelezően felhúzendó zászlók hiányoztak. A tüntetők szedték le őket, a helyükre pedig a Szolidaritás zászlait tűzték ki. Ezeket később leszedték. Nyilván a rendőrség.

1982. május 2.

J. B. mesélte, hogy tegnap a hivatalos ünnepség résztvevői meglehetősen letörtnek tűntek a Grzybowski téren. Alig tapsoltak, és ezt a tévében is észre lehetett venni. Jaruzelski beszéde azért volt annyira nyomasztó, mert a fenyegetősen kívül nincs más mondanivalója. Mindenkinek fel kéne már fognia, milyen súlyos a helyzet.

A Solidarność című hetilap 10. számában olvasói véleményeket közöltek a Bujak és Kuroń közti vitáról. Valósnak tűnik a félelem, hogy az ellenállás idővel alábbhagy, hogy a gazdasági nehézségek és a munkanélküliség semmiképpen sem használ a Szolidaritásnak. Mindenki azon gondolkodik, mit lehetne tenni. A többség valami látványos akcióra gondol.

A hatalom óva int a demonstrációktól. Holnap, az 1791. május 3-i alkotmány napján délután ötkor lesz egy. Azt hiszem, nem lehet majd megúszni veszteségek nélkül. Talán megint bevezetik a kijárási tilalmat. – A baloldaliak soha nem szerették május 3-át.

Ma a Győzelem terén (Plac Zwycięstwa) jártam. Tegnap több száz ember több ezer szál virágot helyezett itt el. Ott feküdt egy zászló Solidarność és Szabadságot Wałęsának felirattal. Egy Mickiewicz idézet: csak e kereszt alatt vagy szabad lengyel.

Toruń, 1982. május 3. 23³⁰

Némileg nyugtalanul utaztam el Varsóból. Egy beszélgetés során azt mondtam, hogy nem lesz többé ellentüntetés összecsapások nélkül, mint május 1-jén. S valóban, ahogy megérkeztem Toruńba, megtudtam, hogy Varsóban utcai harcok voltak. A telefonvonalakat ismét elnémították, külföldre is. Valószínűleg újra bevezették a kijárási tilalmat. Sokan már előre megmondták, hogy amúgy is csak egy napra függesztik fel. Toruńban is volt május 1-jén valamiféle ellentüntetés, amit rendőri erők kergettek szét. Ma sokan mentek el a templomba, hogy ott ünnepeljék május 3-át. Az egész rendőri akcióval végződött. A rendőrség gumibottal verte az embereket, az egyik diákom mesélte, hogy még egy tizenegy éves gyereket is megvertek, a templomba menekülőket csak úgy engedik ki, hogy felveszik az adataikat és megverik őket (kivéve az öregeket). Ugyanez a diák mondta, hogy ma vesztette el minden illúzióját. Valaki erre azt mondta: elég későn. Ő: valamikor meg kell történnie. Nem sajnálja, hogy ott volt. Többen úgy vélik, ha már a „porosz városban”, Toruńban is ilyesmi történik, akkor nagyon rossz lehet az országban a helyzet. Újra bevezették a kijárási tilalmat. Tizenegyre vissza kellett mennem a szállásomra.

Rakowski a Westfunk szerint azt mondta, hogy nem lehetséges nemzeti meg egyezés a Szolidaritás bevonásával. A diákok, akikkel beszélgettem, ezt úgy kommentálták, hogy elkerülhetetlen az összecsapás, talán fegyverekkel. Az

asszisztensek is azt kérdezték, hogy ez hova vezet. Mindenki szerette még volna alaposan megbeszélni a jelenlegi helyzetet, de sajnos mennem kellett.

*

A rádió, akárcsak 1968-ban, 1970-ben, 1976-ban és 1980-ban, megint hülígánokról beszél, akik a városokban bedobálják a kirakatokat.

*

Miért kezdődik megint? Tán a tavasz, amiről már annyi szó esett? Azt hiszem, a hatalomnak volt az első hónapokban némi esélye, az emberekre még hatott a sokk, és inkább ki akarták várni, hogy azok odafönt valamit kieszelnék-e, lesz-e valami javaslatuk. Az embereknek egymást is körbe kellett szimatolniuk, ki kicsoda. Nagyon fontos momentum ez a Szolidaritás számára! Az ilyesmihez idő kell, legalább áprilisig (természetesen, még ma is tart). A Szolidaritás lassacskán újrászerveződik. Az internáltak és letartóztatottak megsegítésével kezdődött, majd az illegális írárok terjesztésével és a találkozók etc. megszervezésével folytatódott. Az első látványos akciók sikeresen zajlottak, kiváltképp a Szolidaritás adása. Május 1-jén tovább nőtt az önbizalom, az akciók is tömegessé váltak (igaz, nagy félelmek közepette). A lezajlásukról az elkövetkezendő napokban még hallani fogunk. Nem hiszem, hogy a depresszió uralkodna el. Túlságosan nagy a düh. Az átlag-lengyel nem tud megbékelni a hadiállapottal. Belsőleg sérül, büszkeségében sértették meg. Ilyesmit hódítók csinálnak, mondogatják, nem lengyelek.

*

Toruńban a hivatalos egyetemi ünnepséggel párhuzamosan az egyik diákotthonban ellenünnepséget rendeztek. Erre megjelent a rendőrség, és sok autóval sokáig az épület körül köröztek (mi benzinbe kerülhetett ez!). De valamikor csak vége lett. Éjszaká kettőkor hirtelen megint megjelentek, és házkutatást tartottak. Az egyik szobában találtak valamit (röplapokat), de nem vitték el a lakókat. Most mindenki azt gondolja róluk, hogy a titkosszolgálat emberei. A rendőrök négykor hagyták el a kollégiumot. Ekkor kinyíltak az ablakok, a diákok azt kiabálták, Gestapo! Másnap behívták az igazgatókat, és kezdetét vette a cirkusz: a kollégiumok és karok bezárásával fenyegetőztek. Az igazgatókat nyilván el fogják bocsátani.

*

Nem látszódik a válság megoldása. Nem hiszem, hogy az oroszok be fognak vonulni, hiszen az se lenne megoldás, bár a világhelyzet Argentína miatt megváltozott.²⁷³ Nyugaton viszálykodás robbanhat ki, az oroszok csak erre várnak. De hol áll tulajdonképpen ebben a konfliktusban Kína? – A lengyel kormány napról-napra hiteltelenebb, egyik aduját a másik után játssza el. Glemp érsekkel elérhetnének valamit, de ezt sem akarják. Úgy tűnik, a kommunistáknak nincs meg a tehetségük ahhoz, hogy hatalmuk egy darabkájáról lemondjanak. Sajátos egy mentalitás.

Toruń, 1982. május 3–4.

Hallgatózom az éjszakába, hátha meghallom, mi történik a városban. Persze nem hallani semmit.

*

Egy fiatal nő mesélte, hogy kolléganője elhatározta, fiúkat hoz világra az eljövendő lengyel szabadságharc számára. Egy olyan körhöz tartozik, amelyik e célra Amerikából kap csomagokat. A legprimitívebb nemzeti érzelmek élednek újjá.

*

Úgy tűnik, a diákok már jobban értik a forradalomelméletekről és a német dráma forradalmiságáról szóló előadásomat. Élénkebben reagálnak. Luxemburg jön ki a dologból a legjobban. Ezután mesélte A. Ch., hogy a tévében nemrégiben Luxemburg szemére vetették, hogy a lengyel ügyet hanyagolta, mindent az internacionalizmusra tett fel.²⁷⁴ Allitól nagyon izléstelen volt. Az előadáson azt mondtam, hogy a forradalomelméletek közül az övé a legjobb Lengyelország számára, sok mindent át lehetne venni belőle.

273 1982. április 2-án Argentína megtámadta az Egyesült Királyság Atlanti-óceánon fekvő területét, a Falkland-szigeteket, amelyeket a támadó fél történelmi okokra hivatkozva saját területének tartott. A hetvennégy napig tartó háborúban az angolok győztek.

274 Luxemburg, Róza (Rosalia) (1871–1919) a lengyel és a német munkásmozgalom aktivistája és ideológusa. Kezdetben a Lengyel Szocialista Párt tagja, később a Lengyel Királyság Szociáldemokráciájának alapítója, aki legfeljebb csak autonómiát látott elfogadhatónak a Lengyel Királyság számára. A nemzeti kérdés ébrentartását a munkásmozgalom térhódítása szempontjából reakciónak hirdette.

1982. május 4–5.

Torunban körülbelül ötven diákot és három tudományos munkatársat már vagy megbüntettek (2500 és 8000 zloty közötti összegre vagy háromhavi börtönre), vagy közvetlenül a büntetés előtt állnak. A kollégiumból kifelé menet megkérdeztem a portásnőt, mi a helyzet. Minden dühe kitört belőle. Az Óvárosban lakik, látta, ahogyan verik az embereket. Nőket, gyerekeket, fiatalokat és öregeket, lengyelek lengyeleket. Ezt egyszerűen föl nem bírta fogni. Lengyeleket eddig csak megszállók vertek. Az emberek egy része este a templomba vonult vissza. Állítólag mindegyiküket rögtönítélő bíróság elé állítják. Az egyetemről egy bizonyos Konrad Sienkiewiczet (adjunktus a közgazdasági karon) három hónap börtönre ítélték²⁷⁵, a feleségét és az egyik fiát internálták. A másik még szabad. A germanisztikáról egy diákot csuktak le három hónapra. Sienkiewiczet amúgy egy fénykép alapján három perc alatt elítélték. A rendőrségen sokakat megvernek, például valaki nevetett, egy rendőr bevitte a cellába, ahol többen agyba-főbe verték. Senki nem tudja, mire jó ez a nyers erőszak.

*

Varsóba visszatérve meghallgattam, mi hír járja a hétfői eseményekről. Teli voltam baljós sejtelmekkel, de kiderült, hogy a hétfő a rendőrséggel vívott nagy utcai harcok napja volt. Az emberek már délután gyülekeztek az Óvárosban, s noha a mise csak este hatkor kezdődött, a frontvonalak már négyre kialakultak. Ekkor kezdődtek az összecsapások. A rendőröket többször visszaverték, komoly veszteségeket szenvedtek. A könnygázgránátok nagy részét visszadobták közéjük. Sokan először csináltak ilyesmit. Amikor a rendőrök pajzsral támadtak, a lábukat ütötték zászlórudakkal. A tömeg állítólag nem félt, már az elején azt kiabálták néhány, hogy ne féljete, hisz pont azt akarják. Ez használt. Több helyen is voltak utcai összecsapások a városban, ami furcsa, de legalább megvolt az a haszna, hogy a rendőrség nem tudta koncentrálni az erőit. Az egyik hídnál afféle barikádot emeltek, és követ dobálták a rendőröket. Az Óvárosban fentről festékekkel öntötték le a rendőröket. Hirtelen különös sárgák lettek. Fiatalok, egyetemisták voltak a legtöbben, de azért akadtak köztük jócskán idősebbek is. Este kilenckor tüntető menet indult a Marszałkowskán az Alkotmány tér (Plac Konstytucji) felé. Elképesztő lehetett a hangulat. Mint valami felkelés főpróbája. A kormány,

²⁷⁵ Sienkiewicz, Konrad 20 éves diákot 1981. május 1-jei torunai tüntetés során tartóztatták le, majd állították bíróság elé.

elsősorban a belügyminiszter és Rakowski csak fenyegetésekkel válaszolt. Csak így tudnak válaszolni. Persze úgy tesznek, mintha csak kevesen vettek volna részt a tüntetésen. – Igazán izgalmas, hogy nemcsak a hatalom nem keresi a párbeszédet (Rakowski világosan kijelentette, hogy a Szolidaritás tárgyalópartnerként szóba sem jöhet), hanem már a lakosságnak sincs erre igénye. Nem létezik már számukra a kormány (a minisztereket meg sem próbálják már egymástól megkülönböztetni, mint akár még az előző évben is). Pillanatnyilag tényleg úgy tűnik, hogy minden az összecsapás irányába mutat. A hatalom talán a löfegyverek használatától sem fog visszariadni, a válasz kiszámíthatatlan. Az is kérdés, lesznek-e a közeli jövőben sztrájkok. (P. elbeszélése alapján.)

*

Gdańskban állítólag gigantikus méretű tüntetés zajlott. Szczecinben még május 4-én is zavargások voltak. – A következő alighanem 13-án lesz.

*

Ma a dékánnal beszélgettem, úgy véli, hogy a kormány egyre ázsiaibbá válik – ázsiai a semmittevése, a várakozása teljességgel ázsiai, de ez egyáltalán nem fekszik a nyugat-európai beállítottságú lengyeleknek.

*

A mostani tiltakozó mozgalmak érdekessége, hogy alapvetően nincsenek vezetőik. Vannak jelszavak, hogy miként kell megszervezni egy május 1-jei vagy május 3-i ellendemonstrációt, de a konkrét kivitelezés módjáról nem tanácskozik semmiféle törzskar vagy központi bizottság. Ez az ellenállás hosszas tapasztalata nélkül nem lenne lehetséges.

*

Megindultak az első támadások az egyház ellen is, amelyet közvetetten felelőssé tettek a május 3-i tüntetésekért. Am a pápa állítólag kijelentette, hogy augusztusban jönni akar, és reméli, hogy a hatalom megteremti a megfelelő körülményeket. A kormány mindent meg fog próbálni, hogy egy napra Lengyelországba hívja, amit ő nem akar.

1982. május 5.

Vita a demonstrációk célszerűségéről. Az eredmény csak a terror fokozódása. Tehát nem destruktív a tüntetés? Ez a kérdés. Lényegében csupán (csupán!) a hadiállapot megszüntetését és a Szolidaritás elismerését követelik.

1982. május 6–7.

Különös interjú Glempel. A tüntetéseket a szélsőségesek, nem pedig a Szolidaritás akcióinak nevezte. A rendőrség túlreagálásairól szót sem ejtett. Úgy tűnik, az egyház félti az egzisztenciáját. Pedig a tüntetők a templomoktól indultak útnak.

*

A RIAS egyik kommentátora úgy véli, a lengyel társadalomban (az egyházban is) háromféle tendencia figyelhető meg: rezignáció és elfordulás a politikától, illeszkedés, kétségbeesett ellenállás. Senkiben nem él igazi remény, mindenki apokaliptikus képeket lát maga előtt, ami mindazonáltal azzal a következménnyel jár, hogy sokan készek túl sokat áldozni. Ebben egy rakás igazság van. Egy országban, amelyikben az ifjúságnak nincs reménye, szűk-ségszerű a forradalom, csak ezek nem mindig sikeres forradalmak. A lengyel történelem sajnos csak sikertelen forradalmakat ismer.

*

A Szolidaritásnak továbbra is társadalmi mozgalomként kellene definiálni magát.

*

A következő hét továbbra is döntő jelentőségű lesz. Tizenharmadikán az üzemek állítólag tizenöt percig sztrájkolni fognak. Az egyik szociológus azt mondta, ez túl sok a mostani körülmények között.

*

Most én is elszomorodtam. Mert mit is jelent ez, ha már mindenki elismeri, hogy a hadiállapot volt az összes lehetséges kiútak legrosszabbika. Sokkal

rosszabb, hogy emberek ezreit fosztották meg attól, hogy boldogságra és örömeire leljenek a létben.

*

A RIAS kommentátora még azt is mondta, hogy most mindenki úgy néz Jaruzelskire, hogy közben azt gondolja: megint van egy gyöngé államfő-fink. Nem tudom, hogy ebben igaza van-e. Jaruzelski igazi helye a katonai tanács. Ott valószínűleg jól érzi magát, az övéi között van. Már tizennégy éve vezeti, az emberek többsége a kortársa. Az összes belpolitikai hatalmi kérdést ott döntik el.

1982. május 7–8.

Varsóban még az összevert fiatalok is azt gondolják, hogy május 3. győzelem volt. Most már arról szólnak a viták, mi lesz 13-án. Pont ekkorra esik a pápa elleni merénylet évfordulója, ami nem mellékes. Az egyház állítólag azon az állásponton van, ha a hatalom továbbra is a konfrontációra törekszik, akkor kiszállnak a nemzeti megbékélésből. Ez nyomást hivatott gyakorolni a hatalomra, ám ez aligha valószínű.

*

Május 3-án mintegy száz helyen voltak zavargások. Varsóban először hétézer, később már több mint negyvenezer ember tüntetett.

*

Nagyon sok az ütésből eredő fejsérülés, mondja egy sebesz.

*

A hatalom nem bocsátja meg a Varsói Egyetemnek a márciusi konferenciát, mondtam ma egy történész ismerősömnek, aki optimista szeretett volna lenni.

1982. május 9.

Délután három körül a Győzelem terén jártam. A virágból készült koszorú körül vagy kétszáz ember állt, vegyesen idősebb és fiatal, politikai és vallásos dalokat

énekeltek. Egy részük V betűt formált az ujjával. Köröskörül erős rendőri és katonai jelenlét. Éppen akkor érkeztek turistabuszok, újabb rendőri erőkkel.

*

A Politykában egy nagy üzemről írnak, amelyik import nélkül tudná növelni a Szovjetunióba szállítandó rádiókészülékek gyártását, ha lenne még egy üzemcsarnoka. A csarnok már épülőben van, de mivel minden befektetést korlátoztak, nem tudják befejezni. A komisszár a félkész csarnokot „átírta” vattagyárrá. Mivel a vatta a prioritások közé tartozik, be lehet fejezni a csarnok építését. Csak éppen a vatta nem exportcikk. A centralizmus valószínűleg azt is megsemmisíti, ami még megvan.

*

Végre értem, miért nyavalygott Rakowski, hogy az értelmiség nem segít neki, nem áll az oldalára. Mióta miniszterelnök-helyettes, másokkal ellentétben nincsen házi hatalma, ezért hitte, hogy mint egykor a Politykában, az értelmiség most is támogatni fogja. Csak azt felejtette el, hogy ő most már nem főszerkesztő, hanem a „magas politika” képviselője.

1982. május 10–11.

A Süddeutsche egyik márciusi számában azt írja a lengyelországi tudósító, hogy Jaruzelskivel és Rakowskival is beszélt. Ha ehhez hozzáveszünk más cikkeket is, akkor kitűnik, hogy olyan emberek gyűltek össze a vezetésben, akiknek fontos az erős állam. Történelmi küldetésüket abban látják, hogy a lengyel népet egyszer s mindenkorra megfegyveljék, kigyógyítsák a „tolerancia és szabadság” – vagyis az anarchia iránti vonzódásából. Ehhez minden eszközt megengedhetőnek tartanak. Valamiképpen azt hiszik, egyfajta demokráciát is be lehet vezetni az országban, amiről azonban semmi konkrétumot nem mondanak. Ez az állambabona rendkívül veszedelmes, csakis a nagymértékű represszió lehet a következménye.

*

Brechtnek szentelt előadásomban elsősorban az 1919 és 1923 között használt metaforáira hívtam fel a figyelmet: a vastag bőr, az arcnélküliség, a halak, főleg a cápa, a fogak, a harc etc.

*

Egy barátom azt mondta, hogy az első négy ember, akit a karról elküldenek, valószínűleg Namowicz, Byrski, Mantel-Niecko és én. De ez csak pletyka.

*

Állítólag diákok mondták, hogy Szolidaritás-jelvényt viselek (jelenleg éppen nem), valamint ezt és ezt mondtam, s ezért elbocsáthatnak (pedig pont ezt és ezt nem mondtam, igaz, mást viszont igen).

*

A szenátus bizottságot hozott létre az internáltak és letartóztatottak érdekében!

*

Mostanában gyakran teszem fel a kérdést magamnak, mi lesz a sorsom: elbocsátanak, vagy még más is fog történni?

1982. május 12–13.

A lakosság mindenütt a kereszt jelét keresi. Tudják, hogy a párt ezt nem fogja magáévá tenni.

1982. május 13–14.

Megkezdődik a hadiállapot hatodik hónapja. Egyetlen problémát nem oldottak meg, az ellentmondások erősödnek, az alsó szinteken a párt nem indított meg, az offenzívát (ez legjobban nálunk figyelhető meg, ahol az „elvtársak” a gyűlésre vagy nem jönnek el, vagy a lehető leggyorsabban távoznak. Vagyis nem teljesítik feladataikat.) Az ifjúság minden korábbinál jobban felháborodik azon, ha megzavart fiataloknak tekintik őket. A termelés csökken etc. A hadiállapot a lehetséges megoldások legostobábbika volt, ezt újra és újra ki kell hangsúlyozni. Jaruzelski persze akár ma is elindulhatna a megegyezés irányába, de esze ágában sincs, neki az állam kell, nem a hatalmának a kontrollja, az pedig álmában sem jutna eszébe, hogy hatalmát a Szolidaritással megossza.

*

Dél körül a Jeruzsálemi fasorba (Aleje Jerozolemskie) mentem, hogy megnézzem, történik-e valami. Az út szélén közlekedési rendőrök álltak. Dél körül minden jel arra mutatott, hogy semmi nem lesz, de hirtelen megszólalt a dudakoncert, a közlekedés akadozni kezdett. Emberek százai álltak a kereszteződésnél, akárcsak tavaly, és nézelődtek. A takarékpénztár felől kiáltozás hallatszott: Solidarność! Jó húsz perc elteltével egy csapat rendőr jelent meg pajzsokkal, gumibottal és sisakokkal felszerelve, hogy szétverjék a tömeget, ami nem igazán sikerült. Mögöttük a tömeg újra összeállt. Nem ütöttek, csak jelenlétükkel akartak félelmet kelteni. A hírek szerint negyvennyolc embertől vették el a jogosítványát. Néhány embert betuszkoltak a rendőrautóba. – A demonstráció elég látványos volt ahhoz, hogy sikernek lehessen tekinteni. Más helyeken csak dudakoncert volt. A buszok és villamosok nem álltak meg, de lassan mentek. Hogy mennyien sztrájkoltak, nem tudni. A hivatalos rádióadó szerint csak kevés helyen volt sztrájk (de azért húsz városban, többek között Wrocławban). Akik részt vettek benne, állítólag súlyos büntetésre számíthatnak. Este a rendőrök Varsóban és Krakkóban „fiatalok” ellen intézkedtek. Az egyetemen néhány gyakorlat félbeszakadt. Sok diák feketében jelent meg.

*

Az egyik szomszédom úgy véli, hogy a tiltakozások gyakoribbak lesznek, ha az emberek jobban hozzászoknak a hadiállapothoz, vagyis megtanulják, hogyan lehet kicszelezni. Ha a mai hangulatot összehasonlítjuk az egy-két hónappal ezelőttivel, akkor megállapíthatjuk, hogy elkeseredettebb. A büntetések és letartóztatások aligha fogják hosszú távon megfélemlíteni az embereket. Ehhez túlságosan keveset tud ajánlani a kormány. Tulajdonképpen semmit. Kit érdekel most, hogy 1990-ben esetleg jobban élhet.

1982. május 14–15.

Mélyen megrendültem. Három nőt internáltak: Joanna Mantel-Niećkót (Afrika-kutató), Jadwiga Puzyninát (polonista) és Hanna Świda-Ziembát²⁷⁶,

²⁷⁶ Puzynina, Jadwiga (1929) nyelvész, irodalomtörténész. Támogatta az 1976-ban alakult Munkásvédő Bizottságot. 1982. május 13-án letartóztatott diákjai támogatása miatt néhány napra internálták. Świda-Ziembka, Hanna (1930–2012) szociológusprofesszor. 1981-ben a Varsói Egyetem általa 1982-ig igazgatóként irányított Társadalmi Rehabilitációs és Megelőzési Intézetében alakult „Szolidaritás” szakszervezet elnöke. Néhány napra internálták.

a Pszichológiai és Társadalmi Rehabilitációs Intézet igazgatóját. Erre valahogy nem voltam fölkészülve. Mindenki sápadt és letört volt, akivel találkoztam. Csak az egyik fiatal hispanista mondta, hogy mégsem szabad kétségbeesnünk. Mindhárom nő tulajdonképpen mérsékelt volt, különösen Puzynina kereste mindig a kompromisszumok lehetőségét. A szenátusban még meg is mosolyogtak. Nemrégiben ő lett az internáltak és letartóztatottak érdekében létrehozott társaság vezetője. Mantel-Niećko is tagja a bizottságnak. De a harmadik nem. Semmi racionális indoka nincs az internálásuknak, csak az, hogy a szabadon élőket meg akarják félemlíteni. Nyugati rádiók szerint az utóbbi napokban ezerhatszáz embert internáltak. Az állásukat is sokan elvesztették, mert részt vettek a sztrájkban. Nő a terror, erre is számítottam – emlékeim szerint – májusban. Rakowski hivatalosan „normalizálódásról” beszél.

*

Fiatalokkal arról beszélgettünk, nem lenne-e jobb bezárni az egyetemet. Ha lassacskán mindenkit letartóztatnak, mi értelme folytatni a tanítást? A vélekedések érthető módon egészen különbözőek voltak.

*

Ma az egyetemen egy könyvtárossal erről-arról beszélgettem. A végén megkérdezte, mostanában írok-e valami nagyobb dolgot. Mindent elolvas, ami lengyelül jelenik meg tőlem. Legalább egy olvasóm van.

*

Előadást szerettem volna tartani Philine-ről és Mignonról a Wilhelm Meisterből, de nem voltam rá képes. Az internálások hatása alatt nem tudtam beszélni az érzéki Philine-ről, amivel pedig az előadásomat kezdettem. Inkább a dubrovniki Nietzsche-konferenciáról beszéltem. Állítólag néhány diák azt mondta ezután, nem hiszik, hogy felkészületlen lettem volna. A dubrovniki jegyzeteimet használtam, miket az előadás előtt gyorsan átnyálaztam.

*

Varsó néhány külső kerületében az emberek este fél nyolckor (a híradó kezdetekor) sétálni mennek. Ez néhány helyen szinte már tüntetésszámba megy.

Talán a tiltakozás ilyen formái a legmegfelelőbbek. A hadiállapot körülményei között nehéz megtalálni a tiltakozás jó formáit, vagyis azokat, amelyek a legkevesebb áldozattal járnak.

*

Fiatalok mesélik, hogy jövőre a hallgatók nem kapnak majd ösztöndíjat, a kollégiumot nekik kell fizetniük, és lesz még sok minden. Cserébe hitelt vehetnek fel az államtól, amit később munkával fizetnek vissza. Az ember nem hisz a fülének. Ez nyilván még csak egy terv, amiből nem minden fog megvalósulni, de valami azért biztosan. Lassan a szocializmus legelemibb vívmányait is leépítik.

1982. május 15–16.

Nagyon zavartan ébredtem. A nők internálása rettenetesen megviselt. Délután kissé jobb a kedvem. Ugyanakkor súlyos gondolatok: visszavonulhatnék-e valahová messze (természetesen szeretném, ha körülvennének, akiket szeretek), hogy magánemberként, gondolkodva éljek? Este csak a bánat. Megpróbáltam kimászni belőle, felkerestem Stach T-t, de sajnós nem volt otthon. De örömmel felhívott. Holnap találkozunk.

*

M. L-t kiengedték, beszélgettem vele. Az az érzésem, hogy szemrehányásokkal illet minket, akiket nem (még nem!) internáltak. Rossz beszélgetés volt. Veteránná vált (mint régebben a párttagok).

1982. május 16.

Május 13-án hivatalosan mintegy hétszáz embert tartóztattak le, vagy legalábbis zaklatta őket a bíróság. A elbocsátottak létszámáról nem beszéltek. Negyvenhárom embert internáltak. Hárman közülük a Varsói Egyetemen dolgoznak.

*

A külügyminisztérium figyelmeztetésben részesítette Bernard Margueritte-t²⁷⁷, a Le Figaro tudósítóját. Ha továbbra is ilyen tendenciózusan ír Lengyelországról, akkor kiutasítják. Röhej. Tavaly még ő volt a leginkább kormánybarát nyugati újságíró. A Trybuna Ludu is folyamatosan idézte.

Toruń, 1982. május 17.

Varsóban összeült az egyetemi szenátus. Megnyugtatóra megígérték, hogy a három nő közül kettőt szabadon engednek. Csak éppen a legbetegbet, Johannát nem. E. szinte hisztérikusan reagált a híre. Tán az a céljuk, hogy az asszony meghaljon, az ezt követő óriási tiltakozás pedig kellő ürügyül szolgálna, hogy bezárják az egyetemet. Szerinte 13. megmutatta, hogy a munkásosztály passzív, most az egyetemeken kell tisztoogatni. Ezen elgondolkodtam. Biztosan hibázott a Szolidaritás, amikor sztrájkot hirdetett, hiszen a hatalom már föl van készülve a sztrájkra, aminek gazdasági hatása úgyszincs. Semmi értelme.

*

Rakowski Łódźban meglátogatott egy textilüzemet. Állítólag az összes asszony hátat fordított neki.

*

Rakowski Bécsben Wałęsát megint úgy állította be, mintha ostoba fajának lenne.

*

Rakowski évek óta dühösen jár be a szerkesztőségbe, hogy elmagyarázza, új irányvonal kell, mert az elvtársak a szomszédos országban már nem sokáig fogják így tűrni a Politykát. A szerkesztőség állítólag minden alkalommal így reagál: jó, jó, és nem változtat semmit. Rakowskit hisztérikusnak tartják.

²⁷⁷ Bernard Jean Edmond Alexandre Margueritte (1938) 1968-ban a *Le Monde* tudósítója volt. A márciusi eseményekről a tiltakozókkal szimpatizálva tudósított, és írt az antiszemitizmusról is, ezért kutasították. 1977-ben tért vissza több francia lap tudósítójaként. (A szerző jegyzete.)

1982. május 20.

Fogadás a nyugatnémeteknél a könyvvásár alkalmából. A nyugatnémet kiállítók semmit nem értenek a jelenlegi helyzetből.

*

Rulewskit és Kurońt egy cellába zárták. Egy hete tizennégy Szolidaritás-tag éhségsztrájkol.

*

A patkányok elhagyják a süllyedő hajót. Tanulni kéne a patkányoktól?

*

Mindennek több oldala van, mondják a dialektikusok, akik nem éppen a legszimpatikusabb emberek. De bizonyos értelemben igazuk van. Példa: december 13-ról és az áldozatokról szóló vita. A hatalom köztudottan több áldozattal számolt, és most örülnek, hogy ilyen olcsón megúszták. A Szolidaritás úgy véli, jó, hogy nem lett több száz halálos áldozat, így a szervezet nem vérzett el (a varsói fölkelés azzal a következményekkel járt, hogy a későbbiekben már nem volt az ellenállásnak elég harcosa). De ha egyáltalán nem lett volna áldozat, akkor a lakosságban soha nem tudatosul, hogy a hatalom mi mindenre képes.

1982. május 21.

A testvér még halál estén sem utazhat az NDK-ból Lengyelországba, csak az anya! És ezt nevezik szocializmusnak!

*

Megjelent a Rzeczpospolita – a kormány új lapja – első száma. A vezércikkben Csehszlovákiát játsszák ki Magyarország ellen. Lengyelország nem Nyugat-Európához, hanem a „szláv népek családjához” tartozik. Nyugaton sajnos nem tudják, hogy Lengyelországban mennyire negatívan értékeli a pánszlávizmust.

1982. május 21–22.

Kuroń a Szolidaritás illegális lapjában válaszol Bujaknak és Kulerskinek. Tulajdonképpen elképzelhetetlen. Először Kuroń-nak az internálótáborban kellett valahogy a vitáról tudomást szereznie, másodszor pedig az igen hosszú választ valahogyan ki kellett csempésznie a börtönből. Hány bátor ember kockáztathatta emiatt a szabadságát. Kuroń úgy véli, hogy az ellenállásnak Bujak és Kulerski által javasolt formái jók voltak még a Gierek-korszakban, amikor még viszonylagos szabadság volt, de most már a fegyveres készültség és bizonyos centralizmus nélkül semmi nem működhet. Ehhez persze meg kellene kezdeni az agitációt a hadseregben és a rendőrségen.

1982. május 22–23.

A könyvvásár a tavalyihoz képest nincs feleakkora sem. A nyugatnémet tévé röviddel előttem érkezett. Valaki Solidarność-feliratos léggömböket eresztett fel. A fényképezést azonnal betiltották, amíg a léggömbök el nem tűntek.

1982. május 22–23.

A Hanseverlag képviselője azt mondta, hogy a telefonálási tilalom nagyon megrémisztette. Három napig nem hallott semmit a Münchenben lévő családjáról. Csak ezután engedték meg, hogy telefonáljon. Most már megnyugodott (összesen öt napig van Varsóban). Elmeséltem neki, milyen sokáig nem telefonálhattunk Varsóban, egész Lengyelországban. Alig hitte el.

*

Nyugati híradások szerint a rendőrség elkobozta az ARD filmanyagát, mert láthatók voltak rajta a Solidarność-feliratos léggömbök. A léggömböknek nem volt közük a könyvvásár dokumentációjához. Mint mindig: egyszerre vicces és szomorú. Azaz tragikomikus.

1982. május 25.

Hannah Arendt Macht und Gewalt [On violence] című könyvecskéje nyomán elmondható: Jaruzelskinek nincs hatalma, csak eszközei vannak az erőszakhoz.

1982. május 24–25.

Joanna Mantel-Niecko kiszabadult. Toruńban egy hónap kényszerszabadságra küldték Kallas professzort.

1982. május 26–27.

Joannát lelkileg megerősítette az internálás. Munkásnőkkel volt együtt, csodálja őket. L. azt mondja, jót tett neki az internálás.

1982. május 27.

„A történelem semmiképpen sem szükségszerűen történt úgy, ahogyan történt. Ezt csak a győztesek gondolják így.” (Idézet a tavalyi Benjamin-tanulmányomból.)

1982. május 27–28.

Eddig körülbelül harminc rektort bocsátottak el, vagyis az összes választott vezető harmadát. Eddig a lublini az utolsó. Az öngazgatás a rezsim legnagyobb „ellensége”.

1982. május 29.

Lisa Fittkos visszaemlékezése Benjamin utolsó két napjára lenyűgöző. Milyen bonyolult egy ember. Csodálkozom, hogy a FAZ recenzense Benjamin-cikkemet a legjobbként e kiváló mű mellé helyezte.

*

Mikor ér véget a hadiállapot? Majd ha mindannyian el tudjuk énekelni a katonadalokat, amelyeket naponta sugároznak a tévében és a rádióban.

*

Miért olyan fontos számomra az utóbbi években az utazás? Nyilván, meg szerettem volna ismerni azokat a városokat és országokat, amelyeket már fiatalként látnom kellett volna, de nem ez volt a legfontosabb. Emberekkel akartam találkozni, eszmét akartam cserélni (soha nem utaztam

csupán turistaként). Korábban ezt levélben is meg lehetett tenni, ma már az ellenőrzés miatt nem megy. Tehát személyesen kell ellátogatni a partnerekhez.

1982. május 5.

Landauer 1916 és 1919 közötti levelezését olvasom. Itt egy rész, ami bizonyára sokakhoz szól: „Békésen élünk itt. De tudja, hogy az ember átéli az emberiség, kiváltképp saját népe sorsát, és akkor kinokat és szegényt él át. A magántermészetű gondok sem hiányoznak, amelyek összefüggenek ezekkel a külső dolgokkal”. (1918. január 16.)

1982. május 30.

A középkort a 18. században anarchiaként (feudális anarchiaként), a centralista állameszmény nevében tartották ördöginek. Nem csak az utcáknak kell egyenesnek lenniük, hanem a függelmi viszonyoknak is. A középkort olyan organizmussá kellene felértékelni, amelyekben sikerült mindig megteremteni az egyensúlyt.

*

A. K. fölolvastott egy toruńi diákokkal folytatott beszélgetést. Elképedtem, mennyire intelligensek ezek a fiatal emberek, mennyire önkritikusan beszélnek saját magukról, milyen pontos az önképük, milyen skeptikusan tekintenek az NDK-ra etc. A toruńi germanisztika persze nem jön ki túlságosan jól ebből a beszélgetésből, ami nem csodálható e fiatalok esetében. A. megkérdezte, hogy a szöveg árthat-e nekem (az igazolási eljárásoknál) vagy az egyetemnek, likvidálják-e a toruńi germanisztikát. Nem tudom. Meglátjuk. Eldöntöttük, hogy a szöveget július első hetében megjelenteti a Politykában.

*

A. nem hiszi, hogy a Wrona különösebben nagy sikert érhetne el ezeknél a fiataloknál.

*

Carl Schmittet olvasok (Politische Theologie és Gespräche über die Macht). Merő hatalmi gondolkodás, az önrendelkezés vagy valami hasonló eszméje még csak föl sem vetődik benne.

*

Mi történne, ha szabadon engednék Wałęsát? Kibirná, hogy semmit ne csináljon? Ha meg csinálna valamit be kéne perelni őt.

1982. június 1–2.

Joanna fiatal munkásnőket ismert meg a börtönben, akik azért tetszetek neki, mert ragaszkodtak az igazsághoz. Nem bírják elviselni a hazugságot, ezért tiltakoztak május 13-án. Egyfajta hűtökocsiban szállították őket Északkelet-Lengyelországban. Órákon át egy sötét, levegőtlen térben.

*

A fogvatartott bűnözők nagyon barátságosak a Szolidaritás embereivel. A Szolidaritás sok jót tett értük, többek között tavaly óta kenyeret kapnak, nem valami alig ehető tésztamasszát.

1982. június 2.

A küzdelem a Győzelem terén tovább folyik az emléktábláért. Tegnap éjszaka eltávolították a márványtáblát. A Szolidaritás tagjai ma kőtáblát tettek a helyére. Majd ezt a táblát is eltávolították, és a helyét kiöntötték betonnal.

1982. június 3.

Meghalt Peter Weiss (már egy hónapja); nyílt levelet akartam pedig neki írni „A Szolidaritás antikommunista” kijelentése miatt. Úgy tűnik, csak globálisan (antikapitalistán) tudott gondolkodni.

1982. június 8–9.

Elovestam Oriana Fallaci immár híressé vált Rakowski-interjúját. Tartalmilag nem sok van benne, amit ne tudnánk. Fallaci kitűnő. Csodálom, hogy az ő temperamentumával hogy nem jön ki a sodrából, nyugodt marad,

s nagyon okos kérdéseket tesz fel. Rakowski válaszainak jó része tévútra vezethetné a kérdezőt. A kísértés is erős lehetne, Rakowskinak szemére háyni, hogy egyszerűen hazudik, de Fallaci nem teszi. A lehető legtöbbet akarja kiszedni belőle, ami sikerül is neki. A végén még családi ügyeiről is beszél. A családban senki nem áll mellette, még második felesége sem. Az Ősök varsoói szalonjára emlékeztet. Szervilisebb már nem is lehetne. – A hadiállapot első elérendő céljának a gazdaság rendbetételét nevezte. Ezt a célt soha nem fogják elérni.

1982. június 24–25.

Professzori kinevezésemet, ami a június 29-i kari ülés témája lett volna, sikeresen szeptemberre halasztották. Ebben az évben tehát nem nyaggatják már ezzel a szenátust.

1982. június 25–26.

Pletykák járnak arról, hogy az emberek a kormány és a Szolidaritás párbeszédét akarják, de olyan szóbeszéd is járja, hogy egy amnesztia után a Szolidaritás betiltását akarnák. A pártvezetés nyilván mindkét megoldáson elgondolkodik.

*

A Solidarność Rádió két munkatársát elkapták. Az adókészülék is odalett.

*

Az illegális akadémiai hetilap is lebukott.

1982. június 27.

A Győzelem terén, a koszorúnál minden nap történik valami. Néhány napja jegyespárok helyeztek el virágokat. Tegnap mindenkit igazoltatott a rendőrség. Tegnap falusi csoportokat láttam; virágsokrokat helyeztek el, letérdeltek, és imádkoztak. Azután átmentek az ismeretlen katona emlékművéhez is, ott is virágokat helyeztek el (jóval kevesebbet), ott is letérdeltek, ott is imádkoztak. Egy másik csoport fordítva tette meg ugyanezt az utat. – A koszorún most nem lógott nagy széndarab.

*

Német könyveket olvasok Lengyelországról. Ha a történelmet nézzük, arra a következtetésre kell jutnunk, akármit csinál is Lengyelország, kiút nincsen. Ebben a harapófogóban mindig a megsemmisítés és az ellenállási kényszer (a csoda elérése) között áll az ország.

*

A nyugati sajtó úgy véli, hogy a pápa augusztusban nem jön Lengyelországba, hacsak hirtelen el nem határozza magát egy huszonnégy órás látogatásra. Glomp tegnap ismét kifejezte reményét, hogy jönni fog.

1982. június 28.

B. megérkezik, és egy röplapakióról mesél a Marszałkowskán. Két fiatal ember a tetőkön végigfutva egy rakás röpcédulát dobott az utcára. Szeles az időjárás, sok röpcédula fennakadt a fákon. A fiatalok megpróbálták leszedni őket. Két rendőr csak nézte. Ekkor megjött a tűzoltóság, de csak azért, hogy eloltsón két papírhalmot, ami két erkélyen égett. Egy motoros rendőr érkezett, és megállt. Fél méterrel előtte feküdt egy röpcédula. Egy fiatal fickó odarohant, és felkapta. A sorokban az emberek zavartalanul olvasták a szöveget. Az autók megálltak, hogy a gyalogosok főlsheddessék a cédulákat. A meglepő a jelenetben, hogy az emberek egyáltalán nem féltek a rendőroktől és az esetleges zaklatástól. A hadiállapot kellős közepén! – A röpcédulákon a szokásos követelések álltak: az internáltak szabadon bocsátása, amnesztia, a választójog lazítása, tíz százalékos béremelés.

1982. június 30.

A kari tanácson elmondták, hogy az igazolási eljárás rektori bizottsága senkit nem bántott. Még azok is megúszták, akiket a kari tanácson tudományos okokból fenyegettünk elbocsátással. Általában hosszabb határidőt kaptak disszertációik és nagydoktorijaik elkészítésére, mint amennyit mi jónak láttunk volna. Minden elv felpuhult, a politikai és a tudományos egyaránt. Mint mindig, ennek megvan a maga előnye és hátránya.

Popieluszko atya

Jerzy Popieluszko atya (sz. 1947. szeptember 14.) egy véletlen folytán keveredett a munkássággal ismeretségbe. A Varsói Kohászati Művek sztrájkoló munkásainak egy küldöttsége 1980 augusztusának végén, amikor egész Lengyelország mozgolódott, arra kérte Wyszyński érseket, hogy küldjön hozzájuk egy papot, aki misét tart az üzem területén. Popieluszko azonnal készségesen jelentkezett a feladatra. Később így írt erről:

„Ezt a napot – vasárnap volt, 1980. augusztus 31. – életem végéig nem felejttem el. Lámpalázam volt. A helyzet teljesen új volt a számomra. Kikkel fogok találkozni? Hogyan fogadnak? Hol tartom a misét? Ki olvassa a szövegeket? Ki énekel? Ilyen kérdések kínoztak a gyár felé menet – ma már mindez naivan csenghet. A bejáratához érkeve ért az első meglepetés. Barátságos, síró emberek sorfala. Taps. Azt hittem, mögöttem jön valami jelentős személyiség. De a taps annak szólt, aki első papként lépett az üzem területére. Azt gondoltam, a taps az egyháznak szól, ami harminc éven át kitartóan kopogtatott az üzemek kapuin. A félelmeim fölöslegesnek bizonyultak – minden elő volt már készítve: az oltár az udvar közepén és a kereszt a bejáratnál, túlélve a nehéz napokat még ma is áll, mindig friss virágokkal díszítve. Ideiglenes gyóntatószéket is felállítottak. Segítők is akadtak. Azt hallani kellett, ahogyan ezek a férfiak, akik igen gyakran nagyon durván beszéltek, milyen áhítattal olvasták a szent szövegeket. Mintha mennydörgés lett volna: 'Hála Néked, Isten!'.”

Ezen a napon kezdődött a kohászok és Popieluszko barátsága. Ettől kezdve minden vasárnap tízkor misét tartott nekik. Egyfajta iskolát is szervezett a munkásoknak, ahol a vallás mellett lengyel történelmet és irodalmat, jogot és tárgyalási technikákat is oktattak. Minden tárgyhoz szakértő előadót hívtak. Még lecke-könyv és vizsga is volt. 1981. április 25-én a Varsói Kohászati Művekben felszentelték a Szolidaritás zászlaját. A misét Zbigniew Kraszewski püspök celebrálta. A hadiállapot 1981. december 13-i kihirdetése után Popieluszko segített az üldözötteknek és családjaiknak. Részt vett azoknak a tárgyalásain, akiket a hadiállapot bevezetése elleni tiltakozásuk miatt üldöztek. 1982. február 28-án celeb-

rált az első misét a hazáért, 1981 végétől havi rendszerességgel. Ezekon a miséken teljesen nyíltan beszélt az emberi jogok megsértéséről. A mise résztvevőinek száma hónapról hónapra növekedett. Az egész országból érkeztek a küldöttségek, amelyek tagjait Popieluszko az erkélyről köszöntötte (a templom belseje immár túl kicsinek bizonyult). Mindenütt a Szolidaritás transzparensei függtek. Ismert színészek mondtak hazafias és vallásos szövegeket. Néha még a biztonsági szolgálat embereit is köszöntötte, akikről tudta, hogy ott vannak. Idővel az egész politikai demonstrációvá vált. A hatalom természetesen elítélte ezeket a miséket, és pert indított Popieluszko ellen. Ugyanakkor rá akarták venni Glemp érseket, hogy Popieluszkót küldje külföldre. Ez neki sem lett volna ellenére, mert ő is úgy gondolta, a pap túl messzire megy. De minden másképp történt. 1984 októberében a biztonsági szolgálat emberei Popieluszkót meggyilkolták. Kiszczak belügyminiszter eleinte úgy tett, mintha ismeretlen tettesek rabolták volna el, de az egész ország fellázadt. Az emberek éjjel-nappal imádkoztak a templom előtt, amelyikben a hazáért tartott miséket celebrálta, az üzemek készen álltak a sztrájkra, ha nem találják meg a harmincnyolc éves papot. Elrablásakor a sofőrje Toruń közelében kiugrott a biztonsági emberek autójából, s mintha csoda történt volna, életben maradt, csak könnyebb sérüléseket szenvedett. A városban, mielőtt a kórházba ment volna, előbb értesítette a püspököt a történetéről. Néhány nap múlva a televízióban megszólalt a belügyminiszter, és elismerte, hogy három embere rabolta el, és gyilkolta meg a papot. Természetesen az ő tudomása és engedélye nélkül. Mindhármukat letartóztatták, és most a bírósági tárgyalásra várnak. Valóban bíróság elé is kerültek, noha a per alatt több dolgot elhallgattak, mint amennyit felderítettek, de mégis, ez volt az első per egy szocialista országban, amelyben a titkosszolgálat embereit gyilkosság miatt felelősségre vonták.

Varsóiként és a Szolidaritás aktivistájaként folyamatosan figyelemmel követtem Popieluszko tevékenységét, a naplómban is említettem. 1984. január 29-ről 30-ra virradó éjszaka ezt írtam az előző napi miséről:

A misét elsősorban Romuald Trauguttnak²⁷⁸ szentelte, akit talán hamarosan boldoggá nyilvánítanak. Ő tényleg igazi tábornok volt. Az igazi tábornok

278 Traugutt Romuald (1826–1864) az orosz hadseregnek az 1849-es magyarországi hadjáratban is részt vett tisztje. 1863. október 27-től az ez év januárjában a Lengyel Királyság területén kitört szabadságharc katonai parancsnoka. 1863 áprilisában a cári hatóságok letartóztatták, és augusztus 5-én felakasztották. Boldoggá avatásának eszméjét Wyszyński bíboros is támogatta.

olyan, aki a nemzet ügyét szolgálja, és nem enged az oroszoknak, még akkor sem, amikor már kihallgatják. Sok színész olvasott fel, az egész országból delegációk érkeztek (Wujek, Lublin, Łódź, Katowice etc.). Bednarkiewicz²⁷⁹ is imádkoztak, vagyis először említettek név szerint egy foglyot. Természetesen harcias dalokat is énekeltek. Popieluszko köszönetet mondott a szolidaritásért, ami megkönnyíti neki, hogy a kihallgatásokat elviselje. Radikális miséi a kormánynak, de a püspökségnek is megnehezítik a kompromisszum kidolgozását. Ha a kormány lecsukja, akkor az egyháznak tiltakoznia kell, ha nem akar árulónak látszani, ha nem tartóztatják le, akkor „veszedelmes központ” alakulhat ki körülötte. A legszívesebben mindkét oldal egy faluba dugná el őt, de ehhez már túl késő van. – A mise után a buszon Szolidaritás-dalokat énekeltek. Főleg fiatal nők.

Három nappal későbbi jegyzetem:

Zolibórzeban Bogucki atya²⁸⁰ egy mise során (a foglyokról megemlékezve) emlékeztetett arra, hogy Wyszyński érseket is bezárták, és a hatalom csak azután kért bocsánatot, miután a helyzet és a politikai gondolkodás is megváltozott. Most megint a politikai gondolkodás változására kell várnunk, fűzte hozzá. Nagyon szép volt a megjegyzése, miszerint a 20. században a börtönök kapacitása nem elegendő az összes fogoly befogadására. Ezért van szükség lágerekre, például Szibériában! Popieluszko kedden tért vissza a kihallgatásról. Az utóbbi napokban, jegyezte meg Bogucki, egy rakás embert letartóztattak.

Egy hónappal később, március 25-ről 26-ra virradó éjszaka az alábbiakat jegyeztem fel a naplómban:

Popieluszko megint politikai misét celebrált. A tizenegy letartóztatottól emlékezett meg (mind ellenzékiek). A Szolidaritás vezetőiről azt mondta, hogy azoknak a millióknak kellene ítélkezniük felettük, akik őket megválasztották. A misén jó tízezren vettek részt. A nyári időszámítás és a meleg idő sok embert ide vonzott. Popieluszko egész Lengyelország hívőit köszöntötte. Bocsánatot kért, hogy a mise két órán át tartott, de a hosszú kihallgatások

279 Bednarkiewicz, Maciej Józef (1940) védőügyvéd. 1982-től a varsói Primási Segélybizottság munkatársa. A hadiállapot idején és azt követően politikai tevékenység miatt mintegy nyolcvan, bíróság elő állított személyt védett.

280 Bogucki, Teofil (1908–1987) 1974-től a Szent Szaniszló templom karitatív tevékenységéről is ismert plébánosa. Barátja és lelki atyja Jerzy Popieluszkónak, akivel gyakran celebráltak közösen „misét a hazáért”.

során elvesztette időérzékét. Szerdán lesz a következő kihallgatása. Kedden Bogucki atya tartja helyette a misét. Én csak azon csodálkozom, hogy a hazáért mondott misék ennyire tartósan bizonyulnak. Popieluszko egyre radikálisabb. Jövendőbeli börtönéletét éli át, amit teljességgel meg tudok érteni.

Két nappal később kihallgattak, és nem tudhattam, hogy bezárnak-e vagy sem. A naplóban ez áll erről:

Kihallgatásom meglehetősen kikészített. E fickók számára túlságosan érzékeny vagyok. Örültem, hogy Popieluszkót láthattam, aki 9²⁵-kor könnyed léptekkel jelent meg a rendőrségen, s az órájára nézve csupán ennyit mondott: na, van még öt percünk. Egy kedves fiatal hölgy és egy seregnyi jámbor asszony kísérté (akiket csak siratóasszonyoknak neveztem, mert a kihallgatás alatt az utcán imádkoztak érte. Időnként rendőrautók indultak közvetlenül feléjük, hogy szétkergessék őket). E kíséret kapcsán jutott eszembe, hogy legközelebb én is nagyobb társasággal jöjök. Milyen könnyű iriggyé válni.

1984. március 31–április 1.

Elolvastam Popieluszko legutóbbi miséjének szövegét. Tetszik a tiszta, logikus felépítése. Jövendőbeli fogolyként egyre jobban át tudja élni a politikai foglyok helyzetét. – A püspökség élesen kritizálta a kormányt a koszorúk eltávolítása miatt. Az egyház és az állam konfliktusának ilyen kiéleződésére nem számítottam. Mazur püspök döntése, hogy csak kenyéren és vízen él, nagyon népszerűnek tűnik.

Április végén ismét elmentem Popieluszko a hazának szentelt miséjére:

A misén a Varsói Kohó Szolidaritás-zászlaja felszentelésének harmadik évfordulójára emlékeztek. Odafent az erkélyen felmutatták az ezüstszálakkal szőtt lobogót. Megjelent a püspök is, aki három éve felszentelte a zászlót. Andrzej Wajda, Anna Watentynowicz és más jelentős személyiségek is megjelentek. Összesen körülbelül harmincezer ember. Az elején Popieluszko Seweryn Jaworski Szolidaritás-vezetőre emlékezett,²⁸¹ aki immár harmadik

²⁸¹ Jaworski Seweryn (1931) munkás, majd tanító. 1980 szeptemberétől a Mazowsze Régió „Szolidaritás” Szakszervezetének elnökhelyettese. 1981. december 13-án internálják, majd egy évvel későbbi szabadon bocsátása után ismét bebörtönzik. 1984-ben szabadul. 1986-ban két évi börtönrre ítélik.

éve ül ítélet nélkül börtönben. – A kezek folyamatosan V-betűt formálva a magasba emelkedtek, s nekem Jaruzelski szavai jutottak eszembe, miszerint le kéne vágni ezeket az ujjakat. Popieluszkóról persze azonnal a kihallgatásom jutott az eszembe, s a tömegben meg is láttam egy embert, aki teljesen úgy nézett ki, mint a kihallgató tiszt, s nyugtalan lettem. A végén Popieluszko főszozlította a híveket, hogy május elsején pontban tíz órakor jelenjenek meg a munkások tiszteletére celebrálandó misén, vagyis pontosan akkor, amikor a hivatalos ünnepség is kezdődik.

A munkások bizalmasaként ezt minden bizonnyal helyes gesztusnak találta, de a hatalom alighanem nyugtalan lett.

Egy hónappal később, 1984. május 27–28-án az alábbiakat írtam a naplómba:

Popieluszko megint politikai misét celebrált. Ezúttal a választások bojkottjára szólított fel. A püspöki kar egyik 1946-os nyilatkozatát olvasta fel, amelyben az áll, hogy egy hívő nem támogathatja a kommunistákat, mert ateista világnézetet képviselnek (ez összeütközéshez vezethet, mondtam magamnak, hiszen akkor egy ateista sem támogathat katolikusokat). Az már jobb volt, amikor azt mondta, hogy a választásokat csak akkor lehet támogatni, ha nincsenek politikai foglyok, ha elismerik a szakszervezeti pluralizmust, és lazítanak a cenzúrán. Azokat is megróttá, akiknek nincs bátorságuk igazat mondani. Körülbelül negyvenezer hívő volt jelen.

Valóban sokan követték a Szolidaritás felhívását, és nem vettek részt a június 17-i helyhatósági választásokon. A választási csalások ellenére el kellett ismernie a kormánynak, hogy a választásra jogosultak jó egyharmada nem ment el szavazni.

Július végén nyilván megint ott voltam a hazáért mondott misén, mert ez áll a naplómban:

A zolibórzi misén rendkívül sokan voltak. Bogucki atya nagy hazafiként dicsérte Popieluszkót, további szabadságjogokat követelt, például polgári szabadságjogot, a cenzúra eltörlését, a Szolidaritás elismerését. Folyamatosan tapsvihar tört ki beszéde közben, amit ez alkalommal engedett. A „hazafias miséről” nem akar lemondani.

Popieluszkóról a következő bejegyzés szeptember végéről való. Mai szemmel nézve már rosszat sejtet:

Az Express Wieczorny gyűlölködő cikket közöl Popieluszkóról. Mint kiderült, Urban írta. Ebben az emberben van valami szörnyen beteges. Egy gonosz manó képzetét kelti bennem. magáért beszél persze, hogy Jaruzelski ilyen emberekkel veszi magát körül.

Valóban nem is tartott sokáig, és a hatalom lesújtott. Egy szocialista ország polgáraként persze pletykákra kellett hagyatkoznia az embernek. Október 19–20-án a következőket írtam:

A Westfunk a lengyel televízióra hivatkozva bement, hogy Popieluszkót Toruńból Varsóba tartva elrabolták. Mit talált már megint ki a rendőrség? A sofőr elmenekült, és jelentett a rendőrségen, ami a lakosság segítségét kéri, hogy Popieluszkót megtalálják. Valószínűleg pontosan tudják (legalábbis a felsőbb szervek), hogy hol van. Remélhetőleg még él. Nem tudom elhinni, hogy a hatalom az egyházhoz fűződő viszony végső megromlását akarná. Persze lehetséges, hogy ez a biztonsági szolgálaton belül egy csoport saját akciója. De ezt a szolgálat hierarchikus felépítése mellett nehéz elképzelni.

Másnap:

A Popieluszko-ügy állítólag így zajlott: autóval indultak Toruńból Varsóba. nem sokkal Toruń után megállították őket, a sofőrt kiszállították, hogy fűjön az alkoholszondába. Popieluszko is kiszállt vele. Ekkor egy Volkswagen érkezett, és mindkettejüket (vagy csak Popieluszkót?) elrabolták. A sofőrt kidobták, aki megállított egy motorost, és egy telefonfülkébe vitette magát, hogy Varsóba telefonáljon. Ezután a rendőrségre ment. Azóta senki nem látta. A rendőrség valószínűleg tagadni fogja, hogy ők állították meg az autót. Nyilván azt mondják majd, hogy rendőrnek beöltözött valakik voltak. Wałęsa Varsóban volt, és kijelentette, hogy nem tud felelősséget vállalni a következményekért. Akár sztrájkok is lehetnek. Glemp is járt Popieluszko templomában. Most éjjel-nappal Popieluszko életéért imádkoznak. Az üzemeiket felszólították, hogy minden nap déli 12 órakor három percre álljanak meg, és imádkozzanak érte. Ráadásul Bogucki már egy hete súlyos beteg. Talán ez is az egyik oka, hogy a rendőrség elhatározta magát erre a provokációra. Így likvidálná az ellenállás fészket, ha Glemp egyetértene azzal, hogy egy mérsékelt papot ültessen a helyére.

Semmi pontosat nem lehetett tudni:

Popieluszko ügyében számos spekuláció kering. A titkosszolgálat különleges egységeinek Jaruzelski-ellenes akciója. A hatalom így akarja kipuhatólni a Szolidaritás valódi erejét (és természetesen felfedni a titkos szálakat). Elsietett akciókat akarnak kiprovokálni, hogy megemelhessék az árakat. Urban kijelentette, hogy látták Popieluszkót, tehát él. Az egyház hétfőn (október 22-én) határozott hangú közleményt adott ki. A sofőr szabadon bocsátását követelték, akit a rendőrség „saját biztonsága érdekében” tart őrizetben.

Október 23-án a következőket jegyeztem fel:

A diákönkormányzat faliújságján részletesen tárgyalják az emberrablást. Nem ment minden terv szerint, mert a sofőr a bilincsek, a nyakára kötött kötel és a szájszegek ellenére ki tudott ugrani az autóból. Merészsége és bátorsága kifizetődött. Ugyan fogva tartják a toruńi katonai kórházban, de általa mégiscsak többet lehet tudni. Különös, hogy a rendőrség semmiről nem tud, holott Popieluszko állandó rendőri megfigyelés alatt állt. A legtöbben úgy vélik, hogy az egész a különleges egységek akciója volt, amelyek nincsenek alárendelve a központi vezetésnek. Sajátos, hogy egy rendőrállamban létezhet különleges rendőrség. Toruń térségében az utóbbi időben állítólag már négy Szolidaritás-tagot elraboltak. Az egyház jelentette a rendőrségnek, de ők tétlenek maradtak.

A rezsim elleni tiltakozás erősödött. Varsóban az én egyetemem is kifejezte az áldozat iránti szolidaritását:

Tegnap óta az egyetem dolgozói délben összegyűlnek a könyvtárban, hogy Popieluszko elrablására emlékezzenek. Én véletlenül tudtam meg. Nem volt túlságosan sok ember, de azért háromszázan lehettünk. Egy csoportban azon gondolkodtunk, hogy nem lenne-e jobb délben imádkozni. A többség ellene volt. Az egyetem nem vallási intézmény, történjen akármi is. Én személyesen az ima mellett voltam. Az alkalom igazolja.

Ezután az egyetemi klubba mentem, ahol az orientalista J-vel találkoztam. Nem hitte, hogy Popieluszko még él.

Ha megtalálják a holttestét, az azt jelenti, hogy Jaruzelski nem biztos a dolgában (tömegdemonstrációk fenyegetnének), de valószínűleg nem találják meg.

Csak két lehetőség van: vagy a titkosszolgálat volt, vagy pedig a Jeruzsálemi ellenes csoport egyik különleges egysége.

Üdvözöltem Wałęsa nyilatkozatát, aki kijelentette, hogy az emberrablásért a felelősség a hatalmi apparátust terheli. Engedték a rendőrterror fokozódását, s ők nem engedik, hogy a tevékenységükbe bárki is bepillantást nyerjen. A rendőrséget a társadalomnak kellene kontrollálnia. Wałęsa nyilatkozatát így kommentáltam: A kritikai gondolkodás új típusa mégis érvényre jut Lengyelországban.

A kormány végül mégis kiadott egy közleményt. Kiszczak belügyminiszter október 27-én a tévében elismerte, hogy Popieluszko az ő embereinek az áldozata lett, de a tartózkodási helyéről egyelőre nem tud semmit mondani. Másnap este, vasárnap volt, a Popieluszko-templomhoz mentem (ahogyan a népnyelv nevezte).

Annyian voltak, mint még soha. Szerintem százezren. A püspök igen visszafogottan beszélt. [...] A templom előtt Popieluszko képe látható, ami egyszer valószínűleg egyfajta szentkép lesz. Kiszczak tegnapi nyilatkozata után nem lehetett várni radikális prédikációra. Az egyháznak várakozó álláspontra kell helyezkednie. De azért a püspök mégis többet beszélhetett volna Popieluszkóról, idézhette volna őt. A hatalom bizonyos értelemben elérte a célját: a „Popieluszko-eset tisztázása” után a zolibórzi templom nem lesz többé az ellenzék központja, hacsak Bogucki atya meg nem gyógyul, amire nem lehet számítani. – A belügyminiszter nyilatkozata annyiban győzelem a Szolidaritás és az egyház számára, hogy a valószínűleg eltervezett „halál-osztag” akciót le kell állítani. A hatalom a Popieluszko-gyilkosság beisméréssel túlságosan nagy vereséget szenvedett. Számomra a sofőr az abszolút hős. Életét kockáztatva húzta keresztül a rendőrség számítátságát (talán azt gondolta, így is, úgy is megölik). Talán pánikba esve követtek el valami alapvető hibát, ami Popieluszko életébe került. A hatalom persze most a Szolidaritás vezetői között fogja keresni a főkolomposokat, de ez a lengyel viszonyok között nem vezet eredményhez. Néhány nappal korábban azt mondtam Jabłonnában egy konferencián, hogy a hatalomnak szombat estig van ideje, hogy vagy Popieluszkót, vagy a tetteseket prezentálja, különben vasárnap demonstrációk, a következő héten pedig sztrájkok lesznek. A belügyminiszter beszélt is. Különleges föllépés volt. A szocializmusban az első ebből a fajtából: a belügyminiszter elismeri, hogy a belbiztonsági szolgálat egy brutális „különleges akciót” hajtottak végre. Természetesen saját szakállukra, fensőbb

hatóságok engedélye nélkül. – Nem hiszem, hogy Popieluszko még él. Valószínűleg tudják, hol van a holtteste. Legszívesebben nem adnák ki, de az ügy végére hamarosan pontot kell tenni, a belügyminiszter nyilatkozata csak néhány napig nyugtatja meg a kedélyeket. Az imák, és ezzel együtt a tiltakozások száma növekedni fog. A lakosság követelni fogja, hogy a három tettes elleni per nyilvános legyen. Ezek persze ellenkezhetnek, ha meghallják, hogy halálbüntetés fenyegeti őket. Ők maguk tudják a legjobban, hogy hová tűnt Popieluszko. – Wałęsának igaza van, hogy minden tüntetést lefűjt. A Popieluszkóért mondott imák jelenleg elegendőek demonstrációnak. Ez most a leghatásosabb tiltakozó akció. Az egyetemen a rektor egyébként engedélyezte, hogy a diákok pénteken délben (oktatók nélkül) a campuson az atyára emlékezzenek. Abban, hogy ez az egész Jeruzsálemi-ellenes akció lett volna, nem igazán hiszek.

1984. október 29.

Azt mondják, Popieluszko holtteste a Visztulában van, ahová valószínűleg a kezdetektől fogva szánták (hacsak nem az ideiglenes eltüntetése volt a terv). Szerintem Mindenszentek után megtalálják majd a földi maradványait, hogy szimbolikusan eltemethessék, hiszen a lelki üdvéért elmondott imák száma nem fog csökkenni. A zolibórzi mise ma megint radikálisabb volt. A pap azt mondta, ma elsősorban Popieluszkóról kell beszélnünk. Nem koncentrálnunk csak az evangéliumra, arra lesz még elég időnk. A templom kerítésére tegnap kitűzött transzparenszeket (például Solidarność Nowa Huta, Solidarność Ziemi Świętokrzyskiej) éjszaka sem szedték le. Beszéltem egy egyetemi kollégámmal, akinek vasárnap az volt a feladata, hogy járja be Zolibórzt felderítve a rendőri erőket. Azt mondta, rettenetesen megijedt, és az esti misén a legrosszabbtól tartott. Hetvenezer ember nem megy békésen haza, ha megtámadják őket.

Várakozásaimmal ellentétben még Mindenszentek előtt közölték, hogy megtalálták a holttestet.

1984. október 30–31.

Megtalálták Popieluszko holttestét. Meglepő. Az országban nyilván nagyobb a felháborodás, mint ahogy látszik. A Nyugat lengyel politikai válságról beszél. Egy fogorvosnő azt mondta, hogy az egyszerű rendőrök fel vannak háborodva. Rogyadoznak a saját soraik is? Urban a három tettes leveléről

beszél, amelyben a püspökségtől váltságdíjat követelnek. Sima bűncselekménynek akarják álcázni az egészet. Hol lesz a per. – egy titkos katonai bíróságon? Sok minden függ az egyháztól. Hol temetik el Popieluszkót?

Még az alábbi kommentárt fűztem hozzá:

A Popieluszko-ügy is mutatja, milyen kiszámíthatatlan a történelem. A nagy válságot mindenki az áremelés vagy valami hasonló esemény utánra várta. De most úgy tűnik, a politikum ennél sokkal nagyobb szerepet játszik. A jel a kereszt marad: 1956, 1970, 1976, 1981, a diák Przemek,²⁸² a paraszt Bartoszcze²⁸³ és a pap Popieluszko meggyilkolása.

Amikor pedig néhány órával később az Amerika Hangjában fölolvasták az utolsó cikket, ami Popieluszkótól egy emigráns folyóiratban megjelent, a következőket írtam a naplómba:

Okos, tisztességes pap volt. Teljességgel autentikus. Életének volt értelme. Tudta, hogy megölhetik, de ez nem ijesztette meg. Még mindig magam előtt látom, ahogy könnyed léptekkel megjelenik a rendőrkapitányságon, az órájára néz, és azt mondja, na, még van öt percem. Én fáradtan és nyomottan ültem ott, belsőleg irigyeltem a könnyedségét. Talán a női kíséretét is irigyeltem. De nem sajnáltam tőle. Hős volt számomra, akit dicsőség és tisztelet illet. Egy szép napon talán szentté avatják. Számomra teljesítette a követelményt: úgy élj, hogy értelme legyen.

A tiltakozások az egyetemen is folytatódtak.

1984. november 1–2.

Minden nap történik valami, még a legfontosabbakat is alig jegyzem föl. Tegnap a szenátusban ötórás vita. Tegnap a rektor rendkívüli ülést hívott

282 Przemek, Grzegorz (1964–1983) költő. 1983. június 12-én az érettségét ünneplő diákok előállították és a rendőrségen félholtra verték. Két nappal később belehalt sérüléseibe. Barbara Sadowska ismert költőnő fiának tragédiája nagy felháborodást váltott ki. A rendőröket terhelő ügyet Kiszczak belügyminiszter vezetésével azzal tussolták el, hogy a mentőautó két kísérőjét állították bíróság elé, és ítélték el. Az igazi tettesek egyikének elítélésre 2004-ben került sor, de mivel az ügyet elévültnek tekintették, a négy éves börtönbüntetést nem kellett letöltenie.

283 Bartoszcze Piotr (1950–1984) gazdálkodó. 1984 februárjának elején valószínűleg a titkosszolgálat embereinek az áldozata lett. Holttestét egy víztározóban találták meg. Mielőtt bedobták, megverték és megfojtották. 1981-ben a Paraszt-szolidaritás alapítói közé tartozott, 1982-ben a katonai junta internálta. Szabadulása után illegálisba dolgozott. (A szerző jegyzete.)

össze, ami elítélni lett volna hivatott, hogy a campuson keresztet emeltek és díszőrséget állítottak fel. Pont az ellenkezője történt. A szenátus határozatba foglalta, hogy tudomásul veszi ezt. A kereszt Popieluszko temetéséig ott fog állni. A rektor azt a kijelentést tette, hogy a keresztet ellenséges elemek (CIA-ügynökök?) állították fel, mire jelentkezett Jankowski lakatos, hogy ő állította fel. Strzembosz professzor meg azt mondta, ő segített. Puzynina professzorasszony, egy polonista, szintén harciasnak mutatkozott, védelmébe vette a férfiakat, és kijelentette, ő maga is beáll a díszőrségbe. A szenátus igen kemény határozatot fogadott el a Popieluszko-ügyben, és úgy döntött, hogy küldöttséggel vesz részt a gyászszertartáson. A rektor többre nem is „számíthatott”. A miniszter nyilván hamarosan menesztetni fogja. Nem gondoltam volna, hogy a szenátus ennyire radikális lesz, de úgy tűnik, a felháborodás a tetőfokára hágott. A gondolatokat már nem az „elővigyázatosság” irányítja.

*

Lesz még gond a Popieluszkót meggyilkoló három tiszt perének ügyében. Az egyház rendkívül megerősödött. A hatalom ugyan helyesen cselekedett, amikor nem vonakodott túl sokáig a sikertelen akció után a gyilkosság peu á peu felderítésével, de részben mégis arcát veszítette. Mindazonáltal többet nem érhetett el.

*

A hatalom a temetés után talán megpróbálkozik majd valami provokációval, hogy a rendőrségi előírásokat szigoríthassa, de a következő hetekben ezzel csak tovább csökkenne a hitelessége.

1984. november 2–3.

Este fél tíz körül Żolibórzeban voltam, hogy megnézzem, mi újság. A koporsót már felravatalozták, az első már elvonultak előtte. A Párizsi Kommün terétől egészen az Invalidusok teréig hatalmas sor keletkezett. A sor nem haladt, mert rendetlenség keletkezett, a templom előtt az emberek a bebocsátásért küzdöttek. Látható, hogy a templomot magára hagyták, az érsek nem vette kezébe a dolgokat. Úgy tűnik, kompromisszumra törekszik. Hogyan szervezik meg holnap a halotti misét? Varsó körül katonai és rendőri egységeket vontak össze. De nem hiszem, hogy be is vetik őket. A belügyminisztériumban még

két tisztet letartóztattak, de ez a lakosságot nem különösebben hatja meg. A sorban alig esik szó arról, ki állhat az ügy mögött. Ezeket odafönt úgyis egy fából faragták, vélik a legtöbben.

Végül pedig a gyászszerartás.

1984. november 3.

Popieluszkó temetése óriási demonstráció lett, bár a nyugati hírügynökségek szerint csak (!) 250 000 ember vett rajta részt. Mindenesetre a környező utcák teljesen megteltek. A legmélyebb hatást Wałęsa beszéde gyakorolta rám. Retorikailag hibátlan volt – semmi hibás hangsúly, semmi hibás hanglejtés. Tartalmilag minden mondat a helyén volt. Előtte egy kohász mondott beszédet, amitől még a férfiak is sírva fakadtak. Halkan szólította Popieluszkót, hogy hall-e minket, hallja-e, amint a szívünk együtt dobban az ő szellemével. Ez volt a legszemélyesebb beszéd. Az i-re a pontot Bogucki atya tette fel, aki mintegy holtából feltámadva eljött a kórházból, hogy a gyászszerartásért köszönetet mondjon, s beszédét azzal zárta, hogy a hazáért tartandó misékre továbbra is sor fog kerülni minden hónap végén. Ő tette fel a kérdést, hogy Popieluszkó mártírhalálának, nincs-e valami mélyebb értelme, hogy talán szükségszerű volt. Én magam Popieluszkó halálában a lengyel történelem szempontjából mély értelmet látok. Wałęsa nagyon szépen és helyesen mondta, hogy a Szolidaritás akkor is él, ha valaki feláldozza magát érte. – Ezután egy Szolidaritás-tüntetésbe keveredtünk, amely a városközpont felé haladt. Hosszú menet volt, amit csak a Królewszkan tudtak felkényszeríteni az útról a járdára, s csak a Świątokrzyskán tudtak megállítani. Felemelő volt elmasírozni a rendőrkapitányság, majd a Dzierżyński téren a városi tanács előtt. Az szavalókórus kiabált: Megbocsátunk, csak pénzért ne öljetek, bądź człowiekiem, a nie ubekiem [ember legyél, ne besúgó], pozdrowienia t podziemica [üdvözlét a föld alól]. A Marszałkowska és a Jeruzsálemi fasor (Aleje Jerozolimskie) sarkán a varsóiak megköszönték a vendégeknek, hogy eljöttek, elénekelték a Isten ki Lengyelhont... (Boże coś Polskę)²⁸⁴, és a tömeg fölsozlott. A Marszałkowskán már vízágyúk és rendőrautók álltak. De nem úgy tűnt, mintha támadni akarnának. A tüntetők már az elején is azt kiabálták: gyertek velünk, ma nem fognak ütni. Minden békésen ért véget, nem történt provokáció. A tüntetők pontosan tudták, meddig lehet

²⁸⁴ Szövegét Alojzy Feliński írta 1816-ban I. Sándor cár lengyel királlyá koronázása alkalmából. Később refrénje változott – Szent oltárodnál térden állva kérünk/Szabad hazánkat ó, add vissza nekünk – s hazafias dal lett. 1918 után egy ideig ezt tartották a lengyel himnusznak.

elmenni. Néhány KPN-tag megpróbált provokatív dalokat énekelni, de nem nagyon sikerült nekik. – Glomp beszéde több mint visszafogott volt. Számára ez az egész egy vereséggel ér fel. Popieluszkó halála jobban egybeforrasztotta az egyházat és a Szolidaritást, mint ahogy azt ő szeretne volna. Először kellett megengednie, hogy Wałęsa szónokként léphessen fel. A papok között biztosan növekedni fog Popieluszkó követőinek a száma. Elég, ha csak néhány tucatnyian lesznek. Popieluszkó a népi Lengyelország első mártírja, szentje. Kolbe az utolsó előtti lett a lengyel egyház történetében.²⁸⁵ Wałęsa Popieluszkót a Poznań-Gdańsk-sziléziai bányászok sorban helyezte el.

*

Tegnap egy pap azt mondta, hogy Popieluszkó sofőrjéért imádkozik. Nagy hős, aki veszélyben van. Már napok óta mondom, hogy ő a tulajdonképpeni hős, és már napok óta azt gondolom, hogy a biztonsági szolgálat emberei soha nem bocsátanak neki meg. Külföldre kellene mennie, ott talán nagyobb biztonságban élhetne.

*

Sokan hajnali háromig sorban álltak, hogy elhaladhassanak Popieluszkó koporsója mellett. Hideg éjszaka volt.

1984. november 4–5.

Úgy tűnik, a Szent Szaniszló templomban továbbra is sok minden történik. A parkban kövekből hegyet emelnek a tiszteletére. Mindenki vigyen egy követ. Kíváncsi vagyok, mi lesz ennek a vége.

*

Popieluszkót lemészárolták, valószínűleg egy olyan helyen, ahol már korábban is kínoztak Szolidaritás-tagokat. A belügyminiszternek erről tudnia kellett. Az a kérdés, hogy tervezték-e a gyilkosságot vagy nem. El akarták tüntetni

²⁸⁵ Kolbe, Maksymilian (1894–1941) ferences rendi szerzetes. 1941 februárjában a Gestapo letartóztatta. Májusban az auschwitzi koncentrációs táborba hurcolták. A július 29-i „apelen” önként vállalta az éhhalált Franciszek Gojawniczek, családos munkásember helyett, akit szökésért halálra ítélték. Gojawniczek, miután Sachsenhausenbe került, megérte a tábor felszabadítását. Maksymilian Kolbét 1971-ben boldoggá, 1982. október 10-én mint mártírt szentté avatták.

nyomtalanul, vagy csak meg akarták leckéztetni? Valószínűleg a sofőr szökése után döntöttek az új változat, a gyilkosság mellett.²⁸⁶ Azt remélték, ez jobb megoldás, mintha a világnak be kéne mutatni a pap szétvert arcát.

*

A Nyugat most már azt mondja, ötszázezren vettek rész Popieluszko temetésén. Ez jobban megfelel a valóságnak.

*

Valahol minden érthetetlen, ami Lengyelországban történik. A hatalmi apparátus nem képes eltusolni egy saját maga által elkövetett bűncselekményt. Ki kell adniuk a halálra gyötört testet. El kell ismerniük, hogy magas rangú tisztek követték el a büntettet, ráadásul olyan tisztek, akik az egyházi ügyekért felelősek. Vagy túlságosan gyorsan megijedtek a lakosságtól, vagy pedig a sztrájkfenyegetések voltak annyira súlyosak, hogy csak az előremenekülésben látták a kiutat. Az volt a hiba, hogy túl messzire mentek. Nem szokás megölteni egy varsói papot (de még egy varsói gimnazistát sem).²⁸⁷ Egy nagyvárosban túlságosan nagy az ellenállási potenciál. És az egyház hatalmas szervezetét sem szabad ilyen primitív módon provokálni.

1984. november 5–6.

A Popieluszko-gyilkosság követői új hősokeket találtak: a gyilkosokat. Mindent olyan borzasztóan szerveztek meg, például futni hagyták a sofőrt (ki ugrik ki amúgy egy száguldó autóból?), hogy rámutassanak végre a kormány sötét machinációira. Az emberi fantázia nem ismer határokat.

1984. november 6.

Popieluszko elrablásnak a napján állítólag egy titkosszolgálati tiszt volt a kórházban, ami amúgy soha nem fordul elő. Amikor a sofőrt letartóztatták, pillanatok alatt másik tizenhárman érkezett. Előző nap a korábbi rendőrfőkapitány „egészen véletlenül” Torunban járt. – Mindenki azt kérdezi, kik állnak a háttérben. Nekem úgy tűnik, a büntettet azért hajtották olyan

²⁸⁶ Jerzy Popieluszko sofőrje és barátja Waldemar Chrostowski, egykor kommandós volt. 2005 körül felmerült a gyanú, hogy együttműködött a titkosszolgálattal.

²⁸⁷ Utalás Grzegorz Przemekre.

rosszul végre, mert a tettesek túlságosan magabiztosak voltak. – Torunban a taxisok fekete szalagot kötöttek az autójukra, már szombaton.

1984. november 6–7.

A Popieluszko-ügyet valószínűleg új Bydgoszcznak szánták. Megverték, hogy összetört arcával a lakosságot felrázzák, és az utcára csalogassák. Akkor bevezethettek volna valamiféle rendkívüli állapotot. Megint egy rosszul sikerült provokáció.

*

Jaruzelski most már kvázi belügyminiszter is lett. Megerősíti személyes hatalmát, de a belügyi szolgálat elvesztette autoritását. A párt tovább gyengült. Már csak a hadsereg érintetlen.

*

Varsóban röpcédulákat osztogatnak, hogy mindenki vigyen egy követ Żolibórzba az emlékhegyhez. Hogyan fog a hatalmi apparátus védekezni ez ellen? Nyilván egy kerítéssel. A hegy valószínűleg elkerülhetetlen lesz, hacsak nem találnak alatta hirtelen valami fontos vízvezetékét. Akkor belátható, hogy „káros”.

1984. november 17–18.

A Żolibórzei templomban megint transzparensnek lógnak, de most befelé fordítva. A pap megint dacolt a kommunistákkal, és Popieluszkót hősnak nevezte, aki csak most vált igazán ismertté. Azt is mondta, hogy a dolgozók joggal kérdezik, mi lesz az általuk előállított termékekkel. Két napja késő este egy fiatal fickót rettenetesen összeverték, amikor titkosrendőrök meglátták, hogy a Popieluszko tiszteletére összehordott köveknél áll. – A „vörösök” elleni templomi beszédek még mélyebbre ássák a kormányzók és kormányzottak közötti szakadékot. A kompromisszumok felé vezető út egy szép napon járhatatlan lesz.

1984. november 19–20.

A fogorvosnál a szomszédom, egy fiatal munkás a Trybuna Ludut olvasta. Bizalmatlanul mértem végig, de belenéztem az újságba, ahol a Popieluszko-

ügyről állt valami. Kommentárt fűztem hozzá. Az ügyet el fogják húzni. Ő: nekem is akadt dolgom vele. Elmesélte az esetét. A hadiállapot idején éjszaka a rendőrség letartóztatta, noha volt igazolása, hogy buszvezetőként éjszaka is szabadon mozoghat. Megverték, és kicsavarták az ujját. Katonai bíróság elé vitte a dolgot, ami még valamit ráadásul tett is. Amikor aztán megszűnt a hadiállapot, az ügye polgári bíróság elé került át. Ez pedig eltüntette a nyomokat, és a hat rendőrrel működött együtt. Nem adja fel, de nem hiszi, hogy megnyeri a pert. Csodálni kezdtem érte. Úgy tűnik, most minden lengyel elhatározta, hogy nem adja fel. És nem mindenki a KB híve, aki Trybuna Ludut olvas, a bojkott-felhívás ellenére sem.

1984. november 30–december 1.

Este még egyszer meghallgattam Janion előadását az örültekről és a patriotákról. Még jobban tetszett, mint fél évvel ezelőtt. A vámpíros ötlete ellenben még nem elég érett. A keresztény napok keretében beszélt. Körülbelül kétszázötven hallgatója volt, ahogy láttam, közöttük professzorok. Újabb szenzáció: két vizsgálóbíró (egy ezredes és egy őrnagy), akik a Popieluszkó-ügyön dolgoztak, autóbalesetben meghalt. A történet egyre kriminálisabbá válik. Ma kellene nyilvánosságra hozni a boncolás eredményét. Időt akarnak nyerni? Nyomokat akarnak eltüntetni? Talán kitalálják, hogy a vizsgálatot előről kell kezdeni.

1984. december 19–20.

B. látta Popieluszkó apját. Teljesen megtört ember, mondta. Ma húsz szakma képviselői koszorúznak. Az élükön az úgynevezett alkotó értelmiséggel-

1985 első heteiben zajlott a három tettes elleni per.

1985. január 7–8.

Ma először meghallgattam a rádióadást a toruńi bíróságról. Chmielewski dadogó hangon beszélt²⁸⁸, alig értettem. A bíró alig engedte szóhoz jutni. Először úgy tűnt, sajnálatból. Valójában azonban azt akarja, nehogy más

²⁸⁸ Chmielewski, Wademar (1955) a Belbiztonsági Szolgálat főhadnagya, a Belügyminisztérium IV. Osztálya Önálló „D” (a katolikus egyház elleni harc) csoportjának munkatársa. 1985. február 7-én a toruńi bíróság 14 évi börtönrre ítélte Jerzy Popieluszkó meggyilkolásában való részvételért. (Büntetését amnesztia következtében négy és fél évre mérsékeltek.)

is szóba kerüljön, csakis a tett a helyszínen. Egyelőre mindenért Piotrowski a bűnös²⁸⁹, még ha néha-néha történik is utalás arra, hogy mások állhatnak mögötte. Ha Piotrowski nem omlik össze, biztos semmi lényeges nem derül ki. A hatalom tudja, hogy miért nem engedélyezték másik vádlót. Az megváltoztatta a bírósági kihallgatás módját. Ma előkészítjük a kari ülést. Elsősorban arról lesz szó, hogy milyen erős választ adjunk a kormánynak a felsőoktatási törvény megváltoztatása tárgyában. Először az hangzott el, hogy nem jó fel-dühíteni a kormányt túlságosan éles fogalmazással – hiszen akkor tényleg antiszocialista erőnek tekintenek majd minket. Ezután jöttek az ellenvélemények, melyek szerint nem szabad megijednünk attól, hogy a kormány nem akar „szocializmusellenes kampányt”. Pont most alkalmas az időpont a törvényváltoztatás elleni hangos kiállásra. Azt szeretnénk elérni, hogy referendumot irjanak ki e kérdésben. Ettől persze nyilván mindenki nyugtalan lesz.

1985. január 8–9.

Ma meghallgattam Piotrowski vallomását. A minisztériumban tehát tartottak megbeszélést Popieluszkóról. Az egész minisztérium meg akarta oldani az ügyet. A részleteket persze nem ott szokás kidolgozni. Popieluszkó kapcsolatai természetesen külföldi diverzánsok voltak, a haláláért végeredményben ő maga a felelős. Ha másképp prédikált és dolgozott volna, nem rabolják el, ha nyugodt maradt volna az autóban, Piotrowski nem üti-veri, hogy elvégezhesse a feladatát. Piotrowski igazi titkosszolgálati tisztként főnökei politikájára is mérges, miért nem cselekednek, ha már egyszer bizonyítékaik vannak a törvénysértésre. A kormány gyengeségéért a szegény titkosrendőröknek kell megfizetniük, amennyiben efféle akciókra kényszerítik őket. – Szaniawskit és Bratkowskit a Popieluszkó-akció titkos kezdeményezőinek nevezte Piotrowski. Persze nem mond mást itt sem, mint amit a megbeszélésen vele közöltek. De úgy tűnik, egyetlen bírónak sem jutott eszébe, hogy megkérdezze, miért vitte magával a zsák követ. Csak úgy, minden eshetőségre felkészülve (ha egyikük vagy mindkettő véletlenül meghalna), vagy előre tervezték, hogy vízbe fojtják őket.

Toruń, 1985. január 9.

Néhány toruńi kollégám úgy véli, hogy tegnap fordulat állt be a perben. Piotrowski vádlóként lépett fel – Kiszczak és közvetetten Jaruzelski ellen.

²⁸⁹ Piotrowski, Grzegorz (1951) a Belbiztonsági Szolgálat tisztje, a Belügyminisztérium IV. Osztálya Önálló „D” csoportjának főnöke. 1985. február 7-én a toruńi bíróság 25 évi börtönrre ítélte. (Büntetését amnesztia következtében 15 évre mérsékeltek.)

Ők hiúsították meg, hogy a normális jogi úton járjanak el. Az állambiztonsági szolgálatot különleges intézkedésekre kényszerítették. Most minden attól függ, hogy Pietruszka hogyan fog vallani.²⁹⁰ Jelenleg Kiszczaknak nem különösebben fáj, ha vádolják, hiszen a nyugati világ szemében ő a nagy liberális, aki nem engedte, hogy Popieluszkót letartóztassák, noha formálisan lehetséges lett volna.

1985. január 9–10.

Ez a Piotrowski egy meggyőződéses titkosszolga. Saját szempontjából joggal háborodik fel az állam „jogtalanságán”. Azt nem érti, hogy új 1956 vagy 1980 fenyegetne, ha az állambiztonsági apparátus túlságosan határozatosan avatkozna közbe. Ehhez túlságosan jó iskolát járt ki az elvtársaival, mindenben csak az ellenség aknamunkáját látják. Valóban felháborítónak tartja, hogy az egyház megpróbálja támogatni a Szolidaritást. És tényleg hisz a püspökök és az egyház elleni koholt vádokban, holott ő tudja a legjobban, hogyan készülnek az efféle vádakat alátámasztó bizonyítékok. Mint minden tiszt, ő is szánszalmat igyekszik ébreszteni saját sanyarú sorsa iránt – egészen megrázó ez ma a számomra, mert pontosan látom magam előtt, hogyan működik ez az apparátus. Nincsenek viták a rendszer esetleges jobbításáról, csak megfontolások vannak, hogyan lehet rendet teremteni az államban, vagyis hogyan lehet befogni a tiltakozók pofáját. A gyilkosságot sem kizárva.

1985. január 10–11.

Piotrowski mostantól megtagad minden vallomást. A bíró még fel is háborodott, hogy mégsem állta a szavát. Eredeti szándéka az volt, hogy még egyetlen mondatot mond. Ez nem fenyegetne semmi meglepetéssel. Pietruszka azt teszi, amit előre megmondtam K. G-nek: mindent Piotrowskira próbál kenni. Mindig is túlteljesített a szolgálatban. Úgy tűnik, ezzel vége is a pernek. Most már tényleg csak azon múlik minden, hogy a három vádlott egyike esetleg aggódni kezd az életéért, és talán mégis mindent kitálal. De ez nem túl valószínű. A per egyben egyházellenes propaganda-hadjárat is. Az egyház még hallgat, de meddig tűri?

²⁹⁰ Pietruszka, Adam (1938) a Belbiztonsági Szolgálat ezredese, a Belügyminisztérium IV. Osztálya Önálló „D” csoportjának igazgatóhelyettese. 1985. február 7-én a toruńi

1985. január 14–15.

Piotrowski ma megtette, amit csak a per végére vártam tőle: kikelt magából, és hazugsággal vádolta Pietruszkát. Ily módon ezt biztosan nem tervezték el előre. A biztonsági szolgálatnál nyilván nagy a zűrzavar. A munkatársaknak eddig nem kellett a nyilvánosságtól tartaniuk. Ma határozati javaslatot készítettünk elő a felsőoktatási törvénytervezettel szemben. Néhány professzor úgy véli, hogy valamit ki lehet harcolni. A kormány most annyira el van foglalva az egyházzal, az állambiztonsági szolgálattal és az áremelésekkel, hogy nem akarja még a felsőoktatást is maga ellen kihívni.

1985. január 17–18.

A toruńi perben a bírók és az ügyészek azt próbálják kimutatni, hogy az egész Szolidaritás-hívek egy titkos csoportjának a műve.

*

Egy fogorvosnő azt kérdezte, mikor ölik meg a következőt. Azt feleltem, fél éven belül nem.

1985. január 19–20.

B. ma Żolibórzeban járt, a templomban, hogy díszőrséget álljon Popieluszkó sírjánál. Üzemek és kulturális egyesületek (köztük az Írószövetség) harminchárom koszorút helyeztek el a síron. A varsói kohászok a Szolidaritás-zászlójukat mutatták fel a sírnál. Mindegyik koszorút három ember vitte, vagyis a mise előtt kilencvenkilenc ember gyűlt össze egy helyen. A pap politikamentes beszédet mondott. A többség emiatt elégedetlenkedett. Nagy volt a zűrzavar. Senki nem látott át semmit, bizonyára a titkosrendőrség sem.

Toruń, 1985. január 21–22.

Baumgartennel, a nyugatnémet tudósítóval találkoztam, aki a teremben üli végig a tárgyalást. Mesélte, hogy a mai kommentárjában leírta, a bíróságot tulajdonképpen csupán az ügy bűnügyi oldala érdekli. Ma N. atyát hallgatták meg. Elmesélte, hogy az egész a négy emberrablásra emlékezteti, mire a bíró azonnal nekiesett. Honnan tud az emberrablásokról, s hogy a tanúk (az áldozatok) hitelesek-e. Egyiküket elrablása után alkohollal öntötték le,

és úgy dobták egy szemétdombra, hogy úgy nézzen ki, mintha alkoholmérgezésben halt volna meg. Teljes mértékben antialkoholista volt. A bíró azt kérdezte, honnan tudja olyan pontosan, hogy alkohollal, s nem valami mással öntötték le. Kiderült, hogy Piotrowski fél évig szolgált Toruńban!

1985. január 22–23.

Nem igazán értem a lengyeleket, amikor azt mondják, a papoknak inkább a lelkipásztori feladataikkal kellene foglalkozniuk, azaz ne politizáljanak. Tegnap azon tűnődtem, hogy miért idegenkedem ennyire az efféle mondatoktól. Azért, mert én nem tudom az embert a másokkal való együttélésből kiragadva nézni (olyasvalakiként, akinek lelke és lelki üdvössége a legfontosabb). Az ember közösségben él, és ezzel (de ellenében is) kell élnie. Csak ekkor válik létezése politikaivá, mert a politikum csak akkor jön létre, ha a másokhoz fűződő viszonyunkra gondolunk. – Hogyan lehetnének a papok „apolitikusak” a kommunista rendszerben, ezt fel nem foghatom, hisz ez a bukásukat jelentené. Az egyház a létező szocializmusban idegen test, amittől meg kell szabadulni. Ennyiben a Popieluszko-gyilkosság a lehető legnagyobb szimbolikus erővel bír.

*

Beszélgetések az egyházzal. Sokan kérdik, hogyan fog reagálni a támadásokra. Elvégre a Popieluszko-per egyben az egyház elleni per is. Én azt gondolom, hogy az egyházi hierarchia önbizalma nagy, túlságosan is nagy. Azt gondolják, túléltek a sztálini idők, akkor ezt is túl fogják élni. Bizonyos értelemben persze igazuk is van. Csak azt felejtik el, hogy a kommunisták is hosszú távban gondolkodnak. Lengyelországban először a magántulajdonos parasztságot kell szétverniük, a totalitárius rendszer igazi válságát, amennyiben az árakat fölülről határozzák meg. Csak ezután jön az egyház. – Jelenleg az egyház is fél a hívek önálló kezdeményezéseitől. Számos egyházközségben nem a papok azok, akik kezdeményezni próbálnak, hanem a hívek, akik többet szeretnének, mint a gitár bevezetését. Vitákat akarnak, aktivitást, igen, néha ellenállást.

1985. január 25.

A. K: azt hiszi, hogy a per után sok minden meg fog változni a belbiztonsági szolgálatnál. Tényleg azt gondolja, hogy a hatalom nem tartotta kézben

ezeket az embereket, s most fogja őket megfegyelmezni. Mulatságos. Ehhez az egész apparátust ki kellene cserélni. Honnan szednék az embereket, mikor nincsenek olyan fiatalok, akik ezt a munkát áldozatosan és némi meggyőződéssel végeznék? Semmi nem fog változni. Legfeljebb egy ideig nem vetik be a terrorcsoportokat.

1985. január 28–29.

Tegnap volt a havi mise a hazáért. Sziléziai bányászok és gurálok is jöttek. Utóbbiak népdalokat énekeltek Popieluszkóról, Bogucki éles hangú politikai beszédet mondott. Azt mondta, hogy az egész állambiztonsági szolgálat bűnös Popieluszko halálában. A per színjáték, megpróbálják Popieluszkót még egyszer meggyilkolni. A hó ellenére legalább harmincezren eljöttek. Toruńban véget ért a bizonyítási eljárás. A három vádlott nagyon ideges volt. Úgy látszik, sejtik, hogy a főnökeik cserbenhagyták őket.

1985. január 29.

Ma meghallgattam az ügyészek beszédeit. Úgy tűnik, a varsói ügyész egy olyan beszédet olvasott fel, amit személyesen Jaruzelski írt. Jellemző a gondolat, hogy az egyház szemet huny a bűnözői fölött (az egyház megbocsátó – kościół była pobłażliwa), de mi nem tesszük ezt. A varsói ügyész cinikusan cinikusnak nevezte Piotrowskit. Hidegvérű bűnözővel állunk szemben. – Azt hiszem, Piotrowskit tényleg halálra fogják ítélni. Elvégre Jaruzelski a leg súlyosabb büntetésről beszélt. A biztonsági szolgálatnál hamarosan elfelejtik majd az ítéletet. – A lakosság körében egyre nagyobb lesz Popieluszko kultusza. Emiatt nem mondhatják majd, hogy a gyűlölet vezérelte.

1985. január 31.

Olszewski mellékvádoló²⁹¹ bizonyítási eljárása igen éles eszű. Azt a tényt veszi kiindulópontul, hogy Chmielewski levette a sást a sapkájáról, és az egyik tetthelyen hagyta. Chmielewski azt állítja, idegességében tette, de ez valószínűtlen. A letépett sas kétszeresen is tévútra lett volna hivatott vezetni, véli

291 Olszewski, Jan Ferdynand (1930) ügyvéd, publicista. 1964-ben, 1968 és 1970 között politikai foglyok védőügyvédje – többek között Jacek Kuroń és Adam Michniké. A Munkásvédő Bizottság egyik megalapítója 1976-ban. Az Országos Egyeztető Bizottság tanácsadója és a Meggyőződésükért Behörtönzöttek Védelmi Bizottságának társalapítója 1980-ban. Glomp prímás megbízásából segédvádoló volt Popieluszko gyilkosainak toruńi perében. 1991–1992-ben miniszterelnök.

Olszewski. A rendőrség úgy vélheti, hogy az underground akarja a rendőrséget gyanúba keverni, míg a Szolidaritás hívei azt gondolhatják, a kormányzati körök egy csoportjának provokációjáról van szó. Olszewski ezért provokációról beszél a provokációban. A terrorhullámot lett volna hivatott (mindkét fél részéről) beindítani. Az inspirációt Lengyelországon kívül kell keresni. – Én továbbra is szkeptikus vagyok az efféle interpretációkkal szemben.

1985. február 5–6.

Valahogy hihetetlen ez a per. A gyilkos jó kommunistaként védekezik, és még a feletteseit is igyekszik tehermentesíteni. Politikai beszédet tart, ami csak részleteiben tér el attól, amit az ügyészség mond. A televízió a mellékvádlók beszédeinek java részét közvetíti, az ügyészséggel vitáznak, amely általános támadást indít a lengyel egyház utóbbi száz éve ellen; a mellékvádlók ugyanilyen politikai választ adnak. Tisztán látszik, hogy a hatalom nem akar lemondani a konfrontációról. Úgy gondolják, ők bírják tovább. Piotrowski hősként fog meghalni. Ha Jaruzelski egyszer majd bukik, akkor Keleten azt fogják mondani, hogy igaz kommunistákat küldött a vesztőhelyre. Piotrowski példás titkosszolgálati tiszt, tulajdonképpen nem is szabad agyonlőni. Talán halálos ítélet lesz, amit majd kegyelemmel változtatnak életfogytiglani börtönre. Ez a politikai helyzettől fog függeni.

1985. február 7–8.

Legnagyobb meglepetésemre Piotrowski 25 évet kapott, nem ítélték halálra. Vagyis a hatalom figyelemmel volt az állambiztonságra, s nem áldozott fel egy ilyen hű szolgát. Pietruszka is 25 évet kapott, de ez meglepő. Ellene nem voltak olyan kézenfekvő bizonyítékok.

1985. február 8–9.

Igazolódni látszik, hogy Popietuszkót nem azon az éjjelen dobták a vízbe, hanem még napokig kínozták, hogy kiszedjenek valamit a földalatti mozgalmról, elsősorban Bujakról. Megrázott, noha soha nem hittem igazán, hogy azok „odafönt” nem tudták, hogy hol van. De elképzeltem, hogy igazi középkori módon kínozzák – három napon át. Most már érthető, hogy mindez miért a római útja előtt történt. A nyilatkozatnak, miszerint nem tudni, hogy a duzzasztóban vagy a Visztulában van-e, így nyeri el azt az értelmet,

amiben már korábban is hittem. (Azt mondtam, ha nem lesz túl nagy a tiltakozás, akkor a Visztulában találják meg, de ha általános sztrájk fenyeget, akkor a duzzasztóban.)

1985. február 11–12.

Glemp Angliába utazik, és olyan interjút ad, amelyikben a papokat védi; Jaruzelski Indiába utazik, és olyan interjút ad, amelyikben a papokat támadja. Vagyis a következő hetekben élesedni fog a helyzet. A hatalom számára reménytelen harc, mert azokat is bevonja ezáltal a politikába, akik eddig apolitikusok voltak. Imádkozni már csak szabad, lesz a jelszó... A mi papjaink... Minden Popieluszkó emléke körül forog majd. Valójában a véleménynyilvánítás szabadságáért vívott küzdelem lesz ez.

Mind a mai napig nem tudni, kik a felelősek a gyilkosságért és hogyan követték el. Úgy tűnik, még mindig azok vannak hatalmon, akik lehetőleg soha nem tisztáznák az ügyet. A bírósági vizsgálatokat mindig akkor szüntetik meg, amikor az egykori belügyminisztert, Kiszczakot kéne letartóztatni. Mindazonáltal a gyilkosság a Jaruzelski-rezsim számára a vég kezdetét jelentette.

Találkozás kelet-lengyelországi kitelepítettekkel

Rózanka, 1985. július 20.

Három napja vagyok Rózankában, amit valaha Rosenthalnak hívtak, ahogy egy, az erdei út mentén álló sírkőről kibetűztem. Bizonyára gazdag parasztok éltek itt egykor. Parasztbirtok-tulajdonosok (sírköfelirat). A házaik úgy festenek, mintha kúriák lennének. Szóba elegyedtem egy lengyelrel, aki egy ilyen, már pusztulóban lévő udvar előtt ült. Észrevette, amint a falakon tátongó lyukakat nézem, és odaszólt: Nézi, hogyan pusztul, ugye? Túl nagy nekem. Maga a tulajdonos? – kérdeztem. Igen, válaszolta, Vilnából jöttem. Znacze to²⁹² (majdnem úgy hangzott, mintha orosz lenne)? Hatezer zloty a nyugdíjam. Azért ilyen sok (én azt gondoltam, kevés), mert háborús veterán vagyok. Elmesélte, hogy a háború után kapott tíz hektárt, többet nem lehetett. Később a birtokát tizenöt hektárosra növelte. A végén nyugdíj fejében átadta az egészet az államnak, amely bérbe adja. Ez a nyugdíj a hatezer zloty, ami az élethez ugyan elég, de ahhoz már nem, hogy a házat rendbe hozza. Ahhoz két-három millióra lenne szüksége, mondja, és igaza lehet. A gerendázat még egészséges, de ... A faluban öt éven belül kihalnak a parasztok, mondja. A környéken már mindenütt létrejöttek az állami gazdaságok bázisai. Arra várnak, hogy átvegyék a földeket. Aki az állami gazdaságban dolgozik, 20-30 000 zlotyt is megkeres. Lakást is kapnak, igaz, hogy az az állami gazdaság tulajdonában marad. Sokorski²⁹³ szavai jutottak eszembe, miszerint Jaruzelski olyan pártprogrammal áll elő, aminek fő célja a kollektivizálás lesz. Valóban kitűzheti ezt a célt, mert a nómenklátúra már szép titokban belefogott a földbirtokok államosításának előkészítésébe. A vilnai paraszt azt mondta, hogy persze nem lehet tudni, később is ilyen sokat fizetnek-e majd az állami gazdaságban. Azután panaszkodott, hogy ha kisebb háza lenne, felújíthatná az egészet. Valóban, a kisebb falusi házak mind rendben voltak. A nagyobb udvarok közül, amelyeken mindenütt három épület áll, legfeljebb kettő van elfogadható állapotban. Megkérdeztem a paraszttól, hogy a német tulajdonos járt-e már itt. Igen, járt. Gazdag ember lett belőle Nyugat-Németországban. Van valami gyára, amit a kárpótlásból

²⁹² Ismeri? (A szerző jegyzete.)

²⁹³ Włodzimierz Sokorski (1908–1999) magas rangú pártfunkcionárius. Amikor megismertem, a *Miesięcznika Litarski* című havilap főszerkesztője volt. (A szerző jegyzete.)

vett meg. A paraszt azt kérdezte vissza akar-e térni a Vaterlandba (e szót németül mondta). Azt válaszolta: Isten ments! A paraszt még hozzáfűzte: ha visszajönnének, szépen rendbe hoznának mindent. Erre azt mondtam, a lengyelek is képesek lennének erre, ha az állami agrárpolitika megváltozna. Úgy tűnt, nem igazán hisz nekem. Vilnában bizonyára szegény ördög volt. Igen primitív módon beszélt, teli káromkodással, keleti akcentussal, jellemző volt különösen az orosz.

*

Este előadást hallgattunk Rosenthal – Róžankáról. Korábban erre vezetett a kereskedelmi útvonal Prágából Észak felé. Az előző évszázadban, de még ebben is, több fogadó volt a helységben (1939 előtt három hotel). Innen a különösen nagy házak. Az itteni üdülő egy 17. századi jezsuita kolostor. A helysége (és a környékére) a csehek is igényt tartottak. 1945. május 12-én (a 12. nem egészen biztos) elüldözték innen a lengyeleket és az oroszokat. Egy páncélos kolónia egészen Kudowa Zdrójig nyomult előre! Végül 1948 decemberében kerül a vidék Lengyelországhoz, miután három évig lengyelek, németek és csehek közösen gyakorolták a hatalmat. Volt lengyel, német és cseh falubíró és rendőr. A népszavazáshoz egész csoportokat telepítettek át Keletről, hogy a lengyel többség meglegyen. A döntés Moszkvában született. Maga Sztálin parancsolta meg, hogy etnikailag tisztítsák meg a környéket. El is űzték a németeket és a cseheket. Most már csupán három német maradt az 1939 előtti időkből. A ház vezetője nem kedveli a helyi lakosságot. Lusták, keletiek. Ő maga próbálta meg rávenni őket, hogy dolgozzanak, hiábavaló fáradság. Egyébként meglehetősen apodiktikus személy, valószínűleg párttag, a parasztok könnyen megmakacsolják magukat vele szemben. Ő is elismeri, hogy a helyi hatóságok nem igazán tudják, mi legyen a környékkel. A talaj igen termékeny (első osztályú termőföld), cukorrépát és gabonát termesztenek, de sok terület paragon hever. A zakopanei területől idejárnak a gurdlok birkát legeltetni. Még a szállítás is megéri nekik. Miért nem csinálják ugyanezt a helybéli parasztok is? Szerintem egyszerűen nem ismerik a cserzés technikáját.

Róženka, 1985. július 22.

Beszélgetés egy füvet kaszáló paraszttal. Már tegnap megcsodáltam lovas kaszálógépét, amit egy augsburgi cég wroclawi leányvállalata készített még a háború előtt. Azt mondta, a parasztok számára már minden segítség későn

jön. Negyven év rossz politikáját nem lehet jóvátenni. Senki nem akar már falun maradni. Olyan legelőt kaszált, ami öt éve még paragon hevert. Csak a Szolidaritás harcolta ki, hogy a parasztok kapják meg a földet. Egy nagy lejtőt mutatott, ami nemrégiben még szintén parlag volt. Most gabonaföld és legelő. De már ez is késő, mert a földosztással sem lehet idecsalogatni új embereket. A fia még akkora gazdagságért sem akar ilyen keményen dolgozni. Elfelejtette, hogy állandóan hajolgasson. A felesége ukránnak tűnik, mintha félig oroszul beszélne, de ezt itt keleti lengyel akcentusnak hívják. A földjüket úgynevezett nyugdíj fejében az államnak adják. Valamit a testvére vesz át. Negyvenes férfi, nem olyan régóta foglalkozik földműveléssel. Gyári munkája mellett volt két hektár földje, ezért nem kapott élelmiszerjegyet. Ezért, ahogyan mondta, növekednie kell, és feladta munkahelyét a gyárban. Most van tizenöt hektárja, de nincs elég gépe. Már négy éve vár egy traktorra, egy ideig még várni is fog rá. Egy vezetőfülke nélküli traktor egymillió zlotyba kerül. Sikerült használtan vennie egyet, de az már nem bírja sokáig. Arról panaszkodik, hogy hitelhez jutni szinte lehetetlen. A magángazdaságokat nem támogatják. Errefelé az állattenyésztés a fő tevékenység. De nincs értelme növelni a tejtermelést, mert a feldolgozó nem bírná. Az állami gazdaság ötszáz hektáros legelőjén ötven birka legel. Teljességgel kihasználatlan. A „fiatal paraszt” úgy véli, ez „ruski system” (orosz rendszer). A háború vége óta él ezen a vidéken. Az első nyolc hónapban a lengyelek és a németek még együtt éltek. Együtt jártak ki a földre, meg az esküvőiket is közösen ünnepelték, mesélte.

Róženka, 1985. július 22–23.

B. tegnap elment egy csoport fiatalhoz, akik a katolikus „Oázis-mozgalom”²⁹⁴ szervezésében vannak éppen itt. Egy wroclawi történész is van velük. Minden nap előadást tart a fiataloknak, például a népi Lengyelország létrejöttéről, a varsói felkelésről, és mindig az igazság elmondására törekszik. Elmondta, hogy Wroclawban ugyanolyan radikális miséket tartanak, mint Żolibórzeban. Nagyon optimista, mert azt gondolja, hogy igen széleskörű a kapcsolat az értelmiség és a munkásság között, az Oázis-mozgalom pedig országszerte terjedni fog, és a Szolidaritás az értelmiség köreiből is nagyon elterjedt. Mindenesetre úgy tűnik, kialakulóban valamiféle ellenkultúra, ami teljességgel katolikus lesz.

²⁹⁴ A Franciszek Blachnicki (1921–1987) által alapított katolikus megújulási mozgalomról van szó.

Rózenka, 1985. július 23.

Tegnap egész nap egyedül voltam itt, és a fárasztó utazás, álmatlan éjszaka ellenére nagyon jól éreztem magam. Az egész Varsó olyan távoli lett. Vége a nyugtalanságnak, megint tudok gondolkodni. Mindenféle ötletem támadt, például hogy írok egy könyvet, amelyben a regényt az elveszett rend keresésként, és egy új rend iránti vágyként értelmezem. A regény olyan eseteket ábrázol, amelyek nem illenek a rendbe, de azon fáradozik, hogy mégiscsak beleillessze valamiféle – akár magasabb rendű – rendbe. De most nem akarom kifejteni az ötletemet, csak ábrázolni akarom az érzéseimet. Ez a falu, ez a környék valahogy visszavisz a korábbi, a német időkbe. Olyan, mintha útlevél nélkül utaznék külföldre.

*

A tegnapi paraszt azt mondta, hogy az agrárgazdaság nyomorúsága Bieruttal, vagyis az ötvenes évek elején kezdődött, amikor az embereket a városokba csalogatták.

1985. július 24.

Ma cseresznyét vásároltunk egy nőnél, akinek néhány hónapja kicsi gyümölcsöse van. Megnéztem a fákat, és azt mondtam, elég öregek. Igen, mondta, még a német időkből valók. Az anyósa nem gondozta őket. Májusban halt meg. Most átveszi az 1,7 hektáros gyümölcsöst, lemetszi az öreg ágakat, néhány fát kivág, és újakat ültet a helyükre. Negyvenegy évnyi szocializmus után végre egy tett, gondoltam. Persze nem értettem, hogyan lehet a fákon hagyni ilyen korhadó ágakat, akár mennyire is öreg valaki. A cseresznye nagyon finom. Gyermekkoromra és ifjúságomra emlékeztet. Lengyelországban amúgy a cseresznyének elég fanyar az íze. nem tudom, miért. Talán valami másik fajta. Finom ellenben a meggy, amit régebben igazán soha nem szerettem.

Rózenka, 1985. július 25.

Az itteni katolikus ifjúsági tábor, az „Oaza” valamiképpen a sztálini időkre emlékeztet, csak éppen a tartalma más. A fiatalok folyamatosan csoportokban vannak, sokat énekelnek, imádkoznak; most épp az év vallásos szokásaival ismerkednek. Ma Húsvétot „ünnepeltek”, holnapután Űrnapiját.

A magányosság nem megengedett (individualizmus, melankólia, gondolkodás lenne a következménye). Aligha hiszem, hogy ezek a fiatalok odahaza, az iskolában, később az egyetemen aktívak lesznek (például az öngazgatásban, vagy hogy köröket alakítanának). Inkább amolyan makacs, hallgatóg emberekként képzelem őket, akik szilárd katolikus értékrenddel rendelkeznek. Az én szavaimat terhesnek találnák, elengednék a fülük mellett.

*

A szejmben ma fogadják el az új felsőoktatási törvényt, miután tegnap új szakszervezeti törvény lépett életbe. Ez a normalizációs program része. Szinte kíváncsian várom a sorsomat.

Rózenka, 1985. július 26.

Az itteni vezető meséli, hogy az üdülőközpontoknak két éve megtiltották, hogy magángazdaságoktól húst vegyenek. Akár be is zárhatta volna az egész kócerájt. De nem volt kedve. Elhatározta, hogy ő maga fog disznókat tenyészteni, ami persze nem olyan egyszerű, mivel a tenyészállatok tartása tilos, vagyis az olyanoké, amelyek súlyosabbak 100 kg-nál. Tehát könnyebb állatokat vett, és azokat hizlalta, amelyek ugyan a megengedettnél nehezebbek lettek (mondván, ki méri naponta a disznókat), de azért annyira nem lényegesen nehezebbek. Így tudja továbbra is működtetni az „objektumot”. Az előírás persze a magángazdaságok ellen irányul. Az, hogy ettől a lakosság is szenved, nem érdekli a hatalmat.

*

Az „objektum”, mint már említettem, egy 17. századi jezsuita kolostor volt. A háború után egy parasztnak adták, aki a három épületet romlásnak indulni engedte. Tőle a poznańi állami bútorgyár vette meg. Üdülővé akarták átalakítani, ami nem olyan egyszerű, mert az épületegyüttes műemléknek számít. Írtak a kultuszminisztériumnak Varsóba, hogy ilyen és ilyen átalakításokat szeretnének, s kéri, engedélyezzék. A minisztérium persze nem válaszolt. A gyárban végül elhatározták, hogy akkor engedély nélkül építkeznek. A kultuszminisztérium a mai napig nem vette észre. Az átépítés ugyancsak nem volt könnyű, mert a gyár a legrosszabb munkásait küldte ide, akik egész nap csak isznak. Végül valaki kézbe vette a dolgot. A hetvenes évek végén megnyílt az üdülő.

Egy nő Zielona Górából azt mesélte, hogy az „ukránok” (az egykori kelet-lengyelországi lengyelek) náluk sem dolgoznak. Szörnyű. Azon gondolkodom, hogy ez nem egyfajta ellenzékiesség kifejeződése-e: keletről kitelepítették őket, itt idegenek, az állam nem segíti őket hitelekkel, a gyerekeik menekülnek – miért is dolgoznának, mikor otthon amúgy sem tanulták meg, hogy a munka önmagában is érték lehet. Az asszony erre persze nem gondol. Egyszerűen lustáknak tartja őket. Sajnálja a helyzetet, mert amint mondja, a németek majd visszatérnek, megnézik a pusztuló házakat, és mit mondanak majd: a lengyelek hagyták pusztulni az értékeket.

Rózanka, 1985. július 27.

Egy asszonnyal beszélgettem, akinek az apja keletről jött. Az Anders-hadsereg²⁹⁵ tagja volt, a háború után tért vissza Lengyelországba, Róžankába, ahol földet és egy udvart kapott. Gazdálkodni akart. De akárhányszor szüksége lett volna valamire, mindig azt a választ kapta, hogy ő egy kártékony elem. Hol volt a háború idején? Válasza, hogy visszajött, nem számított semmit. Elfogta a méreg, és elhatározta, hogy a romok között fog élni, vegetálni, mert úgy vélte, a rendszernek (és itt a szocialista rendszerre gondolt) szüksége van rá. Csak korlátozottan lett igaza, mert ezt a rendszert a hiánnyal sem lehet legyőzni. Az elbeszélés megerősíti az elgondolásomat, hogy ezek a keleti emberek mélyen megkeseredettek. Megélték az orosz hódítást 1939-ben és 1944-ben (hacsak nem töltötték az egész időt valahol száműzetésben a Szovjetunióban), számukra a szocialista Lengyelország csupán az orosz rendszer helyi változata, ezért egyáltalán nem hisznek a jövőben. Végül megmákosolják magukat. A nő egyébként úgy véli, hogy a németek fognak itt megint rendet teremteni. Szinte vágyik egy Hitlerre. Az NDK és az NSZK közötti különbségről annyit mond, hogy ezeknek az NDK-ban is orosz a rendszerük. A keleti emberek, miután az oroszokkal kapcsolatba kerültek, alighanem áldásként tekintettek a németekre.

²⁹⁵ Lengyel hadtest, amelyet Władysław Anders tábornok hozott létre 1941 őszén és 1942 első felében, miután a Wehrmacht megtámadta a Szovjetuniót, és az emigráns lengyel kormány feje, Sikorski tábornok megállapodott Majszkij londoni szovjet nagykövettel. A Katyń miatt kirobbant konfliktus miatt végül a Közel-Keletre mentek, ahol betagozódtak a brit hadseregbe, majd Olaszországban és más nyugat-európai hadszíntereken harcoltak.

A felsőoktatási törvény vitájában Osmańczyk²⁹⁶ frontális támadásba kezdett. Kíváncsi vagyok, hogyan fogalmazott konkrétan. Ez volt az utolsó fellépése. Többet már bizonyosan nem jelölik képviselőnek. Ki gondolta volna, hogy ebből az újságíróból még ilyen energikusan kritikus ember lesz.

Végre elolvastam a Történelem és osztálytudatot. Kellemetlen élmény volt. Az egész sztálinizmus elő van már készítve ebben a könyvben. Minek kellett Lukácsnak az a hatalmas tudás, ha ilyen keveset hozott ki belőle? Mit számít, hogy ő az egyetlen marxista irodalomkritikus, akit intelligensnek lehet nevezni? Sajnálatos, hogy olyan kevés fog megmaradni tőle.²⁹⁷

Este egy poznańi cserkészcsapat meglátogatta az Oázist. Kiderült, hogy nagyon hasonló módon szerveződnek, még ugyanazokat a dalokat is éneklék. Nagy komolyan énekeltek egy dalt, ami aktuális jelentéssel bír, és nyilván most keletkezett: nem veszek le keresztet a falról, hogy saját erőmmel védekezhessem. Egy nő mesélte, hogy tavaly egy katowicei cserkészcsapat és egy gdański diákcsoport utazott együtt a vonaton. Az egész idő alatt politikai dalokat énekeltek. A többi utas félt, hogy nem lesz ennek jó vége. Lengyelországban új kultúra (ellenkultúra) van kialakulóban, amit a párt már nem tud megakadályozni. Van egy dal: az iffúság már most alakítja Lengyelországban a jövő évezred kultúráját. Valószínűleg egyre kevesebb fiatal lép be a pártba, tehát valamikor tulajdonképpen ki kell hálnia.

Rózanka, 1985. július 29.

Ma a pappal beszélgettem, kissé ostoba, félénk ember. Meg akarja írni a helyi egyház történetét, de nem tudott válaszolni a kérdéseimre, hogy mikor szüntették meg a jezsuita kolostort. Alátámasztotta, amit gondoltam, hogy a lakosság itt nem érzi otthon magát. Tegnap egy kilencvenhat éves asszonynál járt, akinek egyetlen vágya, hogy visszatérhessen Lembergbe, és a háza kapujában hallasson meg. Az emberek úgy vélik, haza fognak térni valamikor, ez a terület

²⁹⁶ Edmund Jan Osmańczyk (1913–1989) lengyel tudósító a potsdami konferencián és a nürnbergi perekben, politikailag is igen aktív olt. (A szerző jegyzete.)

²⁹⁷ Lukács György (1885–1971) 1923-ban adta ki a könyvet. Hegeltől Marxig, Leninig és Rosa Luxemburgig tartó vonalat próbálta fölvezetni benne. (A szerző jegyzete.)

a németeké. A gyerekek már inkább a környező kisvárosokba költöznek, ott várnak lakásra, nem innen járnak munkába. A Szolidaritás idejében a lakosság aktív volt, (sikkasztás miatt) kidobták a vezetőket. Úgy vélte, könnyen kirobbanhatott volna a harc a Szolidaritás és a párt hívei között. Utóbbiaknak nem sok keresnivalójuk lett volna, általában mind ötven fölöttiek.

*

Tegnapelőtt Varsóban a diákönkormányzat képviselői sajtótájékoztatót tartottak. Üldözésre számítanak. A szejmválasztások bojkottjával fenyegetnek. Zolibórzban állítólag azt mondta a pap, hogy nincs értelme új szejmvet választani, ha olyan törvényt fogad el, mint a két legutóbbi.

*

Ebben a csodás faluban éltem át először igazán a sziléziai táj szépségét.

*

B. Ch-től ismét megtagadták az utazási engedélyt. Sajnálom. Egyre intenzívebben üldöznék engem és a környezetemet. Egész éjszaka csak mérgelődtem.

Varsó, 1985. július 30–augusztus 1.

B. Ch. Grochowiak²⁹⁸ rádiójátékáról mesélt, amelyik egy keleti lengyelről szól, aki nem a Visztula, hanem a Bug mentén szeretne meghalni. Később elolvastam. Kiváló, főleg az tetszett nekem, hogy amikor az öreg elhatározta, hogy mégis itt Nyugaton (vagyis Lengyelországban) hal meg, akkor rájön, hogy még egy ideig élnie kell, meg kell ismernie ezt a földet, meg kell érintenie, művelnie kell, tönkre kell tennie (ragyogó, hisz a tévedés is emberi), és valamit gondoznia kell rajta. Mindazonáltal optimista befejezés ez, amire Rosenthalban nem lehetne rávenni senkit. B. CH. azért találja olyan jónak ezt a befejezést, mert őt is áthatja a föld kultusza.

*

Szarotának meséltem róžankai élményeimről és Grochowiak darabjáról. Lenyűgözte, azt mondta, erről írnom kell. Igaza van.

298 Stanisław Grochowiak (1934–1976) lengyel költő, drámaíró, tárcaíró.

*

B-nek és G-nek elmeséltem találkozásom Grochowiakkal. 1976-ban történt. Rövid szünetem volt a szeminárium és az előadás között. Enni akartam valamit, elmentem a Hotel Europa bárjába, de nem volt szabad hely. Egy vodkázgató férfi felkínált az asztalánál egy helyet. Nem szívesen ültem oda, de nem volt más választásom. Bemutatkozott, de nem értettem a nevét. Mindenfélét mesélt. Valamikor rátért az ötvenes évekbeli élményeire, amikor börtönben ült. Verték. Nem is a verés volt a legrosszabb, hanem az, ahogyan várt a hátulról jövő ütésekre. Plasztikusan mutatta be. Nagy-Lengyelországban²⁹⁹ cserkészvezető volt; ha jól emlékszem, a társait agyonlőtték, ő, mivel még kiskorú volt, elviselhető büntetést kapott. Ma azért ül itt, mert pont húsz éve, azaz 1956-ban mutatkozott be költőként. Korábban nem publikálhatott. Most lett világos számomra, hogy Grochowiak asztalához ültem. Meg is mondtam neki. természetesen innom kellett vele. Az előadást legszívesebben lemondtam volna. Grochowiak amúgy, amikor megtudta, hogy ki vagyok, megkért, hogy írjak a Miesięczni Literackiba. Négy hónappal később májbetegségben meghalt. A börtönben töltött időket csakis alkohollal volt képes feldolgozni.

299 Valójában a Poznań és Gniezno térségében megalapított a 10. század második felében megalapított „régí Lengyelországról”, szemben az 11. század derekán szervezett Krakkóvidék „új Lengyelországról”. Helyesebb volna a megtévesztő Nagy Lengyelország helyett „Ólengyelhont” használni.

1985 augusztusa

1985. augusztus 1.

A varsói felkelés kirobbanásának évfordulóján, mint minden évben, most is emberek ezrei gyűltek össze a temetőben. A legtöbben a Katyn-emlékműnél gyűltek össze, ami ezáltal nagyon ünnepélyesnek tűnt. A hazug feliratot kartonnal takarták le, amelyen Sztálin-, Berija- és Berman-ellenes felirat világított rá az igazságra. Gyertyát akartam gyújtani, de a sok gyertyából áradó hőség miatt alig sikerült. Az AK-emlékműnél egy veterán magyarázta el a fiataloknak azt, amit amúgy sohasem hallhattak volna. Újdonság volt a gyertyák nagy száma az 1920-as emlékműnél³⁰⁰. Talán azzal a misével függ össze, amelyen az ottani pap zarándoklatot hirdetett a visztulai csoda helyszínére. Amikor ismert emberek, mint például Lampe sírja³⁰¹ mellett mentem el, amelyeken egy gyertya égett, némi melankóliával arra gondoltam, hogy a történelem milyen könnyedén elsöpörhet egy embert. Egy szép napon mindenki feledésbe merülhet, akinek bármi köze is van a Lengyel Népköztársaság létrejöttéhez. Korábban ünnepelték őket és tűnt, hogy a többiek idővel sem jelentenek majd többet – de nem, most szimbolikusan „megvilágítják” őket, és a pártnak, valamint a titkosrendőrségnek nincs már ereje, hogy az idoljaikat állítsák a fénybe.

*

A vita, amit fiatal filozófusok és Kozyr-Kowalski³⁰² folytattak a Colloquia Communia 1984-es számában, elszomorított. Hogyan lehet ennyire elmenni az élet mellett és a Marxhoz, illetve Leninhez való visszatérés szükségességéről beszélni? Attól tartok, a Bloch–Lukács-konferencia semmitmondó lesz.

300 1920-ban győzték le a lengyelek a Varsó előtt álló Vörös Hadsereget. Ez az úgynevezett visztulai csoda. (A szerző jegyzete.)

301 Lampe Alfred (1900–1904) részt vett a munkásmozgalomban. 1921-től a Lengyel Kommunista Párt tagja. 1943-ban a Sztálin jóváhagyásával szervezett Lengyel Hazafiak Szövetségének és a Tadeusz Kościuszko 1. gyalogoshadosztály ideológusa. Hamvainak urnáját 1964-ben a varsói Powązki-temetőben helyezték el.

302 Kozyr-Kowalski Stanisław (1936–2004) szociológusprofesszor. Max Weber munkásságának legkiválóbb ismerője. 1956 és 1990 között a LEMP tagja.

1985. augusztus 4–5.

A Sinn und Formban elolvastam Kamnitzer tudósítását a PEN Club 1984. novemberi, londoni konferenciájáról. Bartoszewskit támadja³⁰³, aki Lengyelországot többek között az atlanti szövetségben szeretné tudni. Sokat beszél a németek keleti nyomulásáról, hogy végül az alábbi megállapításra jusson: „Közben pedig már évtizedek óta nincs katonai nyomás Nyugat-Európán, sem a cári birodalom, sem pedig a Szovjetunió részéről”. Ismét egy német, aki nem vesz tudomást Lengyelország felosztásairól. Több mint felháborító!

*

Jaruzelski tegnap kijelentette, hogy továbbra is a párbeszéd híve, de ezt elérendő ki kell iktatni a párbeszéd ellenségeit. Vagyis: csakis azokkal állunk szóba, akiket kedvelünk, a többiek pofáját pedig befogjuk. Már ma választási győzelmet (vagyis magas részvételi arányt) jósolt. Azt jelentené ez, hogy a választási bizottságok tagjai csakis állambiztonságiak lesznek?

1985. augusztus 5–6.

Az útlevelesztályon ismét negatív választ kaptam. De írásban csak holnapután kapom meg. Újabb idővesztés.

*

Mindenki legnagyobb meglepetésére B. megkapta az útlevét. Legalább ő elmehet Göttingenbe.

*

S. mesélte, hogy az ismert katolikusok (Stomma, Tuszewski, Micewski etc.) mind elutasították a képviselőjelöltséget. Glemp egyetért velük, és nem kap semmit cserébe. A pápa ma arra emlékeztetett, hogy augusztus az 1920-ra és 1980-ra való emlékezés hava. Beszél a Szolidaritásról és az önkormányzati-

³⁰³ Bartoszewski Władysław (1922–2015) történész, publicista, politikus, diplomata. A Honi Hadsereg 1942-től a Zsidókat Megsegítő Tanács (Żegota) tagja. 1945 és 1956 között többször bebörtönzik. A Szolidaritás tagja. 1981. december 13-án internálják. 1990 után két ízben külügyminiszter.

ságért és igazságosságért vívott igazságos harcról. Nélküle Glemp valószínűleg minden kompromisszumba belemenne.

1985. augusztus 25.

Koźniewski nézeteir³⁰⁴, amelyeket Torańska Oni (Ők) című könyvének bemutatóján fejtett ki³⁰⁵, így lehet összefoglalni: Lengyelország szükségszerűen lett kommunista, ezen nincs mit rágódni. Szükséges volt az erőszak is, talán kicsit túl sokan haltak meg, de az is lehet, hogy túl kevesen. Cinikusabb már nem is lehetne. Így a cárizmust is meg lehet védeni. Egyáltalán, minden győztest. A szocializmus idejéről már szó sem esik.

*

Holnap kezdődik a nemzetközi germanista kongresszus Göttingenben. Roszszul érint, hogy nem lehetek ott; az elmúlt kép napban jól dolgoztam, ma hirtelen rettenetesen fájni kezdett a fogam. Ennek két oka van: az egyik a kongresszus, a másik magántermészetű.

*

Néhány napja Michał Bristigierrel beszélgettem, többek között a politikai helyzetről. Úgy vélte, Lengyelország, de különösen a fiatal generációk számára a legnagyobb sokk a hadiállapot bevezetése volt. Hirtelen rájöttek, hogy a párt a nép ellensége. Pedig milyen nagy lehetett az illúzió, hogy mindannyian lengyelek vagyunk, s hogy egy lengyel mindig megérteti magát egy lengyellel. 1981. december 13-ig létezett még valami olyasmi, mint a nemzet egysége. Azóta lengyelekről és népi lengyelekről beszélhetünk. A hatalom nem számolt ezzel a következménnyel. A helyzet valószínűleg áthidalhatatlan. Kádárnak véráldozatok árán és kedvező gazdaságpolitikával sikerül egységes Magyarországot teremtenie. Jaruzelski erre nem képes, tipikus katona, nem olyasvalaki, akit az utca embere szeretethetne.

³⁰⁴ Koźniewski, Kazimierz (1919–2005) prózaíró, publicista. Az 1940-es évek végétől a Belügyminisztérium, a Belbiztonsági Szolgálat egyik legtevékenyebb ügynöke. A LEMP tagjaként is nyíltan támogatta a hadiállapot bevezetését, és tagja volt a Nemzeti Megújulási Hazafias Mozgalomnak.

³⁰⁵ Teresa Sławomira Torańska (1944–2013) Oni című kötetében egykori befolyásos kommunista funkcionáriusokkal készített interjút. A könyvet a második nyilvánosságban jelentette meg. (A szerző jegyzete.)

Tegnapelőtt befejeztem a Kazimierzben tartandó előadásomat Blochról és Lukácsról. Eszembe jutott Bloch 1956. november 14-én, Hegel halálának 125. évfordulóján elmondott beszéde. Megkoszorúztuk Hegel sírját. Aktív résztvevő voltam. Az ellen is felszólalt, hogy az alapképzést és a filozófiaképzést felosztják marxizmus-leninizmusra, valamint történelmi és dialektikus materializmusra. Én eredetileg esztétikára szerettem volna szakosodni, de Heise, akinél felvételiztem, a dialektikus materializmusra kényszerített, mivel nagyon jó voltam matematikából. Ily módon tudta nélkül, de mégis ő készítette elő varsói matematikai tanulmányaimat. Referátumomnak a kazimierzi közönség számára nincs túl sok értelme – túlságosan is személyes. Valószínűleg megint önként jelentkezem a pofonért.

1985. augusztus 26.

A következő történetet körülbelül tíz napja mesélte egy cserkészlány. Mazúriában volt egy nyári táborban. Egy szép napon a közelben állomásozó egységtől orosz tisztek érkeztek, és azt mondták a fiataloknak, hogy bármikor felbukkanhat egy állig felfegyverzett katona, aki megőrült és veszélyes. Ha látják, azonnal jelentsék. Egy óra múlva tényleg megjelent egy katona, vizet kért. Megszökött. Azt mesélte, hogy nem bírta tovább, bár a szökésnek nincs értelme. A fiatalok enni akarták neki adni, de nem fogadta el. Attól félt, hogy bajt hoz rájuk. Bement az erdőbe, ahol egy óra múlva megtalálták, és egy szovjet tank keresztülment rajta. Az orosz tiszteket nem érdekelte, hogy a lengyel cserkészek mindezt látták. A lány azóta sem tudja elfelejteni. A helybeliek elmondták, hogy nem ritkák az efféle szökési kísérletek. Néhány napja a német rádióban hallottam, hogy egy szökött orosz katonát a nyílt utcán lőttek agyon egy thüringiai városban. Világos, hogy ezeket a kétségbeesett embereket egyszerűen meggyilkolják. Tegnap a Szabad Európán egy orosz katona nyilatkozott, aki 1981-ben dezertált, és a wrocławui Szolidaritás segítette. Három és fél évig illegálisan élt Lengyelországban, míg eljutott P-be, ahol ma is él.

1985. augusztus 26–27.

A Deutsche Welle Fragmente című adásában hallgattam von Weizsäcker és Albrecht Schöne megnyitóbeszédét. Az előbbi a német önvád hangján szólt, nagyon tetszett nekem. Szinte láttam, milyen tisztelettel hallgatják. Schöne

a germanista zsargon és a képzetlenség ellen szólalt fel. Nem egészen az én ízlésem. Ugyan egyiket sem szeretem, de aki ellene beszél, nem léphet fel papként, differenciálni kell, különösen a zsargon kérdésében, hisz nem minden zsargon, ami annak tűnik. De a hang fontos volt, mert arra emlékeztetett, hogy most ott kéne ülnöm. Most úgy érezhetem magam, mint a rossz diák, akit nem engedtek el a nagy ünnepre. Ilyen helyzetben még soha nem voltam.

1985. augusztus 31.

Žolibórzban az esti misén Bogucki atya röviden beszélt, de nem tett lakatot a szájára. A Szolidaritás öt éve igazi megújulást akart és bele is kezdett, senki ne veszítse el a reményét, hogy újra el fogják ismerni és jobb idők jönnek. A mise végén arra emlékeztetett, hogy két embert megbüntettek, noha nem propagáltak mást, mint amit a kormányfő és az érsek követel: mértékletességet az ivásban. Az antialkohol-mozgalomról van szó és az óvárosi alkoholbolt előtti őrsegről. A mise után valaki azonnal a mikrofonért nyúlt, Bogucki tiltakozott az akció ellen. Egy csoport Szolidaritás-jelszavakat kiabált. Mi elindultunk a Párizsi Kommün tér (Plac Komuny Prysokiej) megállója felé. Hirtelen megszólalt egy hangszóró, Popietuszeko és valószínűleg Bujak beszélt. A rendőrség tehetetlennek bizonyult. Szavalókórusok alakultak: a sajtó hazudik, Urban hazudik, vágjátok le a fülét, ne menjenek szavazni. A rendőrség hangszórókon távozásra szólította fel a tömeget. Egyre több egység érkezett, a fenyegetések nem sokat gyümölcsöztek, noha a többség inkább félős volt. Valószínűleg főntről parancs érkezett, hogy ne avatkozzanak közbe. A mellettem álló asszonyok ezt így kommentálták: hah, a választások tartják vissza őket, szívesen odacsapnának, de nem ez a megfelelő pillanat. Alighanem a választás valami fontos dolog az egyszerű emberek szemében. Valószínűleg sokan nem tudják eldönteni, hogy menjenek-e szavazni vagy sem. Háromnegyed óra elteltével még mindig hallani lehetett a szavazókórusokat.

*

Ma azon tanakodtunk, hogy jó-e az a háromszáz oldal, amit a Szolidaritás vezetősége állított össze. Ki kell várni, de jó ötlet, ez az, amit Konrád egészen másféleképpen követel. Azt akarja, hogy az értelmiség állandóan ostorozza a hatalmat a hibái miatt, és jobb ötletekkel álljon elő. Ő a magyar viszonyokból indul ki, ahol is az értelmiség a „szalonokban” találkozik a hatalom birtokosaival. Lengyelországban ilyen együttélés nincs. De van másféle

párbeszéd: az illegális sajtón és a templomi prédikációkon keresztül. Egyelőre ez nem túl gyümölcsöző, de ez a vezetőrétég nem bírja már sokáig. A patti-helyzetet sem a párt, sem a lakosság nem bírja.

*

Úgy tűnik, nem jegyeztem fel, hogy július 27-én nagynéném rokonsága táviratot küldött nekem, amit soha nem kaptam meg. A posta és a rendőrség itt egyforma. Bűnözők, mondta anyám, aki pedig ugyebár kommunista. Azt is mondta, ez akár az életébe is kerülhetett volna.

Az 1989-es esztendő

Miután a Szolidaritás a tiltakozó akciók és sztrájkok hatására 1988-ban újjáéledt, a pártvezetés elhatározta, hogy elküldi Wałęsához tárgyalni Kiszczak belügyminisztert. Gdańskban találkoztak augusztus 31-én, vagyis azon a napon, amelyiken nyolc évvel korábban aláírták a szerződést, ami a Szolidaritás létrejöttéhez vezetett. A hatalom birtokosai kerekasztalhoz akartak ülni az ellenzék képviselőivel, hogy hatásosan talánítsák a kiéleződött helyzetet. A tárgyalásoknak eredetileg már 1988 októberében meg kellett volna kezdődniük. De még hónapokig tartott, míg a pártvezetés végre elhatározta magát, hogy tényleg tárgyalásokba kezd az ellenzékkel. De még a szeptember 27-én kinevezett miniszterelnök, Mieczysław Rakowski sem volt hajlandó feladni a konfrontációs politikát, ami többek között abban mutatkozott meg, hogy többször is kifejtette, szándékában áll bezáratni a gdański hajógyárat, ahogy akkoriban mondták, a Szolidaritás bölcsőjét. A kerekasztal-tárgyalások csak 1989. február 6-án kezdődtek, és április 5-én, a Szolidaritás elismerésével fejeződtek be. Ugyanakkor 1989. június 4-re parlamenti és szenátusi választásokat tűztek ki. A választásokon a helyek 35%-át a Szolidaritásnak biztosították. A szenátusi választások teljesen szabadok voltak, a száz helyből kilencvenkilenc a Szolidaritásnak jutott. A nemzetgyűlés, vagyis a szejm és a szenátus közösen választotta meg az elnököt, aki nagy hatalommal rendelkezett, mindenekelőtt megvétózhatta a törvényeket. A vétót csak a szejm képviselőinek 3/5-ös többsége érvényteleníthette. A kerekasztal-tárgyalások nem nyilvánosan zajlottak. Időről időre két szóvivő közölte, éppen hol tartanak, így a tárgyalások követése nem volt igazán feszültségteli, izgalmas.

Ekkoriban vendégprofesszor voltam Mainzban, csak kevés jutott el hozzám abból, ami Lengyelországban történik. Csak április közepén tértem vissza Varsóba. Alig valami volt észlelhető az 1980–81-es lendületből. Az önmagát igazgató köztársaság eszméjéből, amit a Szolidaritás kongresszusán fogalmaztak meg 1981-ben, még azokat sem valósították meg, amelyeket akkoriban találtak ki.

Ezután következtek a választások, a miniszterelnököt a Szolidaritás jelölhette, a szejm elfogadta – öszre egész Kelet-Európát megcsapta a változás szele.

Mainz, 1988. november 1–2.

Rakowski megint közvetlenül meg akar mérkőzni Wałęsával: a Lenin Hajógyár bezárása már régóta napirenden van, a Szolidaritás fellegetvárát likvidálni akarják, meghozza demonstratív módon. Annyi fáradtságot sem vesznek, hogy álcázzák az ügyet, és bezárjanak még néhány veszteséges üzemet. Nem, csak ezt a hajógyárat. Wałęsa ezt ki is mondta, javaslati is vannak, hogy miként lehetne a gyárat nyereségesen működtetni. A küzdelme semmiképpen sem reménytelen. Rakowski jobb, ha tudja, hogy ezt a párharcot elvesztette. Wałęsa nem könnyű ellenfél, még ha dadog is, akkor sem.

Mainz, 1988. november 2.

Az én kis „súlypont: Lengyelország” nevezetű birodalmam és a tudományos munkatársam nagyon tetszik nekem. Leveleket diktálhatok és másolatokat készíttethetek. Olyan segítség ez, amiről csak álmodni mertem. Frau S. mesélte, hogy az egyetem rektora mennyire örült, amikor meghallotta, hogy Mainzba akar hívni engem. Tíz év alatt sem felejtették el, hogy a lengyel hatóságok nem engedtek ki Mainzba. Olyan sebet ütött ez, ami a Lengyelországgal való mindennemű együttműködést megnehezített.

Mainz, 1988. november 2–3.

Lengyelországról nem túl sok információ érkezik ide, ám úgy tűnik, nem egyszerű ügy a hajógyár bezárása. Egységes front alakul ki a bezárás ellen, a munkások és művezetők, a Szolidaritás és a hivatalos szakszervezetek, a munkások és adminisztratív dolgozók minden belső ellentétet félretettek, most már az a kérdés, hogy máshol is szerveznek-e szolidaritási akciót, ami az országos hangulattól függ majd. A hatalom mindenképpen nagy hibát követett el, előbb kisebb üzemeket kellett volna bezárniuk, s csak utána lett volna szabad hozzáfogniuk a Szolidaritás fellegetvárának likvidálásához, de Rakowski azonnali összeütközést akar, mindenáron meg akarja akadályoznia „kerekasztalt”. Ez sikerült neki.

Mainz, 1988. november 18–19.

Nagy izgalommal követem figyelemmel a tüntetéseket a balti köztársaságokban. Észtország ment a legmesszebbre – gondoljuk csak el, az ottani Legfelsőbb Tanács lázadozik, ami egyébként egy derék intézmény. Úgy tűnik, Litvániában némi félelmet keltenek a folyamatos moszkvai fenyegetések. Azt hiszem, Moszkvában néhány ellenszavazattal el fogják fogadni az új alkotmányt. – Gorbacsov teljhatalmat akar (természetesen az alkotmány szövegében némi változás elképzelhető). Helmuth Schmidt érdekes módon ma azt mondta. Gorbacsov esélye 50-50%. Nem kizárható, hogy a Szovjetunió visszatér régi hegemonikus igényeihez. Bizalmatlan vagyok, de minél tovább zajlanak a viták a reformokról, később annál nagyobb lesz az ellenállás az új diktatúrában.

Mainz, 1988. november 19.

Wałęsa végül mégis megint találkozott Kiszczak belügyminiszterrel. De állítólag nem jutottak semmire. Azon töröm a fejem, miért engedett mégis a hatalom. Talán a függetlenségi napi, erőteljes demonstrációk miatt? De az efféle akciókat a párt és az állami vezetés már megszokta. Talán akkora a forrongás már a mélyben, hogy az akár veszedelmes méreteket is ölthet? Itt Németországban szinte semmit nem lehet tudni. Egy jó rádiót kéne venni, hogy este hallgatni lehessen a külföldi (pl. müncheni) lengyel nyelvű adókat. Így csak mozaikokból próbálom összerakni egy képet. De egyvalami világos: a következő összecsapásig már nem kell sokat várni – a kerekasztalhoz már túl késő lesz, hacsak valami esemény ki nem kényszeríti.

Mainz, 1989. január 22–23.

Délután hallottam, hogy meggyilkolták Niedzielak atyát³⁰⁶, akinek állítólag listája volt Sztálin áldozatairól. Radikalizálódni fog a helyzet. A Szolidaritáson belül állítólag komoly viták folynak, sokan Wałęsa szemére vetik, hogy túlságosan is hajlik a kompromisszumokra – talán ez segít neki a tárgyalásokon. Andrzej telefonon mesélte, hogy az ifjúság (főleg az NZS, a független

306 Stefan Niedzielak (1914–1989) 1981-ben a varsói központi katonai temetőben keresztet állított a katonai áldozatok emlékére, amit másnap éjszaka a biztonsági erők ugyan eltávolítottak, de azóta folyamatos volt a küzdelem a keresztért. A Jaruzelski-rezsim 1985-ben engedélyezte a kereszt felállítását, mindazonáltal a következő felirattal: A hitleri fasizmus áldozatai emlékére. Csak a rendszerváltás után, 1995-ben állítottak új keresztet, amelynek felirata már a valódi tetteseket is megnevezte. (A szerző jegyzete.)

diákszervezet) naponta tüntet. Andrzej még a gyilkosság előtt elutazott Lengyelországból [nem hiszem, hogy valaha is elkapják a valódi tetteseket]³⁰⁷. A párton belüli ellenállást elsősorban az üzemi funkcionáriusok jelentik – ez már 1981-ben, a kongresszuson is így volt. A végén ők szabtak irányt a kurzusnak. Itt Németországban Rakowskit nagy emberként ünneplik. A tévében nem is szerepelt rosszul, elvégre mégis médiaember, és amúgy is mindent az NDK-val vetnek össze. Az elkövetkezendő hetekben várható az afganisztáni vereség, az oroszok óriási hibákat követtek el az utolsó tárgyalásokon. Gorbacsov mintha élesebb hangot akarna megütni, de ezzel aligha tudja megállítani a fejleményeket. De talán visszatér az elvtársaihoz. Elvégre szilárdan kezében tartja a hatalmat – Mi jelentősége van annak, ha azt mondja, a Szovjetunió legnagyobb bűnei Csernobil, Örményország és Afganisztán voltak? Jobbak lesznek az atomerőművek? Centralizált kormány a nemzetekkel szemben, vagyis jobb kolonializmus? Csak Afganisztánt nem lehet félremagyarázni: az invázió hiba volt. Jobb, ha az oroszok felkészülnek a végleges vereségre. Talán ezt a sokkot akarja tompítani más sokkok által?

Mainz, 1989. január 26–27.

Most hallom, hogy Niedzielak milyen brutális gyilkosság áldozata lett (eltört a gerince, hiányoznak a körmök az ujján – biztos erőteljesen védekezett), s hogy már korábban is halálos fenyegetéseket kapott. Varsóban a Szolidaritás tüntetett. A temetésen Glomp mondott beszédet, de Wałęsa nem jelent meg, holnap találkozik Kiszczakkal. Mindez illik a távolodás szcenáriójához, bár nem hiszem, hogy sikerült volna a papokat megfélemlíteni. Nem csak a félelem, hanem a bizalmatlanság és a gyűlölet érzése is fennmarad a hatalom birtokosaival szemben.

Mainz, 1989. január 27.

A Rzeczpospolitą olvasom. Egy, az NDK-határon történt esetet ecsetelnek, amint a keletnémet vámosok lengyel területen felszólítanak egy lengyelt, hogy szedje szét az autóját. Ő ezt megtagadja, azt mondja, szedjék szét a vámosok, akik kárt okoznak az autóban, és lökdösi a lengyelt. Ő követeli, hogy adják vissza a papírjait, nem akar már beutazni az NDK-ba. Visszakapja, de az NDK-s beutazási engedélyt nem – azt eljátszotta. Azon tűnődöm, mit is jelent ez a jegyzet. Nyilván nagy az ellentét a két apparátus között. A Rzeczpospolita a januári plénum referátumainak összefoglalóját is közli.

307 Valóban, minden irat el is tűnt. (A szerző jegyzete.)

Tényleg az üzemi pártemberek a legnagyobb ellenfelei a Szolidaritás elismerésének. Úgy vélik, hogy ezáltal a párt elveszteni hatalmi pozícióit az üzemekben, amiben persze igazuk is van. A felső vezetés úgy érvel, hogy most lehet teljesíteni az ígéreket, folytatni lehet az 1981-es reformkurzust. Tényleg a munkásosztály határozza meg, milyenek legyenek a szakszervezetek (Jaruzelski maga mondta 1982-ben: hogy milyenek lesznek a szakszervezetek, azt a munkásosztály határozza meg).

Mainz, 1989. február 6–7.

Már hosszabb ideje nem jegyeztem fel semmit Lengyelországról. A papgyilkosságok mélyen megrendítenek, nagyon bizalmatlan lettem. A kormány két vasat tart a tűzbe, ezt a taktikát már Bydgoszcz óta ismerjük. Kilencven nap béke, hozzá a híres forradalom. A „kerekasztal” természetesen siker – végre elismerik a Szolidaritást tárgyalópartnernek. Ugyanakkor a kormány célja az, hogy a Szolidaritást a jövőben felbomlassza (ágazati szakszervezetekké alakítsa). Nem is tudom, miként lehet feloldani a dilemmát: a nem békés forradalom nem kívánatos, viszont Lengyelország nem engedheti meg magának a lassú fejlődést. Attól tartok, a Szolidaritás vezetősége túlságosan is a nyugati demokráciamodellre koncentrál, a (méréselt) bázisdemokráciára nem gondolnak. A tévé elhízott, barátságos Wałęsát mutat. – Furcsa volt nézni, amint Szaniawski és Mazowiecki társaságában a terembe lép, és kezét nyújt Kiszczaknak. Mondhatjuk, régi ismerősök.

Mainz, 1989. február 28.

Az utóbbi időben nem írok politikáról. A lengyel eseményeket innen nem tudom megítélni. Az az érzésem, hogy a lényeges dolgok nem a kerekasztalnál történnek. A kormány polgárháborút akar. Még mindig bízik az állambiztonságban és a hadseregben. Állandóan azt hallani, hogy mily kevésbé veszik komolyan a kerekasztalt. Wałęsa és társai ezen az úton akarnak továbbhaladni, legalábbis meg akarják próbálni. Minden arra utal, hogy a kormány csak akkor írja alá a záródokumentumot, ha muszáj, de akkor már késő lesz. Nagyon érdekes, ami a Szovjetunió peremköztársaságaiban történik. Mikor kiáltják ki a „hadiállapotot” (az oroszok bevonulása)? Jugoszlávia áttekinthetetlen, sok múlik a nem szerb népeken. Magyarországon úgy tűnik, a Szolidaritás a példakép. Szellemileg lényegében lezajlott minden. A bázisdemokrácia valószínűleg nem valósul meg, sajnos. Mégis azon kell immár elgondolkodni, hogyan nézzen ki a posztoszocialista társadalom.

A kapitalizmushoz és a nyugati demokráciához való visszatérés nem tűnik a legértelmesebb megoldásnak – valami keverék kéne.

Varsó, 1989. április eleje

Néhány hónap után visszatértem Varsóba. Kicsit idegennek tűnik és mégsem idegen. Mint minden utazás után, most is megpróbálok felmérni a drágulás mértékét. Általában a taxi az első segítség. Ezúttal a taxiórán mutatott összeg tizenkétszeresét kell fizetni, elutazásomkor még a hétszeresét kellett. Nem sokkal korábban az ötszörösét. Számokban kifejezve valószínűleg harmadával többet keresek, mint néhány hónapja. Ez nyilván a reáljövedelem csökkenését jelenti. Némi félelemmel kerestem egy éttermet. A rossz minőségtől és az ártól is félttem. Három taxizásért eddig ötezer zlotyt fizettem. De találtam egy új helyet vietnami és kínai ételekkel. Már a taxis mondta, hogy jó hely. Valóban, egyszerű és ehető ételeket adnak. Az ehető szót nem úgy értem, mintha bizalmatlan lennék az ázsiai konyha iránt, hanem úgy, hogy nem lehet tudni, milyen frissek vagy éppen öregek az alapanyagok. Tésztában sült kacsát rendeltem rizzsel, hozzá tipikus kelet-európai káposztát kaptam. A vegyes saláta élvezetének, és ezzel együtt a normális székletnek az ideje lejárt. Az ételt egy vietnami férfi szolgálta fel. Még némi fűszert kértem, amit sajátos adagokban hozott ki. Ezek az adagok túlságosan nagyok, három embernek valók, és természetesen nagyon drágák is. Ezen persze mérgelődtem. Anélkül, hogy bármit is ittam volna, háromezer zlotyt fizettem. De tulajdonképpen elégedett voltam. Amíg ettem, egy részeg fekete dülöngélt be az étterembe. Felém jött, és azt mondta, I am respect, amivel azt szerette volna kifejezni, hogy tiszteletet követel magának. Idegen testnek tűnt az étteremben, ahol rajta kívül senki nem volt részeg, ami amúgy ritka Lengyelországban. Jött a vietnami, kicsi ember, hogy a feketét kitessekelje. De ő nem akart menni. Egy lengyel pincér csatlakozott hozzá, de ez sem ért semmit. A vietnami erősítést hozott: egy fehéringes-csokornyakkendős, erős testalkatú fiatalembert. Ő kikísérte respectét ordibáló feketét – nem tudom, hogy megragadta-e a karját –, majd kint bizonyára ütlelni kezdte, mert hirtelen kiabálásokat és káromkodásokat hallottam. A fekete hirtelen egészen jól beszélt lengyelül. A csokornyakkendős egyenes járással tért vissza, mintha mi sem történt volna. Öltözéke még mindig hibátlan volt, egyenletesen lélegzett. Csak most tudatosult bennem, hogy Lengyelországnak is megvannak a maga idegenjei (három „rassz” egy teremben), még ha kevesen is vannak. Amikor hétfőn kenyérért indultam, láttam, hogy a bolt, amelyikben vásárolni szoktam, bezárt. Végül találtam egy újat a közelben. Ráadásul kétféle kenyér volt, az egyik pedig még friss. A vaj ellenben nem tűnt

túl frissnek, a darabkák meglehetősen szét voltak már nyomódva, de végre reggelizni akartam. A zöldségesnél némi üvegházi uborkát, káposztát és néhány fonnyadt salátát láttam. Az emberek mégis sorban álltak érte. Április van, ez magyarázatot ad a szegényes kínálatra, bár Varsó környékén nagyon sok a melegház. Úgy érzem, a tulajdonosok igazi reformokra várnak. Nem érdemes fáradozniuk, mert mihez tudnának kezdeni, ha többet keresnének. Az egyetem udvarán a katolikus értelmiségiek (vagy valami ilyesmi) képviselője aláírást gyűjtött az abortusz betiltása érdekében. Elolvastam a szejmnek címzett szöveget, majd felháborodva megkérdeztem, hogy az élet védelméért miért csak a még nem született magzatok életét értik, a halálbüntetés ellen miért nem tiltakoznak. A fiatalember teljesen nyugodtan felelt, mintha valami hivatalnok lenne, hogy azért, mert csak ezzel az egy kérdéssel foglalkoznak. Mivel mindig is kerültem a vitát a hívőkkel, inkább továbbmentem. Közben azon rágódtam, hogy vajon Lengyelországból katolikus állam lesz-e. Az egyetem udvarán egyébként találkoztam az egyik kollégámmal, aki részt vesz a kerekasztal tárgyalásain. Fejhallgatóval ment a menza irányába. Megkérdeztem, hogy vajon az egyik bizottság tárgyalását hallgatja-e éppen. Nem, felelte, hanem a Szabad Európa adását, amit reggel vett fel. Nevetve kérdeztem őt, az államférfit (így neveztam, ő tiltakozott ellene), hogy vajon a tárgyalásoknak lesz-e valami eredménye. Úgy vélte, hogy a kormánynak ez nagyon is érdekében állna, jobb szerződést amúgy sem köthetne. Helyeselve bólogattam, és azt mondtam, hogy a történelemnek még lesz szava az ellenzék ügyében. Az ítélet persze nem lesz feltétlenül pozitív. Ezt némileg kellenlően vette tudomásul. Lehetséges, felelte. Az új Szolidaritást új-társaságnak nevezte, vagyis olyasminnek, ami nem különbözik lényegileg más új társaságoktól. Ez már nem az 1980–81-es Szolidaritás. Azt kérdeztem még, hogyan szerveződik most a Szolidaritás: területileg vagy ágazatok szerint. Nem tudta, de nem is tartotta fontos kérdésnek. Megpróbáltam elmagyarázni neki a lényeges különbséget, de sietnie kellett a menzára, ráadásul nem is lett volna sok értelme vele, a közgazdásszal erről vitázni. Az én ízlésemnek ő amúgy is túlságosan Nyugatbarát, pedig Nyugaton még soha nem járt. Viszont nagyon szimpatikus a nyugodt kisugárzása. A beszélgetésünkre visszaemlékezve este bekapcsoltam a híreket. Megkerestem az adót, amit a közgazdász is hallgatott, meg is találtam, de hamar ki is kapcsoltam, amikor hallottam, hogy a katolikus értelmiség indulni akar a júliusi választásokon, csak éppen még nincsenek közöttük olyan személyiségek, akik vállalnák a képviselőjelöltséget. Előtte egy fiatalember magyarázta, hogy a rendőrség milyen brutálisan lépett fel a varsói tüntetőkkel szemben, miközben más városokban a bejelentett és be nem jelentett tüntetések visszhang nélkül zajlottak le. – A menzán ma paradicsomleves volt, másodikként

fasírt, hozzá káposzta és cékla, de nem darabolva, hanem reszelve. Biztos azért, hogy illeszkedjen a fasírtához. Ebéd közben Matywiecki³⁰⁸ ült hozzám, aki a könyvtárban dolgozik. Keserű mosollyal mondta, hogy alighanem el kell majd mennünk választani. Azt feleltem, hogy akkor valószínűleg Angliában leszek, mire irigykedve mondta, hogy akkor megszabadulok a belső vívódástól, miszerint menni vagy nem menni. Erre azt mondtam, hogy ki kell várni, amíg elegendő információhoz jutunk, bár az idő sürget, mert a választások júniusban lesznek. Megkérdeztem, mit ír éppen. Egy könyvön dolgozik, amelyben reflektál a gettózásadás dokumentumaira. Mit gondoljunk egyáltalán róla. Érdekes téma. Majd elmondta, hogy a párizsi Kultura című lapban megjelent egy tanulmánya Hannah Arendt Eichmann-könyvéről. Az én esszémet, ami nemrégiben a Literatura na Świecieben jelent meg, még nem ismerte. Biztosan elolvassa majd, mert szereti, ahogyan írok. Visszafelé Jan Józef Lipskivel találkoztam, kölcsönkértem a nemzetiségi kérdéssről írt könyvét. Csak egy példánya van, amit nem adhat ki a kezéből, mondta. Nagyon nem jó, feleltem csípősen, mert Grass-szal akartam beszélni a könyvről. Érdeklődve mért végig, majd megint mondta, hogy de tényleg csak egy példánya van. Azt mondtam, ez nem lehet akadály, bízhat bennem, hogy visszaadom a könyvet, ráadásul modern világban élünk, ahol létezik már a fénymásolás. Ebben igaza van, mondta. Le is fénymásolom magának a németekről szóló fejezetet. Nem lesz jó, mondtam, nekem több kell. A többi fejezet, próbált meg meggyőzni, érdektelen, litvánokról, ukránokról, zsidókról etc. szól. Na, pont ezekre lenne szükségem, mondtam örömmel. Fénymásolja le az egész könyvet, kifizetem. Azt mondta végül, hogy fel fog hívni, kölcsönadja a könyvet, hogy fénymásoljam le az egészet, bár nehezen válik meg tőle, mert gyakran idéz belőle. – A kávéhoz a kedvenc süteményemet vettem. Már nem száz zloty, hanem száznyolcvan. Öt hónap alatt az árak 50-80%-kal emelkedtek. Ma láttam egyébként először húszezrest. Minden egyetemi alkalmazott kapott egyet. A pénztárosnő sóhajtozott, mert mindenki számára egy az túl kevés. Háromszáz ember számára negyvenmilliót fizetett ki! Leginkább ötezreseken. Aprópénzben, mondhatnánk. A dolgozók most kapták csak meg az elmúlt háromhavi kiegészítésüket. Az én fizetésem persze nem érkezett még meg a pénztárba. Azt hiszem, másnap arra kényszerültem, hogy feladjam megfigyelői pozícióm. A fénymásolónál, ahová korábban is jártam, a dolgaikat nagy elegánsan lemosolták. Csak a papír nem volt a legjobb. Az egyetem udvarán Sch-sel találkoztam, aki korábban a Szolidaritás elnökhelyettese volt. Megkérdeztem, mit csinál. Ő a Szolidaritás történetsszekciójának elnöke, és nagyon örül, hogy

308 Piotr Matywiecki (1943) most már csak költőként és kritikusként dolgozik. (A szerző jegyzete.)

ismét találkozunk majd a régi terekben. Erre azt mondtam, hogy én a tudománnyal szeretnék foglalkozni, most már a fiatalok vannak soron. Szkeptikusan nézett, túl kevesen vannak. Én ezt megérttem, fiatalként nekem sem lett volna kedvem veteránok nyomdokaiba lépni. Késő délután, amikor szundítani akartam egyet, a szomszéd tévéjéből áthallatszó monoton hang miatt nem ment. Magamban szidtam az öregeket, de aztán úgy gondoltam, én is megnézem, ki beszélhet. Bekapcsoltam a tévét, Wałęsa volt. Csupa fül lettem. Este meghallgattam a kerekasztal záróbeszédeit. Közben vendégeim voltak, akik színvállásra kényszerítettek. Már megint nem vagyok idegen.

Varsó, 1989. április 17–18.

Tudósításokat olvasok a kerekasztal-tárgyalásról – elég kemény volt –, csodálkozom, hogy az egész egyáltalán megvalósulhatott. A párt és a kormány elsősorban azt akarta, hogy az elnök teljes döntési szabadságot kapjon – ha már a pártnak nem lehet teljhatalma, legalább egy embernek legyen. Amúgy ez általános tendencia. Görbacsov is teljhatalomra tör. A párt képviselői nem értek el mindent, de várjuk ki a választások eredményeit, és azt, hogy vajon a társadalom továbbra is független óhajt-e maradni.

Közben a kar által 1982-ben benyújtott professzori kinevezésem ügyében a legmagasabb szinten tanácskoztam. Később tudtam meg, hogy a varsói pártközpont döntött úgy, hogy ez az ügy 1987-ig szóba se kerülhet.

Varsó, 1989. április 18–19.

A romanista Kasprzyk professzorasszony mesélte, hogy a Központi Minősítő Bizottság kijelölt egy „szuperminősítőt”, aki átvizsgálja a tudományos munkásságomat. Nem H. O-t, hanem állítólag egy szimpatikus embert. Nem tudom, ki lehet. De igazán nem tudok örülni fejleményeknek – bizalmatlan vagyok. Lehetséges, hogy a Bizottság júniusban megtárgyalja az ügyemet, és aztán jön a szavazás. Várjuk ki a végét.

Varsó, 1989. április 20–21.

Don Quijote³⁰⁹ mesélte, hogy a Szolidaritás egy része már a kerekasztal idején arra vágyott, hogy részesüljön a hatalomból (bekerüljenek a szejmbe,

309 Az egyik közgazdász barátomat neveztem így, mert külsőleg kicsit emlékeztetett a regényhősre. (A szerző jegyzete.)

vagy legalább a szenátusba). Kíváncsi, hogy Wałęsa jelölteti-e magát. Nagyot néztem, mert úgy gondoltam, semmi sem áll távolabb tőle. A barátom nevetett. Persze, hogy távol áll tőle, de a többiek, a hatalomra vágyók attól félnek, hogy akkor a szejmben vagy másutt ők sem érnek el semmit sem, s főleg attól, hogy a Szolidaritás bázisa magukra hagyja őket. Wałęsával ez nem történne meg, tehát mindent megtesznek azért, hogy őt is belekényszerítsék a hatalmi elitbe. A végső döntés Rómában születik majd meg. (Majd a pápa megmondja? Vagy csak egyszerűen szabadon beszélgetnek?) – Írtam párizsi ismerősömmek, hogy kommunistákat és katolikusokat, félklerikálisokat választhatok, hogy elősegítem a Szolidaritás néhány tagjának bejutását a szejmbe, illetve a szenátusba. Nincs egyharmadnyi szabadságom sem.

Varsó, 1989. április 21–22.

Nem megy ki a fejemből, hogy a helyzetet a német történelemmel vessem össze – az SPD befolyása 1890 után óriásira növekedett, sikeresen túlélte a szocialista-törvényeket, egyre jobban részesültek a hatalomból, míg korrumpálódva belebonyolódtak az 1914-es háborús kalandba, s olyannyira szövetségesévé váltak a császári hatalmi apparátusnak, hogy 1918-ban már nem voltak képesek azt valóban megreformálni. A Szolidaritás sikeresen túlélte a hadiállapotot és a különleges törvényeket, növekedni fog a hatalma, egy szép napon részesedni fog az államhatalomból is (Wałęsa már most segítséget kér a külföldtől Lengyelország számára etc.), s utána elfelejtik majd az autoritárius államot úgy megreformálni, hogy a régi struktúrákból semmi ne maradjon fenn.

Varsó, 1989. április 22–23.

Ma röviden láttam Wałęsát a tévében, este pedig a Szabad Európán meghallgattam római sajtókonferenciáját, ahol utalásokat tett arra, hogy akár jelöltetheti is magát az elnöki posztra. Dadogás nélkül beszélt, nagyon sokat tanult. A lengyelek számára friss hang. Nagyon népies a hangvétele – szerény (én mint villanyszerelő, amennyire megérttem ..., el kell jönnie az időnek, amikor már nem a Szolidaritás lesz mindenért felelős), de pontosan tudja, mit akar. Néha túlságosan is leegyszerűsíti a dolgokat, de hát mit is tehetne. Nem gondolom, hogy demagóg lenne. Jaruzelski Moszkvába utazik – egy francia újság azt írta, az egyik a pápától, a másik Gorbacsovtól kapja az áldást. Kíváncsi vagyok, hogyan dönt majd a Szolidaritás vezetése (a Wałęsa-bizottság), vajon a Szolidaritáshoz kötődő szakemberek

vagy pedig Szolidaritás-vezetőket jelölnek-e képviselőnek a szenátusba és a szejmbe. Utóbbiaknak nagy kedve lenne ehhez, ahogy hallom, pedig nem ártana, ha grémiumok gondolkodni is tudnának.

Varsó, 1989. április 23–24.

A Szolidaritás vezetői nem jelöltetik magukat sem a szenátusba, sem pedig a szejmbe. Hála Istennek. Egykori teniszoktatóm, Heinrich azt mondta, hogy Wałęsa ezzel a „segítünk” jelszóval túl messzire megy. Ily módon soha nem fogja eltávolítani a nómenklatúrát. Igaza van. Elmesélte történetét a katonaiújsággal (Żołnierz Wolności), amiben tavaly támadást intéztek ellene, miszerint meg kellene fosztani ezredesi rangjától. Rágalmazás miatt beperelte a lapot, és egy csomó barátját mozgósította – érdekes módon az AK és a lengyel nyugati hadsereg, az Anders-hadsereg neves tagjai vonakodtak –, míg végül az újság három hónap elteltével bocsánatot kért tőle. Továbbra is ezredes maradt. Ironikusan azt mondtam erre, hogy a következő hadiállapotig most már az is marad.

Varsó, 1989. április 24.

Az egyetem udvarán két germanista diáklány aláírásokat gyűjtött az abortusztörvény ellen. Egyikük mesélte, hogy a katolikus értelmiségi ifjúság képviselői tettelesen is bántalmazták őket. Azt is mondták nekik, milyen kár, hogy őket nem vetették el. Egy fiú azt mesélte, hogy nagyanyja falujában a pap a mise után a gyermekgyilkosságok elleni aláírásra szólította fel a híveket. A többség nem is tudta, hogy erről a törvényről van szó. Sötét középkor!

Varsó, 1989. április 24–25.

Tegnap még egy cikket elolvastam a király „felelőtlenségéről”, s hogy miként próbálták meg ezt Angliában, de az 1791-es alkotmányban is kompenzálni. Feltalálták a miniszteri ellenjegyzést. S ekkor azt olvasom a mazóviai Szolidaritás lapjában, hogy a lengyel elnök rendeleteket bocsáthat ki, amit azonban a szejmnek felelős miniszterelnöknek ellenjegyeznie kell. Más szavakkal az elnök egy király, akit nem lehet felelősségre vonni, csak azt, aki ellenjegyez. Ijesztő, hogy az elnök állítólag korlátlan teljhatalmat kap a külpolitikában.

Varsó, 1989. április 25.

Végezzé vált a Szolidaritás listája. Most mindenki ezen vitázik. Łapicki miért pont a Belvárosban, miért Kuroń (egyáltalán miért), ki az a Radziwiłł (tanárnő)³¹⁰ – ki, miért – nem lenne-e jobb Samsonowicz (úgy tűnik, az érvem, miszerint a szejm sok időt igénybe vesz, és tulajdonképpen nem ártanak a jogi ismeretek, miközben Samsonowicz szívesebben tart előadásokat Franciaországban, némiképp hatott) ... mindenki vitázik, mintha már nem is lenne a 65%. Most már értem, hogy a kormány, illetve a párt miért tartott meg magának 65%-ot, övék a mandátumok 65%-a. Az ugyan megtörténhet, hogy az első fordulóban senki nem kap ötven százalékot, de a másodikban már tíz százalék is elég. Hosszú távon ez persze nem megoldás, ha az fog történni, amit sejtek, tudniillik hogy rengeteg törlés lesz a mandátumok 65%-ánál.

Varsó, 1989. április 26.

Gorbacsov egyre diktatórikusabbá válik. A KB-ból és az Ellenőrző Bizottságból csak úgy kidobott száztíz régi embert, és ötven újat ültetett a helyükre. Természetesen mind a száztízen maguk kérték a nyugdíjazásukat. Tényleg „új kurzus” – csak éppen a régi stílusban. A sztálini időkhöz képest csak annyi a különbség, hogy ezek az urak életben maradnak (néhányan persze belehalnak a búbánatba, de hát miért is kezdtek politikai pályafutásba).

Varsó, 1989. április 26–27.

Az egyetem kapuja előtt egy nagy csoport vitázott – az abortusztörvényről volt szó. Valaki azt kérdezte, hogy ki fizeti ezt a katolikusellenesnek nevezhető csoportot. A válasz: senki. Csak az embereket akarjuk felvilágosítani, hogy milyen következményei lennének a törvénynek, ha elfogadnák. A szamizdat kiadású könyvekkel teli asztalt nem pakolták le. Hirtelen az abortusz vált a legfőbb témává. Az egyetem bejárata fölött már napok óta egy nagy abortuszelles (ahogy itt mondják: gyermekgyilkosság-ellenes) plakát lógott, ma egy kisebbet láttam a helyén a következő felirattal: Fogamzástgátló, felvilágosítás a börtön helyett. Az embriót ábrázoló kisebb plakát mellett, amelyre azt írták: Így néz ki egy gyermek a tizenhatodik héten (talán másik héten van rá

³¹⁰ Radziwiłł Anna (1939) a hercegi családból származó történelem tanárnő. 1981-ben a Szolidaritás Szakszervezet egyik oktatási szakértője. 1989-ben a Szolidaritás listájáról szenátorrá választották, majd a Mazowiecki-kormányban oktatási miniszterhelyettes lett, s hosszú távon az oktatási reform előkészítője.

kiírva), most egy másik is van, börtönrácsokkal. Az új törvény ellenzői mind- eddig nem merészkedtek az egyetem elé. Úgy érzem, az egyház és a párt végre egymásra talált. Ily módon a valódi politikai problémák érdektelenné válnak. Ezzel szemben a szamizdat könyvek már senkit nem érdekelnek.

Varsó, 1989. április 27–28.

Olybá tűnik, mintha a közeljövőben nem is lennének választások, mintha nem lenne szó a Független Diákszövetség (NZS) elismeréséről, mintha csak ez a 218. § létezne. Ma a katolikus értelmiségiek, főleg férfiak tüntettek. Amikor a járdán nők kérdezték, hogy miről is van szó, azt válaszolták, valami Szolidaritás-rendezvény. Már tovább akartak menni, amikor valaki elmondta, hogy ezek az emberek az abortusz ellen tüntetnek. Izgatottság. A nők szitkozódtak, ilyesmiket mondtak, hogy persze, tüntetni azt tudnak, de ha megjön a gyerek, akkor szépen lelépnek. Akkor magukra hagyják az anyákat. Már most is túl sok gyerek és fiatal cselleng az utcán, hová akarják tenni ezeket a gyerekeket – a véletlenül fogantakat –, gyermekotthonokba? Egyáltalán, nehéz az asszonyok dolga, mindből hiány van, s hol vannak az orvosok, akik a fiatal lányokat felvilágosíthatják, hogyan kerülhetik el a terhességet? Azok is csak keresni akarnak. Az abortusz már most nyolcvanezer zloty, ha az új törvényt elfogadják, a háromszorosa lesz. A leíró nyelvészet előadásán a hallgatók csak erről a törvényről vitáztak. H., a könyvtárosnő elítél, amiért aláírtam az új törvény elleni tiltakozást. Úgy tűnik, katolikus létére nagyon pontosan tanulmányozta a listákat. Attól tartok, hogy a Szolidaritás-körünk széthullik e kérdés miatt. Remélem, hogy nem. Jövő héttől Szolidaritásként már faliújságunk is lesz! Sok a pesszimista hang. Nem hiszem, hogy a Szolidaritás rosszul szerepel majd a választáson. Nyilván lesznek meglepetések, de ezek csak gondolkodásra késztetnek. A párt a városokban biztos bukni fog. A szavazatait majd csak június 18-án, a második fordulóban kapja majd.

Varsó, 1989. április 28–29.

A párt ezúttal lemond a május 1-jei ünnepségről, ellenben a Szolidaritás megtartja a magáét. A párt hirtelen úgy tesz, mintha nem is létezne. Képes lenne még demonstrálni az „erejét”? Május 1. hétfő, úgymond harmadik szabadnap – ez fatális – de akárhogy is, a párt elbújik. Nyilván adminisztratív módon fog reagálni. Úgy tűnik, a lakosságot lassan érdekelni kezdi a választások menete. A kormányembereket ki kell húzni a választási listákról, s meg

kell tanulni, kit kell rajtahagyni a „pártonkívüli” listán. A Szolidaritás siránkozik, hogy nincsenek irodáik, telefonjaik, nincsenek a rádióban, tévében. Szerintem mindez felesleges. Ez a választás egyfajta népszavazás lesz arról, hogy az eddigi hárompárti koalíció maradjon-e vagy menjen.

Varsó, 1989. április 29–30.

A választások előkészületei jól haladnak. Ma a Szolidaritás emberei minden-hová cédulákon ragasztgatták ki a képviselőjelöltek nevét. Látható, amint az emberek próbálják megjegyezni a neveket. Talán úgy mennek majd választani, mint a diákok: cédulát (ciągawska) visznek magukkal, nehogy valamit elrontsanak. Wałęsa ma a jelöltek nagy részét Gdańskba invitálta, hogy kicsit kihasználják a szimbólumok erejét. Először a hajógyári emlékműnél gyűltek össze, majd bementek a hajógyárba, abba a terembe, amelyikben 1980 augusztusában aláírták a gdański szerződést. Most már nem is értem, hogy a párt akkoriban hogyan engedhette ezt meg magának. Jaruzelski azt hiszi, hogy a számukra biztosított hatvan százalékkal (öt százalék biztosan kiszáll) és az elnökként rendelkezésére álló nagy hatalommal kormányozni tud majd. Én kétlem, ugyanis az ellenzék jól szervezett. A hatalom bizonyára azzal számolt, hogy az ellenzéknek néhány nap alatt nem sikerül összeállítania egy kétszázhatvan főből álló jelöltilistát, hogy a hatalomra éhes emberek majd jól egymásnak esnek – de mindez nem történt meg (biztos lesz persze néhány egyedi eset, de csakis egyedi eset). Azt is el tudom képzelni, hogy a Szolidaritás nem arat százszázalékos sikert, de a párton ez sem segít. Úgy érzem, már vége. Csakhogy ez nem lehetséges. Akkor mi lesz? – A választásokig hátralévő, túlságosan rövid felkészülési idő negatív következményekkel is jár a Szolidaritás szerkezetére nézve – egyre centralistább lesz. A Szolidaritás-tagok szükség esetén választási segítők, amúgy csupán választók. Elhatároztam, hogy nem jelöltetem magam az egyetemi Szolidaritás-vezetőségbe, nem túl sok újdonságot látok ugyanis 1980–81-bez képest. Az eszmék voltaképpen már akkor megszülettek, most egy kicsit javítani kell rajtuk, és valóra kell váltani őket.

Varsó, 1989. április 30.

Ma megnéztem az Alkotmány téren (Plac Konstytucji) a választási helyiséget. Egy kávéházban rendezték be, amelyik a hetvenes években a titkosszolgálat találkozóhelye, később pedig prostituáltak tanyája volt. A hangulata kellemes. Néhány asztalnál aláírásokat gyűjtenek a szenátusi jelöltek támogatására, kisebb sorok alakultak ki. A kávézó előtti oszlopcsarnokban a jelöltek

fényképeit tették ki, az érdeklődőknek névjegykártyákat osztogattak, rajtuk azok neveivel, akiket választani kell. Látható, hogy a következő négy hétre lesz bőven teendő: az ingadozóknak és tudatlanoknak el kell magyarázni a választási mechanizmust, ami tulajdonképpen egyszerű feladat. Persze az ember az egyes jelöltekről is szeretne tudni valamit, bár most nem annyira személyekről van szó, mint inkább a rendszer átalakításáról. – Éjszaka letették a Szolidaritás több plakátját, de ez várható volt.

1989. április 30–május 1.

Sztálin titkárának, Bozsanovnak a lengyelül a második nyilvánosságban megjelent emlékiratait olvasom.³¹¹ Izgalmas a szöke a Szovjetunióból, kész kalandregény. 1928. január 1-jén az összes orosz csekista részeg volt, különben Perzsiában elkapták volna. A perzsák ki akarták adni, de nagy titkot akart elmesélni etc. De mindezek ellenére ő is primitívnek tűnik – a legjobban ezt ott lehet érezni, ahol Eisensteinről és Majakovszkijról beszél. Az emberi gyengeségeikről alkotott ítéletében akár még igaza is lehet, de tökéletesen hamis, amikor a Patyomkin páncélost propagandafilmnek nevezi. A könyv olvasásakor olybá tűnik, hogy a Szovjetunióban az értelmiség meglehetősen rosszul állt, valahogy mindannyian gengszterek voltak, noha időnként azért – nevek említése nélkül – azt is kijelenti, hogy voltak érdekes és őszinte kommunisták is. Azt hiszem, erős túlzásokba esik (a marxizmust primitívnek és unalmasnak, olvashatatlanak mondja, ami szintén túlzás). Kár, hogy ezáltal veszít a szavahihetőségéből, mert számos megfigyelése viszont bizonyára igaz.

Varsó, 1989. június 2.

George Schlocker, a Párizsban élő wroclawi színikritikus ellátogatott a wroclawi színházi fesztiválra. Nagyot csalódott. Mindenütt csak a lengyel történelemről esik szó. Egyszer 1956-ról, azután 1968-ról, végül 1981–82-ről. Csak a szenvedés – vagyis a sajnálatra játszanak. A színház önmagában már nem művészet. A környezetvédelem kritikája is csak a párt kritikája – semmit nem lehet általánosítani. Ehhez jön még, hogy a színházi létesítmények állapota katasztrofális, kísérletezni sem lehet. Alapjában véve már csak Kantor az egyetlen nagy színházi jelenség.³¹²

³¹¹ Az első fejezetek 1931-ben franciául jelentek meg. (A szerző jegyzete.)

³¹² Kantor Tadeusz (1915–1990) rendező, festő, grafikus, díszlettervező, a krakkói Cricot 2 Színház megalapítója. Kantor színházi munkásságában az ún. „halál-színház” volt az utolsó meghatározó áramlat. A *Halott osztály* című darabjával lett közismert.

Varsó, 1989. június 3.

Megismerkedtem Thomas Mitscherlichkel, a híres Mitscherlich egyik fiával. Filmanyagot gyűjt egy szeptember 1-jei frankfurti rendezvényhez (a háború kitörésének ötvenedik évfordulójára). Természetesen a lengyel antiszemizmusról érdeklődött, történeteket meséltem. Számára nem volt világos, hogy a zsidók Lengyelországban igazi nemzetet alkottak. A hatvanas években járt Lengyelországban, amikor egy csoport német a Rapacki-tervről tárgyalt.³¹³ Halványan emlékszem a találkozóra. Belnémet zagyvaság lett belőle.

Varsó, 1989. június 3–4.

Mesélték, hogy Wałęsa megint beszélt a tévében. Óvott a túlzott optimizmustól (a Szolidaritás legfeljebb harminc százalékot érhet el, semmiképpen sem harmincötöt), és úgy véli, hogy a Szolidaritás túl gyorsan halad előre – a pártvezetés ezt még nem szokta meg. Úgy tűnik, azt szeretné, ha csak mérsékelt vereséget szenvednének. Kíváncsi vagyok az eredményekre.

Berlin, 1989. június 4.

Legnagyobb meglepetésemre a szavazókörben tíz fülke volt. Sor volt ugyan, de lengyel viszonyokhoz képest meglehetősen rövid. Elöttem egy idősebb asszony állt, aki a szavazólapját egyenesen, vagyis kitöltetlenül akarta bedobni az urnába. Mondtam neki, hogy akár otthon is maradhatott volna. Csodálkozva kérdezte, hogy mit kellene csinálnia. Húzni. Kérdően nézett. Mások helyesleltek. Megkért, hogy segítsek. Vonakodtam, de azt tanácsolták, mutassam meg neki. Kölcsönadtam a tollamat, de ő azt szerette volna, ha én húznám ki a neveket. Ezt már nem tettem meg. A színész Łapickit nem tudta megkülönböztetni Urbantól. Tulajdonképpen nem lett volna szabad diktálnom neki, az lett volna az őszinte, ha a szavazólapját kitöltetlenül dobja be. Ezzel a régi rendszerben az országos listát támogatja, minden más, neki nem tetsző választást pedig megtagadott volna. Meglepő volt a „családiás légkör” a helyiségben. Mindenki segített mindenkinek, a kabinokon kívül is húzogattak azok, akik hoztak magukkal emlékeztetőket. A választási bizottság szolidaritásos tagjai jelvényt viseltek, az utcán a Szolidaritás

³¹³ Cyrankiewicz-kormány 1956 és 1968 közötti külügyminisztere, Adam Rapacki (1909–1970) 1957 januárjában javasolta az ENSZ-közügyülésén, hogy a közép-európai térség legyen atomfegyvermentes övezet.

tagjai asztalokat állítottak fel, hogy a tájékozatlanoknak elmagyarázzák a választási szisztémát. Kíváncsi vagyok az eredményre. A kihúzás ötlete azt szimbolizálja, amitől a párt fél, a leszavazást, a kihúztatás élményét. A párt formálisan is tudni akarja, hogy a választók többsége nem szereti. De a „vagy” aszámukra idegen, azt nem kérdezik meg, hogy minket akartok vagy másokat. Akkor normális szisztémát kellene elfogadniuk, amelynél a szavazó az általa választott személy vagy csoportosulás neve mellé egy jelzést tesz.

Berlin, 1989. június 4–5.

Röviddel indulás előtt tudtam meg, hogy Pekingben a Mennyei Béke terét erőszakkal tisztították meg. Állítólag vérfürdőt rendeztek. Erre nem számítottam. Azt gondoltam, hogy a teret lassan foglalják el. Remélhetőleg olyan erőteljes lesz a nemzetközi tiltakozás, hogy a kínai ellenzék nem érzi majd úgy, hogy magára hagyták. A létező szocializmus mindig is hadikommunizmus, Minden más mellékes, amit akkor engedhetnek meg maguknak, ha nem léteznek független mozgalmak.

Berlin, 1989. június 5.

Meglepett a lengyel választások eredménye. Nem gondoltam volna, hogy a Szolidaritás jelöltjei ennyire többségben lesznek. A párt országos listája úgy tűnik, megbukott, amiben tegnap még kételkedtem (az érzéseim azt diktálták, hogy a nómenklátúra többségét kihúzzák, de az eszem azt mondta, hogy ennyi elszánt ember nem lesz, a többség túl lusta ahhoz, hogy harmincöt nevet kihúzzon). Úgy tűnik, a párt nem fogja megóvni az eredményt. Jaruzelski most új kompromisszumot keres, koalíciót akar. Wałęsa segíteni fog neki, mert őt magát is meglepték az eredmények. Szerintem meg fogják nyírni az elnök teljhatalmát. A városokban ünnepi a hangulat. Engem személyesen megráznak a kínai események – föl sem lehet fogni. Bush szerencsére határozottan reagált, és végre újra napirendre kerül Hongkong kérdése, hiszen a britek szégyenletesen cserbenhagyták az ottani lakosságot. Kétlem, hogy ez a kínai kommunista rezsim alkonya lenne – de figyelmeztetés lehet más országoknak. A Neue Deutschland a hivatalos kínai jelentést közölte. Kíváncsi vagyok, hogy Lengyelországról mit fognak kiadni: azt, amikor a kormány szóvivő hivatalosan elismeri a választási vereséget?

Berlin, 1989. június 6.

*Alighanem a kelet-berlini germanistákból (beleértve a nyelvészeket is) kifo-
gyott a szusz. Csinálják a dolgukat, nem védekeznek, s mindent megtesznek,
de kedvetlenül. A terek lepusztultak, mindent átjár a szél. Még a minisztéri-
umi lakóépület is olyan, mintha Lengyelországban lenne: ráférne a felújítás.
Nyomasztó. Legszívesebben visszatérnék Varsóba, hogy a referátumommal
foglalkozzak.*

Mainz, 1989. június 20.

*Lengyelországban csak huszonöt százalékos volt a választási részvétel, vagyis
a lakosság többségét egyáltalán nem érdekli a párt, és nem fogadja el a választá-
sokban bekövetkezett változásokat. Jó lenne tudni, hogyan szavaztak azok-
ban a körzetekben, ahol volt tét, vagyis a párt jobb emberei indultak. De itt
Mainzban sajnos nem jutok információkhoz.*

A vonaton Siegen felé, 1989. június 22.

*Délelőtt lengyelül tanuló diákoknak meséltem a választásokról. Arra már
nem maradt idő, hogy a mostani helyzetről is beszéljünk. Itt azon csodál-
koznak, hogy az ellenzék nem hajlandó miniszteri tisztségeket vállalni. Csak
a beszélgetésünk után tudtam meg, hogy a részvételi arány csak huszonöt
százalékos volt. Már Varsóban csodálkoztam azon, hogy a szavazóközörség
milyen üres, de a Szolidaritás képviselője úgy vélte, nem tragikus a helyzet.
Tévedett.*

Siegen, 1989. június 29.

*Hannah Arendtről adtam elő Siegenben. Heves vita kerekedett. Úgy érez-
tem, megtámadnak, azonosítottak Arendt nézeteivel (részben jogosan), s ezt
a szememre is hányták. Egykori tanítványom, K. A. már két éve itt van
Siegenben, ügyesen a védelmébe vett. Úgy tűnik, nagyon szívesen tette. Az
előadás után néhány fiatal hallgató megjegyezte, hogy olvasni fog Arendtet.
Én is nagyon szenvedélyesen mentem bele a vitába. Nem tudom, hogy helyes
volt-e, de mindegy. Most fáradt vagyok, és boldog, hogy mindent sikeresen
letudtam.*

Siegen, 1989. június 29–30.

*Néhány napja idegesen veszem a kezembe az újságokat, hogy megtudok-e
valamit Lengyelországról. Semmit nem írnak róla, pedig nyilván történik
egy és más. Azt sem tudom, kié a többség a szejmben, és azt sem, hogyan áll
az elnökválasztás. Ma is csak a katasztrofális gazdasági helyzetről hallottam,
arról, hogy áremelések voltak. Sztrájkok voltak, de mindezt előre lehetett
tudni – ám mi a helyzet a hatalom birtokosaival? Meddig pusztíthatják még
tovább az országot? A Nyugat fél a változásoktól – eddig minden olyan szép
nyugodt volt.*

Mainz, 1989. július 2.

*Végre hallani valamit Lengyelországról is. Jól gondoltam, hogy sok minden
történik. Naponta vannak tüntetések. Jaruzelski nem akarja jelöltetni magát
a nemzetgyűlés elnökének. Fiszbachról rebesgetnek – még ez lenne a leg-
jobb, ezzel a párt személyileg is 1980 augusztusához kapcsolódna, bár nem
hiszem, hogy párton belül megkapja a szükséges támogatást.*

Varsó, 1989. július 4.

*Visszatértem Varsóba, a tévében láttam a szenátus első ülését (a szejm ülé-
sének idején még repülön voltam). Az egyértelmű többségi viszonyok ellenére
sem volt érdektelen. Voltak viták. Stelmachowski nagyon jól érezte magát
a szenátusi elnöki szerepében. Kínos pillanatokban nagyon is jól tudta,
miként kell kibújni a helyzetből. nagyon különös ilyen jó ismerősöket ilyen
magas pozíciókban látni. Jaruzelski majdnem Wałęsa mellett ült, közvetve
sokat támadták, főként Stomma³¹⁴, amikor a forradalom leveréséről (vagyis
a Szolidaritás kinyírásáról) beszélt. Mások a szenátorok szenvedéseit pana-
szolták el a hadiállapot idején, amikor az egyes funkciókra javasolták őket.
A szejmben az első vita Kuroń és a kormány képviselője, Sekuła miniszter-
elnök-helyettes³¹⁵ között robbant ki. A Rakowski-kormány nem fog olyan
egyszerűen lemondani. Épületes látvány volt Rakowskit, Kiszczakot és más
hatalmasságokat a megfigyelőhelyeken látni. Ennek csak a lemondás lehet*

314 Stomma, Stanisław (1908–2005) jogász, publicista, politikus. A német–lengyel meg-
békélés egyik kezdeményezője és létrehozója. 1981 és 1985 között a Prímási Társadalmi Tanács
elnöke. Mint koridós háznagy ő nyitotta meg 1989. július 4-én a Szenátust.

315 Sekuła, Ireneusz (1943–2000) a Varsói Egyetemen pszichológia szakon végzett. 1966
óta a LEMP tagja. A Központi Bizottság Tudományos és Oktatási Osztályának inspektora.
1988-tól Rakowski kormányában miniszterelnök-helyettes.

a következménye. A párt csak úgy úszhatja meg, ha olyan embereket húz elő a sülyesztöböl, mint Fiszbach. Végül is ő lett a szejm elnökhelyettese.

Varsó, 1989. július 5.

Ma volt Białkowski temetése.³¹⁶ Már Mainzban hallottam, hogy meghalt. 1981-ben kerültünk közel egymáshoz, amikor én voltam a kari, ő pedig az egyetemi választási bizottság vezetője. Többek között együtt tárgyaltunk Namowicz-csal³¹⁷, aki le akart mondani dékáni pozíciójáról. Białkowski tudta végül meggyőzni, hogy maradjon. Talán 1982-ben vagy 83-ban történhetett. Białkowski szeretett nevetni, meg akarta érteni mások motivációit, és mindig „magasabb érdekekre” utalt. Sokszor jártam nála, mert végre utazni szerettem volna. Azt is megígérte, hogy még az ő rektorsága alatt professzor leszek. Ígérete beváltásában a halál akadályozta meg. A temetésen sok híresség összegyűlt: Stelmachowski (a szenátus elnökeként jelent meg), Wałęsa, Geremek, Onyszkiewicz (mögötte álltam, nem is tudta, hogy egy fejjel kisebb nálam – még ma is konkurensnek tartom; mivel őt találtam jobbnak, valahol miatta hagytam el a matematikát), Stomma etc. A beszédek közben azon töprengtem, Białkowski vajon miért is halt meg, nem volt még ötvenhét éves sem. Kívülről úgy tűnt, egyszerre túl sok pozíciót akar, túlságosan is becsvágyó. Már szemére is hányták ezt. A valóságban nyilván ennél bonyolultabb volt a helyzet. Mindig is készen állt a kompromisszumokra, de azt is tudta, hogy mindennek van határa. A hetvenes években az értelmiségiek egy részét védte – amúgy is a védelem volt a fő területe –, így például nem engedte, hogy Onyszkiewiczet elbocsássák. De az újdonságokat nem nagyon szerette. Azt mondta, azok nem tennének jót az egyetemnek. Az utóbbi időkben nyilván mégis sok újdonsággal kellett szembesülnie. Legnagyobb meglepetésünkre döntött úgy, hogy szenátor lesz, vagyis teljességgel részt vesz a közéletben. A választókkal való találkozást nagyon szerette. Új tapasztalatokkal gazdagodott. Ugyanakkor azon szomorkodott, hogy költőként el kell búcsúznia a kontemplációtól. A világot nagy titoknak látta, amit fizikusként fel lehet ugyan fedezni, de ez nem elég, ezért is lett költő. A következő néhány évben hagynia kellett volna a titkok keresését – nehéz döntés. Elvégre nem szerette a konfliktusokat. Elhagyta a feleségét, hogy

másik nővel élhessen. A konfliktust úgy oldotta meg, hogy a szervezete által már egy éve jelzett figyelmeztetéseket nem vette figyelembe.

Varsó, 1989. július 5–6.

A televízió késő éjszakáig sugározta a szenátusi ülés közvetítését (felvételtől ment, mert Urban nem akart lemondani a szórakoztató műsorról, a lengyeleket csak ne érdekelje túlságosan a politika) – izgalmas volt: Andrzej Szczypiorski³¹⁸ a feszült helyzettől tartva szózatot akart intézni a néphez, hogy őrizze meg a nyugalmát, holott az én szememben a nép túlságosan is türelmes. Szczypiorski azonban némiképpen hisztérikus és nehezen tudja rejtgetni pártmúltját. Osmańczyk³¹⁹ és mások jogosan hívták fel arra a figyelmet, hogy a párt válsághelyzetet idéz elő azáltal, hogy nem hajlandó megnevezni elnökjelöltjét. A vita során világossá vált számomra, hogy Michniknek igaza volt: A ti elnökök, a mi miniszterelnökünk című cikkében, a nép hangulatát közvetítette. A választók a saját ízlésük szerinti kormány iránt vágyakoznak, vagyis az érvelés, miszerint egy Szolidaritás-kormányban nem lenne átütő erő, nem feltétlenül stimmel, ugyanis könnyen elképzelhető, hogy széles rétegek támogatását bírná. Mindenesetre a Szolidaritásnak valamit lépnie kell, hogy kihasználja a győzelmét. Azt gondoltam, hogy meg fogja nyirbálni az elnök jogosítványait. De erről szó sincsen. Úgy tűnik, néhány szenátornak fogalma sincs arról, hogy mi az a parlament. Beszéd helyett konkrét cselekvést sürgetnek, mintha a beszéd nem lenne maga is cselekvés. A legszívesebben nekik is tartanék egy előadást Hannah Arendtről. Azon nyavalyogtak, hogy három órán át csak bizottságokról és mindenféle általánosságokról vitáztak. Nagyon szépen reagált erre egy jogász, aki elmondta, hogy a formai kérdések nagyon is fontosak, s nem csak a törvénytöréseken, hanem a parlamentben is. Szczypiorski türelemre intő felhívását nem fogadták el. Ő az a tipikus képviselő, aki fél az utcától. A parlamentek minden forradalomban megpróbálták elszigetelni magukat a tömegektől. A képviselők a zárt tereket szeretik, a szabad levegő bizonytalanná teszi őket. Ez a parlament is ezt az utat fogja választani. Remélhetőleg nem túlságosan gyorsan. Titokzatos volt a Jaruzelski ellen tüntető fiatalok elleni rendőrségi támadás.

318 Szczypiorski, Andrzej (1928–2000) író, forgatókönyvíró, politikus. Az 1970-es években kapcsolatba került a Munkásvédő Bizottsággal és tagja volt a Lengyel Függetlenségi Megegyezségnek. A hadiállapot bevezetése után internálták.

319 Osmańczyk, Edmund (1913–1989) publicista, politológus, politikus. 1965 és 1985 között szejm-követ. 1981 és 1983 között a Nemzeti Egységfront Összhangos Bizottsága tagja. Az 1989 februárjában kezdődő kerekasztal-tárgyalásokon a Szolidaritást képviselte, s annak jelöltjeként választották szenátorrá.

316 Białkowski, Grzegorz (1932–1989) fizikus, költő, filozófus. 1985-ben a Varsói Egyetem rektorává választották. 1986-tól tagja volt a Lengyel Népköztársaság Államtanácsa Konzultatív Tanácsának, amelynek élén Wojciech Jaruzelski elnökölt. A kerekasztal-tárgyalásokon a Szolidaritás szószólója volt. Szenátorrá választották. Az eskütel előtt szívrohamban meghalt.

317 Tadeusz Namowicz professzor a Varsói Egyetem Germanisztikai Tanszékén a 18. századi német irodalommal foglalkozott. Később áttért az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékére.

Talán Kiszczak volt, aki „Istenét” akarja megvédeni a kis „jacoboktól”, vagy csak egy újabb provokáció, hogy zavargások legyenek? Hogy bevezethessenek valami rendkívüli intézkedéseket?

Varsó, 1989. július 6–7.

Ma elolvastam Krzysztof Laskinak a kerekasztalról írt brosjúráját. Rosszul van megírva (ráadásul a hatvan oldal 250 zlotyba kerül), de mégis világossá vált számomra, hogy a kormány azért mehetett bele a kompromisszumokba, mert lényegében véve semmi nem változik, sem a területi közigazgatás, sem pedig a nomenklatúra. Az ellenzéki mozgalmaktól (még a szervezettektől sem) kell félnie az uralkodó rétegnek, a publikációktól sem, hiszen a tömeg-tájékoztatót a kezében tartja. A szem sem csinálhat semmi lényegit, hiszen az elnök (mint egykor a király) mindent elutasíthat, például a kormány szerkezetének megváltoztatását, a nomenklatúra vagy a televíziós monopólium eltörlését etc. Még azt sem lehet tudni, hogy egy új választási törvényt elfogadnának-e.

Varsó, 1989. július 7.

Az egyetemen hallottam, hogy Jaruzelski visszavonta elnökjelöltségét. A koalíció ötven képviselője megvonta tőle támogatását. Az az ötven, akik június 18-án a Szolidaritást támogatták. Kiszczak sem akarja jelöltetni magát. Kérdés, mi lesz most? Fiszbachról beszélnek³²⁰, de ő nem tűnik megfelelő jelöltnek, noha 1980-ban ő írta alá a Gdański Szerződést. De úgy tűnik, rossz néven veszik tőle, hogy kész volt követségi tanácsosként dolgozni. Túl-ságosan is alacsony pozíció. Kozakiewicz pedig már elvesztette a bizalmat.³²¹ A szemkülésen nem bizonyult függetlennek, amikor nem volt hajlandó a képviselők panaszát elfogadni, akiket az épület előtt megvertek. Szerintem el kéne vetni a szupererős elnök eszméjét. Az alapjogokkal a szemnek kell rendelkeznie. Az elnök csak az új választások kiírásáért legyen felelős.

³²⁰ Fiszbach, Tadeusz (1935) 1975 és 1982 között a Vajdasági Pártbizottság első titkára Gdańskban. 1980 augusztusában részt vett a Gdański Lenin Hajógyárban folytatott tárgyalásokon. Ellene volt a hadiállapot bevezetésének, ezért a Lengyel Népköztársaság helsinkin nagykövetségére „számmúzték” tanácsosnak. Az 1981-ben megnyílt demokratikus szem helyettes háznapja. 1989 júliusában Lech Wałęsa köztársasági elnöknek akarta jelöltetni Jaruzelski ellenében, de a javaslatot elhárította.

³²¹ Kozakiewicz, Mikołaj (1923–1998) szociológus, politikus. 1950-ben a Varsói Egyetem Filozófia Szakán végzett. 1947-től a Néppárt, 1949-től az Egyesült Néppárt tagja. 1982-től a Nemzeti Megmentés Hazafias Mozgalom Ideiglenes Országos Tanácsa elnökségi tagja. Részt vett a kerekasztal-tárgyalásokon. Az 1989-es szem első háznapja.

A királyok ideje lejárt (az elnöknek jelenleg olyan jogai vannak, amelyek engem az 1791. május 3-i lengyel alkotmányban a királynak biztosított jogokra emlékeztetnek). Nyugat-Németországban mindenkinek azt mondtam, hogy egy művelt, polgári személyiséget kell elnökké választani. Valóban, Gieysztor is szóba került, és Jan Szczepański is (bár ő nem annyira elegáns). Mindenesetre II. Katalin cárnő vagyis Gorbacsov jóváhagyása nélkül úgysem fog menni semmi. Egyáltalán Lengyelország megint nemzetközi problémává kezd válni. Bush látogatása szimbolikus jelentőséget nyer. Persze lehetne Wałęsa az elnök és Geremek a miniszterelnök, de ez túl forradalmi lenne. A szomszédjaink megrémülnének, hogy ez befolyásolná az európai egyensúlyt.

Varsó, 1989. július 8.

Medvégyevtől olvasom a Malenkovról és Szuszlovról írt fejezetet. A tiszta középszer uralkodott – ez a felismerés újra és újra nyomasztó. Hogyan is lehetne csak egy pillanatig is a párt uralmáról beszélni?

Varsó, 1989. július 9–10.

Az Ezer szó Michniktől, Kistől és Ashtól a kommunisták számára aligha emészthető. Noha a szerzőkhöz hasonlóan gondolkodom, óvakodtam volna ezt így fogalmazni és kiadni. Valószínűleg nem vagyok alkalmas a napi politizálásra. Az Ezer szó a Bush-látogatás és a párizsi konferencia alkalmából íródott. Számomra nagyon fontosnak tűnik benne az utalás a Keleten okozott ökológiai károokra. A németek bizonyára idegenkedve fogadják az írást, mivel a nyugatnémeteknek a keletnémetek iránti közömbösségéről is szó van benne. A „haladó német szövetségi polgár” számára végül is nincs már németkérdés. Mostanság gyakran elmondom Nyugat-Németországban, hogy a polgárok bizony nemsokára szembesülnek a németkérdéssel. A válasz csak egy kényszeredett mosoly.

Varsó, 1989. július 10.

A történelemben semmi nem ismétlődik. Noha minden 1980–81-re emlékeztet, azért ez mégis más helyzet. Most nem egy tömegmozgalomról van szó, ami amolyan tanácsfeléket hoz létre, hanem a társadalmi rend reformjáról egy egyre forradalmibban gondolkodó parlament által. Noha a Szolidaritás képviselőinek csoportját Wałęsa hozta létre, egyre inkább elveszti a hatalmat fölötte – az ő Országos Bizottsága nem tudja eljátszani egy Központi

Bizottság szerepét, ahogyan ő szereti. Tulajdonképpen elnöknek kellene lennie, hogy eljátszhassa a nagy szerepét. De még az sem sikerül neki, hogy a két tábornok valamelyikéből elnököt csináljon. A párt elveszíti koalíciós partnereit, amelyek már csak részben vetik alá magukat. Mindenki arról sugdolózik, hogy újra rendkívüli állapot (puccs) fenyeget. Én nem gondolom – a kormány inkább azzal fog próbálkozni, hogy mindent lassítson, ne engedélyezze a valódi reformokat, kedvezőbb idők reményében. Fontos lenne, ha a párt képviselői között is akadnának reformerek, mert akkor jönne valóban létre az új forradalmi erő, a szejm. Nekem fontosabbnak tűnik, hogy a szejm legyen a mienk (nasz), mint az, hogy a miniszterelnök, ahogy Michnik mondja (nasz premier, wasz prezydent).

Varsó, 1989. július 10–11.

Megnéztem a szejm ülését. Meglehetősen unalmasan kezdődött. Az áremelések miatti fizetési korrekció igen nehéz probléma. Ebben a nyomorúságos gazdasági helyzetben és a reformok elmaradása miatt nem lehet ideális megoldást találni. Az ülés csak akkor vált izgalmassá, amikor a belügyminiszter megbízottja arra az interpellációra válaszolt, amelyik a szejm épülete előtti rendőri akcióra vonatkozott. Egészen ügyesen hivatkozott az elavult gyűlékezési törvényre, mondván, hogy újat kell kidolgozni. De utána zavaros lett – a rendőri akcióért a Belváros rendőrfőnöke a felelős, Kiszczak belügyminiszter csak másnap értesült az esetről. Ezt az állambiztonsági szolgálat elleni általános támadás követte, a Demokrata Párt (Stronnictwo Demokratyczne), a kommunisták koalíciós partnerének egyik fiatal képviselője is felszólt. Az államtitkár védekezéséppen elmondta, hogy a rendőrség nem jobb a társadalomnál (és fordítva), s ezzel elbukott a vizsgálata. A felelős rendőrfőnök nevét természetesen nem tudta, egyáltalán, senkit nem nevezett meg. A képviselők csak úgy mellékesen mesélték, hogy ők vagy mások már mi mindent éltek át a rendőrséggel kapcsolatosan, a szejm előtti esetet valamelyikük politikai provokációnak nevezte – legközelebb talán a szejmet illene megkérdezni, hogy ohajt-e védelmet. A végén egy parasztpárti, szintén koalíciós képviselő a nyugat-lengyelországi orosz repülőgyakorlatok tisztázását követelte, amihez a Szolidaritás képviselői is csatlakoztak. Végül az a kérdés verődött föl, hogy mi is történt Bukarestben, vajon egy újabb rendkívüli állapot bevezetéséről tárgyaltak-e. A Demokrata Párt egyik képviselője arról panaszkodott, hogy nyomás alá helyezik a képviselőket, szavazzanak elnökként Jaruzelskire. Még katonai puccsal is fenyegetőznek. Csak hüledeztem. Ez a szejm egyre forradalmibb lesz. Jaruzelskinek tulajdonképpen fel kellene oszlatnia, amilyen

gyorsan csak tudja. Koalíciós partnereinek egy része már magára hagyta őt. Már csak akkor szerezhetne többséget, ha megígérné, hogy nem lesz rendkívüli állapot, és felszámolja a nómenklatúrát.

Varsó, 1989. július 11.

Nagy csalódás volt számomra a Gazeta Wyborcza beszámolója a szejm tegnapi üléséről. Egyetlen utalás nem volt benne a másik két párt soraiból hallatszós kritikus hangokra, mintha csak a Szolidaritás létezne, semmilyen utalás arra, hogy az ülés mennyire fontos és drámai volt, arra, hogy itt valami alapvetően fontos történik. Azt hiszem, a Gazeta Wyborcza feladata az lenne, hogy informálja a választókat arról, miként működik a parlament. Sok szó esik a demokráciáról, de a közvetlen alkalmazásakor elhallgat az ellenzék. Michnikék valószínűleg úgy vélik, hogy az igazán fontos döntéseket másutt hozzák meg. Ez igaz is, de a szejmben olyan változások indultak be, amelyek nagy jelentőséggel bírnak majd a jövődöbéli döntések szempontjából.

1989. július 11–12.

A Solidarność című hetilapban egy cikket olvastam az 1956-os magyarországi eseményekről, amit Hanna Adamiecka lengyel újságíró ír. ³²² Nem tudtam, hogy az oroszok még arra is készen álltak, hogy bombázzák Budapestet (itt-ott bombázták is). Még sokkal szörnyűbb volt, mint ahogy én eddig képzeltem. Valamit éreztem ebből, amikor 1959-ben, úton Szófiába, egy napot Budapesten töltöttem. Emlékszem, amint egy diáktársam, párttag, kicsit idősebb nálam, 1956-ban némileg gyűlölködve azzal vádolt, hogy csak azt hiszem el, amit a saját szememmel látok. Ugyanis kifejeztem az „ellenforradalomról” szóló híradások iránti kétkedésemet. Számomra egyébként az, ami Magyarországon történt, mindig is forradalom volt. Ezért is volt fontos az 1957 eleji varsói utazásom, mert itt senkivel nem találkoztam, aki helyeselte volna az orosz beavatkozást. Ugyanakkor meg voltam győződve arról, hogy a lengyelek 1956-ban tudták, hogyan kerülhető el a beavatkozás.

³²² Adamiecka, Hanna (1931–1956) újságíró. Apját Starobielskben ölték meg mint katonatisztet, anyját az NKVD lőtte agyon. Ő maga az 1950-es évek közepéig meggyőződéses kommunista. A „Sztandar Młodych” újságírójaként egy vöröskeresztes repülővel érkezik Magyarországra 1956. október 27-én. Azok között a lengyel újságírók között van, akiket november 11-én Kádár kiutasított Magyarországról. Újságcikkeiben, előadásokban számol be budapesti élményeiről. 1957. június 1-jén öngyilkos lesz.

Varsó, 1989. július 13.

Jaruzelski esélyei növekedtek, ugyanis Bush dicsérte őt, és nincs is igazi ellenjelöltje – leszámítva Wałęsát. De ki tudja – úgy tűnik, a Néppártban is történik valami. Leválthatják Malinowskit, ami azt jelenti, hogy ez a párt a szó valódi értelmében vett párttá válhat. Az egyetem előtt plakátokat árultak: Wałęsát elnöknek. A Gazeta Wyborcząban is az áll, hogy ő maga sem zárja ki teljesen a jelölését. Azt sem lehet tudni, hogy Zych atya meggyilkolása milyen tiltakozást vált ki.³²³ A pohár túlcsordulhat – ez már a harmadik gyilkosság ebben az évben. Úgy tűnik, mintha tényleg egy lista alapján gyilkolnának, amit a szóbeszéd emleget.

Varsó, 1989. július 14.

Michnik tézisé, miszerint „a ti elnökök, a mi miniszterelnökünk” (wasz prezydent, nasz premier) tulajdonképpen meg kellene fordítani, hiszen a kormány csak ebben az esetben cselekedne a nép, vagyis az elnök (=Wałęsa), illetve a változóban lévő szejm akarata szerint. Egy ilyen cikk igazi provokáció lenne, s fölöslegessé tenne minden vitát arról, hogy miként is működjön a kormány. Most három lehetőség van: egy pártember vezette kormány, egy szakértőkből álló kormány, egy Szolidaritás-kormány. Mindhárom lehetőség irreális. A pártember vezette kormány nem lehetne sikeres, mert hiteltelen lenne és minden átütő erőt nélkülözne, a szakértői kormánynak nem lenne hatalmi bázisa, a Szolidaritás-kormánynak ugyan lenne, egy királyi teljhatalommal rendelkező elnökkel és a bürokráciával (főként az üzemek igazgatóival) szemben kellene érvényesülnie.

Varsó, 1989. július 15.

Megint megöltek egy papot, már a harmadikat ebben az évben. Azt hallottam, azért tették, hogy megmutassák Wałęsának, rá is ez a sors vár, ha elnök lesz. Én ezt nem hiszem – alábecsülik az állambiztonsági szolgálat primitívségét, amelyik egyszerűen egy feketelista alapján tervszerűen dolgozik. Akkor ölnek, amikor feltámad a remény, a jövőbe vetett hit, akkor jelzik, hogy itt vagyunk még, mindenkit ez a sors vár, aki bátor, csak nyugi, ne legyetek túl merészek. Előbb-utóbb bosszút állunk. Az állambiztonság észjárása olyan, mint a maffiáé.

323 Sylwester Zych (1950) július 11-én vált gyilkosság áldozatává. 1989-ben már ő volt a harmadik ellenzéki pap, akit meggyilkoltak. (A szerző jegyzete.)

Varsó, 1989. július 16.

Jaruzelski támogatást kap Nyugatról (Bush és Mitterrand) és Keletről is. Az egyik szovjet újságban állítólag megjelent egy cikk, az újságíró szerint decemberben számos, katonákkal megrakott vonat indult Lengyelország felé – a katonák többsége tud lengyelül. Ez nyilván tény, de semmiképpen sem bizonyítja az oroszok beavatkozási szándékát, csak annyit jelent, hogy hajlandóak lennének Jaruzelskit támogatni, ha kihirdetné a hadiállapotot, ha valami rosszul sülné el. A beavatkozásra a lengyelül beszélő szovjet katonák alkalmatlanok. De azt hiszem, a legtöbb parlamenti képviselő képes lenne „végre” hinni Jaruzelskinek, hogy Lengyelországot ő mentette meg.

Varsó, 1989. július 16–17.

J. úgy véli, hogy Jaruzelski nagyon ravasz – ő maga választotta Kiszczak belügyminisztert ellenjelöltnek, mert tudja, hogy semmi esélye, viszont így növekednek a saját esélyei. Én ennyi ravaszságot nem tulajdonítok Jaruzelskinek, bár az kétségtelen, hogy nagy játékos a személyi kérdésekben. – J. attól is tart, hogy a szibériai sztrájkok miatt Gorbacsovna hamarosan le kell mondan, mert elkerülhetetlen lesz a hadiállapot. Szerintem Gorbacsov egy hadiállapotot is túlélne – a mai vezérek rugalmasak. Ebből a szempontból maga Jaruzelski a példa. Gorbacsov minden formációt túlél – kivéve a valódi demokráciát, de ez a veszély a Szovjetunióban egyelőre még nem fenyeget.

Varsó, 1989. július 17.

Ma B-vel vitatkoztam Jaruzelskiről. Levelet írt a Gazeta Wyborcząnak, amelyben kifejtette, hogy szerinte a képviselőknek nem a választók állítólagos akaratának kell engedelmeskedniük, hanem saját lelkiismeretüknek. A választók nem tudhatták a választás előtt, hogy a Szolidaritás győzni fog, ráadásul a képviselőknek nincs kötelező mandátumuk, ez nem közvetlen demokrácia; a Gazeta Wyborcza azonban nem közölte az olvasói levelet, amit Karol Modzelewski tanácsára küldött el. – B. természetesen azt gondolja, hogy a hadiállapotot Jaruzelski a Szovjetunió nyomására vezette be. Az éjszakai hírekben azt hallom, hogy Jaruzelski a Szolidaritás képviselői előtt kijelentette, a hadiállapotot saját kezdeményezésére vezette be (tehát lengyel döntés volt), úgy, ahogy én azt mindig is képzeltem. Jaruzelski nyilván dühöngött, hogy ezeknek a „csibész” Szolidaritás-képviselőknek egyáltalán számot kell adnia bármiről is. Igazán kínos, hogy a Szolidaritásnak

igent kell mondania egy ilyen jelöltre (erre az egész ügyre) – szerintem a tartózkodás jelen pillanatban túl kevés –, pedig csakis Jaruzelski ellen szabad szavaznia annak, aki nem akarja elveszteni a választók, a nép szemében a szavahihetőségét. Az óvatosságnak jelenleg nincs értelme: a Szovjetunióban vagy tovább haladnak a dolgok, vagy az év végére kihirdetik a hadiállapotot – ha minden így halad tovább, akkor Lengyelországnak 1991-re új alkotmánya lesz; ha a Szovjetunióban hadiállapotot hirdetnek, akkor jobb, ha itt nincs erős elnök.

Varsó, 1989. július 18.

Peter Weiss Marat-jának Andrzej Wirth által készített fordításáról fogok előadást tartani. Teljesen véletlenül fedeztem fel, hogy Andrzej Wirth az elején a „demokrácia” (demokracja) szót használja, holott az eredetiben ez nem szerepel. Azonnal írtam ehhez egy oldalnyi kommentárt. A történet-tudományban van egy viszonylag új irányzat: egy egyedi példán keresztül mutatják be a szokások, a politika a gazdaság, a jog etc. nagy összefüggéseit. A wirthi megoldások értelmezésekor a hatvanas évek Lengyelországát látom magam előtt: egy dráma nem érhet véget a „közösülés” szóval – hová is jutnánk? – az utolsó szó csakis a naród (nép, nemzet) lehet. De Sade felfogása és ábrázolásmódja természetesen ismeretlen, lengyelre soha nem fordították le, ezzel szemben a lengyel nézőknek megvan a hatodik érzékük a politikai összefüggések iránt. Sajnos két órát eltöltöttem keresgéeléssel – a Marat-mat nem találtam, viszont megtaláltam egy csomó könyvet, mit korábban kerestem. A lakás lassacskán túlságosan szűk lesz.

Varsó, 1989. július 18–19.

Ma mutatták a tévében, amint Jaruzelski közli, hogy mégiscsak jelölteti magát elnöknek. Arc kifejezése megint olyan volt, mintha álarcot viselne, megint sötét szemüveget viselt, de a kezei irgalmatlanul reszkettek. A Szolidaritás többsége nyilván ellene fog szavazni. Kuratowska azt mondja, szörnyű benyomást keltett. De én mégis úgy gondolom, hogy meg fogják választani. Nyilván nem teljesen simán, de a nómenklatúra azért nyugodtan aludhat – hat évre fedezve lesznek. Ennyi idő alatt átmenekíthetik magukat, szép vagyonokat halmozhatnak fel. A történelem jó kis tréfákat enged meg magának – ki gondolta volna ezt még néhány éve. Az én elképzelésem mindig az volt, hogy a nómenklatúra tagjai végre nyugdíjba menjenek. Most belőlük lesznek a kapitalisták.

Varsó, 1989. július 19. (délután három előtt)

Ma alig jutok el az egyetemre, pedig elég esős az idő. Mindenki az előttünk álló választásról szeretne beszélgetni. A Gazeta Wyborcza szerint még semmi nem biztos, a nagy pártokban sem támogatja mindenki Jaruzelskit – akár még a bukására is van esély. Wiczorkiewicz³²⁴, aki az utcán megállított, úgy véli, hogy a szovjet események, amelyek egyébként 1980 augusztusára emlékeztetnek, bátorítóak lehetnek, mert egyre kevésbé tűnik valószínűnek az intervenció. Én szkeptikus vagyok, szerintem a képviselők nem ezekben a kategóriákban gondolkodnak. Csak az itteni hatalmi viszonyokon jár az eszük. Szerintem fontos, hogy Michnik felszólalt Jaruzelski ellenében. De attól tartok, hogy a koalíciós pártokból érkező ellenszavazatokat kiegyenlítik majd azok, akik a Szolidaritásból Jaruzelskire szavaznak.

Varsó, 1989. július 19–20.

Ott ülök hat (valójában csak négy) órát a tévé előtt, hogy végignézzem az elnökválasztást, reménykedve, hogy Jaruzelski nem nyer már az első fordulóban. Erre tessék, szerencséje van, egy szavazattal még többet is kapott. A Szolidaritás vagyis a színész Czepkowski hibájából, aki a szavazás helyett a filmforgatást választotta, illetve azon radikálisok hibájából, akik nem akartak részt venni ebben a cirkuszban. A többi hivatalos pártból körülbelül egy tucatnyi képviselő tartózkodott vagy szavazott Jaruzelski ellen. Ők a bátrak. A Szolidaritás a választók szemében biztosan veszített a szavahihetőségéből. A nagy győztes alighanem a Parasztpárt, amelynek frakcióvezetője ragyogó beszédet mondott Jaruzelski agrárpolitikáját bírálva. Azt gondolom, a Néppárt a Szolidaritás komoly konkurenciája lesz. Malinowski³²⁵ napjai meg vannak számlálva. Ha arra gondolunk, hogy Jaruzelski mindent megtett, hogy elnök legyen, hogy támogatást kapott Bushtól és Gorbacsovától is (közvetve még a Vatikántól is, amelyik épp most vette fel Lengyelországgal a diplomáciai kapcsolatokat), hogy a képviselőket nyomás alá helyezték, hogy válsághelyzetet akart előidézni, hogy kerülte a nyilvános vitákat (úgyis csak blamáta volna magát), akkor el kell mondanunk, hogy a szejm erős

324 Wiczorkiewicz, Paweł (1948–2009) történész, szovjetológus. A Varsói Egyetem Történeti Intézetének tudományos munkatársa. A hadiállapot idején se lépett ki a pártból, de a teljes átvilágítás szükségességét és a besúgók leleplezésének szükségességét hangoztatta. Munkáival nagy népszerűsége tette szert. A Historia TV szakértője volt.

325 Malinowski, Roman (1935) 1956-tól az Egyesült Néppártban különféle vezetői tisztségeket tölt be. 1976 és 1989 között szejmképviselő. 1981-től 1989-ig az Egyesült Néppárt elnöke, s 1985-ig miniszterelnök-helyettes.

intézmény; a jövőben ilyen nyomást a párt már nem lesz képes kifejteni. Ennyiben tehát optimistán nézhetünk a jövő elé, még akkor is, ha egy Pinochet-típus áll az állam élén, aki komolyan hatalmi jogosítványokkal bír. Amúgy nem hiszem, hogy élne velük, mert ezzel csak az ellenzéket erősítené. Szerintem inkább kompromittálni akarja az ellenzéket, ami most, a választáson sikerült is neki. Amint mondtam, ezt a gyengeséget a választók nem fogják egyhamar elfelejteni.

Varsó, 1989. július 20.

Ismerőseim közül ma sokan aludtak nyugtalanul, a nemzetgyűlés képeit látták maguk előtt. Én Michnikről álmodtam, volt, aki Kozakiewiczről. Mindkettejüknek nehéz dolguk volt. Egyiküknek azért, mert meg kellett küzdenie a dadogásával, másikuknak pedig azért, mert a szejm elnökeként ügyrendi kérdésekhez nem ért. – A vonaton egy munkás azt mondta, még soha nem ült hat órát a tévé előtt – egy krimi volt (az ülés) horrorral (Jaruzelski fellépése) a végén. Kiderült, hogy Jaruzelski a Szolidaritás segítségével lett elnök, tudniillik az érvénytelen szavazatok mind a Szolidaritás soraiból származtak. Így akartak segíteni neki a többség elérésében. Ha a hét érvénytelen szavazatból három tartózkodás lett volna, akkor Jaruzelski bukik. A választástól 10-12 szolidaritásos képviselő maradt távol. A Szolidaritás megbukott ebben a helyzetben. Meg lehetett volna egyezni egy jelöltben, de azt is hozzá kellett volna fűzni, mit tesznek, ha hosszabb válság lesz az elnök személye miatt. Például azt, hogy saját jelöltet állítanak, aki nem lesz feltétlenül Wałęsa.

Varsó, 1989. július 20–21.

Egy fogadáson a nyugatnémeteknél tudtam meg, hogy az Wielowieyski³²⁶ ötlete volt az érvénytelen szavazatok leadása, így gondolták alacsonyabban tartani a Jaruzelskire adott szavazatok számát. Úgy tűnik, főként a katolikus Szolidaritás-képviselők (például Stomma) követték ebben. Elmondtam a véleményem, hogy ezek az emberek számolhatnak a választók megvetésével, hiszen a szemükben ők értelmiségiek, akik nem tudnak háromig se számolni. Egy nő úgy vélte, hogy egy képviselőt nem szabad egy „tett” alapján megítélni. Én kétkem, hogy a választók ennyire finomkodók lesznek. A pilai

326 Wielowieyski, Andrzej (1927) varsói katolikus körhöz (Więź) kötődő politikus. 1980 augusztusában az Üzemközi Sztrájkbizottság Elnöksége mellett működő Szakértői Tanács tagja. 1981-ben a Társadalomfoglalkoztatási Munkaközpont keretében működő Szolidaritás-szakértők vezetője. Részt vesz a kerekasztal-tárgyalásokon. 1989 után több ízben szajmkövet.

képviselőket, akik nem vettek részt a szavazáson, a helyi Szolidaritás-bizottság már el is ítélte. A koalícióból tizenegyen szavaztak Jaruzelski ellen, tizenhatan tartózkodtak, vagyis az eredeti többség oda, valójában nincs is már koalíció. A fogadáson a dpa tudósítónője, aki egyáltalán nem buta, félénk hangon kérdezte, mi lenne, ha Jaruzelski elbukott volna. Lityńskivel egyszerre válaszoltunk nevetve: semmi. A válság kicsit elhúzódna, de aztán lenne rá megoldás. Michnik is ott volt, de nem volt kedvem vele beszélgetni. Kérdően néztünk egymásra, majd lemondunk a beszélgetésről. Miért? Nem tudom, irracionális. Nagyon vicces volt a társaságban, állítólag egyáltalán nem dadogott. Geremek elmondta, hogy Jaruzelski meghívta egy beszélgetésre. – Attól tartok, hogy a Szolidaritás emberei egyre jobban beleszeretnek a politizálásba, az emberek aktivitása pedig csökken. A végén már csak amolyan szavazógéppé váltak, most pedig közönséggé, akik a parlamenti arénában zajló küzdelmet nézik.

Varsó, 1989. július 21–22.

Andrzej Biernacki néhány napja egy cikket közölt a Gazeta Wyborczában, amelyben szépen elmagyarázza, hogy miért nem szavaz Jaruzelskire. Már a hatvanas évek óta kérdéses törvények fölött öröködik. Nem tartotta fontosnak, hogy Monte Cassinóban tisztelegjen Anders tábornok, pontosabban az emlékműve előtt, holott már Gorbacsov volt kormányon etc. Most, hogy Jaruzelski elnök lett, Biernacki kijelentette, hogy lojális lesz vele szemben. Ugyanakkor tiltakozásképp kilép a Szolidaritásból. – Szolidaritás-körökben nem túl nagy a felháborodás Wielowieyski, Stelmachowski és a többiek manipulációja miatt. Sajnos a következmény néhány kilépés lesz, nem pedig az alulról történő megújulás. Most derül ki, hogy hiba volt a Szolidaritás választási bizottságainak (komitety obywatelskie) megszüntetése, mert ott meg lehetett volna vitatni a stratégiát a képviselőkkel. Az elnökválasztás előtt sokan félve kérdezték, hogy megengedhetjük-e magunknak az elnökválságot. A kérdést a Szolidaritás Jaruzelski megválasztásával félresöpörte, csak éppen saját magát sodorta válságba.

Varsó, 1989. július 21.

Úgy tűnik, mindenkiben maradt valami keserű szájíz – de hát ilyen az, ha belemegyünk a hamis játékba, kiegyezünk egy efféle Pinochettel. Örülni akkor lehet, ha a győzelmet akarjuk, és látunk valami alternatívát. A Szolidaritás ezt nem akarta. Most derült ki, hogy a „ti elnökök,

a mi miniszterelnökünk” eszméje nem Michniktól, hanem Kurońtól ered. Kuroń a lassú hatalomátvételre törekszik. Sok egyszerű ember gyanakodott már korábban is, hogy szereti a hatalmat. Jaruzelski a parlamenti Szolidaritás-klubban állítólag szármalmas volt. Úgy ült ott, mint egy rakás szerencsétlenség. Két asztal közé ültették, a lába beszorult két asztalláb közé. Csak a végén merte a szélét kicsit odébb tolni és a lábait egymáson keresztbe tenni: Az arca ekkor kissé felderült. Szembe kell nézni a valósággal: nincs autentikus széleskörű mozgalom a nép köreiben, a nép a szabadságát, Rousseau-val szólva, ezeknek a Szolidaritás-képviselőknek a kezébe adta, és visszavonult a szabadsághiányos állapotba, vagyis a foteljába, ahonnan a képviselők felépéseit úgy kommentálja, mintha futballmeccsen volna. Nincsenek már Szolidaritás-gyűlések, ahol a képviselőket meg lehetne ítélni, ahogy ez 1981-ben történt volna. A képviselők pedig belementek egy olyan játékba, amelynek a szabályait még mindig a párt szabja meg. A Szolidaritásnak nincs bátorsága, hogy új szabályokat állítson fel. Csak az egyes partikat akarja megnyerni, de azt is csak mértékkel.

Varsó, 1989. július 22–23.

Wielowieyski nagyon sunyi módon járt el Jaruzelski megválasztásánál. Tulajdonképpen bemocskolta a Szolidaritást, ami persze már annak következménye, hogy a Szolidaritás képviselői már a kerekasztalnál lemondtak a bázisdemokrata mozgalom hagyományainak folytatásáról. Wielowieyski tette egy késdöfés (talán nem halálos, mert a pártvezetés esetlensége még némi reményt kelt) – a Szolidaritás politikusai a nép ellen akarnak politizálni, az eljövendő tiltakozásoktól már most félnek. Annak lehet örülni, hogy vannak kicsi, radikális csoportok, ahol fiatal emberek a hangadók. Nekik van még jövőjük, de azt ők sem tudják megakadályozni, hogy Lengyelország dollármilliomos üzletemberek zsákmányává váljon. Az elkövetkező időkben biztos lesz megint tej és kenyér, vita a parlamentben, valamint egy ügyes harckocsizó az élen. Afganisztán a példa, hogy egy gyűlölt párt is hatalmon maradhat, ha az ellenzék nem egységes. Lengyelországban ehhez az ilyen Wielowieyski-féle ügyletek segítik hozzá ehhez.

Varsó, 1989. július 23.

Azt mondtam C-nek, egyáltalán nem véletlen, hogy Kádár éppen a Nagy Imre tiszteletére rendezett nagy gyászünnepekre idején halt meg. Akkor távozott az élők sorából, amikor az, akinek ő okozta a halálát, feltámadt.

C. azt kérdezte, hogyan értelmezem a Lengyel Köztársaság elnökének londoni halálát Jaruzelski megválasztása előtt egy nappal. Nyilván bánatában halt meg, hogy Lengyelországnak mostantól két elnöke lesz, csak hogy a második egyáltalán nem felel meg az ő elképzeléseinek.

Varsó, 1989. augusztus 5–6.

Azon gondolkodom, hogyan lehetne Jaruzelski megválasztását leírni Hannah Arendt kategóriáival. A választással új tényállás keletkezett – egy új vonatkozási pont jött létre, mostantól másként kellene beszélni – de nem, azt hiszem, az döntő pillanat, a novum a Szolidaritás választási győzelme volt, aminek a Szolidaritás-vezetés új, másféle politikáját kellett volna magával hoznia – Jaruzelski megválasztása igazi hiba volt. A Szolidaritás először veszítette el az arcát. Ha elérte volna J. vereségét, hogy új tárgyalások és a kormány ígéretei után mégis egy J-t válasszon, mindenki úgy érezte volna, hogy Lengyelország egy lépést tett előre.

1989. augusztus 6.

Martin Pollack a lengyel vidéket járta, hogy saját szemével győződjön meg, miért nem érdemes semmit sem eladni. A parasztok a Bug-menti faluban meg vannak győződve arról, hogy Rakowski szívinfarktuszt kap, mert feltartóztatták a repülőtéren, amikor Amerikába akart szökni. Szép történet. Szerintük a kormánynak nincs más választása, csak a menekülés. Martin mesélte, hogy a fotósa nem képes pontosan elküldeni neki a Spiegelnek szánt képeket (mindig valami családi ügy jön közbe!), s hogy a telexes hölgynek egy nyolcoldalas kézirat átírása túl sok volt, noha tíz dollárt fizetett érte. Hat oldal után elfáradt, fájtak az ujjai etc. Sirt. Huszonkét éves! Hallgat emberként nagyon örültem Martin látogatásának, egészen beszédes is lettem.

1989. augusztus 8.

A politikai válság mélyülése várható. Holnap lesz a Parasztpárt és a Demokrata párt kongresszusa – semmiféleképpen sem kell valami egyértelmű döntést hozniuk. Ma a Lengyel Egyesült Munkáspárt komoly következményekkel fenyegetőzött, de nincs játékterük, a lakosság felháborodott. Nagy problémát jelentenek a minisztériumok, a hadügyi, a belügyi és a külügyi (főleg az első kettő), talán ezeken lesznek az alku tárgyai. De lehetséges,

hogy a pártnak még egyszer sikerül ráijesztenie a koalíciós partnerekre, vagyis a régi gárda jelentéktelen emberei kerülnek pozícióba. A szejmbéli szavazás előtt minden bizonytalan. Az egyszerű emberek arra kíváncsiak, hogyan választották meg Kiszczakot, holott egy nappal korábban még semmi esélye nem volt.

*

A nagy változás (a lengyel peresztrojka): az első titkár elnök lesz, a miniszterelnök lesz az első titkár, a belügyminiszter miniszterelnök lesz – mindannyian ugyanabból a pártból! Wałęsa a felhívásával annyit mindenesetre elért, hogy a Parasztpárt és a Demokrata Párt többet gondol az autonómiára, mint bármikor korábban. Talán a rendszer logikájához tartozik, hogy az uralmon lévőknek ki kell mutatniuk, milyen makacsul képesek védelmezni a hatalmukat. Ellenfeleik csak így maradnak éberek, aktívak. Hannelowa ma nagyon szépen mondta a Szolidaritás-adásban, hogy most ismerhető fel, mennyit ér az elnök, akit eljátszik. Ezt a közvetett hívei az elnökválasztásra feljegyezhetik maguknak. A mostani helyzetet 1790–91 Franciaországhoz hasonlítom, amikor is a király nem volt hajlandó a nép királyává válni, hanem továbbra is a saját nomenklatúráját, a nemességet védte. Az életével fizetett érte. Lengyelország persze nem megy el ilyen messzire.

1989. augusztus 11.

Kiszczak nem fogja tudni felállítani a kormányát. De a kommunisták nélküli koalíció annyiban mégis utópia, hogy a honvédelmi miniszternek kommunistának kell lennie (senki másnak nem engednek bepillantást a hadsereg, vagyis a Varsói Szerződés ügyeibe). És a belügyminiszter? Az egész apparátus fellázadna, már csak az archívumok védelmében is. És a külügyminiszter? Róla szerintem még alkudozni is lehetne, de a Szolidaritásnak keménynek kellene lennie. Szerintem erre nem képes.

1989. augusztus 11–12.

Sajnos azt kell mondanom, hogy közvetetten Glemp is hozzájárul a papgyilkosságokhoz – aki nem tiltakozik hangosan, az titkon egyetért. Hiába, nem szereti a radikális papokat – nincs ellenére, hogy nem rettegnek a közeli haláltól.

Mainz, 1989. augusztus 15–16.

Előadásom Heiner Müllerről jól sikerült. Az életrajzra és az élményre három percet szántam, az apáról és a versekről szóló részt Az apa című elbeszélés kapcsán építettem fel. Reflektáltam a mondatára, „A legjobb volna egy holtan született apa” – de a legnagyobb siker azt volt, ahogy Inge Müllerral való együttélését ábrázoltam, aki oly sok éven át követett el öngyilkossági kísérleteket, illetve az, ahogyan az asszonyhoz mint a férfi megsemmisítőjéhez való viszonyáról beszéltem. Többször hangsúlyoztam, hogyan lehet, kellene a személyes élményekből adódó képeket Heiner Müller politikai tapasztalataival összefüggésbe hozni. Az apa bizonyára nem lenne számára ekkora csalódás, ha az NDK-ban maradt volna. Így a fiú, aki akkoriban egy pártiskola tanára lehetett volna, csalódást érzett. Az akkori szocialista erkölcs megengedte, hogy a fiú az apát nyilvánosan elítélje, sőt denunciólja. Az átmenet a Mauserre és a Philoktetre nem volt mesterkélt (közben kitértem a Hamletgépre is). A végén felolvastam a csecsemő történetét is, kommentár nélkül. A negyvenöt perc elröppent. Az előadásom sokak számára nyilván sokkoló volt. Délután volt egy másfél órás vita. Nyilvánvalóvá vált számomra, hogy Heiner Müller ma azért olyan sikeres, mert egyre jobban fel lehet ismerni, mennyire destruktívak az emberek. Tönkreteszik egymást, a környezetüket. Müller betekintést nyújt a szakadék mélységébe – mi betekintünk, és tulajdonképpen csak ennyit mondhatunk: vagy ilyenek maradunk, és rohanunk a vég felé, vagy gyökeresen megváltozunk. Müller nem nyújt reményt... csak rajtunk múlik, hogy lesz-e erőnk másként viselkedni.

Mainz, 1989. augusztus 16.

P-vel, mivel nála alszom, sokat beszélgetünk Lengyelországról (ugyanígy Saame professzorral is, akinek az apósa Speidel NATO-tábornok volt, ezért soha nem utazhatott Lengyelországba). Természetesen Heiner Müllerről is, akit P. nagyra tart. Mutatott egy fényképet, Heise és Müller látható rajta. Sokat beszélgettek, csak Heise sajnos soha nem volt olyan bátor, mint Müller. P. megmutatta az új Herder-kiadást is, ami a Hansernél jelent meg. Valamit kéne írnom Herderről abban az értelemben, ahogyan én a sokszínűséget értem. Herder mint posztmodern gondolkodó. P. felhívta a figyelmemet arra, hogy Herder szinte függött Diderot-tól. Más szavakkal, nem lehet Herderről írni anélkül, hogy ne olvassunk Diderot-t.

Mainz, 1989. augusztus 16–17.

Nos, Wałęsa lesz a miniszterelnök. Furcsán érem magam. Miért nem Geremek? Azért, hogy ne egy képviselő legyen? Vagy hazardíroznak? Mi lesz a Szolidaritásból? Három napja vagyok Nyugaton, és hiányoznak az információk. Néhány másodpercig mutatták a lengyel parlamentet, és arra vágyakoztam, hogy az egész közvetítést végignézhessem. Most először vágytam videokazettára. Az itteni sajtó természetesen nem ír semmit a parlament üléséről. Csak a személyekre vonatkozó, a szenzáció határát súroló híreket közlik.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 17.

Ma kaptam meg a frankfurti német-lengyel napok programját. Reich-Ranickivel és Unselddel kell közösen fellépnem! Lengyelek és németek a kultúra tükrében – mit lehet erről a rendelkezésre álló tíz percben elmondani? A háború kirobbanásának ötvenedik évfordulóján? Az elkövetkezendő napokban biztos nem fogok jól aludni.

Marbach, 1989. augusztus 17–18.

Wałęsa mégsem lesz miniszterelnök. Mazowieckit jelölik. Az ő katolikus visszafogottsága (remélhetőleg nem egy Wielowiejski-fajta, s noha nekem nem tűnik olyannak, azért soha nem lehet tudni) jobban megfelel Jaruzelskinek, mint a radikális Geremek. Különös, állandóan aggodalmaskodom, holott örülnöm kéne, hogy végre változás történt. Összességében persze optimista vagyok – a Szolidaritás-kormány csak újat hozhat.

Marbach, 1989. augusztus 18.

Úton Stuttgart felé, a vonaton egy tizenkét-tizenhárom éves kislány és a szülei játékát figyeltem. A kislány nagyon szerette szakállas apját – az apa is őt –, a szakállával babrált, orrukkal piszkálgatták egymást. Egymással szemben ültek. Amikor az apa végére ment, az anya az ablakhoz ült, amikor az apa visszatért, a kislánya mellé ült, aki az ölébe hajtotta a fejét. Később ismét elment valahova, a kislány az anyjához bújott, átölelte – én azon gondolkodtam, milyen is a hármuk viszonya. Annyira harmonikus volt minden, a szülők nem veszekedtek, az anya arca ugyan fáradtnak tűnt, de ez nem jelent semmit. Mindenesetre a körülbelül harminckét éves apa számára nagy csáberővel bírt a lánya.

Marbach, 1989. augusztus 19–20.

Két kicsi gyereket figyeltem, egy kislány és egy kisfiút, egykorúak, olyan öt év körüliek lehetnek. Félvérek. Nagy egyetértésben érkeztek, festőien szépek. A kislány észrevett egy üres kólásdobozt. Fölemelte, valami bogycsót tett bele. Megpróbálta a fiú érdeklődését felkelteni, mutogatta a lyukat. A kisfiú bele-nézett, de aztán elfordult. A lány megfordította a dobozt, kiöntötte a bogycsót. A fiú ekkor hirtelen kikapta a dobozt a kezéből, és elrohant. Ő utána, de a fiú túl gyors volt. Megállt egy kerékpártároló állványnál, tornázni kezdett rajta. A fiú csalódottan körülnézett, elindult feléje, a dobozt a fölébe hagyta. A kislány tornáztatott, majd hirtelen nekiiramodott a doboz felé, reménykedve, hogy gyorsabb lesz, de nem lett gyorsabb. A fiú kihasználta az újonnan felébredt érdeklődést, vagy tizméternyire elhajította a dobozt, a kislány megint reménykedhetett, hogy gyorsabb lesz. De megint lemaradt. Sajnos tovább nem figyelhettem őket, megérkezett a buszom.

Marbach, 1989. augusztus 20.

Az osztrák határon közel ezer keletnémet hagyta el Magyarországot. Óriási siker az úgynevezett „kiutazni-akaró” (tulajdonképpen megszállottan kiutazni, menekülni vágyó) keletnémeteknek. Ők azok, akik láthatóak, mögöttük ezrek és ezrek sorakoznak. Már hónapok óta magyarázom, hogy Németország egységesülése fenyeget, mert az NDK polgárai elvesztik identitásukat. Egy olyan pillanatban, amikor Lengyelország, Magyarország, hamarosan Csehszlovákia és Ukrajna, no és természetesen egy ideje a Szovjetunió déli köztársaságai a függetlenségükért vagyis a nemzeti identitásukért küzdenek, az NDK ott áll a nagy semmi előtt – nincs nemzeti identitása, saját történelme sincs (június 17. a feledés homályába merült, mert az érintettek már rég elmentek, történelmi eseményként már csak a fal felépítése maradt, amit fel kell dolgozni). A nép vissza akar térni Németországba, vagyis a Német Szövetségi Köztársaságba. Sebesre beszélem a nyelvem, hogy föl kell készülni az új helyzetre, de mindenki csak hitetlenkedve néz rám. Egyetlen nyugatnémet sem akarja Németország egyesülését, mert a nemzetközi bonyodalmaktól félnek, no és attól, hogy valamicskét fel kell áldozniuk a jólétükből. De mégsem kerülhető el, a keletnémetek majd berúgják az ajtót. A végén még a nyugatnémetek fognak falat építeni. Érdekes, hogyan gondolkodnak az emberek: Egy fiatal keletnémet mesélte, hogy a magyarok polgárok módjára viselkedtek a határon, míg a keletnémet határőrök úgy reagálnak, mint a kínaiak Pekingben, gondolkodás nélkül a tömegbe lönek.

Stuttgart, 1989. augusztus 21.

A Bosch-Stiftungnál találkoztam St-vel és P-vel, aki időt szakított rám. Csak pénteken jelentkeztem, tehát röviddel ezelőtt. P. Rómában járt, ott megismerkedett Geremekkel és Michnikkel. Előbbi elismerte, hogy a megfigyelő pozíciójában érzi legjobban magát. Az aktív politizálás nem fekszik neki annyira, bár izgalmas. Michnik kedvezőtlen benyomást tett P-re. Francia nyelvű előadása merő görcs volt, s a körülmény, hogy rosszul öltözködik – P. piszkosnak nevezte –, visszataszító volt. Ezután az Oskar Schlemmer Archivumba mentem, megismerkedtem Karin von Maus-szal, aki immár a legnagyobb Schlemmer-szakértőnek számít világszerte. Mindazonáltal már két éve Dalival foglalkozik. Sok mindent kérdeztem tőle, például Picasso kispasztikáiról; úgy gondolja, ahogy én, vagyis hogy Schlemmer már korán ismerte őket, továbbá az orosz balettről (orosz barátnője volt ekkoriban!). Egy kiadatlan füzetben kispasztikák vázlatait mutatta, amelyek ezekről az ismeretekről tanúskodnak. Beszélgettünk a Chirichó és Léger művészetéhez fűződő viszonyáról is, továbbá utalt Tzarára, akit naplójában sokszor említ. Kár, hogy nem vittem magammal az előadásomat, kevesebb problémám lett volna a nevekkkel, két hónap alatt sok név kiment a fejemből, de egészen máshol voltam. Frau von Maus egy nagy katalógust ajándékozott nekem a színházi festészetről, van vagy három kiló. Viszont jó. Nagyon örültem az ajándéknak, de tulajdonképpen csodálkoztam, eleinte ugyanis egyáltalán nem örült a látogatásomnak – éppen szabadságról tért vissza.

Úton Frankfurt am Mainba, 1989. augusztus 22.

Az itteni sajtó nagyon visszafogottan közli a lengyelországi híreket. Nem említik, hogy Mazowiecki nem hajlandó a választás előtt a kommunistákkal tárgyalni, vagyis megkockáztatja, hogy ellene fognak szavazni. Wałęsa kijelentését, miszerint a kommunisták már abbahagyhatnák, hogy hatalmi pozíciókat és miniszteri székeket követelnek, szükséztlenül közlik. Nem akarnak szembenézni a hatalomváltással. A keletnémetek menekülése riadalmat kelt. Szörnyűnek találnák, ha tartós jelenséggé válna, noha a gazdaságnak szüksége lenne új munkaerőre.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 23.

Könyvtári nap, bár abból a szempontból nem sokat ért, hogy az összes fénymásoló működésképtelen volt. Este többször is hangosan elolvastam

a Sztálin-előadást. Remélem, holnap menni fog a rádióban. Lengyelországból nem sok jó hír érkezik. Úgy tűnik, Mazowiecki mégis enged a kommunistáknak, és több minisztériumot ad nekik, mint amennyit szükséges lenne. Remélem, a televízió ügyében nem lesz kompromisszum. Csodálatos, ami a balti országokban történik. A tüntetők egészen tudatosak. A németek a tévében az ottani oroszokat sajnálják, akik ugyebár elsősorban munkások. De azt nem említik, hogy a veszteséget termelő ipar munkásai. Megilletődve nézem a kilométeres élőláncokat – mintha valami súlyos tehertől szabadultam volna meg, ami hosszú időn keresztül nyomasztott engem, jobban, mint ahogy én azt hajlandó voltam érzékelni.

Bad Hannef, 1989. augusztus 24–25.

Mazowieckit nagy többséggel megválasztották. Nem lepott meg. Remélhetőleg nem fog túl sok kompromisszumot kötni, főleg a televíziót és a rádiót nem szabad kiadnia a kezéből, különben nem fog megbirkózni a várható provokációkkal.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 26–27.

Megismerkedtem a Sartre-fordító Trautgott Königgel. Jól megértettük egymást. Most fordítja újra A lét és a semmit. Úgy döntött, hogy a központi fogalmakat, amelyek Heidegger szövegeiből kerültek a franciába, nem fordítja vissza a heideggeri terminusokra. Nagy meglepetésemre Sartre egy szót nem tudott németül, Heideggert csak franciául olvasta (úgy is keveset), és ezt tekintette eredetinek. König mesélte, hogy teljességgel függött a tolmácsnőtől, akikbe rendszeresen szerelmes is lett. Ebből az okból utazott többször is Moszkvába, amit egyébként unalmasnak talált (de azért dicsérte, hogy a lányokat viszlathassa). A politikai helyzetről is beszélgettünk. König az NDK-ból származik, 1968-ban hagyta el. Úgy gondolja, Magyarországon minden kaotikus és az is lesz, szerinte Lengyelországban sokkal jobb a helyzet – egyetértettem vele, bár a mély gazdasági válság Lengyelországban bonyolítja a helyzetet. Egy kedves, csinos hölgy, egy osnabrücki romanista társaságában volt, holnap együtt utaznak Izraelbe. A hölgy vágyakozott oda, már háromszor járt ott, talán félzsídó vagy zsidó lehet, de nem igazán tudunk beszélgetni egymással. Alighanem sokkolta a kijelentésem, miszerint a szabadság könyvek nélkül egy értelmiségi számára fölösleges (König panaszkodott, hogy utaznia kell, holott a fordításhoz az utószót még nem írta meg). Gide és Feuchtwanger

Oroszország-könyveiről sem tudtunk megegyezni. Claude Simont javasoltam nekik, nem ismerték.

*

König az egyetemen előadást tartott az 1788–89-es panaszlevelekről. Meglepő, hogy a parasztok milyen pontosan és radikálisan fogalmazták meg követeléseiket. Nem sok szentséget és tabut ismertek – ide tartozott a francia király.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 27.

Horst Albert Walterrel beszélgettem. Jó barátja volt Kantorowicznak. Azt mondtam, hogy szerintem mindig is dogmatikus volt, de emberként, ha úgy nézzük, biztos nem volt antipatikus. Én soha nem találkoztam vele, tulajdonképpen keveset tudok róla. Walter azt mondta, fején találtam a szöveget. Ő ezt nem vette észre. Mindig úgy gondolta, hogy „Kanto” az elhajlók közé tartozik – tény, hogy oly későn számolt le a kommunizmussal, csupán a külső körülményekkel magyarázható, bizonygatta neki „Kanto”. Most, hogy a kiadatlan naplója véletlenül a kezébe került, bebizonyosodott, hogy mindig is vonalas ember volt, akiben alig vetődtek fel kételyek. Kozlov „eltűnése”, akivel baráti viszonyban volt, közelről érintette, de gondolkodásra azért nem készítette. A Sztálin–Hitler-paktum megkötése összezavarta, de amikor Sztálin szeptember 17-én a Bugnál megjelent, teljesen fellelkesedett, hogy Oroszország hamarosan akár Bécsig és Berlinig is elmasztrozhat. A következő évben ő, mármint Kantorowicz, ismét Németországban tevékenykedhet. Mindig is úgy érezte, hogy félreismerik és félreértik, folyton szidott mindenkit, aki sikeres volt: ugyanakkor rettegett minden üres papírtól, amire írnia kellett. Nagyon halkan beszélt, kicsi volt de sármos. Szervezői tehetséggel nem rendelkezett. Walter sok mindent abból vezet le, hogy asszimilálódott zsidó volt. Tiltakoztam. A baloldali értelmiséginek azt a típusát a nemzsidók között is meg lehet találni.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 28.

Hanno Loewy a lódzi gettó dokumentumait mutatta – zsidók leveleit a zsidótanácsokhoz, amelyekben német, lengyel és jiddis nyelven kérnek segítséget, hiszen mindent, amijük csak volt, már eladtak, s nincs tüzelőjük, élelmük etc. Szívesen dolgoznának. A beadványokat úgy fogalmazták, ahogyan ma

Lengyelországban szokás: szerényen, kissé esetlenül fogalmazva, az ápolandó gyerekek és öregek szenvedéseit hangsúlyozva, azt hiszik, vannak eszközök, amelyekkel a szükséghelyzetet enyhíteni lehet – megrázó ez az egyszerűség, hétköznapiaság, látszólagos normalitás...

*

Reggel a városba mentem, hogy bevásároljak. A konyhában az egyik lakótársnőmmel találkoztam, köszöntöttem. Félmeztelen volt, egyáltalán nem csodálkoztam, teljesen nyugodtan néztem rá. Negyven körüli, formás mellekkel. Az ajtó felé mentem, majd visszafordultam, mert azt akartam mondani, hogy mindjárt jövök, ha valaki keresne. Teljesen meztelen volt, a törölközőt már letette. Megint úgy viselkedtem, mintha a nudista strandon lennék, ránéztem, nagyon mutatósnak találtam. Nagyon szimpatikus volt, hogy örömet lelte testében és érzékiségében, ami sugárzott belőle. Teljesen nyugodtan próbálta eltakarni magát egy pici törölközővel, de én az ajtó felé fordultam, és meztelen látványával a szemem előtt indultam a boltba.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 29.

A konferencián nem sok minden történik. A történészek ugyanolyan unalmasan beszélnek az ő saját nyelvükön, mint a germanisták. Nincs bátorságuk új tézisek felállítására. Üdítő volt Peter Bender, aki a maga tíz percében politikailag leszámolt az elmúlt év, illetve az elmúlt napok nyugatnémet lengyel-politikájával. Érdekes volt Rürup is, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy szükség van a nemzetek feletti érdekek mentén az együttműködésre (1848 előtt a fő téma az ancien regim és a haladás kérdése volt, ma lehetne az emberi jogok, a demokrácia és a béke kérdése). Mommsen fölvetette a kérdést, hogy vajon a Weimari Köztársaság elboldogulhatott volna-e a lengyel problémával – tulajdonképpen igen, mert a nemzeti és állami érdekek nem keresztezték már egymást (a német egység Lengyelország rovására volt hivatott megvalósulni, egyébként azáltal, hogy Poroszország a problémáit az új birodalomra oktrojálta), de a lakosság túlságosan is átpolitizálódott – nacionalista és nem republikánus kategóriákban gondolkodott. Mindenki azt kérde, hogy Kąkol jön-e – az életrajzában az áll, hogy 1968-ban jelentős szerepet játszott a lengyel média antiszemita kampányában. Ez nem jött. Nagyon örültem, hogy viszontlátom Thomas Mitscherlichet és François Bondyt.

Frankfurt am Main (Sheraton Hotel), 1989. augusztus 29–30.

Na, tessék, egy drága szállodában lakom (a város fizeti), hogy egyedül lehessenek, és kialudjam magam – de teljes idegfeszültségben vagyok. A nyugtató sem segít. Pedig nem vagyok ideges, még azt sem tudni, hogy Reich-Ranicki egyáltalán eljön-e. Pódiumbeszélgetésre aligha lesz lehetőség – tehát egymás mellett lépünk majd fel. Az esti fogadáson egy olyan asztalhoz kerültem, ahol többek között Wolf is ott ült a Roter Stern kiadótól. Érdekesnek találta a szakállamat, egyrészt vadnak, másrészt egy egészen pontos vonalnak. Fantázia és fegyelem, mondta. Eszembe jutott, amit Oeller mondott 1981-ben Bachotekben: én egy anarchista vagyok a rend iránti vágyakozással. Nagyon kellemetlen volt egy baloldali az asztalnál, aki Adornót utánozta – csak éppen Adornót arrogánsnak és nyálasnak tartotta. Amikor egy fontos ember fia hozzám ment, leereszkedően a fogadóórájára hívta be. Adorno nyilván az ordinárius kultúra tipikus képviselője. Amúgy a hölgy a lakóközösségben mesélte, hogy Grete Adorno évek óta súlyos beteg. Azt kérdeztem, hogy Adorno halálába betegedett-e bele. Nem tudta. Nagyon szabad házasság volt – mégis erős kötődéssel. Kétségeim voltak, hogy helyesen cselekszem-e, ha az időmet itt pocskolom (többek között nem alvással) el. Délelőtt Holzer nagyon felbosszantott. Bemutatott egy idősebb hölgynek, és megkérdezte, hogy én itt kit képviselek, Németországot vagy Lengyelországot? Nem volt kedvem válaszolni, de azt mondtam, ezúttal Lengyelországot. Tudnia kell, hogy lengyel állampolgár vagyok. T. Sz-t egyszer egy német vámos megkérdezte: Te tudni német? Ő visszakérdezett: és te?

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 30.

Kilencperces Lempicki-előadásom jól sikerült – François Bondy gratulált, Reich-Ranicki nem jött el, Unselddel, Andrzej Wirth-tel és Dedecius-szal³²⁷ pedig jól kijöttem. Ugyanakkor történt egy közjáték. A filmes Leiser fölállt, hogy a lengyel antiszemitizmusról folytatott tegnapi vitához hozzászóljon – elégedetlen volt a lengyelek megnyilatkozásaival, különösen Madajczykkal, aki azt mondta, hogy Auschwitzban nem 3,2, hanem 2,8 millió zsidót öltek meg (de lehet, hogy más számokat mondott), és követelte, hogy beszéljenek nyíltan a Glemp-beszédről és az országukban még ma is létező antiszemitizmusról. Az előző napi vitán sajnos nem vettem részt. Bondy nem akarta engedni, hogy vita bontakozzon ki, elvégre a II. világháború kitörése a téma,

³²⁷ Dedecius Karl (Karol Dedeciusz) lódzi születésű német. A modern lengyel irodalom legismertebb fordítója.

és nem a lengyel antiszemitizmus. Auschwitz a németek műve volt. De Unseld támogatta, hogy legalább egy lengyel megszólaljon. Én társmoderátorként amellettem voltam, hogy legyen rövid vita a referátumok után. Borejsza a véleményét a fülembe súgta, mire azt mondtam neki, beszéljen hangosan, amit meg is tett. Elhatárolta magát Madejczyktól, bár nem nevezte néven, és Glemp beszédétől is. Később Hartmut Jäckel mondott jó beszédet, az SPD-nek a Szolidaritással szembeni politikáját kritizálta. Túl későn vették fel a kapcsolatot a lengyel ellenzékkel. Emlékszem heves varsói vitáinkra, amikor az SPD-t pont emiatt kritizáltam. Akkoriban Jäckel még inkább a pártját védelmezte. Röviddel a vége előtt Linda Reisch megkért, este olvassam fel Kuśniewicz szövegét a Jégcsarnokban. Ő ugyanis beteg lett. Most ki kell keresnem a sok oldalból hármát, amelyik illik az alkalomhoz.

Frankfurt am Main, 1989. augusztus 30–31.

Túl vagyok a fellépésem. Szerencsére délután aludtam egyet – utána kiválasztottam az ötven oldalból négyet, és elolvastam, némiképp kiigazítva a fordítást. Este nyolcra értem a Jégcsarnokba, egy próbát szerettem volna, de nem lehetett. Azt hittük, hogy a színpadon a technikus áll, nem tudott németül, angolul valamicskét. Ő mondta, hogy tévedünk. Később kiderült, hogy ő Czesław Niemen³²⁸, az énekes, aki énekét (néha krakógását) a legmodernebb japán készülékekkel kíséri. Azt mondta, ne beszéljek túl hangosan. Utána az „aktorokhoz”, többek között Grasshoz és Bienekhez mentem, ahol elmondták, hogyan zajlik majd az este. Félrevonultam, hogy még egyszer elolvassam a szövegemet. Tényleg el is felejtettem már, főleg a nehezebb részeket. Végül elkezdődött a cirkusz. Elsőként Willy Brandt mondott beszédet. Közben valaki azt mondta, ne beszéljek túl halkán. Megkérdeztem, úgy, mint egy nagyobb teremben, azt felelték, igen. Brandt úgy lépett fel, mintha választási beszédet mondana. Csendben még egyszer elolvastam a szövegemet. Majd eljött a pillanat, a pódiumra léptem, a fényszórók miatt persze senkit nem láttam. Csak a sötét, üres lelátókat láttam a távolban. Bevezetésként elmondtam, amit nem írtam fel, hogy a beteg Kuśniewiczet helyettesítem. Hangosan, érthetően, nem túl gyorsan olvastam. A tapsnál megálltam és felnéztem. Egyetlen helyen sem hibáztam. Dedecius azt mondta, nagyon jó szónok vagyok. Szerencsére nem tudtam, hogy az arcomat kivetítették két nagy vászonra. A fellépés után teljesen kész voltam, és irgalmatlan éhes lettem. A Jégcsarnokban bolyongtam,

³²⁸ Niemen Czesław (1939–2004) zeneszerző, dalszövegíró, énekes. 1967-ben a sopoti, majd a kölni dalfesztiválon tűnt fel. Lengyelország leghíresebb és minden tekintetben nagyra értékelt énekeje lett.

az egész éjjel fél kettőig tartott – Günther Grass majdnem utolsóként lépett fel. Nagyon hatásos volt Zanussi, a lengyel filmrendező, aki tört németiséggel mesélt a gyermekkoráról. Thomas Mitscherlich a filmje sikere miatt aggódott. A gyerekrajzok nagy ötletnek bizonyultak. A szórakoztató zene nem túlságosan tetszett, még ha kell is az ilyesmi egy sportszarnokban. Hajnali kettő és öt között ettünk, közben arról beszélgettünk, sikeres volt-e az est. Az egészet úgy fogtam fel, miként lehet a politikát, filmet, költészetet és jazzt közös nevezőre hozni, vagyis összművészeti problémaként.

1989. szeptember 2. (repülőgépen, Frankfurt és Varsó között)

K. professzorral, a toruńi történésszel repülök. Meséli, hogy Glemp az egyházi hierarchia tipikus bürokrátája. Ő cipelte az autoriter Wyszyński érsek táskáját. Utóbbi mindig is bizalmatlan volt a kollégáival szemben, mondván, túl keveset tettek, hogy kiszabaduljon a börtönből.³²⁹ Az egyházon belüli értelmiséget egyébként sem szerette. Tudatosan támogatta a Mária-kultuszt, hiszen csak így tudta a lakosságot az egyházhoz kötni. Wyszyński után nem is Macharskinak,³³⁰ hanem Gulbinowicznak³³¹ kellett volna Wrocławba kerülnie. De amikor Wyszyński Glempet nevezte ki warmiai püspökké, minden egyértelmű lett, hiszen a warmiai püspökök már a középkor óta hagyományosan felemelkednek az egyházi hierarchiában.

1989. szeptember 2–3.

Este vaját vettem az éjjel-nappaliban, 1260 zlotyt fizettem. Júliusban 190-be került, majd 260-ba, augusztusban 860-ba (negyed kiló). Vettem két almalét is, egyenként 2500 zlotyért (júliusban 1900). A fizetésből havonta 50 liter almalét vehetek, júliusban még százat. Nyugaton még két-száz márkába sem kerülne. Megkérdeztem az eladónőt, mi lesz a zlotyval. Azt mondta, túléljük, a lengyelek annyi mindent túléltek már.

1989. szeptember 3.

Meglátogatott Neudeck (Deutschlandfunk, Köln). Körülbelül két hete van Lengyelországban. Holnap megy vissza. Sokat utazik afrikai országokba is,

³²⁹ Stefan Wyszyński érsek 1953. szeptember 25-től 1956. október 26-ig volt börtönben.

³³⁰ Macharski, Franciszek (1927) 1970 és 1978 között krakkói püspök, 1979 és 2005 között krakkói érsek metropolita.

³³¹ Gulbinowicz, Henryk (1923) 1976 és 2004 között wrocławai érsek metropolita.

a szakterülete az orvosi segítségnyújtás. Egykori jezsuita, aki szabadidejében filozófiával foglalkozik. Mint mindenkit, Glemp őt is felháborítja, azt kérdezte, vajon a Szolidaritás nem szervez-e az egyházon belül lázadást. Mosolyogtam a naivitásán. Ennek már a három pap meggyilkolásakor meg kellett volna történnie. Ráadásul hogyan lehetne három hét alatt felvilágosítani egy olyan népet, arról, hogy mi az antiszemitizmus, amelyik negyven éven át nem vett tudomást semmiről? Még azt sem tudják, hogy a zsidók Glemp miatt nem vesznek részt a világima napon. Neudecknek nagyon gyanús, ahogyan Mazowiecki a kormányát alakítja. Például nem Kuratowska lett az egészségügyi miniszter³³², hanem Szarmach, az egyetlen orvos, aki 1968-ban megszegte a bojkottot, amit egy zsidó származású kórházigazgató elbocsátása miatt hirdettek meg. Ez a Szarmach egy gengszter. Neudecknek az a véleménye, hogy a párt megpróbálja beteretelni a Szolidaritást a zászlaja alá. Sok lengyel egyetértene vele.

1989. szeptember 4.

Tegnap még örültem, hogy ebben a nyugodt lakásban vagyok – ma meg már semmire nem jutottam. Délelőtt a fizetésemért kellett mennem, utána megbeszélés a folyóirat miatt, külügyi osztály, végül a Szabad Európa egykori igazgatójának, Nowak-Jeziorańskinak az előadása nálunk, az Auditorium Maximumban. Nekem személyesen nem túlságosan tetszett, túlzásba vitt retorika, túlzásba vitt lelkesedés. Az apátiával kezdte, amiben a lengyelek az első világháború előtt, az 1863-as felkelés leverése után éltek, s úgy tett, ő, aki 1913-ban született, mintha ennek tanúja lett volna. Fel akarta szólítani a lengyeleket, hogy lelkesedjenek, összefogva lépjenek fel. Úgy éreztem, rossz helyre jöttem, ráadásul szkeptikusan figyelem az új kormány megalkulását. A kommunisták hat minisztériumot követelnek, hat járna a Szolidaritásnak, a maradék hatot pedig felosztanák a többiek között. Pedig tulajdonképpen néhány minisztériumot egyszerűen meg kellene szüntetni. Este rengeteg telefon. Beszéltem (Andrzej) Szczypiorskival, aki éppen (Nyugat-)Berlinből tért vissza, s holnap hivatalos útra indul Bécsbe, Kuratowska fogja hivatalosan, a diplomáciai protokoll szerint elbúcsúztatni. Vicesebb már tényleg nem lehet. Nyugat-Berlinben Glempől is kérdezték. Azt felelte, nem érzi magát felelősnek lengyel papok hülyesége miatt. Könnyű

³³² Kuratowska, Zofia (1931–1999) orvos, politikus, diplomata. 1980-tól a Szolidaritás tagja. Részt vett a kerekasztal-tárgyalásokon. 1989 és 1997 között szenátor, egy ideig a Szenátus helyettes háznyagya.

ezt mondani. Nowak-Jeziorański³³³ mesélte, hogy járt a pápánál egy delegáció, amelyik Wyszyński bíboros leváltását követelte. Eddig azt hittem, hogy egy érsek nem váltható le, de majd meglátjuk, hogy viszonyul a pápa a kolostortörténethez. M. P. megígérte, hogy ideadja majd Glemp szövegét. hajmeresztő lehet.

1989. szeptember 4–5.

Meghívtak Dél-Koreába, '90 szeptemberére, amikor japánban leszek. Alig hiszem, hogy ez összejöhet. Két napja kaptam meg a Kafka-tanulmányom japán fordítását.

1989. szeptember 5.

Ha megfigyeljük a tömegek mozgását a keleti országokban, akkor azért rossz érzése támad az embernek. Itt a litvánok, lettek, észtek, ott a lengyel katolikusok, az azeriek, szemmel láthatóan elképesztő nacionalizmust tanúsítanak és a szerbek etc. Rosszul érzem magam, mert Lengyelországban túl kevésnek tűnik a demokrácia, ellentétben 1981-gyel. Szenvedélyesen olvasom a Gazeta Wyborczą, jó újság, persze maga is politikát csinál, túl sok mindent elhallgat – én már a sorok között olvasom. Egy cikk nem (vagy nem csak) a tartalma miatt jelenik meg, hanem jelzi az irányt, amelybe el kellene indulni. Most mindenki úgy várja a Mazowiecki-kormányt, mintha az gyógyír lenne mindenre.

1989. szeptember 6.

Délben a Neue Züricher Zeitung tudósítójával beszélgettem. Wałęsa állítólag ideges lett, amikor meghallotta, Mazowiecki hogyan tervezi összeállítani kormányát. A mai Gazeta Wyborcza azt írja, hogy mindent titokban beszélnek meg. Kiszczak idejében többet lehetett tudni, mondta Bugaj. A tudósító elégedett, hogy Mazowiecki lesz a miniszterelnök, mert ezáltal gyengül a népies katolicizmus. Ő maga is katolikus (az NZZ már túlzott lengyel patriotizmust is a szemére vetett), és jól beszél lengyelül. De a lengyel katolicizmust reakciónak, középkorinak tartja, az elmúlt években újonnan

³³³ Nowak-Jeziorański, Jan (1914–2005) politikus, politológus, újságíró. A II. világháború alatt legendás futárútjaival szerzett magának hírnevet. Hosszú éveken át a Szabad Európa Rádió igazgatója. 1989 augusztusában Lech Wałęsa meghívására Lengyelországba érkezett, és tevékenyen bekapcsolódott a politikai életbe.

létrejött közösségekkel (wspólnoty) egyetemben. Élénk eszmecserénk végén azt mondta, hogy a hitkérdésekről még mindig egy ateistával lehet a legjobban vitatkozni.

1989. szeptember 6–7.

Olasz vendég, aki ezt-azt írogat Lengyelországról. Politikai vita. Saját állítása szerint azon kevés nyugatiak közé tartozik, akik a lengyel fejleményeket önmagukban, nem pedig Gorbacsov kezdeményezéseként nézik. Érdekli az általam kiadott folyóirat (Europa), kicsit népszerűsíteni szeretné Nyugaton. J-vel beszélgettem a '68-ban elüldözött zsidók iránti gesztusok szükségességéről – megegyeztünk, hogy ezt az egyetemi Szolidaritásnak kell kezdeményeznie. Talán egyensúly is lehetne „Glemp”-pel szemben. Kifejeztem csodálkozásomat, hogy a Gazeta Wyborcza milyen keveset tesz ebben az ügyben (ráadásul ma megjelent egy olvasói levél, amelyben egy hölgy azt fejtegeti, hogy ő sem avatkozik bele Izrael ügyeibe). Úgy vélem, Michnik zsidóként fél. Ekkor J-nek eszébe jutott Michnik kijelentése, miszerint zsidósága belülről megviseli. Zsidóként miniszterelnök sem lehetne. (Berman válaszolt így Toránskáknak – zsidóként soha nem kerülhet Bierut helyére). Téved, mert a többség szívesebben látná a zsidót³³⁴ Mazowiecki helyett.

1989. szeptember 7.

Martin Pollack-kal találkoztam Viszonylag keveset beszélünk politikáról – már belefáradtam a Mazowiecki-kormányra vonatkozó spekulációkba –, inkább az Ausztriában már kihalt, de most újra betelepítendő állatfajokról (medvékről, hiúzokról, mezei nyulakról, keselyűkről) társalogtunk. Olyan állatokat is telepítettek, amelyek soha nem is éltek ebben a régióban, például mosómedvéket. Most voltam először a varsói Holiday Innben – a konyha meglehetősen átlagos. Az árak borsosak.

1989. szeptember 8.

Végre megtudtuk, hogy áll össze a kormány. Mégsem tűnik túlságosan nagy kompromisszumnak. Mazowiecki, az előzetes várakozással ellentétben, többet tudott elérni a pártnál. A régi gárdát csak Kiszczak és Siwicki képviseli – Malinowski sehol nincs (az úgynevezett független külügyminiszter meglepetés, a lengyel–nyugatnémet tárgyalások résztvevője, katolikus vagyis óvatos

³³⁴ Geremeket (A szerző jegyzete.)

ember). Kényes pont az agrárminisztérium – de összességében úgy tűnik, mégis fordulat következett be (Bentkowski pozitív benyomást kelt).

1989. szeptember 11–12.

Holnap szavaz a parlament Mazowieckiről – valószínűleg az egész kormányról en bloc. A képviselők megint jók lesznek – egyre jobban hasonlítanak a „szavazómarhákhöz”, ahogy errefelé mondják. A legnagyobb problémának a Parasztpárt tűnik. Ha nem változik meg radikálisan, még sok gondot fog okozni a Szolidaritásnak. Nem értem Mazowieckit, miért ragaszkodik azokhoz a miniszterekhez, akik a bizottságok előtt megbuktak, különösen az egészségügyi miniszterhez. A demokráciát a katolikusok nem veszik annyira komolyan.

1989. szeptember 12.

A történelmi szejműlést egy közjáték határozta meg. Mazowiecki a beszédét a negyvenhetedik percben hirtelen félbeszakította, mondván, hogy rossz szul van. Pont ekkor kezdett el a mezőgazdaságról beszélni. Emlékeztetett a Parasztpárttal folytatott kemény vitákra és a Parasztszolidaritásra. A szervezete demonstrálta, hogy nem csinálja tovább, ha nem fogadják el miniszterelnöknek. Mindenki nyugtalan lett, de hosszabb szünet után folytatta, mondván, hogy a szervezete a többhetes erőfeszítések után romokban hever, akárcsak a lengyel gazdaság, de most már jól van, amit a gazdaságnak is kíván. Kisebb összeomlása arra készítette a képviselőket, hogy vonják vissza felszólalásukat, és en bloc szavazzanak. A szejm ülése így sápatagra sikeredt. Attól tartok, megint egy, a hisztériára hajlamos ember áll a kormány élén. Remélhetőleg okosabb Rakowskinál. Végül is kijárta a Szolidaritás iskoláját, sőt, részben ő maga alakította. Úgy látszik, a makacsság, a narcizmus és a legmagasabb kompromisszumkészség (ez a katolikus benne) keveréke. Elég problematikusnak tűnik Skubiszewski külügyminiszter – német kérdéssel teljesen átgondolatlanul beszélt (a német egység kérdése nem a mi generációnk problémája lesz – először is, de igen, az lesz, másodszor pedig efféle kérdésekben nem foglalkozunk állást ilyen egyértelműen); szintén butaság volt egyértelműen kijelentenie, hogy elsősorban a keleti lengyelek érdeklik, hiszen ezzel beleavatkozik szovjet ügyekbe. Efféle dolgok esetén meg kell várni a beérkező jelzéseket, nem pedig azonnal saját jelzéseket küldözgetni szerteszéjjel.

Varsó, 1989. szeptember 14.

Hanna Krall jött el hozzám, hogy elvigyen egy szatyrot, amit Frankfurtból hoztam. Valami újfajta elektromos szerkezet volt benne, amivel a frizurát lehet bodorítani. Betessékelttem a lakásba – nagyon élénk, kicsi, fekete hajú nő (szökének képzeltem, a bodorított szőke haját rettenetesnek tartom) –, meglátta a könyveket, és megkérdezte, itt lakom-e. Igen, feleltem. Hitetlenkedve nézett rám, majd azt mondta: „először meg kell különböztetnem Magát a könyvektől”. Inkább amolyan utazónak nézne (a szobában nagy volt a kaosz, éppen pakoltam). Mivel még egyszer megkérdezte, hogy hívnak, megmutattam neki a lengyel antológiában³³⁵, amelyben ő is szerepel. Azt állította, hogy ismeri, majd megkérdezte, mi szerepel benne tőle. Mondtam, a két fivér története, az egyikük kommunista, másikuk katolikus. Elhúzta a száját, hogy nem jó. Most már jobban ír. Ismerem-e az Oknát (Ablak)? Nem. Hol jelent meg? Még nem lehet kapni, majd nemsokára, magyarázta. De majd ajándékozni fog belőle egyet, és akkor megbodorítja a hajam, a szakállam is. Az volt az érzésem, komolyan gondolja. Nevettem, és azt mondtam, rendben – boldogan ment el tőlem. Miután elment, azon tanakodtam, hogy étellel teli riportjainak mennyi köze van ahhoz, amit megfigyel.

Zürich, 1989. szeptember 15. (kora reggel)

Még egyszer vissza kell térnem arra, hogy Mazowiecki szünetet kért az expozéja közben. Amint említettem, akkor tette, amikor az agrárkérdés került szóba. Emlékezni kell arra, hogy a Parasztpárt megfenyegette a koalíció felborításával, ha nem enged (csak mérsékelten engedett), s mindenkitől azt hallhatta, hogy a kormány az agrárkérdésbe bukik majd bele. Ezt magára vette, és szimbolikusan összeomlott. A szervezete szeretetet igényel (nemrégiben Rakowski is megbetegedett. Szívpanaszok, állítólag. Szív = szeretet). Egyébként az a pletyka járja, hogy a gerincében érzett fájdalmakat, abban a szervében, amelyik egyenesen tartja!

Zürich, 1989. szeptember 15.

Rakowski hirtelenjében elismeri, hogy a párt vagy túlóregedésben múlt volna ki, vagy pedig a társadalommal folytatandó jövőbeli viták miatt szakadt

³³⁵ In der Nacht wandern die Bäume. Ein polnisches Lesebuch, Luzern, 1983. (A szerző jegyzete.)

volna szét. Abban reménykedik, hogy a párt képes lesz megfiatalodni, hogy megtalálják majd mindazok, akik (a glempi értelemben) nem katolikusok és nem nacionalisták. Szerintem a régi séma a fiataloknál nem talál értő fülekre. Az ifjúság egyrészt a számítógépek iránt érdeklődik, másrészt meg szeretné menteni a Földet. A lengyel kormány bele fog keveredni a német-német vitákba. A nyugatnémet követségen körülbelül ötven keletnémet tartózkodik. Hamarosan be kell zárni (nem kapunk majd vízumot!!!). Janusz Reiter (a Szolidaritás Németország-szakértője, írja az NZZ), azt magyarázta – az NZZ szerint – régi stílusban, hogy Lengyelország nem lehet olyan nagyvonalú, mint Magyarország, mert vitái vannak a nyugatnémet kormányral (Odera-Neisse-határ). Körülbelül három hete azt írta, hogy Lengyelországnak az emberi jogokat nem szabad politikai tökévé kovácsolnia. De ez valószínűleg nem Reiter, hanem Geremek véleménye.

Zürich, 1989. szeptember 16.

Beszélgetés Bondyval. Még egyszer a frankfurti antiszemitizmus-vitáról. Azt mondja, Leser csak azért támadta meg a lengyeleket, hogy fontoskodjon.

Zürich, 1989. szeptember 18.

Találkoztam Ilma Rakusával. Elképesztően szorgalmas fordító. Sokat meséltem Lengyelországról. A barátjával építészeiről és a kisplasztika-tanulmányokról beszélgettem. Designer, bútorokat tervez a Neue Sachlichkeit stílusában. Kávézás közben Pedrettiről beszélgettünk. elmondtam, hogy emlékszem a berni kiállítására. Minden feküdt. Igen, ez az alapvető benyomás, noha Pedrettinek a repülés a fontos. Ilma nem szeret repülni, sokkal jobban szereti a japánok ideáját (amiről meséltem), hogy a lehető legközelebb kell maradni a földhöz. – Este beszélgetés Theóval (Pinkus). Megkérdezte, hogy Lengyelországban fennmaradt-e még valami az öngazgatás eszméjéből. Én is ugyanezt a kérdést teszem fel magamnak. Azt hiszem, a katolikusok és a mélylengyelek, akik most a hangadók, inkább a német és francia elképzelésekhez igazodnak. Kevés a saját ötlet.

Olten, 1989. szeptember 18–19.

Este megtartottam a Hitler-előadásomat ugyanannak a társaságnak, akiknek Hannah Arendtről beszéltem. Az előadás túl hosszú. Nem tudom, hogyan sikerült negyvenöt perc alatt leadni a Deutschlandfunkon. Thomas Mann,

Ernst Weiß és Tábori idézésével viszont nagyon élővé válik – én magam is úgy olvastam fel. A vita jó felőrás lett, de nem különösebben izgalmas, Érdekesnek és szokatlannak találták fejtegetéseimet a Hitler és Sztálin közötti különbségekről. Hitlernek voltaképpen meg kellett küzdenie a hatalomért, persze a terrorbandái, az SA, később pedig az SS segítségével, míg Sztálin eleve profitált a lenini pártfegyelemből. Csak a háttérből kellett ügyködnie, s mivel komolyak voltak a korlátai (nagyon rosszul beszélt oroszul, önállóan írni sem tudott), ellenfélként sokáig lebecsülték.

Olten, 1989. szeptember 19.

Tegnap a hallgatóság soraiban volt egy fiatal keletnémet, aki vissza szeretne térni az NDK-ba. Hivatalosan Bulgáriában van. Onnan ment Magyarországra, ahol kérvényezett egy nyugatnémet útlevélet. Jó két hét múlva illegálisan vissza akar menni Magyarországra, hogy visszaváltozzék NDK-állampolgárrá. Onnan tovább kell mennie Bulgáriába. Az előadás után néhányan még leültünk, de ő gyorsan otthagyt minket. Ennyi új benyomást egyszerűen képtelen feldolgozni.

Sils-Maria, 1989. szeptember 20.

Csodálatos idő, nyári napsütés. Tavaly húsvétkor a völgyet ellepte a hó, bár akkor is süttött a Nap. Ez az Engadin mindig csodaként hat.

Sils, 1989. szeptember 21–22.

Ma végre újságot olvastam. A nyugatnémet követséget a várakozások szerint bezárták. Örömmel olvastam, hogy az NDK-ban akadnak olyan emberek, akik (magyar, de kicsit talán lengyel minta alapján is) független „fórumot” akarnak szervezni.

Sils, 1989. szeptember 23.

Ma volt az utolsó nagy túránk (jó hat órás). Mormotákat hallottunk, lengyelül sokkal jobb a nevük (Świstaki), mert e bájos lények tulajdonképpen nem mormognak, hanem éles, füttyögő hangokat hallatnak. Valószínűleg a mai volt az utolsó szép nyári nap.

Sils, 1989. szeptember 25–26.

Dr. Römer, a Nietzsche-Stiftung tagja, karlsruhei könyvtáros kinyomozta, hogy Nietzsche gyakran elhagyta a házat, hogy Malojában szálljon meg, szállodában. Főleg akkor, ha orosz, lengyel, vagy akármilyen nemesek szálltak meg ott. A pincérek részben környékbeli tanárok voltak, akikkel jól el lehetett beszélgetni. Ha ez igaz, akkor a magányos silsi Nietzsche képe csupán egy legenda.

Sils, 1989. szeptember 26.

Az újságban hosszú idő óta először vagy talán egyáltalán először az NDK-ról szóló híreket olvasom el elsőnek. Elsősorban az NZZ-ben. Ami történi, reményt kelt, hogy a totalitarizmus ott is összeomlik. Úgy tűnik, a fiatalság lázad az öregek ellen, ami által a tiltakozás kevésbé áttekinthető, irracionálisnak tűnik. A fiatalok nem lassú átalakulást akarnak, egyszerűen meg akarnak szabadulni a rájuk kényszerített rendszertől és annak politikai következményeitől; az európai egyensúlyban bekövetkező változások egyáltalán nem érdeklik őket. Az öregek (a negyven fölöttiek?) tanácstalanul nézik a jelenséget, néhányan azonban elfogadják a fiatalok lelépését, sőt, biztatják őket.

Sils, 1989. szeptember 26–27.

W-nek három oldalt írtam Lengyelországról. Némi pesszimizmusomnak adtam hangot – a Szolidaritásnak az önmagát igazgató államról alkotott elképzelése bizonyára menthetetlenül veszendőbe ment. A Szolidaritás kormányzati felelőssége miatt nyilván autoriter lépésekre kényszerül majd. A szejm ülései is ritkábbak lesznek (ezt a háromoldalnyi írásban nem említettem).

Sils, 1989. szeptember 27.

Elromlott az idő. Amolyan munkára való időjárás, csak viszonylag hamar elfáradok. Ebben bizonyára szerepet játszik a magasság (1800 m) is. Ráadásul a Nietzsche-ház mögötti fűl állítólag radioaktív sugárzás bocsát ki magából. Vasárnap óta az első szobában alszom. Reggel vissza kell mennem hátra. Nagyon sötét van ott. Tegnap segítetttem egy óriási deszkát kicipelni Nietzsche szobájából, hogy az eredeti zöld tapéta, amit Nietzsche akart magának,

láthatóvá váljon. Nagyon is sokat segítettem (főleg az ötleteimmel). Az asztalosmester unokájának érezhettem magam, mert az itteni asztalos a nagyapámhoz hasonló módon verte a szögeket a deszkába – mintegy az örökkévalóság számára. Römer elmesélte terveit, milyen új vitrineket és szekrényeket akar beállítani a kiállítótermekbe.

Sils, 1989. szeptember 27–28.

Valahogy feszült vagyok. Talán a magashegységi esős időjárás miatt? Úgy érzem, nem vagyok a megfelelő helyen? Azt a kényszert érzem, hogy viszáterjek Varsóba, mintha valaki várakozásra ítelt volna, s valahogy sem a kollokvium témái, sem a referensek nem érdekelnek. Talán az is zavar, hogy az egyik referátum témája Paul de Man lesz (a referens, egy magabiztos freiburgi ifjú sem tűnik túlságosan szimpatikusnak, néhány órája érkezett meg a házba), rossz emlékek jönnek elő bennem. Mindent összevetve, fájni kezd a fogam (amúgy attól a pillanattól, amikor a referenst megláttam, és bemutatták nekem), valószínűleg gyökérgyulladás (talán egy elhalt fog). Remélem, nem lesz rosszabb, mert csak hat nap múlva mehetek Lengyelországban fogorvoshoz. Heideggert olvasok, A műalkotás eredetét. Nietzschét és Lunácsarszkijt abbahagytam. Viszonylag gyorsan haladok. Nem igazán tudom komolyan venni – néha nevetnem kell, kiváltképp a Föld-fogalmán (1934-et írunk!), a „nép” és a „talaj” természetesen előbukkan). De látom, hogy lehetséges lenne Heidegger esztétikáját a térben elhelyezni. Szegedre a „Művészet és tér” témakört jelöltem meg.

Sils, 1989. szeptember 29.

Rövid éjszakai alvás után tízkor tartottam meg a Waldhausban az előadásomat Landauer, Brzozowski és Lunacsarszkij Nietzsche-interpretációiról. Egyáltalán nem voltam ideges. Élénken, a retorikát élvezve adtam elő. A mintegy hatvan jelenlévő érdeklődéssel hallgatott. A vita körülbelül ötven percig tartott. Ugyan elkerülte a témát (szabadúszó értelmiség, a kolostor problémája a gondolkodók számára, Marx, az előfutárok és hasonlók), de az általam említett politikai aspektusokra megpróbáltunk kitérni. Valaki a nagy egyéniséget vette védelmébe, aki a tömeget mozgásba lendíti. Jézus Krisztust nevezte meg, akinek a tanai persze az egyház nélkül nem terjedhettek volna el. Szerencsére megemlítette Lenint is, aki nélkül semmi nem működött volna. Kapcsolódhattam tehát ehhez a tévedéshez, anélkül, hogy Jézust említenem kellett volna. Az, hogy ebben az időszakban amolyan

föllendülés volt, számos prófétával, nem mondott volna neki semmit. A föllépésem után számos hallgató odajött hozzám gratulálni. André Bloch, a fő szervező azt mondta másoknak, hogy a kollokviumot én mentettem meg. Egy fiatal történésznő azon csodálkozott, hogy milyen pontosan ismerem a kronológiát. Ez ma már ritkaság. Egy fiatal svájci azt mesélte, hogy olvasott egy korabeli osztrák anarchista írást, amelyben Nietzsche is a szocializmus előfutárának tekintik. Ő maga a svéd Ellen Key-jel foglalkozik, aki állandóan Nietzsche-re hivatkozik. Egy zürichi nő, aki a nietzschei hatalom akarásáról írja a disszertációját, hosszan beszélgetett velem a szerzőről. Röviden, elégedett lehetek a fellépésemmel. Becsülték a mondanivalóm tisztaságát és az elkötelezettségemet, mert nem hallgattam el, hogy a téma engem közelről érint.

Sils, 1989. szeptember 29–30.

Késő este, tízkor Kitteler tartott előadás a zenéről mint médiumról és a régebbi zeneesztétikáról. Megvártam, mert végre előben akartam meghallgatni egy posztmodern. Nem gondoltam, hogy ekkora csalódás lesz. Derridának ez a barátja, a Stanford professzora a maga havi 10 000 dollárjával tulajdonképpen csak fontosakat mondott, minden tartalom nélkül. Arról beszélt, hogy Kant, Schopenhauer és Hegel „zeneesztétikáját” ad acta lehet tenni, mert nincs szó náluk modern matematikai és mindenekelőtt számítógépes analízisről, nem ismerik a zajt. Egyedül Nietzsche-nél látszik ennek az előjele. Azzal fejezte be referátumát, hogy ma a számítógép adja a parancsot, a zenéjének mi önként vetjük alá magunkat. A szubjektum kiiktatása. A szubjektum ellenállásával egyáltalán nem számolnak ezek az emberek, úgy tűnik nekem. Kitteler médiaszakértőnek mondja magát, csak a média felettünk való hatalmát látja, s ezt tényként kezeli, amin nincs mit rágódni. Nietzsche testfelfogását lehetett volna szembehelyezni vele (már ha egyáltalán odafigyel másra), miszerint a test mindennel szemben, ami rosszat tesz neki, ellenállóerőt fejt ki. Csak a neki kellemes computeres zenét fogadja be. Azt mondták, mindegyik posztmodern olyan, mint Kitteler. Nem akarom elhinni. A sarlatánok diktálnák a divatot?

Sils, 1989. szeptember 30.

Este Ottmann bázeli professzorral beszélgettem az örök visszatérésről a Zarathustrában. Az a hipotézise, hogy az örök visszatérés Auschwitz visszatérését is jelentené – ezt senki nem akarhatja. Élénk eszmecsere bontakozott ki

a kereszténységről és az immanencia gondolatáról – én az egészet Nietzsche-re igyekeztem visszavezetni, amikor megkérdeztem, hogy vajon egyáltalán történelmi eseményekre gondolt-e, s nem a kicsi és undort keltő visszatéréséről beszélt-e. Ottmann még Kierkegaard kísérletét is említette, amint meglátogatott egy berlini kávéházat, hogy azt érezze, amit egykor érzett. Természetesen nem sikerült. Kierkegaard ezt valószínűleg ironikusan gondolja. Egy munkásnak kinéző és úgy is beszélő rajna-vidéki férfi a mondandómhoz csatlakozva kifejtette, hogy Nietzsche-nél egy szükségszerű gondolatról van szó, s egy új Auschwitzot pont akkor kerülhetünk el, ha tisztában vagyunk avval, hogy bekövetkezhet – akkor tennénk meg mindent, hogy a mi életünkben ez ne történjen meg.

Sils, 1989. szeptember 30–október 1.

Éjszaka még beszélgettünk az esti előadásról. Mivel a referens a bűn kérdésével kapcsolatban Hannah Arendtet is megemlítette, emlékeztettem arra, hogy Arendt nem zárt ki egy még szörnyűsebb „Auschwitzot” – csak éppen a következők nem a zsidók lesznek, akiket hivatali úton kivégeznek, hanem azok, akik túlságosan alacsony intelligenciáhiánnyal rendelkeznek. Kettő körül indultam el a Nietzsche-házba. Rendkívül tiszta, csillagos volt az égbolt. A csillagokat nagyobbaknak láttam, mint bármikor korábban. A Tejút pompázott a gazdagságban. Elbűvölve bámultam fölfelé.

Sils, 1989. október 1.

Ma Beda Allemann beszélt a Zarathustra költészetéről. Szigorúan ragaszkodott a szöveghez. Sajnálta, hogy Nietzsche nem tudta rávenni magát, hogy költészetet írjon, mint Baudelaire. Pedig meg lett volna hozzá a tehetsége. Közbevettem, hogy Zarathustra mégiscsak tanítani akart. Inkább próféta volt, mintsem költő. Később Hubert Treiber szólított meg – úgy tűnik, komoly tudománytörténész. Szeretne küldeni a munkáiból. Elmondta, milyen jónak találta, ahogyan az egyik hozzászólásra reagáltam. A hozzászóló úgy vélte, hogy Nietzsche azért akart kolostort alapítani, amelyben a világtörténelem alakulását mintegy megféjtik, hogy segítsen az egyszerű embereknek. Erre azt válaszoltam, hogy sajnos 1980-ban nem volt „örült”, aki a Szolidaritás megalakulását és a párt erre való reakcióját előre látta volna. A tömegek okosabbak voltak az egyeseknél (a kolostorban). Később sétáltam egyet. Csoadás, napos idő!

Zürich, 1989. október 2.

Délután Meyernél jártam az NZZ-ben. Reich-Ranickinak az Ammann-nál kiadandó könyvét, amelyhez felkértek recenziósnak, egyelőre mégsem küldték nyomdába. Valamilyen „titokzatos erők” keveredtek a játékba. Meyer funkcionáriustípusnak nevezi Reich-Ranickit. Azt mondom erre, tényleg úgy beszél az irodalomról, ahogy egy funkcionárius a szocializmusról – semmi kétely nincs benne, ahogy a funkcionáriusban sincs. Ellenben ez utóbbi ügyes taktikus, aki egyszer elismeri az embert, máskor elutasít egy másikat. Meyer tapasztalatból tudja, milyen ijedtek az írók, hiszen tudják, mi történik a központban, ott Reich-Ranickinál. Meyer maga is írt egy könyvet Jüngerről, ha megjelenik (Hanser-Verlag), elküldi majd nekem.

Zürich, 1989. október 2–3.

23 óra

Lipcsében a legnagyobb tüntetés zajlik 1957 óta. A prágai követség ismét megtelt (Silsben a hírre, hogy egy Prágából induló, menekültekkel teli vonat áthaladt a német-német határon, úgy reagáltam, hogy hamarosan szükség lesz a következőre), a varsói szintén. Pozitívnak tartom, hogy Lipcsében üdvözlük a „Neues Forum”-ot. Valószínűleg igazuk van azoknak a lipcseieknek, aki úgy vélik, a belváros hamarosan a miénk lesz (legalábbis a tüntetések napján). Ezt a lavinát már nem lehet feltartóztatni, hacsak Moszkva nem játszik Pekinget.

Zürich, 1989. október 3.

Silsben az utolsó éjszakán az égboltot bámultam, és a hatalmas csillagokat, az óriási Tejutat csodáltam. Valahogy vigaszt találtam arra, hogy mi, vagyis az emberiség elmúlunk – mert hát mik is vagyunk mi ebben a kozmoszban, ezt nem semmisíthetjük meg, csupán a saját létfeltételeinket.

*

A keletnémet tiltakozók most hivatkozhatnak arra, hogy ők a jobb-NDK-polgárok, hiszen ők maradni akarnak. Nyilván tudják, hogy a hatóságok szívesen kiutasítanák őket, de hát az elmenőket árulóknak nevezték. Olyan ez, mint egy sakkiparti, amelyben a vesztesre álló fél minden lépéssel ront a helyzetén. A funkcionáriusok lépéskényszerbe kerültek.

Zürich, 1989. október 3–4.

Felhívtam anyámat Kelet-Berlinben. Meséli, hogy sok minden történt. Azt feleltem, hál' istennek. Már éppen ideje volt. Felháborodott, hogy ilyeneket mondok. Hozzátettem, hogy legutóbb már kifejtettem a véleményemet (A falnak el kell tűnnie [„Die Mauer muß weg”: Willy Brandt] – ez a bensőmből fakadt, nem egy könyvben lapoztam utána). Megkérdezte, hogy valami személyeset is akarok-e mondani. Azt mondtam, hogy a hivatalos ügyek bizony néha átmennek a magánszférába. De hogy ne érezzem ki nagyon a helyzetet, megkérdezte, mi újság A-val az iskolában. Végül is az unoka a maga tizenhat évével azok közé tartozik, akik Németország ezen részének jövőjéről dönteni fognak.

*

Megint Varsóban. Úgy tűnik, a vaj háromszor annyiba kerül, mint két hete. A taxi ötven százalékkal drágább. A kenyér százzal. A tévében Kuroń kellemetlen módon, amolyan forradalmárként szólított fel arra, hogy ki kell bírni. Nyilván lesznek áldozatok, amennyi szükséges – ez nyelvbottlás volt, amennyire tudta, megpróbálta kiigazítani, mindent megtesznek majd, hogy a szegényeken segítsenek. De már nem hangzott hihetően. Úgy gondolja, ha felszabadítják az árakat, akkor alakulnak majd ki a helyes árviszonyok. Ezt már Rakowski is mondta – de neki felrőtták, hogy nem akarja megtörni a felvásárlók monopóliumát. Kuroń erről nem beszélt. Éjszaka egy Szolidaritás szervezte programot mutattak a tévében – a szegényeket és éheéseket, és a többnyire katolikus segélyakciókat. Ez elsősorban jótékonyosság, nem pedig segítség az önállósá váláshoz. Úgy tűnik, hogy a Szolidaritásban olyan erők lettek hangadók, amelyek átveszik a katolikusok koncepcióját, miszerint a gazdagok segítenek a szegényeken. Már semmit nem hallani a szövetkezetekről, öngazgatásról, bizonyos csoportok önálló kezdeményezéseiről. Új nyelv, új szimbolika, új pátosz, de nem az együttélés új formája. Persze még csak néhány órája vagyok Lengyelországban, de rossz érzéseim vannak. Mindenesetre ez egy másik Lengyelország, mint jó két héttel ezelőtt volt.

Varsó, 1989. október 4–5.

Ma kaptam félmillió zlotyt – nem tudom, miért, valami áremelés-kompensáció. Azt kérdelem, hová vezet ez, hol áll majd meg az infláció. Hat-

milliónál? Az új kormány egyelőre nem érti, miért emelkedett a vaj ára a háromszorosára. Állítólag a monopóliumok (állami felvásárlóközpontok) a hibásak. A repülőjegy Frankfurt am Mainba már hatszázezer zlotyba kerül!

Varsó, 1989. október 5.

A bankokban óriási sorok állnak. A „szocialista devizaszámlámról” NDK-márkáért cserébe forintot akartam venni, hogy Budapestről eljussak Szegedre. Majd ott helyben veszek forintot, vagy kelet, vagy nyugatnémet márkáért.

Varsó, 1989. október 6.

Az egyetemen azt javasoltam a diákjaimnak, hogy szervezzünk egy vitát a német kérdésről. Nagyon fellelkésedtek. Kedvük lenne ebből valami nagyszabású eseményt csinálni.

Varsó, 1989. október 6–7.

Felhívtam H. Jäckel, találkozni szeretne velem. Ideadta frankfurti előadásának szövegét, amelyben az SPD-t kritizálta, amiért az nem tanúsított korábban érdeklődést a Szolidaritás politikája iránt. A Szöveg szeptember 2-án jelent meg a Frankfurter Allgemeine Zeitungban. A CDU a Bundestagban még aznap felhasználta, hogy kritizálja az SPD Lengyelország-politikáját. Azt mondtam Jäckelnek, hogy az SPD most azt a hibát követi el, hogy az NDK ügyében nem elég határozott. Nem akar vitába keveredni Németország egységéről. Ez az első alkalom, hogy nem veszünk össze Jäckellel. Azt hiszem, hogy tanult tőlünk. Sokszor kritizáltam a határozatlanságáért.

1989. október 7–8.

Ma az NDK-ban mindenféle összecsapások voltak a rendőrséggel és a munkásőrséggel. Ahogyan a nyugati hírekből hallom, Gorbacsov szavai bátorítják a fiatalokat. Úgy érzem, a fiatalok az NDK-ban nagyon radikálisak – radikálisabbak, mint másutt. Nem tudom elképzelni, hogy a nómenklatura fennmaradhat, bár lesznek még harcok. Nagyon sok függ attól, hogy általában Keleten miként alakul a helyzet.

Szeged, 1989. október 10.

Lipcsében több ember tüntetett, mint gondoltam volna. Én ötvenezerre gondoltam, a hírekben hetvenezret hallottam. A legszívesebben odamennék, hogy helyben éljem át a rég várt változást. Emlékszem még, ahogyan berlini germanisták azt mondták, hogy az NDK-ban nem fog történni semmi. Kár, hogy itt el vagyok zárva a hírektől. A magyarok a pártkongresszusra figyelnek, azon tanakodnak, hogyan ítélendő meg a párt névváltoztatása.

Szeged, 1989. október 11.

Ma megmutatták a pusztát. Szerencsére nem esett, ellenkezőleg, kisütött a nap. Megcsodáltuk a szabadon futkorászó lovakat, a nagyszarvú szürkemarhát, ami majdnem kihalt, mert kevés tejet ad, a nem különösebben igényes lovas mutatókat, egyszóval a rossz folklórt. Csoportunk magyar értelmiségije először jártak itt. Nevettek az állítólagos magyarság ezen állítólagos szimbólumain. Este szeminárium egy kései Heidegger szövegről, a költői lakozásról Hölderlinnél. Átalakultam filológussá, hiányzó vesszőket és egy sajátos felépítésű mondat értelmét kerestem: „A maga módján a mai kor embere is költőien lakozik, nevezetesen, t. i. a létezése alatt nevezendő néven, költőietlenül”. „Az ember költőien lakozik, nevezetesen költőietlenül” – eléggé megviseli a megértést. Hová tartozik a t. i. kezdetű mondat, nehéz beazonosítani. Én költőien zárójelbe tenném, de a nevezetesen talán filozófiailag akarja elmagyarázni, hiszen a nevezetesenben benne van a név (De mit jelent a mondat?). A szemináriumot vezető Buchner nem játszott a nagyokost, aminek mindenki örült, de én azért egy kicsit több magyarázatot elvártam volna. Attól tartok, a kései Heideggernek nem sok közlendője van. Elsősorban a katasztrófában épít, egy negatív teológus.

Szeged–Budapest, 1989. október 12.

Tegnap este Vajdával³³⁶ megállapítottuk, hogy nagyon hasonló a politikai felfogásunk. Többek között a németkérdésről is beszélünk. Azt mondtuk egy németnek, hogy az NDK-nak nincs esélye a túlélésre. A sztálini idők művi képződménye. El kell tűnnie, ha valódi Európát szeretnénk. A velünk ülő svájciak ugyanígy gondolták. Vajda nemrégiben ezt az NDK televíziójában is elmondta. A németek mindannyian megijedtek. Félnék az erős Németországtól. Azt mondtam, hogy a hódító hajlamú németek idejének már vége.

336 Vajda György Mihály (1935) magyar filozófus.

Vajda úgy véli, hogy a kelet-közép-európai népeknek (államoknak) tárgyalniuk kellene, hogy tisztázzák a vitás, elsősorban nemzeti kérdéseket.

1989. október 13–14.

Este a németkérdésről tartott, nagyon rossz vitán vettem részt, amit Janusz Reiter vezetett az Auditorium Maximumban. Utalt a lengyelek állítólagos félelmére a nagy szomszédától, az újraegyesült Németországtól. L. előbb Európát szeretné egyesíteni, csak utána Németországot. Egy német mondta, hogy egyesülés lesz vagy nem lesz, mindenesetre már most el kell azon gondolkodni, miként viszonyuljunk az egyesült Németországhoz. A résztvevők között persze mindenféle lengyel patrióták akadtak, akik régi kategóriákban gondolkodnak.

Frankfurt am Main, 1989. október 15.

Délelőtt Paulskirche. Végre hallottam André Glucksmann-t, akinek Csernobil-tanulmányáról azt gondolom, a legjobb, amit Nyugaton a témáról írtak. Azonnal a lényegre tért, a keletnémeteknek az exodusára abból az államból, amelyikben felnőttek. Utalt arra, hogy nem azt a kérdést kell feltenni, hová mennek ezek az emberek, hanem azt, mit hagynak el, vagy még inkább azt, hogy egyszerűen csak távozni akarnak. Nem azt latolgatják, mi lesz velük, hanem azt, hogy miként jutnak ki a történelemnélküliség börtönéből. (Ha az NDK-ba utaztam, mindig úgy éreztem, itt nincs történelem, ez egy halott ország.) Havel beszédét Schall, a színész olvasta fel – majdnem túl jól –, Havel reflexiói a szóról mint olyanról mélyebbek voltak Gluckmann-nak „a hatalom tehetetlensége, a tehetetlenek hatalma” tárgykörében kifejtett gondolatairól, egyszerűbbek, filozofikusabbak, de hát ez az értelmiség helyzete Keleten s Nyugaton. A keletinek általánosnak kell lennie, a nyugatinak konkrét. A Paulskirchében röviden beszéltem Volker Hauff-fal, Neudeckkel, Meinerrrel, az öreg kiadóval, François Bondyval, Bartoszewskivel és Dedeciuszal: Csak a viszontlátás gesztusai. Ezután mise. Egyszer már jártam ott, 1976-ban, akkor megrémisztett a tömeg és a tolongás. Most kevésbé tűnt fárasztónak. Még egyszer beszéltem Bartoszewskivel, kevésbé tűnt szimpatikusnak, nem gondol arra, hogy visszatérjen Lengyelországba (természetesen úgy tesz, mintha nem tehetne arról, hogy folyamatosan meghívják, egyik tanszékről a másikra). Tréfálkozva megkérdeztem, mikor látogat már el egyszer Varsóba – rossz néven vette, el is fordult tőlem, erre én is tőle. A hazafi, aki többször is kijelentette, hogy soha nem hagyja el Lengyelországot.

1989. október 15–16.

Hétvégén Wałęsa interjút adott a Gazeta Wyborczának, többek között kijelentette, hogy az erős Szolidaritásban érdekelt. Bízik benne, hogy tízmillió tagot toborozhat, csak hát mit csinál majd ez a tízmillió. Egyáltalán nem hisz az alulról építkező demokráciában. Kár, még akkor is, ha Wałęsa nyilvánvalóan soha nem volt demokrata. Hallottam, hogy Wałęsa nem szerepelt különösebben jól Németországban. Rosszul írták meg a beszédeit. Túlságosan is ki akarta oktatni a németeket. Azt kérdezték tőlem, vajon ki írta a beszédeket.

Frankfurt am Main, 1989. október 16–17.

Hallottam, hogy a Sztálin-műsorom sikeres lett. Már több, mint száz reakció érkezett, kétszáz felettivel számolnak. Néhány hallgató emlékezett még a Hitler-előadásra. Nagyon örülök, hiszen a nyugati tömegkínálat mellett nehéz sikeresnek lenni.

1989. október 18–19.

Lemondott Honecker, a helyére egy energikus ember (Krenz) került, aki eddig a Politikai Bizottságban a titkosrendőrségért felelt. Neki kellene újjáélesztenie a pártot. Emlékszem még, milyen vehemenciával védelmezte a nyugatnémet televízióban a kínai hatalmat. Végre újra nyugalom van, rendet teremtettek, magyarázta. A szocializmus forgott veszélyben. Csak remélni lehet, hogy a keletnémetek nem hagyják abba a tiltakozásokat.

1989. október 19–20.

Krzysztof Wyszkowski-nak a kerekasztalról megjelent interjújából (Kultura, '89. július) kiderül, hogy egy bizonyos csoport, nyilván Wałęsa, Geremek, Michnik, később Mazowiecki előre tudta, hogy a tárgyalásokon mit tudnak elérni, nem is ragaszkodtak az alulról épülő demokráciához. Wyszkowski szerint pedig ez némi türelemmel elérhető lett volna, de a Szolidaritás-vezetők attól féltek, hogy elveszíthetik befolyásukat és jövőendőbeli pozícióikat. Elsősorban Reiff óvott a túlságosan nagy engedékenységtől (mindig is úgy gondoltam, hogy a kerekasztal bizonyos ötletei Reiff-től származnak). Wyszkowski joggal mondja, hogy a Szolidaritás vezetői átvették a bolsevikok stílusát, hogy mindig a következő feladatra koncentrálnak, minden mást tegyenek addig félre – a többiek meg maradjanak csendben. Színház. Azt

hiszem, jól látja a dolgokat, még ha a prognózisa tévesnek is bizonyult (nem látta előre, hogy a Szolidaritás adja majd a miniszterelnököt). Attól tartok, hogy a Szolidaritásnak mint mozgalomnak vége. Nyugodt lelkiismerettel térhetek vissza a tudományhoz, de egyben szomorúan is.

1989. október 20.

Izgalmas nap volt. Megrendeltem az Air France-nál a repülőjegyemet, azt tanácsolták, 630 000 zlotyért azonnal vegyem meg. Várni akartam még a hónap végéig, hogy a fizetésemből vehessem meg. A pénzváltóhoz siettem tehát (harminc percem volt rá). Sor állt. Két férfi valamivel jobb ajánlatot tett (1 nyugatnémet márkáért 4100 helyett 4200 zlotyt ajánlottak). Beleegyeztem, de a száznál is több ötezres megszámlálása fáradtságos volt. Hagytam az egészet. Mint kiderült, a végén egy márkáért 4150 zlotyt kaptam. A pénztárnál a hölgy többször is megszámlolta a pénzt, jó tíz percen át. Húsz percet késtem a szemináriumról. A hallgatók nem készültek fel rendesen, nem mindenki olvasta el az Übü királyt. Meglehetősen dühös lettem. Persze így nem sok kedvem volt megtárgyalni a darabot. Ugyanez volt a helyzet Schnitzler A zöld kakadujával is.

Varsó, 1989. október 21.

Hannah Arendt valahol nagyon hasonlóan gondolkodik, mint a kései Heidegger. Hozzá hasonlóan sajnálkozik, hogy az ember világot veszít, hogy nem nevezhet már magának tulajdont (házat). Igaz, Heidegger nem gondol politikai cselekvésre. Azon tűnődöm, hogy valamennyire az összes német gondolkodó sajnálkozik a régi szép (meghitt) világ eltűnésén, ami valójában soha nem létezett.

Varsó, 1989. október 21–22.

Ma az angoltanárommal élénk vitát folytattunk a jelenlegi politikai helyzetről. A polgári bizottságokat támogatja, amelyeknek párttá kellene alakulniuk. Olyan dolgokat vállalhatnának, amelyeket egy szakszervezet nem tehet meg. Nagy félelmei vannak az egységmozgalomtól, ami a kommunista párt másolata lehet. Én a poszttotalitárius helyzetre utaltam. A nómenklatúra monopóliumát csak egy tömegmozgalom törheti meg. Máskülönben Mazowiecki kormánya bukni fog. A városi tanácsok már most akadályokat gördítenek minden kezdeményezés útjába, akár fentről, akár lentől érkezik.

A Szolidaritás funkcionáriusai egyre gyakrabban kérdezik bármiről, hogy van-e jogi alapja. A tanárom attól tart, hogy a tömegmozgalom bénítja az egyéni gazdasági kezdeményezéseket. Ez valóban helyes szempont, bár én 1981-ben megfigyelhettem, ahogyan minden csoport a maga bajával foglalkozott. Még a kétékezi munkások is aktívak voltak.

Varsó, 1989. október 22.

Tegnap az utcán Martin Pollack-kal találkoztam, aki megint Varsóban van; riportműsort készít a keletnémet menekültekről. Mesélte, hogy bizonyos emberek immár átjárnak az NDK-ból, hogy felvásárolják a Trabantokat, vagyis hogy megvegyék a menekültek autóit. Németségük okán előnyben vannak a lengyel kereskedőkkel szemben. Az NDK-ban megint tüntetések zajlanak. Krenz talán mégis valamiféle reformokra szánja el magát. Gorbacsovra hivatkozik (az NDK-ban ez már haladás), és új utazási törvény bevezetését tervezik (milyen megszorításokkal?). Stefan Heym, némileg megkésve, a pártmonopólium feladását követeli (mondott valaha is korábban ilyesmit?). Stefan Hermlin is megszólalt. Különös, ahogyan az írók az események nyomában kullognak. A nyugatiak sem nagyon szólnak meg.

Toruń, 1989. október 22–23.

Reto Hännnyvel utaztam Varsóból Toruńba. Amikor a főpályaudvaron kiszálltunk a vonatból, a peronon mindkét oldalról két-két ember közeledett felénk, megpróbáltak kisebb tumultust kialakítani. Odakiáltottam Hännnynek, hogy zsebtolvajok, a férfiaknak pedig a legnagyobb nyugalommal elmagyaráztam, hogy uraim, ismerjük a szándékaikat, nincs semmi értelme, majd megint németül figyelmeztettem Hännnyt, megragadta a bőrkabátja ujját, hogy vigyázzak a tárcájára. A férfiak elengedték. Egész idő alatt, vagyis hát egy-két percig a férfiakat figyeltem. Ezután beszéltem a kalauzzal, akit régebbi toruńi utazásaimról még ismertem. Azt mondta, sorozatban jelenti az ilyen eseményeket, de nem történik semmi. Biztonsági őr kéne ide, de sehol nincs. Ezek a bandák szerencsére legalább a külföldiek útleveleit leteszik valahová, azok nem tűnnek el.

Toruń, 1989. október 23.

Délben tartottam első esztétikaelőadásomat a negyedik évfolyamnak, kettőkor pedig elkezdődött a konferencia. A távolmaradó H. A. Walter szövegéből

olvastam fel (a Sztálin–Hitler-paktum és annak hatásai a német emigránsokra). Utána Hannah Arendtről adtam elő (A politikum és társadalmiság). Serczyk a vitában megköszönte az előadást, most végre nekiáll Arendtet olvasni. Arról a könyvről beszélt, amit Karol Grünberggel írt „lengyelország negyedik felosztásáról”. Most megy nyomdába. A paktum előtörténetét tárgyalják, ami már 1918-ban elkezdődött. Sem Németország, sem Szovjet-Oroszország nem tudott megbékélni a lengyel állam létrejöttével. Szovjet-Oroszország számára akadályt jelentett a világforradalom útjában, amelynek Németországban kellett volna folytatódnia. Úgy tűnik, a két szerző érdekes anyagot talált a német külügyminisztérium aktáiban. Felhasználják a Szovjetuniót Berlinben képviselő diplomaták feljegyzéseit is. A könyv jövőre fog megjelenni.

Varsó, 1989. október 23–24.

Toruńból Varsóba visszatérve egy idősebb házaspárral utaztam a kupében, a férfi mankóval ment. Kutnában egy jóképű, ősz férfi szállt be, mint kiderült, mozdonyvezető. Beszélgetésbe elegyedtek (a legnagyobb bosszúságomra, mert dolgozatokat javítottam), árákról, az általános helyzetről etc. A mankós férfi sofőr volt, egy éve balesetet szenvedett, most feleségével együtt egy kiváló idősök otthonában lakik Pruszkóuban, aminek a létezéséről még nem hallottam. Keveset kell fizetni az étkezésért és a szállásért is. Jaruzelski tette ezt lehetővé. Ezután a munkanélküliség veszélyeire terelődik a szó, az egykori sofőr ezt azonosítja a bandák megalakulásával. De ő gondoskodott a biztonságáról, és előhúzott egy pisztolyt. Egy (nyugatnémet) gázpisztoly volt, nyolc lövedékkel. Vicces módos szétesett a kezében, nem tudta összerakni. A mozdonyvezető segített neki, tulajdonképpen nem is volt nehéz. A nő előtte elmondta, hogyan kell. Emlékezett még azokra az időkre, amikor még puskája volt. Megkérdeztem, milyen távolságból hatásos ez a pisztoly. Legalább három méter. És ha kevesebb? Hát akkor a támadó egyszer s mindenkorra el lesz intézve. A pisztoly kétszázötven márkába került. Nem tudom, a tolvajoknak nem lenne-e kedve éppen egy ilyen pisztolyt ellopni. Ha tudnának róla, nem lenne nehéz elvenni a férfitől. Mintha az első világháború utáni idők térnének vissza, amikor miként másutt, Lengyelországban is cifra idők jártak. Sokan hordtak maguknál fegyvert, mindig önvédelemből.

Toruń, 1989. október 24.

Egész nap lehetne kommentálni a felbomlóban lévő keleti blokk politikai eseményeit. A magyarok leszámolnak a sztálinizmussal, amennyiben elítélik

a harminchárom évvel ezelőtti orosz intervenciót, és kiküldik a köztársaságot. Az NDK-ban szerencsére tovább folynak a tiltakozások. Végre egy sajtókonferencián feltárják a börtönökben alkalmazott brutális módszereket. Eddig Nyugat-Németország is mindent megtett azért, hogy ez titok maradjon. Most a függetlenek sajtótájékoztatóján elmesélték, hogy a nőknek meztenre kellett vetkőzniük, s hogyan kínoztak egy fiatal fickót, a fejét állandóan a falba verve. Egy csoport végre elhatározta, hogy létrehozna egy független szakszervezetet. Eddig hiányoztak az új szerveződések, az utcai demonstráció túl kevés. – Sajnos megint fáj a fogam. Holnap röntgenre megyek. Végre. Legfőbb ideje.

1989. október 24–25.

A Szovjetunió elismeri, hogy jogtalanul vonult be Afganisztánba. Ez teljesen váratlan vallomás. Az NDK parlamentjében most először volt ellenszavazat! Krenzet nem egyhangúan választották meg. Úgy tűnik, csak változik ott is valami. Ha még Csehszlovákiában is történne valami, akkor egészen optimista lehetne az ember. A Legfelsőbb Tanácsban komplikált módon szavaztak a tagköztársaságok választási kerettörvényeiről. A szervezeti delegálást meg akarják szüntetni, újabb lépés a demokratizálódás felé. Mazowieckit meghívták a Szovjetunióba. Ez jelzés más országok reformerei számára.

1989. október 25.

Megérkezett R. és A. Alapos határellenőrzésen estek át. A határőrök dokumentumokat (bizonyítványokat, okleveleket etc.) kerestek, hogy vajon nem a varsói nyugatnémet követségre indulnak-e. A vonat ezért másfél órát késett. Elmentem a fogorvoshoz, mert már nem bírtam a fájdalmat. Most várom, hogy jobb legyen.

1989. október 25–26.

Az NDK-ban a tiltakozások még mindig meglehetősen felszínesek. A polgárok nem nagyon tudják, hogyan változzon meg az állam. Tünetnek és vitáznak, de nincsenek elismert szószólók. Ugyanakkor úgy tűnik, félnek is, hogy elvesztik a biztonságot. Magyarország és Lengyelország inkább ijesztő példa a számukra. Ezt a válságot nem szeretnék átélni. Nem ismerik fel, hogy afelé haladnak (talán sejtik azért). A viták során mégis sokan nagyon agresszívak. A kórházban egy nővér megkérdezett egy funkcionáriust: Mit

csinált tegnap? Tegnap az egészségügyről szóló tanácskozáson vettem részt. Na és, mire jutottak? Elhalasztottuk a megbeszélést. Azon vitáztunk, nem kellene-e megint engedélyezni, hogy legyenek magánorvosok. Ha én úgy dolgoznék, mint maga, itt minden összeomlana. Először betiltok valamit, ugye a magánorvosi intézményt, utána azt mondom, ó, hiba volt, újból engedélyezem, de csak szép lassan... tényleg elképesztő.

1989. október 26–27.

A forradalomról szóló előadásomat igazából nem is a diákoknak, hanem A-nak tartottam. Megpróbáltam szemléletes lenni. Különösen csodálkozott azon, hogy az októberi forradalom nem is volt forradalom, hogy a Téli Palota úgynevezett ostroma csak egy tréfa. Tényleg kár, hogy nem tarthatok előadássorozatot a nyugtalan NDK-ban, mert az előadás mintha a mai napra lenne kitalálva. Pedig már 1982–83-ban kidolgoztam.

1989. október 27.

A diákokkal vitát rendeztünk a német kérdésről. Elég vontatott volt. Három keletnémet diáklány is részt vett benne. Hisznek az olyan reformok lehetőségében, amelyek nem vezetnek el ahhoz, hogy az NDK egyesüljön az NSZK-val. Úgy vélik, hogy a keletnémetek ragaszkodni fognak szociális vívmányaikhoz. A kérdésemre, hogy az FDJ még miért nem oszlott fel, azt felelték, hogy ebben a szervezetben senki nem érzi úgy, hogy oda tartozna, tehát nem is kell feloszlítani. Mivel a Nyugatot nem ismerik, senki nem próbálta felvilágosítani őket, hogy másképp néz ki, mint ahogy azt ők képzelik. Nagyon csalódott voltam a diákjaim passzivitása miatt.

1989. október 27–28.

Egy vicc az NDK-ból: Egy férfi felmegy az áruház első emeletére, és megkérdezi, hogy itt van-e a szőnyegosztály. Nem, válaszolja az eladó. Itt porcelán nincs. Szőnyegek a második emeleten nincsenek. Ha jól emlékszem, még soha nem hallotta viccet két tagadással.

1989. október 30.

Szeretném hinni, hogy most már nincs visszaút. Lipcsében ismét háromszáz ezren voltak az utcán. A szakszervezet vezetője valószínűleg lemond, ami

persze csak személycserét jelent. Krenz az eddigieknél visszafogottabban nyilatkozik a Neues Forumról. A Szovjetunióban megtartották a független szervezetek első találkozóját. A Pravda tudósítóját nem engedték be, mert úgyis csak hazudna (így járt 1981-ben a Trybuna Ludu tudósítója). Prágában tömegek mentek az utcára. Úgy tűnik, Lengyelországba szétesik a Kommunista Párt. A parlamenti frakció önállósul – talán az új kormány politikája, hogy senkit nem dobnak ki, szintén bomlasztó hatással jár, a pártemberek igyekeznek önállósodni, alkalmazkodni az új helyzethez. Számomra mind-ebből az a tanulság, hogy vissza kell térnem a tudományhoz, a tiszta gondolkodáshoz.

Varsó, 1989. október 31.

Waleśa a területi önzagazgatási szervek gyors megválasztása ellen van, mert szerinte abba kéne hagyni, hogy folyamatosan embereket választunk, inkább programokat kellene már választani. Más szavakkal, a pártok híve, az államigazgatás „anarchista modelljét” nem sokra tartja, ha egyáltalán el tudja azt képzelni vagy egyáltalán hallott már róla. Nagyon veszedelmes játék a városi és községi tanácsi választások megakadályozása, mert teljességgel csödbe vihetik az új politikát. Látjuk, milyen nehéz Łódźban Mazowiecki dolga. Ott most éppen ötödször választanak városi tanácselnököt. A párt képviselői Mazowiecki eddigi összes jelöltjének megválasztását megakadályozták.

Varsó, 1989. november 1.

Délután Hännnyvel a temetőbe mentem. Különös, hogy már senki nem énekel, nincsenek tiltakozó rendezvények a temetőben. A katóni emlékmű teli van gyertyákkal, de semmi nem utal a borzalmakra. Már nem szükséges. Az oroszok már elismerték bűnösségüket. Mellette új teret alakítanak ki, ahol az AK 1945 és 1989 meggyilkolt tagjai emlékére állítanak emlékművet. Egész idő alatt a lengyel történelemről mesélek Hännnynek. Számára ez nyilván egzotikus. Természetesen semmit nem tudott 1920-ról, a visztulai csodáról. Valószínűleg ír majd valamit a Du című lap számára Lengyelországról.

Varsó, 1989. november 2.

A nincs szőnyeg vicc után egy másikat is meséltek tagadással. Egy vendég kotlettet rendel krumplival. A pincér: Krumplival nincs. De kaphat egy kotlettet káposzta nélkül.

Varsó, 1989. november 4.

Az NDK-ban történő események egyre érdekesebbek. Ma majdnem egész Berlin tüntetett (állítólag egymillió ember) – szinte hihetetlen. A lengyel tévében ilyen transzparenszeket látok: Ki volt Egon Krenz? (A válasz: a titkosszolgálat vezetője.) Cenzúra helyett kultúra. Az emberek Hager karikatúráit vitték magukkal, s szavalókórusokban kiabáltak valamit, amit nem értettem. Az LDP vezetője a kormány lemondását követelte. A tüntetésen huszonhat szónok szólalt fel, valamennyit az NDK tévé is közvetített belőle. Stefan Heym is felszólalt (végre egy író – tényleg elképesztő, mennyire csak kullognak az események után), a csehek pedig megnyitották a határokat a keletnémetek számára, akik személyivel is mehetnek Nyugatra. Már látom az induló karavánokat. A helyzet rendkívüli módon ki fog éleződni, destabilizáció jön. Az NSZEP-nek napokon belül el kell ismernie a Neues Forumot, és el kell határoznia magát a radikális reformok végrehajtására, mert nem tudom elképzelni, hogy a lakosság sokáig fog csak a szabadidejében tüntetni, s nem folyamodik a tiltakozás más formáihoz, például a sztrájkhoz. Az NSZEP vezetése nyilván abban reménykedik, hogy a tüntetők elfáradnak, s a hangadók inkább Nyugatra mennek. A totalitárius rezsimek előszeretettel kormányoznak aknamezőkön.

Varsó, 1989. november 6.

R. azt mondta, hogy negyvenöt évesnek kellett lennie, hogy ilyesmit, mint a berlini tömegdemonstrációk, megélhessen. Semmi kedve dolgozni, egész nap csak beszélgetne. Élvezi a szabadságot, a nyílt eszmecsérét. Hirtelen minden más lett. Mondtam neki, hogy én is negyvenöt voltam, amikor a lengyel forradalmat átéltem. Beszélgetés közben említettem neki, hogy az új utazási törvénnyel nyilván nem lesznek elégedettek. A-t elengedték az iskolából.

Varsó, 1989. november 6–7.

Meglátogatott H. Természetesen az NDK-ról beszélgettünk. Megkérdezte, hogyan lesz tovább. Őt nyugtalanítja menekülthullám a cseh–német határon. Azt válaszoltam, hogy az NSZEP számol ezzel. A kommunizmusra jellemzőek vagy a tömeges kivégzések, például a tisztikaré, amikor mindenki tudja, hogy háború fenyeget, vagy a gyilkosság és a menekülés (Afganisztán – egymillió halott és sokmillió menekült), vagy pedig csak a menekülés (NDK az ötvenes években). Az NSZEP ezúttal nagyjából egymillió menekülttel

számolt, csak éppen nem vette számításba a tömegtüntetéseket és azt, hogy a Szovjetunió már nem segíthet. Most már minden azon múlik, hogy az utcai demonstrációk átalakulnak-e vitafórumokká, majd később független szervezetekké, hogy a lakosság nekiáll-e alulról építeni a demokráciát.

Varsó, 1989. november 7.

Az NDK-ban éleződik a helyzet. A kormány lemondott, és a rend megőrzésére szólította fel a lakosságot. Ez persze nem jelent sokat, de az NDK lakossága most először kényszerített lemondásra egy kormányt. Az elképzelések a semmivé vált hatalmi apparátusról egy csapásra megváltoztak. Fontosnak tűnik, hogy az egyik parlamenti bizottság (az alkotmány- és igazságszolgáltatás-ügyi bizottság) az utazási törvényt elégtelennek találta. Időközben menekülkaraván indult Bajorország irányába. Csak azon tanakodom, találhatnak-e okos embereket, akikkel az átmeneti időszakot átvészelhetik.

Párizs, 1989. november 9.

Párizsban vagyok. Tulajdonképpen nem volt kedvem idejönni. A legszívesebben az NDK-ba repülnék, hogy átéljem a forradalmat, igen, hogy felvilágosító tevékenységet folytassak. Szerencsére Schlocker várt a repülőtéren, így nem kellett azonnal pénzváltót keresnem, hogy aztán telefonon kérdezzem meg, hogyan kell a repülőtérrel tovább mennem. Sokat beszélgettünk Lengyelországról, meséltem neki az új helyzetről, a dolgokat kicsit a humorosabb oldalánál ragadva meg. Utána híreket hallgattam. Már semmit nem értek. Állítólag megnyitották az NDK határait. Nem egészen értettem, hogy csak a kiutazni szándékozók vagy pedig tényleg mindenki számára, tehát azoknak is, akik csak látogatónak akarnak menni. Az NSZEP vezetése így módon akarná megtartani a hatalmát, hogy a legjobbakat kiengedi, a tüntetőknek pedig elfoglaltságot kínál? Hiszen most mindenki azon töri majd a fejét, hogyan használja ki az utazási lehetőséget, nem pedig a rendszer megreformálásán. E mögött persze ott rejlik Gorbacsov új Németország-politikája is. Már napok óta mondogatom, hogy ez az ember Németországra tette fel a kártyáit, vagyis Nyugat-Németországra (a hozzá csatlakozó Kelet-Németországgal), amivel szétbomlasztja a nyugat-európai szövetséget – viszszatérnek a régi európai viszonyok, Amerikának ki kell vonulnia Európából, vagyis elsősorban Nyugat-Németországból (Franciaországban és Angliában amúgy is alig van jelen). Személyesen most R. jár a fejemben, hogyan tudom megmutatni neki a nyugatnémet városokat, én azt gondoltam, erre jövőre

kerülhet majd sor, s most tessék, akár azonnal is megtörténhetne. Tegnap még egy NDK-számot terveztünk folyóiratunkban, az Európában, mára minden teljesen megváltozott.

Párizs, 1989. november 10.

Délelőtt a referátumomat írtam. De utána már csak a Berlinből érkező hírekkel foglalkoztam. A lakásban mindenki a szobájában ül, és valamelyik rádiót hallgatja. A franciák különösen ügyesek az aktuális adások művészetében. Nem hiszek a fülemnek: a határ nyitva, a berliniek éjszaka egymás nyakába borultak. Mennyire igazam volt, hogy inkább Berlinbe, s nem Párizsba kellett volna utaznom. Úgyis rosszul aludtam, mintha éreztem volna, hogy most nem ágyban lenne a helyem, lélekben mégis ott voltam. Csak amiatt vagyok szomorú, hogy a német megbékélési látogatás Varsóban ezáltal elmarad. A hangulat, amire Varsóban számítottak, nem hozható vissza. Jól tettem, hogy nem fogadtam el a meghívást Mazowiecki és Kohl fogadására. Párizs ennél fontosabb volt. Mazowiecki senkit nem küldött Berlinbe!

Párizs, 1989. november 11.

Berlinben (Nyugaton) népünnepélyeket rendeznek. Igazi kavalkád. Azon töröm a fejem, hogy vajon az NSZEP ezzel esetleg a tulajdonképpeni problémákról akarja-e elterelni a figyelmet – vagy esetleg Gorbacsov már közölte a német kommunistákkal, hogy már nem áll érdekében az NDK további fennállása? Elvégre a német kérdéssel Nyugat-Európában zűrzavart lehet okozni. Az NSZEP-nek ennyire gyorsan nem kellett volna összeomolnia – vagy az ellenzék tapasztalatlanságával számolnak? Kérdések kérdések hátán.

Párizs, 1989. november 12–13.

A német eseményekről a végtelenségig lehetne írni. Meghallgattam a rádióban Modrow-t, csalódást okozott. A régi taktika szerint az ellenzéket próbálja meg rávenni, hogy vegyen részt a „munkabizottságok” munkájában, vagyis ismerje el a régi struktúrákat, amibe aztán egy kis életet vihet. Nyugat- és keletnémet újságírók beszélgetését hallgattam – a nyugatnémetek ugyan másképp beszélnek, mint a keletnémetek, de tulajdonképpen annyira másképp azért mégsem. A múltból való vitát fölöslegesnek tartják, a jövőbe kell tekinteni, vagyis a lehető legkevesebbet kell változtatni. Kíváncsi vagyok, hogy holnap is lesz-e tüntetés Lipcsében. A sürgősen össze-

hívott pártkongresszus (amúgy milyen alapon hívták össze?) természetesen a párt megmentésének célját szolgálja. Hogyan akar az NDK gazdaságilag megbirkózni az utazási szabadsággal? Az NDK számára ez gazdasági kérdés is. Elvégre az országban ezek a fura, államilag szabályozott árak vannak érvényben.

Párizs, 1989. november 13–14.

A rádióban részleteket hallgattam a november 4-i kelet-berlini tüntetésről. Részben vicces volt. Egy nő (vagy idősebb férfi) a zászlófelvonások, az állampolgári ismeretek, valamint a kékingeseknek a méltóságok előtt történő fáklyás felvonulása beszüntetését követelte. Wandlitzot idősek otthonává kéne átalakítani, az ott lakó öregek (például Honecker) maradhatnak, egy feltétellel: ha lemondanak (egészen biztosan jó sok van még belőlük). Egy színész röviden és velősen, Brecht módjára beszélt: 1) Minden vezetői igényért meg kell dolgozni. A politikai pártokra is érvényes a teljesítményelv. 2) A demonstrációk nem a funkcionáriusok öntetszelgésének célját szolgálják. 3) A válságok nem a rossz vezetők uralmának, hanem a rossz struktúráknak a következményei. Ezeket nem lehet megújítani, le kell bontani. Forradalmi követelések. Idézték az alkotmány olyan cikkelyeit is, amelyekkel egyet lehet érteni, valamint a büntetőtörvénykönyv olyan rendelkezéseit is, amelyek felfedik a rendszer embertelenségét. Az itteni adók nagyon eltúlozzák, hogy milyen demokratikusan választották meg a parlament elnökét. Nem találják különösnek, hogy Modrow csupán egy ellenszavazatot kapott. A nyilatkozatai nem arra utalnak, hogy meg akarná változtatni a struktúrákat. Mint az efféle helyzetekben mindig, a képviselők úgy tűnik, gyorsan váltanak. Fel vannak háborodva, hogy a parlament nem ülhet össze (erről nem a képviselők döntenek, hanem az elnökség, akárcsak régen a népi Lengyelországban). Hirtelen azt sem értik már, hogy Mielke belügyminiszter miért is mondja, nem nevezheti meg a „kivándorlók” számát, mert ez titkos adat. Az egyik képviselő joggal mondta, hogy arról a parlamentnek kell döntenie, mi titok és mi nem. Nagyon örülök, hogy a tüntetések tovább zajlanak. a keletnémetek tehát nem mámorosodtak meg az utazási szabadságtól.

Párizs, 1989. november 16.

Ma délután volt a fellépésem. Mihajlov és a göttingeni szlavista, Lauer után beszéltem, szabadon, körülbelül tíz percig. Tiltakoztam az általánosító mód ellen, ahogyan Lauer a szlávágról beszélt. Lengyelországnak a fel-

osztásokig megvolt a saját nyelve, nem lett volna szüksége nyelvakadémiára, mivel többnemzetiségű köztársaság volt. A vita során Lauer nemigen engedett szóhoz jutni, zavartam a szép egyetértést, de nem hagytam magam lerázni, mert úgy gondoltam, nem árt hangsúlyozni mennyire állampárti volt a Pétervári Akadémia, és hogy olyan emberek, mint Voltaire, milyen mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy az orosz despotizmusnak tekintélye legyen. Nagyon vicces volt Mihajlov, aki Lomonoszovban igazi orosz nacionalistát látott. Az volt tudniillik az elképzelése, hogy létezik nemzeti tudomány, így például orosz tudomány, amelynek az igazságot (oroszként) kell terjesztenie. Lauer a végén kész volt utalni az orosz akadémikusok elképesztő privilégiumaira. Az előadásom után egy fiatal hölgy odajött hozzám, és gratulált: ezt egyszer már ki kellett mondani. Ugyanígy vélekedett Kytzler is, a klasszika-filológus, akit a Bienek-konferenciáról ismerek. Helyesnek találta, hogy a Tudományok Barátainak Társasága feloszlátását egy mondattal nyugtáztam. Úgy gondolja, amúgy is írni kellene már az akadémiák feloszlátásáról úgy általában (beleértve a platóni akadémia keresztények általi feloszlátását is). Egy szimpatikus lengyel nő, aki itt, Párizsban lakik, és Krzysztof Pomiannál írja a dolgozatát Benedetto Crocéról, nagyon örült harcias fellépésemnek. A végén egészen kimerültnék éreztem magam, és azt kérdeztem, miért is vetem magam bele ennyire ilyesmibe. Hogy ez nem ostobaság-e?

Párizs, 1989. november 17.

Késve érkeztem a konferenciára, és megállított egy hölgy, aki dicsérni akarta a fellépésemet. Nagyon fontos dolgokat mondtam, némely dolog világosabbá váltak számára a Keletről. Bonnban dolgozik a belnémet ügyek minisztériumában, és aggódik a jövőbeli fejlemények miatt – az NDK miatt a nyugatnémet pártok között növekedni fognak az ellentétek. Úgy éreztem, a konferencián személyként most vesznek először észre. Egy amúgy anglistikával foglalkozó hölgy pedig azt mondta, hogy délután csak azért jött el, mert attól tartott, nagyon üres lesz a terem, s nem gondolta volna, hogy ennyire érdekes lesz. Intenzív eszmecserébe bonyolódunk a 18–19. századi utazások értelméről. A Pétervári Akadémia által támogatott szibériai utazások imperialista célokat szolgáltak, amit viszont nem lehet elmondani az alpesi utazásokról. A konferenciát személyesen Chirac zárta, ami szenzációszámra ment. A konferenciát az események fényében aktuálissá stilizálta. Meg akarta mutatni Mitterrand-nak, milyen gyakorlatias kultúrpolitikát folytat.

Varsó, 1989. november 19.

Szófiában is elkezdődtek a tüntetések. Csehszlovákiában a brutalitással nem fognak sokra jutni. Ha jól sejtem, az ellenzék még ott is ebben az évben érvényesülni fog. Az egyik legnagyobb vicc, hogy Dubčeket letartóztatták. Persze három óra múlva szabadon kellett engedniük. Az egyetlen gond Románia. Úgy tűnik, arrafelé egyáltalán nem létezik politikai kultúra. Parasztnép, nagy kedvvel nyomja el a német és a magyar kisebbséget, ráadásul teli van komplexusokkal.

Varsó, 1989. november 20–21.

Néhány hete már csak ilyen híreket hallani a rádióban: itt és itt a legnagyobb tüntetés volt ennyi és ennyi év óta. Ma Prágában volt száz- vagy kétszáz-ezer tüntető. A blokkpártok is mozdulnak. A diákok sztrájkolnak a pártvezető rendületlenül marad. Pedig már ismerjük ezt a játékot, tulajdonképpen azon lehet csodálkozni, hogy a vezérek semmiből nem tanulnak. De legalább a blokkpártok tanulnak valamit az utóbbi hónapokban. Először Lengyelországban, aztán az NDK-ban és most Csehszlovákiában. Meglepő a nagy nyugtalanság az NDK-ban. Honnan van ehhez politikai erejük az embereknek? Azt lehetett volna gondolni, hogy a határok megnyitása mindennek véget vet – de nem. Úgy tűnik, az embereknek kezd tetszeni a köz boldogsága. Azt hiszem, decemberben egy hétvégét Berlinben fogok tölteni. Körül kell néznem ott. Párizsban amúgy találkoztam egy greifswaldi oktatóval; aki megkérdezte, lenne-e kedvem egyszer elmenni Greifswaldba az egyetemre. Azt mondtam, sok helyen tartottam már előadásokat egyetemistáknak, de pont az NDK-ban még sosem. Megért engem, mondta, majd tesz valamit, hogy ne így legyen.

Varsó, 1989. november 22–23.

Csehszlovákiában a Központi Bizottság megpróbálja tartani magát. Csak lesek. A kommunistákat mindenütt egyértelműen el akarják zavarni. Persze ők abban reménykednek, hogy az ellenoldal nem eléggé szervezett. Talán az afgán modell lebeg a szemük előtt.

Varsó, 1989. november 23.

Este megnéztem, amint Wałęsa az Egyesült Államok történetében összességében harmadik külföldiként az amerikai kongresszus előtt beszélt. Párizsban

csak olvastam róla. A kommentátor mindent nagyon ironikusan írt le – németként nincs nagy érzéke a nagy pillanatok iránt, mivel a németek gyakran hibásan választottak történelmi nagyságokat. Nagy élvezettel olvastam a cikket, de ma semmit nem éreztem ebből az iróniából. Inkább álmélkodtam, hogy az amerikaiaknak micsoda érzékük van a nagy történelmi pillanatokhoz. Gyakorlati érzéküket kiválóan kötik össze a pátozzsal, miközben Wałęsa is eltalálta a megfelelő hangnemet (a beszédét állítólag Dzięwanowski írta). Még mindig emlékszem Enzensbergerrel folytatott vitámra, aki a józan emberi értelmet dicsérte, pedig ez lengyelországi utazásánál nem igazán helyénvaló, hiszen Lengyelországban a történelmi példa az érdekes, ami létrehozta, és ma is folyamatosan hozza létre (az első független szakszervezet, a hadiállapot, amit erőszakmentes ellenállással győztek le, kerekasztal, polgári bizottságok etc.).

Varsó, 1989. november 24.

Honecker (soha nem tanultam meg, hogyan kell helyesen leírni ezt a nevet) állítólag párbíróság elé kerül, és talán ki is zárják. Ez perverz. Soha nem tartottam semmire ezt a Honeckert – Halléban mindig a némettudásán viccelődünk, FDJ-vezetőként akkoriban hibát hibára halmozott – de ki volt másilyen, melyik NSZEP-tag követelte valaha is, hogy nézzenek már a körmére? Őszinte az lenne, ha az egész párt, úgy ahogy van, kizárná magát. Mittagot és néhány másik korábbi vezetőt már csak úgy mirnixdirnix kizárták, alighanem a korábbi legjobb haverjaik. Talán Hager lesz a következő. A filozófiaszakon ismertem meg 1956-ban, amikor hirtelen rájött, hogy a sartré-i egzisztencializmus mégis felfedezhető minőségek. Azon csodálkoztunk, hogy ilyesmit egyáltalán olvasott. Később ő indított hajtóvadászatot az értelmiség ellen, alkalmasint azok ellen is, akik még több Sartre-ot szerettek volna olvasni. – Akkor már sokkal jobban tetszik az, amikor lengyel tiszték a hadsereg legfőbb vezetéséből elhatározzák, hogy felszámolják a pártalapszervüket, mert senki nem akadt köztük, aki hajlandó lett volna küldötni jelöltetnie magát a januári kongresszusra. Bezárták a boltot, és azt mondták, hagyjátok, hogy hivatásos katonák legyünk. Nincs szükségünk pártra. A feladatunk, hogy Lengyelországot megvédjük. Nincs értelme bíróságosdit játszani.

Varsó, 1989. november 24–25.

Éjszaka örömmel hallottam, hogy a cseh KP-vezetés mégis lemondott.

Varsó, 1989. november 25.

Az esti hírekben félfüllel azt hallottam, hogy a keletnémet ellenzéki csoportok mégiscsak Németország egysége mellett állnak. Weizsäcker szeretnék elnöknek. Csehszlovákiában Dubček még mindig hasonlókát mondogat, mint amit mondott 1968-ban: az emberarcú szocializmusról beszél. Megértem, hogy ünneplik, végül is ezzel a Prágai Tavasszal (a szimbólummal!) identifikálják magukat, de azért remlem, hogy nem ő lesz a köztársaság első embere.

Varsó, 1989. november 25–26.

Ma is azon gondolkodtam, hogy az utóbbi idők kelet-európai fejleményeit Gorbacsov mozdította elő, bár ő sokkal szívesebben lett volna egy totalitárius rendszer liberális vezetője. De látja, hogy Oroszország csak akkor bírja, ha Európából eltűnnek az amerikaiak, és remélhetőleg viszálykodás is lesz. Úgy véli, hogy a Varsói Szerződés felbomlását a NATO felbomlásának és az amerikai kivonulásnak kell követnie. Lesz egy erős Németország, remélhetőleg Franciaország és Lengyelország bosszúságára – ezáltal lehetségessé válik a hintapolitika. Délen pedig nyugodtan kapjanak hajba az államok, Azerbajdzsán, Örményország, Bulgária, Románia, Magyarország, Jugoszlávia etc., annál jobban tud majd Oroszország beavatkozni békéltetőként. Lesz-e mégis nyugat-európai egység? Szép lenne, de kevésbé valószínű.

1989. november 26. (a repülőgépen Frankfurt am Main felé)

Német újságokat olvasok. Természetesen a német kérdés a fő téma. Nagyon érdekes, hogy azok a berliniek, akik még ismerik az 1961 előtti nyitott határokat, Berlint mint egészet magától értetődőnek veszik (természetesen én is így éreztem mindig is, még most is ismerem az összes utat a határon át, a többi között az utat a Brandenburgi Kapunál), míg a később születetteknek ezzel gondjaik vannak. A húgom számára a legboldogabb pillanat az volt, amikor szabadon átmehetett Nyugat-Berlinbe.

Marbach, 1989. november 27.

A tévében megnéztem a csehszlovák általános sztrájk és a tüntetések képeit. Természetesen örülök a boldog arcoknak, de ez annyira ismerős, csak mi Lengyelországban éppenséggel sokat harcoltunk érte, majdnem tíz évet adtunk

érte az életünkből, Lengyelország történelmi példát mutatott, az egyes harci módszerek iskolát teremtettek, most pedig mindez feledésbe merül. Nem sok hiányzik, és Lengyelország háttérbe szorul.

Stuttgart, 1989. november 28.

A Bosch-Stiftungnál megint Dr. P-vel és Dr. St-vel beszélgettem. Mint mindig, most is a politikáról. Kifejtettem véleményemet, hogy a jelenlegi keleti fejlemények a Nyugat destabilizációjának célját szolgálják. P. erre azt mondta, hogy a Nyugat, kiváltképpen Németország, Olaszország, Spanyolország és Anglia jelenleg olyan magasan ível felfelé, hogy ezt a kihívást kibírja. Lehetséges, mondtam, hogy Gorbacsov ezt annyira pontosan nem tudja, de azzal számol, hogy a Nyugat viszályokba bonyolódik, és megint széthullik egyes államokra. Nem kizárt, mondtam tovább, hogy hamarosan népszavazás lesz Németország egységéről, és hetven százalék mellett lesz. Nyugat-Németország számára ez azt jelentené, hogy változtatnia kell nyugati politikáján. P. ellenben úgy véli, hogy a Nyugat erre is tud válaszolni, már most felgyorsítja az Európai Unió felé vezető egységesítő igyekezetét. Gazdaságilag pedig kibírja Nyugat-Németország. Egyébként Kohl azt mondta Krenznek (nyilván telefonon), hogy nem fél az áttelepülőktől. Ezen az úton nem lehet tönkretenni Nyugat-Németországot.

Marbach, 1989. november 29.

Kohl meghirdette tíz pontos programját (tízparancsolat?). Ezzel egyértelműen magához ragadta a kezdeményezést. Hirtelen arca lett. Egyedül a zöldek vannak ellene. Úgy vélik, hogy az újraegyesítéssel semmi nem oldható jobban meg – nem hiszik, hogy ez az NDK lakosainak javát szolgálná. Nagyon ostobán reagált Stefan Heym, aki (Christa Wolffal együtt) még mindig a szocialista megoldásban reménykedik. Úgy tűnik, az ellenzéki csoportok (Eppelmann, Bohley, az SPD embere) kicsit túl vannak terhelve, mert a tömeg, amint az Lipcsében már megmutatkozott, Németország egyesülését követelik. Nem ismerik fel, hogy Kohl programja a túl gyors egyesülés elleni védekezésül szolgál. Úgy tűnik, ezt senki nem veszi észre. Szerintem Kohl ma meghatározta a választási kampány témáját, és az esetleges szocdem-zöld koalíció esélyét eleve megücskösítette. Egy pillanat alatt minden meg tud változni. Nagyon hülyén reagált az orosz Németország-szakértő. Nem tudta egymástól megkülönböztetni a konföderációt és a szövetségi államot, azt pedig egyáltalán nem tudja, milyenek a konföderatív szerkezetek. A hiányos műveltség, rossz

képzés. Az óriási csehszlovákiai változások háttérbe szorultak, holott Havel ragyogóan végzi a dolgát. Pontosan megfigyelte a lengyel fejleményeket, és tanult is belőlük.

Marbach, 1989. november 29–30.

Az előadásom (Tud-e egy nép uralkodni?) nagyon jól sikerült. Délelőtt felhívtak Stuttgartból, a Südfunk kulturális szerkesztőségéből, hogy megkérdezzék, bevehetnek-e a műsorba. Minden pénteken este tizenegykor megy a Der Rede wert című adás, amelyben előadásokat sugároznak. Elkezdtem tehát gyakorolni a beszédemet, hogy ne legyen benne túl sok hiba. Nagyon lazán beszéltem a közönség előtt, de gyorsabban, mint ahogy szerettem volna. Hangsúlyoztam, hogy mindezt már 1982-ben vagy 83-ban megfogalmaztam, mert minden olyan aktuálisnak tűnt, mintha most írtam volna. Érdeklődve hallgatták. Vita sajnos nem volt. Utána leültünk egy pohár borra. Én az újraegyesítésre irányuló szándékokat védelmeztem, miközben mellettem, miként később megtudtam, Ziegengast professzor, az NDK akadémiajának tagja, egy különös funkcionárius ült. Azt mesélte, hogy éppen Varsóból jön, az NDK-ról nem tud sokat, csak amennyi az újságokban áll. Hasonlókat hallottam már Párizsban is az akadémia tagjaitól – csak nevettem ezen a struccpolitikán. Természetesen nem hagyhattam ki, hogy Ziegengastnak el ne meséljem, hogy az oroszok nem akarják elismerni a Pétervári Akadémia imperialista szellemiségét. Nagyon is sietett kifejezni egyetértését, hogy az orosz akadémiát igenis áthatotta az imperializmus szelleme. Szlavistaként tegnap még egészen bizonyosan a csodás orosz akadémiai hagyományok legfőbb védelmezője volt.

Marbach, 1989. december 1.

Ismét heves vita a Keletről és a német kérdésről, ezúttal Storckkal, aki nem jött el az előadásomra. Linzben ismerkedtünk meg a Stifter-konferencián 1978-ban. Akkor a Wikitőről tartott előadást. Azt a nézetet képviselte, hogy Witiko idején a németek a csehek alattvalói voltak, amitől a jelenlévő idősebb nacionalisták felháborodtak, közülük is leginkább Stifter egyik életrajzírója, s ettől persze a csehek háborodtak fel. Peter Demetz, J. P. Stern Londonból és egy Saarbrückenben élő cseh emigráns nő izgatott cseh beszélgetésbe kezdett. Én érdeklődve figyeltem őket. Mára Storck a keleti egyesülési törekvések ellenfelévé vált. Szociáldemokrataként a Nagynémet Birodalom feltámadásáról vizionál.

Frankfurt am Main, 1989. december 3–4.

Én már semmit sem értek. Úgy tűnik, az NSZEP összeomlott. A pártkongresszusig egy különös duó veszi át az ügyvivőseget, a párt drezdai területi vezetője, az egykori Stasi-főnök Markus Wolf és egy bizonyos Gysi (az Aufbau Verlag egykori főnökének rokona). A Stasi két páncélszekrényének eltűnéséről panaszkodnak. Nem is tudom, hogy ezt az egészet mi váltotta ki, talán a hír, hogy ez a devizaszerző ember, akinek a nevét meg kellene jegyezni, elmene-kült. Amúgy is úgy tűnik, hogy ezek az elvtársak naivak voltak, mert most rémülködve fogadják a hírt, hogy a vezetést azt csinált, amit akart, mintha bármiben is különböztek volna a többi keleti párt vezetésétől. Ez a naivitás mutat rá arra, hogyan lehetnek hirtelen ennyire felháborodottak, hogy mindent szétvernek, minek következtében az NDK egyre inkább a süllyesztő felé megy, holott számos elvtárs ezt tulajdonképpen nem is akarja. Mindazonáltal azt is kijelenthetjük, hogy az NSZEP abban a pillanatban hullott szét, amelyikben az oroszok ejtették őket. Az oroszok, Gorbacsov miért nem szólaltak meg az utóbbi napokban? Mert az NDK már egyáltalán nem érdekli őket. Minél gyorsabban összeomlik, annál nagyobb probléma előtt állnak a németek. – Kíváncsi vagyok, mindez hogyan hat majd a politikai pártok helyzetére. Vajon a szejm képviselői ezentúl keményebben bánnak majd Rakowskival?

Mainz, 1989. december 5.

Egész nap beszélgetések. Mindenki mindenütt arról beszél, hogy lesz-e, és mikor lesz újraegyesülés. A legtöbb beszélgetőpartnerem ellene van (de ez nem a nép), mert Németország megint szétrombolja majd Európát – egyszerűen túl nagy és túl hatalmas.

Varsó, 1989. december 6.

Varsóba visszatérve felhívtam R-t és G-t. Mindketten elégedetlenek voltak az NDK-beli fejleményekkel. R. szerint túl sok a beszéd, a legtöbben pedig csak néznek – ha ma lennének a választások, akkor akár még az NSZEP is nyerhetne. G-nek azt mondtam, hogy az üzemekben kell agitálni, és kevesebbet kellene tüntetni – erre azt felelte, hogy pontosan ezt mondja ő is a munkahelyén, de senki nem hallgat rá. Sztrájkolni kéne, mondtam. Ő: igen, de a munkások passzívak. Kíváncsi vagyok, mi fogad két nap múlva Berlinben.

Varsó, 1989. december 8.

A szemináriumon a német helyzetről beszélgettünk a diákokkal. Megrémisíteti őket az NDK-ban tapasztalható lengyelelles hangulat – tegnap a tévében lengyeleket mutattak, akik az NDK-ban dolgoznak, s a határon suhancok kövel dobálták meg őket, amint meglátták a lengyel rendszámokat.

Berlin, 1989. december 8–9.

A repülőgépen először olvastam a Neues Deutschland és a Berliner Zeitung új hangvételű írásait. G. kijött elem a repülőtérré. Nagy híve a tanácseszmének, az új baloldalhoz akar csatlakozni. Ő is hiszi, amit itt még sokan, hogy lehetséges a szocialista gazdaság. Anyám otthon ült, és a tévében nézte a rendkívüli pártkongresszust. Mi is odaültünk. Éppen ekkor kezdődött a vita. Meglepő volt a küldöttek tanácsstalansága. Rögtön az elején elnökséget akartak választani, anélkül, hogy bármit is megvitattak volna. A javaslatot majdnem el is fogadták, de aztán a tiltakozások hatására mégis vitázni kezdtek, pontosabban újramezést követeltek. Sokan egyformán csengő új hangot ütöttek meg, volt, aki megváltoztatta volna a párt nevét, volt, aki viszont nem. Folyamatosan azon töprengtem, hogyan fogják alakítani a választási kampányukat. Azon is meglepődtem, hogy egy tiszt azt javasolta, a hadseregben szüntessék meg a pártalapszervezeteket. A Schwarze Pumpe egyik munkása kijelentette, hogy a munkások ki fognak lépni a pártból, ha nem változtat névet, mert az NSZEP a nepotizmus, szolgálalkúság, elégedetlenség és pofátlanság rövidítése. Két óra elteltével ismét új elnökség megválasztását követelték, vezetők nélkül tovább már nem lehetnek. Az intellektuális színvonal szégyenletes volt – Wogodzki, az író sírni kezdett, de igazán nem tudta, miért. Talán a régi identitását siratta.

Berlin, 1989. december 9.

Dél előtt R-rel egy tüntetésen voltam a Lustgartenben. Értelmiségiek, pedagógusok és művészek gyűltek össze. Az elején, amikor többek között Stefan Heym és Eppelmann szónokolt, még nem voltunk ott. Többek között egy bizonyos Weik (?) nevű embert hallottam a Demokratikus Ébredéstől, aki nagyon helyesen a televíziót ostromozta. A kongresszust közvetítik, de a kerekasztalt nem, a tévé még mindig párttelevízió. Az egyik iskola házmestere a biztonsági szolgálat egyik emberének a központi vizsgálobizottságból való

távozását követelte – mert különben meglátogatják a lakásában. Egy csomó transzparens Németország egyesítését követelte, az NDK-zászlókra gyászszalagot kötöttek. Ugyanakkor az újraegyesítést ellenző feliratok is voltak. A tüntetés után két-három emberrel beszédbe elegyedtem. Megkérdeztem, miért zajlik ennyi minden a szabadban – elmondták, hogy sok minden történik a termekben és a munkahelyeken is. Amikor megtudták, hogy Lengyelországból jöttem, egyikük elnézést kért a lengyelelles atrocitások miatt. Szégyelli magát. Az volt az érzésem, olyan emberek között vagyok, akik a jövőben még lényegileg bele fognak szólni a dolgok alakulásába. Új nyelven beszélnek, még ha vannak is nehézségeik egy program megfogalmazásával. A már feloszlóban lévő tüntetésen egy nyugat-berlinivel is találkoztunk, aki új receptet kínált a gazdasági problémák leküzdésére. Fiatalok egy csoportja a nyugat-berlini egyesítésellenes tüntetésen való részvételre szólított fel. Számmomra ez az újraegyesítés példája. Ennél persze még jobb az a sok ezernyi ember, akik Nyugat-Berlinbe járnak, illetve vissza is jönnek. Ezt nevezem lábbal történő újraegyesítésnek.

Berlin, 1989. december 9–10.

Azon csodálkozom, hogy nincsenek szamizdatkiadványok, sem Lipcsében, sem Berlinben sem pedig Drezdában. Valószínűleg ezért gyakoriak a gyűlések. A keleti országok ellenzékei között szinte semmilyen kapcsolat nincsen – például a csehek sikereit meg sem említik. A németek saját magukra koncentrálnak.

Berlin, 1989. december 10–11.

Délután R. és G. társaságában a Humboldt Egyetemre mentem az Egyesült Baloldal gyűlésére. Bahro is ott volt. Főként fiatalabb értelmiségiek gyűltek össze, akik ellenzik az NDK gazdaságának kiárusítását, a jelszavuk a „Mind den hatalmat az üzemi tanácsoknak”. Mindazonáltal az egybegyűltek között nem volt egyetlen munkás sem. A felhívásukban még az is szerepelt, hogy a munkásörtség védje meg az üzemeket. Ezt sok résztvevő azért ellenezte. A végén „erőteljes demonstrációt” hirdettek Kohl ellen december 13-ra. Ezt „gyűlésre” módosították. A józanabbak úgyis tudták, hogy nem lenne „erőteljes”. Nem volt örömteli a hangulat, látszott, hogy ez csalódott emberek gyülekezete. Inkább elmentem ebédelni R-rel.

Berlin, 1989. december 11.

Tegnap este J-nél voltunk. Örül a fejleményeknek. J. még 1953-ban (!) volt az NSZEP jelöltje, de kizárták, mert vonakodott elismerni Lengyelország történelmi jogát a nyugati területekre. Mesélte, mennyire megrökönyödve vették tudomásul, hogy az Aufbauverlag párttulajdon lett (természetesen a nyomdák és a könyvesboltok is). Mindenütt ugyanazok a struktúrák. Tischnek, az új szakszervezeti vezetőnek le kellett mondania, mert újságíró kérdésére, hogy mit csinál este, azt válaszolta, hogy leül a tévé elé, és kinyit egy doboz sört. A doboz, ami csak Nyugaton kapható, elárulta. Az iskolákban kezdeményezik a kiszélesített felső tagozat megszüntetését. Az elemiből hatodikban kellene átmenni a felsőbe, csak így biztosítható e két nem esélyegyenlősége!

Varsó, 1989. december 12.

Ma reggel felhívott Sztiberowa, hogy ugye tudom, csütörtökön a Belvedere-be kell mennem, és gratulált. Nem tudtam róla, tehát még ebben az évben kineveznek professzorrá. Meglepődtem. Ugyanakkor nem érzek különösebb örömet. Túl hosszú ideig kellett várnom, túlságosan sokáig bosszankodtam.

Varsó, 1989. december 12–13.

J. mesélte, hogy Barbara Stanosz úgy döntött, professzori kinevezését nem veszi át Jaruzelskitől. Megkérdeztem, hogy ezzel a professzori címről is lemondott-e. J. úgy vélte, hogy azt amúgy is megkapja, de nem volt egészen biztos benne. Azt próbálta szuggerálni, hogy én is cselekedjek hasonlóképpen. Rövid ideig gondolkodtam, majd azt feleltem, hogy akkor nem is fáradoztam volna ennyit érte – meg amúgy is, ez nem az én személyes stílusom.

Varsó, 1989. december 13.

Immár egyre több lengyel gondolja úgy, hogy a hadiállapot elkerülhetetlen volt, máskülönben bevonultak volna az oroszok. A legértelmesebb tegnap Reiff volt, aki Afganisztánra emlékeztetett (az oroszok mindig kerülik a kétfrontos háborút – még a második világháborúban is, tehetnénk hozzá, hiszen csak Németország legyőzése után üzentek hadat Japánnak). Mindenekelőtt azonban a hatalmi apparátus nem volt hajlandó semmiféle változásra. Ugyanakkor azt kevesen tagadják, hogy a hadiállapot a hatalmi apparátus megerősödéséhez vezetett.

Varsó, 1989. december 13–14.

Alsom és mégsem alsom. Rémálmaim vannak. A tény, hogy néhány óra múlva Jaruzelskihez kell mennem, vagyis hát nem kell, kibillent az egyensúlyomból. Este a tévében megnéztem egy műsort 1981. december 13-ról. Semmi világos elemzés, határozatlanság, tulajdonképpen a győzők dicsérete – a háború vége előtt Hitlerről is lehetett volna így beszélni. Hirtelen az egész világ nem tetszik nekem. A lengyelek nagy része okosnak bizonyult, amíg el voltak nyomva – most elfelejtik mindezt.

Varsó, 1989. december 14.

Teljesen kialvatlanul ébredtem, hogy elinduljak a Belvedere-be, amint kivasaltam az ingem. Odakint esett és olvadt. Mégis túl korán érkeztem, s a többi idős úrral várakozhattam az elnökre. Ismerős nem volt, ha leszámítom Kuratowska asszonyt, a szenátus alelnökét. Sorba állítottak minket, mint a hadseregnél, oldalt családtagok álltak, mint a katonai eskünél. Végre megérkezett az elnök, még rosszabbul néz ki, mint a tévében – egy nagyon megöregedett bébi. Átadta a diplomákat, minden alkalommal összecsapta a sarkát. Utána rossz kávét kaptunk. Grzelakkal, a jelenlegi miniszterhelyettessel találkoztam, szívből gratulált. Az új felsőoktatási törvényről beszélgettünk. Még jól emlékezett arra, hogy 1981-ben egy bizottságban ültünk. Egy bizonyos Nowina-Konopka (a Szolidaritástól, mint később megtudtam) jött oda hozzám, most Jaruzelskinál államtitkár, s elmondta, mennyire csodálkozott, hogy hány bizottság lépett fel az érdekekben. Úgy tűnik, az ügyekben többet tettek, mint gondoltam volna. Barbara Stanosz nem jött el – mellettem kellett volna állnia – én nem sajnálom, hogy végigcsináltam ezt a komédiát.

Varsó, 1989. december 15.

Pontosan december 13-án jelent meg Wałęsa felhívása, miszerint a szejm-nek gazdasági ügyekben szabad kezdet kell biztosítani a kormánynak. Egyre nagyobb lesz az erős kéz iránti vágyakozás. Wałęsa most sem bíz a demokráciában. Jó ő a diktatúra idején – a pluralizmus nem neki való. Remélem, hogy a szejm és a szenátus nem adja ki a hatalmat a kezéből. De várjuk ki a végét. Wałęsának iszonyatosan nagy a tekintélye.

Varsó, 1989. december 16.

Nagyon különös Gorbacsov távirata a NSZEP új vezetésének. Elítéli a Honecker-vezetés stílusát, anélkül, hogy utalt volna arra – már ha lehet hinni a híreknek –, hogy ő maga korábban bármikor is kritikával élt volna. Azon töprengök, hogy Gorbacsovnak ezzel mi a szándéka. Vajon ezzel szeretné felgyorsítani az újraegyesülés folyamatát, amennyiben a pártot alapjaiban kritizálja, és az ingadozóknak segítséget nyújt, hogy elforduljanak tőle? A kongresszus nem tudta rászánni magát, hogy a régi névtől teljesen megszabaduljon. Mindent a rendes kongresszusra bízna. Nem hinném, hogy a lakosságot az efféle kozmetikázással meg lehet nyugtatni. Május 6-án a pártnak így is, úgy is le kell mondania politikai szerepéről.

Varsó, 1989. december 16–17.

Világossá vált, hogy professzori kinevezésemet végül Nowina-Konopkának,³³⁷ a Szolidaritás által delegált államtitkárnak köszönhetem. Egyszerűen átnézte az aktákat és kinevezett professzornak. Elmeséltem a dékánunknak, amit Nowina-Konopka mondott, erre ő megjegyezte, hogy Tymoszwowski prorektor³³⁸ többször is próbálkozott professzorságom ügyében, de mindig értésére adták, hogy jobb, ha nem foglalkozik ezzel! Érdekes lenne egyszer kideríteni, mi is volt ez az egész. De én erre nem vagyok alkalmas – bár mindig is példaértékűnek gondoltam az esetemet.

Varsó, 1989. december 17.

Ma figyelemmel követtem a szejm ülését, a hiperinflációs időszak radikális gazdasági átalakításairól. Közgazdaságilag sok mindent tanultam – mennyire butító hatása volt Marxnak. Igazán örülök, hogy tizenhat éves korom óta nem olvastam el még egyszer alaposan a Tőkét, pedig többször is szándékomban áll. Mindazonáltal az a problémám, hogy az emberiségnek vajon sikerül-e kivédenie az őt fenyegető bukást. Erre pillanatnyilag nem látok lehetőséget.

337 Nowina-Konopka, Piotr (1949) közgazdász, politikus, diplomata. 1980-ban belépett a Szolidaritás szakszervezetbe, amelynek gazdasági szakértője volt. 1982 és 1989 között Lech Wałęsa sajtószóvivője. A Szolidaritás megbízásából államtitkár Jaruzelski köztársasági elnök irodájában. 1991-ben kezdeményezője volt a Robert Schumann nevét viselő Lengyel Alap létrehozásának az európai integráció eszméjének népszerűsítése céljából.

338 Tymoszwowski, Tadeusz (1955) jogász, a jogtudományok professzora. 1978-tól a Varsói Egyetemen tanított, de csak 2008-tól volt a Varsói Egyetem prorektora.

Varsó, 1989. december 17–18.

Szomorúan veszem tudomásul, hogy a repülés immár példátlan luxussá vált. Már kéthavi fizetésbe kerül – régebben csak egyhavi volt –, és devizában számolva még olcsóbb is volt a vonatnál. Most már probléma lesz az utazás – időben és anyagilag egyaránt.

*

A mai Szolidaritás-ülés nagyon élénk lett, de tulajdonképpen nem volt gond, vagyis most már csak gyakorlati problémák vannak, nincsenek alattomos ideológiai ellenfelek. Az volt az érzésem, hogy a győztesek oldalán állok. Megállapíthatom, ez nem áll jól nekem.

*

Úgy tűnik, Romániában szörnyű vérfürdő volt. Csak azt nem tudom, hogy ez a magyar kisebbséget vagy a románokat érintette-e. Valahogy nem tudom elképzelni, hogy Ceaușescu rövid időn belül megbukhat, de hát másutt is váratlanul jött a gyors változás. Mindenesetre ez az ember nemzetközileg teljesen elszigetelt (Kína túl messze van).

Toruń, 1989. december 19.

Toruńban örömmel fogadtak. Örültek a professzorságomnak. Egy kis grafikát kaptam ajándékba. Egy szem kukucska ki egy gesztenyéből, ami százlábúként mászik valami ajakfélén. A gesztenye hasadékból egy kígyó nyújtogatja kifelé nyílszerű nyelvét. elég sok az agresszivitás a képen, de a szem szimpátiikus, a gesztenyelény örömmel közlekedik a vaginaszerű képen – a kígyó talán az agresszorokat akarja távoltartani e kettősségtől. Mindenesetre a grafikát kiakasztom majd a szobámban.

1989. december 19–20.

Szörnyű vérfürdő Romániában. Megint az a kérdés vetődik föl, hogy meddig marad még ez a diktátor. Tulajdonképpen az emberek megsegítésére kellene sietni – néhány évtizeddel ezelőtt ezt így csináltuk volna –, elvégre Albánia mellett Románia a létező szocializmus utolsó bástyája, de a lakosságnak ma már egyedül kell boldogulnia. Egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy ez

sikerülni fog nekik. De az utóbbi időben minden kétely fölöslegesnek bizonyult.

Varsó, 1989. december 21–22.

Meglepő a tiltakozás Ceaușescu beszéde alatt – ezt az embert meg fogják lincselni, ha győz a nép.

Vonaton Zürichből Németországba, 1989. december 22.

Nagy érdeklődéssel olvasom Baden-Württemberg rosszul megírt történetét. Mennyire a centralista racionalizmus szempontjából nézünk a történelemre. Ezáltal igazságtalanok vagyunk a középkorral szemben. Túl sok volt az egyéni érdek. Meglepő számomra, hogy Németország déli részén milyen nagy volt Poroszország befolyása. Már a 18. századtól fogva. A régiókon túlmenő gondolkodás kényszere legkésőbb a vasúttal és a folyószabályozással köszönt be. Bismarck már nagyon korán megpróbálkozott a birodalmi vasút felállításával. Természetesen izgalmas megfigyelni, hogy az új demokratikus mechanizmusok milyen nehézkesen jutnak csak érvényre. Az abszolút uralkodók félmegoldásokkal próbálkoznak (tanácsok, kamarák, liberálisok miniszteri kinevezése etc.), mielőtt elismerik a parlamentarizmust, illetve mielőtt le kell mondaniuk. A háború után Baden-Württembergbe egyesülő térség egymilliónál is több menekültet fogadott be az egykori német keleti területekről és az NDK-ból! Pedig szükséghelyzet volt. Mit jelentenek ezzel szemben a mai számok: egymillió némettel több az egész Német Szövetségi Köztársaságban. Olvasás közben azon gondolkodom, hogyan kéne megírni ennek a régióknak a történetét – én mindenesetre kevesebb nevet említenék, és nagyobb hangsúlyt fektetnék az életkörülményekre és az általános aspektusokra (anyagi, jogi, politikai etc. helyzet).

Marbach, 1989. december 23.

A tévében (ZDF) nyugtalanító híreket közölnek Romániáról. A hadseregnek kifogyóban a lőszere – mintha a titkosszolgálatnak esélye lenne a győzelemre. A határon magyar segélyszállítmányokra lőnek, vagyis a határokat Ceaușescuhoz hű csapatok őrzik. Az az érzésem, hogy nemzetközi beavatkozásra lenne szükség. Ezzel szemben a Szabad Európa lengyel adása azt mondja, hogy számos város a nép kezén van. Mindenesetre szemléltetést kapunk arról, hogyan mehetett volna végbe a forradalom más országokban

is, ha az állami és pártvezetők az utolsó pillanatban nem mondtak volna mégis le. Remélhetőleg figyelmeztető jel ez a Szovjetunió konzervatív erői számára is, akik olyan szívesen bevezetnék a hadiállapotot. Régebben, vagyis a tízes, húszas és harmincas években már rég a nép segítségére siettek volna magyarok, moldáviaiak, lengyelek és mások – de talán jobb ez így, a konfliktusok így legalább úgynevezett lokális keretek között maradnak.

Marbach, 1989. december 24.

A franciák vagyis az egyik miniszter kijelentette, hogy készen állnak a Szovjetunióval közösen nemzetközi brigádok küldeni Romániába! Tehát csak fölvetődött a nemzetközi segítség ötlete. Persze nem túl jó érzés hallani, hogy az oroszok bevonulhatnak Romániába. Bár éppen úgy néz ki, hogy a végén a románok maguk is elboldogulnak a titkosszolgálatokkal.

Marbach, 1989. december 25.

Ceausescu és feleségét minden teketória nélkül agyonlőtték. Azt gondolom, azért, hogy a híveit megfosszák a vezértől. Amúgy nyilvános pert kellett volna indítani ellene – de a kommunistáknak ez nem szokásuk. Azt gondolom, a titkosszolgálat akcióit központilag irányították. A figyelmünk most ismét egy új országra összpontosul: Litvániára, amelynek a pártja függetlenedett – no és Bulgáriára, ahol a lakosság reformokat akar.

Marbach, 1989. december 26–27.

A tévében bemutatták Ceausescuék kivégzését – nyomorúságos látvány. Még nyomorúságosabb volt a per. Valami helyiségben tartották, e házaspár egy közönséges asztalnál ült, és úgy tűnik, nem is védekeztek. Elfogadták a sorukat. Ügyvédjük sem volt. Komédia az egész. A hadsereg vezetőit nyilván az erős titkosszolgálatról való félelem készítette erre a lépésre, és a titkos szándék, hogy a pártot megmentse. Várom már a következő összecsapásokat Litvániában.

Marbach, 1989. december 27–28.

Este részleteket mutattak Ceausescuék peréből. Teljességgel meg volt győződve arról, hogy mindig is felelősségteljesen cselekedett. Pont olyan megfellebbezhetetlen volt, mint mindig. Nagyon érdekesnek találtam ezt a viselkedést –

ilyenek a kommunisták. Azt hiszik, igazuk van. Ha valami igazságtalanság történik, akkor az objektív körülmények a felelősek, vagy mások. Azt is hallani, hogy nem volt normális, pedig de, teljesen normális volt. Az emberek többsége nem lát be semmit, és teljesen meg van győződve a maga igazáról. Mindegyik kommunista igazságtalanságokat követett el, a különbség csak a mértékben van. Berman, a lengyelországi állambiztonsági szolgálat egykori felelőse harminc év után nem látta be a bűneit.

Ludwigsburg–Marbach, 1989. december 28.

R. megint azon álmélkodott, hogy milyen kevés a különbség az NSZK és az NDK között.

Marbach, 1989. december 30.

Ukrajnában az görögkatolikusok elismerése miatt az összes felekezet tájézkodik. Az itteni újság polgárháborús feszültségről ír. Azerbajdzsánban sok ember megsebesült (megrohamoztak egy pártszékházat?) etc – Gorbacsov terve, hogy káoszban uralkodjon, megvalósulni látszik – jogi megoldások nem jutnak az eszébe.

1989. december 30–31.

Hallottam egy kommentárt a Szabad Európa lengyel adásában, amely szerint a lengyeleknek az az érzése, hogy lemaradtak. Csehszlovákiának nem kommunista elnöke és nem kommunista belügyminisztere van. Véleményem szerint Lengyelország az új törvényhozás révén mindenkit megelőz – a legnagyobb problémát a régi igazgatók jelentik, akik semmit nem tesznek majd az állami üzemek megmentéséért, ellenkezőleg, a maguk előnye érdekében mindegyiket csődbe viszik, továbbá a helyi közigazgatás régi alakjai, akik minden reformkezdeményezésnek igyekeznek gátat állítani. A munkások a fenyegető munkanélküliség miatt talán aktivizálódnak – de az is lehet, hogy nem.

A Szovjetunió bukása

1991. január 8.

A hírekben hallom, hogy Litvániában kormányválság van. Moszkva okként az áremeléseket nevezi meg, de egészen biztos az orosz beavatkozás az oka. A baltiak abban reménykedtek, hogy január 15-ig van még idejük, de Amerika pont most nem kritizálhatja Gorbacsovot, fontos az egységes Irak-ellenes front illúziójának fenntartása. Különösen csúnya játékot játszik Gorbacsov Grúziában, ahol egy belső szeparatista mozgalmat támogat. Lengyelországból nem akarnak kivonulni az oroszok – Lengyelország az egyetlen, amelyik nem kötött szerződést az orosz csapatok kivonásáról, még a mongolok is kötöttek – ezt köszönhetjük ennek a Mazowieckinek. Úgy tűnik, a lengyelek nem sejtik, hogy az oroszok szemében még mindig a birodalmuk részét képezik. Az iraki válság szerintem teljesen nyitott. Az amerikaiak a háború mellett döntöttek, szerintem ez még egy Husszeint is meghátrálásra kényszeríthet. A diktátorok elvégre mindig is tudják értékelni mások erejét.

1991. január 10.

Bocheńska szalonjában³³⁹ a litvániai lengyel Okińczyc³⁴⁰ vendégeskedett. Sajnos túl későn érkeztem. Ügyvéd és parlamenti képviselő. Az apjától azt tanulta, hogy a litvánok és a lengyelek legnagyobb ellensége Oroszország, Moszkva. Litvánia minden polgárának elsőrendű feladata a függetlenségért vívandó harc. A lengyeleknek Litvániában semmiféle követeléssel nem szabad előállniuk, hogy ha ezt és ezt adjátok, akkor részt veszünk a küzdelemben, mert ezzel semmit nem nyerhetnek. A litvánok amúgy is félnek a lengyelek nagy népétől. A legjobban Németországban bíznak. Leginkább az szeretnék, ha Kelet-Poroszország megint német lenne! A Hitler–Sztálin-paktumot

³³⁹ Bocheńska Małgorzata (1949) az ismert TV-szerkesztő 1984-ben az ellenzéki gondolkodású politikai, tudományos és művészeti elit találkozási helyül szalont alapított *Salon 101* néven.

³⁴⁰ Okińczyc Czesław (1955) litvániai jogász, ügyvéd, a lengyel nemzeti kisebbség érdekvédelője. 1990-ben megalapította a Litvánia Lengyelek Szövetségét. 1990 februárjában követte választották a Litván SzSzK Legfelsőbb Tanácsába, amely szeptember 11-én három lengyel egyikeként ő is aláírta a Litván Állam Helyreállításának dokumentumát.

nem szívesen ítélik el, hisz ezáltal kapták meg Vlnát. Nem követelhetik az 1922-es határokat. Lengyel értelmiség nem nagyon van Litvániában, az a kevés is, ami van, elsőgenerációs. Bartoszcze és egy másik szjeimképviselő is megjelent. Az előbbi késznek mutatkozott, hogy a szjeim bizottságában tiltakozzon Gorbacsov Litvánia-politikája ellen, és kiharcoljon egy határozatot. Néhányan arról beszéltek, hogy tüntetést kell szervezni a szjeim, az orosz követség és a Belvedere elé a litván függetlenség érdekében. Lengyelország Litvánia-politikáját mindenki kritizálta.

1991. január 11.

Végre megint büszkéek lehetünk Lengyelországra. A szenátus egyhangúan elfogadott egy Litvániával szolidáris határozatot. E határozatot a szjeim is elfogadta (egyhangúan?). A televízió közvetítette Okińczyc szenátusi beszédét, amelyben Lengyelországot arra szólította fel, hogy minden erejével támogassa Litvániát. Egy helyen kicsordultak a könnyei (nekem is) – 1981. december 13. jutott az eszembe. Stelmachowski nagyon okosan kommentálta a litván helyzetet (vele ellentétben Skubiszewski nagyon visszafogott volt, úgy tűnik, egyelőre leginkább semmit nem tenne). Geremek és pártja, a ROAD³⁴¹ elsőként áll elő szolidaritási felhívással, de első pillantásra röhejesen kevés pénzt adományoztak, tízmillió zlotyt. A vilnai akcióból arra lehet következtetni, hogy Irakban háború lesz, és Gorbacsov úgy gondolja, rövid ideig fog tartani. Ezért kell Litvániában és máshol is gyorsan cselekednie. Szomorú egy munkának tűnik ez. A történelem visszatér az összes szenvedésével.

1991. január 12–13.

Lengyelország az egyetlen, ahol megszólalnak a vészharangok Litvániáért. Ezt nyilván meg is hallják ott. Ma a litván külügyminiszter meglepetésszerűen Varsóba érkezett. Innen akar a világhoz szólni – egy lengyel politikus felszólította a népet, hogy jóakarattal fogadja az esetleges litván menekülteket, ha jönnek. Remélem, a hivatalos politika visszatartja a litvániai lengyeleket attól, hogy Moszkva mellé álljanak. Optimizmussal tölt el a hír, hogy Moszkvában is feltűnt Litvánia lerochandásának ellenzéke. Az egyes köztársaságok vezetői persze retteghetnek, hogy Litvánia csupán a kezdet. Gorbacsov nyilván vissza fogja fogni magát, ha azt hiszi, hogy mégsem lesz amerikai-iraki háború.

341. ROAD – Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (Honpolgári Mozgalom Demokratikus Akció), Jacek Kuroń, Bronisław Geremek, Marek Edelman és mások által 1990 júliusában alapított párt.

1991. január 14.

A történelem viccé válik. Gorbi semmit nem tudott a vilniusi vérfürdőről, aminek a litvánok maguk az okai. De legalább vizsgálatot akarnak indítani. A Nyugat el szeretné hinni, hogy Gorbi valakinek az áldozata lett, legalábbis a németek, akik tényleg naivak. Szerintem Jelcin volt a mérleg nyelve. Ha hallgatott volna, megrohamozták a parlamentet. Az is fontos volt, hogy a parlament készen állt a védekezésre, vértanúk lettek volna (= örök szimbólumok), és megalakult volna az 1945 utáni első keleti emigráns kormány. – Este rettenetesen dühös voltam. Kisielewski³⁴² a Wałęsával való találkozója után azt mondta egy riporternek, hogy egyetért vele, Lengyelországnak Litvánia miatt semmit nem szabad kockáztatnia, ha más országok semmit nem tesznek. Este nyolckor Wałęsa újságírókkal találkozott, a Litvániára vonatkozó kérdések előtt mindig kitért. Nem is értem, minek rendezte meg ezt a találkozót. Ennyi erővel várhatott is volna. Azt gondolom, hogy már elvesztette a kapcsolatot a valósággal. Olyan dühös voltam, hogy a legszívesebben azt mondtam volna ezeknek az embereknek: a franciáknak igazuk volt 1939-ben, amikor azt mondták, hogy Danzig miatt nem halnak meg. Ilyen politika mellett az oroszok tíz év múlva vissza fognak térni Lengyelországba, legyen akár Jelcin, akár Gorbacsov a vezető. Wałęsa Havel javaslatáról sem nyilatkozott, aki lengyel–cseh–magyar találkozót szorgalmaz a keleti veszedelem kérdése miatt.

1991. január 15.

Délután egy Litvánia megszállása ellen tiltakozó tüntetésen vettem részt, amit a varsói főiskolák szerveztek. Gorbacsov, add a Nobel-díjadat Husz-szeinnnek, ki az orosz csapatokkal – ilyeneket kiabáltak. De a járdán valaki azt is megkérdezte, hogy a lengyel Vilniáért tüntetünk-e, mire valaki azt kiáltotta, az ott csupa zsidó, erre szidalmazni kezdték. Szimpatikus volt Michnik a tévében, aki Vilnában járt, és az ottani gyászról beszélt. Teljesen jogosan mondta, hogy a szovjet birodalom és talán Lengyelország sorsa Litvániában dől el. Most látszik egyértelműen, hogy milyen óriási hibát követett el Mazowiecki társasága. Erről Michnik persze nem beszélt, mert ő is a részese. De mégis szimpatikus volt, szimpatikusabb, mint tegnap Wałęsa.

342. Kisielewski Stefan (1911–1991) író, publicista, zeneszerző, pedagógus. 1957 és 1965 között a Znak katolikus kör küldöttjeként szjeimképviselő. Többször rendelték el publikálási tilalmat vele szemben. Konzervatív liberális nézeteket vallott, s az 1990-ben alapított Centrum Megegyezéssel rokonszenvezett.

Az új (szovjetbarát) Radio Wilnóban állítólag egy csomó lengyel rettenetesebben beszél, mint Jaruzelski hívei beszéltek a hadiállapot idején. Szerencsére vannak másféle lengyelek is.

1991. január 20–21.

A tévében a január 12–13-i eseményekről mutattak be egy műsort. Néha el kellett fordulnom. Ezek a feketesapkások hangszórókkal ütötték az embereket. A mentőautók valójában nem mentőautók voltak, valószínűleg sokkal többen haltak meg, mint amennyit elismernek. A békés ellenállás nem tűnik megoldásnak, noha a katonai sem vezethet sehova (kivéve, ha a litvánoknak hatásos fegyvereik lennének). Oroszország, helyesebben a Kreml offenzívában van. Úgy érzem, a lengyel politikusok lassan felébrednek. Érzékelik, hogy fontos vállalni a szolidaritást Litvániával és a többi szomséddal.

1991. június 28–29.

Minden jel arra mutat, a nyugati politikusok lassan felismerik, hogy szembe kell nézniük a nemzeti önrendelkezés igényének realitásával. Eddig azt gondolták, hogy ez már a múlté, csak mert ők már megoldották nemzeti konfliktusaikat. Nem hiszem, hogy Jugoszlávia még egyszer egyesíthető lehetne szuverén köztársaságok szövetségéként, ugyanis a déli területek gazdaságilag nagyon elmaradtak, és a Szerbia iránti bizalmatlanság tegnap óta mérhetetlenné vált. De elképzelhető egy békés átmeneti időszak, ami hetekig, hónapokig tarthat. A jugoszláv vagyis a szerb hadsereg primitív, brutális hadvezetése alaposan ráijesztett a nyugati politikusokra, a status quo szerelmeseire, de attól tartok, ezt hamarosan el is fogják felejteni.

1991. június 30.

Jugoszláviában csak nem lesz nyugalom, amire számítani is lehetett. Ennek az az előnye, hogy a Keletről való gondolkodásra készíti a nyugati politikusokat. Csak hát ők nem éppen türelmes emberek. A Kelettel sem birkóztak meg. Az egységes Európa álmát legszívesebben ad acta tennék, csak valószínűleg nem tehetik meg. Szlovénia és Horvátország sorsát nyilván az összes európai köztársaság figyelemmel követi. Ha önállósodnak, az lökést ad majd a függetlenségi mozgalmaknak.

1991. június 30–július 1.

Este hosszabb idő után megint elmentem Bocheńska szalonjába. Kaszparov, a sakkbajnok volt a vendég. Sokáig kellett várnunk rá. Kisebb csoportokban beszélgettünk. Én egy fontos emberrel beszélgettem, aki hamarosan Brüsszelbe, a NATO főhadiszállására látogat, majd onnan a Pentagonba utazik. Azt mondta, nem lehet számolni Lengyelország NATO-tagságával, mielőtt a hadsereg vezetése le nem cserélődik. Amíg csak egyetlen régi tábornok is szolgál a lengyel hadseregben, addig a NATO nem gondol az országgal szorosabb együttműködésre. Nem jó, hogy a hadsereg vezetése egy év alatt alig változott. Lengyelország jelenleg nem juthat fegyverekhez. A Szovjetunió már, a Nyugat még nem ad el. A NATO politikusai nem akarják a csatlakozást a nyugati védelmi szövetséghez, de a katonák annál inkább. Meglepődtem, hogy milyen nyíltan beszélt minderről. Bocheńska azt mesélte, Wałęsa nem fordul nyíltan szembe a Szovjetunióval, legfeljebb elhúzza a tárgyalásokat. Az oroszok ugyanis azt akarják, hogy a keleti államok irjanak alá egy nyilatkozatot, miszerint nem lépnek be a NATO-ba. Tényleg helyénvaló rendet teremteni a saját soraink között, és a régi kommunistákat elküldeni nyugdíjba. Elsősorban a hadseregben. Az egyik csoportban egy férfi „obszcén dalt” énekelt. Megcsodáltam a tehetségét. Később kiderül, hogy Pietrzak volt, az ismert humorista és énekes. Túl kevés tévét nézek. Nagyon szimpatikus. Kaszparov élénk volt, szép orosz nyelven beszél. Nem hiszi, hogy a muzulmánokkal közös nevezőre lehet jutni. Oroszország soha nem lesz demokratikus. Különösen fél Ukrajna függetlenségétől. Nem hisz abban, hogy a Szovjetunió fenntartható lenne, de kiutat nem lát, mert a köztársaságok gazdaságilag nem képesek az önálló létre.

1991. augusztus 2–3.

A litván határőr meggyilkolása bizonyára a KGB műve – de nem tudom elképzelni, hogy Gorbacsov ne tudott volna róla. Busht akarta zavarba hozni, hogy kimondja, ez barátja, Gorbacsov ellen irányult... és a mondatot ki is mondta. Ugyanakkor Jelcin ellen is irányulhat, hogy csak ne képzeljen sokat a maga külön útjairól. Napok óta azon gondolkodom, hogy a jövőben lesznek-e még emberek Litvániában (és mindenekelőtt Horvátországban), akik belépnek a határőrségbe, illetve a területi védelmi egységekbe. Persze valószínűleg közben elfelejtem, hogy a nyolcvanas években én is többet kócskáltam, mint korábban ezt elképzelni tudtam volna.

1991. augusztus 3.

A jugoszláviai harcoknak nem látszik a vége. Az EK emberei nem mutatkoznak különösebben ügyesnek. Nyilván nincsenek tisztában a szerb hegemóniatörökvésekkel, alábecsülik a feldolgozatlan történelmet, és túlságosan is egyben akarják tartani Jugoszláviát. Félnék, hogy az egész Balkán mozgásba lendülhet. Joggal. Mindenütt nagy államokról álmodoznak: Nagy-Szerbia, Nagy-Macedónia, Nagy-Románia, Nagy-Magyarország etc. Ezért sem szabad megváltoztatni a köztársaságok határait Jugoszlávián belül – ennyiben védhető a horvátok álláspontja. Mintha vicc lenne, hogy Szlovénia és Horvátország elismeri Litvániát, illetve Litvánia elismeri e két köztársaságot, pedig nem vicc, hiszen ezen köztársaságok léte valamikor realitássá fog válni – ennek a viccnek van jövője.

1991. szeptember 25.

Ijesztő hírek: Bukarestben bányászok brutális rohamot intéztek kormányépületek ellen, ugyanazok az emberek, akik egy éve összeverték az ellenzéket. Tbilisziben fegyveres csoportok néznek egymással farkasszemet, már várom a halottakról és sebesültekről szóló híreket. Dusanbéban a kommunisták az iszlám fundamentalisták támogatásával rendkívüli állapotot vezettek be. Ott is várhatók a fegyveres összecsapások. Arra, hogy tanácskozáson olyan határozatokat fogadjanak el, amelyek szabályoznák a további együttélést, gondolni sem lehet.

1991. szeptember 26.

Landsbergis beszédét az újságok nem közölték részletesen. Ellenben azt igen, hogy a szejm egyik bizottságának határozata szerint elvárják, hogy Litvániában biztosítsák a lengyel kisebbség jogait, a lengyelek Litvánia egyenrangú polgárai lehessenek. A nacionalista M. Jurek javaslatát elutasították (csak egy szavazattal!), amely szerint a lengyelek és a litvánok az államot közösen építsék fel (közös „gazdaként”, współgospodarz), ami nem nélkülöz minden logikát, viszont sértene a litvánok nemzeti érzéseit. Jurek nyilván elutasítaná a saját javaslatát, ha a németek akarnának Lengyelországban gazdaként viselkedni. Republikánus értelemben véve amúgy is minden állampolgár gazda.

1991. október 22–23.

Az ötletes keleti politika jót tenne Lengyelországnak, hiszen felkeltené a Nyugatot érdeklődését az ország iránt. Kár, hogy a magánügyemről szóló ötletből semmi nem lesz. Kiemelt szerepet játszhatna ott a Kelet. Regionális tanulmányoknak neveztük. A leginkább innovatív keleti politikát Lengyelország Magyarországgal és Csehszlovákiával közösen tudná kidolgozni, így komolyabb hatása is lenne. Szörnyülködve veszem tudomásul, hogy hogy Lengyelország a Kelettel szemben pontosan úgy viselkedik, mint Németország Lengyelországgal szemben. A lengyel értelmiség számára az orosz is legfeljebb Moszkvát jelenti. Én magam tanulmányozni igyekszem a lengyel szomszédok történetét. Nem megy könnyen.

Tübingen, 1991. november 10.

Ebédnél egy frankfurti úrral beszélgettem, aki nemrégiben járt Örményországban, Grúziában és Ukrajnában. A legáttekinthetlenebb Grúzia. Ukrajnában tudatosan játsszák ki Jelcin Oroszországa ellenében az atomfegyverkártját.

Tübingen, 1991. november 10–11.

Az újraegyesítés Németországot nagyon megterheli, belsőleg még nem ment végbe – Nyugat-Európa egyesülése szintén rémületet kelt a németekben, hiszen ők maguk nem remélnék ettől semmit, ők nem akarják megváltoztatni a munkahelyüket. Ellenben attól már félnék, hogy a szegényebb nyugat-európai országokból érkezők elveszik előlük a munkahelyeiket. Ezúttal rossz érzésekkel hagyom el Németországot. – Fahrenbach valószínűleg rám gondolt, amikor arról beszélt, hogy akadnak, akik szerint Oroszország nem érett a demokráciára. A baden-badeni vita során (néhány?) baloldali engem besorolt a jobboldal táborába. Milyen joggal beszél ez ennyit, mondogatják néhányan, ki ez? Lengyelországban él, miért beszél ez ilyen jól németül?

Frankfurt am Main, 1991. november 11.

A taz egyik jegyzete éles támadás ellenem. Nem tudom, hogyan reagáljak. A szerző csak gyűlölködik. Az i-re pedig azzal teszi fel a pontot, hogy mindenféle ázsiai arcokat költ, akiktől én állítólagosan félek. Castoriatis beszélt a denunciációról, ami a régi Görögországban mindennapos volt. Azt

denunciálták, gondolom, aki nem illeszkedett a polisz általános szelleméhez. Engem itt azért denuncíálnak (hazugságokkal megspékelve), mert nem testesítem meg a németek látszólag antinacionalista szellemét. A tény, hogy Ukrajna, egy ötvenmilliós nemzet függetlenséget akar, nem számít.

1991. november 19–20.

A taz-béli kritika nem enged nyugodni. Valami szimptomatikus dolognak a kifejeződése. Csak az egykori Szovjetunió népeinek meg nem értése lenne? A függetlenségi törekvéseiket nem értik? Tübingenben Fahrenbach többször is hangsúlyozta, hogy vannak ma olyan emberek, akik számára az oroszok nem európaiak, akik a Keletet (a Dnyepertől keletre lévő területeket) kizárnák Európából. Szerintem rám gondolt. Azon töprengök, vajon szerinte Európa Vlagyivosztokban ér-e véget. Az is lehet persze, hogy a kritika mögött merő irigység rejlik. Miért léphet fel ilyen gyakran a tévében valaki, aki Varsóból jön?

1991. november 23.

Meg kell fizetnem, hogy kételyeim vannak Oroszországgal szemben. A németeknek Oroszország a gyengéje. Csak az erőket becsülik. Lengyelország számukra csak bosszúság. Ukrajna is az lesz. De én biztos nem örülök Jelcin bonni látogatásának.

1991. november 27–28.

A hétvégén az ukrán többség Ukrajna szuverenitása mellett fog szavazni. Ezzel megváltozik Európa, sőt a világ politikai térképe. Vége egy háromszázéves történetnek, amelyben Oroszország volt a politikai események meghatározó tényezője. Az ukrán állam kiépülésének csak örülni lehet, még ha egy csomó bonyadalommal jár is majd. Ezt a pozitív szemléletet akartam a tévévitában közvetíteni, én elsősorban Ukrajnára gondoltam, de csak kevesen értettek meg. Sokan viszont félreértettek. Néhány hónap múlva másként látják majd, de addig azt elfelejtik, hogy én már most tisztán láttam... csak a negatív benyomásaik maradnak meg. A németek lesznek az elsők, akik elismerik majd Ukrajnát, mert szeretik a nagy birodalmakat. Azt persze nem fogják tudni, hogyan viselkedjenek az orosz-ukrán konfliktusban – a semlegességet választják majd, ami nem is olyan ostobaság.

1991. november 30–december 1.

Ukrajna függetlensége jelenti a Szovjetunió végleges széthullását. Jelcin már most levonja ebből a következtetés, és már az elvesztett orosz területek visszaszerzésének megalapozását készíti elő. Románia már ma bejelenti területi igényeit – valószínűleg joggal. Holnap Oroszország áll majd elő követelésekkel (Donyeck, Krim...) – remélhetőleg Lengyelország észnél marad (Szlovákia nem fog észnél maradni). Baden-Badenben tulajdonképpen nem is mondtam mást, hogy üdvözlöznünk kell az új államok létrejöttét, de mindent meg kell tennünk, hogy a konfliktusok takaréklángon égenek, még ha bizonyos határproblémákat nem is lehet egyszerűen lesöpörni, mint például a román-ukrán határ kérdését... de az nem lehet, ami lesz, tehát üsd azt, aki előre megmondja azt, ami holnap szó szerint bekövetkezik. Tegnap Jan Wierzbicki beszélt a hallgatóimnak a szerb–horvát konfliktusról. Szépen kimutatta, hogy a szerbek töretlen nemzettudattal rendelkeznek és rendelkeztek, míg a horvátoknak problémáik vannak nemzeti identitásukkal, amitől az ő szemében szimpatikusabbak. A szerbek nem győzhetnek a háborúban. Ők az utolsó kommunisták. Arra kell majd ügyelni, hogy ne szegényedjenek túlságosan el. Tegnap nagyon sokat tanultam.

Toruń, 1991. december 2.

Lengyelország elsőként ismerte el Ukrajnát, aminek nagyon örülök. Rosszindulatúan is lehet persze ezt interpretálni, tudniillik hogy Lengyelország túlságosan is tiszteli nagy szomszédját (nem úgy, mint Litvániát), de Skubiszewski két napja úgy tett, mintha Lengyelország és Ukrajna között időtlen idők óta diplomáciai kapcsolatok lennének.

1991. december 4–5.

Az állítólagosan olyannyira reformpárti Sevardnadze behívatta a lengyel nagykövetet – Ukrajna elismerése szálka a nagyoroszok szemében. Nem gondoltam volna, hogy a Szovjetunió ilyen gyorsan fog reagálni.

1991. december 19.

Az idei év világtörténelmi jelentőségű. Jelcin a Kremlt ma orosz területté nyilvánította. Gorbacsov hamarosan persona non grata lesz. A Szovjetunió nagy birodalma eltűnik, egy új Oroszország jön létre. A jövődö szomszédoktól

függ, hogy megint meg lehet-e hódítani őket. Nagyon valószínűnek tartom. Meglepő, hogy a Nyugat milyen gyorsan tanul. Most már el akarja ismerni az egyes köztársaságokat, ha bizonyos alapjogokat betartanak. Minden, amit egy évvel ezelőtt – „bölcs előre látással” – mondtam, most valóra válik. A negatív prognózisok nem jöttek be, de ez jól is van így. A pozitív variánsra, a puccs kabaréba illő bukására nem is merem gondolni, mert úgy vélem, az optimisták általában ostobák.

1991. december 21.

Alma-Atában aláírták a Szovjetunió halálos ítéletét. Újabb történelmi esemény. A köztársaságok elnökei úgy tesznek, mintha ezután valami államszövetség jönne létre. Valójában azonban mindegyikük így gondolkodik: a lényeg, hogy mi megszabadultunk a Kremltől, Oroszországnak nem fogjuk magunkat alávetni. A fegyvereket nem adjuk le Oroszországnak, ezért nem is írtak alá katonai szerződést. Jelcin ugyanakkor azt gondolja, hogy az egyes köztársaságokkal egy szép napon majd úgyis elboldogul. Egyelőre a Kremlt szeretné meghódítani.

*

Vezető lengyel személyiségek tegnap óta azt mondogatják, hogy Lengyelország a NATO tagja szeretne lenni. Különös, mert tegnap óta Jelcin is azt szeretné, ha Oroszország valamikor a NATO tagja lenne. Olyan, mintha Varsóban még mindig Moszkvát lenne a döntő szó. Nyugtalanító a Gazeta Wyborcza híre, miszerint Litvánia a kisebbségi kérdés miatt a polgárháború szélére sodródott. Lengyelország az ottani stabilitásban érdekelt, de még Oloszowski sem állhatta meg, hogy Litvániát az állítólagos lengyelelles politikája miatt ne kritizálja, mintha nem lenne más módszer arra, hogy kisebb népekkel egyetértésre lehessen jutni.

1991. december 22.

A lengyel tévé Moszkvából tudósított, ahol kisebb tiltakozó meneteket szerveztek a Szovjetunió felbomlása miatt. Grúziában harcok dúlnak. Bizonyára másutt is vannak fegyveres konfliktusok. Hogy fog megszilárdulni az államhatalom? Az új hordozó rétegek csakis az új államalkotó népek lehetnek. Ez persze egyben a nem államalkotó népek diszkriminálása. Az alternatíva a köztársaságok létrehozása lett volna, csak már korábban kellett

volna nekiállni, és nem a peresztrojkával, hanem egy demokratikus forradalommal. Este megmutattam B-nek a főpályaudvart, hogy a saját szemével lássa a szovjet állapotokat. Körülbelül kilenc óra lehetett. Egyes csoportok körökben pakolták le a csomagjaikat, a nők és a férfiak a sikeres vagy sikertelen üzletelés után aludni tértek. A csoportosulások minden bizonnyal régiók vagy nemzetiségek szerint keletkeztek. Mindenütt voltak: fenn a csarnokban és lenn a vágányoknál. Senki nem volt részeg. Csak itt-ott tántorgott néhány lengyel. A következő hónapokban biztos tömegek érkeznek majd Keletről Lengyelországba.

Berlin, 1991. december 25.

Érdekes, milyen békés az átmenet az új politikai helyzetbe. Gorbacsov egyszerűen kijelentette, hogy többé már nem a Szovjetunió elnöke. Szerintem Jelcin kiváló dokumentumokkal rendelkezik, amelyek Gorbi ellen szólnak, és van is annyira okos, hogy ne biztosítson immunitást a számára, nehogy olyasmit tegyen, amivel szemben aztán a bíróságok tehetetlenek lennének. A problémák persze akkor fognak előjönni igazán, amikor az egyes köztársaságok már olyan erősnek érzik magukat, hogy szembeszálljanak az orosz diktátummal. Az oroszok mindent megtesznek majd, hogy egymásra uszítsák a különböző népeket – és az akár még sikerülhet is nekik. Oroszország a Biztonsági Tanács állandó tagja lesz – ez is problémamentesen. Az optimisták abban reménykednek, hogy Oroszország európai országnak fogja érezni magát, és megtanulja, hogyan kell békés eszközökkel, kompromisszumokkal megoldani a problémákat. Szép lenne. A veszedelmek délről, az iszlám világból fenyegetnek. Ha Oroszország megértené, hogy nem szabad beavatkoznia a perzsák, arabok, síiták, szunniták, örmények etc. konfliktusaiba, ha kiegyezne az ukránokkal, akkor tényleg el lehetne ismerni. De képes erre? Nagyjából-egészében minden úgy történt, ahogy én évekkal ezelőtt Gorbacsov ésszerű politikáját elképzeltem. Akkoriban ünnepelték a népek, mára bizalmatlanok lettek.

Berlin, 1991. december 25–26.

Megmutattam R-nek az NZZ-ben 1990 áprilisában megjelent cikkemet (lengyel szimbiózisok), amelyben előre jeleztem a mai dolgokat. Azt mondta, a cikket nem lehet csak úgy átfutni, pontosan el kell olvasnia, annyira teli van tényekkel. A taz cikkéhez annyit fűzött hozzá, hogy az a pasas nem ért semmit. Egy másodpercig nem kellene felizgatnom magam miatta.

1991. december 30.

A Gazeta Wyborcza Bójko rendkívül érdekes cikkét közli az egykori Szovjetunióról. Oroszország valahogy nem vette észre Ukrajna függetlenségét, Oroszország maga sem egységes, hogy orosz hatalomként léphessen fel. Más szóval az Oroszország-szakértőknek fejleszteniük kéne etnográfiai ismereteiket.

1991. december 31.

A védelmi miniszter Bocheńska férje³⁴³, vagyis ismerősöm. A politikai szalon került hatalomra. De engem ez kevésbé érdekel. A mostani kormány a személyi összetételét nézve nagyon idegen. Ma arról panaszkodott az ukrán nagykövet, hogy Lengyelország nagyon passzív. Valószínűleg olyan ország, amelyik számára a külpolitika ismeretlen, pedig nagyszerű, sőt szükséges hidat képezhetne Nyugat és Kelet között. Wałęsa ebből a szempontból nagyon provinciális, Skubiszewski külügyminiszter pedig gyáva, aki a kommunizmus idején szerezte professzori címét, akkor kapott ösztöndíjakat. Olszewski miniszterelnök pedig túlságosan keleti etc.

1992. január 2–3.

J. holnap már másodszor megy Skubiszewskihez, aki nagy meglepetésére élénken érdeklődik Jugoszlávia iránt. Megkérdeztem, mi a helyzet a köztársaságok elismerésével. Várjuk ki, felelte. De én nem engedtem. Készül már nagykövet Szlovéniába és Horvátországba? Megvárjuk az EK-t és január 15-t, utána. Tegnap Hannah Arendtnél olvastam a mondatot, mondtam, miszerint a zsidók szánalmat akarnak kelteni maguk iránt, ha rosszul megy a soruk, ha viszont jól megy, akkor átalusszák az időt – ez érvényes a lengyelekre is, tettem hozzá. Jelenleg külpolitikai értelemben alszik Lengyelország, holott még soha nem volt ilyen jó geopolitikai helyzetben. Miért kellene Lengyelországnak Horvátországot elismernie? Vonakodtam válaszolni, és azt mondtam, hogy beszéljünk erről, ha meglátogat engem. A kérdése megválaszolhatatlan, mert Lengyelországnak nincs külpolitikai koncepciója. Már hónapok óta orrhosszal előzhetné a többi országot, de ehhez hiányzik a politikuskóbból a bátorság és a világ ismerete. Ez az orrhossz most már hiteltelen lenne, de legalább Genscherhez kéne igazodni, nem a franciákhoz.

343 1991 decembere és 1992 májusa között Jan Parys volt a nemzetvédelmi miniszter.

1992. január 3.

J-vel vitáztam Lengyelország külpolitikájáról.³⁴⁴ Mesélte, hogy a nyugati követe mind félnek Németország erejétől. Németország ismét meghódítja a régi érdekszféráit (Szlovénia, Horvátország, Kelet-Poroszország – Stralsundtól Szczecin és Gdańskon át Königsbergig akár autópályát építeni, nem pedig Berlinből Poznań és Varsón át Terespolig). Azt vettem ellene, hogy kell lennie egy közép-európai nagyhatalomnak, amelyik összetartja a dolgokat. Egyetért a passzív lengyel külpolitikára vonatkozó kritikámmal, bár megérti. Az amerikaiak a végsőig támogatták Jugoszláviát és a Szovjetuniót. A gondolatommal, miszerint Szlovéniát már régen el kellett volna ismerni, egyetértett. Ugyanezt próbálta nyáron sugallni Skubiszewskinek. Ő maga is elismerte, hogy a határok mozdíthatatlanságát nem lett volna szabad a külpolitika axiómájává emelni. – Kiderült, hogy nincs együttműködés a külkereskedelmi és a külügyminisztérium között, vagyis Lengyelország nem egyeztet a gazdaságot és a politikát. Jugoszláviában a háborúzás vonzó sok férfi számára. Montenegróban az újoncok ezer márkát is fizetnek, hogy elvigyék őket, és részt vehessenek a fosztogatásokban. Egy gazdag üdülőhely, amit egy efféle hadsereg megtámadott, és egy horvát egységnek kellett volna védelmeznie, utóbbiaknak óriási összegeket fizetett, hogy hajóval elmenjenek. Amit meg is tettek. Szerintem a németek mindent megtesznek majd azért, hogy Horvátország visszafoglalhassa a területeit. Jurek attól fél, hogy Szerbia szovjet tiszteket fog toborozni.

1992. január 5–6.

Rövidesen több ezer férfinak kell döntenie arról, hogy orosz vagy ukrán akar-e lenni. Ukrajnának nő a nemzeti öntudata, az oroszokat sértegeti. Úgy tűnik jobban felkészültek egy esetleges fegyveres konfliktusra, mint az oroszok, akik valószínűleg még mindig szovjet polgárnak érzik magukat. De ki tudja. A puccs idején felébredt Oroszország, de csak Péterváron és Moszkvában. Én elképzeltem, hogy Ukrajna lassacskán összecsapásra készül, de hogy engedheti meg magának a lassúságot, ha hajókról és járművekről van szó. Nem akarja ezeket átadni az oroszoknak, ami érthető. Valószínűleg ki kell igazítanom az NZZ-cikkemet – túlságosan optimistán nézem a dolgokat.

344 Akkoriban már a külügyminisztériumban dolgozott, később horvátországi nagykövet lett. (A szerző jegyzete.)

1992. január 10–11.

Végre megkaptam a kazettát a legutóbbi baden-badeni vitáról. Tényleg kimondtam azt a mondatot az ázsiaiakról – s valahogy a második mondatot, aminek következnie kellett volna, elfelejtettem. Nyilván nagyon ideges voltam. Rögtön az elején beleszóltam a vitába. De több hiba nincs benne: csak helyes előrejelzések: a Szovjetunió hamarosan szétesik, a föderáció nem lesz lehetséges, elég valószínű az orosz–ukrán háború. Mandelt leszámítva jó társaság volt. Nélkülem a Kelet csak mellékes téma maradt volna. Stürmer sajnos nagyon visszafogta magát – nagyon jó volt. Végre írok majd neki. Nem tudom, hogy a Südwestfunk meghív-e még. Nem kedvelik az embe-
reket, akik mindent megmondanak előre (február: a balti köztársaságokat hamarosan el kell ismerni, március: Jugoszláviában küszöbön áll a háború, október: a Szovjetunió hamarosan teljesen szétesik, az ukrán–orosz háború pedig még lehetséges, most a fekete-tengeri flottán vitatkoznak). Az ilyesmit nem szeretik hallani.

1992. január 11.

Dönhoff cikke Königsbergről, amit most olvastam, Zsirinovszkij magyarázata szerint új értelmet nyer. Zsirinovszkij, az orosz Liberális Demokrata Párt elnöke, a legkeményebb nacionalista megállapítja, hogy Oroszország nem lehetséges a régi Poroszország nélkül (Lengyelország és Litvánia bizonyos részeinek porosznak kell lenniük). Valóban, Kelet-Poroszország valamikor önálló képződmény lesz. Talán érdemes lenne még azelőtt nemzetközivé tenni, amilyen gyorsan csak lehet, még mielőtt egy volgai német-orosz família magához nem ragadja a hatalmat.

1992. január 11–12.

Az ukrán–orosz megbeszélések egyre élesebb hangnemben folynak. Ez hozzájárul az ukrán patriotizmus erősödéséhez. Jelcin minden kijelentésétől forr az ellenoldal vére. Nem is látható be, hogy Oroszországnak miért is szabad igényt tartania a szovjet hadseregre. A döntő az lesz, miként választanak a katonák. A jugoszláv példa alapján a többségük az orosz (= szerb) oldalra áll, noha a tisztek (még tábornokok is) nagy számban álltak át Horvátország (= Ukrajna) oldalára, ahogy J. mesélte.

1992. január 17–18.

A vöröskatonák moszkvai gyülekezője hihetetlen fenyegetés az egykori Szovjetunió békéjére. Ez egy afféle katonai tanács (Moszkva állítólag egy ezredest és egy másik, szintén nem tábornoki rangú tisztet delegált), akik azonban nem a változásban, hanem éppenséggel a régihez való visszatérésben érdekeltek. A Szovjetunió és a Vörös Hadsereg fennmaradását akarják. Most ismerni fel egyértelműen, hogy milyen fontos a nemzetállamok kialakulása, mert ezekben csak nemzeti hadseregek lehetnek. (Ezt az aspektust be szeretném építeni az NZZ-cikkembe. Mielőtt kinyomtatják, remélhetőleg lesz még lehetőségem korrektúrázásra.) Az egyik fenyegető veszély a puccs, ami azonban csak Moszkvában sikerülhet – a hadseregnek onnan kellene háborút indítania az új köztársaságok ellen, ami csak részben lehet sikeres; a másik veszély pedig az, hogy a munkanélküli katonák magánhadseregekbe állnak be. A további fejlemények attól függenek, hogy a lakosság egyes részeinek milyen lesz a beállítódása: nacionalista-hazafias a régi Szovjetunió területén vagy nacionalista az új köztársaságokban? Egy hadsereg a lakosság támogatása nélkül csak rövid ideig ragadhatja magához a hatalmat. – Grúziában kitört a polgárháború. Százezer szovjet katona állomásozik ott. Innen úgy érzem, hogy nem fognak beavatkozni, de ki tudja. Mindenesetre az egykori Szovjetunió polgárának meg kell szoknia a nagy lokális konfliktusok tényét, és nem szabad csodálkoznia, ha az egyiket egy szép napon a másik követi.

1992. január 19–20.

Németország egy traumatizált nép – igaz, már a harmincéves háború óta. Talán 1918 óta, egészen bizonyosan 1945 óta. Baring szerint a németek mindig is (vagyis 1871 óta) gazdasági beállítottságúak voltak. Minden a közgazdaságon múlik (Marx az igazi német!). Azt hiszem, ez igaz lehet, mert csak így magyarázható az elképesztő inflációs sokk. Más országokban is volt már infláció, mégis különösebb kalandok nélkül túléltek. – Németországban alig valaki teszi fel a kérdést: hogyan is következhetett be tulajdonképpen az újraegyesülés? Nem látják, hogy a Szovjetunió a közép-európai nemzetállamok létrejöttét közeli tényként felismerte (1987-es tétel, hogy Lengyelország szuverenitásának az újraegyesülés az ára!), s ezért szükséges, még ha kisebbségek is, a régi Németország helyreállítása. Oroszországra ez nem fog veszélyt jelenteni (ezt tanítja a történelem), ellensúly lesz Lengyelországgal szemben (ami a Kelet természetes ellensége), s elmélyíti a nemzetállamok kialakulásának tendenciáját. Mindazonáltal Gorbacsov és tanácsadói nem

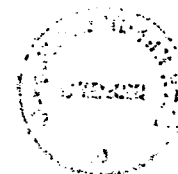
gondoltak arra, hogy létrejön a független Ukrajna. Baring és Seidler szerint Németországnak a jövőben aktív külpolitikát kell folytatnia. Szerintem is. Ezenkívül azon is gondolkodom, hogyan lehetne végre Lengyelország is aktív, ami egyáltalán nem gondolkodik szövetségekben, úgy véli, egymagában is elboldogul. Ez nagy tévedés.

1992. február 13–14.

Ukrajna szeretne csatlakozni a lengyel–csehszlovák–magyar hármas szövetséghez! Ez nekem nagyszerű hírnék tűnik. Lengyelország visszafogottan reagál. Támogatják, de nem kaphat rendes tagságot, mert szétverné ezen országok gazdasági rendjét. Ebben van valami, de akkor is támogatni kell, hogy Ukrajna erőteljesen a Nyugathoz kötődjön. Csak így lehet Oroszországot egyszer s mindenkorra megfegyvelmezni, ami éppen most emészti fel az egykori Szovjetunió utolsó javait. Ma állítólag hat repülőgép repült Ukrajnából engedély nélkül Moszkvába. – Elégedett vagyok, hogy az Adolfg Muschg moderálta baden-badeni vitában olyannyira hangsúlyosan kiemeltem Ukrajna fontosságát.

X 242579

Bizonyos szövegek nagyon ellenállóak, nem pusztulnak el. Karol Sauerland naplója ilyen. 1980 őszétől kezdte írni a lengyel Szolidaritás krónikáját. A mozgalom tagjaként jól tudta, nem babra megy a játék. A kommunista titkoszolgálat házkutatásait úgy védte ki, hogy minden megírt oldalt gondosan elrejtett. Az egyre testesebb kéziratot végül ismerősénél helyezte biztonságba. A lakás sajnos porig égett. Sauerland már lemondott a naplóról, amikor kiderült, a lángok valamiért elkerülték a lakásnak azt a bizonyos szegletét. Szerencse? Nekünk mindenképpen az.

*

Karol Sauerland 1936-ban született a híres-hírhedt moszkvai Lux Szállóban. Szülei kommunisták voltak, akik 1933-ban rohamtempóban menekültek el Németországból. Apját a sztálini tisztogatások alatt meggyilkolták, édesanyjával együtt csak nehezen szabadultak ki a Szovjetunió „vendégszerető” karjaiból. A matematikus és filozófus végzettségű Karol az elsők között csatlakozott a lengyel Szolidaritáshoz, amelynek keretei között szellemi otthonra talált. Nem ez az első könyve nálunk. *Harminc* ezüst című munkájában az elsők között írta le a kommunista besúgás, a besúgók természetrajzát. Most, negyedszázaddal a rendszerváltoztatás után, végre megjelenik ez a napló is. Ezúttal először magyarul.

3990 Ft

K

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI
TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁÉRT
KÖZALAPÍTVÁNY